

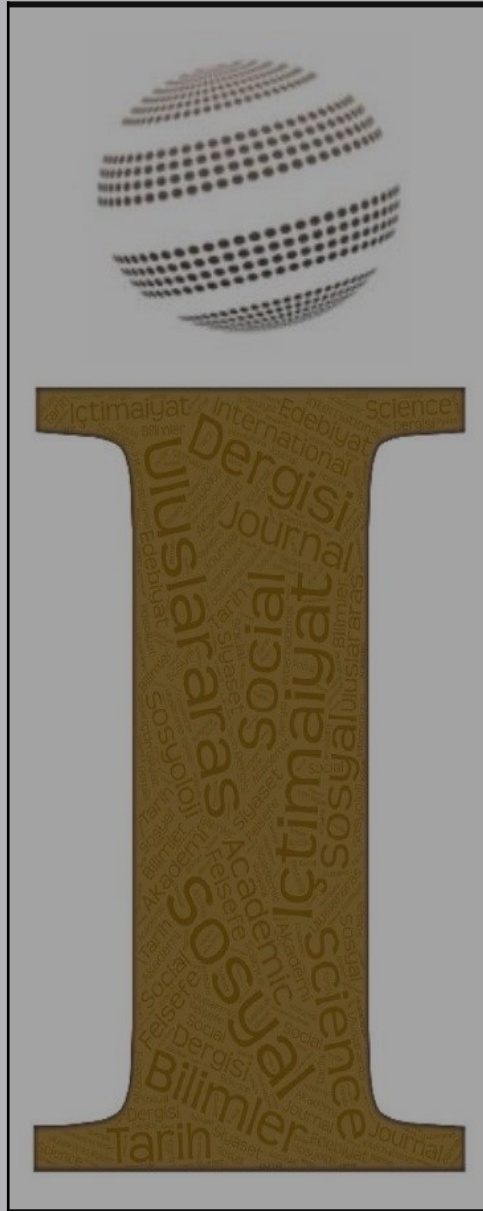
İçtimaiyat

Uluslararası Hakemli Dergi
International Refereed Journal
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

CİLT/VOL: 7

SAYI/ISSUE: 1/MAYIS-MAY

YIL/YEAR: 2023

اجتماعيات

İCTİMAİYAT

YIL/YEAR: 2023 • CİLT/VOLUME: 7 • SAYI/NUMBER: 1

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

İCTİMAİYAT

Dergi İsmi: İctimaiyat

e-ISSN: 2602-3377

Yayına Başlama Tarihi: Kasım 2017

Yayın Dönemleri: Mayıs/Kasım

Özel Sayı: Yılda Bir

Sayı: Mayıs Sayısı, 2023

Basım Biçimi: E-Dergi

Dergi Arşivleme Yeri: DergiPark

Dergi Dili: Türkçe/İngilizce

Dergi Web Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

İletişim Bilgileri:

Telefon: 5054620905

Email: ictimaiyatdergi@gmail.com, h.kara36@hotmail.com

Yönetim Yer: Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü. Merkez/MUŞ

Journal Name: İctimaiyat

e-ISSN: 2602-3377

Broadcasting Date: November 2017.

Broadcast Periods: May/November

Special Issue: Once a Year

Issue: May Issue, 2023

Publishing Format: E-Journal

Journal Archiving Location: DergiPark

Journal Language: Turkish/English

Journal Web Address: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ictimaiyat>

Contact information:

Telephone: 5054620905

Email: ictimaiyatdergi@gmail.com, h.kara36@hotmail.com

Executive Office: Muş Alparslan University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History. Center/MUS

Bu eser Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

İctimaiyat Açık Erişim politikasını benimsemektedir.
The Journal Of İctimaiyat Supports Open Access Policy

İçtimaiyat

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Sayı-Cilt/Issue-Volume: 7(1), Mayıs/May 2023

Yayıncı / Publisher

Hidayet KARA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9642-7890> Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-mail: h.kara36@hotmail.com, ictimaiyatdergi@gmail.com

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Ahmet GÖKÇEN

ORCID: 0000-0002-8150-1880. Samsun Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü. E-mail: ahmetgokcen_47@hotmail.com.

Editör/ Editor-in-Chief

Doç. Dr. Hidayet KARA

ORCID: 0000-0001-9642-7890. Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Muş/TÜRKİYE

Editör Yardımcıları/Editorial Assistants

Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN

ORCID: 0000-0001-8150-1880 Ahmet, Email: gokcen_47@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Abdul Samet ÇELİKÇİ

ORCID: 0000-0001-7203-9957. Email: sametcelikci@hotmail.com

Veri Girişi / Data Entry

Önder TILCI

Sosyal Medya/Social Media

Abdul Samet ÇELİKÇİ

E-Yayın/Electronic Publication

İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi (2017), Mayıs-May/Kasım-November, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Basım Tarihi/Date of Publication

30 Kasım/November 2022

Yönetim Yer / Executive Office

Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Merkez/MUŞ

Alan Editörleri/Section Editors

Tarih/History

Doç. Dr. Bahattin Çatma, *İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Malatya/TÜRKİYE.*

Sosyoloji/Sociology

Doç. Dr. Ahmet Gökçen, *Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi. Samsun/TÜRKİYE.*

Doç. Dr. Ahmet A. Koyuncu, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Afyon/TÜRKİYE.*

Siyaset Bilimi/Political Science

Berat Çiçek, *Turgut Özal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. Malatya/TÜRKİYE.*

Abdul Samet Çelikçi, *Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. Karabük/TÜRKİYE.*

Felsefe/Philosophy

Önder Tilci, *Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. Muş/TÜRKİYE.*

Türk Dili ve Edebiyatı/Turkish Language and Literature

Doç. Dr. Turan Güler, *Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Muş/TÜRKİYE.*

Türkçe Dil Editörü/Türk Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Murat Parlakpınar, *Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Muş/TÜRKİYE*

İngilizce Dil Editörü/English Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Akar, *Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü. Muş/TÜRKİYE.*

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Fatih Sayır, *Muş Alparslan Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü. Muş/TÜRKİYE*

Dergi Kurulları/Journal Boards

Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board Members

- Prof. Dr. Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi / Türkiye.
- Prof. Dr. S. Selçuk Günay, Atatürk Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Besim Özcan, Atatürk Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Muhammed Harun, Universty of Botswana / Botswana
- Prof. Dr. Kenan Çağan, Afyon Kocatepe Üniversitesi / Türkiye.
- Prof. Dr. Emin Çelebi, İnönü Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Fabio L. Grassi, SRoma Sapienza University / Italy
- Prof. Dr. Mithat Eser, Selçuk Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Oktay Kızılkaya, Kafkas Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Yahya Başkan, İnönü Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Recep Özman, İnönü Üniversitesi/Türkiye
- Assoc. Dr. Aleksey Alekseyevich Krivopalov, IMEMO RAN/Russia.
- Asst. Prof. Khalid Abed Dahlezz, A'sharjiyah Universtiy/Oman
- Dr. Mohammed Aboramadan, Insubria University/Italy
- Dr. Vadim Kuzin, M. K. Ammosov North-Eastern Federal University/Russia
- Dr. Baptiste Brodard, International Peace Collage South Africa/South Africa
- Dr. İbrahim Suberu, University Of Port Harcourt/Nijerya
- Dr. Abdül Samet Çelikçi, Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

Danışma Kurulu/Advisory Board

- Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Bilal Sambur, Ankara Yıldırım Beyazid Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Fatih Birgül, Uludağ Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Fred Leavitt, California State University/ABD
- Prof. Dr. Merziyye Necefova, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi/Azerbaycan
- Prof. Dr. Zhanna Yusha, Russian Academy of Sciences Siberian/Russia
- Doç. Dr. Cihan Özgün, Ege Üniversitesi/Türkiye
- Prof. Dr. Mustafa Alican, Turgut Özal Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. İ. Sami Yuca, Muş Alparslan Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Yahya Yeşilyurt, Kastamonu Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Ercan Çağlayan, Muş Alparslan Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Adem Palabıyık, Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Adem Levent, Uludağ Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Aykut Küçükparmak, İnönü Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Berat Çiçek, Turgut Özal Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Musa Gümüş, Adnan Menderes Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Yahya Başkan, İnönü Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Recep Özman, İnönü Üniversitesi/Türkiye
- Doç. Dr. Recep Özman, İnönü Üniversitesi/Türkiye
- Assoc. Dr. Mirsad Karic, International University of Sarajevotesi/ Bosnia and Herzegovina
- Assistant Prof. Dilmurod Ernazarov, Tashkent State University of Economics/Özbekistan
- Assistant Prof. Bunjamin Bela, Mother Teresa University/Macedonia
- Assistant Prof. Rahul Chaunhan, Parul University/İndia
- Assistant Prof. Abdul Fareed Brohi, Dawah Academy, International İslamic University/Pakistan
- Assistant Prof. Asodollah Athary, İslamic Azad University/İran
- Assistant Prof. Sedat Beşliya, Universty of Sarajevo/Bosnia-Herzegovina
- Dr. Öğr. Üyesi İskender Dölek, Muş Alparslan Üniversitesi/Türkiye

Sekreteryaya / Secretariat

Arş. Gör. Ömer Gürdal

Dizgi/ Layout Editor

Dr. Ogr. Uyesi. Abdulmecit Yıldırım, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye

Teknik Redaksiyon / Redaction

Doç. Dr. Uyesi Turan Guler, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye

Grafik Tasarım / Design

Bilal Ercan, Muş Nokta Kırtasiye / Türkiye

Amaç-Kapsam

İçtimaiyat Dergisi İnsan ve Toplum Bilimleri alanında güçlü bilimsel bir yaklaşımla hazırlanmış nitelikli çalışmaları yayınlamak üzere altı aylık dönemlerle (Mayıs ve Kasım) yayınlanan ulusal akademik hakemli bir dergidir. İçtimaiyat Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, ilk yayın hakları İçtimaiyat Dergisi'ne aittir. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

İçtimaiyat sosyal bilimlerle (dil bilimi, edebiyat, felsefe, güzel sanatlar, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalara yer vermektedir. Dergimizde yayınlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Aim and Scope

The Journal of Social Science is an international academic peer-reviewed semi-annual (May and November) journal tending to publish qualified works with a strong scientific approach in the fields of humanities and social sciences. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the Social Science. The Journal of Social Science has the sole ownership of copyright to all published works. Editorial board is free to decide about the publishing or not publishing the articles received to Journal of Social Science.

İçtimaiyat focuses on, but not limited to the following topics: fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology and sociology, etc. All articles published in our journal are open access and freely available online. All articles published in our journal are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

Dizinleme Bilgileri/Indexes

TRDizin
EBSCO CEEAS
ERIH PLUS
INDEX ISLAMICUS

İçtimaiyat'ın Yer aldığı Dijital Platformlar/Digital Platforms of the İçtimaiyat

SOBIAD
İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Ideallonline
Academic Resource Index
IJIF (International Innovative Journal Of Impact Factor)
Scientific Indexing Service
Asos Index
Google Scholar
Crossref DOI (Digital Object Identifier)
Open Academic Journal Index
Researchbib (Academic Research Index)
Index Copernicus

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İçindekiler / Contents

Editörden

1. Muammer ÖZDEMİR, *Paleolitik Çağ'da Atalar Kültü Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme*
An Assessment Of The Idea Of Atalar Cult in The Paleolithic Era ... 1-20.
2. Müjdat YILDIRIMCI-Osman METİN, *Evaluation of the Health Services at Private Hospitals in the Context of Neoliberal Policies: A Field Study*
Neoliberal Politikalar Bağlamında Özel Hastanelerin Sağlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi: Bir Alan Araştırması ... 21-35.
3. Mustafa YENİ, *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Emniyet Tedbiri: Osmanlı Sahillerinden Yapılan Zorunlu Göçler*
A Safety Measure in the First World War: Forced Migration from the Ottoman Coasts ... 36-55.
4. Pınar SÜT GÜNGÖR, *Stevens' Catharsis in The Remains of the Day by Kazuo Ishiguro*
Kazuo Ishiguro'nun Günden Kalanlar Romanında Stevens'in Katarsisi ... 56-67.
5. Reşat AÇIKGÖZ-Hüseyin ÖZİL, *Sakatlık Sosyal Modelinde Sosyolojik Perspektifler*
Sociological Perspectives on The Social Model Of Disability ... 68-87.
6. Yılmaz KARADENİZ, *H.1179-1184 (1765-1770) Tarihli Şer'iyeye Sicillerine Göre Amasya Sancağı'nda İdari Taksimat ve Görevliler*
Administrative Division and Officials in Amasya Sanjak According to Sharia Registries Dated H.1179-1184 (1765-1770) ... 88-108.
7. Gülşen ULUKAYA, *7747 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre Malatya'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (1878-1882)*
Socio-Economic Status of Malatya According to The Sharia Registry Number 7747 (1878-1882) ... 109-125.
8. Aslıhan YENİÇERİ ALTINTAŞ- Fatma Betül ŞENGÖZNÜL-KOZAK, *Yerel Yönetimlerde Kadın İstihdamı: Muş Belediyesi Örneği*
Women's Employment in Local Administrations: The Example of Muş Municipality ... 126-146.
9. Vefa Can KAYA, *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Bürokrasi Araştırmalarında Modernleşme Paradigmasının Etkisi*
The Effect of Modernization Paradigm on Turkish Bureaucracy Studies After The Second World War ... 147-167.
10. Nur Yağmur ARAS-Nursel TOPKAYA-Ertuğrul ŞAHİN, *Yetişkin Bireylerde Psikolojik Sağlamlığın Yordayıcısı Olarak Cinsiyet, Çocukluk Çağı Travmaları, Yaşamda Anlam ve Öz Şefkat*
Gender, Childhood Traumas, Meaning in Life and Self-Compassion as Predictors of Resilience among Adults ... 168-183.
11. Özge Seda UĞRAŞ, *27 Mayıs 1960 ve 28 Şubat 1997 Tarihleri Arasında Konya Genel Seçim Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme*
An Evaluation of General Election Results in Konya between May 27th, 1960 and February 28th, 1997 ... 184-215.
12. İrşad Sami YUCA, *Erken Cumhuriyet Yıllarında Milli Vatandaşlığın Pekiştirilmesi: Vatandaşlıktan Çıkarılmalar (1923-1938)*
Strengthening National Citizenship in the Early Republic Years: De-Naturalization (1923-1938) ... 216-229.

13. Mehmet Bakır ŞENGÜL-Bilal TUNÇTAN, *An Analysis of Gothic Literature: Spatial Fears in Suat Derviş's Novels*
Gotik Edebiyat Üzerine Bir Çözümleme Denemesi: Suat Derviş'in Romanlarında Mekânsal Korkular ... 230-244.
14. Dilara YILDIRIM, *Hans Kelsen'e Göre Nedensellik ve Ödetme İlişkisi*
The Relationship Between Causality and Retribution According To Hans Kelsen ... 245-254.
15. Faruk TURÇUT, *Türkiye'de Sosyolojinin İnşasında Siyasetin Belirleyiciliği: Kuruluş Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme*
Determination of Politics in the Construction of Sociology in Turkey: An Evaluation on the Establishment Period ... 255-277.
16. Şerafettin YENER, *Şiddet, Şiddet Türleri ve Okulda Öğretmene Yönelen Şiddet*
Violence, Types Of Violence And Violence Against Teachers At School ... 278-294.
17. Tuba DUMAN, *Parenting in Risk Society: Vaccine Decision of Parents for Their Children During Covid-19 Pandemics*
Parenting in Risk Society: Vaccine Decision of Parents for Their Children During Covid-19 Pandemics ...295-311.
18. Abdullah Enes TÜZEĞEN, *Schmitt, the Constructivist? Possible Contributions to IR Theory*
Sosyal İnşacı Schmitt? Uluslararası İlişkiler Teorisine Muhtemel Katkıları ... 312-322.
19. Fikret YAMAN, *Pedofili Bireyler Tarafından Çocukların Bilinçli ve Sistematik Cinsel İstismarı: Helmut Kentler "Deneyi" ve Odenwald Okulu Örneği*
The Systematic And Deliberate Sexual Abuse Of Children By Pedophiles: The Helmut Kentler "Experiment" And The Example Of Odenwald School ... 323-340.
20. Kayhan BAYRAM-Fatma Nur ŞENGÜL, *Perception of Immigration among University Students (A Comparative Analysis Istanbul-Şırnak Example).*
Üniversite Öğrencilerinde Göçmenlik Algısı (Karşılaştırmalı Bir Analiz İstanbul-Şırnak Örneği) ... 341-357.

VAKA TAKVİMİ

1. **Musa GÜMÜŞ**, *Geleceğin Tarih Yazımını İnşa Etmek: VIII. Tarih Yazımı Çalıştayı'ndan Notlar ve İzlenimler/ Constructing the historiography of the Future: Notes And Impressions From The Viii'th Workshop on Historiography ... 358-362.*

EDİTÖRDEN

Değerli araştırmacılar

İçtimaiyat dergisinin mayıs sayısını zamanına riayet ederek sizlerle buluşturuyoruz. Bu sayımızda yer alan 20 makale ve 1 vaka takvimi ile sosyal bilimler alanına katkı sunmayı amaçlıyoruz. Bütün süreçlerini titizlikle yürüttüğümüz sayıdaki makalelerin, yeni çalışmalarına da kaynaklık etmesini umuyoruz. İçtimaiyat dergisi olarak, özgün ve alanlarına katkı sunabilecek çalışmalarını yayınlamanın gayreti içerisindeyiz. Bu tavrın bir karşılığı olarak da siz değerli araştırmacıların dergimize olan teveccühünün her geçen sayı ile arttığını gözlemliyoruz. Bizlerde bu teveccühü canlı tutmak ve devamını sağlamak için sürekli olarak dergimizde birtakım düzenlemeler yapıyoruz. Önümüzdeki özel sayı ile birlikte de birtakım değişikliklere gideceğiz. İlk sayfayı daha sade ve araştırmacı bilgilerinin daha anlaşılır bir formata dönüştüreceğiz. İçtimaiyat dergisinin uluslararası indekslerde yer alabilmesi ve kalıcı olabilmesi için bu devininin sürekliliğini sağlamanın gayreti içerisinde olacağız.

Kıymetli araştırmacılar, akademik dergi yayıncılığının daha kaliteli bir noktaya taşınması için, özgün çalışmalarınızla birlikte, kuşkusuz hakemlik süreçlerinin büyük bir ehemmiyeti vardır. Bilim dünyasındaki bilgi birikiminin tartışma, fikir beyan etme ve sonuca ulaşmayla hep ileriye gittiği göz önüne alınırsa, hakemlik faaliyetlerinin önemi daha iyi anlaşılabilir olur. Kuşkusuz iyi hakemlikler daha iyi yayınlar ortaya çıkarır. Bu noktada akademi camiasının, kaliteli bilginin üretimi için hakemlik konusunda daha fazla eğilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Sözlerimizi burada noktalarken İçtimaiyat dergisinin 7/1 sayısında emeği geçen tüm alan editörlerimize, hakemlik yapan hocalarımıza ve değerli çalışmalarını ile katkı sunan araştırmacılarımıza teşekkürlerimizi sunarız.

Editör Kurulu adına...

Doç. Dr. Hidayet KARA

Paleolitik Çağ'da Atalar Kültü Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme

An Assessment Of The Idea Of Atalar Cult in The Paleolithic Era

Muammer ÖZDEMİR ^a

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1176273](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1176273)

ÖZET	ABSTRACT
<p>İnsanın anlam arayışında, varoluşsal sorgulamalarında ve kavramsal anlamlandırmalarında en önemli unsurlardan biri dindir. Din ve dine dair tüm unsurlar, geçmişten günümüze bütün toplumların hayatlarında başat faktörlerden olmuştur. Bu düzlemde geçmişinden kopmak istemeyen, ölen yakınlarıyla iç içe bir hayat tercih eden ve onların öteki dünyasını bu dünyadan şekillendirmek isteyen aynı zamanda bu dünyanın da öteki dünya tarafından şekillenmesini hedefleyen antik dönem insanının, idraki derinliği ve dindarlık kipleri kuşkusuz bugünle özdeşleştirilebilir niteliktedir. Bu örüntü içerisinde çalışmada, Aydınlanma Çağı'nın ve Batı'nın kendini üstün görme fikrinin bir süreği olan dine köken arama girişimleri kapsamında atalar kültü fikrine değinilmiş, Atalar ile olan münasebetin Paleolitik Çağ'daki yansıması irdelenmiştir. Mağara resimleri üzerinden sembolik anlatımlar ile ölüm ve ruh arasındaki bağ kurulmaya çalışılmış, ölüme dair Paleolitik Çağ insanının bakışı sorgulanmıştır. Dini ve insani zaruretlerin ölü gömme uygulamalarına yansıması ile ataların hem bu dünyadaki konumlarına hem de öteki dünya algısına ve oradaki konumlarına dair arkeolojik ve teolojik veriler sunulmuştur. Tüm bunları yaparken günümüz yerel topluluklardaki arketipsel olarak yansımalar da ayrıca incelenerek Paleolitik insanının dini düşüncesi hakkında yargıya varılmaya çalışılmıştır. Disiplinlerarası çalışmaların bu sahadaki tutumları, çalışmanın belirleyici unsurudur. Tarihsel anlamda hem Paleolitik Çağ insanının dine dair tutumu hem de bu tutumun kapsamında atalar ile olan münasebeti oldukça önemlidir.</p>	<p>One of the most important elements in human search for meaning, existential questioning and conceptual meanings is religion. All elements of religion and religion have been the leading factors in the lives of all societies from past to present. In this plane, the depth of urine and the religious modes of ancient people, who do not want to break out of their past, who choose a life with their dying relatives, and who want to shape their other world from this world, are undoubtedly identifiable today. In this pattern, the idea of ancestor cult was discussed in the study, as part of religious search initiatives, which are a period of the Enlightenment Age and the West's idea of self-transcendation, and the reflection of the relationship with ancestors in the Paleolithic Age was studied. The Paleolithic Age human's view of death was questioned, trying to establish a connection between the symbolic narratives and the spirit through cave paintings. With the reflection of religious and human membranes in the dead burial practices, archaeological and theological data has been provided on both the position of the ancestors in this world and the perception of the other world and their position there. While doing all this, archaeological reflections in the local communities today were also studied and tried to judge the religious idea of the Paleolithic people. The attitudes of interdisciplinary work in this field are the defining element of the study. Historically, both the attitude of the Paleolithic Age people on religion and the relationship with the ancestors within the scope of this attitude are very important.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Paleolitik, Din, Atalar Kültü, Yerel Topluluklar, Değişen Paradigma.</p>	<p>Keywords</p> <p>Paleolithic, Religion, Ancestor Worship, Local Communities, Changing Paradigm.</p>

^a Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Email: m.ozdemir@alparslan.edu.tr

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

1. Giriş

İnsanın kendi varlığına ve evrensel döngüye ilişkin en temel kaygısı, görünmeyeni görünür hale getirmek, sorulması gereken sorular sormak ve bu sorulara çözüm arayışına girerek bilinmeyenleri anlamlandırmaya çalışmaktır. Tüm toplumlarda, sanırım bu döngüsel ve ontolojik meseleler insanın bu tip düşüncesini ve yaşamını önceler ve belirler. Varlık, var olma, yok olma ya da olmama arzusu, sonsuzluğa uzanma, ölümsüzlük diyarına doğru ulaşma, aşkın olanı arama girişimleri basitçe yaşamın en temel ve sistematik arayışlarıdır. Bu arayışlara cevap bulma, hikmetle ve varlıkla olan ilişkiye yön verme yazısız zamanlardan günümüze kadar bütün insanlığın ortak paydası olmuştur. O halde, insanın tüm zamanlarda aynı hisleri ve düşünceleri, aynı kaygıları ve soruları olduğu bilindiğinden dünyanın düzenine, mananın taşıdığı esaslara ve bulunmak istenen her ne ise onun işleyişine mugayir davranmak, ana meselenin anlaşılmasına imkân tanımaz. Zamanın ritimlerine ayak uydurmak ve dönemin hassasiyetlerine göre duruş sergilemek bu noktada önemlidir. Bu sebeplerle bir bütün halinde insanın anlam arayışında atalar kültür meselesini “ötekileştirmeden” ele almak gereklidir. Pek çok disiplinin etki sahasında olan bu konuya “Paleolitik Çağ” üzerinden yapılacak bakış, konunun sınırının genişlemesine yol açacak olsa da farklı bir perspektiften bakılmasında fayda vardır. Çünkü insanın yüzbinlerce yıllık birikiminin ve meselenin arketiplerini sorgulamanın çapraşık anlama çabalarındaki örüntüden asıl anlama kavuşmasına katkı sağlayacağı düşüncesi çalışmanın başlangıcındaki düşüncelyi ortaya koymaktadır. Öte yandan salt pozitivist etkiyle konuya yaklaşmak meselenin sadece indirgenmesine ve ötelenmesine yol açacağından geniş bir perspektifte “Atalar Kültü” düşüncesinin ele alınmasının daha anlamlı olacağı düşüncesi hâsıl olmuştur. Bu çalışmanın sonrasında yapılması planlanan “Neolitik Çağ’da Atalar Kültü” çalışması ile birleştiğinde konunun daha da anlaşılması mümkündür. Ülkemizde Paleolitik Atalar Kültü düşüncesiyle alakalı çok fazla çalışma yapılmamıştır. Hem dinler tarihinin hem de eskiçağ tarihinin ilgi alanına giren bu konunun üzerinde düşünülmesi gerekir. Salt yanlı paradigmanın etkisine bırakılmayacak kadar önemli olan bu mesele, Batı’da fazlaca irdelenmiştir. Özellikle Insoll’un antropolojik yaklaşımları önem arz etmektedir. Öte yandan Eliade’de de konuyla alakalı eserlerin ilgili yerlerinde bazı önermelerde bulunmaktadır. Bu çalışma hem Paleolitik Çağ insanının hem inanç dünyasını anlamak hem de ölüme yok oluş, ölüsüne de nesne gözüyle bakmadığını anlamaya dönük muhtevaya sahiptir. Giriş kısmındaki din ve ölüm ile ilgili satırlara Atalar Kültü’nün ne olup olmadığına dair temel oluşturması adına yer verilmiştir. Bazı terminolojik ifadelerin ve kavramsal analizlerin son yıllarda yapılan arkeolojik ve antropolojik çalışmaların getirdiği yeniliklerden dolayı yeniden ele alınması gereklidir.

2. Atalar Kültü ve Din İlişkisinin Tarihiçesi

Kavramsal olarak “ata” kelimesi, yol gösteren, terbiye eden, edep öğreten, kendisine bağlananları kayıran, koruyan gibi manaları bünyesinde ihtiva eder (Alptekin, 1991: 32). Tarih boyunca, tüm toplumlar için önemli bir olgu olan ata veya atalar ile olan her şey, toplumdan topluma farklılık gösterse de bu algının ekseriyetle saygı ve ululama olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Atalar kültürü, saygı ve tazim manalarına gelmekle birlikte korku ifadesini de barındırır. Saygı ve tazim, hayatta iken büyüklere, yaşlılara karşı duyulan ilgi ve yakınlıktan kaynaklanırken, korku ise ruhlarının zaman ve mekân olmaksızın geriye dönebileceği, döndüğünde yaşayanlara zarar verebileceği endişesinden doğmaktadır. Bu sebeple ata ile irtibatın koparılmaması elzemdir (Tümer, 1991: 42). Hayranlık ve derin saygı, gibi beklentilerin muhatabı olan bu kavramın, farklı dillerde farklı karşılıkları olsa da “tapınım”, “tapınma”, “atalara ibadet” gibi karşılıkları oldukça problemlidir.

Öte yandan kült ifadesi bu süreçte daha kapsayıcı durmaktadır ki, özellikle uzak geçmişte yaşayan toplumlarda ritüellerin önemli bir kısmını işgal ettiği düşünülen atalar ile derin iletişim kaygısı kült kavramının kullanılmasını daha olanaklı kılmıştır (Insoll, 2011: 1043). Günümüzde kült kavramının sınırları genişlemiş, pek çok alanda farklı şekilde ele alınmaya başlamıştır. Sözcüğün kökeni Latince tapınmayla ilişkili “cults” sözcüğüyle eşleştirilmektedir. Dini ya da mitik anlamda kült sözcüğü, inancın kapsamında yer alan, yaratıcıyla ilgili olduğu veya onunla ilgi kurmak için vasıta görevi olan işleyişleri ifade eder. Özellikle antropomorf olarak tasvirlenen ve kutsal varlıklara ithafen yapıldığı düşünülen kutsallar ve tanrısal kudretin tezahürleri olarak görülen çeşitli varlık ve nesnelere yüklenen anlamlardır. Kült olgusunda tanrısal güçler, doğanın ve çeşitli nesnelere mitsel karşılıklarına denk gelir (Dilek, 2020: 49-50).

19. ve 20. yüzyıllar çok sayıda ideolojik kökenli¹ tezlerin ortaya atıldığı zaman aralığıdır. Dinin kaynağına köken arama çalışmaları çok sayıda indirgemeci yaklaşımlara sahne olmuştur. Temelinde ötekileştirici argümanlar olan bu yaklaşımlar arasında önemli bir yere sahip olan “Atalar Kültü” düşüncesini Spencer dile getirmiştir. Herbert Spencer, dinin kaynağını “atalar kültü” olarak tanımlamış, First Principles adlı kitabında bakış açısıyla din ve bilim arasındaki ilişkiyi anlatmıştır (Spencer, 2009: 14-17). Kürşad Demirci, Spencer’in The Principles of Sociology kitabından iktibas ettiği satırlarda özetle Spencer’in yabani insanın sıradan olmayan herhangi bir şeyi doğaüstü ya da ilahi olarak kabul ettiğinden bahseder. Ve ardından bu doğaüstü güçlere sahip olan önemli şahsiyet, basitçe kabilenin uzak atası olan kişinin ruhuna saygı duyulduğundan kurulu bir ibadet sisteminin ortaya çıktığını söyler (Demirci, 2021: 71). Bu fikir Tylor’un animizm yani ruhçuluk fikrine² her ne kadar yakın görünse de Spencer, Tylor’un fikrine esasında karşıdır. Teoriye göre, rüya, halüsinasyon ve tabiattaki diğer hareketlilik üzerinden insan, hayvan ve bitkilerin ruhlarının kutsallaştırılması mümkündür ve pek çok dinde bunlar görülmektedir (Pritchard, 1998: 31; Toprak, 2020b: 124). Çünkü ilk zamanlarda yaşayan insanlar kendisinde olan ruhun aynısının diğer canlılarda olduğunu düşünüyor ve cansız nesnelere ve ölümlerin canı ve işleyişte olduğuna inanıyorlardı (Otto, 2014: 157; Örnek, 1971: 25). Öte yandan grubun tüm üyelerini bütün halde bir arada tutan aile reisinin rahip gibi hareket ettiği bir atalar kültü olduğunu söyleyen Morris, daha sonra ise tüm bu dinsel düşüncelerin eskiçağ toplumlarının mülkiyet, din, sosyal, iktisadi, aile ve toplumsal karakterini şekillendiren başlıca unsurlardan olduğunu ifade etmiştir (Morris, 2004: 182). Bu görüşler oldukça muğlak olan ve yeniden tanımlama ihtiyacı duyulan “Atalar Kültü” kavramına getirilen bazı izahlardır.

Antik dönem insanının zamansal ve döngüsel anlamlandırmalarını bilebilmek, buna günümüz penceresinden mana yüklemek elbette ki zordur. Yazılı metinlerin olmadığı, ancak sembollerin iletişimde hüküm sürdüğü ve sofistike olarak düşünülmüş maddi kalıntıların daha ön planda olduğu bu dönemlerin algısını anlayabilmek için insanlık tarihi için en gerekli ve en temel şeylerden olan din fenomenlerini kullanarak bazı çıkarsamalarda bulunabilmek önemli bir yöntem olarak görülebilir. Atalar ile ilişkinin de bu minvalde inanca dair tüm fenomenlerle bir şekilde ilişkisinin olduğu söylenebilir. Bundan dolayı, atalar ile olan ilişkilerini irdelenmeden evvel, dinin mahiyetine

¹ Childe’nin devrimleri, Marksist arkeoloji, darwinci arkeoloji üzerinden geliştirilmeye çalışılan paradigmalardan için bkz. Colin Renfrew- Paul Bahn, *Arkeoloji Anahtar Kavramlar*, Çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, 2021.

² Atalar kültürünün belki de temelini oluşturan ruhçuluk yani animizm fikrini savunan E.B. Tylor Primitive Culture isimli eserinde özetle, ilk dönem insanların rüya, canlandırma ve diğer yollarla ruhun varlığından haberdar olduğunu, entelektüel kültürün ve insanın gelişiminin temelinde, yüksek din kültürünün oluşmasında en temel etkenin ruhlara tapınım olduğunu ve bu durumunun insanı kaçınılmaz olarak huzura ulaştıracağından bahseder. Bkz. Edward Burnett Tylor, *Primitive Culture: Researches Into The Development Of Mythology, Philosophy, Religion, Art, And Custom*, London, John Murray, 1871, pp. 445-450.

ve erken dönem insanı üzerindeki etkisine atıfta bulunmak gerekir. Öte yandan atalar ile olan bu ilişkinin ölüm ve ölüm sonrası hayat ile bağlantısı kurulduğunda meselenin çerçevesi kısmen çizilmiş olacaktır.

Gerek Paleolitik Çağ insanının gerekse günümüz insanının gündelik hayatını, düşüncelerini, yaşayışlarını ve anlamsal arayış çabalarını destekleyen, şekillendiren ve belirleyen en temel unsur dindir. Din ve dine dair her şey ilk dönemlerden beri popüler girişimlerdir. Çünkü insanın var olmak, hakikate ulaşmak, aramak, bulmak, maddi kaygıların ötesine geçerek aranan şeye ulaşmak, sonsuzluğa ve hatta ölümsüzlüğe kavuşmak gibi amaçları vardır. Bu amaçların bir araya gelmesiyle dinlerin argümanları arasında ciddi bir ilişki vardır. Çünkü dinin belirleyici ve toplumsal bir yönü vardır. Ünlü dinler tarihçisi Mircea Eliade'nin bu konudaki yaklaşımı önemlidir. Eliade (2014: 21): "Din, insanla ilintili bir olduğu için toplumsal, dilsel ve ekonomik bir olgudur; çünkü insan dilden ve toplumsal yaşamdan ayrı düşünülemez." der. Meseleye bu noktadan devam edecek olursak dinin toplumsal mahiyeti ve insan üzerindeki etkisinin anlaşılabilmesi adına din ile ilgili olan her ne varsa tarihsel süreç içerisinde bütün toplumlarda mevcut olduğu söylenebilir. Bu düşüncenin yansıması olarak din pratikleri sadece inanç dünyasına etki etmemiş, aynı zamanda toplumsal argümanlara sirayet etmiş olduğu en nihayetinde söylenebilir (Durkheim, 2005: 61). Bu süreç için kabul edilebilir yaklaşımlardan biri ise dinin insanlık tarihiyle beraber var olan en eski kurumlardan olduğu yaklaşımıdır. Bu doğrultuda Arnold Toynbee'nin insan hayatının en esas öğelerinden biri olan dinin, uzun süre ihmal edilmesinin ya da yok sayılmasının, bastırılmasının tarihsel süreçte mümkün olmadığını söylemesi de ana düşünce olarak kabul görebilir (Toynbee, 2008:249). Rudolf Otto, dinin insan üzerindeki etkisine dair üç faktörden bahseder. Eğilim ve uyarılma, dini tecrübeler ki bu kutsalın göstergesidir, düşünüş, hissediş ve arzulayısta kutsal ile irtibat kurulmasıdır (Otto, 2014: 214-215). Geertz, "Yerel Bilgi" adlı eserinde ata olarak kabul edilen kişiliklerin doğal görünümüne aktarılmasının üç yolla mümkün olduğunu söyler. Gerçek metamorfozla (başkalaşım) atanın gövdesi maddi bir nesneye dönüşür. Ata gövdesinin veya kullandığı aletin izini bırakır. Son olarak dışlama adı verilen bir metotla ata gövdesinden bir nesne çıkarıp bırakır. Bu şekilde taşlık bir tepe, bir taş ya da başka bir nesne ata olarak kabul edilebilir (Geertz, 2007: 190). Tüm bu yaklaşımlar insanın tarihsel serüvenindeki dinin yerini ve mahiyetini anlamaya, aynı zamanda atalar ile olan irtibatı sorgulamaya olanak sağlayabilir.

Dinler tarihi uzmanlarının dinin ne olduğuna dair sözleri ve tanımlamaları sonuç olarak kapsamı tam anlatamamakta ve eksik kalmaktadır. Ancak bütün dinler tarihi kitaplarından çıkarılabilecek ortak nokta şudur: Dinin din olabilmesi için bir takım zaruretler vardır. Yaratıcı inancı, kutsal anlayışı, ölüm ve ölümden sonraki hayat ile alakalı bazı düşünüşler, kutsal alan ya da tapınak denilebilecek özel alanlar, metafiziksel iletişim için gerekli yüksek uyarımlı ritüelsel eylemler en temel gereksinimlerdir. Bazı istisnalar olsa da (Caynizm gibi) genellikle bu temel olgulara ihtiyaç vardır³. Atalar kültürünün de bu düşüncelerin kapsamı içerisinde yer edindiği, kendi başına din olmayacağı ve dinin pratikleri arasında sayılabileceği söylenebilir. Öte yandan sözü edilen düşünceler ile atalar kültürü arasındaki en ilişkili başlıklardan biri ölümdür. Çağlar boyu insanın ölüme karşı duruşu ve sorgulayışları oldukça önemlidir. Ölüm kadar hiçbir şey bizi nihai sınırlılıklarımızla yüzleşmeye zorlayamaz (Shults, 2018: 134). Bundan dolayı ölüm kavramını bilmek, insanın ölüme bakışını anlamak tarihi süreç açısından önem arz etmektedir.

³ Detaylı bilgi için bakınız: Kürşat Demirci, *Dinler Tarihinin Meseleleri*, İstanbul, 2021; Mircea Eliade, *Dinler Tarihinin Giriş*, İstanbul, 2017; Mahmut Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi- Tarih, İnanç, İbadet-*, İstanbul, 2018.

Atalar kültürü, öz mana itibarıyla ölüm ile doğrudan alakalıdır. Ölmüş yakınlarımızın nereye gittiği ve onları orada nelerin beklediği hep bir arayışa çıkış noktası olmuştur. O halde, ilk dönemlerde yaşayan insandan günümüze kadar bütün insanlık için ortak payelerden birisi olan ölüm konusu insan oluşun temel karakterlerinden biridir ve hayatın anlamının var olup olmadığı, varsa varlık ya da hiçlik mesabesinde bu sürecin nereye doğru evrildiği sorgulanması gereken ana meselelerdendir. Eğer, İnsanın en erken dönemlerden itibaren ölüme bakışını anlarsak atalar ile olan irtibatın neden gerekli olduğunu da anlamış oluruz. Ölümlü varlıklar olarak hayatın da ölümün de bir anlamı olması gerekir. İnsanın ölümü sezinleyebilmesi, ölüme anlam atfetmesi ve ölüm üzerine düşünebilmesi tamamen insana verilen bilişsel ve dilsel yeteneklere sahip olmasındadır (Spellman, 2020: 29). Aslında bu yetenekler insanın inanç dünyasını anlamamıza da katkı sağlar. Tüm bunlar ölmüş olan ataların manevi kalıntılarından yeni bir toplum düzeni inşa etme girişiminin tezahürü olabilir. Çünkü ölüm ile beraber ortaya çıkan bir takım faaliyetlerin tüm toplumdaki insanların ortak duygularının, kaygılarının ve düşüncelerinin somutlaştırılmış hali olduğu, hatta ölüm ve yeniden doğuş ile beraber bazı sosyal dengelerin tekrar sağlandığı düşünülmektedir (Brown, 1995: 5-6). Bu sadece maddi dünyayı yeniden oluşturma değil aynı zamanda ölümden sonraki yaşama maddi dünyadan müdahale etme bir nevi yeniden dizayn etme girişimidir. Atalar ile kurulacak olan bu manevi bağ esasında “öteki dünya” algısı ile de doğrudan ilgilidir. Neredeyse tüm toplumlardan çıkarsanabilecek bir gerçek var ki o da insanların maddi dünyadan ziyade manevi, görünmeyen, gizil, öteki dünyayı anlama girişimlerine başlangıçtan beri öncelik verdiğidir. Maddi, somut, görünür dünya ile manevi, soyut, öteki dünya arasındaki o keskin çizgiyi aşma girişimleri ve öteki dünyaya uğurlanan “ata” ile irtibatın koparılmama isteği bu sürecin yönlendiricileri arasında olmalıdır. İslami literatürde ahiret âlemi ve inancı olarak geçen bu düşüncenin bütün toplumların spiritüel yaşamında var olduğu fikri yaygın kabullerdendir. Gerek uzak geçmişte yaşayan atalarımızın dünyasının gerekse günümüz dünyasının öteki dünya algısını ve bu dünyaya yön verme arzusunu anlamak için Van Gennep’in yaklaşımı bu doğrultuda önem arz etmektedir. Van Gennep’e göre, insanı ölümden sonra üç aşama beklemektedir. Bu aşamalardan ilki olan ayrılma evresinde ölen kişinin yakınları hayatlarında bazı değişiklikler yaparlar. Ayrılma evresinin kolay geçiştirilmesi için bir takım ritüeller oluşturarak kendilerini muhafaza ederler. Diğer aşama geçiş aşamasıdır ki bu aşamanın gerektiği gibi olmaması ruhun öteki tarafa ulaşamamasına yol açar ve bu durum yaşayanları oldukça zora sokar. Bu süreç ise bazı ritüeller ve veda törenleri, maddi uygulamalar, kutsal nesnelere, kurbanlar ve diğer uygulamalar vasıtasıyla idame ettirilir. Son aşamada ölen kişinin öteki âleme olan yolculuğu ilk iki aşama ile tamamlanır, insanlar ölen kişiyle ayrılır ve yas durumu sona erer. Herkes günlük aktivitesine geri döner (Gennep, 1960:VII). Bütün bu sürecin belirli bir düzen içerisinde yürütülmesinden, ölünün ait olduğu yere ulaştırılmasından ve yaşayanların muhafazasından sorumlu olan din adamlarının da süreçteki kritik rolü tüm dönemlerde ve toplumlarda yadsınamaz. Hem yazıdan önceki dönemlerdeki hem de günümüz toplumlarındaki dini yaşamda belirli ve etkili fonksiyonları, dini öğretilerin hayata aktarılmasındaki vazifeleri, hayat ve ölüm hatta ölümden sonraki yaşam, dolayısıyla atalar ile ilişkideki aktif rolleri tartışılmaz. Sorumluluk sahibi bu seçilmiş insanların kadim dini geleneklerde kutsal olarak görülmesi ve adeta fenomen olarak diğer dini ve kutsal fenomenlerle ilişkilendirilmesi mümkündür (Karslı, 2013: 28). Bu yetilerinden dolayı farklı isimlerle adlandırılrsa da yazısız zamanlar içerisinde böylesine bir vazifeyi yüklenen bu seçilmiş insanların varlığı son arkeolojik çalışmalar ile belirginleşmeye başlamıştır.

Paleolitik Çağ’daki insanın dinini ve hayata olan bakışını günümüzden tam olarak bilebilmek zordur. Özellikle disiplinlerarası çalışmaların yaygınlaştığı günümüzde sosyal antropoloji, psikoloji ve teoloji tarih bilimi ile birleştiğinde bazı muğlaklıklar açığa çıkmaktadır. Bunun bir diğer metodu

ise geçmişi bugünden anlamaya çalışmaktadır. Arketipler üzerinden nesilden nesile aktarılan ve kolektif belleğe katkı sağlayan dini ve sosyal uygulamaların izini sürebilmek gereklidir. Buna ışık tutacak veriler için bazı yerel toplulukların yaşamlarındaki arketipik örneklerle bakılması ve süreç içerisindeki değişim, dönüşüm ve benzerliklerinin sorgulanması önemlidir.

3. Yerelerde Atalar Kültü

Öteki dünyanın nasıl olduğuna ve ölüleri orada nelerin beklediğine dair düşünceler, tüm toplumlarda inançsal bazı aktiviteleri beraberinde getirmiştir. Ölen yakınların yok olmadığını, bilinmeyen alemde yaşadıklarını ve yaşayanların dünyasına müdahale edip bu dünyayı iyi ya da kötü olarak şekillendireceğine olan inanışlar atalar kültü olarak kabul edilmektedir ve günümüze kadar çoğu toplumda ve inanç sisteminde varlığı görülmektedir. Atalara saygının eşiği toplumdan topluma farklılık gösterse de bu ölmüş kişilere karşı takınılan tutum benzerdir. Çünkü bu kişilerin hem bu dünyaya olumsuz anlamda müdahalesi önlenmeli, hem de ölümler dünyasında yeri sabitlenmelidir. Gerektiğinde ise yardıma çağrıldığında yardıma gelmeli, kötü ruhlardan ve bela, musibet ya da afetlerden korunmalıdır. Bu kişiler bir Tanrı değilse de üstün güçlere sahip doğaüstü varlıklar olarak kabul edilmiştir. Atalar ile olan iletişim kaygısının olduğu toplumlarda bu örnekler görülebilir. Mesela Japonya’da Konfüçyanizm ve Şintoizm’de ataları günlük hayatlarına dahil etmek gibi bir düşünce vardır. Şintoizm’de ölmüş atalara ve kahramanlara yönelik bir takım ritüeller düzenlenmiş ve onlar memnun edilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte olağanüstü güçlere sahip olan ancak günlük hayatta çok da yardım istenmeyen “Kami” ye sunulmak üzere bazı ritüeller hazırlanmıştır. Aynı bakış açısıyla Şintolar ölümleri için kurbanlar da kesmişler ve onlara kılıç, kalkan, yiyecek gibi şeyler de sunmuşlardır (Aydın, 2018: 273-274; Schimmel, 1999: 33) Bu algılayışın temel nedeni ölümleri ile bir dereceye kadar paylaşmak ve onları sakinleştirip yatıştırmaktadır. Japon atalar inanışına göre ölümlerden tamamen kurtulmak mümkün değildir. O halde onlara günlük olarak yiyecek sunulmalıdır. Bu şekilde atalar memnun edilir ve ait olduğu yere gönderilir (Bloch, 1992: 54). Konfüçyanizm’de de benzer uygulamalar görülmektedir. Kişinin varlığı öldüğünde sona ermez. Ruhlar kendi soyundan olanları koruyup kollar. İnsanlar da bu ruhların zarar vermesini engellemek için bir takım ayinler ve ritüeller hazırlayarak saygı ve hürmetlerini gösterirler (Aydın, 2018: 245). Geç Antik dönemde Çin’deki Shang topluluklarında soya bağlılık ve atalara olan saygı ön planda tutulmuştur (Bellah, 2011: 250).

Orta Asya’da yaşayan toplumları atalarının ve toplum tarafından kutsal kabul edilen seçkin bireylerin hem mezarlarına hem de ölü bedenlerine önem vermişler, çeşitli dini uygulamalar yaparak onlara saygılarını ifade etmişlerdir. Özellikle yüksek alanlar ve tepeler, taş ve kayalar ölen ataların ruhlarının indiği alanlar olarak kabul edilir. Altay dağlarında yılın belirli dönemlerinde dağların üzerine gelir ve orada atalar ile ilgili ritüeller yapılır. Şamanizm’in yaygın olduğu bu topluluklarının bazılarında yapılan dini ayinler oldukça ilginçtir ve atalar ile ilgilidir. Bahar mevsiminin gelmesiyle beraber yüksek dağlara çıkıp orada ölüm ile ilgili ayinler düzenlemek, süt serpmek, gök gürlediği zaman göğe ok atmak, yıldırım çarpması sonucunda ölen kişilerin ruhları için ayinler düzenlemek yaygın görülen atalar kültü ile ilgili işleyişlerdir (Güngör, 2010:326). Öte yandan Orta Asya Türk kültüründe önemli bir yer teşkil eden Pazırık Kurganı atalar ile kurulacak ilişkiye örnek olabilecek niteliktedir. Soylu bir kişinin mezarında defnedilen ataların sembolik tarafı bir yana ataların geyik maskeli ve başlıklı olarak bulunmasının, yüzlerinde taç, sorguç gibi nesnelere olmasının hem dini hem de atalar ile ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Bu tasvirler ve nesnelere vasıtasıyla hayvan şekilli ruhlara mesajlar verilmek istenmiş olabilir (Çoruhlu, 2012: 1058). Ayrıca bazı mezarlarda kullanılan tabutlarla alakalı da bu minvalde bir söylem geliştirilmiştir. Pazırık’ta bulunan tabutların sergileme törenlerinde ölünün ölmeyen bir sihirli güce dönüştüğünü vurgulayan

Roux, ayrıca Pazırık'ta bazı cesetler üzerinde sahte sakalların olduğundan bahseder (Roux, 1999: 243-274). Bu uygulama Neolitik Çağ'daki modifikasyonları çağrıştırdığından ölümden sonraki hayat ve atalar ile ilintili bir uygulamayı akıllara getirmektedir.

Benzer uygulamalar günümüzde bazı kabileler ve topluluklarda görülmektedir. Endonezya'nın Bali Adası "Ölümler Köyü" olarak bilinen Trunyan Köyü'nde Hindu geleneğe mensup kişilerin mezarları bulunmuştur. Tarumanyan ağacı gibi çok güzel kokan bir ağacın çepeçevre sardığı bu kutsal alanda cesetler açıkta olup, ölümlerin yanına yiyecekler, şahsi eşyalar ve bazı nesnelere armağan olarak bırakılmaktadır. Ölen ataların kafatasları ve kemikleri etler çürüdüktan sonra bir alanda toplanıp, sergilenmektedir. Seylan'daki Vedda halkının inancına göre her yakın akraba öldükten sonra geride kalanları koruyup gözetleyen bir ruh haline gelir. Bu ruhlar hayattaki yakınlarının rüyalarına girerek onlara avlanacakları yerleri söylerler. Bu inancın en önemli özelliği ölen ataların ruhlarına hürmet etmektir. Bolivya'daki Siriono göçebeleri arasında, benzer şekilde, bir adam av sırasında üst üste gelen şanssızlıklarla karşılaştığında önceden iyi bir avcı olan atasının kemiklerinin olduğu yere giderek ondan talihinin düzelmesini ve av için yer tayin etmesini ister (Torrey, 2018:165). Avusturya Aborjinlerin Wembalar Leza adlı bir Tanrı'ya inanırlar ama dua makamı olarak ataları kabul ederler. Ölümlerin ruhlarının dünya üzerinde söz sahibi olduğuna inanılır. Bantu kabilesinde ise Wachaggalarda Ruwa, iyi ve yaratıcı tanrıdır, aynı zamanda ahlak kurallarının bekçisidir. Ancak ölümlerin ruhlarına da adaklar adanır, dualar edilirdi (Eliade, 2017: 70). Endonezya adalarından biri olan Toroja Adası'nda Sulawesi'de ölümler gömülmez, aylar boyunca geçici evlerde çürüyene kadar bekletilirdi. Yeteri kadar çürüdüktan sonra kemikler mezara defnedilirdi. Muhtemelen ölen kişileri temsilen yapılan ve tau tau denilen doğal boyutlardaki ahşap figürler imal edilir ve adeta gözcü gibi dışarıda bekletilirdi. Bunlar hem nöbetçi hem de ölen kişilerin hatırlatıcıları olarak vazife görürdü (Kerrigan, 2018: 10-11).

Ölümler ile irtibatı kesmemek, onların tepkilerini dizginlemek ve yeri geldiğinde yardımlarını ummak için bazı şölenlerin de yapılması gerekir. Bu şölen, tören ya da ayinlerin en temel karakteristik yönleri kutsal mekânlarda ve belirli periyotlarda yapılmasıdır. Bu periyotlar ya da takvimler niceliksel değil nitelikselidir. Saatler, günler, haftalar birbirini izlemez. Her günün, her anın belirli bir anlamı vardır (Tuğrul, 2010: 86). Özellikle atalar ile irtibatlar muhtemelen belirli günlerde yapılmaktadır. Gün, ay ve yıl dönümlerinde yapılan şölenlerde, ayinlerde, ölüm ve doğum zamanlarında, evlilik ve erginlenme ritüellerinde, doğaüstü ve olağanüstü durumlarda yapılan ayinlerde ataların, kutsal kişilerin, seçilmişlerin ve uluların desteği beklenmiş olmalıdır. Afrika yerlileri atalarının ölmediğine, görünmeseler dahi yaşayanlarla iç içe olduğuna inanılır. Bu sebeple, onların temel ihtiyaçlarını ve yeme içme gibi zaruretlarını karşılamak adına geceden tencerelerini boş bırakmaz, yemek ile doldururlar. Atalarından herhangi birinin gece ziyarete gelebileceği düşüncesinden dolayı evin dış kısmına yiyecek bırakır, onların memnuniyetini sağlarlar. Bu şekilde yaşayanlar ile ölümler arasındaki irtibat sağlanmış olur (Arslan, 2016: 27-28). Kanada'daki Ojibwa yerlileri her iki ya da üç yılda bir ölüm şöleni düzenler, bu iki-üç yıllık sürede ölenlerin kemiklerine bolca yiyecek ve diğer bazı maddeler dağıtılırdı. Ölümler bir sicimin üzerine takılı ahşap figürler halinde temsil edilir ve davullar eşliğinde dans ettirilirdi. Karaayak yerlileri de ölümlerin ruhlarının davet edildiği bir dans düzenlerdi. Yoruba halkı, atalarında olağanüstü güçler olduğunu düşünür ve ciddi beklenti içerisine girerler. Gökyüzündeki atalarının sürekli kendilerini gözetlemesini bekler, karşılaştıkları olumsuz olayları, talihsizlikleri, hastalıkları ve beklenmeyen ölümcül vakaları görünmeyen güçlerin toplum üzerindeki etkisi olarak yorumlarlar. Özellikle ata yağmur yağışını, bolluk bereketi, kuraklığı ve kıtlığı, doğal felaketleri topluma getirebilir. Çünkü toplumsal normlara uyulmadığında bu tür felaketler kaçınılmazdır. Atalar toplumsal sistemin

sürekliliğini sağlar. Bundan dolayıdır ki hem kutsal nesnelere hem de atalara ait her şey dinin kendisi olamaz; ancak dinin bir parçası olabilir. (Insoll, 2004: 117; Arslan, 2016: 20).

Atalara olan saygı ve irtibat gerekliliğinin sınırsız örneklerini sıralamak mümkündür. Ancak uzak geçmişte yaşayan atalarımızın idraki ve dini dünyasında belirli bir sistemde işleyişler devam etmelidir. Bu zorunluluk esasında nesiller boyu arketip olarak karşımıza çıkan ve kökenleri çok eski dönemlere dayanan bir süreci beraberinde getirmektedir. Tüm bu işleyişlerde, her şeyin üstündeki güç olan Tanrı olgusunun pek çok toplumun dini algısında olduğu görülmektedir. Bu algı birleştiren ve bölen, yaratan ve yok eden, avutan ve dehşete düşüren bir fikirdir. Şurası neredeyse kesindir ki Tanrı olgusu inanç kadar eskidir. (Winston, 2018: 19-22). O halde, insanlığın ilk çıkış noktasından günümüze değin bir Tanrı/Yaratıcı fikri varsa dini düşüncülerin odağını bu olgu şekillendirmelidir. Bununla birlikte kutsallık atfedilen kişi ya da nesnelere de olması son derece doğaldır. Bu sebeple insanlar, atalarını Tanrı yerine koymamakla birlikte atalarının ruhlarını doğaüstü güç, söz sahibi bir otorite ya da Tanrı'ya aracılık yapan bir merteye olarak görmüş olması mümkündür. Muhtemelen çok sayıda yerli kabileden atalar kültüne olan tabiiyet, Tanrı'yı nereye konumlandıkları ile alakalıdır. Tanrı'nın yeryüzü ve gökyüzü, görünen ve görünmeyen âlem üzerindeki yetkilerinin yeryüzündeki bazı yetkilerine olan inanış, atalara ibadet gibi anlaşılabilir. Mircea Eliade'nin bu konudaki yaklaşımı oldukça önemlidir. Ona göre; ilk dönemlerde yaşayan halkların dini yaşamları oldukça karışıktır. Kutsalın farklı kiplerinin tanımlanması elzemdir. Din ne animizme ne de atalar tapınımına indirgenemez. Bu toplulukların üstün hiyerofanilere sahip olduğunu ve yüce varlıklar olduğunu kabul edebilirsek evrimci tezler çürümüş olur (Eliade, 2017: 32).

4. Paleolitik Çağ'da Atalar Kültü

Paleolitik Çağ, insanın var olma mücadelesinde insana ait fitri kavramları göz ardı etmeyerek bir düzen oluşturma girişiminin önemli bir kilit taşıdır. Öyle ki, çok geniş sınırlar içerisinde insanın kendine yaşam alanı bulma, yaşam için gerekli materyalleri oluşturma, nesillerin devamını sağlama ve hayatta kalma girişimleri, Paleolitik Çağ'dan sonraki zaman dilimlerini de etkilemiş ve şekillendirmiştir. Yüzbünlerce yıllık bir birikimin yansıması olarak; hayatta kalabilmiş ve kendine yeni alanlar açabilmiş insan, organize olarak medeniyetleri inşa etmiştir. Bu inşa sürecinde insanın en ön plana çıkan tarafı ise dini hayatın odağına yerleştirmesidir.

Batının etnosentrik (Etnik merkezci), ötekileştirici, kendi medeniyetini üstün görücü ve diğer medeniyetleri aşağılayıcı tavrı, eski dönem insanına "yaban", "ilkel" gibi kavramların yakıştırılmasına sebep olmuştur. Öte yandan bu kavramların sadece insana değil aynı zamanda hukuka, düzene, topluma, devlete de yakıştırılması adeta pozitivist, ilerlemeci ve evrimsel bakış açısının dışavurumudur (Toprak, 2021: 114-115). Tüm bunların doğal bir sonucu olarak sözde ilkel insanın "dini, sistemi, düzeni olamaz" anlayışı yüzyıldan fazladır sosyal bilimlerin argümanlarını ve literatürünü oluşturmuştur. Anadolu ve Mezopotamya odaklı kazılarda yazısız zamanlarda yaşayan insanların oluşturduğu, toplumsal düzene sahip, dini yaşamı merkeze alan, soyut düşünen, ölüsünü ritüellerle defneden ve onu kendisinden ayrı düşünmeyen, medeniyet inşa eden insanların oluşturduğu kentler ve yapılar gösterdi ki, ilk dönem insanı sanıldığı gibi ilkel değildir. Hatta bu insanlar, birbiriyle etkileşim içinde yaşayan, ticaret yapabilen ve inançları uğruna fedakârlıklar yapan üstün varlıklardır. Güven Arsebük'ün dönem insanına "İnsan gibi insanlar" kanısına varması (Arsebük, 2012: 47) da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Aslında 19.yy'da beri tespit edilmiş olan çok sayıda Paleolitik zamana ait mağara resmi, sanatsal ve dini objeler, mağara içerisinde en özel yere törenlerle defnedilen insan iskeletleri insanlık tarihi hakkında bazı yargılarda bulunmaktadır. Mühendislik ve kimya bilgisine hâkim, hayvan ve insan anatomisini bilebilen ve

yaşamlarını kendi istedikleri şekilde düzenledikleri bilinen toplumların gündelik yaşamında kullandıkları tüm argümanlar onların yaşamları ve düşünceleri hakkında gerçek bilgileri vermektedir. Bu sebeple Paleolitik Çağ'ı bilmek sonraki dönemleri anlamayı kolaylaştırır. Doğum, ölüm, ölümden sonraki yaşam, dini ritüeller, seçkin bireyler, soyut düşüncenin ürünü sayısız materyaller, yaratıcı, doğaüstü varlıklar, teolojik ve metafiziksel durumlar bir bütün halinde Paleolitik Çağ dini yaşamına dair temel olgulardır. Ruhani derinliğin teslimiyetle birleştiği bu dönemin insanı için, ölen yakınlarının ve seçkin kimselerin ruhlarının nereye gittiği ve yaşayanların dünyasına ne denli tesir ettiği her daim sorgulanan meselelerdendir. "Ben kimim? Nereden geldim? Nereye gidiyorum? Ölen atalarım nereye gitti?" gibi sorunsallar üzerinden varılan noktada insanların zihin dünyasında oluşan algı günümüz toplumlarının dini düşüncesini de şekillendirmiştir. Bu doğrultuda atalar kültü üzerinden tüm dini işleyişlerin esas gayesi öteki dünyayı ve mevcut dünyayı kontrol altına alma ve gereksinimlerini yerine getirmedir. Son yıllarda yapılan kazılarda elde edilen buluntular, dünyanın farklı yerlerindeki Paleolitik dinine ait kalıntılar, mezarlar ve mağara resimleri paradigmalardan değişmesine yol açmıştır. Bazı bilim çevrelerinin ilk etapta bu kalıntıların dini tarafının kabulüne karşı direnç göstermiştir. Hatta Paleolitik insanının bu kadar stilistik resimleri yapamayacağına olan inançları oldukça güçlü olduğundan Altamira başta olmak üzere İspanya ve Avrupa'nın farklı yerlerindeki Paleolitik mağara resimlerini bir müddet sonra kabul etmişlerse de bu resimleri en nihayetinde totemistik düşüncelerin ürünü olarak yaftalamışlardır (Trigger, 2009: 155). Tarihi bir sürecin yorumlanmasında çizgisel, ilerlemeci bir bakış açısı, tek bir düzlemden bakarak toplumların ve toplumların dini yaşantılarını tek bir saik üzerinden anlamlandırma yanılığı, ötekileştiren ve indirgeyen metotların oluşumuna açmaktadır.

Paleolitik Çağ insanının din algısı, ölüme bakışı, öteki dünya kavrayışı ve Tanrı kabulü, kutsal mekân ve ritüel döngüsü, ibadetleri, düşünceleri ve sosyal hayatın şekillenmesinde bu düşüncelerin rolü, o toplumun dini fenomenlerini belirler. Bu fenomenler içerisinde atalar kültü/ ataya saygı dini fenomenler içerisinde ölümden sonraki hayat kategorisinde anılabilir. Paleolitik insanının düşünce dünyasında ölüm salt bir yok oluş ya da maddi dünyadan kopuş olarak algılanmamıştır. Bilakis, ölüm; bir son olarak görülmemiş, ölen kişilerin ruhları bir yerlerde ancak yaşayanlar ile her an berabermişçesine algılanmıştır. Söz gelimi, ölen yakınının ruhunun öteki dünyada rahat edebilmesi, yaşayanlara olumsuz anlamda etki etmemesi ve somut dünyada desteğe ihtiyaç duyulduğunda gelmesi adına yapılan bazı dini ritüeller bulunmaktadır. Atalar, Paleolitik dünyada bir yaratıcı olarak görülmeseler de olağanüstü yetkilerle donatılmış ve maddi dünyaya etki yetkisine sahip bir güç olarak kabul edilmiş olmalıdır. Çünkü bu algının yansımaları arketipsel olarak günümüz yerli kabilelerinde ve hatta modern olarak tabir edilen günümüz dünyasında da görülmektedir. Öte yandan ilk zamanlarda yaşayan insanların ölüye olan saygısı hayaller ve imgelemler ile daha da güçlenmiş, belirli bir toplanma alanı ve daimi bir yerleşim alanı fikrini zaruri olarak akla getirmiştir. Ölen ecdadın ruhlarıyla iletişime geçmek, onları teskin etmek ve onlara kalıcı bir mekân sağlamak adına mağaralar ile atalar arasında ilişki kurulmuştur (Mumford, 2007: 17). Ölen yakınları ile uzaklaşmak istemeyen insanlar, mezar alanlarını da yerleşim yakınlarına konumlandırmış, bu süreç yerleşik hayata doğru akış göstermiştir. Yaşayanlardan önce ölenlerin toplandığı alanların kurulduğu fikri önemlidir. Nitekim mülkü olmayan halklar için ölüm ve yeniden doğum arasındaki ilişki hep eksik kalacağından ölümler ile ilişkilendirilecek her şey bir şekilde eksik kalacaktır. Bu sebeple ölüm ve yeniden doğum, dolayısıyla atalar ile anlamlandırılacak tüm işleyişlerde aşkın otoriteyi göz önünde bulundurmamak gerektiğinde ölümlerin yerleştirildiği alanlar bir şekilde yaşayanlar ile eşleştirilmiştir (Brown, 1995: 5-6).

Paleolitik insanının düşünce mantalitesi şimdiki insandan aslında çok da farklı değildir. Bu insanların algısında, doğa olayları, anlamlandıramadığı bazı durumlar, evrenle alakalı sorunsallar,

baharın gelişi, etrafın yeşermesi, üreme, ölüm ve ötesi hep bir merak konusu olmuştur. Bu kozmik algoritma içerisinde, insanın özne yani fail olarak rol aldığı bu düzende, her şey devam etmek zorundadır. Durağanlaşan her ne varsa adeta bir tehlike olarak algılanmıştır. Bundan dolayı sürekliliği sağlamak ve akışı devam ettirmek için çok farklı ritüeller yapmışlardır. Esasında bu ritüeller bir nevi teşekkürdür. Av için, felaketlerden kurtuluş için, yeni doğan bir çocuk için ya da çevresel diğer etkenler için. Bu ritüeller Paleolitik dünyada mistik ve olağanüstü kabul edilen kutsal yapılar içerisinde yapılmış olması da ayrıca olayın anlamlandırılması açısından önemlidir. Özellikle mağara resimlerinin olduğu alanların kullanılmış olması, ritüelin etkisini arttırmaya dönük girişimlerdenidir. İnsanları bir arada tutan bu ayinler arasında kefarete adakları, gün dönümleri, ay dönümleri, erginlenme törenleri, düğün, ölüm, birlikte yemek yemek, afet ve doğa olayları gibi pek çok fenomen gösterilebilir (Whitehouse ve Hodder, 2018: 70). Odağımızdaki ritüeller genellikle dini karakterli olanlardır. Bu tarz ritüeller arasında en yaygın olanı ölüm ritüelleridir ve bu ritüellerin önemli bir kısmı atalar ile ilişkilendirilebilir. Düşünceye göre ölen kişi zaten çok uzaklaşmamaktadır ve bedene yakın durmaktadır. Bu düşünce, Paleolitik Çağ'da mağara içine defin, Neolitik Çağ'da yerleşim içine defin uygulamasının yerleşimine imkân sağlamıştır. Ölen atalarını kızdırmamak ve öteki dünyadaki yerini sağlamlaştırmak, itibarını düşürmemek ve gerektiğinde yardıma çağırmak için yapılan bazı ritüeller ile birlikte tarihsel süreç devam etmiştir. Bu ritüeller arasında beden modifikasyonu, kafatasının alınması, iskeletin boyanması, armağanlar bırakılması, arkasından yemek verilmesi, ölen kişi adına kurban kesilmesi, maske ile ritüellerin etkisinin artırılma girişimleri, davul, kostüm, melodi ve diğer ritüel nesnelere ayinler yapılması, kutsal kabul edilen hayvanları mezara armağan olarak bırakma sayılabilir. Ölen kişinin ruhu için yılın belirli dönemlerinde yapılan bu ayinlerle akış sağlanmış, atalar ile irtibata geçilmiş ve onlar memnun edilmiş olmalıdır.

Paleolitik Çağ'ın kendi içerisindeki zamansal döngüsündeki kıvrımlar, tarihsel süreçte önemli bir fenomen olan insana ve onun kutsal olgularına dair izler taşımaktadır. Bu izler içerisinde çok önemli olan ve insan düşüncesinin de adeta bir yansıması olarak sanki ana rahmi gibi düşünülen ve kutsanan mağaralar, öteki dünya anlayışının ve dolayısıyla atalar ile irtibatın da bir aşaması olan ölüm uygulamaları, diğer maddi kalıntıların bir adım ötesinde tarihe katkı sunmaktadır. Paleolitik insanının zihin dünyasındaki netlikler, manevi dünyasındaki belirlilikler ve sosyal hayattaki sistematik düzen Paleolitik insanı hakkında kapsamlı verileri beraberinde getirmektedir. Özellikle son yüzyıldaki arkeolojik kazılar neticesinde elimize ulaşan veriler incelendiğinde, oldukça bilinçli, inanan, manevi olguların farkında ve hatta hayatın eksenine inançsal değerleri yerleştiren insan ile karşı karşıya kalındığı görülecektir. Mağara resimleri, sembolik ifadeler, soyutsal ürünler, ölüm ve yeniden doğum ile ilgili düşüncüler esasında insanın “Neden varım? Nereden geldim ve nereye gideceğim?” sorularının cevabını taşımaktadır. Bu sorunsallar ve cevaplar yumağı içerisinde, atalar ile ilgili bir açık kapı bulmak oldukça zordur. Bu sebeple on binlerce ya da yüz binlerce yıllık maddi kültür, kolektif hafıza ve kültürel miras, disiplinlerarası etkileşim ile birleştiğinde odak noktasını oluşturmaktadır. Öte yandan hem ölüm hem de kutsal mekân bağlamında atalar ile olan irtibatı sorgulamak dönemi anlamak açısından önem taşımaktadır.

Mağaraların, mistik ve dünyevi tarafları vardır. Paleolitik Çağ'da da mağaralar, insanların barınma, korunma ve toplanma alanları olduğu gibi ruhani derinliğe ulaşılan bilince dönük eylemlerin gerçekleştirildiği ve atalar ile bağın çeşitli ritüeller ile sağlandığı alanlardır. Bu bağın kurulabilmesi için dini kökenli ritüellerin varlığına ihtiyaç vardır. Mağara resimlerindeki sembolizm üzerinden kurulabilecek bu bağa dair dünyanın farklı yerinde çok sayıda Paleolitik resim tespit edilmiştir. Paleolitik Çağ resimleri, din-sanat-insan üçgeninde oldukça önemli bir konumdadır ve insanlık tarihine olan bakışı değiştirmiştir. Mithen'in bu değişen bakış ile alakalı; “Bir eliyle baltasını diğer eliyle karısını saçlarından tutarak sürükleyen kaba ve vahşi görünümlü mağara adamı imajı artık

geride kaldı. (Mithen, 2019: 160)” demiştir. Öte yandan aynı yazarın bahsettiği dört zihinsel modülü (toplumsal zekâ, teknik zekâ, doğal tarihi zekâsı ve sosyal zekâ (Mithen, 1999: 85-95) fitratında barındıran ve her biri zihinsel farkındalığın ürünü olan mağara resimlerinin taşıdığı anlamı bilmek Paleolitik Çağ dinini anlamak demektir. Bu resimlerin yapıldığı mağaraların konumları, kutsallıkları ve taşıdığı sembolik manaları anlamlar oldukça önemlidir. Her şeyin bir nizamda olduğu Paleolitik Çağ’da mekânların seçiminden çizimlere kadar her şey planlı olarak yapılmıştır. Mağaranın tavanına, derinliklerine, kuytu alanlarına, en derin geçitlerine yapılan olağanüstü çizimlerin bir anlamı olmalıdır. Bu anlam salt avlanma ritüeli ya da maddi kaygılardan müteşekkil olamaz.

Paleolitik Çağ’da dünyanın farklı noktalarında benzer sembolik karakterler ve düşünceler üzerine inşa edilen mağara resimlerinde atalar kültü ile eşleştirilebilecek bazı resimlerin olduğu düşünülmektedir. Elbette ki bu resimlerin yapılaş amaçlarını tam anlamıyla bugünden bilebilmek oldukça zordur. Ama karşılaştırmalı metotlar üzerinden bakıldığında resimlerin maddi beklentiler için yapıldığını söylemek mümkün görünse de bu düşüncenin ötesinde daha çok manevi düşüncelerin ürünleri olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle yaşam alanlarının dışında kutsal mekân fonksiyonu taşıyan ve ritüellerin ana merkezi olan bu alanlarda yapılan, mağaranın doğallığını, boyaların manevi karşılığını ve resimlerin işleme noktalarını büyük bir ustalıklı hesap eden Paleolitik insanı, oldukça profesyonel iş ortaya çıkarmıştır. Hayvan ve insan tasvirlerindeki mükemmel belirginlikler, ne istediğini bilen insan profili ve dönem açısından soyut ifadeler dönem için oldukça önemlidir. Resimlerin hazırlanış sürecindeki titizlik sembolik öneme sahip boyalara da yansımıştır. Bazı renklerin ölüm ile eşleştirildiği antik çağda kırmızı rengin özellikle yeniden doğum ve bereket ile ilişkili olduğu düşünüldüğünden neredeyse bütün mağaralarda baskın renk olarak kırmızının kullandığı görülmektedir (Kolonkaya-Bostancı, 2012: 29). Bu renklerin kullanımı ile ataların ruhlarının memnuniyeti ve ritüele katkı amaçlanmış olmalıdır. Çünkü bu rengin kullanımı hem mekânların kutsallığına katkı sağlayacak hem de ölüleri güvende tutarak onlara güç devşirmeye yardımcı olacaktır. Ölümlerin buldukları yerlerde huzur içinde yaşaması önemlidir. Uzak geçmişte yaşayan insanların, atalarının ruhlarının esasında ölümden sonra yok olmadığı aksine tinsel bir varoluşun yeni bir başlangıcı olarak ölümü kabul ettiği bilinmektedir. Bu sebeple doğum, ölüm ve yeniden doğum aynı gizemin üç ayrı parçası olarak algılanmıştır (Eliade, 2019: 174). Hem sembolizmin hem de renklerin söz konusu algıdaki yerinin varlığı etnolojik verilere dayanarak ifade edilebilir.

Zihinsel imgelem ile maddi dünya arasındaki bağlantıyı bilebilme, ruhlar dünyası ya da paralel bir varoluş durumunu düşünebilme ve iki ya da üç boyutlu imgeler arasındaki bağlantıyı kurabilme insanın özelliklerindedir (Lewis-Williams,2019: 90-91). Resimlerin her birinin düşünüş aşaması, yapılaş, yapan kişilerin toplumdaki rolü, kullanılacak boyalar, sembolik hayvanların ustalıklı işlenmesi esasında bunun göstergesidir. Sözü edilen resimler içerisinde soyut bazı sembollerinin ve çeşitli hayvan betimlemelerinin yanı sıra insan figürlerinin de resmedildiği görülmektedir. Bu figürlerin geçmişte manevi önder/kutsal kişi/ata gibi kişilere ithafen yapıldığı söylenebilir. Örneğin, Altamira Mağarası’ndaki en derin geçitlerden biri olan atkuyruğunda çizilmiş iki adet insan yüzüne benzer çizim vardır. Bunlar adeta maske takmışçasına betimlenmiştir. Oldukça etkileyici olan bu çizimler gizemli varoluşları akla getirmektedir (Lewis-Williams, 2019: 112-113). Öte yandan Fransa’da bulunan Les Trois Freres veya Mabel olarak isimlendirilen mağaranın içerisinde av ritüellerinin ve diğer ritüellerin yapıldığı düşünülmektedir. Farklı betimlemeler ve kombinasyonlar arasında bir tanesi oldukça dikkat çekmektedir. Bir şamanı ya da din adamını betimleyen insana benzeyen motif antropomorfik bir görünümde ve yarı insan yarı hayvan bir şekilde çizilmiştir. Baş kısmında geyik boynuzu vardır (Campbell, 2016: 285-286). Benzer bir çizim Fransa’da 17.000 yıllık olduğu sanılan Lascaux Mağarası’nda da görülmüştür. Kuş başlığı ve kuş ellerine benzer bir

şekilde adeta ayini yönetirmişçesine görünen bu tasvir antropomorfik tasvirdir. Av sahnesinin betimlendiği resimde bir de kuş figürü dikkat çekmektedir. Tasvirin belden yukarısının kuş, alt kısmının ise insan olması ve cinsel organının uyarılmış bir şekilde çizilmesi, koruyucu bir ruhun olduğuna yorumlanmış -ata ruhu olması ihtimal dâhilindedir- ve bu seçkin kişinin ölüm anında kuş kisvesine bürünüp bu dünyadan ayrıldığı ileri sürülmüştür (Lewis-Williams, 2019: 112-113).

Bu tür çizimler kutsal sayılan hayvanların kılığına giren ata ruhlarına fiziksel bir görünüm sağlamak için yapılan çizimler olabilir. Mesela Sibirya’da şamanların kılavuz hayvanı kutsal kabul edilen kar tavuğudur ve bir şaman öldüğünde kar tavuğuna dönüşmektedir (Kolonkaya-Bostancı,2019: 61). Toplumların inanç dünyasının arketiplerinin nesilden nesile devam edebileceği göz ardı edilmemelidir. İnsan hafızası köklü olanı unutmaz ve esas olan hayatın ve uygulamaların devam etmesidir. Kesintiye uğramamasıdır. Bundan dolayı tarih öncesi insanının mağara çizimlerindeki insan figürlerinin, soyut ve sembolik çizimlerin ölen kişinin ruhuyla ve atayla ilişkisi olmalıdır. Günümüzde Soloman Adası’nda yaşayan Kwaio insanlarındaki atanın hayatın her alanına olan etkisine inanılması, Afrika yerlilerinde olan atanın dünyanın gerçek sahibi olduğu kabulü bunu göstermektedir. Bu şekilde ataların hatırlanması, kültürel gelenekler içerisinde ataya yer verilmesi, sanatsal eserlere tasvirlerinin yapılması ile atanın yeniden yeryüzünde doğumu arasında bağ vardır. Ayrıca atanın koruyucu ruh anlamında hayvanın kılığına girerek toplumun maddi meselelerine katkı sağladığı da düşünülmektedir (Kolonkaya-Bostancı, 2019: 65). Konuyla alakalı olarak seçilen son örnek de Cosquer Mağarası’dır. Çok sayıda el izinin mağaranın duvarına işlenmesi bir yana bu ellerin yarısından fazlasının bazı parmaklarının eksik olması araştırmacıları hayrete düşürmüştür. Bunun bilinçli bir uygulama olduğu noktasında şüphe yoktur. Adeta eksik parmaklarla ve el şablonlarıyla birilerine mesaj vermişçesine ustalıklı işlenen bu tasvirlerin ataların ruhları ile olan iletişimde sembolik dil ya da inançsal bir gereklilik olabileceği düşünülebilir. Benzer uygulamayı Endonezya’da Dani kabilesinde de görmekteyiz. Kabilenin üyeleri ölen her yakını için parmağının bir boğumunu kesmek suretiyle ölen atalarına mesaj vererek üzüntülerini dile getirerek ayin yapmaktadırlar (Winsto, 2018: 58; Curtis, 2017: 243; Otte, 2019: 70). Tarihsel hafızanın yansımaları olarak görülebilecek bu uygulama Cosquer ile benzerliği ile oldukça dikkat çekicidir. Mağaraların kutsal mekân olarak algılandığı Paleolitik Çağ’da yeraltı dünyasında yaşayan ata ruhlarıyla iletişime geçilen önemli merkezlerden olduğu düşünülmektedir. Mağaraların en derinliklerinde yaşayan demonik⁴ güçlerin ya da doğaüstü varlıkların olduğunu bilebilmek gerek sanatsal ve dini nesnelere fazla olmasına gerek mağara resimlerinin çeşitliliğine gerekse ölülerin defin alanı seçilmesine olanak tanımıştır. Yeryüzünün girişine açılan galerileriyle mağaraların yer altı dünyasının girişini oluşturduğuna inanılmaktaydı. Mağaralar, yer altı dünyasıyla temas kurabilmek için önemli bir alandır. Eğer bir kişi mağara duvarına dokunabiliyorsa yer altı dünyasıyla da iletişime geçebilir (Yalçıklı, 2019: 13). Bu alanların derin bilinç değiştirme alanları olduğu, burada yapılan esrime törenleriyle insanların transa geçerek ruhlarını kaybedip yer atı dünyasına yolculuk yaptığı söylenmektedir (Clottes- Williams, 1998: 26).

Son yıllarda mağara resimlerini ve sanatın başlangıcını Şamanizm’e bağlama çabaları olmuş, din ve Şamanizm birbiriyle ilintilendirilmek suretiyle medeniyet kurgusu yapılmaya çalışılmıştır (Hoppal, 2015: 15). Anlaşılamayan her şeyi Şamanizm ile anlatmak aslında bir yanılgıdır. Bu konuda Geertz’den alıntı yapan Perrin, oldukça radikal bir yaklaşımı eserine almıştır. Alıntıya göre, “Dinsel geleneklerin özgünlüğü, çoğu kez, din etnografilerinin verilerini cansız kıldıkları animizm,

⁴ Kürşat Demirci, yer altında olan cinni, yarı tanrısal varlıklar, tam doğru bir karşılık olmasa bile cinler, hayaletler, kötü ruhlar için bu tabiri kullanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Kürşat Demirci, Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş -Tanrılar, Ritüel, Tapınak-, İstanbul, 2017, s.5.

totemizm, Şamanizm ve atalar tapıncı gibi verimsiz tipolojilerle yitip gitmiştir (Perrin, 2003: 9).” Geniş bir kesimde yer bulan köklü bir inanç sistemi olduğunu düşündüğüm Şamanizm’e kaya ve mağara resimlerindeki çizimlerdeki benzerliklerden dolayı yük yüklemek haksızlıktır. İnançların etkileşimleri, çıkış noktasının ortaklığı ve tarihsel akışından dolayı inançların ortak yönlerinin olması kabul edilebilir. Şamanizm de bu yönden değerlendirildiğinde hem Orta Asya kadim topluluklarında hem de Afrika’daki San kabilesindekilerde kaya resimlerinde elde edilen benzerliklerin çözümü ancak Şamanizm üzerindeki köken ve kavramdaki muğlaklığın aşılmasıyla çözülebilir. Ne yazık ki tarih öncesi inançları ile ilgili yaklaşımlar batının ilerlemeci düşüncesini temellendirmek adına Şamanizm temelinde oturtulmaya çalışılmaktadır. İleri sürülen bu savın temelinde “din evrimi” fikrinin olduğunu söylemek mümkündür (Toprak, 2020a: 37-38). Bu sebeple ideolojik önermelerin ötesinde salt doğrusal çıkarımlarla yaklaşımlarda bulunmak daha doğru olacaktır. Hem atalar kültürüne hem de Şamanizm fikrine bu perspektiften yaklaşmak belirli bir dikotominin ve karışıklığın önüne geçilebilir.

Ölüm, uzak geçmişte yaşayan atalarımız için de bir yok oluş değil yeniden doğuş anlamında öteki dünya bilinci çerçevesinde şekillenen kadim bir olgudur. Bu düşünüşte insanın bedeninin biyolojik olarak salt bir yok oluş olmadığı aksine ölen ataların her daim yaşayanlar ile var olmaya devam ettiğine olan inanış, geniş perspektifte o dönemin inancının gerekliliğindedir. Paleolitik Çağ’da da durum aynıdır. Ölümün bilincinde olan ve ayrılma ritüellerine sistematik bir şekilde hazırlayan insan için bu durum gündelik yaşamın merkezinde maddi kaygıların önündedir. Çünkü sorgulayan, araştıran, anlamaya çalışan ve inançsal gereklilikleri ile yaşamsal faaliyetlerini düzenleyen insanın bu algısını küçümsemek, ötekileştirmek ya da görmezden gelmek dönem insanına haksızlık olur. Bu sebeple Paleolitik Çağ atalar kültürüne dair birtakım ipuçlarını anlayabilmek için ölüm uygulamalarına birkaç örnek üzerinden bakmak gerekmektedir. Öte yandan bu örnekler incelenirken ölümlerin yanına bırakılan mezar armağanlarının da ataların bulunduğu dünyayla ya da onlarla kurulması planlanan irtibatla ilgisinin olduğu ortadadır. Bundan dolayı ölüm armağanlarına ve belirli ritüellere özellikle dikkat edilmelidir.

Dünya’daki farklı örneklerine geçmeden önce Anadolu’da Orta, Üst ve Epi Paleolitik, Erken Neolitik zamanlarına denk gelen çok sayıda yerleşim yeri vardır. Marmara, Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve kısmen Orta Anadolu’daki kazısı yapılan yerler arasında çok sayıda taş aletler, hayvan kemikleri, yaşam malzemeleri ile bazı iskelet kalıntıları da tespit edilmiştir. Zamanın oluşturduğu tahribatlardan ötürü günümüze Paleolitik Çağ’a ait pek fazla iskelet kalıntısı ulaşmamıştır. Ulaşanlar arasında Antalya Karain Mağarası’nda bir insana ait alın kısmı, çocuk dişi, insan kafatası, hayvan kemikleri, İstanbul Yarımburgaz Mağarası’nda bir insana ait kemikler bulunmuştur. Antalya Öküzini Mağarası’nda Epi Paleolitik ve Erken Neolitik zamanlarda yaşayan insanlara ait mezarlar bulunmuştur. Bu mezarlarda bazı insanlar hocker biçiminde (yeniden doğumu simgeler) yanında mezar armağanları ile gömülmüştür. (Yalçınkaya-vd, 1998: 49-51; Desti, 2013: 12) hem öteki dünya inancıyla örtüşmekte hem de atalarına olan saygıyı göstermektedir.

İsrail Kebara Mağarası, söz konusu yaklaşıma ilk örneklerden olabilir. Orta Paleolitik zamana denk gelen bu mağara içerisinde beş civarında gömüt bulunmuştur. Bu gömütler mağaranın merkezinde konumlandırılmıştır. Mağaranın kuzey alanında bulunan yetişkin iskeletlerinin yanında bir bebek iskeleti dikkat çekmektedir. Bilinçli bir şekilde defnedilen bu gömütler arasında iyi korunmuş bebek iskeletinin yanında bazı taş nesnelere ve gergedan dişi bulunmuştur. Kafatasının yerinde olmayışının bilinçli bir uygulamanın sonucu olup olmadığı tartışmaya açıktır (Pettitt, 2011: 115). Kafatasının alınması ve yeniden modifiye edilip yürürlüğe konulması ile atalar arasındaki ilişkiye bir diğer örnek ise Almanya’nın Bavyera bölgesindeki Ofnet mezarlığıdır. Farklı cinsiyet ve

yaş gruplarından 40 kadar kafatasının bir çukur içerisinde bilinçli bir şekilde gömülmesi hem ikincil gömüte hem de atalar ile kurulacak irtibat girişimine örnek olabilir (Özbek, 1986: 28-29).

Paleolitik Çağ'da diğer zaman dilimlerinde olduğu gibi ölüm uygulamaları sadece ölen yaşlı, seçkin üyelere değil aynı zamanda bebeklere de uygulandığı görülmektedir. Bu da toplulukların bebekler üzerindeki toplumsal ve dini algısı hakkında bilgi verir. Atalar kültürünün bir amacı da ölen kişinin ruhunun memnuniyetidir. Ölen kişinin yaşının ve cinsiyetinin ötelendiği, ruhunun kutsandığı düşünülmektedir. Bu düşünüşe diğer bir örnek ise İspanya Atapuerca'da Sima de los Huesos (Kemik Çukuru) olarak adlandırılan yaklaşık 14 metre derinliğindeki dar bir kuyu içerisinde bulunan toplu gömütlerdir. Bu depolama alanında insan ve hayvan kemiklerinden oluşan çok sayıda kalıntı vardır. Fosillerin yaklaşık 250 bin senelik olduğu, belirli bir ritüel ile defnedildiği, çukurun bilinçli bir tercih olduğu, hayvan kalıntılarının da sembolik önemi olduğu söylenmektedir. Buna kanıt olarak kemikler arasında ritüel nesnesi olarak kırmızı baltanın bulunması gösterilebilir (Papagianni ve Morse, 2017: 61-64). İtalya'da bulunan Grimaldi Mağarası'nda da benzer bir şekilde iki iskelet hocker pozisyonunda tespit edilmiştir (Giacobini, 2007: 23-24). Oldukça ünlü olan ve birçok uygulamayı barındıran bir diğer kutsal alan Şanidar Mağarası'dır. Günümüzden 60.000 sene öncesine kadar uzanan ve kutsal olarak kabul edilen Şanidar, Irak'ta bulunmaktadır ve Paleolitik Çağ insanların inanç dünyasını anlamamıza oldukça katkı sağlamaktadır. Bu mağara içerisinde bulunan bir mezar bilim dünyasını şaşırtmıştır. Yaşlı bir insana ait olduğu tespit edilen sol tarafına yatırılmış iskelet hocker biçiminde bilinçli bir şekilde defnedilmiştir. Mezarda yatan kişinin seçkin bir kimse olduğu ve çiçeklerle birlikte defnedildiği/uğurlandığı düşünülmektedir ve çiçeklerin özenle yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Arsebük'e göre bu çiçeklerin/şifalı bitkilerin bırakılmasıyla ölen kişinin zaman içinde tekrar iyileşip hayata döndürülmesi amaçlanmıştır (Arsebük, 2012: 42). Uzak geçmişte yaşayan atalarımız için bazı bireyler oldukça kıymetlidir. Bunlar arasında yukarıda örneklerinden anlaşılacağı üzere bebekler olduğu gibi yaşlı ya da engelli kişiler gösterilebilir. Bu kişilerin ritüellerle uğurlanması toplum içerisinde ayrı tutulan, önem sahibi, koruyucu ruhları taşıyabilecek kişilerden olduğu düşünülmektedir. Öte yandan bu örnekler Paleolitik insanının merhametli yönünü gösterdiği için ayrıca de dikkate değerdir (Gourhan Arlette, 1975: 562-564; Uhri, 2014: 29; Insoll, 2004: 30; Pomeroy- vd, 2020: 264).

Paleolitik Çağ'da diğer çağlarda olduğu gibi hayvan sembolizmi ve kalıntıları üzerinden atalar ile bağlantı kurulabileceğini önceki bölümde ifade etmiştik. Ölüm ritüellerinde de benzer bir algının söz konusu olduğu bilinmektedir. Paleolitik insanı için kutsal kabul edilen bazı hayvanların kalıntıları ölümler ile bağlantılı alanlara yerleştirilmiş, onların sembolik öneminden güç alınmaya çalışılmıştır. Bu kalıntıların bir kısmı ölümlerin ardından verilen ziyafetten arda kalanlardan olabileceği gibi bir kısmının da bilinçli bir tercih sonucu ritüelle kutsandıktan sonra bir nevi armağan gibi öteki dünya bilinciyle bırakıldığı düşünülebilir. Özellikle kafatasının bırakılması oldukça ilginçtir. Sembolik olarak bir hayvanın bırakılması ile maddi bir nesnenin hediye olarak bırakılması arasındaki bağlantıyı kurmak zor görünmektedir (Durgun, 2017: 11-27). Bunu bilebilmek için atalarımızın dünya algısını bilebilmek gereklidir. Ancak korku, huşu ve teslimiyet arasında bir algının olduğu kabul edilirse, bu kişilerin bu dünyadan öteki dünyayı şekillendirme amaçlarının olduğunu, atalarını hoşnut edip onların desteğini alma amaçlandığı bu yönde söylenebilir. Paleolitik Çağ'da hayvan-insan ilişkisine örnek olarak gösterilebilecekler arasından Avusturya'da ikiz bebeklerin olduğu ve çok sayıda boncuğun olduğu bir mezardaki mamut kürek kemiği gösterilebilir. İtalya'da ise iki çocuğun olduğu mezara çok sayıda salyangoz konulmuştur (Torrey, 2018: 118-119). Arkaik insan, ata seçiminde kutsanacak kişiyi cinsiyete göre ayırmamıştır. Buna ve hayvan ilişkisine güzel örneklerden biri de Hilazon Tachtit Mağarası'ndaki kadına ait iskelet kalıntısıdır. Bu kişinin önde gelen ve seçilmiş biri olduğu düşünülmektedir. İskeletin yanında kaplumbağa kabuğu, yabani inek,

kartal kemiği, sansar kafatası ve domuz kalıntıları bulunmuştur (Yalçıklı, 2019: 14-15). Fransa'nın önemli Paleolitik yerleşim alanı olan ve çok sayıda Paleolitik kalıntıyı barındıran Dordogne bölgesinde bir mağarada ayı kemiklerinin ölüm ayininde kullanıldığına dair izler bulunmuştur. Mezar etrafına özenle yerleştirilmiş bu kemiklerin simgesel bir yönü olduğu söylenebilir. Öte yandan İsviçre'de taşlardan yapılmış bir sandık içinde 7 adet ayı kafatasının bulunması, bir diğer alanda 6 adet ayı kafatasının bulunması ayı kültü ile ölen kişinin ruhaniyeti arasındaki ilişki olduğunu düşündürmektedir. Özellikle güçlü hayvanların mezarlarda sembolik olarak kullanımı ile hayvanların gücünden yararlanma düşüncesi örtüşmektedir (Campbell, 2016: 366; Örnek, 1971: 98-100; Kolonkaya-Bostancı, 2019: 62). Ayı kültü ile ilgili günümüzde bazı kabilelerde birtakım işleyişler görülmektedir. Aino'ların ayı avlamaları, onu kutsamaları, şenliklerde kullanılması ve kafataslarının özellikle koruyucu bir ruh gibi algılanması ayıya yüklenen sembolik mana ile ilgilidir. Ayının kutsal hayvan olarak görülmesi, onun yakalanıp öldürülmesi ve akabinde etlerinin titizlikle işlenip temizlenmesinden sonra ona yüklenen mana ile ilgilidir (Frazer, 1992: 100). Öte yandan Paleolitik Çağ yerleşim alanları denilince akla ilk gelen bölgelerden biri de Karadeniz'in kuzeyindeki buluntu yerleri gelir. Bunlar arasında Kostenki adlı yerleşimde en az 25.000 yıllık mamut kemiklerinden yapılmış oval biçimli bir yapı bulunmuştur. Yapılar üzerindeki analizlerde mamut kemiklerinin yanı sıra ren geyiği, at, ayı, kurt, kızıl tilki ve kutup tilkisi kemiklerinin de bulunması, yapının barınma amaçlı değil de daha çok ritüel amaçlı kullanılan dini bir alan olduğunu göstermektedir (Özdoğan, 2021: 25). Hayvanların sembolik önemleri ve hayvan kemiklerinin bu tür yapılarda kullanılması akla öteki dünya inancını dolayısıyla atalar ile olan iletişimde bu kemiklerin fonksiyonlarını getirmektedir. Nihayetinde hem hayvanla hem de doğadaki diğer unsurlarla beraber yaşayan insanlar için hayatın devamlılığını sağlamak çok önemlidir ve bu devamlılığın odağında ata ruhları bulunmaktadır. Bu sebeple doğadaki tüm hayvanlar saygı hak etmektedir. Yeryüzündeki tüm eylemlerin doğmamış, hayatta olan ve ölmüş olan varlıklar üzerinden devam ettiğine olan inanç bu ritüellerle birleştiğinde ortak zihinsel birliktelik sağlanmış olur (Alıcı, 2020: 162).

Paleolitik Çağ'daki diğer iskelet ve mezar örneklerine de bakıldığında durum aslında pek değişmemektedir. Bilinçli bir şekilde ölüsünü defneden, ritüeller ile ölüm evrelerinin sağlıklı bir şekilde yürümesini sağlayan, ölüsünün yanına çeşitli hediyeler bırakmak suretiyle ölen kişinin öteki dünyasını garantiye alıp bu dünyadan da memnun ayrılmasına katkı sağlayan kadim insanın bilinç ve inanç dünyasındaki bu farkındalıklar Neolitik Çağ'a ve ötesine de sirayet etmiştir. Tüm bu işleyişlerin özünde yatan bir sebep olarak kabul edilebilecek mesele atalarına olan yakın ilgi ve onlarla irtibat kurma kaygısıdır. Sonraki zamanlarda sıklıkla görülecek olan özellikle ikincil ve üçüncül gömütler, kafatası uygulamaları ve modifikasyonlar bunu göstermektedir. Çok sayıda kabile üzerinden yapılan değerlendirmeler benzerlerinin Paleolitik Çağ'a kadar uzanan uygulamalar ile atalar arasında bağlantı olduğunu göstermektedir. Örneğin kurban eylemi ile ata ile olan irtibat eşleştirilmiştir. Bu duygusal bağlılık zaman içerisinde şekil değiştirerek günümüz toplumlarının sosyal ve dini düşüncelerine de yansımıştır (Insoll, 2011: 1043-1045). Dünya üzerinde çok sayıda maddi kalıntı Paleolitik Çağ'ın ölüm uygulamalarının esasında benzer olduğu ortaya çıkarmıştır. Geniş bir coğrafyada yaşayan bu insanların benzer bir düşünce ve inanç yapısına sahip olması ayrı bir tartışma konusudur. Ancak tüm bu belirgin farkındalıklar göstermektedir ki, Paleolitik insanı, inançsal normlarını hayatın merkezine yerleştirmiş ve bu değerler arasında ataların ruhlarına olan saygıyı ise her zaman gözetmiştir. Sembolik öneme sahip çok sayıda hayvan kalıntısı ve nesne varlığı ile atalar arasındaki ilişkisi ve dolayısıyla öteki dünyanın, görünmeyen âlemin ya da ruhlar dünyasının bu düzlemde atalar ile iletişimdeki fonksiyonu oldukça müphem olan konunun daha da anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

Paleolitik Çağ insanının dini algılayışında ve öteki dünya inancında önemli bir role sahip olan ve sonraki dönemlerde de sıklıkla örnekleri görülen mezar armağanları da atalarla kurulacak olan iletişimde önemli bir role sahiptir. Mezar armağanlarının varlığı aynı zamanda oluşturulmaya çalışılan derin metaforik bağlantıların işaretidir. Tarih, değer, inanç, sosyal kimlik ile mezarlara konulan kişisel eşyalar göstermiştir ki gelenek/inanç; siyasi ve sosyal işler ve işleyişler üzerinde etkilidir (White, 2007: 287-288). Bu algı üzerinden Condemi ve Savatier Homo Sapiens adlı kitaplarında “Büyük Adamın Mezarı” olarak tanımladıkları Rusya Sungir Höyük’te bulunan seçkin bireye ve bireylere ait olduğu düşünülen mezarlar tarihöncesi arkeolojisi açısından oldukça önemlidir. Yaklaşık 45 yaşında boğazından yaralanarak ölmüş seçkin bir erkeğe ait beden, yanında 13 yaşında bir erkek ve 9 yaşında bir kız bedeni ile birlikte baş başa vermiş bir şekilde defnedilmiştir. Bedenlerin toprak boya ile boyandığı, özel kıyafetler gömüldüğü ve binlerce boncuğun armağan olarak bırakıldığı bu iskeletler arasındaki çocuk bedenlerinin ölen seçkin erkeğin ardından kurban edilmediği olma ihtimali vardır. Öte yandan bu insanların çıkan bir kargaşadan dolayı öldükleri de söylenmektedir (Condemi-Savatier, 2020: 118-119). Mezara, sembolik öneme sahip hayvanların kalıntılarında yapıma birçok diş (tilki, mamut), bilezikler, kolye, kemer, iğne, silahlar, boynuzdan yapılmış aletler armağan olarak bırakılmıştır. Aynı şekilde engelli bireylerin mezarları da bulunmuş, onlarda da binlerce boncuk armağan olarak yerleştirilmiştir (Trinkaus, Erik- vd, 2014: 18-19; Atakuman- vd, 2019: 89). Tüm bunlar ölünün yaşarken sosyal yerinin ifadesi olabileceği gibi ölümden sonraki hayatta bu sosyal yerinin devam ettirilmesi ile alakalı dini işleyişlerden olabilir. İnançsal gerekliliklerin ve atalara olan saygının bir yansıması olabilecek bu uygulamaların yeniden doğuş ile de ilgisinin olması mümkündür.

5. Sonuç

İnsanın anlam arayışında, geleneksel bağlar, mekânsal farkındalıklar, kültürel kalıntılar, kolektif algılayış ve dini kabullenişler toplumsal dinamikler arasında gösterilebilir. “Varoluşsal anlamlandırmalar” insanlık tarihi için geçerli bir anlamlandırma olmalıdır. Yazısız dönem insanının sorgulayışlarındaki derinlik, basite ya da ilkele indirgenemeyecek kadar önemlidir. Bu doğrultuda ilk dönemlerden günümüze kadar gelen süreçte başat vazifesi gören ve toplumların merkezine yerleşen “din” olgusunu ele alıp, dini faktörleri bilebilmek gereklidir. Dinin kaynağına getirilen yanlı yorumlamaların ötesinde uzak geçmişte yaşayan atalarımızın hayatını şekillendiren sistemli bir düzenin varlığı kabul görmektedir. Bu kabullenişte her şeyi yaratan “Yüce Varlık” olgusu daha fazla gündeme gelmektedir. Bundan dolayı tüm dönemlerde olduğu gibi Paleolitik Çağ’da da sistematik bir dini kabulden söz etmek olasıdır. Bu sistem içerisinde her şey belirli bir düzlemde yerli yerine oturtulmuş, atalar kültürünün de bu sistemde dinin bir parçası olarak algılandığı düşünülmüştür. Gerek yerli topluluklarda gerek Paleolitik Çağ’da gerekse günümüz dinlerinde benzer bir algılanışın olduğu aşikârdır. Saygı, hürmet, merhamet, beklenti, korku, huşu, teslimiyet gibi hisler, insanın ölmüş yakınlarına ve seçkin bireylere ait bakış açısını şekillendirmiştir. Antik Çağ insanının ritüeller, merasimler, törenler ve diğer birtakım işleyişler ile ölüsünü uğurlaması, ölen sevdiğinin ardından kurban kesmesi, ölüsünün ardından dini muhtevaya sahip törenler düzenlemesi, törene katılanlara ziyafet vermesi, ölen yakınlarının bedenlerine bazı işlemlerde bulunması, mağaraya ve taşlar üzerine semboller yoluyla anlatılar gerçekleştirilmesi ölüsüne olan saygısından ve inancına olan bağlılığındandır. Gelenekle olan bağda köprü vazifesi gören atalar ile kurulan olası münasebetler toplumsal dinamikler için belirleyicidir. Atalara karşı saygı, merhamet ve huşu eksenli bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Bilhassa, atalar kültürü olarak kabul edilen ve bazı kesimler tarafından atalara tapınım olarak yansıtılan bu dini işleyiş, öz itibarıyla dinin kaynağını

teşkil edemez. Nihayetinde dinin kaynağı olarak gösterilen atalar kültünün ancak dinin bir parçası olabileceği sonucuna varılmakta ve “Atalara Tapınım” fikrinin mümkün olmadığı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alıcı, M. (2020). Afrika yerel dinlerinde hayvanlar, *Kutsal ve Hayvan*, Edt: Süleyman Turan, Ankara: Nobel Yayınları.
- Alptekin, C. (1991). Ata, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4. İstanbul, 1991, 32.
- Arsebük, G. (2012). *Tarihöncesi dönemden bazı yansımalar*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Arlette, L. G. (1975). The flowers found with Shanidar IV: a Neanderthal burial in Iraq,, *Science*, Vol. 190, Issue 4214, 562-564.
- Arslan, H. (2016). Afrika topluluklarında atalar kültürünün önemi ve işlevi, BÜ. *İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 27-28.
- Atakuman, Ç.- Karakoç, M.Gemici, H.C. (2019). Ölüyü gömmek ya da gömmemek: Paleolitik Çağ'da bedeninin nesnellığı ve mekânsallığı, *Arkeoloji'de Ritüel ve Toplum*, TAS 5, (Edt. Çiğdem Atakuman), İstanbul: Ege Yayınları.
- Aydın, M. (2018). *Ana hatlarıyla dinler tarihi- tarih, inanç, ibadet*, İstanbul: Ensar Yayınları.
- Bellah, R. N. (2011). *Religion in human evolution -from the paleolithic to the axial age-*, London: The Belkna Press Of Harvard University Press.
- Brown, J. (1995). On mortuary analysiswith special reference to the saxe-binford research program, *Regional Approaches to Mortuary Analysis*, Edt. Lane Anderson Beck, Springer Science , NewYork: Business Media.
- Campbell, J. (2016). *İlkel mitoloji- Tanrı'nın maskeleri-*, İstanbul: Islık Yayınları.
- Childe, G. (2009). *Tarihte neler oldu?* İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Clottes J.- Williams, J. D.L.(1998). *The shamans of prehistory : Trance and magic i n the painted caves*, New York: Harry n. Abrams, inc., Publishers.
- Condemi, S.- Savatier F. (2020). *Homo sapiens- süreden devlete bir milyon yıllık serüven-*, İstanbul: Say Yayınları.
- Curtis, G. (1991). *Mağara ressamları*, İstanbul: Redingot Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2012). Arkeolojik kazı sonuçlarına göre türklerde mezarlara at gömme geleneği, *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Tarih ve Medeniyetler Tarihi Bildiriler*, Volume I, Ankara, 1058.
- Demirci, K. (2017). *Eski mezopotamya dinlerine giriş – tanrılar, ritüel, tapınak-*, İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Demirci, K. (2021). *Dinler tarihinin meseleleri*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Desti, M. (2013). *Anadolu uygarlıkları*, Ankara: Dost Yayınları.
- Dilek, İ. (2020). Kült kavramı ve söz kültürü. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* ,95, 47-77.
- Durgun, P. (2017). Human-animal interactions in anatolian mortuary practices, *Chronika* , 7, 11-27.
- Durkheim, E. (2005). *Dini hayatın ilkel biçimleri*, İstanbul: Ataç Yayınları.
- Eliade, M. (2019). *Kutsal ve kutsal- dışı- dinin doğası-*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eliade, M. (2017). *Dinler tarihine giriş*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Frazer, J. G. (1992). *Altın dal-dinin ve folklorün kökeni*, İstanbul: Payel Yayınları.
- Geertz, C. (2007). *Yerel bilgi*, Ankara: Dost Kitapevi.
- Gennep, V. A. (1960). *The rites of passage*, United States Of America: The University of Chicago Press.
- Giacobini, G. (2007). Richness and diversity of burial rituals in the upper paleolithic, *Diognes*, 54(2), 23-24.
- Güngör, H. (2010). Şamanizm, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.38, 326.
- Hoppal, M. (2015). *Şamanlar ve semboller-kaya resmi ve göstergibilim-*, İstanbul: YKY Yayınları.
- Insoll, T. (2011). Ancestor cults, (In), Insoll, T. (ed.). *Oxford Handbook of the Archaeology of Ritual and Religion*. Oxford: Oxford University Press.
- Insoll, T. (2004). *Archaeology, ritual, religion*, London: Routledge.
- Karslı, İ. H. (2013). *Kutsal kitaplara göre din adamı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kerrigan, M. (2018). *Ölümün tarihi*, İstanbul: Paris Yayınları.
- Kolonkaya- Bostancı, N. (2012). Anadolu'da erken prehistorik dönem kırmızı aşı boyası kullanımı, *Anadolu/Anatolia*, S.38 29.

- Kolonkaya- Bostancı, N. (2019). Paleolitik çağ toplanma alanları ve ritüeller, *Arkeoloji'de Ritüel ve Toplum*, TAS 5, (Edt. Çiğdem Atakuman), İstanbul: Ege Yayınları, 61.
- Bloch, M. (1992). *Prey into hunter: the politics of religious experience*, Cambridge University Press, 54.
- Mithen, S. (1999). *Aklın tarihöncesi*, Ankara: Dost Yayınevi.
- Morris, B. (2004). *Din üzerine antropolojik incelemeler*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Mumford, L. (2007). *Tarih boyunca şehir- kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Otte, M. (2019). Anadolu'da Paleolitik sanat, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S.67, İstanbul, 70.
- Otto, R. (2014). *Kutsala dair*, İstanbul: Altıkkırkbeş Yayınları.
- Örnek, S. V. (1971). *100 soruda din, büyü, sanat, efsane*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Özbek, M. (1986). Çayönü yerleşmesindeki kesik insan başları, *2. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 28-29.
- Özbek, M. (2019). *50 soruda insanın tarihöncesi evrimi*, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Özdoğan, E. (2021). *Yerleşikliğin tarihi bağlamında kentleşme*, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S.78, İstanbul, 25.
- Papagianni, D. – Morse, M. A. (2017). *Neanderthal*, Ankara: Trend Yayınları.
- Perrin, M. (2003). *Şamanizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pettitt, P. (2011). *The Paleolithic origins of human burial*, Londra: Routledge.
- Pomeroy, E.- vd. (2020). Issues of theory and method in the analysis of paleolithic mortuary behavior: A view from shanidar cave, *Evolutionary Anthropology*, Vol. 29, Issue 5, 264-279.
- Pritchard, E.-E. (1998). *İlkelerde din*, (çev. H. Portakal), Ankara: Öteki Yayınevi.
- Renfrew, C.- Bahn, P. (2021). *Arkeoloji anahtar kavramlar*, (çev. S. Somuncuoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rox, J. P. (1999). *Altay Türklerinde ölüm*, (çev. A. Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Schimmel, A. (1999). *Dinler tarihine giriş*, İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Shults, L. (2018). Spiritüel dolanıklık: Çatalhöyük'te dinsel sembollerin dönüşümü, *Uygurluğun Doğuşunda Din- Çatalhöyük Örneği-*, (Edt. John Fred- Ian Hodder), İstanbul: Alfa Yayınları, 134.
- Spellman, W.M. (2020). *Ölümün kısa bir tarihi*, İstanbul: Tellect Yayınları.
- Spencer, H. (2009). *First principles*, New York: Cambridge University Press.
- Toprak, B. (2020a). Şamanizm: Muğlak bir kavramın anatomisi, *Milel ve Nihal*, C 17, S.1, , 37-38.
- Toprak, B. (2020b). *Din arkeolojisi ve göbekli tepe -disiplinlerarası eleştirel bir yaklaşım-*, İstanbul: MilelNihal Yayınları.
- Toprak, B. (2021). Müphem bir kavram olarak "ilkel": Barbarlık ve bilgelik arasında değişen algılar, *İnsan ve Toplum*, C.11, S.4, 114-115.
- Torrey, E. Fuller (2018). *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı- İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni*, İstanbul, Paloma Yayınları.
- Toynbee, A. (2008). *Tarihçi açısından din*, İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Trigger, B.G. (2009). *A history of archaeological thought-second edition*: Cambridge University Press.
- Trinkaus, E.- vd., (2014). *The people of Sunghir*, New York, 18-19.
- Tuğrul, S. (2010). *Ebedi kutsal ezeli kurban*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tümer, G. (1991). Atalar kültü, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.4, İstanbul, 42.
- Tylor, E. B. (1871). *Primitive culture: Researches into the development of mythology, Philosophy, Religion, Art, And Custom*, London: John Murray.
- Uhri, A. (2014). *Anadolu'da ölümün tarih öncesi-bir geleneğin oluşum süreçleri-*, İstanbul: Ege Yayınları.
- White, R. (2007). Systems of personal ornamentation in the early upper palaeolithic: methodological challenges and new observations. In, Mellars, Paul, Boyle, Katie, Bar-Yosef, Ofer and Stringer, Chris (eds.) *Rethinking the Human Revolution: New Behavioural and Biological Perspectives on the Origin and Dispersal of Modern Humans*. Cambridge, UK, McDonald Institute for Archaeological Research, 287-289.
- Whitehouse, H.- Hodder, I. (2018). Çatalhöyük'te dindarlık kipleri, *Uygurluğun Doğuşunda Din- Çatalhöyük Örneği*, (Edt. John Fred- Ian Hodder), İstanbul: Alfa Yayınları, 170.
- Williams, J. D.L. (2019). *Mağaradaki zihin*, İstanbul: YKY Yayınları.

Winston, R. (2018). *Tanrının öyküsü-tanrı mı insanı, insan mı tanrıyı yarattı?*, İstanbul: Say Yayınları.

Yalçınkaya I.- vd. (1998). 1995 ve 1996 yılları Özküzini kazıları, *19. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Ankara, 49-52.

Yalçıklı, D. (2019). *Anadolu'da Neolitik Çağ'da şaman inancı*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Entry

19. and 20. the theory of basing the source of religion on the "Cult of Ancestors", one of the attempts of the West to find a source for religion that emerged with positivist influence in the centuries, has lost its validity today. However, many scientists who were influenced by this ideological idea claimed that people developed faith through nature, spirit, totem or ancestor. In this study, the quest for meaning in existential propositions accompanied by some ancestral human respect is detected as systematic problems and worshiped God, if this relationship is respect, love, compassion, and other applications that is shaped within the framework of the world showing a nested view of death is depicted. Although this concept, which is the interlocutor of expectations such as admiration, deep respect, warm approval, has different equivalents in different languages, the equivalents such as "worship", "worship", "ancestor worship" are quite problematic. Of course, funeral rites, some rituals, offerings and banquets are performed after the deceased loved ones. But this should not mean ancestor worship. These practices do not cover the meaning of worship in its entirety. Worship mainly consists of the sum of a number of rituals that a person has to perform under certain conditions and are ceremonies with periodic repetitive characteristics. All this strengthens the connection with the sacred forces on which people depend. Birth, marriage, puberty and other important events require a number of rituals. However, this does not mean worship. The first of the two elements that constitute the focus of the study is that Paleolithic man is not primitive, backward, rude as it is reflected. Cave paintings and artistic/religious objects can be shown as proof of this. Another important issue is that the Paleolithic Age is the most difficult time period to understand. As a method, making inferences through today's indigenous tribes, local religions, divine religions and social, anthropological and archaeological remains is the only method. For this reason, it is necessary to investigate both these ways and the religious practices of the Neolithic Age, which is the closest age to the Paleolithic Age. Of course, it is possible that everything required by religion and religion in this complex and perfect ongoing history of man will be reflected in societies from generation to generation. For this reason, it is necessary to know the concept of religion in the life of societies. In addition, thinking about what the other world is like and what awaits the dead there has brought about some religious activities in all societies. The belief that the deceased relatives do not disappear, that they live in an unknown realm and that they will intervene in the world of the living and shape this world for good or evil is considered an ancestral cult and its existence is observed in most societies and belief systems to this day. Although the threshold of respect for ancestors differs from society to society, the attitude towards these deceased people is similar. Because both the negative interference of these people in this world should be prevented and their place in the world of the dead should be fixed. If necessary, he should run to help when called for help, protect from evil spirits and trouble, calamity or disasters. Although these people are not Gods, they are considered supernatural beings with superpowers. These examples can be seen in societies where there is a concern about communication with ancestors.

Method

In this study, with these and similar approaches, the cult of ancestors, the requirements of communication with ancestors, the possibility of this in the Paleolithic Age and the perspective of modern societies on the people of this period have been questioned. While questioning this possibility and perspective, first-hand sources were preferred, the approaches of the theory holders were revealed, and the perspective of people in different disciplines was examined. On the other hand, cave paintings and archaeological and anthropological data on death in the Paleolithic Era were studied. The information about what the cult of ancestors is and how it is perceived and its counterpart in societies have been questioned and some inferences have been made.

Result

Traditional ties, spatial awareness, cultural relics, collective perception and religious acceptance can be Deciphered among the social dynamics in the human search for meaning. "Existential significations" should be a valid signification for human history. The depth of the ancient man's interrogations cannot be reduced to simplicity or principle. In this direction, it is necessary to know the religious factors by considering the phenomenon of "religion", which has served as the dominant in the process from the first periods to the present and has settled at the center of societies. Beyond the ideological interpretations brought to the source of religion, the existence of a systematic order that shapes the life of ancient man is accepted. In this acceptance, the belief in the phenomenon of the "Supreme Being" who created everything is increasing more and more. Therefore, as in all periods, it is possible to speak of a systematic religious acceptance in the Paleolithic Age. Within this system, everything was placed in its proper place on a certain plane, and it was seen that the cult of ancestors was perceived as a part of religion in this system. It is obvious that there is a similar perception both in indigenous communities in the Neolithic Age and in today's religions. Feelings such as respect, reverence, compassion, expectation, fear, awe, surrender have shaped the perspective of a person's deceased relatives and distinguished individuals. It is from the respect of the ancient people for the dead and their devotion to what they believe that the ancient people send off their dead with rituals, ceremonies, ceremonies and other procedures, sacrifice, give feasts, arrange ceremonies after their death, perform operations on the bodies of deceased relatives, perform narratives through symbols in the cave and on stones. The possible relationships established with the ancestors, who serve as a bridge in the connection with tradition, are decisive for social dynamics. It is thought that there is an approach based on respect, compassion and awe towards ancestors. In particular, this religious process, which is considered to be the cult of ancestors and reflected by some segments as ancestor worship, cannot be the source of religion in essence. In the end, it is concluded that the cult of ancestors, which is shown as the source of religion, can only be a part of religion, and the idea of "Ancestor Worship" is considered impossible.

Atıf: Yıldırımçı, M., Metin, O., (2023). Evaluation of the Health Services at Private Hospitals in the Context of Neoliberal Policies: A Field Study. *İçtimaiyyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1). ss. 21-35.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:

09 / 09 / 2022

Kabul / Accepted

12 / 12 / 2022

Evaluation of the Health Services at Private Hospitals in the Context of Neoliberal Policies: A Field Study¹

Neoliberal Politikalar Bağlamında Özel Hastanelerin Sağlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi: Bir Alan Araştırması

Müjdat YILDIRIMCI^a , Osman METİN^b

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1190732](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1190732)

ABSTRACT	ÖZ
<p>The regulation of health policies within the scope of neoliberal policies caused the private sector in healthcare to be supported by the states and this led to a significant increase in the number of private hospitals. Increasing the role of private hospitals and the private sector in health services, has moved away from providing health services as a basic social policy and has transformed this area into a commercial area. The purpose of this research is to determine the changes in the service quality of health services and to reveal the reasons that transform this area into an area dominated by economic relations. The stage of the research consists of patients who were treated in private hospitals in Ağrı, Muş and Patnos and benefited from the health services of these hospitals. The patient groups who benefited health services from private hospitals in Muş, Ağrı and Patnos, which are believed to represent the stage; 10 from Ağrı, 15 from Muş and 10 from Patnos, were reached using the purposeful qualitative sampling technique. The patients who constitute the sample of the study, were asked conducted questions and interviews by using semi-structured in-depth interview technique according to the subject and purpose of the research. The findings were analyzed and interpreted according to the purpose and subject of the research by using the descriptive analysis method.</p>	<p>Neoliberal politikalar kapsamında özel hastanelerin sağlık hizmetlerindeki rolünün artması, sağlık hizmetlerinin temel bir sosyal politika olarak verilmesinden uzaklaştırmış ve bu alanı adeta bir ticaret alanına dönüştürmüştür. Bu araştırmanın amacını sağlık hizmetlerinin hizmet niteliğinde değişime neden olan ve bu alanı ekonomik ilişkilerin hâkim olduğu bir alana dönüştüren nedenleri ortaya koyabilmek oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenini Ağrı, Muş ve Patnos'ta bulunan özel hastanelerde tedavi görmüş ve bu hastanelerin sağlık hizmetlerinden yararlanmış hastalar oluşturmaktadır. Evreni temsil ettiğine inanılan, Muş, Ağrı ve Patnos'ta bulunan özel hastanelerin sağlık hizmetlerinden yararlanmış Ağrı'dan 10, Muş'tan 15 ve Patnos'tan 10 kişilik hasta gruplarına, amaçlı nitel örneklem tekniği kullanılarak ulaşılmıştır. Araştırmanın örneklemini oluşturan bu hastalara, araştırmanın konusu ve amacına göre yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak sorular yöneltilmiş ve görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bulgular betimsel analiz yöntemi kullanılarak, araştırmanın amacı ve konusuna göre analiz edilip yorumlanmıştır. Araştırma neticesinde elde edilen temel sonuç, sağlık hizmetlerinde özel hastanelerin rolünün artması, bu alanda ekonomik ilişkilerin ve kâr anlayışının hizmet sunumunda öne çıkan temel amaç olduğudur.</p>
<p>Keywords</p> <p>Neoliberalism, Commercialization, Health, Health Policies, Private Hospitals</p>	<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Neoliberalizm, Ticarileşme, Sağlık, Sağlık Politikaları, Özel Hastaneler</p>

¹ This article was produced from Müjdat Yıldırımçı's master thesis conducted by Assist. Prof. Osman Metin.

^a Sociologist., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji. Email: mujdatyildimci@gmail.com.

^b Assist. Professor, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Email: ometin@aku.edu.tr.

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İçtimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımların. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Introduction

The increasing dominance of the private sector in health services can be stated as one of the fundamental reasons for the imbalances in the access to health care. The adoption of neoliberal policies by the majority of the world states after the 1980s has led to the gradual expansion of the private sector in health care with state support. Although neoliberal policies in the field of health develop through many factors, it can be stated that they have become clearly visible with private hospitals. In this context, the creation of a competitive environment with private hospitals and their aiming at efficiency and quality in service delivery can have many side effects. However, the provision of services in private hospitals with a financial return causes people with low income and belonging to the sub-social strata in particular to be unable to benefit from this service and causes serious inequalities in the field of health.

The transformation of health services on the axis of neoliberal policies has removed the health field from the 'service' logic and converted it into an area where trade, profit, and capital relations are the determinants. By paving the way for the commodification of health and its transformation into a tradable product, this process develops under the influence of many factors, such as state hospitals, private hospitals, pharmaceutical companies, and medical technology devices, and it is effective in almost every field of health services. In other words, neoliberal policies in health services include almost all aspects of the health field, which constitutes a huge sector not only with private hospitals but also with all its features, and these policies can consider these areas as a means for profit. Commercial-oriented and profitable service delivery in health affects the quality of health care, doctor–patient relations, drug consumption, and the patient service process in general, causing patients to be evaluated as customers. This approach, which places patients as customers and doctors as sellers of healthcare services, can aim at a service logic that strives to gain maximum profit from each patient. This perspective, which paves the way for the consideration of health services as a commercial object, also reveals the importance of the policies determined in the field of health.

22

2. Neoliberal Policies and Health in Turkey

The adoption of neoliberal policies in line with the developments in world politics after the 1980s has led to significant changes in the world. As a result of the adoption of neoliberal policies, a new process in which the private sector is becoming increasingly active has emerged, especially in the field of health, by decreasing the role of states in providing services. This process has led to the weakening of the social role of the states, leading to the dominance of market relations such as profit and capital in many basic social services including the health sector.

The fact that the state was shown to be the source of social and political problems in the 1980s constituted an important basis of the legitimacy for neoliberal policies. In this sense, neoliberalism and globalization-oriented policies that shaped the world politics in Turkey after the 1980s have increased their impact. In this period, the state was isolated in its relationship with social and political phenomena, and the state did not adopt an interventionist approach by remaining in a passive position (Sönmez & Dinler, 2003, pp. 32-33).

The neoliberal policies that gained considerable strength in Turkey after the 1980s incorporated the field of health as well as many other fields. In this sense, the approach that health is within the responsibility of the state and should be offered to all citizens as a basic

right has been abandoned, and health service has been marketed and provided under supply-demand conditions. According to neoliberal policies, services carried out under the responsibility of the state are services with high costs, low efficiency, and therefore with limited effectiveness. According to the neoliberal approach, the solution to these problems is possible through the gradual privatization of public services. These privatizations are completely shaped by market relations, and the service is provided under these conditions (Soyer, 2009, pp. 301-302). The neoliberal approach in health services sees the source of the problems as state-oriented and finds the solution in active privatization. This means that the state took an active role in privatization after 1980 and supported the process of market sovereignty in the health system (Soyer, 1995, p. 27).

3. Neoliberalism and Health

The evaluation of health services through profit and capital relations and their transformation into a commodity that can be bought and sold was limited by the social state approach that prevailed until the 1980s. Until this period, health care was carried out under the responsibility of the state as a basic human right. All health services, including the pharmaceutical sector, which has an important function in the marketization of health services, were shaped under the supervision of the state during this period. The private provision of health care outside the public sector has been in the form of opening a private clinic for my physicians for many years. However, the way to privatization in the field of health was paved in the majority of the world countries after the 1980s, especially in developed countries. These changes have turned health services into a sector that can be bought and sold and made health services a commodity. Private hospital chains, private insurance companies, and private clinics, which have started to be effective in health care, have started to transform this area into an industry (Sönmez, 2017, p. 66).

With the implementation of neoliberal policies, a profit-based approach has prevailed in health services. The fact that the World Health Organization (WHO) acts under the guidance of organizations such as the World Bank and the IMF is another significant factor affecting the development of a profit-based approach in health. The fact that neoliberal policies started to increase their effectiveness, especially in the 1990s, negatively affected access to health services and deepened inequality in health. The parallel development of the need for health services in societies and the privatization in health constitute an important basis for the rise of this inequality (Akalın, 2015, p. 15).

In line with the increase in privatization in health, the benefits of health services for disadvantaged people in society have seriously decreased. In private health services, being able to benefit from health care causes significant inequality in essence because it is a process shaped by economic power, not by disease or need (Belek, 2004, p. 23). The inequality experienced in being able to use health services is undoubtedly a process associated with the increase in private hospitals and private health understanding. However, at the same time, increasing inequalities in social, economic, cultural, and class factors parallel to the implementation of neoliberal policies also affect the health status of society. Increasing economic and social differences between social groups show that inequality in health care is not only a process related to access to health but also to economic and social factors that determine the health status of society (Demirel & Akin, 2014, p. 238).

Private health care, which has gained momentum with neoliberal policies, has been an area supported by states. The fact that governments support pharmaceutical companies and private hospitals with resources such as social insurance funds has led to significant increases in health expenditures over the years. The commercial dimension of health services is expanding rapidly, and the sector has grown with different methods. In this sense, in addition to the deterioration of the health status of people due to socio-economic reasons, the activities of companies, pharmaceutical and treatment institutions, which are found in the health sector for profit, can improve consumption in health, and efforts to increase expenditure with devices such as the media can be quite effective today (Sönmez, 2017, pp. 17-18). The presentation of health in the media is made through many devices, such as newsletters, health-related programs, newspapers and magazines, the internet, and TV series. In addition, the introduction of the products presented in the media through the concepts of health and disease shows that the concepts of health and disease are used as commercial elements in marketing communication. In this context, the presentation of health in the media today plays an important role in the commercialization of health services by being demonstrated in a format that increases consumption (Can, 2019, pp. 183-184).

Transforming health services into commodities that can be bought and sold gains more effectiveness by medicalizing daily life (Kurttaş, 2017, p. 993). The concept of medicalization is defined as the inclusion of subjects who do not fall within the scope of medicine in the previous processes (Gönç Savran, 2010, p. 38). With the concept of medicalization, the conditions that were accepted as natural and normal in the past are seen as a disease today and are tried to be treated within medical coverage (Bauman, 2019, p. 125). The concept of medicalization in parallel with the commercialization of health services is also increasing its effectiveness. Factors such as the rise of neoliberal policies, especially after the 2000s, and the significant acceleration of the pharmaceutical industry caused the concept of medicalization to include many aspects of life. With the developments in medical technology and the effect of consumption habits, medicine has developed into a status that is not limited only with diseases, but its scope includes many natural factors of daily life today (Can, 2019, p. 88).

Currently, health care is considered a commodity that can be bought and sold within the market logic (with profit and loss accounts), and the health market is the most profitable area after the arms industry. In this regard, medicine is considered a part of the production process by being evaluated within the scope of capitalist relations. Companies that manufacture and sell medicines and medicinal products have monopolized almost everything related to health and disease and made health a merchandise that can be bought and sold. The fact that health is a part of the consumption culture has transformed health service into a product that can be sold and individuals into customers or consumers who can shop. At the same time, the individualization of health services plays an important role in the formation of health consumption. Accordingly, the individual purchases services in the health market as a consumer who purchases health services to protect his/her own health or to find a solution to his/her disease (Kurttaş, 2016, p. 6). The pharmaceutical sector is one of the areas that has an important place in the marketization of health services and has a serious market worldwide. Nowadays, monopolized pharmaceutical companies in the health sector have the potential to direct health and disease-related issues. In this sense, the pharmaceutical industry can be expressed as the motor power of the health sector. Today, the pharmaceutical industry and

drug consumption are rising rapidly in parallel. It is stated that the pharmaceutical sector, which has a high profit return, has the size to outperform almost all other production areas (Illich, 2011, p. 51).

Although the effect of the commercial approach in health that develops in parallel with neoliberal policies is seen in private health institutions in its most concrete form, the structure and functioning of the developing pharmaceutical industry and the increase in drug production and consumption also develop depending on these policies. In this regard, the effect of the commercial approach on health is associated with many factors, such as the emergence of new forms of disease, intensive surgical operations and treatments in some regions, increased referrals to private health insurance, and a significant increase in the number of private hospitals (Turancı & Bulut, 2016, p. 44).

As a result of the commercial approach in health, the patient–physician relationship has also changed simultaneously in health services where profit and competition are at the forefront. Providing healthcare services at a certain price causes the patient to purchase services in line with the determined price and thus to be pushed to a customer or consumer position. The evolution of the patient–physician relationship into a customer-seller relationship also transforms the health service provided into a commodity that can be bought and sold under competitive conditions (Turancı & Bulut, 2016, p. 44). Parallel to the changes in health services, the customer-oriented approach came to the fore, and there was a shift from citizens' rights to consumers' rights (Ünlütürk Ulutaş, 2011, p. 29).

The reflection of neoliberal policies on the patient–physician relationship is seen in public hospitals as well as in the private sector. In public hospitals, especially with the performance system, physicians aim to see more patients and earn more money. In this process, the physician's relationship with the patient is mostly uniform, formal, and hierarchical. In public hospitals, there is a unilateral form of relationship in which the physician has the right to instruct and control. In contrast, as the physician–patient relationship in private hospitals differs from the public ones, there is a bilateral relationship in which the physician shows sincere behaviors to the patient due to intense profit and commercial anxiety; he/she listens to the patient by allocating more time to the patient and informs the patient extensively. Therefore, depending on the financial status, there are also differences in people's relationships with physicians. In this sense, people who can afford private health services receive a more attentive health service, while people with low income have to receive a more superficial health care (Can, 2019, p. 38).

4. Research Methodology

In this research, the qualitative research method was used. The main reason for using the qualitative research method is that it offers the opportunity to examine social reality through the eyes of social actors and their experiences. The process of experiencing the phenomena varies according to the social and cultural situation as well as the way each actor interprets this process. The qualitative method examines social phenomena in its own context with an interpretive approach and provides an in-depth understanding of the examined subject. In this sense, in the context of the subject of this research, the economic, social, cultural, and educational status of each patient differs. Each patient is in a different social layer, and his/her approach to hospitals and the health sector also differs according to the subjective status of

each patient, and thus his/her thoughts and perceptions also vary. Therefore, it is important to be able to see the social reality from their perspective by taking these differences into account.

"The concept of quality emphasizes processes or meanings that cannot be accurately tested and measured in terms of quantity, scope, density, or frequency" (Kuş, 2012, p. 106). Qualitative research is a research method conducted with an interpretive approach to reveal and understand the meanings that individuals or groups attribute to social problems (Creswell, 2013, p. 44). This method, which offers the opportunity to examine people with a flexible approach, is especially preferred in the field of social sciences. Due to the unique and subjective nature of human beings, many problems, such as non-communication, complexity, and disagreement, can be seen in human relations. These characteristics of human structure and human relations are seen as the reasons for the need for qualitative research methods (Yılmaz, 2016, p. 76).

The subject of the research is the change created by private hospitals developing on the axis of neoliberal policies in the provision of health services. In this context, the main focus of the study is the fact that neoliberal policies in health and private hospitals as their concrete manifestation are increasingly commercializing health care. In this sense, issues such as the patient service process in private hospitals, the doctor–patient relationships, and the comparison of private hospitals and public hospitals at certain areas constitute the main points to be emphasized in the study. The aim of this research is to reveal the reasons that cause a change in the quality of health services and transform this area into an area dominated by economic relations.

There have been significant transformations in health services in parallel with the adoption of neoliberal policies. In this respect, private hospitals gained an important place in the provision of health services and caused health services to take shape according to market balances. The focus of the research is on the reasons that lead health care to move away from the concept of service and to become a sector carried out with financial concerns.

The population of the study consists of patients who were treated in private hospitals in Ağrı, Muş, and Patnos. Patient groups consisting of 10 patients from Ağrı, 15 patients from Muş, and 10 patients from Patnos, who benefited from the health services of private hospitals were reached using the purposeful qualitative sampling technique. According to Neuman (2014, p. 322), the purposeful qualitative sampling technique "is a non-random sample in which the researcher first determines the general categories in which the sample events or people will be selected and then selects the sample events to reach the predetermined number of sample events in each category." These patients, who constituted the sample of the study, were interviewed using the semi-structured in-depth interview technique in line with the subject of the study. In addition, the patients included in the study also had experiences with public hospitals. This situation is considered significant in terms of allowing the findings obtained to make comparisons with private hospitals.

The data obtained by the phenomenological design of the qualitative research and the semi-structured in-depth interview technique were analyzed and interpreted using the descriptive analysis method. In descriptive analysis, the data obtained as a result of the interviews are summarized and interpreted according to the themes created. While the data can be analyzed according to the themes created according to the interview questions, the questions

themselves can also be used directly as themes. In descriptive analysis, direct quotations are frequently included to protect the original form of the opinions of the actors and to include striking points (Yıldırım & Şimşek, 2000, pp. 158-159). The main purpose of choosing descriptive analysis in the research was to reflect the opinions of the interviewees in their authentic forms.

5. Findings of the Research and Discussion

5.1. Demographic Analysis

The interviews were conducted with a total of 35 people: 10 in the center of the province Ağrı, 15 in the center of Muş, and 10 in the center of Patnos. The categorization and coding of the interviews was based on the initials of the cities. Since it was thought that a study to be conducted with only women or only men would be incomplete, the interviews were conducted with 14 women and 21 men, considering the balance in the selection of the participants. In fact, in the Turkish society, the roles of women and men may differ in socio-economic terms. In this sense, the perspectives, feelings, and thoughts of women and men about events and phenomena may vary. In this respect, as the chance to capture different views increases, the opportunity to see the phenomena within the framework of the roles undertaken by women and men increases at the same time.

Regarding the frequency of the educational status of the interviewees, 14 of them had undergraduate degrees, seven had high school degrees, five were graduates of secondary school, three had associate degrees, two of them had doctorate degrees, two were primary school graduates, one had a master's degree, and one of them did not attend school. This distribution indicates that there were interviewees at every education level. Therefore, the fact that the educational status of the interviewees varied provided the opportunity to observe health services from the perspective of actors from all levels of education. In this respect, considering that the level of education is an important factor that can affect people's worldviews, approaches, and observations, it is noteworthy that the educational status of the interviewees was diverse.

As regards the marital status of the interviewees, 19 people were single, and 16 were married. The income status of the interviewees was distributed between those with an income of 7000 TL and above and those below the minimum wage. Accordingly, 12 of the interviewees were in the 0-3001 TL income group, 16 had an income between 3001-5001 TL, three were in the 5001-7001 TL range, and four earned 7001 TL and above. The examination of the income distribution of the interviewees revealed a range between low-income, middle-income, and upper-income. When the age range of the interviewees was examined, it was seen that 18 participants had an age range of 18-29, 11 participants were between 30-39, and six had an age range of 40-59. The outpatient clinics that the interviewees visited were mainly related to primary health services.

5.2. Factors Determining Patients' Hospital Preferences

Since the maximum number of patients approach is adopted in public hospitals during the health service process, less time is devoted to each patient, and thus, less attention is paid to them. This shows that the process of developing a solution to the disease and treating the patient is more superficial. In this sense, the superficial service that does not spare enough time for the patient, that is formal, and that does not establish intimacy with the patient provided

in public hospitals is the determining factor in the patients' perceptions of public hospitals. On the contrary, since a commercial perspective is adopted in private hospitals, an approach that allocates more time, cares for the patients, directs them, establishes sincerity and intimacy by which the patients feel special is adopted with the aim of satisfying the customers and enabling them to choose the same hospital in their next visits. In this context, as a result of the interviews with the patients, the following thoughts were expressed on the subject:

"The first reason that leads me to the private hospital is because the private hospital makes the patient feel special. For example, I can make a direct appointment, my turn comes immediately when I go; I do not wait too long at the doctor's door. When I go to the doctor, he does not examine me directly from above like the doctors in the state hospital. When I go to the public hospital, the doctor sits in his chair and diagnoses me from above. When I go to the private hospital, the fact that the doctor comes next to me and examines me, listens to my problems, and acts more sincerely makes me prefer them. The state hospital is very inadequate at this point..." (P1).

"The main reason for this is that under normal conditions, there is no complete interest when going to a public hospital. The health workers are usually in the pursuit of getting rid of the patients. I went to a private hospital because I knew that thing. So, that was the main factor. The doctors in the private [hospitals] are interested in one-on-one; after all, you pay a price and go there, so you get the worth for that price" (M13).

The performance-based pricing system, which is especially applied in health services in public hospitals, causes doctor–patient communication to be maintained without allocating sufficient time to the patient in general. In addition, it is suggested that the lack of concern to satisfy the patient and making the patient feel the official relationship and authority are important factors in hospital selection. On the other hand, the effort of private hospitals to satisfy customers in every aspect brings the health services of private hospitals to the forefront. In private hospitals, customer satisfaction is ensured by making the patients feel that the healthcare personnel cares for each patient, the doctor authority is not tried to be established, the relationship is based on mutual communication, and that the patients are valued. This situation was stated as a criterion for the patients' hospital preference.

"So, I was welcomed in the private hospital. The hospital was pretty good. Since I did not consider the health service in the public hospital to be good, I already preferred the private hospital because they examine in more detail. In other words, I went there because I felt comfortable there and received a better health service" (P2).

".... For example, in this eastern region, while 30 people are supposed to be examined, 60 people are examined. How is a doctor at a public hospital going to look after 60 people a day? Therefore, private hospitals serve better in my opinion. The public hospital is too crowded, so it is a problem. Private is better, cleaner, prettier. They are more interested in people..."(A2)

As seen in the opinions of the participants, factors such as allocating time to the patient, caring, and establishing intimacy are highly decisive in the preference of hospitals. The participants stated that patients were generally not shown interest, they were examined superficially and quickly in state hospitals, and state hospital were very inadequate in the provision of services. In contrast, it was stated that the health personnel were sincere, spent adequate time, and provided satisfying care in private hospitals. As a result, it can be stated that the main factors

that come to the fore in patients' preferences in both type of hospitals are the concepts of time allocation and the attention paid to patients.

According to a study that investigated the factors that affected the hospital preferences of patients, the most important factor was determined as the cleanliness and hygiene of the hospital (Şantaş et al., 2016, p. 30). Likewise, in a study conducted in the Kırıkkale province of Turkey on the subject, cleanliness and hygiene were identified as the most important criteria in determining the hospital preferences of patients (Işık et al., 2016, p. 104). Thus, one of the important factors affecting patient satisfaction in public hospitals is sanitation. In fact, there is a serious difference between public hospitals and private hospitals in this regard. Accordingly, private hospitals seem to improve themselves by observing the problems experienced in state hospitals and can make a difference for the customer in this sense. A very clean atmosphere is created in every area from the room services of patients hospitalized in private hospitals to the cleaning of corridors and sinks. Luxury, comfort, and cleanliness are essential issues not only regarding the appearance or services but also serious factors that directly concern the hospital's health care and enable patients to trust the hospital's care. From this perspective, patients who encounter a luxurious and comfortable appearance can also associate this with the quality of the health care. In this respect, cleanliness and hygiene can be very guiding in the preference of hospitals. In light of this, the interviewees expressed the following opinions:

“.... Now I slept here at night [in a private hospital]. This place was totally empty. There was only our room, but the man cleans it every hour. But then you are going into the state's lavatory! My grandmother contracted COVID in the state and passed away” (A1).

“.... The quality of the private is better. I think it is cleaner. Especially during this corona period, cleanliness is very important, so I preferred it. There are enough staff. Doctors, nurses, and assistants are sufficient, so I preferred it” (M2).

As seen in the interviews, the problems experienced in the cleaning and hygiene of public hospitals and the meticulous attitude of private hospitals on these issues are stated as determinants in the patients' preference for private hospitals. In fact, it is seen that private hospitals are trying to create customer satisfaction and to achieve a quality of service that will enable the patients to choose the same hospital the next time they need health care. Maintaining cleanliness and hygiene in hospitals has become an even more important issue, especially in today's conditions. The COVID-19 epidemic, which was experienced during the period of this research, causes cleanliness in hospitals to be even more important for patients. Since the disease is contagious, and cleanliness should be given importance to protect against the disease, the practices of hospitals on this issue are gaining more importance. Therefore, the meticulousness of private hospitals in this regard can be decisive in hospital preferences.

5.3. Commercialization of Private Hospitals and Health Services

Considering the images created by public hospitals and private hospitals in the execution of health services, there is an image that state hospitals are crowded, they lack hygiene, the health personnel are indifferent and formal, and the doctors do not spend much time on patients and are not sincere in this sense. On the other hand, when private hospitals are considered, it can be seen that the hygiene and comfort conditions are very pleasant, the health personnel are friendly and interested, the patient procedures are very fast and do not take up the patient's time, and the doctors have a sincere and intimate image, taking time for the patient. In this

context, when we look at the background of the highly differentiated nature of health services in these two types of hospitals, it is seen that the main factor that creates this differentiation is the commercial approach. The fact that state hospitals do not have concerns such as financing themselves through the patient, ensuring their economic sustainability, or gaining customers, whereas private hospitals have commercial concerns and pay attention to patient satisfaction with these concerns constitute this differentiation. In the interviews held, the interviewees expressed the following about the subject:

“I evaluate the private hospital very well. There is a lot of difference between it and public hospitals. Even the man’s behavior towards the patients there is very different. When you go to a private hospital, at least you feel human. The mentality in the public hospitals is, “Shake the head and get the salary.” I mean, he says I will get paid whether I look after [the patient] or not. In a private hospital, it is you who is paying him. However, in the state, he looks at you from a distance and says it is finished. If you have money, you are already going to the private. At least you are taking care of yourself. May God help people who are not financially sound. There is nothing more to say” (P3).

The main reason for trying to ensure patient satisfaction in private hospitals is to be able to compete with other health institutions and thus to sustain themselves economically and to make profit. In this respect, it can be seen that there is an approach focused on satisfying the customer with financial concerns rather than sincerity in the communication with the patient, the quality and cleanliness of the hospital, and the friendly and sincere appearance of the staff. In line with this, the following opinions were put forth in the interviews:

“There is a significant difference compared to public hospitals. For example, when you go to the public hospital, they do not care about you; they pay no mind. However, they take very good care of you in the private because there is money. They act more friendly. Our relationship with the doctor was more intimate in the private. It is insincere in the state. I think this intimacy is financial. The doctor in the state is formal, and since there is the salary system, they act cold because they are institutional. They have no sincerity” (P5).

It is emphasized that almost all practices encountered by the patients in private hospitals are for financial purposes. Since there is no concern in the state hospital to satisfy the customer, the quality of service decreases accordingly. As a matter of fact, since customers do not have any expertise in the medical field, it is difficult for them to make any judgment in this regard in the first place. As a result, the main factors that may affect the patient at first glance are the cleanliness, comfort, the appearance of the hospital, and the nature of the relationship that the doctor and health personnel build with the patient. All these issues are handled very meticulously in private hospitals, and the perception that they receive the value for their money can be created in customers. The following statements were included in the interviews:

“.... There is no such thing in the private; he looks after ten people and has to take care of them. Plus, because he receives extra money and because the other side has the right to ask for the return of that service, it develops in this way. Well, at least you get to look for your rights. You say, ‘You got from me this much. What did you do in return?’, or ‘You cannot talk to me like that. You cannot treat me like that.’ If he does not show sincerity, you say it. You also say that you are satisfied, or you make your criticism after all. You cannot do such a thing in the state. Even if you do, they tell you to leave the room. They will expel you as we see” (M4).

“One feels like a commodity. It is like you are in good health because of your money. I feel more comfortable not paying at the public hospital. The guy treats you nicely because you pay for it in the private. When you enter a private hospital, you wonder how much money you will lose... ” (M3)

Since money is paid in private hospitals, there may be a perception that a better service is provided. The fact that money is the determinant factor causes people to experience financial concerns, and they develop the anxiety that if there is no money, they cannot be cured. In addition to the psychological situation experienced by the sick person due to the disease, the patients may also have economic concerns, and thus negative reflections may occur on the treatment processes of the patients. At the same time, it can be observed that there is trade going on through human health in private hospitals and that this practice is disturbing. At the same time, the fact that money is involved in the treatment process causes the patients to have the right to ask for and criticize the service that they are not satisfied with. Today, it can be seen that patients who do not have sufficient information about legally regulated patient rights can claim rights like a consumer for their payments. This shows that the commercial approach in health and the purchase of health services with money have transformed patient rights toward consumer rights.

“You move more easily in the private hospital because you go there with your money. You are getting better attention. So, I think it is a necessity because the public hospital is not enough. When you go the private, they must pay attention because you give them money. However, there is no such thing in the state. Of course, private hospitals also have a commercial dimension” (M10).

In private hospitals, ensuring patient satisfaction in communications is seen as a necessity by the patients. In fact, patients who think that they pay and buy a service naturally experience the expectation of obtaining the value of the money given. Patients who attribute the non-preference of public hospitals to the inadequacies in these hospitals have also a negative perception of the health services of public hospitals.

5.4. Private Hospitals and Inequality in Health

Today, it can be stated that economic and social imbalances are the sources of significant inequalities, especially in the field of health. Therefore, in addition to having healthier living opportunities, people who can afford it can also receive the best and highest quality health care. The following were pointed out in the interviews by the participants:

“Of course, one of the things that increases the quality of life here is food, nourishment, aliment. Low-income citizens are not benefiting from this. We even see this in educational studies. In the West, for example, schools are closed now; one of the greatest dangers of this is thought to be the fact that lunches are given to children in the schools there, and children from low-income families will not be able to achieve the gains of this lunch. Because their financial situation is low, this will affect their health and public health. That is, those who have money eat well, get good health care, for instance” (M7).

Those with low income and economic hardships are disadvantaged in many respects compared to people with economic sufficiency. To protect health and have a healthy body, living standards are very important. However, the increasing social and economic differences

between the social strata today cause the living standards of people who are disadvantaged in society to decrease and thus their health to be affected negatively.

“While some diseases are destiny for some people, for some they are curable. For example, when you look at cancer patients, middle class and low-income people below the middle class are very unlikely to get rid of cancer. Why? Because the opportunity to access medicine is weak. Even if he reaches the medicine, the standard of living is low. Stress, psychological problems, family problems, unemployment, think about it. How come not to have cancer in such an environment? Now that you have cancer, how are you going to get better? You go to the doctor, the doctor says keep your spirits up. OK, I will keep my spirits up, but how will I keep them up? How am I going to travel? How will I be happy. But cancer is treatable for some people. Why? Since both patients are taking the same medication, should not they both be getting better? However, the motivation, the standard of living, the economic situation, and the social status are all decisive. Therefore, there is a problem there. If your standard of living is good, you are much more likely to get rid of the disease” (M8).

While the health status of people with low incomes is affected by social inequalities, the processes of benefiting from the service are seriously affected due to economic-centered, commercial approaches in the provision of health services. Inequalities in living standards caused by social imbalance create conditions that make low-income people prone to diseases, while affluent people can have very favorable conditions to protect their health and find solutions to their illnesses. Morale and motivation are seen as very important factors in terms of getting over the disease, especially in diseases such as cancer. In this sense, people who are disadvantaged in socio-economic terms are more likely to acquire such diseases due to their living standards, while it is difficult for them to benefit from both optimal living standards and health services in the treatment of the disease.

“... Rich people have much higher levels of health. Families with low incomes are always struggling with more severe diseases. Yes, there is a distrust to private hospitals, but there are many options. If you go to a private and if they do not provide the treatment, there is another private because you have money, another private service, so you have many options, so you have access to that health somehow. Somehow you get a good service in private hospitals by trial and error, or speculations, or by research” (M14).

Parallel to the increase in the number of private hospitals today, private hospitals have also been created as a strong alternative to public hospitals. While this alternative is an option for people with better economic status, and even mostly as the first option, it does not seem to be an alternative for low-income people since they often do not have access to health care provided in private hospitals due to financial difficulties. Therefore, people with economic wellbeing have the opportunity to choose from both state and hundreds of private hospitals, while people with low incomes can only go to state hospitals regardless of their conditions and service quality. This situation reveals the inequalities experienced in terms of access to health services.

5.5. Physician-Patient Relations in Health Services

Today, when doctor–patient relations are examined, it can be seen that the physician–patient relations change depending on whether the hospitals are public or private. In this respect, there is an ordinary, formal, hierarchical relationship in public hospitals where the doctor is the

authority. On the other hand, since the commercial anxiety and profitability approach is taken as a basis in private hospitals, an ideal form of communication in which doctors try to act more sincerely, allocate time to the patient, and listen to him/her, and inform the patient about the disease and the treatment process is adopted (Can, 2019, p. 38). In the interviews held in this context, the interviewees mentioned the following:

"The doctor in particular is more sincere. When he asks, it is like he is actually living in the moment, wondering how you are. He was not asking just to ask. I mean, he was truly asking about my disease. He was asking because he wanted me to get better and to treat me. However, in the state, it is not to that extent; it is like 'let me just ask and prescribe, so I can pass over.' The one in the state is doing it only to do his job; it is formal. However, the one in the private was more sincere. He was helping like a relative, as if he was feeling that pain" (P3).

When the doctor–patient relationship is examined in private hospitals, as seen in the interview, the doctor has moved to a close relationship with the patient as if living in that moment and that a relationship style in which the patient can express himself/herself comfortably has been developed. This relationship style, which is based on customer satisfaction, affects the image of the hospital and health personnel very positively in the eyes of the patient. In fact, patients who evaluate the health service and doctor–patient relationship in public hospitals can approach a health service that tries to satisfy them in every aspect in private hospitals very positively.

"In the private hospital, they are very interested in both cleanness and other issues. They do their research well, of course, for the success of this hospital. You get more detailed information at the private hospital. You can tell your problem more; they allocate more time. However, they do not give you that opportunity at the public hospital. The state allocates shorter time and is formal" (M1).

It is possible to see the approach of ensuring customer satisfaction in private hospitals not only in doctor–patient relations but also in almost all practices of the hospital. Taking care of the patient by being sensitive during the treatment process in a private hospital and displaying effort in the treatment of the disease enables patients to have more confidence in private hospitals. In public hospitals, the fact that the doctor exhibits an uninterested, official, and authoritative profile may affect the image of the hospital and cause both the hospital and the doctors to be distrusted.

"It was very nice. They are very interested in the private. I saw this when I went to the emergency service; I saw this at the doctor and the dietitian. They have a very affectionate approach. I went to the gynecologist at a public hospital. He has a very serious attitude. That is, he may not understand your concerns. He wants to send you as soon as possible..." (M7).

As seen in the interview, the doctor's behavior to increase his/her performance directly affects the patient's trust in him/her; on the other hand, the friendly approach of the doctor in the private hospital gives the patient confidence and causes him/her to prefer the private hospital. The rush of doctors to be able to examine the patient as soon as possible by not understanding the patient's concerns in state hospitals may cause the patient to feel insecure by approaching the treatment process with suspicion.

6. Conclusion

The adoption of neoliberal policies by many of the world's states after the 1980s has led to a significant expansion of the dominance of the private sector in almost all institutional areas, especially in health services. Health services organized within the scope of neoliberal policies have moved away from being provided as a basic social policy and have become an active area with the encouragement of private hospitals and the private sector. The expansion of the domain area of the private sector in health services has caused this area to be shaped in line with commercial relations and has caused many problems. Neoliberal policies, which are also supported and guided by international organizations, have taken the field of health under their scope in almost all aspects. In this sense, neoliberal policies can exploit all dimensions of the health field, which constitutes a huge sector not only with private hospitals but also with its all relevant fields, for commercial purposes.

With all the areas that it embodies, health care constitutes a huge sector. Hence, the health field constitutes one of the areas with the highest profit potential. Especially in health, the pharmaceutical sector is an area where both national and international investors are highly interested due to high profit prospects. Considering the supply of medicine to people as a means of profit can lead to an approach to increase drug consumption while also leading to consequences that may deteriorate or harm people's health with unnecessary drug use. In this respect, it is seen that the private sector's handling of a sensitive and important issue such as health in line with economic relations does not focus on how the consequences may affect individual and public health but mainly on how much profit return can be obtained. In this context, it can be stated that the increasing expansion of the private sector in health is an indication that it is considered the leading area to be invested in by which a profit potential can be obtained in every aspect.

While neoliberal policies in health services and commercial-oriented approaches that develop accordingly negatively affect the efficiency and quality of service in public hospitals, it can be stated that the service quality is more positively affected due to customer satisfaction in private hospitals. Private hospitals need customers who can prefer them to ensure their economic sustainability under competitive conditions. Thus, private hospitals pay more attention to the sanitation and comfort of the hospital, develop a friendlier and loving approach, and take care to ensure that the customer is satisfied in every aspect. Compared to public hospitals, it can be stated that private hospitals try to achieve better quality service due to their economic-centered approaches. Physicians who receive their money from the state in public hospitals, who look after more patients, who aim to earn more money due to the performance system, and do not have concerns such as patient satisfaction show a negative profile in service quality, whereas it is seen that physicians who receive their money directly through the patient in private hospitals have the preoccupation to satisfy the customer and therefore demonstrate a more positive profile.

References

- Akalın, A. (2015). *Sağlığa ve Hastalığa Toplumcu Yaklaşım*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Belek, İ ve Soyer, A. (1995). *Sağlıkta Özelleşme*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Belek, İ. (2004). *Sosyoekonomik Konumda ve Sağlıkta Sınıfsal Eşitsizlikler: Antalya'da Beş Yıllık Bir Araştırma*. Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları.
- Can, İ. (2019). *Sağlık Olsun*. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Çev: M. Bütün ve S. B. Demir) Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Demirel, T ve Akın, B. (2014). Sağlıkla İlişkili Olarak Sosyal Adalet, Eşitlik ve Hemşirelik. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(3), 238-245.
- Gönç Şavran, T. (2010). *Tolumsal Eşitsizlikler ve Sağlık: Eskişehirde Sosyolojik Bir Araştırma*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Illich, I. (2011). *Sağlığın Gaspı*. (Çev: S. Sertabiboğlu) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Işık, O., Ereşen, M. A ve Fidan, C. (2016). Tüketicilerin Hastane Seçiminde Etki Eden Faktörlere İlişkin Algılamalar. *İşletme Bilimi Dergisi*, 4(1), 99-110.
- Kurtdaş, Ç. (2016). "Sağlıklı Yaşam"! Sloganı Etrafında Şekillenen Yeni Tüketim Biçimleri. *Sosyolojik Düşün Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Kurtdaş, Ç. (2017). Medikalizasyon Süreci, Sağlıkın Ticarileşmesi ve Bedenin Denetlenmesine Sosyolojik Bir Bakış. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(27), 983-1012.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1*. (Çev: S. Özge). Ankara: Yayıncı.
- Soyer, A. (2009). 1980'den Günümüze Sağlık Politikaları. *Praksis*, Kış-Bahar (9),301-319.
- Sönmez, M. (2017). *Paran Kadar Sağlık: Türkiye'de Sağlıkın Ticarileşmesi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Sönmez, U ve Dinler, D. (2003). Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı: Halkın İhtiyaçlarına Yönelik Refrom mu? Neoliberal Dönüşümün Kurumsallaşması mı? *Ankara Üniversitesi SBF Kamu Yönetimi Reformu İncelemeleri: Mülkiye'den Perspektifler(2)*, Özel sayı(2), 32-43.
- Şantaş, F., Kurşun, A ve Kar, A. (2016). Hastane Tercihine Etki Eden Faktörler: Sağlık Hizmetleri Pazarlaması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(1), 17-33.
- Turancı, E ve Bulut, S. (2016). Neoliberalizm ve Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü: Özel Sağlık Sektörünün İletişim Politikaları Üzerine Bir Analiz. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Göz(43), 40-63.
- Ulutaş Ünlütürk, Ç. (2011). *Türkiye'de Sağlık Emek Sürecinin Dönüşümü*. Ankara: Notabene Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, N. (2016). *Tıpta Uzmanlaşma Üzerine Nitel Bir Araştırma*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Zygmunt, B. (2019). *Akışkan Modernite*. (Çev: S. O. Çavuş) İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Atf: Yeni, M. (2023). TBirinci Dünya Savaşı'nda Bir Emniyet Tedbiri: Osmanlı Sahillerinden Yapılan Zorunlu Göçler. *İctimaiyyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), ss. 36-55.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:
30 / 08 / 2022

Kabul / Accepted
01 / 10 / 2022

Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Emniyet Tedbiri: Osmanlı Sahillerinden Yapılan Zorunlu Göçler

A Safety Measure in the First World War: Forced Migration from the Ottoman Coasts

Mustafa YENİ^a

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1168530](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1168530)

ÖZ	ABSTRACT
<p>İnsan hayatının kaybolmayan olgularından göç, savaşan devletlerin uyguladığı yöntemlerden biridir. Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı sırasında bir emniyet tedbiri olarak Osmanlı Devleti sahillerinde ikamet eden İtilaf Devletleri vatandaşlarının, azınlıkların ve Müslümanların güvenli yerleşim alanlarına göç ettirilmesi işlenecektir. Yine bu çalışmada, muhtelif gruplara yönelik alınan sürgün kararlarının sebepleri ve bu kararları alan ve icra eden Osmanlı Devleti'nin Dahiliye Nezareti ile Başkumandanlık Vekâleti II. Şubesi ele alınacaktır. Bunlardan II. Şube, göçe gönderilenlerin kayıtlarını da tutmuştur. Bunların yanında, taşradaki mülkî idareler ve sorumluluk bölgelerinde bulunan askerî kıtalar da göç kararlarının alınmasında ve uygulanmasında söz sahibi olmuşlardır. Şüpheli olarak sürgüne gönderilen şahısların kadınları ve çocukları göç kararından muaf tutulmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı boyunca çok sık uygulanan göç ettirme tedbiri, makalede seçilen örnekler üzerinden izah edilerek karmaşık bir süreç anlaşılmasına çalışılacaktır. Bu çalışmanın kaynaklarının büyük kısmı Osmanlı Devleti'nin mülkî ve askerî arşiv belgelerinden oluşmaktadır. Bu sayede çalışma, birinci elden kaynaklara dayandırılarak, göç kararı alınmasının ardında yatan sebepler Osmanlı Devleti'nin bakış açısından ortaya çıkarılacaktır.</p>	<p>Migration, one of the everlasting phenomena of human life, is one of the methods used by warring states. In this study, the migration of the citizens of the Entente States, minorities and Muslims residing on the coasts of the Ottoman Empire to safe settlements as a security measure during the First World War will be discussed. This study will also examine the reasons for the relocation decisions taken against various groups and the Ottoman State's Internal Affairs Directorate and II. Branch of the Deputy Commander-in-Chief's Office, which took and executed these decisions. Of these, II. Branch also kept records of the deportees. In addition to these, the provincial administrations and the military units in their areas of responsibility also had a say in the decision-making and implementation of migration decisions. The women and children of suspected deportees were exempted from immigration orders. This article will try to understand the complex process of emigration, which was practiced frequently during the First World War, by explaining it through selected examples. Most of the sources of this study consist of the Ottoman State's civil and military archival documents. In this way, the study will be based on first-hand sources and the reasons behind the decision to migrate will be revealed from the perspective of the Ottoman State.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>II. Şube, Birinci Dünya Savaşı, Başkumandanlık Vekâleti, Dâhiliye Nezareti, Göç, Sınır Dışı Etme</p>	<p>Keywords</p> <p>II. Branch, First World War, Commander-in-Chief, Ministry of Internal Affairs, Migration, Deportation</p>

^a Dr. Email: mstfyeni@gmail.com

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Osmanlı Devleti, 29 Ekim 1914'teki Karadeniz Baskını üzerine Birinci Dünya Savaşı'na müdahil olmuştur. Ancak savaş başladığı zaman Osmanlı Devleti'nin topraklarında gerekli emniyet tedbirlerinin alınmadığı görülmektedir. Öyle ki, savaşın tamamı boyunca Osmanlı Devleti, yeni güvenlik tedbirleri almak zorunda kalacaktır. Bu tedbirler savaş literatüründe karşı istihbarat olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı sahillerinde bulunan suçlu ve şüpheli şahıslar sürgüne gönderilmişler ve Müslümanların da zorunlu olarak yerleri değiştirilmiştir.

Savaş sırasında Osmanlı topraklarındaki karşı istihbarat tedbirlerin alınmasında, esas görevi istihbarat toplanması ve dağıtılması olan Başkumandanlık Vekâleti II. Şubesi oldukça etkin rol oynamıştır. Ayrıca cephelerde bulunan ordular, Dâhiliye Nezareti ile taşra kurumları da sürgün ve sınır dışı kararlarının alınmasında ve uygulanmasında yer almışlardır. Bununla birlikte, kurumların bu süreçteki müşterek çalışmalarında çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Nitekim II. Şube'nin 1914 senesi sonuna kadar müdürlüğünü yapan Binbaşı Musa Kâzım Karabekir, Dahiliye ile Hariciye Nezaretlerinin ve Erkân-ı Harbiyenin müşterek ve sistemli çalışmak zorunda olmasına rağmen tüm görevlerin müdürü olduğu şubenin üzerine yıkıldığını belirtmiştir (Karabekir, 2011: 190).

Burada belirtmek gerekir ki, karşı istihbarat tedbirleri alınmasındaki en büyük sorunu insan faktörü oluşturmaktadır. Bu durum Osmanlı Devleti için de geçerli olmuş ve Osmanlı sahillerindeki istihbarat açığı olarak görülen “düşman devletlerin vatandaşları” ile “azınlıklar” bu mıntikalardan çıkartılmaya çalışılmıştır. Osmanlı sahillerinden çıkartılan üçüncü grup insanlar ise güvenlik endişesiyle göçe gönderilen Müsümanlar olmuştur. Osmanlı sahillerinden çıkartılan birinci grup düşman devletlerin vatandaşlarıdır.

2. Düşman Devletlerin Vatandaşlarının Sahillerden Çıkarılmaları

Osmanlı Devleti, savaşın başında düşman devletlerin vatandaşlarını kendi askerî hizmetlerinde kullanabileceği şahısları birer rehin olarak elde tutmaya karar vermiştir. Nitekim Başkomutan Vekili Enver Paşa imzalı, 1 Kasım 1914 tarihli genelgenin ikinci maddesinde Osmanlı topraklarında bulunan 20-50 yaş arasındaki askerliğe elverişli bütün Rusya, İngiltere, Fransa ve Belçika vatandaşlarının ülke dışına çıkışı yasaklanmıştır (Askerî Tarih Belgeleri, S. 141: 537). Bununla beraber düşman devletlerin vatandaşlarının şüpheli görülerek ülke içinde güvenli bölgelere gönderilmesine karar verilmiş ve konu hakkında karar alınması için Sadarete başvurulmuştur (BOA, BEO. 4323/324170, 19.11.1914; ATASE, BDH. K. 277, D. 399, F. 1136-001-005, 21.11.1915). Bunun üzerine durum Meclis-i Vükelâ'ya sevk edilmiş ve burada, düşman devletlerin vatandaşlarının sahiller, hudutlara yakın mıntıklar ve şimendifer güzergâhlarında ikamet edemeyecekleri kararı alınmıştır. Bu tarz şahısların bulunmaması gereken yasak bölgeler ise Karadeniz sahilindeki Trabzon, Kastamonu vilayetleri, Boğaziçi ve Çanakkale Boğazları, İstanbul, Edirne, Bursa vilayetleri, Adalar Denizi sahili ve bunun çevresindeki İzmir, Konya, Adana, Halep, Şam, Beyrut vilayetleri ve bütün Kızıldeniz sahilleri, Yemen, Basra, Bağdat, Musul, Van ve Erzurum vilayetleri olarak belirlenmiştir. Belirtilen arazilerde bulunanların hemen ülkenin iç kısımlarına sevklerine karar verilmiş ve sürgünün uygulanması Dahiliye Nezaretine bırakılmıştır (BOA, MV. 195/12, 6 Muharrem 1333/12 Teşrinisani 1330; BOA, BEO. 4323/324170, 25.11.1914; ATASE, BDH. K. 3644, D. 189, F. 009-01, 30.11.1914; Çetin, 2013: 78).

II. Şube, sürgün kararının uygulanmasını yakından takip etmiş ve savaşın idare merkezi olan İstanbul'da düşman devletlerinin vatandaşlarının bulundurulmamasına özen göstermiştir. Bu bağlamda Enver Paşa, Şubat 1915 başında, payitahtta bulunan düşman devlet vatandaşlarının sayısının ve bu şahıslardan hangilerinin İstanbul'da bulundurulmalarında mahzur olup olmadığının bildirilmesini ve sürgün edilenlerin nerelere gönderildiklerine dair listenin hazırlanarak gönderilmesini Dahiliye Nezaretinden istemiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 10/5, 2.02.1915). Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, düşman devletlerin vatandaşlarından şüpheli bulunanlar ve kadınları fuhşa teşvik ile gayrimeşru şekilde maişet temin etmelerinden dolayı 5 Kasım 1914'ten 9 Ocak 1915'e kadar İstanbul'dan hudut haricine veya ülke içine sürgün edilenlerin isimleri ve sevk edildikleri mahaller hakkında Polis Müdüriyetinin hazırladığı iki adet defteri göndermiştir. Buna göre 95 Rus, 4 İngiliz ve 2 Fransız sınır dışı edilmiştir. Ayrıca 57 Rus, 18 İngiliz, 12 Fransız, 5 Karadağ ve 3 Sırp ülke içine sürgün edilmişlerdir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 10/5, 15.02.1915). Sürgünlerin farklı zamanlarda gerçekleşmesini istihbarat açığı olarak gören Enver Paşa, bundan sonra sevk edileceklerin birlikte gönderilmesini istemiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 10/5, 23.02.1915).

II. Şube'nin özellikle güvenlik açığının en fazla yaşanacağını düşündüğü sahil bölgeleri üzerinde hassasiyetle durmuştur. Bu bağlamda II. Şube'den 5 Ocak 1915'te Dahiliye Nezaretine gönderilen tahriratta, Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde bulunan düşman devlet vatandaşlarının ülke dışına veya memleketin içlerine sürgün ve nakilleri hakkındaki kararın ne dereceye kadar tatbik edildiğini, kalmış olanlar varsa tehirleninin sebebini ve miktarını, şahısların tabiiyetlerinin anlaşılmasına lüzum görülmekte olduğunu belirterek konu hakkında bilgi talep etmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 7/56, 5.01.1915). Buna, Heyet-i Vükelâ kararıyla düşman devlet vatandaşlarından yalnız zararlı olanlarının sevk edilerek diğerlerinin buldukları mahallerde bırakıldıkları, sadece Suriye havalisindeki vilayetlerde ve sancaklarda bulunan şahısların IV. Ordu Kumandanlığının emriyle Urfa'ya sevk edildikleri cevabı verilmiştir. Daha sonra ise böyle şahıslar hakkındaki kararın bir iki defa değiştiği için nerelerde ne miktarda buldukları hakkında tafsilat bulunmadığı açıklanmıştır. Ancak daha önceden bazı vilayetlerden böyle şahısların sayısının bildirildiği hatırlatılarak daha fazla malumat isteniyorsa mahallinden sordurulması için izin istenmiştir. Bu tahrirattan Anadolu'ya sevk edilen 7487 düşman devlet vatandaşı olduğu anlaşılmaktadır (BOA, DH.EUM.5.Şb. 7/56, 9.01.1915).

II. Şube, savaş bölgelerinde bulunan düşman devleti vatandaşlarını şüpheli gördüğü için bunların belirtilen mıntıklardan çıkartılmasını istemiş ve konuyu 16 Ocak 1915'te Dahiliye Nezaretine yazmıştır. Burada; donanmanın emniyetle harekâtı için sahilde ve özellikle boğazlarda bulunan düşman ülke vatandaşlarının dahile sevklerinin çok lüzumlu olduğunu, Çanakkale'de 144 kadar düşman devlet vatandaşının varlığının haber alındığını, her yönden mahzurlu olan şahısların ne sebeple ve ne görevle orada kaldıklarının bildirilmesini rica etmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 9/3). Bunun üzerine Çanakkale Mutasarrıfı Murad Fuad Bey, bölgedeki şahısların kadın erkek sayısının toplam 144 kişiden oluştuğunu, bunlardan 103 tanesinin İstanbul'a sevk edildiğini, 22 kişinin ise harpten önce Amerika ve diğer yabancı ülkelere gittikleri yapılan tahkikattan anlaşıldığını açıklamıştır. Bölgede kalan 19 kişiden 18'inin kadın ve çocuklar, birinin ise Antovan isminde hasta bir kişi olduğunu belirtmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 9/3, 18.01.1915). II. Şube ise Çanakkale'den İstanbul'a sevk edildikleri beyan edilen düşman devlet vatandaşlarından 103 tanesinin İstanbul'da mı alıkonulduklarına veya diğer münasip bir mahalle mi sürgün edildiklerine dair bilgi olmadığını, İstanbul'da kalmış iseler payitahttaki yabancıların adedinin artmış olacağından dolayı bundan meydana gelebilecek zararlar hakkında Dahiliye

Nezaretinin mütalaasını istemiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 9/3, 30.01.1915). Buna, Çanakkale'den gönderilen kişilerin bir kısmının dahile sevk edildiğini, İstanbul'da bulunanların nüfusunun 4 bin kişiyi aşmasından dolayı İstanbul'da ikametlerinin zararlı olabileceği için konu hakkında karar alınması gerektiği cevabı verilmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 9/3, 3.02.1915).

Savaşın ilerleyen dönemlerinde sahil mıntıklarında düşman devlet vatandaşları ikamete devam etmişlerdir. Nitekim II. Şube'den 9 Ekim 1917'de Emniyet-i Umûmiyeye, Kırkkilise'de (Kırklareli) Rus vatandaşlarının ikamet ettiğinin öğrenildiği, Osmanlı Avrupası'nın tamamında düşman devlet vatandaşlarının ikamet etmesinin muvafık olmadığı ve bunların diğer mahallere nakilleri hususunda seri olarak harekete geçilmesi gerektiği bildirilmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 48/14). Buna, Edirne vilayetinde Fransız, İtalyan, Portekiz ve Rus vatandaşı olan 156 kişinin Anadolu'ya nakilleri hakkında Dahiliye Nezaretinin karar alması için Başkumandanlık Vekâletinden tebligat yapılması gerektiği, cevabı verilmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 48/14, 27.10.1917; ATASE, BDH. K. 345, D. 395, F. 1382-001-136, 1.11.1917). Burada belirtilmesi gerekir ki Portekiz, Almanya'ya savaş ilân etmesine rağmen Osmanlı Devleti'ne karşı durumu açıklığa kavuşmamıştır. Bununla beraber İstanbul Portekiz Konsolosluğunun işlemlerini durdurması ve iki ülke arasındaki ilişkilerin kesilmesi padişah iradesi gereğince savaş ilânı olarak kabul edilmiştir (BOA, HR.SYS. 2119/29, 4.07.1917), Bu sebeple Portekiz vatandaşları da Anadolu'ya nakledilmişlerdir.

Osmanlı idaresi şüpheli düşman vatandaşlarını ülke içinde sürgüne göndermeye devam ettiği sırada düşmana casusluk etme ihtimali az ve askerî amaçlarla kullanılması güç olan şahısları sınır dışı etmiştir. Bu bağlamda Enver Paşa, İngiliz ve Fransız vatandaşlarından ruhaniler ile ülke dışına çıkmalarında zarar görülmeyen yaşı 16'dan aşağı ve 50'den yukarı olanların, bu iki yaş dâhilinde hasta ve engelli olanların savaş devam ettiği sürece Osmanlı ülkesine geri dönmek şartıyla ülke dışına çıkarılmaları için emir verilmesini Dahiliye Nezaretinden rica etmiştir. Ayrıca İtilaf Devletlerinin elinde belirtilen duruma uyan Osmanlı vatandaşlarının mübadele edilmesi için tarafsız ülke olan Amerikan Elçiliğinin aracılık etmesi amacıyla Hariciye Nezaretinin teşebbüse geçeceğini de ilave etmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 17/2, 21.04.1915; ATASE, BDH. K. 277, D. 399, F. 1136-001-066, 22.04.1915). Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, mülki kurumlara belirtilen şartlara uygun olan kişilerin ülke dışına çıkmalarına izin verildiğine dair şifreli telgraflar göndermiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 17/2, 24.04.1915). Ancak mütekabiliyete uyulmadığı için kısa sürede bu kararın uygulanması durdurulmuştur. Nitekim Enver Paşa, İngiltere ve Fransa ülkelerindeki Osmanlı tebaasına ait listelerin Amerikan Elçiliğinden gelinceye kadar adı geçen ülkelerin vatandaşların yurt dışına çıkmalarının geçici olarak durdurulması gerektiğini Dahiliye Nezaretine yazmıştır. Bu arada Rusya ile belirtilen şartlardaki şahısların değişimi için henüz savaşa girmemiş olan İtalyan Elçiliğiyle iletişime geçileceği de ifade edilmiştir (ATASE, BDH. K. 277, D. 399, F. 1136-001-072, 2.05.1915); BOA, DH.EUM.5.Şb. 17/2, 3.05.1915).

Osmanlı topraklarından sürgün veya sınır dışı edilen düşman devletlerin vatandaşlarının kayıtları II. Şube'de tutulmuştur. Bu bağlamda II. Şube müdürü Binbaşı Şevket Seyfi (Düzgören) Bey, Dahiliye Nezaretinden, Suriye ve Halep'te bulunan düşman devletlerin zararlı vatandaşlarının Urfa'ya ve İzmir ve civarındakilerin de dâhile şimendifer güzergâhından uzak mahallere sürgünlerinin IV. Ordu ve IV. Kolordu kumandanlarına yazıldığını belirttikten sonra sevklerin hızlandırılması ve her bir düşman devlet vatandaşından kaç kişinin, ne zaman, nereye gönderildiğinin peyderpey bildirilmesi hususunun vilayetlere emredilmesini istirham etmiştir (ATASE, BDH. K. 277, D. 399, F. 1136-001-077, 25.05.1915). Benzer şekilde Sirkeci'de bulunan Şark Demiryolları Askerî Hat Komiserliğinin Karargâh-ı Umûmî Erkân-ı Harbiye Riyasetine 24

Mart 1915'te gönderdiği tahriratta, emirleri üzerine Harbiye Nezaretinden bir tebliğ gelinceye kadar Kaleli Boğazında tevkif edilen ve gözaltına alınması Kaleli Boğazına ve Edirne Hudud Kontrol Zabıtlığına telgrafla bildirilen ve 8 numaralı yolcu treniyle hudut dışına gönderilen İngiliz vatandaşlarından 24 kişinin isimlerinin takdim edildiğini ve durumun adı geçen kurumlara da yazıldığı belirtilmiştir. Bu kayıtlar saklanması için II. Şube'ye gönderilmiştir (ATASE, BDH. K. 277, D. 399, F. 1136-001-056).

Sürgüne gönderilenler hakkında alınan yeni kararlar II. Şube'nin iznine bağlı olmuştur. Bu bağlamda IV. Ordu Kumandanlığına ve İzmir'deki 4. Kolordu Kumandanlığına 27 Mayıs 1915'te gönderilen tahriratta, sürgün edilecek düşman devletlerin vatandaşlarından kendi arzularıyla kadın ve çocuktan oluşan ailelerini ayırdıkları mahallerde bırakmak isteyenlere izin verilebileceği bildirilmiştir (ATASE, BDH. K. 277, D. 399, F. 1136-001-081). Benzer bir durum sonbahar 1915'te ortaya çıkmıştır. Nitekim Dahiliye Nezareti, Sadarete başvurarak, savaşın başlangıcında Meclis-i Vükelâ kararına göre düşman devletlerin vatandaşlarının ülke dışına çıkmalarının yasaklandığını ve şimdiye kadar uygulandığını açıklamıştır. Ancak bu kaydın bir kararı bulunmadığı için bazı müracaatlar üzerine kadınlarla çocukların ülke dışına çıkmalarına izin verildiği anlaşıldığından konu hakkında karar alınması gerektiği ifade edilmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 17/2, 12.09.1915). Bunun üzerine Enver Paşa, düşman devletlerin vatandaşı kadınlarla 15 yaşından küçük çocukların Osmanlı topraklarının dışına çıkmaları için izin verildiğini bildirmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 18/34, 16.09.1915).

II. Şube, sürgün olarak gönderilenlerin yerlerinin değiştirilmesine izin vermemiştir. Bu bağlamda İzmir'e gönderilen İtalyan vatandaşı 65 yaşındaki Eleonora Caffieo, Amerikan Elçiliği aracılığıyla yaşının ilerlemesi bahanesiyle İstanbul'da bulunan ailesinin yanına gönderilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine II. Şube, düşman devlet vatandaşlarının bir yerden diğer bir yere nakillerinin mahzurlu olduğunu belirterek buna izin vermemiştir (BOA, HR.SYS. 2131/9, 20.07.1916).

Savaşın ikinci senesinde yeni bir kanun çıkarılmış ve Osmanlı Devleti'nin hemen her noktasında yaşanabilecek casuslukla mücadele orduların yetkisine bırakılmıştır. Bu bağlamda 27 Mayıs 1915'te "Vakt-i seferde icraat-ı hükûmete karşı gelenler için cihet-i askeriyece itihaz olunacak tedâbir hakkında kanun" isminde 4 maddelik bir düzenleme yapılmıştır. Kanunun birinci maddesinde, sefer vaktinde ordu ve kolordu ve fırka kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları ahali tarafından herhangi bir suretle hükûmetin emirlerine, memleketin müdafaasına, asayişin muhafazasıyla ilgili icraat ve tertibata karşı muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görürlerse hemen askeri kuvvetle en şiddetli surette tecavüz ve mukavemeti esastan imha etmeye izinli ve mecbur oldukları açıklanmıştır. İkinci maddede, ordu ve müstakil ordu ve fırka kumandanlarının askerî gerekliliklerden dolayı veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köy ve kasaba ahalisini münferiden veya tamamen diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilecekleri ifade edilmiştir. Üçüncü maddede kanunun neşrinden itibaren geçerli olduğunu belirtilmiştir. Son maddeye göre ise kanunun uygulanmasına Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı memur edilmiştir (BOA, İ.MMS. 196/33, 13 Receb 1333/14 Mayıs 1331).

Taşradaki düşman devletlerin vatandaşlarının sürgüne gönderilmesinde mülkî idareciler, askerî idareden izin almışlardır. Nitekim İzmir Valisi Rahmi Bey, 26 Ağustos 1917'de V. Ordu Kumandanlığına gönderdiği tahriratta, İzmir'de Muallim Nikolayeviç Pantale Evnin, casusluk için plan yaptığı ve İtilaf Devletleri sempatzanı olduğundan dolayı şehirde ikametinin uygun görülmediği için şahsın askerî mıntika ve güzergâhları haricindeki mahalle sürgün edilmesini

Başkumandanlık Vekâletinin kararına atfen Dahiliye Nezaretinden bildirildiği için bu konuda gerekli askerî kararın alınarak, bildirilmesi talep edilmiştir (ATASE, BDH. K. 3452, D. 76, F. 34).

Burada şunu belirtmek gerekir ki, Dâhiliye Nezareti sürgüne gönderilecek veya sınır dışı edilecek şahıslar hakkında kendi tahkikatını yaptırmıştır. Bu bağlamda İzmit Mutasarrıflığına gönderilen tahriratta, İzmit Reji Amerikan Şirketinde müstahdem iki İngiliz'in Amerika'ya sevk olunacakları bildirildiğinden şahısların şüpheli veya casusluk edebilecek şahıslardan olup olmadıklarının tahkik edilmesi emredilmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 5/5, 30.11.1914). Buna, bölgenin denizden ve karadan sevkiyat merkezi olduğu ve özellikle şimendiferin memleket dahilinden geçmesinden dolayı yörede yabancıların bulunmasının mahzurlu olduğu, beyan buyrulan İngilizlerin tütüncülükten başka işlerle de her tarafa sokulmakta olduklarından hareketleri şüpheli görüldüğü için sevk olundukları cevabı verilmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 5/5, 1.12.1914).

Zorunlu göç uygulamasının sık sık uygulandığı bölgelerden biri Suriye olmuştur. Bölgede yetkileri elinde bulunduran Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Kumandanı Ahmed Cemal Paşa, İstanbul'a yazdığı bir tahriratında bölgeden yapılan sürgünleri açıklamıştır. Bu bağlamda, Suriye'deki casusların çoğunluğunun düşman devlet vatandaşı olduğunu, bunların memleketi terk etmelerine veya memlekette serbest kalmalarının uygun olmadığından ruhaniler ile 18 yaşından küçük çocuklar hariç, diğerlerinin Urfa'ya sevkini ve bunların dışında kalanlarının Şam, Halep gibi merkezlerde toplanmasına lüzum gördüğünü, vilayetlere böylece emir verdiğini açıklamıştır. Cemal Paşa, bundan sonra alınan tedbirin Suriye'nin durumundan dolayı bir zaruret olduğunu, şahısların buna layık olduklarını, Dahiliye Nezaretinden vilayetlere muhalif bir emir verilmemesinin Nazır Beyefendi'ye tebliğinin rica edildiğini, dahile sevk edilecek bütün şahısların düşman devletlerin uluslararası hukuka aykırı eylemlerine karşı rehin olarak elde tutulacağını açıklamıştır. Bundan sonra Cemal Paşa kararlarına Beyrut Amerika konsolosunun karşı çıktığını, konsolosun kendisiyle hiçbir resmî münasebeti olmadığını, alacağı tedbirler hakkında sadece Amerikan Elçiliğine arzuhal edebileceği cevabını verdiğini, ayrıca konsolosa gerekli uyarının elçiliği aracılığıyla yapılmasını rica etmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 83/18, Tarihsiz; Kılıç, 2019: 74; Sonat, 2014: 22). II. Şube de Cemal Paşa'nın aldığı tedbirlerin Karargâh-ı Umûmî tarafından uygun görüldüğünü ve bunlardan zerre kadar değişiklik yapılmaması gerektiğini Dahiliye Nezaretine yazmıştır (BOA, DH.EUM.5.Şb. 83/18, 23.12.1914). Bu tahriratın üzerinden 6 ay geçtikten sonra bile bölgedeki sürgünler devam etmiştir. Bu bağlamda Enver Paşa, memleketin emniyeti noktasından görülen lüzum üzerine IV. Ordu mıntıkasında bulunan bütün düşman devlet vatandaşlarının istisnasız olarak Urfa'ya sevk edildiğini, yalnız hastalar ve seyahat etmeye gücü yetmeyecek olanlarla bunlara bakılması için gerekli olan kişilerin bölgede bırakıldığını Dahiliye Nezaretine yazmıştır (BOA, DH.EUM.5.Şb. 14/24, 22.06.1915).

Beyrut, sürgünün uygulandığı yerlerden biri olmuştur. Bu bağlamda Beyrut Vilayeti, Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafında; Beyrut'taki düşman devlet vatandaşlarının tamamının muhafaza altında Şam'a gönderilmesinin IV. Ordu Kumandanlığından 6 Kasım 1914'te istendiğini, Şam'a gönderilenlerin adedinin bildirildiğini, kumandanla görüşmek için Şam'a giden bölge valisinden sürgün tedbirinin uygulanmasının zaruri olduğu haberinin geldiğini, buna göre Beyrut'taki bütün düşman devlet vatandaşlarının gönderileceğini, buna karşılık Meclis-i Vükelâ'da sadece casuslukla şüpheli kişilerin gönderileceği belirtildiğinden dolayı durumun IV. Ordu Kumandanına arz edilmesi gerektiğini belirtmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 5/56, 8.11.1914). Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, eski tebligata göre bu kişilerden casusluk yapması

muhtemel zararlı şahısların sevki lazım geldiği ve diğerlerinin buldukları mahalde kalmalarına izin verildiği cevabını iletmıştır (BOA, DH.EUM.5.Şb. 5/56, 6.12.1914). Vilayet ise henüz kimseyi sevk etmediği gibi Heyet-i Vükelâ'nın kararı hakkında izahat istemiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 5/56, 7.12.1914). Bunun üzerine casusluk şüphelileri dışında olanların yerlerinde bırakılması tekrar vurgulanmıştır (BOA, DH.EUM.5.Şb. 5/56, 9.12.1914). Burada belirtmek gerekir ki, merkezî hükûmetin fikrinin değişmesinde Amerikan Elçisi Morgenthau'nun Dahiliye Nazırıyla görüşmesi etkili olmuştur (BOA, DH.EUM.5.Şb. 5/56, 6.12.1914). Çünkü Ahmed Cemal Paşa'nın bütün düşman devletler vatandaşlarına uygulamayı düşündüğü sürgün sadece zararlı şahıslar olarak değiştirilmiştir. Bunun sebebi ise Osmanlı Devleti'nin Amerika ile bir siyasî kriz yaşamaktan kaçınmasıdır. Bu bağlamda müttefikleriyle birlikte hareket eden Osmanlı Devleti, Amerika ve İtalya devletlerinin İtilaf Devletleri kampında karşılarında olmamaları için onlarla siyasî bir krize düşmekten kaçınmıştır. Nitekim bu durum, Cemal Paşa'nın "...İtalyanları idare etmek emelinde bulunduğunuza göre" ifadesiyle merkeze yazdığı bir tahriratta vurgulanmıştır (BOA, DH.EUM.5.Şb. 83/18, 23.12.1914).

Yunanistan vatandaşları Osmanlı sahillerinden iç kısımlara sürgüne gönderilmişlerdir. Bunun sebebi ise 1 Temmuz 1917'den itibaren Yunanistan ile siyasî ilişkilerin kesilmesidir. Ancak sürgünden önce Yunan vatandaşlarına karşı alınan ilk tedbir seyahatlerine izin verilmemesi olmuştur (BOA, DH.EUM.3.Şb. 24/30, 4.07.1917). Bu sırada Enver Paşa, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği tahriratında, Yunanistan'ın harp ilân etmesi halinde Yunan vatandaşlarıyla onlara mütemayil Rumlar hakkında askerî tedbir alınmasını münasip gördüğünü bildirmiştir. Nitekim Yunan vatandaşlarına diğer muhasımlar gibi muamele yapılmasını, yalnız Osmanlı sahillerinde bulunanların peyderpey ve muhafaza altında dahildeki uygun mahallere çekilmelerini, buralardan ve özellikle Adalar Denizi sahilinde münferit kalmış Rum köylerinin düşmanla temas ettikleri görülünceye kadar sadece sıkı bir tarassut altında tutulmasının şimdilik yeterli bir tedbir olduğunu, bu tedbirler tasvip edilirse durumun kumandanlarına yazılacağını, mülkî ve askerî görevlilerin nerelerden hangi miktardan şüpheli Yunanlıların çıkarılacağına karar vereceklerini, gözetim altına alınacak köyler hakkındaki malumatın peyderpey gönderileceğini, kendisinden emir almadıkça askerî birliklerin kendilerinden tahliye karar vermemelerini emredeceğini, tahliye için gerekli malumat toplandıktan ve orduların tahliye hususunda gösterdikleri zaruretler anlaşıldıktan ve Dahiliye Nezaretiyle mutabık kaldıktan sonra müşterek tedbir alınması için ordulara ve mülkiyeye gerekli emirlerin verileceğini, tahliyede münasebetsiz durumun engellenmesi için orduların takdir edeceği acil ve tehditkâr durumlar hariç emir almadıkça askeriyenin ve mülkiyenin kendiliklerinden bir teşebbüste bulunmamalarının emredilmesi gerektiğini belirtmiştir. Enver Paşa, bunun akabinde Dahiliye Nezaretinin mütalaasını istemiş ve durumun Hariciye Nezaretine yazıldığını da ilave etmiştir (BOA, DH.EUM.3.Şb. 24/30, 3.07.1917). Bu tedbirler Dahiliye Nezareti tarafından da uygun görülmüştür (BOA, DH.EUM.3.Şb. 24/30, 4.07.1917). Nitekim Enver Paşa, alınan kararların bir an önce uygulanması için askerî kurumlara gizli ibareli tahriratlar göndermiştir (DTA, BN. 575/22167, 7.07.1917; BOA, DH.EUM.3.Şb. 24/30, 9.07.1917).

Enver Paşa'nın tebliğine rağmen taşradaki birlikler, sürgün kararının uygulamasını mülkî kurumlardan istemişlerdir. Bu bağlamda Adana Valisi Cevdet Bey, ordu kumandanlığının vilayetteki bütün Yunanlıların Halep'e gönderilmesini bildirdiğini, durumun mülkî kurumlara tebliğ edildiğini merkeze yazmıştır (BOA, DH.EUM.3.Şb. 24/30, 4.08.1917). Ancak Dahiliye Nezareti, Yunanlılar hakkında Meclis-i Vükelâ'da alınan kararın tebliğ edileceğini bildirilerek henüz bir faaliyete geçilmemesi cevabını vermiştir (BOA, DH.EUM.3.Şb. 24/30, 4.08.1917).

Meclis-i Vükelâ, 1 Ağustos'ta Başkumandanlık Vekâletinin tezkiresini karara bağlamıştır. Buna göre, buldukları mahallerde kalmalarında askerî olarak mahzur olacak Yunanistan vatandaşlarından 17 ile 50 yaş arasındaki hasta olanlar hariç, dahilde münasip bir mıntıkaya gönderilmelerinin kararlaştırıldığını, bunların terk edecekleri emval ve emlâklarının idaresi için gerekli görülen sürenin bitiminden itibaren sevklerine başlanması hususunda Emniyet-i Umûmiye Müdürü ile Başkumandanlık Vekâleti tarafından seçilecek bir komisyon oluşturulacağını, komisyonun şahısların sevkleriyle, gönderildikleri bölgelerdeki inzibatlarının temin edilmesine ve çalışmaya muhtaç olanlara iş bulmaları için gerekli tedbirlerin alınmasıyla meşgul olacağı belirtilmiştir (BOA, MV. 209/4, 12 Şevval 1335/1 Ağustos 1333). Meclis-i Vükelâ kararında bahsedilen komisyon Eylül ayında oluşturulmuştur. Bu komisyona Başkumandanlık Vekâleti, Harbiye Nezaretî'nin Asayiş Şubesi Müdürü Binbaşı Emin Bey'le beraber Harbiye Dairesi Riyaseti Refakat Kâtibi Kemaleddin Bey'i tayin etmiştir (BOA, DH.EUM.3.Şb. 24/30, 3.09.1917).

Ekim ayında Enver Paşa, Yunan vatandaşlarının çalıştırılması gerektiğine dair aldıkları yeni kararı çok gizli olarak Dahiliye Nezaretine bildirmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Avrupası ile İstanbul, Hüdavendigâr vilayetleri ve Suriye kıtası hariç diğer vilayetlerde bulunan 17 ile 50 yaşları arasındaki sağlıklı Yunan vatandaşlarıyla Osmanlı tebaasından casusluk, siyasî şüpheli ve suçlu erkeklerin çalışmak isteyenlerin ayrılarak çeşitli hizmetlerde kullanılması için Karargâh-ı Umûmî emrine verilmeleri, çalışmak istemeyenlerin ise Nusaybin'e sevk edilmelerine karar verildiği halde bunun uygulanmasının Suriye'de tehir edildiği bildirilmiştir. Bundan sonra ise kararın uygulanması için gerekli emirlerin verilmesini ve çalışmak isteyenlerle istemeyenlerin adetlerinin bildirilmesi istenmiştir (BOA, BEO. 4489/336633, 10.10.1917). Fakat Dahiliye Nezaretî 23 Ekim 1917'de Sadarete gönderdiği tahriratta, Başkumandanlık Vekâletinden Yunanların sürgün edilmesine dair icraatın başka zamana ertelendiği şeklinde bilgi verildiği bildirilmiştir (BOA, DH.EUM.3.Şb. 24/30). Bunun üzerine Meclis-i Vükelâ, 23 Ekim 1917 tarihinde konu hakkında bir karar almıştır. Bu bağlamda Yunan vatandaşlarının buldukları mahallerde ikametlerinde bırakılmasının ancak askeriyenin mahzurlu ve tehlike gördüğü şahısların dahile sevklerinin münasip görüldüğünü belirtmiştir (BOA, MV. 209/94, 7 Muharrem 1336-24 Teşrinievvel 1333; BOA, BEO, 4489/336633, 28.10.1917; BOA, DH.EUM.3.Şb. 24/30, 30.10.1917).

Kasım ayında Dahiliye Nezaretî, gerekli hazırlığın yapılması için sevk mahallerinin ve gönderilecek şahısların bildirilmesini Başkumandanlık Vekâletinden talep etmiştir (BOA, DH.EUM.3.Şb. 24/30, 5.11.1917). Nihayet Dahiliye Nezaretinin talep ettiği bilgileri vermek için oluşturulan komisyon çalışmasını tamamlamış ve bir genelge yayınlanmıştır. Buna göre, sürgüne gönderilecekler 4 kafiye ayrılmış ve kış basmadan hemen sevklerine başlanması istenmiştir. Sevk kafielerinde kimlerin bulunduğu ve sürgün bölgeleri de belirtilmiştir.

Birinci kafiye: Osmanlı sahillerinde yasak mıntikalarda bulunan 17-50 yaşları arasındaki Yunanlılar,

İkinci kafiye: Osmanlı sahillerinin civar vilayet ve livalarda aynı yaşlardaki Yunanlılar,

Üçüncü kafiye: Belirtilen vilayet ve livalardaki Yunanlılardan 17-50 yaş dışında casusluk etmesinden şüphelenenler,

Dördüncü katile: Genellikle yasak ve askerî mıntikalarda Rum unsurlarından casuslukla ve siyasî olarak şüpheli görülenler ve suçlular.

Şahıslar, dahildeki şımendifer hatlarından 20 km uzak aşağıda belirtilen mevkilere iskân edileceklerdir:

Tablo 1: Sürgünlerin İskân Edileceği Bölgeler

İskân Edilen Bölge	İskân Edilecek Bölge
Canik-Bolu	Ankara vilayeti
İzmir	Eskişehir livası
Çanakkale, Balıkesir	Hüdavendigâr Vilayeti
Aydın	Kütahya, Karahisar, Isparta livaları
Teke, Silifke	Konya Vilayeti
Adana	Mersin Sancağı

Talimatın sonunda çalışmak isteyenlerin durumları ve bir an önce sevke başlanması gerektiği açıklanmıştır. Bu bağlamda birinci iskân mıntikasına nakilleri uygun bulunanların ve askeriyenin işlerinde çalışmak isteyenlerin ayrılmasına, talimata göre garnizonlara veya çalışma mıntikalarına sevklerine karar verildiğini, bu konuda mahallî memurlarla müzakere edilerek komisyonun hazırladığı sekiyatın maddelerine riayet edilerek sevke başlanması gerektiğini, bunun için Dahiliye Nezaretinden mülkiye memurlarına gereken emrin yazıldığını, her sevk kafilesinin başlangıç ve bitiş tarihleriyle, katilelerdeki şahısların hangi kaza ve mıntikalarda iskân edildiklerinin bildirilmesi emredilmiştir (BOA, DH.EUM.3.Şb. 24/30, 30.11.1917; ATASE, BDH. K. 3470, D. 146, F. 011-06, 3.12.1917).

Yunan vatandaşlardan kaç kişinin sürgün edildiğine dair bazı bilgiler kaydedilmiştir. Nitekim Temmuz 1918 tarihli bir belgeye göre savaşın başından itibaren 1312 Yunan vatandaşı emniyetli bölgelere göç ettirilmiştir. Burada son olarak belirtmek gerekir ki bu belge, Osmanlı idaresinin Yunan vatandaşlarına zorluk çıkarmasını bahane ederek, Yunanistan topraklarında bulunan Osmanlı tebaasına karşı uyguladığı zulme karşı kullanılması için kaleme alınmıştır (BOA, HR.SYS. 2093/18, 17.07.1918).

3. Azınlıkların Sahillerden Çıkarılması

Savaş sırasında Osmanlı sahillerinden kaldırılan diğer bir grup azınlıklar olmuştur. Azınlıklar düşmana casusluk yapmalarının yanı sıra eşkiyalara yardım ve yataklık yapmışlardır. Bu bağlamda azınlıklarının yoğun olarak ikamet ettikleri Marmara sahillerinde bulunan zararlı unsurların temizlenmesi bütün savaş boyunca Osmanlı idarecilerinin en önemli mesailerinden biri olmuştur. Nitekim Dahiliye Nezareti, 12 Nisan 1915'te Edirne Vilayetine, İnöz (Enez) kazasının Çavuş ve Yenice köylerinde yaşayanların bir an önce oralardan kaldırılmasının V. Ordu Kumandanlığının istediğini, bu köylerin sakinleri Rumlardan oluşuyorsa vilayet dahilinde münasip görülecek mahalle nakledilerek iskân edilmesini emretmiştir (BOA, DH.ŞFR. 51/272). Bu kararın alınmasındaki sebeplerden biri V. Ordu Kumandanlığına yazılan rapordan anlaşılmaktadır. Fransız denizaltısının saldırısına uğrayan Doğan vapurundaki 16. Fırka Ağırılık Kumandanı tarafından kaleme alınan raporda, düşman denizaltılarının Marmara Adası bölgesinde dolaştıkları ve bölgedeki gayrimüslimlerden yardım gördükleri ifade edilmiştir (ATASE, BDH. K. 3437, D. 21, F. 013-01, 15.05.1915). V. Ordu gibi I. Ordu da sahillerdeki azınlıkların tahliyesini talep etmiştir. Nitekim I. Ordu, Marmara adaları ve sahillerindeki gayrimüslimlerin düşmana yardım ettikleri için bölgeden tahliye edilmeleri gerektiğini belirttikten sonra konu hakkında Menzil Müfettişinden aldığı bir raporu merkeze göndermiştir

(ATASE, BDH. K. 3437, D. 21, F. 019, 13.06.1915). Nihayet 15 Haziran'da Edirne Vilayetine, sahildeki Rumların düşman denizaltılarına yardım ettikleri sabit olduğu için Gelibolu yarımadasında olduğu gibi Marmara'nın kuzey sahilindeki köylerde de -özellikle Şarköy, Mürefte ve Ganos- Rumların tahliyesine karar verildiği bildirilmiştir (ATASE, BDH. K. 3437, D. 21, F. 020). Çok geçmeden tahliye edilecek bölgeler genişletilmiştir. Bu bağlamda Dahiliye Nazırı Talat Bey, Marmara havzası sahilinde ve sahilden bir saat mesafede bulunan köylerde sakin Rum halkın dahile sevk edilmesini Başkumandanlık Vekâletinin kesin olarak istediğini belirttikten sonra mülkî idareye buna göre hareket etmesini emretmiştir (BOA, DH.ŞFR. 54/118, 23.06.1915; Özdemir, 2007: 67).

Mülkî idareler arasında yazışmalar devam ettiği sırada Gelibolu Mutasarrıflığı çok önemli bir problemi V. Ordu'ya yazmıştır. Bu bağlamda Mürefte ve Şarköy sahillerindeki Rumların düşman denizaltılarının Marmara'da barınmalarına yardım ettiklerinden dolayı onların da nakilleri hakkındaki V. Ordu Kumandanlığının emrinin ifasının Dahiliye Nezaretinden tebliğ edildiğini, buna göre ahalinin harekete hazır bir halde bekletilmesinin vilayetten bildirildiğini, ancak her iki iskelede istihdam edilen Rum kayıkçıların düşman denizaltılarına yardım ettiklerini, bu iskelelere Müslüman kayıkçılar gönderilmezse yaralılarla ahalinin bölgeden ayrılmasının zor olacağı, Mürefte ve Şarköy sevkiyatında istihdam edilen Rum askerî kayıkçıların amele taburlarına nakledilerek ülkenin selameti için Müslüman askerî kayıkçıların tayin edilmesini ve bu konuya fevkalade ehemmiyet verilmesini talep etmiştir (ATASE, BDH. K. 3437, D. 21, F. 026-01, 30.06.1915).

Marmara sahillerinde ikamet eden gayrimüslimlerin casusluk hadisesine karıştıklarıyla ilgili raporlar Ağustos 1915'te devam etmiştir. Bu bağlamda V. Ordu Menzil Müfettişliği, düşman denizaltılarının Şarköy, Marmara Adası ve civarlarında görülmesi üzerine Keşan Merkez Nokta Kumandanlığının görüşlerini sormuştur. Nokta Kumandanı Binbaşı Kâzım Bey tarafından kaleme alınan raporda, Şarköy ve Tekirdağ (Tekirdağ) arasındaki bölge ve Marmara Adası sakinlerinin düşman denizaltılarına her türlü yardımda bulduklarını, düşmanların bu denizaltılarla uzun zamandır Marmara havzasında faaliyet gösterdikleri, Tekirdağ ve Şarköy'de iki gece kaldığı sırada, Tekirdağ'ında silahlı balıkçıların tarassuduna rağmen bir sandalın denizaltıya yanaştığının görüldüğünü ve bunların takipten yakalarını kurtardıklarının arkadaşlarından duyulduğu açıklanmıştır. Bunun akabinde Kâzım Bey müşahedelerini kaydetmiştir: "Şarköy'de bulunduğu ilk gece Posta komiserini telaşla Jandarma kumandanını ararken gördüm. Niçin aradığını sorunca, Ereğli ciheti ile Şarköy arasındaki bir köyde helyosta ile haberleşildiği ihbar edildiğinden süvari jandarması gönderilmesi talebinde bulunacağını söyledi. Ehemmiyet ve nezaketçe çözülmesi mümkün olmayan bu meselenin hâlli ve tahkiki bir süvari jandarmasının sorumluluğuna bırakılıyordu. Bu olaydan ve orada bulunduğum müddet zarfından müşahedelerimden Şarköy'den Tekirdağ'a kadar sahilin en mühim kısmında bugünkü tedbirlerin maksadı kesinlikle oluşturamayacağı açıktır. Memleketin selameti için burada yapılması elzem olan ilk ve son tedbir tahliyeden ibarettir. Eğer bu husus da mümkün olmazsa her köy ve nahiyede lisanlarına vâkıf şahıslar ikamet ederek sahilin tarassut edilmesi ve süvari müfrezeleri ile şiddetli bir kontrol altında bulundurulması gereklidir." (ATASE, BDH. K. 3437, D. 21, F. 019-02, 12.08.1915).

Menzil Müfettişliği, Binbaşı Kâzım Bey ile aynı fikri paylaşmamıştır. Bu bağlamda V. Ordu'ya yazılan raporda; Tekirdağ'dan güneye doğru bütün Marmara sahilinde hiçbir tedbir alınmadığı ve buralarda hiçbir kuvvet bulunmadığı, menzilin 300 kişiden oluşan sahra jandarmasının

menzil hatları üzerine dağılarak sevkiyatla uğraştığı, denizaltıların takibi için alınmış bahriye tedbirlerine güvenilemeyeceği, sahillerdeki zararlı unsurların düşmana yardımları engellenmezse tedbirlerin çok az etkili olacağı açıklanmıştır. Bundan sonra ise Tekirdağ'ın menzil mıntikasından çıkarıldığını, o havalinin inzibatından Edirne Vilayetiyle 3. Kolordu Kumandanlığının sorumlu tutulması gerektiğini ve gerekli görülecek başka tedbirlerin alınması için ilgililere emir verilebileceği arz edilmiştir. Bu raporun sonundaki bir ifade V. Menzil Müfettişliğinin durumu göstermektedir: "Bir çaremiz kalıyor. O da bu sahillerdeki köylerde lazım gelenlerin tahliyesi." (ATASE, BDH. K. 3437, D. 21, F. 019-01, 12.08.1915).

Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ihtimali Osmanlı sahillerinde yaşayan Rumların hareketliliğine sebep olmuştur. Bu sebeple, özellikle Yunanistan'a yakın sahillerde bulunan Rumların ülke içine göç ettirilmesini askerî idare mülkiyeden talep etmiştir. Nitekim Edirne Valisi Zekeriya Bey, 10 Eylül 1916'da Dahiliye Nezaretine gönderdiği tahriratında; Yunanistan'ın vaziyetinin şüpheli bir hale gelmiş olmasından dolayı vilayet ve dahil sahillerindeki Rumlardan düşmana yardım etme ihtimali olanların başka mahallere nakilleri hakkında hazırlıkta bulunulmasını Başkumandanlık Vekâletinin emrine atfen I. Ordu Kumandanlığından tebliğ edildiğinin Ahz-ı Asker Riyasetine bildirildiğini, ancak henüz bu konuda Dahiliye Nezaretinin vilayete bir emir vermediğini belirtmiştir (BOA, DH.ŞFR. 531/76). Buradan anlaşıldığına göre Başkumandanlık Vekâleti, Dahiliye Nezaretine haber vermeden doğrudan mülkî kurumlara yazarak, azınlıkların tahliye edilmesini istemiştir. Nitekim Başkumandanlık Vekâletinin tespiti doğru çıkmış ve Yunanistan 26 Haziran 1917'de İttifak Devletlerine savaş ilân etmiştir (Uçarol, 1985: 404).

Marmara sahillerinde casusluğun önlenemediği, V. Ordu Kumandanı Liman von Sanders Paşa'nın 24 Mart 1917'de Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği tahriratından anlaşılmaktadır. Liman Paşa, 17. Kolordu Kumandanlığının tahriratından ve Şubat 1917'de Ayvalık'ta Dimitri namında bir Rum'un helyosta ile aldığı anlaşılan mektuptan İtilaf donanmasının Küçük Asya sahillerine taarruz edeceğinin ve Venizelos kıtalarının yakın sahillere bir teşebbüste bulunacaklarının anlaşıldığını belirtmiştir. Liman Paşa bundan sonra bölgeden yapılan sürgünlere rağmen casusluğun önüne geçilemediğini ve Ayvalık Rum ahalisinin tahliyesinin 17. Kolordu'ya emredildiğini ve durumun Karesi Mutasarrıflığına da yazıldığını ifade etmiştir (ATASE, BDH. K. 3450, D. 68, F. 043; Sanders, 2011: 198-199). Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, şüpheli unsurların sürgüne gönderilmesi için yapılması gerekenleri Karesi Mutasarrıflığına yazmıştır. Bu bağlamda Dahiliye Nezareti, V. Ordu'nun zorunlu askerî sebeplerden dolayı Ayvalık'ın tahliyesi için ısrar ettiğini, Ayvalık'tan dahile nakil olunacak Rumların kaybına kesinlikle imkan verilmemesini, mutasarrıflığın alacağı talimata uygun olarak İstanbul'dan gönderilecek memurlar ulaşınca kadar Muhacirin Müdürü Hasan Bey'in hemen Ayvalık'a gönderileceğini, yardıma ihtiyacı olanlara Seferberlik Tahsisatından iaşelerinin temin edilmesini, yağmaya ve tecavüzlere kesinlikle meydan verilmemesini, bu yolda harekete cüret edenlerin derhal cezalandırılmasını, Liman Paşa ile bizzat görüşerek bölgeden çıkarılacak ahalinin girişi yasak mıntika dışında istedikleri yöreye gitmekte serbest bırakılmalarının iaşe ve siyasi olarak uygun gördüklerinin tebliğ edilmesini yazmıştır (BOA, DH.ŞFR. 74/299, 29.03.1917).

Sürgüne gönderilenler arasında Osmanlı kurumlarında yöneticilik yapan şahıslar göze çarpmaktadır. Nitekim Adliye Nezaretinden 8 Nisan 1915'te Dahiliye Nezaretine gönderilen tahriratta, Şile Belediyesi eski başkanı Dimitraki Efendi ile önde gelen Rum cemaatinden 15

şahsın iki aydır tevkifhaneye çevrilen bir hanede jandarma bölük kumandanlığının gözetiminde bulunmalarının sebebi sorulmuştur (BOA, DH.EUM.3.Şb. 28/12, 8.04.1915). Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, Başkumandanlık Vekâletinin içinde bulunan durum dolayısıyla sahillerde mümkün mertebe casusluğun engellenmesini istediği için sahillerde ikamet eden Rumlardan şüpheli görülenlerinin Zabıta Nezareti gözetimine aldırıldığını ve bunlar arasında Şile'de Dimitraki Efendi ile daha birkaç şahıs hakkında da bu tedbirin uygulandığını ve şahısların girilmesi yasak mıntıkların dışına çıkarılmasına karar verildiği cevabını vermiştir (BOA, DH.EUM.3.Şb. 28/12, 21.04.1915).

Akdeniz sahilleri, azınlıkların düşmana yardım ettiği bölgelerden biri olmuştur. Nitekim Halep Vilayetinin 19 Mayıs 1916 tarihli tahriratında; İskenderun'daki Arsuz nahiyesine bölge sakinlerinden birinin casusluk yapması için Fransız torpidosuyla Kıbrıs'tan getirildiği ve şahsın ele geçirildiği açıkladıktan sonra ordunun talebi üzerine Âliye Divan-ı Harbine gönderildiği belirtmiştir. Böylece bölge halkının düşman tarafında casusluk ettiğinin kanıtlandığından dolayı nahiyenin tahliye edilerek vilayetin diğer kısımlarına ikamet etmelerine askeriyenin karar verdiği ifade edilmiştir. Bunun yanında nahiyeye halkının emlaklerinin mahalli hükûmetin koruması altına alınması gerektiği de ilave edilmiştir (BOA, DH.ŞFR. 520/49).

Azınlıkların casusluk hadisesine karıştığı bölgelerden bir diğeri de Karadeniz olmuştur. Nitekim bölgede casusluk yaptığı için yakalanan Müslümanlar ve azınlıklar hakkındaki durum, Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den Dahiliye Nezaretine gönderilen şifreli bir telgrafta belirtilmiştir: "Giresun'da devam eden tahkikata göre casus olarak yakalananlar 3 Müslüman ve biri Osmanlı diğeri Rus vatandaşı olan 2 Rum'dur. Şahıslardan 3 Müslüman, Rus vatandaşı olan Rum, Şattarzade Şevket Bey vasıtasıyla ve kendilerinin Sibiryaya sürgün edileceği ve ailelerinin öldürüleceği tehdidiyle Rus kumandanı tarafından gönderilmişlerdir. Casuslar asker, mühimmat, erzak ve tahtelbahirler hakkında malumat toplamakla görevlendirilmişlerdir. Osmanlı tebaasından olan Rum, Rusya'ya kaçmaya teşebbüs etmiştir. Her iki Rum da Giresun meclis-i idare azalarından Kaptan Yorda'nın hanesinde yakalanmışlar ve tutuklanmışlardır. Şahıslar ellerinde bulunan evrakları ve parayı yakalandıkları sırada denize atmışlardır. Rum Metropoliti hakkındaki itham bu derecede değildir. Tahkikata devam olunuyor. Tamamlandığında şahıslar divan-ı harbe gönderilmesi için Sahil Grubu Kumandanlığına gönderilecektir." Bundan sonra Cemal Azmi Bey, Osmanlı tebaası olan Rumların maddî deliller olmadıkça dahile nakillerinin siyaseten uygun olmadığını ancak düşman devletlerin vatandaşlarının sahilden kaldırılmasının casusluğun azaltılması noktasından hayırlı olacağını belirtmiştir (BOA, DH.ŞFR. 522/105, 11.06.1916). Cemal Azmi Bey'in siyaseten caiz olmadığı şeklinde belirttiği durum, Osmanlı Rumlarının sahillerden kaldırılırlarsa Yunanistan'ın tarafsızlıktan çıkarak kendilerine karşı oluşan koalisyona katılma ihtimaliydi. Dolayısıyla bir askerî mecburiyet bulunmadığı takdirde Karadeniz sahillerindeki Osmanlı Rumlarının yerlerinde bırakılması gerektiğini ve bu duruma göre hareket edilmesi gerektiğini yazmıştır (BOA, DH.ŞFR. 526/108, 30.07.1916).

Karadeniz sahillerinde casusluk olayları savaş boyunca devam etmiştir. Bu bağlamda casusluğun önlenmesi amacıyla Karadeniz sahilinden içeriye gönderilecek Rumlar hakkında Başkumandanlık Vekâleti ve III. Ordu arasındaki görüşmeler sonucunda bir talimat yayınlanmıştır. Bu talimata uygun hareket edilmesi mülkî kurumlardan da talep edilmiştir. Buna göre, Rum köylerinden veya ahalisinden hangisinin ve kimlerin dahile sevk olunacağına askeriyenin karar vereceği, askeriyenin dahile sevkine lüzum gösterilen köy ahalisinin ve

şahısların sevklerinde bunların mümkün merteye istirahat, iaşe ve iskânlarının hazırlanacağı, göç edenlerin can, mal ve ırzlarının korunacağı, sahil mıntikasından çıkarılacak olanların sadece şüpheli köylere ve şahıslara tatbik edilmesi lazım geldiği açıklanmıştır (BOA, DH.ŞFR. 72/148, 3.02.1917) Bunun yanında sürgün mahallerine de çeşitli emirler verilmiştir. Bu bağlamda Sivas Vilayetine, casusluk yaptıkları ortaya çıkarak askeriye den gösterilen lüzum üzerine Trabzon'dan vilayet dahiline sevklerine teşebbüs edilen Rumların, bölgeye dağıtılarak iskânlarının temin edilmesi emredilmiştir (BOA, DH.ŞFR. 65/166, 8.07.1916). Bununla beraber bazı sahil kesimlerinden azınlıkların tamamının çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Kastamonu Valisi Atif Bey, sahilde bulunan Rumların daha önce dahile aldırıldığı için sahilde Osmanlı veya Yunan vatandaşı Rum bulunmadığını 7 Temmuz 1917'de merkeze yazmıştır (BOA, DH.ŞFR. 558/93).^a

Savaşın son senesi gelmesine rağmen sahillerde ikamet eden azınlıkların karıştığı casusluk olayları önlenememiştir. Casusluğun önlenmesi için Teke Mutasarrıflığının bir teklifi olmuş ve bu teklif 27 Şubat 1918'de merkeze iletilmiştir. Bu bağlamda Mutasarrıflık, Fransızların Paris zırhlısından casusluk amacıyla sahile çıktuktan sonra Fenike'de yakalanan casusa dair yapılan tahkikat sonucunda bir casusluk teşkilatının ortaya çıkartıldığını, teşkilatın ise Fenike ve Kaş kazası sahilindeki Andifli ve Kalamaki köylerinde bulunduğunu açıklamıştır. Bundan sonra sahil köyleri halkının büyük kısmının Rum olduğunu, bunların karşı sahilde bulunan Meis adasındaki Fransızlara firar ve iltihak ettiklerini, bu şahısların jandarma, polis işlerinde ve topçulukta istihdam edildiklerinin ortaya çıkarıldığını, bu firarilerin geceleri kayıklarla sahile yanaştıklarını, bölgede bulunan 4 köy halkının Hristiyan olmasından istifade ederek Osmanlı ülkesi ve Antalya'daki askerî vaziyet hakkında malumat topladıklarını, bu köylerde bulunanların casusluk için bölgede yaşamaya devam ettiklerini, bunların ikametlerine izin verilmesinin memlekete büyük zararları olacağı anlamına geleceğini, düşmanın bölgedeki Rumlardan her fırsatta istifade ettiklerini açıklamıştır. Akabinde köylerde adalar, Yunanistan ve Girit taraflarından gelenler aracılığıyla bir siyasî fikir oluşturulduğu, hatta ihtiyaç olmadığı halde köy nüfusuyla orantısız büyük kiliseler yapıldığı, bunun dışında tanzim ve inşa ettikleri bahçeler ve değirmenlerin siyasî amaçla kullanıldığı, bunların casuslarla birtakım rezillerle dolu olduğu belirtilmiştir. Mutasarrıflık bu durumun önüne geçilmesi için köylerin sakinlerinin hepsinin dahile tehcir edilmesi için askeriye nezdinde teşebbüse geçildiğini, ancak bu durumun ordu tarafından dikkate alınmadığını ifade etmiştir. Bundan sonra Mutasarrıflık alınması gereken diğer tedbirlerden bahsetmiştir. Nitekim Osmanlı hükûmetinin istikbale dair bir tedbir alması gerektiği için köylerde ikamet edenlerden düşmana firar edenler gibi geride kalanların hakkında da divan-ı harb tarafından şahsî emlâkleri hakkında kanunî muamele yapılması gerektiği, burada kalanların sahillerde bağ ve bahçeleriyle değirmenlerde yerleşenlerin hâl ve istikbâlde kesin olarak bu köylerden alakalarının kesilecek diğer bir mahal dahilinde iskân edilmeleri, bunlardan kalacak arazilerin ise Müslümanlardan ihtiyacı olanlara tahsis edilmesinin zaruri olduğu bildirilmiştir (BOA, DH.EUM.3.Şb. 28/63; Efiloğlu, 2011: 239).

Teke Mutasarrıflığının teklifine rağmen Dahiliye Nezareti, 26 Mayıs 1918'de Teke ve Menteşe Mutasarrıflıklarına birer şifreli telgraf göndermiştir. Bu bağlamda, Adalar Denizi sahil mıntikasında özellikle Fethiye ile Alaiye (Alanya) arasındaki kısımda casusluk olaylarının arttığı, zamanında Fethiye, Kaş, Fenike kazalarından firar eden Rumların Meis adasında toplanarak Fransızlarla birlikte çalıştıkları, buradan gönderilen casusların sahil kısmında kalan Rumlardan

^a Atif Bey'in tahrirati Osmanlı Devleti idarecilerinde sıklıkla görülen bir duruma işaret etmektedir. Osmanlı idarecileri, kendi tebaası Rumlar gibi, Yunan vatandaşlarını da Rum olarak isimlendirmişlerdir.

malumat topladıkları, bunu engellemek için askeriye tarafından tedbirler alınmaya çalışıldığı, hatta kapı mahalli olan noktalara yeniden tarassut postaları ikame edildiği, buna rağmen casusluğun önünün alınmasının mümkün olmadığı ve bundan dolayı düşmanların bir taraftan casusluktan istifade ettikleri, aynı zamanda yapılan propagandalar sayesinde nüfusları fazla olan bölge Rumluğu arasında fesat ve isyan tohumları ekmeye çalıştıkları, ayrıca düşman lehine çalışan Fethiye, Demre, Fenike, Ağva, Antalya'daki Rumların ve sahillerin diğer kısımlarında perakende kalanların 3-4 günlük mesafede içeri alınmalarının uygun görüldüğü, bu konuda Aydın vilayetiyle görüşülmesi için V. Ordu Kumandanlığına emir verildiğinin Başkumandanlık Vekâletinden bildirildiği belirtilmiştir (BOA, DH.ŞFR. 87/306; BOA, DH.ŞFR. 87/309, 26.05.1918). Haddizatında tek başına bu izahat bile, savaşın sonuna kadar Osmanlı askerî ve mülkî idarecilerinin azınlıkların karıştıkları casusluk olaylarını tamamen engelleyemediklerini ve sürgün kararının da tam olarak uygulanamadığını göstermektedir.

4. Müslümanların Göçü

Sahillerden göç ettirilen bir diğer topluluk Osmanlı tebaası olan Müslümanlardır. Müslümanların sahillerden içeriye alınmasının sebebi ise, onların can ve mâl emniyetlerinin sağlanmasıdır. Bu bağlamda Müslümanların korunması için Osmanlı Devleti'nin ilk uyarısı Karadeniz baskınından iki gün sonra yapılmıştır. Dahiliye Nezareti, mülkî kurumlara gönderdiği tahriratında, Rusya ve müttefikleriyle savaşa girildiğini, muhtemelen İtilaf Devletleri donanmalarının Osmanlı sahillerini bombardıman edeceklerini, bu durumun gerçekleşmesi halinde telaş ve heyecana kapılmadan mahalli idarenin derhal mahrem evrakı, parayı, kıymetli eşyaları, memurları, Müslümanlardan arzu edenleri, kadın ve çocukları, hapisanelerdeki mahkumları, şimdiden dahilinde uygun görülecek mahallere nakletmeleri ve koruma altına almaları gerektiğiyle ilgili zaruretini derhal memurlara tebliğ edilmesi emredilmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 83/3; BOA, DH.ŞFR. 46/110, 31.10.1914).

Merkezin yaptığı uyarıların yerinde olduğu savaş sırasında anlaşılmıştır. Bu bağlamda 26 Ocak 1916'da İtilaf Devletleri Andifli'ye asker çıkarmıştır. Bu sırada kaymakam, sandık emini ve orman memurlarının dışındaki bütün memurlar esir alınmış, telgraf hatları kesilmiş, nakli mümkün olan şeyler de gasp edilerek vapura yüklenmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 25/18, 27.01.1916; Temel, 2009: 127). Bunun üzerine Dahiliye Nazırı Talat Bey bir tahrirat yayınlamıştır. Bu bağlamda, düşmanın güya kendi devletlerine mensup vatandaşlarına kötü muamele edilmesine karşılık verilmesi bahanesiyle Osmanlı sahillerinde bulunan kasabalara savaş gemileri göndereceklerini, son olarak Andifli'ye yaptıkları gibi memurlar ve ahalden ileri gelenleri alıp götürmeye teşebbüs edeceklerinin Hariciye Nezaretinden bildirildiği açıklanmıştır. Bundan sonra ise düşmanın karaya asker çıkarması ve sahil kasabalarının işgali teşebbüsünde bulunduğu takdirde ahalinin vaktinde haberdar edilerek dahile aldırılması, özellikle eşraf ve memurların esir düşmemesi için teyakkuz halinde olunması, bunun için lazım gelen tedbirlerin alınması ve araçların hazırlanması, hükûmetle ilgili şifre ve gizli evraklarının dahile naklinin sağlanması, bu mümkün olamadığı takdirde düşman eline geçmemesi için lazım gelenlere gizli surette talimat verilmesi emredilmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 83/50, 18.02.1916); BOA, DH.ŞFR. 61/39, 17.02.1916).

Dahiliye Nezareti, bu tebliğiyle birlikte mülkî idarecilerinden alınması gereken tedbirler hakkındaki görüşlerini sormuştur. Bu bağlamda Teke Mutasarrıfı Sabur Bey, Andifli olayında görüldüğü gibi düşman veya eşkiya tarafından sahillere taarruz ettiklerini, içlerinde genç kadınların olduğu Müslüman ahaliyi alıp götürdüklerini, bundan dolayı Müslümanların dahilinde

göç ettirilmesini uygun gördüğünü belirtmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 25/18, 19.03.1916). Benzer bir soru Çanakkale'ye de sorulmuştur. Bu sefer Dahiliye Nezareti, Müslüman ahalinin sahilden iki saat mesafeye göç ettirilmesi hakkındaki mahalli kumandanlıkla müzakere ederek görüşlerinin gönderilmesini emretmiştir (BOA, DH.ŞFR. 68/144, 1.10.1916). Çanakkale Mutasarrıflığı, Çanakkale Grup Kumandanlığıyla birlikte alınan kararı merkeze iletmıştır. Bu bağlamda eşkiyanın sahillere muhtemel olan tecavüzlerine karşı, Osmanlı kuvvetleri yetişene kadar elden kaçmamaları ve ahalinin zarar görmemesi için sahile yakın köylerdeki Müslümanların dahildeki köylere nakledilmelerini, özellikle eşkiyaya yardım ve yataklık etmeleri muhtemel olan Hıristiyan ahalinin sahile yakın köylerde bulundurulmaması gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.ŞFR. 534/75, 7.10.1916).

Osmanlı sahilleri sadece düşman saldırısına değil, çoğu zaman düşman destekli azınlık çetelerinin saldırısına uğramıştır. Nitekim 5 Haziran 1917'de Marmaris kazasının Reşadiye nahiyesinin Karaköy cihetlerine iki düşman savaş gemisi himayesinde küçük kayıklarla birtakım Rum eşkiyası çıkmış, sahil muhafızlarıyla çatıştıktan sonra kaçmışlardır. Bu olayda Müslüman ahalden dört nefer vefat etmiş, iki kişi de yaralanmıştır (BOA, HR.SFR.(04). 284/29, 30.07.1916).

Müslüman ahalinin dahile göç ettirilmesinin en önemli sebeplerinden biri, Osmanlı sahillerini koruyacak yeterli askerî kuvvetin olmamasıdır. Bu durumu Teke Mutasarrıfı Sabur Bey, belirtmiştir. Bu bağlamda, liva dahilindeki sahillerinin tamamının muhafazasını 1050 mevcutlu müstahfız taburunun sağladığını, tabur personelinin ehemmiyetine göre 4-5 kişiden 20-30 efrada kadar 55 karakola dağıtıldığını, kuvvetin azlığından dolayı görevinin sahilleri muhafaza etmekten daha çok tarassutla görevlendirildiği belirtilmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 25/18, 25.03.1916).

Burada son olarak belirtmek gerekir ki, Müslüman ahalinin bir kısmı yaşama şekillerinden dolayı sahillerden iç kısımlara çekilmiştir. Bu bağlamda Teke Mutasarrıflığı, çiftçi olan ailelerin sahilden 8-10 km içerilere çekildiklerini, sahildeki köylerde sadece fakirler ile asker ailelerinin kaldığını, bunların da saldırıya uğramamaları için sahilden içeri kısımlara alınabileceğini belirtmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 25/18, 25.03.1916). Mutasarrıflığın bir diğer tahriratında ise dahile çekilmesi gereken Müslümanların adedinin 80-100 haneden ibaret olduğu, bunların çoğunun son günlerde yaylaklara çıktıklarından hali hazırda 50-60 hanede 250-300 nüfus kaldığı bilgisi verilmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 25/18, 12.04.1916).

5. Sonuç

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı boyunca istihbarat açıklarını kapatmak ve düşmana psikolojik üstünlük sağlamak için uğraşmıştır. Bunun için aldığı tedbirlerden biri ülkenin sahil kesimlerinde bulunan düşman devlet vatandaşları ile azınlıkların ülkenin iç kısımlarına göç ettirilmesi olmuştur. Düşman devlet vatandaşlarından casusluk ve askerî hizmette kullanılmayacağı düşünülen kısımları ülke dışına çıkartılırken diğerleri Osmanlı topraklarında güvenli olarak adlandırılan bölgelere sevk edilmişlerdir.

Sahil kesimlerinde yaşayan azınlıklar, savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin düşmanlarına espionaj faaliyetlerinde bulunmuşlar ve eşkiyaya yardım ve yataklık yapmışlardır. Osmanlı Devleti idarecileri azınlıklardan tehlikeli olarak gördüklerini sahil kesimlerinden uzaklaştırmış ve iç kesimlere sevk etmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti'nin suça karışmış olsalar bile azınlıkların tamamını imha etme gibi bir planının olmadığı anlaşılmaktadır. Şüpheli ve suçluların sürgün

kararının alınması ve uygulanmasında askerî ve mülkî idareler birlikte hareket etmişlerdir. Ancak böyle şahıslara uygulanacak işlemlere Başkumandanlık Vekâleti Erkân-ı Harbiye II. Şubesi karar vermiştir.

Osmanlı sahil kesimlerinde yaşayan Müslümanların korunmasına Osmanlı Devleti son derece dikkat etmiştir. Çünkü savaşın kazanılması için kendisine sadık halkın desteğine ihtiyacı olduğunun farkına varan Osmanlı Devleti idarecileri, onların düşmanların ve eşkıyaların saldırılarından korunmasına ve böylece sivil zayıatın en aza indirilmesine gayret etmişlerdir.

Sahillerdeki istihbarat açığının giderilmesi ve Müslümanların bölgeden çekilmesi hakkında Türkiye'deki arşivlerde çok sayıda belge bulunması, benzer olayların sıklıkla yaşandığını göstermektedir. Savaş halinde kıt kaynaklara sahip olan bir ülkenin çok sık yaşanan casusluk ve azınlıkların yaşattığı eşkıyalık olaylarıyla baş edemeyeceği açıktır. Son söz olarak, sürgün veya göç kararı alınmasındaki temel sebebin her organizma gibi Osmanlı Devleti'nin de kendini koruyarak varlığını devam ettirmek istemesi olduğu unutulmamalıdır.

Kaynakça

A. Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE)

Birinci Dünya Harbi (BDH). K (Katalog). 277, D (Dosya). 399, F (Fihrist). 1136-001-005; K. 277, D. 399, F. 1136-001-006; K. 277, D. 399, F. 1136-001-056; K. 277, D. 399, F. 1136-001-066; K. 277, D. 399, F. 1136-001-072; K. 277, D. 399, F. 1136-001-077; K. 277, D. 399, F. 1136-001-081; K. 345, D. 395, F. 1382-001-136; K. 3437, D. 21, F. 013-01; K. 3437, D. 21, F. 019; K. 3437, D. 21, F. 019-01; K. 3437, D. 21, F. 019-02; K. 3437, D. 21, F. 020; K. 3437, D. 21, F. 026-01; K. 3450, D. 68, F. 043; K. 3452, D. 76, F. 34; K. 3644, D. 189, F. 009-01; K. 3470, D. 146, F. 011-06.

B. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâbı Âli Evrak Odası (BEO). BOA, BEO. 4323/324170; 4489/336633.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti 3. Şubesi (DH.EUM.3.Şb). 24/30; 28/12; 28/63.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti 5. Şubesi (DH.EUM.5.Şb). 5/5; 5/56; 7/56; 9/3; 10/5; 14/24; 17/2; 18/34; 25/18; 48/14; 53/37; 83/3; 83/18; 83/50.

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR). 46/110; 51/272; 54/118; 61/39; 65/166; 68/144; 72/148; 74/299; 87/306; 87/309; 520/49; 522/105; 526/108; 531/76; 534/75; 558/93.

Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.(04)). 284/29.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS). 2093/18; 2131/9.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS). 196/33.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV). 195/12; 209/4; 209/94.

C. Deniz Tarihi Arşivi (DTA)

Bahriye Nezareti (BN). 575/22167.

D. Araştırma ve Kaynak Eserler

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl 67, S. 141, (2018 Ocak). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Çetin, N. (2013). Osmanlı devletinin I. dünya savaşında itilaf devletleri vatandaşlarına yönelik uygulamalarından biri: sürgün (Edirne örneği). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 75-94.

Efiloğlu, A. (2011). *Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir 1912-1918*. İstanbul: Bayrak Yayımcılık.

Karabekir, K. (2011). *Birinci Dünya Savaşı Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kılıç, M. (2019). Birinci dünya savaşı sürecinde itilaf devletleri vatandaşlarının zorunlu ikamet merkezlerinden biri olarak Urfa mutasarrıflığı. *Asya Minor Studies Journal*, 7 (1), 72-80.

Özdemir, M. (2007). *I. dünya savaşı sırasında Osmanlı ülkesinde yaşanan göç hareketleri* (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Sanders, L. (2011). *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. EB Özbilen). İstanbul: İşbankası Yayınları.

Sonat, R. (2014). *I. dünya savaşı yıllarında Osmanlı devletinin muhasım devlet tebaası politikası (1914-1918)* (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Temel, M. (2009). İtilaf devletlerinin Osmanlı kıyı yerleşimlerine yaptıkları saldırılar ve mütekabiliyet esaslarına göre Osmanlı devletinin aldığı tedbirler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 24 (1), 117-50.

Uçarol, R. (1985). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire became involved in the First World War following the Black Sea Raid on October 29, 1914. Since the security measures in the territory of the Ottoman Empire were not sufficient when the war started, the Ottoman Empire tried to complete them during the war. The measures to be implemented by the Ottoman Empire were called counterintelligence in the war literature. The measures taken in this context were the deportation of criminals and suspects found on the Ottoman coast and the forced relocation of Muslims. II. Branch of the Deputy Commander-in-Chief's Office, whose main task was to collect and distribute intelligence, was very active in taking counterintelligence measures in Ottoman territory. The armies, the Ministry of Internal Affairs and its subordinate administrative institutions also played a role in the decision-making and implementation of deportations and expulsions.

The first group of people who were removed from the Ottoman coast because they were considered suspicious or criminal were the citizens of enemy states. The second group were minorities who collaborated with the enemy and/or aided and abetted the banditry consisting of non-Muslim elements. The third group of people were Muslims who were sent to migrate due to security concerns.

Although at the beginning of the war, the Ottoman Empire decided to hold as hostages those who could be used in the military services of the enemies, upon the circular of Deputy Commander-in-Chief Enver Pasha, it was decided to send the citizens who were deemed suspicious to safe areas within the country. The issue was discussed in the Council of Ministers and it was decided that citizens of enemy states could not reside on the coasts, in areas close to the borders and on the routes of the railway. While the Ottoman administration continued to force migration of suspected enemy citizens within the country, it also deported abroad those who were unlikely to spy for the enemy and were unlikely to be used for military purposes.

II. Branch closely monitored the implementation of the forced migration decision and made sure that the citizens of enemy states were not kept in Istanbul, the administrative center of the war. In addition to this, II. Branch specifically focused on the coastal regions where it thought that the security deficit would be the greatest. Moreover, II. Branch considered the citizens of enemy states in the war zones suspicious and requested that they be removed from the specified areas. However, in the later stages of the war, it was observed that not all of the enemy state citizens could be removed from the coastal areas.

The records of the citizens of enemy states who were deported and expelled from Ottoman territory were kept at II. Branch. Taking new decisions about such persons also depended on the authorization of II. Branch. In addition, II. Branch did not allow the relocation of those who were sent as deportees.

In the second year of the war, a new law was enacted and the fight against espionage, which could take place almost anywhere in the Ottoman Empire, was left to the authority of the armies. Therefore, for the deportation of the citizens of enemy states in the provinces, the provincial administrators received permission from the military administration.

The practice of forced migration was a security measure that was applied quite frequently in Syria, where Cemal Pasha, the Minister of Navy and Commander of the IVth Army, was in charge. The same measure was also frequently applied in Beirut, which was also within the area of IVth Army.

Upon the severing of relations between Greece and the Ottoman Empire, the first measure taken against the citizens of the said country was to prevent their travel. In addition, due to the need for labor, it was decided to employ Greek citizens in the Ottoman service. In addition, a commission was established for the Greek citizens to be sent into forced migration. As a result of the commission's work, a circular was issued and Greeks were deported within the Ottoman territory.

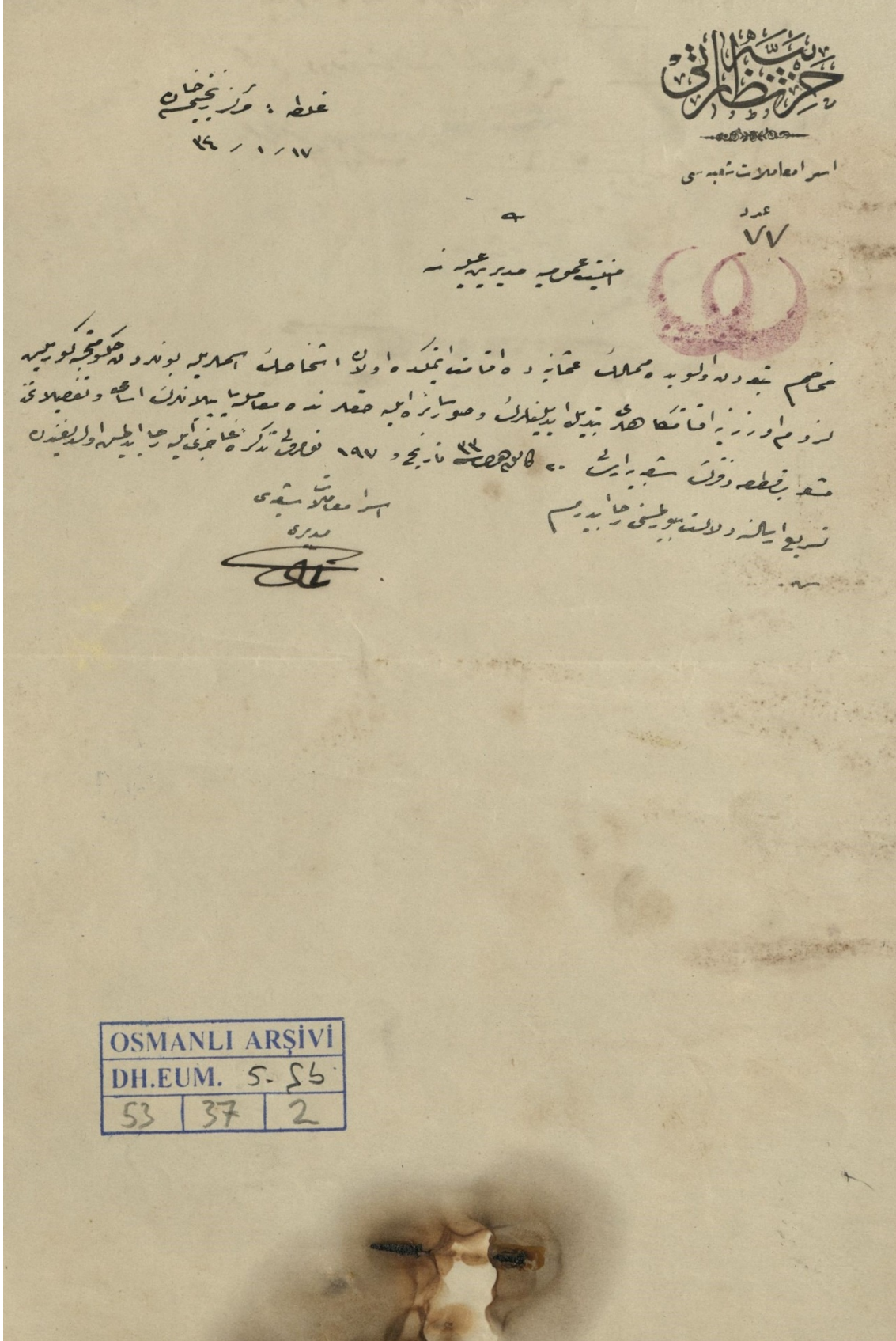
Another group removed from Ottoman coasts during the war were minorities. In addition to spying for the enemy, minorities aided and abetted gangs affiliated with the enemy. In this context, the removal of harmful elements from the Marmara coast, where minorities resided densely, was one of the most important tasks of the Ottoman administrators throughout the war. Many espionage incidents involving non-Muslims residing on the Marmara coasts were reported. The Ottoman administrators, who searched for a solution, sometimes considered measures other than forced migration, but the military administration could not see a solution other than the evacuation of settlements.

The possibility of Greece's entry into the First World War caused the mobilization of the Greeks living on the Ottoman coasts. For this reason, the military administration demanded from the civil administration that the Greeks, especially those living on the coasts close to Greece, once again migrate into the country. It is understood from the reports of Liman von Sanders Pasha, Commander of the Vth Army, that despite all measures, espionage could not be prevented totally on the Marmara coasts.

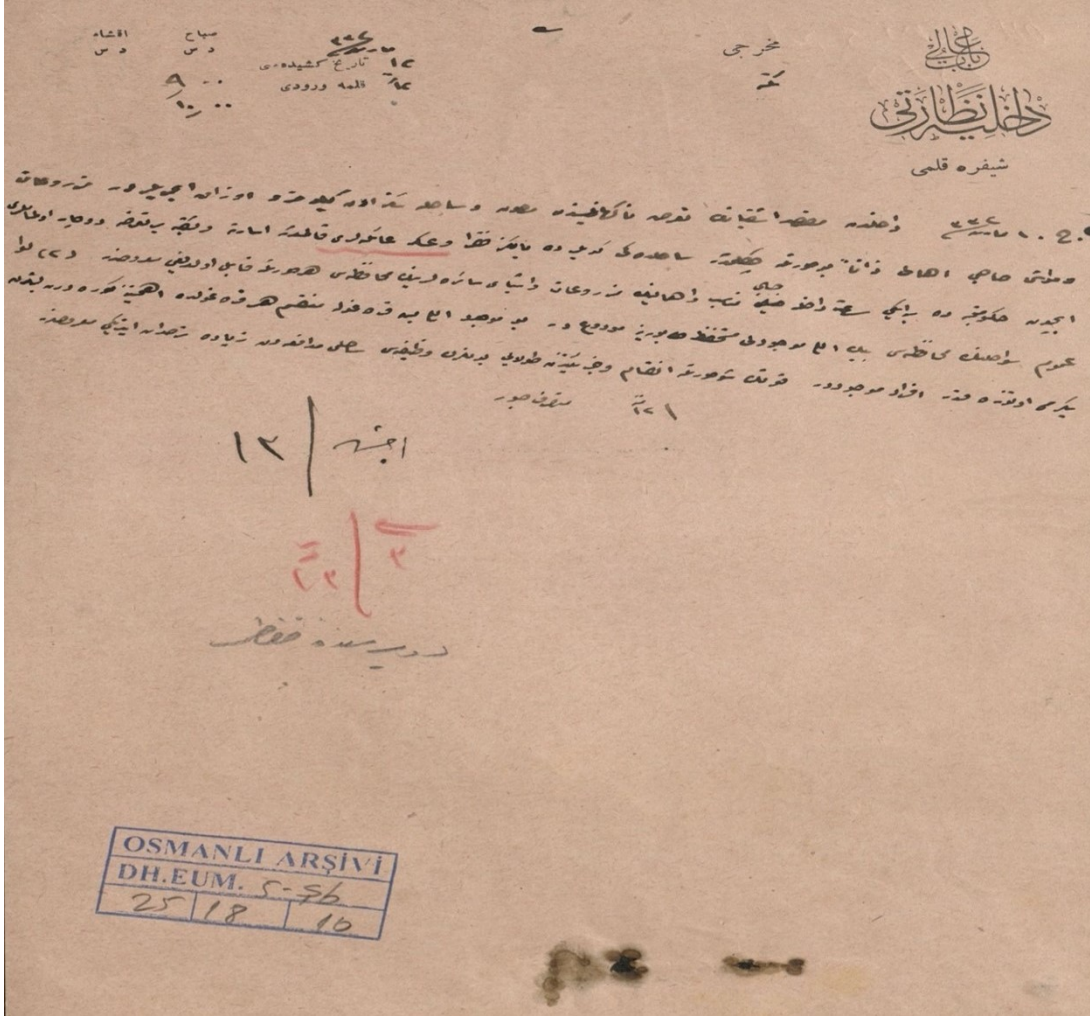
Minorities residing on the Mediterranean and Black Sea coasts were involved in espionage incidents. Espionage incidents in the aforementioned regions continued throughout the war and the problems in the region could not be solved despite the end of the war.

Another community that was displaced from the coasts were the Muslims who were Ottoman subjects. The reason why Muslims were taken inland from the coasts was to protect their lives and property. The Ottoman State's first warning for the protection of Muslims was issued two days after the Black Sea Raid. However, the central administration tried to take the best decision for the protection of the Muslim population by asking the opinions of the civil administrators in the provinces. One of the most important reasons for the Muslim population to migrate further inland was the lack of sufficient military forces to protect the Ottoman coasts. This is evident from the reports of the civil administration.

Like every organism that wants to protect itself, the Ottoman Empire took various measures against suspicious and criminal elements living in its territory throughout the war. However, the lack of the necessary security forces to implement these measures prevented the state from being successful in this regard.

BOA, DH.EUM.5.Şb. 53/37: Düşman devletlerin vatandaşlardan ikametgâhları değiştirilenler hakkında hazırlanan defterin gönderilmesine dair çok gizli işaretli tahrirat.

BOA, DH.EUM.5.Şb. 25/18: Teke Mutasarrıflığının sahillerde fakirler ve asker ailelerinin dışında kimsenin kalmadığına dair tahrirâtı.

1.

Atf: Süt GÜNGÖR, P. (2023). Stevens' catharsis in the remains of the day by Kazuo Ishiguro. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), pp. 56-67.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:
30/11/2022

Kabul / Accepted
08/05/2023

Stevens' Catharsis in *The Remains of the Day* by Kazuo Ishiguro *Kazuo Ishiguro'nun Günden Kalanlar Romanında Stevens'in Katarsisi*

Pınar SÜT GÜNGÖR^a

DOI: [100.33709/ictimaiyat.1212694](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1212694)

ABSTRACT	ÖZ
<p>Considering the relationship between Aristotle's and Sigmund Freud's catharsis theories is significant to revise its efficacy in literature. The view here is that the concept of catharsis in literature represents a process of purification and clearing in which all repressed emotions, desires, and anguish come to the surface and, in this way, they are all eliminated from the psyche. This study establishes a recursive relationship between the catharsis theory and Kazuo Ishiguro's (1954-) novel <i>The Remains of the Day</i> (1989). In this novel, Ishiguro presents the story of an aging butler, Stevens, through the character's memories of past events from disjointed periods of time. Being full of regrets, Stevens reveals self-accusations, mental repression, lack of objectivity, and fragmentation in moral, intellectual, and ethical senses. The Aristotelian and Freudian views on catharsis testify that the role of memory in Stevens' case may form a discernible sample for purification. <i>The Remains of the Day</i> exemplifies the correlation between "telling" and "release" from a marginalized point of view.</p>	<p>Aristoteles ve Sigmund Freud'un katarsis teorileri arasındaki ilişkinin ele alınması, bu teorinin edebiyattaki etkinliğini gözden geçirmek için önemlidir. Buradaki görüş, edebiyattaki katarsis kavramının, tüm bastırılmış duyguların, arzuların ve ıstırapın yüzeye çıktığı ve bu şekilde hepsinin tinden atıldığı bir arınma ve ruhsal temizlenme sürecini temsil ettiği yönündedir. Bu çalışma, katarsis kuramı ile Kazuo Ishiguro'nun (1954-) <i>Günden Kalanlar</i> (1989) adlı romanı arasında yinelemeli bir ilişki kurmaktadır. Bu romanda Ishiguro, yaşlanan bir uşak olan Stevens'in hikâyesini karakterin farklı zaman dilimlerinde yaşadığı olaylara dair anılar halinde sunmaktadır. Pişmanlıklarla dolu olan Stevens, öz suçlamaları, zihinsel baskıyı, nesnellikten yoksunluğu ve ahlaki, entelektüel ve etik anlamda parçalanmayı açığa vurmaktadır. Bu bağlamda, katarsis üzerine Aristotelesçi ve Freudcu görüşler, Stevens'in durumunda belleğin rolünün arınma için belirgin bir örnek oluşturabileceğini göstermektedir. <i>Günden Kalanlar</i> marjinal bir bakış açısıyla "anlatma" ve "serbest bırakma" arasındaki gerçek ilişkiyi örneklendirmektedir.</p>
<p>Keywords</p> <p>Catharsis, Aristotle, Freud, Kazuo Ishiguro, The Remains of the Day</p>	<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Katarsis, Aristoteles, Freud, Kazuo Ishiguro, Günden Kalanlar</p>

^aAssist. Prof. Dr., Mus Alparslan University, Faculty of Science and Arts, English Language and Literature Department. E-mail: p.sut@alparslan.edu.tr
(Corresponding Author/Sorumlu Yazar)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İçtimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Introduction

Literary critics generally favored the traditional position of catharsis in modern interpretations and perhaps all literary horizons. Leon Golden (1962) contends that “[l]iterature is hardly respectable unless it performs some ‘catharsis’” (p. 51). In addition to being among the most enduring elements of narrative, it is recognized as having some healing power. The Greek term *katharsis* is based on *katharos*, which is equated with cleaning and clearing. As Aristotle states in his *Poetics*, the function of catharsis is the “purgation of pity and fear.” The mere fact is that the purgation theory of Aristotle is relevant to the narratives of contemporary critics who attempt to find justification for character representations. The narrative configuration of retelling and remembering in the catharsis theory allows readers to release a certain type of relief.

Kearney (2007) suggests that “the recounting of experience through the formal medium of plot, fiction, or spectacle permits us to repeat the past forward so to speak” (p.51). He rationalizes pity and fear in Aristotle’s theory, which are emotions experienced by the reader or the audience as a healing brew. Thereupon, this theory sets out “a) beyond a pathology of pity to compassion and b) beyond a pathology of fear to serenity” (Kearney, 2007, p. 52). This “cathartic release” through narration and the reordering of the experience, as the essence of inner conflicts, offers a deep empathy and compassion to see the real reason behind traumas. If this criticism is upheld as primary, then it is possible to state that “Freud’s theory of equilibrium of competing tensions through literature is very much like Aristotle’s catharsis” (Donnelly, 1953, p. 156). Literature, as a product of the mind, has insights into the unconscious, as Freud used the unconscious for the murky accumulation of traumas in the psyche. According to him, all repressed emotions, vulgarities, desires, and childhood traumas are suppressed into the unconscious, which might be regarded as the main reason for all conflicts and sicknesses. Tuairisc (2003) claims that “Freud created the methods of psychoanalysis to awaken that Catharsis, or cleaning, in the sick person” (p. 179). The Aristotelian view holds that the hysteria in one’s soul can be healed through purification. This purification, as Tuairisc states, can be perceived through psychoanalysis. In essence, this study attempts to explore the function of catharsis in Kazuo Ishiguro’s (1954-) well-known novel *The Remains of the Day*. The cathartic narration of Stevens, the protagonist, sheds light on the cause and context of his suffering towards the end of the work. In the original immediacy of suffering, Stevens seems to have no power to declare or at least recognize his grief, which creates a discrepancy between his past and the time of his narrative. The term catharsis, introduced by Freud and Aristotle, requires an elaborate interpretation and discussion to comprehend Stevens’ case. In his highly recommended article, Golden (1973) points to the role of art in real life as follows:

The essential pleasure of art is an intellectual one derived from learning about human existence through the medium of art, it follows that all artistic endeavors which achieve the illumination of human experience will be pleasant whether their objects are, in reality, pleasant or painful. (p. 476)

This interpretation, which specifies the essential nature of art, adds further weight to clarify the significance of catharsis in artistic representations since they have the same features as in reality. The relevance of fictional action and the unconscious psyche in the intellectual sense dominates the argument presented in this paper. In order to present this connection between art and repressed emotions, Golden claims: “When we look at the whole realm of art, we see that the emotions engendered by the work of art” (1962, p.59). With this expression the critic means that literary figures are reflections of human beings, and this interpretation provides a clear direction

for understanding corresponding events in real life. Moreover, the Western literary reception began with Aristotle. Gardner (1985) defines Aristotle's literary efficacy with the following words:

Aristotle's overall theory of literature was both mimetic and formalist. He saw all literature, all art, as imitating or representing reality, as giving some valid vision of reality, it was this link between literature and our immediate world which constituted its seriousness. (p. 30)

As Gardner clarifies, this mimetic aspect of literature is not merely a sort of aesthetic ordering of incidents, but it should also imitate pathetic and terrible occurrences. As in Keeseey's (1978) view, "[t]hrough artistic representation, our emotions are 'intellectualized' and mastered" (p.203). Overall, the universal condition of existence and universal phenomena are represented and appreciated by human beings as they relate real occurrences to artistic performances. It is apparent, then, that catharsis in Aristotle and Freud, by its very nature, functions to recognize and understand the painful process of a literary work. As Keeseey (1978) specifies, "catharsis is a process connected with mimesis and that it is a process operating within the work" (p.204). This crucial assertion accentuates that catharsis in literary works is related to what appears to be perceived in real life.

As the main point of this argument, catharsis seems to be an ideal point of departure, or benchmark, to concentrate on Stevens' repressed emotions through purification. The indeterminate overlapping of these emotions and regrets involves a sacrificial aspect, which indicates implicit self-accusations. Burke (1959) explains this process: "We are combining contradictory impulses. And we are healed by being enabled to put opposites together in a way that transcends their opposition" (p. 341). Therefore, to be cured, as Aristotle and Freud called it, it seems reasonable that one needs to admit and accept all happiness and sorrows, since they may be convulsive in their physicality. After narrowing down the concept of catharsis in Aristotelian and Freudian theories, in line with the purposes of this study, it will be necessary to give some information about Kazuo Ishiguro and his novel *The Remains of the Day* to evaluate the cathartic case of Stevens.

2. Kazuo Ishiguro and *The Remains of the Day*

Kazuo Ishiguro is a Japanese-born contemporary British writer. He was born in Nagasaki but raised and educated in England. As one of the well-known postcolonial writers, Ishiguro has endeavored to write specifically on historical subjects and to touch upon the effects of imperialism on ordinary people. In Tamaya's (1992) words, "Ishiguro uses that consummately economical and British literary form – the novel of manners – to deconstruct British society and its imperial history" (p.45). As in Tamaya's definition, Ishiguro benefits from historical incidents that require a degree of critical re-consideration underlying his narrative and his characters. Emara (2015), on the other hand, expresses Ishiguro's connection to history and its influence on his literary personality: "Engagement with the question of history is Ishiguro's major preoccupation" (p.9). This preoccupation, as Emara states, has a marginalized point of view that moves away from the conventional and traditional models of historical narratives. Ishiguro is concerned with the consciousness and unconsciousness of individuals, with the aim of reworking the past from a different perspective. Khalaf (2017) interprets this aim: "He [Ishiguro] sees that memories can play an instrumental role in adapting to the present with its circumstances and needs and that separating history from the present can result in crises mainly with identity and existence" (p. 174). As Khalaf points out, Ishiguro's narratives are riddled with the ruptures of history, which create a state of uncertainty and awkward insistence that may be the result of the struggle between their past and present affiliations. Elliptically alluded to, the historical context of all his

narratives is inextricably linked to the attitudes and aspirations of his characters. In fact, Ishiguro's narratives formulate a dialogue between fictional narrative and postmodern historiographic narrative. With this dialogue, he depicts a specific territory in which order and disorder coexist, like a jumbled line of thought. No matter how ordinary, mundane, and unimportant the micro-narratives of his characters may sound, Ishiguro allows them to be heard. As Emara (2015) remarks, "Ishiguro opens up history to people who have been left out from the official records" (p. 10). Because official records are for great men and their great deeds, the writer rejects the traditions of earlier historiographic narratives that focus on masters and their lives. The private and public records of history operate throughout his fiction, acknowledging the possibility of fallaciousness.

This study attempts to trace the effects of catharsis focusing on the butler Stevens whose painful emotional life rationalizes that the private recollections are consistent with the soul and mood of the century. Written in 1989, *The Remains of the Day* deals with the aging butler Stevens and his emotional relationship with his former colleague Miss Kenton. The action is set in Oxfordshire, England, in 1956, as a depiction of postwar society and drastic changes in British imperialism. Additionally, the novel portrays Stevens' profession in Darlington Abbey, where uncertainty and fragmentation appear as the main crises of postwar people in a new globalized world. All the characters in the narrative experience a conflict between their past actions and their present situation. To quote Khalaf (2017), "[s]uch characters have made choices in the past and have to face their consequences in the present" (p.174). In this context, "Stevens as an historically constituted entity" (Westerman, 2004, p.157), internalizes a deep divide, which is apparent in the novel in the form of repetitions, ambiguities, and gaps.

To reveal the place and function of Stevens in the postwar community, Ishiguro explores determinant attributes as proof of the character's actual condition in Darlington Hall and in the British Empire in general. The use of first-person narration in the novel may be evaluated as the writer's way of identifying the gaps between real historical records and personal accounts of the postwar period. Stevens' ever-conflicted position, pointing to an unreliable narrator, makes it clear that there was a big gap between formal historical records and personal stories in that period. It is not wrong to claim that Stevens' accounts work as an internal dialogue; inconsistencies, temporal structures, uncertainties, and gaps figure prominently throughout the text. As an "ideal servant" who always obeys the rules and never questions the orders of his employer, the character attempts to maintain the service system or the class system. Put differently, he enacts the absolute hierarchy of the English service system throughout the novel. He associates Englishness with butlering and dignity with obedience. This blindness, a strenuous repetition of his structured duties, causes him to deny his emotional side. While the beginning part of the novel formulates his structured personal utterances about Lord Darlington, the former employer, concealing contradictions and ambiguities become apparent in the following sections of the narrative. Westerman (2004) argues this change as follows:

As the world around him changes (over time and, as he travels, spatially), he begins to suspect the internal tensions and contradictions of his subjecthood. Stevens does think: he thinks every word of the text, and these tensions are the content of this novel. (p. 160)

These contradictions and tensions, as Westerman remarks, may also be credited to the content of his catharsis. His weak responses to the strictly structured English class system may be regarded as regrets and life-long sorrows. In the following section, his confessions will be evaluated in terms of Freud's and Aristotle's catharsis theories. The narrative, as Stevens' internal

dialogue, is worth analyzing to indicate how expressing regrets and repressed emotions may result in catharsis and a sigh of relief.

3. Catharsis in *The Remains of the Day*

The concept of catharsis has become commonplace in literary criticism to make retrieval possible and to interpret the results of this process in terms of the character's relief. It is no coincidence that in *The Remains of the Day*, unease, as the ultimate impact of the narrative, turns into confessions and changing ideas after recounting and telling them aloud. Recalling bygone incidents shows the narrator's effort to meld two separate conditions of the psyche in order to have a sense of peace. Catharsis, still resistant to comprehend exactly, underscores the relevance of memory and time, which entail blocking, persistence, and dubiousness. Furst (2007) remarks on the work of memory: "The assimilation of the concept of 'repression' testifies to the widespread acceptance of the role of the unconscious in our everyday experience of remembering and forgetting; selectivity, far from being random, may form a discernible pattern" (p. 530). Furst argues that the function of unconsciousness in an individual's life, as in Stevens' case, is significant and leads to a close connection between recalling and repression. Westerman (2004) states that "[t]he novel, in contrast, allows Stevens to narrate himself, a complex voice in a particular situation" (p. 160). Narrating himself forms a salient link between the expression of his life and the structured conditions of society. Although set in 1956, the action in the novel goes back to 1922, signifying the course of his service to the aristocratic Darlington Hall. While telling the story of his trip from Darlington Hall to the western part of the country, Stevens touches on his previous experiences as a great butler in a distinguished hall. As Stevens moves toward his meeting with his former colleague, Miss Kenton, now Mrs. Benn, he realizes how his ideals have collapsed and how they have made him emotionally ruined. Until that trip, he assumes that "[l]oyal service to a distinguished household means striving to be part of the great affairs of the world through service to one's distinguished employer" (Phelan & Martin, 1999, p. 90). This supposition guided his mannerism during his long years of service. The required qualifications of a butler are signified in the narrative repeatedly, and among these qualifications, dignity, according to Stevens, is the most outstanding one. Ishiguro (1989) reflects his ideas about dignity: "Acting with dignity means always remaining in control of a situation and one's emotions, never giving way to sorrow, love, sympathy, never literally or metaphorically 'removing one's clothing in public'" (p. 210).^b This "remaining in control" motto of Stevens rules all his life and guides his emotional side, which then hosts various psychological complexities and distractions. To put the point another way, his lifelong ideals in terms of being an ideal and dignified butler begin to change as he is on the way towards Miss Kenton who may be deemed the main regret of his whole life. During the trip, Ishiguro provides, both literally and emotionally, different scenes from different periods in Stevens' life to the reader. Each one of them includes its own signs of regret since they are the honest reports of Stevens who admits how he sacrificed himself for those mistaken ideals and how he denied his emotional existence, which prevented him from feeling like an ordinary man in that world. It is possible to say that Stevens questions his life together with the memories that come to his mind along the way. Nevertheless, he experiences his real enlightenment when he meets Miss Kenton and hears her words:

But that doesn't mean to say, of course, there aren't occasions now and then— extremely desolate occasions— when you think to yourself: 'What a terrible mistake I've made with my life. And you get to thinking about a different life, a better life you might have had. For instance,

^b From now on, only page numbers will be given for the citations from *The Remains of the Day* (1989).

I get to thinking about a life I may have had with you, Mr. Stevens. And I suppose that's when I get angry over some trivial little thing and leave. But each time I do so, I realize before long—my rightful place is with my husband. After all, there's no turning back the clock now. One can't be forever dwelling on what have may been. One should realize one has as good as most, perhaps better, and be grateful. (p. 239)

This confession by Miss Kenton causes Stevens to realize how much is going on beneath the surface and how he ignored his real self to provide good service. The subtext that operates here may be the thinnest layer of something deeper. Stevens' shift from "remaining in control" to "removing one's clothing in public" takes place when he fully acknowledges that he has loved Miss Kenton during all these years. Simultaneously, he realizes that he has lost his last chance to live a happy life with intrinsic satisfaction. In what follows, catharsis as a purgation of psychic pathologies has an implicit place in this confession and realization, which are aligned with Aristotle's and Freud's conceptions. This purgation offers an account of sacrificed desires and cathartic functions, which lead Stevens to reiterate his mistakes. Be that as it may, towards the end of the narrative, Stevens lives his own catharsis or purification, which may be regarded as therapeutic mediation. His personal accounts of memories, which are signs of his unconscious, entail strictly structured rituals, repressed desires, false beliefs, excessive control, and a mechanic life that cast light on the current situation, namely the pathology, of Stevens, who deftly maintains the qualifications of a butler throughout his adulthood. In another sense, however, it is not wrong to claim that he maintains all his desires, even in an implicit way. Lawtoo (2018) identifies the connection between unconscious and mimetic representation as: "What applies to mimetic desire equally applies to the unconscious that triggers desires and rivalries in the first place, a 'true unconscious' based on a less visible, more ancient, yet, as we shall see, still modern theoretical assumption" (p. 164). As the critic puts it, a true unconscious involves ancient desires, disappointments, and a certain degree of imitation, imitation of regrets, as in Stevens' case, at the end of the narrative to emphasize its cathartic social function. This is the cathartic method of Ishiguro whose main concern is to unveil the appropriate nature of Stevens' unconscious through Freud's meditation method. It seems necessary to make Stevens express his own regrets and wishes to persuade the reader about his sacrifices with an innate sense of purification.

Indeed, in ancient times, various layers of meditation were proposed by different disciplines, such as psychoanalysis, philosophy, and mimetic theory. Countering previous reports on catharsis in different disciplines explains how literature and catharsis are inextricably intertwined. Ishiguro traces this link in his narrative by forcing Stevens to make his unconscious mind explicit, to some extent, towards the end of the story, which may be qualified as an attempt for diagnostic purposes and thereby have relief. It should be noted that Ishiguro attempts to cleanse Stevens' mental pathology in this narrative via a celebrated method called "the talking cure." In other words, Stevens feels the violence of many past traumas, which prevents him from acting at the right times, due to blockage, and induces him to have a complex, seduced but dynamic account of memory. Surrounding an unyielding class system of British Imperialism, Stevens reflects the changing social and political climate of his country, which is analogous to his own shifting perception of the world. The Suez Crisis of 1956 and some other significant events that took place at that time correspond directly to Stevens' own tensions which he hides for the sake of "dignity" or to become "dignified." While secret meetings regarding important events of that period are held in Downton, Stevens regards it as an honor to provide the best service to the visitors as a head butler and declares the servants' duties as follows:

The fact is, such great affairs will always be beyond the understanding of those such as you and I, and those of us who wish to make our mark must realize that we best do so by concentrating on what is within our realm; that is to say, by devoting our attention to providing the best possible service to those great gentlemen in whose hands the destiny of civilization truly lies. (p. 199)

This belief, supposed to belong to colonialist apologists, proves Stevens' sacrifice with the aim of contributing to the maintenance of the empire. As an individual being, he seems to have no interest or personal ideas apart from his professional deeds, which mean everything to him. However, he has a social and individual existence that reveals his authentic being and personal wishes that are hidden to protect professionalism. As McCombe (2002) puts it, he feels compelled to justify his leisure activities by enhancing his professional skills (p. 93). Stevens reads a love story because, he says, it provides an "efficient way to maintain and develop one's command of the English language" (p. 167) – a pretext that reveals "his reluctance to drop his professional facade and confront his emotions" (McCombe, 2002, p. 93). While reading the sentimental love story, Miss Kenton comes into his room, and Stevens immediately attempts to hide the book in his hand, which may be interpreted as a defensive attitude to conceal his emotions. Throughout the narrative, he uses words like "dignity," "professionalism," "empire," and "best service" nearly all of which are related to his occupation, not his personality. Hence, the above excerpt from the narrative supports the idea that he desperately wishes to mask his emotions and desires to maintain his being a professional butler. Yet, as stated before, his memory has a dynamic structure that forces him to reveal his true feelings in the end. While grounding incidents in the prose style of historical realism, Ishiguro seeks to present a simulacrum of real events that makes his fiction a matter of speculation. However, his attitude is rooted in the intellectual climate of the twentieth century, in which expressionism and surrealism characterized works of art and literature. In that period, unalloyed realism was disfavored by writers because historical facts were unable to reflect individual traumas of the Second World War and the effects of the Suez Crisis. As a result, Ishiguro benefits from different artistic methods and themes to create his narrative, which initially seems to be realistically anchored. Yet the expressionistic memories of the butler Stevens, who selects and distorts reality, make the narrative psychologically grounded. To signify this psychological aspect, Holmes (2005) writes: "The very tight stylistic and emotional control that all three narrators [Etsuko, Masiju Ono, and Stevens] exhibit conveys the paradoxical message that potentially uncontrollable, dangerous feelings always have to be kept at bay" (p.12). As Holmes states for the three different novels, *A Pale View of Hills* (1982), *An Artist of the Floating World* (1986), *The Remains of the Day* (1989), by Ishiguro, rather than mere facts of history, the chaotic psychology of characters is involved in pointing out how the characters of the narrative are haunted by a sense of guilt, regret, and sorrow. To convey these hidden feelings explicitly, Ishiguro employs elasticity in terms of time and space. On the road to the western part of the country, Stevens considers and interprets his past actions in a self-approved manner. In these parts of the narrative, the reader meets a highly subjective and unreliable narrator who conveys incidents and interactions based on his memory. This reconstruction of the past suggests that "private memory can help us recapture moments and experiences which public history may elide or suppress" (Lang, 2000, p. 1). Stevens' private memory, shifting from self-approval to anger, reflects his personal and usually unsuccessful struggles, which emerge from the contrasting values of Stevens and his own community. Throughout the narrative, the character tries to reconcile his personal reminiscences of Mr. Darlington with the public vilification of his employer in the postwar period. Lang (2000) explains this struggle:

Ishiguro's narrators acted according to the ideals of the social climate in which they lived, but when that climate shifted, they suddenly find that their actions have been reevaluated in light of a new set of ideals and public sentiment. (p. 2)

Stevens' rendering of past incidents from a subjective point of view features, in a weak sense, different perceptions of ordinary men and gentlemen in this social climate. Once proud of being a dignified butler for Mr. Darlington, Stevens, by the close of the novel, accepts that he has done wrong and is ashamed of working for a morally repugnant employer who compromises with the Nazi dignitaries. Without question, Stevens is portrayed as an ordinary and mundane man who has no clear idea about world politics and who just parrots his employer's diplomatic tendencies. However, Stevens' inadequacy in interpreting criticism of democracy does not mean that he is unaware of his own emotions. On the contrary, he supposes that he and the other workers of Darlington Hall play a crucial role since if they succeed to please the important diplomats who visit Darlington Hall, it will impress them and cause a successful negotiation. In this unidentified negotiation, his role seems unimportant, as Lang (2000) states: "He works behind the scenes, sacrificing his own interests and desires for those of the important individuals he serves" (p.4). Put most succinctly by Lang, his idealism for the sake of dignity forces him to behave like a machine. A good example of this is his father's death. During an unofficial international meeting in Darlington Hall, Stevens' father is terminally ill, and Miss Kenton calls for a doctor. Instead of waiting by his father's side, Stevens goes about his duties, and, on the same night, his father dies. The other servants inform him about his death; Stevens goes up the stairs, enters the room, looks at his father and goes down again to continue his service. From his perspective, his ability to stay calm and continue living in his household contributes to his professional development. Rather than his father's death, he focuses on the international meeting, which turns out to be an illegal one towards the end of the novel. In order to indicate Stevens' catharsis for this turning point in his life, Ishiguro makes him remember and tell all the details about that day to point out that it is a turning point for him to learn how to conceal his real feelings and emotions in the name of professional development. Reminding Stevens of this moment, Ishiguro brings him face-to-face with his anguish and how he suppresses it into the unconscious. Another significant point that turns into a cathartic revelation is related to his evening meetings with Miss Kenton. At first sight, these meetings can be evaluated as a personal relationship between them, but they actually meet to discuss all matters related to the household and the duties of other servants. After a few evening meetings, Stevens notices that these may damage their professional relationship by turning into a love affair; therefore, he cancels the meetings abruptly, irreparably damaging their fledgling relations. He explains this decision: "It might even be said that this small decision of mine constituted something of a key turning point; that that decision set things on an inevitable course towards what eventually happened" (p. 175). This second turning point, as this excerpt indicates, refers to a coherent line of development in terms of Stevens' insights. Hence, the sequence of incidents highlights his ability to live like a commodity, without any feeling, through discrete moments grounded as turning points in his life. The detailed constructed causality of these turning points is narrated by Stevens as catharsis towards the end. The denial of his own emotional needs becomes apparent in the form of re-evaluations and the continuous flow of thoughts. Having a traumatized existence in the narrative, Stevens never chooses his own way in life; on the contrary, with a slavish sense of duty, he loses his humanity through self-denial, which he discovers afterwards. The narrative technique that Ishiguro judiciously deploys in the novel focuses on Stevens' memory, which allows him to reveal his flaws and disappointments implicitly. Patrick and Adetuyi (2019) explain this function of memory as below:

All of the memories are triggered by certain scenes, which then again trigger other memories so that the structure is very convoluted and complex even though it is not always too hard to find your bearings in the story. The memory structure of narrative technique shows a high focalization on inner thoughts and perceptions. (p. 62)

This focalization, mostly in the form of fluctuations and fragmentation, indicates the existence of a stream-of-consciousness technique. With this technique, inner feelings, time-line leaps, and non-linear flow of narration serve to reveal the character's uncertainties and repression that can be clearly understood from his unreliable expressions like "As I recall," "I cannot recall precisely," "It is hard for me now to recall." The frequent use of such expressions hints that Stevens is unsure about the accuracy of his memory, and he begins to lose time during the cathartic release of telling all his repressed thoughts. He reflects his conflict with these words: "But I see I have become somewhat lost in these old memories. This had never been my intention..." (p. 167). As the story unfolds, the memories Stevens confronts can be regarded as confessions that create a sense of pathos between the lines. Through this literary excursion between memory and history, Stevens' self-abnegation, due to cultural, social, and ideological codes, is formed in the margin of class hierarchies. On one occasion, he remarks:

After all, what can we ever gain in forever looking backward blaming ourselves of our lives have not turned out quite as we might have wished? The hard reality is, surely, that for the likes of you and me, there is little choice other than to leave our fate, ultimately in the hands of those great gentlemen at the hub of this world who employ ourselves. (p. 161)

In other words, his blind dedication to his profession manifests itself in the last part of the narrative and oscillates between realization and regret. After working in Darlington Hall for nearly all his life, Stevens forgets the idea of human warmth or human relations in real life. On his trip to the western part of the country, he wishes to visit Miss Kenton and convince her to work in Darlington Hall again for the new American employer. In his fantasy, Stevens imagines that Miss Kenton's marriage ends and she is devastated by the sense of waste. This expectation which Stevens ponders does not come true since Miss Kenton rejects returning with him after explaining that she is able to handle the situation related to her marriage. Yet, at the same time, she justifies her anguish and earlier romantic feelings towards him, which he has never appreciated. In this last but most cathartic moment, Stevens' self-realization, operating as an intermediary between revelation and concealment, emerges as purification. In this regard, his journey to the West has the metaphorical aspect of his mind trip to the past and his soul. Unexpectedly, he becomes aware of his misconducted life in Darlington Hall and confesses:

I trusted in his lordship's wisdom. All those years I served him, I trusted I was doing something worthwhile. I can't even say I made my own mistakes. Really —one has to ask oneself— what dignity is there in that? (p. 256)

As he rationalizes, busily engaged in the representation of a perfect servant, Stevens "eliminates all traces of his own personality as well as all individual dreams in the service of his master" (Emara, 2015, p.17). This confession, which comes in the end, addresses Ishiguro's narrative strategy, which corresponds to Freud and Aristotle's catharsis theories. By most accounts, the narrative bounds from one period to another and serves Stevens' cathartic moment in which he eventually admits and shows how he blocks his emotional existence throughout his life. In one scene, Miss Kenton exclaims: "Why, Mr. Stevens, why, why, why do you always have to pretend?" (p. 154). As she rebels, Stevens "always has to pretend because he is fulfilling a role implemented in him by suggestion" (Furst, 2007, p.541). This painful clarity captures him when he faces his

earlier excuses about his emotions, which he pretends to not have. Although he has deep feelings toward Miss Kenton and envisages her attitude towards him, the persona he has adopted as a professional butler hinders him from acting on his humanity. This lack of human warmth, which is explicit in his reaction to his father's death and his professional connection with Miss Kenton, is marked by his own words:

It is now some twenty minutes since the man left, but I have remained here, on this bench to await the event that has just taken place— namely, the switching on of the pier lights. [...] A few minutes ago, incidentally, shortly after the lights came on, I did turn on my bench a moment to study more closely these throngs of people laughing and chatting behind me. [...] But as I listened to their exchanges, it became apparent they were strangers who had just happened upon one another here on this spot behind me. Evidently, they all paused a moment for the lights coming on, and then proceeded to fall into conversation with one another. As I watch them now, they are laughing merrily. It is curious how people can build such warmth among themselves so swiftly. (pp. 256-257)

Stevens' curiosity is heightened by his despair and re-evaluations of his past actions to correlate his tragic existence, lack of human warmth, and what remains. Before this last scene, in his meeting with Miss Kenton, Stevens reveals regret about what it would be if he did not conceal his feelings from her and adds: "Indeed - why should I not admit it? – at that moment, my heart was breaking" (p. 239). In light of his blocking of emotion, which causes disintegration, disillusionment, and alienation, Stevens seems to express the emotional qualities that he has never declared. However, as a last comment, he tells Miss Kenton that "It is too late to turn back the clock" (p. 239). This last remark of Stevens gives the impression that he actually accepts his all wrong beliefs and deeds during his lifetime; however, he does not have the ability or the courage to change anything from this point on. Due to his exaggerated adherence to the idea of professionalism, his memory, directed at forgetting, forces him to conceal and deny his emotional personality. The fundamental oversight is that Stevens' narration rests on his fragile memory, despite some of its blocking and backshadowing potential. In compensation, however, for the first time, he narrates his true feelings and emotions as a catharsis of his repressed life.

65

4. Conclusion

The popularity of catharsis in modern literature has been technically accepted and appreciated by literary critics and narratologists. The function of this technique, as in psychology, provides the writer with an endeavor for the hidden aspects of stories, and it gives the protagonist who suppresses something a sense of relief. Both Aristotle and Freud affirm the functionality of catharsis since it signifies an organic unity, a new implication for the reader. However, the core notion of catharsis lies behind the idea of envisaging the possible reasons for discontinuity, silences, and gaps in narratives, which cause readers or critics to ponder on it via this technique. The proper recognition of cathartic function in literature promotes emotional, moral, intellectual, and psychological resolution. The characters' mental struggles, mostly reinforced by their memories, are clarified in the process of purification, in both logical and psychological terms.

As a good example of postmodern historiography, *The Remains of the Day* analyzes major historical events, such as the postwar period and the Suez Crisis, from a marginalized point of view. Ishiguro's frame narrative acknowledges engagement with public history and private memory through an unreliable narrator, Stevens. As a "dignified" butler in Darlington Hall, Stevens is severely restricted in social norms dominating the time in which he lives. Rather than official historical records, Ishiguro reveals the negotiations between public accounts and Stevens'

subjective memory to illustrate how these two accounts can differ even if they are not pronounced aloud. By most accounts, this dilemma, between public and private memory, has an effect on Stevens' personality and manners, as has been illustrated. In this narrative, Stevens submits to a common tradition and social order, which reflects and supports a blind devotion to masters. The sense of Stevens-as-commodified has been justified through his continual work in Darlington Hall. More significantly, during this hard and stereotypical work, Stevens discerns and conceals his emotions and feelings.

The notion of catharsis lies at the base of Stevens' hidden emotions, which are implied between the lines. These implied interpretations of Ishiguro about Stevens' conflict are turned into his confessions at the end of the narrative. This cathartic moment, which includes Stevens' remorse, anguish, and sorrow, creates a sense of relief for both Stevens and readers. Being aware of all the mistaken beliefs and attitudes of this unreliable narrator, the reader needs to hear an explicit acceptance of his wrong manner towards himself. As Ishiguro states in the narrative, the spheres of the past and the present are interlinked, which confuses Stevens about his wrong deeds. His sense of alienation, which is the result of his devotion to professionalism, becomes apparent when he meets his old colleague, Miss Kenton. As the peak point of the narrative, this meeting clarifies Stevens' mental picture as a dignified but repressed butler.

To sum up, Kazuo Ishiguro, in *The Remains of the Day*, exemplifies a genuine, old-fashioned English butler who strives to promote the very order which constrains and abolishes his true identity. Being in-between dilemmas throughout his life, Stevens has the catharsis at the very end of the narrative. By confessing all his repressed emotions, he confirms Freud's and Aristotle's theories of catharsis, which signify purification and relief. After the last scene of the narrative, it has been concluded that resolution, as the catharsis of the novel, brings an emotional, moral, and intellectual release for both Stevens and the reader.

References

- Alex, P.C. & Adetuyi, C. A. (2019). The tragedy of repressed emotions: A modernist reading of Kazuo Ishiguro's the remains of the day. *Bulletin of Advanced English Studies*, 3 (1), 60-69.
- Burke, K. (1959). On catharsis, or resolution. *The Kenyon Review*, 21 (3), 337-375.
- Donnelly, M.C. (1953). Freud and literary criticism. *College English*, 15 (3), 155-158.
- Emara, M. A. M. (2015). Kazuo Ishiguro's the remains of the day: A historiographical approach. *English Language and Literature Studies*, 5 (4), 8-20.
- Furst, L. R. (2007). Memory's fragile power in Kazuo Ishiguro's "remains of the day" and W. G. Sebald's "Max Ferber." *Contemporary Literature*, 48 (4), 530-553.
- Gardner, C. (1985). Catharsis from Aristotle to Mafika Gwala. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, No. 64 (May 1985), 29-41.
- Golden, L. (1962). Catharsis. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 93, 51-60.
- Golden, L. (1973). The purgation theory of catharsis. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 31 (4), 473-479.
- Holmes, F. M. (2005). Realism, dreams and the unconscious in the novels of Kazuo Ishiguro. In J. Acheson (Ed.), *The contemporary British novel since 1980* (11-22). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ishiguro, K. (1989). *The remains of the day*. London: Faber and Faber.
- Kearney, R. (2007). Narrating pain: The power of catharsis. *Paragraph*, 30 (1), 51-66.
- Keesey, D. (1979). On some recent interpretations of catharsis. *The Classical World*, 72 (4), 193-205.
- Khalaf, M. F. H. (2017). Reconstructing the past as a means of rationalizing the present: A study of Kazuo Ishiguro's the remains of the day. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, 6 (4), 173-183.
- Lang, J. M. (2000). Public memory, private history: Kazuo Ishiguro's the remains of the day. *CLIO*, 29(2), 1-12.
- Lawtoo, N. (2018). Violence and the mimetic unconscious (part one): The cathartic hypothesis: Aristotle, Freud, Girard. *Contagion: Journal of Violence, Mimesis, and Culture*, Vol. 25, 159-192.
- McCombe, J. P. (2002). The end of (Anthony) Eden: Ishiguro's "the remains of the day" and midcentury Anglo- American tensions. *Twentieth Century Literature*, 48 (1), 77-99.
- Phelan, J. & Martin, P. (1999). The lessons of Weymouth: Homodiegesis, unreliability, ethics, and the remains of the day. In David Herman (Ed.), *Narratologies: New perspectives on narrative analysis* (88-109), Columbus: The Ohio State University Press.
- Tamaya, M. (1992). Ishiguro's "remains of the day": The empire strikes back. *Modern Language Studies*, 22 (2), 45-56.
- Tuairisc, E. O. (2003). Catharsis. *Irish Pages*, 1 (2), 174-180.
- Westerman, M. (2004). Is the butler home? Narrative and split subject in "the remains of the day." *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 37 (3), 157-170.

Sakatlık Sosyal Modelinde Sosyolojik Perspektifler *Sociological Perspectives on The Social Model Of Disability*

Reşat AÇIKGÖZ^a , Hüseyin ÖZİL^b

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1144506](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1144506)

ÖZ	ABSTRACT
<p>Bu çalışmada sakatlık sosyal modeli ve bu modelle ilişkili sosyolojik perspektifler ele alınmaktadır. Sakatlık çalışmalarında başat konumda yer alan sosyal model önemli sosyolojik içerimlere sahiptir. Sakatlık literatürüne teorik bir katkı sunmayı amaçlayan bu çalışma, sosyal modele dayalı yeni perspektiflerin hangi açılardan ele alınması gerektiğini tartışmaktadır. Çalışmada ilk olarak, sakatlığa dair ilk açıklamalara yer verilmekte ve sağlık sosyolojisi bağlamında sakatlığa nasıl yaklaşıldığı üzerinde durulmaktadır. İkinci olarak, sakat hareketinin nasıl ortaya çıktığı ve bunun sosyal model ile olan bağlantısı ele alınmaktadır. Burada kısaca sakat hareketinin gelişiminden bahsedilmekte ve bu hareketin bir sonucu olarak görülebilecek sosyal modelin İngiltere ve Amerika'daki farklı gelişim çizgilerinden söz edilmektedir. Üçüncü olarak, sosyal modelin sunduğu yaklaşımlardan hareketle sakatlığı ele alan sosyolojik perspektiflerden ve sosyal model içerisinde değerlendirilebilecek hibrit modellerden bahsedilmektedir. Son olarak, sakatlık sosyal modeline yöneltilen bazı eleştiriler üzerinde durulmakta ve bu eleştirilere beden teorilerinin sağladığı imkândan söz edilmektedir. Sonuçta sakatlık sosyal modelinin sakatlık çalışmalarında zengin bir teorik zemin oluşturduğu ve yeni bakış açılarına kaynaklık ettiği için hala kullanışlı bir model olduğu vurgulanmaktadır.</p>	<p>The study discusses the social model of disability and the associated sociological perspectives. The model has dominant sociological implications in disability studies. This study, which aims to make a theoretical contribution to the disability literature, also discusses the aspects of new perspectives based on the social model. Firstly, the study explains the disability and approaches of the sociology of health is emphasized. Secondly, the emergence of social movements about disability and its link with the social model is addressed. Here, briefly, the development of the cripple movement is mentioned and the different lines of development of the social model that can be seen as a result of this movement in England and America are mentioned. Thirdly, based on the approaches offered by the social model and sociological perspectives that addresses disability, hybrid model as one of the social models is under discussion. As a result, it is emphasized that the social model of disability is still a useful model because it creates a rich theoretical basis in disability studies and provides a source for new perspectives</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Sakatlık, sosyal model, sakatlık sosyolojisi, sakat hareketi, sosyolojik perspektifler.</p>	<p>Keywords</p> <p>Disability, social model, sociology of disability, disability movement, sociological perspectives.</p>

^a Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Email: resat.acikgoz@selcuk.edu.tr.

^b Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Email:

huseyinozil@selcuk.edu.tr.

(Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

1. Giriş

Sakatlık³ konusu 1960'lardan itibaren sosyal bilimlerde yer edinmeye başlamıştır. Bunda özellikle, sakat insanların toplumsal alanlarda daha fazla görünür olmaları ve buna bağlı olarak "sakat hareketi"nin ortaya çıkışı etkili olmuştur. Sakatlık konusunda da gündeme gelen damgalanma, sapma, ayrımcılık, eşitsizlik ve dışlanma gibi temel tartışma konuları, sosyoloji literatüründe geniş yer aldığı için sosyologlar da sakatlık konusuna ilgi duymaya başlamışlardır. Sakatlık, klasik sosyoloji kuramlarında temel bir tartışma konusu olarak yer almasa da sakatlık deneyiminden gelen sosyal bilimciler çeşitli bakış açıları ve modeller geliştirmişlerdir. Bu modellerden biri sakatlık sosyal modelidir.

Sakatlık sosyal modeli, sakatlığa yönelik özgürleştirici tutum ve politik açıklamalarıyla alanda merkezi bir konumda yer almaktadır. Sakatlık durumunu temsil etmek ve bu durumun getirdiği toplumsal baskıların ortadan kaldırılmasına rehberlik etmek için tasarlanmış olan sosyal model, sakat hareketinin "büyük fikri" olarak öne çıkmıştır. Bu düşünce, sakatlığın "bedensel eksiklikten" kaynaklanmadığını güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Bu vurgu sakatlığın toplumsal örgütlenme biçiminden kaynaklandığını ön plana çıkarır. Sosyal modelin bu vurgusu, farklı disiplinler içerisinde oldukça zengin sayılabilecek yeni bakış açılarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Fakat bu zenginlik, sosyal modelin anlaşılmasını da zorlaştırmaktadır.

Bu çalışmanın amacı bu zorluğu anlaşılır kılmaktır. Bu çerçevede çalışmada ilk olarak sağlık sosyolojisinin sakatlığa verdiği cevaplar üzerinde durulmaktadır. İkinci olarak sosyal modelin ağırlıklı olarak şekillendiği iki merkezin (İngiltere ve Amerika) karakteristik özelliklerinin neler olduğu üzerinde durulmaktadır. Üçüncü olarak sosyal modelin sosyoloji disiplini içerisindeki sosyolojik perspektifler tarafından nasıl ele alındığından bahsedilmektedir. Son olarak sosyal modeli geliştirmeye yönelik çabaların neler olduğuna ve beden teorilerinin sağladığı imkâna değinilmektedir. Sonuçta makale, sakatlık sosyolojisi literatürüne teorik düzeyde bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

2. Sakatlığa Yönelik İlk Açıklamalar

Sakatlıkla ilgili araştırma yapan yazarların çoğu, sosyolojiyi sakatlıkla ilgili yüksek düzeyde teorik ve metodolojik kaynaklar sunan bir sosyal bilim olarak görmektedir. Ancak, İngiltere'de gelişen sosyal modelin büyük bir beşerî bilimler profiline sahip olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bu durum, muhtemelen buradaki sakatlık çalışmalarını ilk gerçekleştiren kişilerin sakat bireylerden oluşması ve hareketin politik kazanımlara öncelik vermesinden kaynaklanmaktadır. Amerika'da ise durum daha farklıdır. Burada sağlık sosyolojisinin sağladığı perspektif meseleye zengin teorik ve metodolojik bir zemin sunmuştur. Dolayısıyla Amerika'da sakatlığa yönelik ilk sosyolojik açıklamaların sağlık sosyolojisinin geliştirdiği teorik zeminden doğduğu söylenebilir. Bu yüzden, öncelikle sağlık sosyolojisinin sunmuş olduğu teorik zemine bakmak gerekir.

Amerikalı sosyolog T. Parsons'ın "hasta rolü" (*sick role*) kavramı üzerinden sağlık ve hastalığa dair ileri sürdüğü görüşler, sağlık sosyolojisi alanında güçlü bir paradigma konumundadır.

³ Bu çalışmada sakatlık terimi İngilizce *disability* teriminin karşılığı olarak ve 'engellilik' terimiyle eşanlamli şekilde kullanılmaktadır. Hem sakatlık terimi hem de sakat, yeti yitimi ve özürülü gibi sakatlık literatüründe geçen diğer sözcüklerin kullanımında "Sakatlık Çalışmaları- Sosyal Bilimlerden Bakmak" kitabındaki terimler sözlüğü esas alınmıştır.

1940'ların sonlarında yazan Parsons, Batılı gelişmiş toplumlarda 'normal' olma durumunun 'sağlıklı' olma durumuna karşılık geldiğini, buna karşılık hastalığın ve dolaylı olarak sakatlığın ise 'normallikten' sapma olarak görüldüğünü belirtmiştir (Parsons, 1951). Sonraki dönemde sosyologlar, özellikle tıbbi sosyologlar, 'hastalık' deneyimine ve ondan kaynaklanan sosyal sonuçlara, özellikle de damgalama yönetimine (Goffman, 2014) odaklandılar. Bu iki görüşün şekillendirdiği çalışmalar sakatlığın bir sosyal sapma olarak görülmesine neden olmuştur. Çünkü sağlık sosyolojisi özünde bir sosyal sapma paradigmasıdır. Sağlık sosyolojisindeki farklı teorik bakış açılarıyla hareket eden sosyologların hemen hepsinin sosyal sapma paradigmasını kullandığını söylemek mümkündür (Thomas, 2012).

The Social System adlı çalışmasında Parsons, sağlığı bireyin sosyal olarak işlevsel olma yeteneği bağlamında tanımlar. Yeteneğin ölçüsünü ise bireyin kendinden beklenen işlevleri eksiksiz bir şekilde yerine getirmesi belirlemektedir (Kasapoğlu, 2001: s. 32). Dolayısıyla hastalık/anormallik, kişinin sahip olduğu rolleri sekteye uğratan bir sapma durumu olarak görülmektedir (Parsons, 1991). Çünkü hastalığın neden olduğu kısıtlayıcılık hali bir toplumsal geri çekilmeye neden olmaktadır. Bu geri çekilme hastanın toplumdaki rollerini yerine getirememesine neden olduğu için geçici bir sapma hali olarak görülür. Bu sapma hali geçicidir, çünkü Parsons'a göre toplum gizil bir sözleşmeye dayanır. Bu sözleşme, aktörlerin ortak değerlere göre hareket etmelerini öngörür. Hareketin yönünü belirleyen husus ise sahip olunan roller ve statülerdir. Hastalık, rollerden ve statülerden bir geri çekilmeye neden olduğu için arzulanmayan bir durum olarak görülmektedir.

Hasta rolünün geçici olarak kurgulanması, kalıtsal ve süregelen hastalıklar ile sakatlık hallerini açıklamada soru işaretlerinin oluşmasına neden olmaktadır. Bu yüzden, hastalık rolünü kronik hastalıklara ve kalıcı sakatlıklara uyarlamak mümkün görünmemektedir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki sakatlık, çoğu zaman içerisinde bir hastalığı barındırmaz. Dolayısıyla sakat kişide hastalıktan kaynaklı bir kapasite düşmesi söz konusu değildir. Shakespeare'in de (2018) belirttiği gibi bir taraftan sakatlık halinin getirdiği (görmeme, duymama, yürüyememe gibi) süregelen durumlar, diğer taraftan sakat bireylerin bu süregelen durumlar nedeniyle yaşadıkları dışlanmalar vardır. Bu noktada Parsons'ın ileri sürdüğü görüşler eleştirilmektedir. Eleştiriler anormalliğin etkilerinin sadece patolojik olarak ele alınamayacağı üzerine yoğunlaşmaktadır.

1960'larda Erving Goffman'ın (2014) öncülüğünde yapılan 'damga' çalışmalarında normal ve anormal/sapma kavramların tanımlarının insanın içinde bulunduğu toplumsal çevre ile ilgili olduğu vurgulanmış ve bu kavramların toplumsal bağlamdan bağımsız olarak incelenemeyeceği savunulmuştur (Barnes, Mercer ve Shakespeare, 2008: ss. 84-86; Meşe, 2014: s. 82). Burada sakatlık, bedensel yeti yitimlerinden ziyade bedensel farklılıkların toplumsal ve kültürel algılanışıyla açıklanmaktadır. Dolayısıyla sakatlığı analiz etmeye çalışan sosyologlar, yeti yitimini deneyimleyen bireylere sosyal ve kültürel açıdan nasıl anlamlar yüklediği ile ilgili açıklamalar getirmeye odaklanmışlardır (Burcu, 2020: s. 54; Samav ve Sallan Gül, 2021: ss. 38-39). Bundan dolayı bu yaklaşım etiketleme/damgalama üzerinde dikkatle durmaktadır.

Etiketleme teorisinin sakat insanlara uygulanması konusunda Goffman'ın *Damga* (2014) eseri oldukça işlevseldir. Burada damga, bir kişiyi sosyal kategoride diğerlerinden farklı kılan ve kişiyi lekeli bir duruma indirgeyen bir özellik olarak ele alınır (Goffman, 2014: s. 133).

Bedensel şekil bozuklukları ve zihinsel sorunların bir damgalama tipi olarak ele alındığı eserde toplumun damgalı/sakat kişiden beklemedikleri şu şekilde ifade edilmiştir:

Damgalı kişiden, yükünün ağır olduğunu ve bu yükü taşımanın onu bizden farklı kıldığını ima edecek hiçbir davranışta bulunmaması talep edilir... Diğer bir ifadeyle damgalı kişiye hem kendi kendini hem de bizi gerçekten kabul ettiğini gösteren bir işaret vermesi tavsiye edilir; oysa biz bu kabulü kendisinden ta başından beri esirgemiştizdir (Goffman, 2014: s. 172).

Goffman'ın çalışmasında tüm insan farklılıklarının potansiyel olarak damgalanabilir olduğu görülmektedir. Farklılığın istendiği bir sosyal bağlamdan farklılığın istenmediği başka bir bağlama geçildiğinde, damgalanmanın etkileri hissedilmeye başlanır (Brown, 2013: s. 147). Burada durumları ister fiziksel ister zihinsel olarak belirlenmiş olsun, kronik hastalığı olan kişiler ile sakat kişiler damgalayıcı anlamlar taşıyan etiketlerin talihsiz ve acı çeken kurbanları olarak görülürler. Bu olumsuz anlamlar da çoğunlukla kültürel klişelere ve imajlara dayanmaktadır (Carol, 2007: s. 21). Toplum damgalı kişiye içinde yaşadığı büyük grubun bir üyesi olduğunu söyler; bu da onun aslında normal bir insan olarak görüldüğü anlamına gelir. Fakat toplum aynı zamanda damgalı bireye onun bazı açılardan 'farklı' olduğunu ve bu farklılığını reddetmesinin boşuna olacağını da söyler. Bu farklılık şüphesiz yine aynı toplumdan kaynaklanır; çünkü normal koşullarda bir fark, eğer daha öncesinde müşterek surette kavramsallaştırılmamışsa bir mesele haline gelmez. Damgalı kişiye, bir yandan herkes gibi biri olduğu söylenirken diğer yandan onun farklı olduğu hissettirilir (Goffman, 2014: ss. 174-175). Bu güçlük toplum içindeki her etkileşimde kendisini gösterir.

Goffman'ın çalışmalarında sakat bireylerin birer sapkın olarak algılandığı görülmektedir. Çünkü bu kişiler toplumun standartlarına uymamaktadırlar. Standartlara uymayıp ise sakat bireylerin kendi farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Kısacası burada kişinin yaşadığı sorunların kaynağının bizatihi onun kendi eksiklikleri/kusurları olduğu fikri ön plandadır. Parsons ve Goffman'ın analizleri temelde normal ve anormal arasında gerçekleştirilen bir ayrıma dayanmaktadır. Bu ayrımda sakatlar anormal tarafta yer alırlar. Anormallığe sahip olmak ise toplumsal ilişkilerde belirli dezavantajlara sahip olmak anlamına gelmektedir.

Sakatlık anormallik olarak değerlendirildiğinde yeti yitimine sahip olan birey edilgen, çocuksu, bağımlı ve güçsüz olarak görülür. Sakatlar engelsiz dünyaya utanç ve rahatsızlık vermemek için, normallik hedeflerini kabul etmeye zorlanırlar. Sakatlıkla özdeşleşen sosyal, ekonomik ve politik dezavantajlar doğal kabul edilir. Tüm bunlar toplumun sakatlığı toplumsal bir baskı biçimi olarak dışlamasına yol açar (Barnes, 1999: ss. 44-45; Begum, 1992: ss. 71-72). Diğer taraftan, bu baskı 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra kuvvetli bir şekilde sorgulanmıştır. T. Scheff (1966), D. L. Rosenhan (1975) ve T. Szasz'ın (1961) çalışmaları bu sorgulamanın ürünleri olarak gösterilebilir. Ayrıca, M. Foucault'nun da çalışmalarından bahsetmek gerekir. Zira Foucault'nun çalışmaları 1990'larda sakatlık çalışmalarında oldukça etkili olmuştur. Fakat 1980'lerden önce, bir iki istisna dışında, sakatlığa yönelik akademik ilgi genellikle tıbbi açıklamalarla sınırlı kalmıştır (Barnes, Oliver ve Barton, 2008: ss. 1-5; Barnes, 2008: ss. 28-29). Diğer taraftan, tıbbi bakış açısının sınırları içerisinde yapılan bu çalışmalara sosyal model oldukça farklı bir bakış açısı geliştirmiştir.

Sosyal model, normal ve anormal üzerinden kurulan düzene karşıt olarak ABD ve İngiltere'deki sakat hareketi aktivistleri tarafından geliştirilmiştir. Sakatlığın bireyci tanımlarının aksine toplumsal olarak yaratıldığını savunur; sakatlığın bedensel bir patoloji sonucu

oluşturduğunu reddeder ve sakatlığın toplumsal olarak inşa edildiğini kabul eder. Mevcut toplumun 'sakatlayıcı' olduğu (*disabling society*) fikrine dayanan bu modele göre sakatlık, bedensel farkları dikkate almayan toplumsal örgütlenmeden kaynaklanmaktadır. Bu modele göre, her alanda ve anlamda erişilebilirliğin sağlanmasıyla sakatlıkla ilişkilendirilen olumsuzluklar ortadan kalkabilecektir. Bu anlamda sakatlık tıbbi değil, siyasi bir meseledir (Yardımcı, 2015: s. 11; Shakespeare, 2011: s. 53).

Sosyal modelin geliştiği coğrafya olan Amerika ve İngiltere'de var olan sakat hareketlerinin farklı kökenleri vardır. Bu nedenle iki ülkedeki sakatlığı görme biçimi arasında da farklılık vardır. Sakatlık İngiltere'de toplumsal dışlanma ve dezavantajlılık gibi olumsuz kavramlarla ele alınırken Amerika'da ise farklılıkların olumlu karşılandığı sivil haklar çerçevesinde ele alınmıştır. Amerika'da sakatlık, siyahiler ve kadınlara yönelik hakların uygulanmasını talep eden "sivil haklar" hareketinden ilham alınarak yürütülmüştür. Bu nedenle sakatlık, üstesinden gelinmesi gereken olumsuz bir şey olmaktan ziyade yüceltilmesi gereken bir durum olarak görülmüştür. İki ülkedeki sakatlık çalışmalarıyla sakat aktivizmi arasındaki bağ da önemlidir. İngiltere'de sakat aktivizmi politik analizlerle örtüşmüştür. ABD'de ise sakat aktivizmi sakatlık çalışmalarından önce meydana gelmiştir (Davis, 2018: s. 9). İki ülke arasındaki söz konusu farklılıklar sosyal modele daha yakından bakılmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede sakat hareketi ile sosyal model arasındaki bağlantı ve sosyal modelin gelişim seyri üzerinde durmak gerekir.

3. Sakat Hareketi ve Sosyal Model

Sakatlık tarih boyunca var olmuştur. Ancak sakat bireylerin toplumdan beklentilerini sesli bir şekilde dile getirmişlerini 1930'lu yıllara kadar görmek pek mümkün değildir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı ve Vietnam Savaşı'ndan çeşitli yeti yitimleriyle dönen askerlerin toplumdan beklentileri sakat kişilerin seslerinin yükselmesini sağlamıştır (Barnes, 2012: ss. 13-14). 1930'larda başlayan ilk tepkilere ek olarak 1960'lı yıllarda refah devletinin sorgulanmaya başlanması sakat kişilerin seslerini daha gür çıkarmalarına imkân tanımıştır (Shakespeare, 2018: ss. 11-12). Bu çerçevede 1960'lı yıllarda sakat hareketlerinin örgütlenmesinin ilk nüveleri İngiltere'de görülmeye başlanır.

İngiltere'de *Disablement Income Group* (DIG- Sakatlık Gelir Grubu), *Union of the Physically Impaired Against Segregation* (UPIAS- Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Yeti Yitimi Olanların Birliği), *Sisters Against Disablement* (Sakatlığa Karşı Kız Kardeşler), *Liberation Network of People with Disabilities* (Sakat Kişilerin Özgürleşmesi Ağı), *The British Council of Organization of Disabled People* (BCODP -İngiliz Sakat Örgütleri Konseyi) gibi kuruluşlar bu yıllarda kurulmuştur (akt. Shakespeare ve Watson, 2011: s. 392).

1960'ların sonlarında Britanya'daki Sakatlık Gelir Grubu (DIG), sakat bireylerin dünyadaki en büyük kitle örgütlerinden biri haline gelmiştir. DIG, öncelikle ulusal engelli geliri için kampanya yürütmüştür. İki kadın (Megan Duboisson ve Berit Moore) tarafından başlatılan kampanyanın liderleri, başlangıçta engellilerin sosyal hakları konusunda birtakım endişelere sahip olsalar da hareket zamanla parlamenter lobi grubuna dönüşmüştür (Finkelstein, 2001: s. 3). Böylece sakat dernekleri sakat kişilerin dezavantajlarına vurgu yaparak ılımlı değişikliklerle durumu değiştirmeye çalışan bir politikaya doğru kaymışlardır. Bu durum Marksist bir bakış açısının yön verdiği UPIAS'ın ön plana çıkmasına neden olmuştur.

UPIAS'ın oluşumu 1966 yılına kadar götürülebilir. Bu tarihte P. Hunt tamamı sakat olan altı erkek ve altın kadın yazarın makalelerinden oluşan *Stigma: The Experience of Disability* adlı kitabı derlemiştir. Kitap sakatlığın tıbbi bir hüviyetinin olduğu ve bu nedenle kişisel trajedi olarak algılanması gerektiği yönündeki algıları kırmaktadır (Twardowski, 2019: s. 8). Ayrıca P. Hunt'ın 1972 yılının Eylül ayında The Guardian'a yazdığı ve sakatların belirli yerlere kapatılmasına tepkisini dile getirdiği mektubu sürece yeni bir ivme kazandırmıştır (Hunt, 1972).

Lee Court Cheshire'daki evinde Hunt'ın sakatların toplumdaki yaşamları için başlattığı mücadeleyle UPIAS'ın oluşumu başlamıştır (Finkelstein, 2004: s. 13-14). Hunt'ın oluşturmuş olduğu gruba daha sonra V. Finkelstein de katılmıştır. Finkelstein *Apartheid* karşıtı faaliyetleri nedeniyle Güney Afrika'dan sınır dışı edilen bir psikologdur. Finkelstein Apartheid rejimine karşı takip ettiği Marksist çizgiyi UPIAS'ta da sürdürmüştür. Yeni katılımlarla UPIAS sakatlık üzerine düşünen ve Marksist düşüncelerin yer aldığı bir harekete dönüşmüştür (Shakespeare, 2018: ss. 11-12). UPIAS sakatlığa dair düşüncelerini 1976 yılında yayımladığı bir bildiri ile ilan etmiştir. Bu bildiri ile sosyal model olarak adlandırılan süreç de başlamıştır (Oliver, 2004: s. 7).

Bildiride sakatlık, gereksiz yere tecrit edilmiş ve topluma tam katılımdan dışlanmış olması nedeniyle kişinin yeti yitimleri üzerine dayatılan bir durum olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle sakatlar toplumda ezilen bir grup olarak görülmüştür (Fundamental Principles of Disability-FPD, 1976: s. 3-4). FPD'de yapılan tanım üzerine engelli sosyolog M. Oliver, 1980'lerde bu konu hakkında akademik makaleler yayımlamış ve UPIAS'ın yön verdiği düşünceleri ifade etmek için "sakatlığın sosyal model"i adlandırmasını yapmıştır (Shakespeare, 2011: s. 52; 2018: ss. 11-12). Bu adlandırma alanda çalışan birçok yazar tarafından genel kabul görmüştür.

Sosyal model sakatlık sorununun toplumsal olarak nasıl üretildiği üzerinde durur. Bu bakışta yeti yitimi ve sakatlık üzerinde ısrarla durulan iki temel kavramdır. Bu iki kavram sosyal modeli anlamak için de önemlidir. V. Finkelstein sosyal modelin kavramlara bakışını ve sakatlığı şu sözlerle anlatır:

Yeti yitimine (impairment) sahip olmakla sakat (disabled) olmak arasında bir bağlantı olduğu açıktır. Yeti yitimine sahip olmak sakat olmanın ön koşuludur, ancak yeti yitimine sahip olunması sakat olunmasına neden olamaz. Bir kolunu bir gözünü kaybetmek bile kişiyi sakat yapmaz. Kültür, kişiyi sakat olarak tanımlamadan önce bu tür yeti yitimlerine belirli özellikler atfetmek zorunda kalır. Bu nitelikler kültüre yerleştiğinde ve sakatlığın tanımlayıcı özellikleri olarak kabul edildiğinde, kol ve göz eksikliği gibi yeti yitimleri sadece şeklen sakatlık olmakla kalmayacak, aynı zamanda bireyin baskın özellikleri olarak görülecektir (yani kişi 'sakat' olarak etiketlenir). Böyle bir toplumda, kültürel olarak tanımlanabilen yeti yitimlerine sahip olmak, bireyi aynı zamanda sakat bir kişiye dönüştürür. Hem yeti yitimi hem de sakatlık bireyin kişisel nitelikleri haline gelir. Bundan sonra, iki koşulu çözmek çok zor olabilir (2001: ss. 7-8).

UPIAS'ın yön verdiği sosyal modelin merkezi düşüncesi, kişinin sakat olmasının nedeninin toplum olduğudur. Bu düşünce sosyal modelin etkili olduğu tüm ülkelerde hâkimdir. Sosyal model düşüncesine göre sakat kişiler ile sakat olmayan kişiler aynı değildir. Sakat kişiler ezilen bir gruptur. Ezilen grubu ezenin toplum olduğunu göstermek için Finkelstein, tekerlekli sandalye kullanan insanlara göre inşa edilmiş bir köy hakkında ünlü bir makale yayınlamıştır. Bu köyde her yer düzdür, yüzeyler doğru yükseklikte, banyolar ferahdır. Sakat bireyler için

engellerin olmadığı bir yaşam alanı inşa edilmiştir. Ancak daha sonra köye sakat olmayan (yürüyebilen) insanlar gelmiştir. Bir süre sonra yürüyen kişiler günlük hayatta başlarını sağa sola vurmaktan ve alt kattaki tezgâhlara doğru sürekli eğildikleri için sırtlarının ağrmasından şikâyet eder olmuşlardır. Bundan dolayı “yürüyen insanlar” köyün yeni sakatlarına dönüşmüşlerdir (Shakespeare, 2018: ss. 13-14). Benzer şekilde yaşama yardım eden teknolojiler de kişinin sakat olarak tanımlanıp tanımlanmamasında belirleyici olabilmektedir. Örneğin, nasıl ki uçak, uçamayanlar için bir hareket yardımcısı ise, tekerlekli sandalye de yürüyemeyenler için öyle bir hareket yardımcısıdır (Oliver, 1996: s. 108). Sakatlığın toplumsal organizasyon içerisinde oluştuğunu belirten sosyal modelin bir diğer savı, mevcut sosyal organizasyonun ezilen kesimi (sakatları) belirli alanlara kapattığı yönündedir. Dahası sakat bireylerin toplumda sakat olmayan kuruluşların denetimine ve inisiyatifine bırakıldığı ileri sürülür.

Sosyal model, modern tıbbın görüşüne göre şekillenen kurumların egemenliğine de karşı çıkar. Sakatlık sorununun çözümü hayır işlerinden ya da sakatlığı deneyimlemeyen kişilerin kurduğu kurumların çözümlerinden geçmez. Bu nedenle sakat kişiler tarafından kontrol edilen ve yönetilen örgütlere ve hizmetlere ağırlık verilmelidir (Shakespeare, 2011: s. 54). Sakatlara yönelik uygulamalara sakatlık deneyimini bizzat yaşayan kişilerin karar vermesi sağlanmalıdır ki sakat kişiler yaşamları üzerinde söz sahibi olabilsinler. Bu bakış açısı özellikle kıta Amerika’ında gelişen sosyal model savunucuları tarafından güçlü şekilde dile getirilmiştir.

Sosyal modelin sakatlık tanımında iki farklı yön vardır. Birincisi sakatlığın toplumsal olarak ‘inşa’ edildiği vurgusu üzerinde dururken ikincisi sakat insanları damgalanmaya ve dışlanmaya maruz kalan bir azınlık olarak görür. İkinci görüşe göre, engellilerin zorlukla karşılaşmalarının temel nedeni, ırksal veya etnik azınlıklarla aynı çizgide ayrımcılığa maruz kalmalarıdır. Burada vurgulanan ayrımcılık, genellikle toplumun çeşitli farklılıklara sahip insanları barındırmadaki başarısızlığıdır. Bazı açılardan sakatlar ırksal azınlıklara benzetilebilir. Bu bakışın en tanınmış ifadesi, engellileri "ayrık ve tecrit edilmiş bir azınlık" olarak tanımlayan Amerikan Engelliler Yasası'nın (ADA) önsözünde bulunur (Wasserman vd., 2016). Amerika merkezli sosyal model anlayışında sakatlığın öncelikle anayasal hak düzleminde ele alındığı görülür. Bu çerçevede Amerikan anayasasında var olan bireysel haklara güçlü vurgu, sakatlık anlayışının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Amerikan toplumundaki serbest pazarın ve rekabetçi değerlerin gelişimi, bireyciliğin ön planda olması ve örgütlü işçi hareketlerinin varlığı, sakatlığı açıklamada ele alınabilecek önemli faktörlerdir (Shakespeare, 1993: s. 250).

1960’larda ortaya çıkan “Bağımsız Yaşam Hareketi” Amerika’da sakatlığa bakışı belirleyen temel faktörlerden birisidir. Amerika’da gelişen Bağımsız Yaşam Hareketi büyük ölçüde sosyolog Wolfensberger’in (1972) ‘normalization’ (normalleşme) olarak adlandırdığı ilke çerçevesinde şekillenmiştir. Wolfensberger, gelişimleri açısından engelli kişilerin bir kurum yerine mümkün olan en ‘normal’ ortamda yaşamları gerektiğine inanıyordu. Burada sakat bireylerin engelli olmayan kişilerle aynı medeni haklara, seçeneklere ve kendi yaşamlarındaki seçimler üzerinde kontrole sahip olmaları gerektiği dile getirilmektedir (Hayman, 2019). Bu çerçevede ABD’deki sakat aktivistler, sakatların damgalanmasını, kimliklerinin bedensel yetersizliklerine göre değerlendirilmesini, çaresiz ve bağımlı bireyler gibi gösterilmesini protesto etmeye başlamışlardır (Meşe, 2014: s. 89).

ABD’deki sakat hareketi, diğer sivil hak hareketlerinin (siyahi hareket ve kadın hareketi gibi) izlediği stratejilere benzer yollar benimsemiştir. Bu nedenle Amerika’daki engelli eylemlerinde

şarkılar ve gösteriler önemli bir yer tutmuştur. Özellikle Martin Luther King'in önderliğinde gerçekleştirilen siyahi gösteriler ilham kaynağı olmuştur. Siyahların "siyah güzeldir" (*black is beautiful*) ve "siyah güç" (*black power*) gibi söylemlerinden hareketle ABD'deki sakat aktivistleri de kendi kimliklerinin olumlu yanlarını (*crippled is beautiful* gibi) vurgulamayı tercih ettiler. Burada sakatlık, üstesinden gelinmesi gereken olumsuz bir şeyden ziyade, yüceltilmesi gereken bir durum olarak ele alınmıştır. Farklılığın oluşturduğu dezavantajlar ortadan kaldırılması gereken bir kimlik kategorisi olarak görülmüştür (Davis, 2018: s. 9; Shakespeare, 2005: ss. 1-2).

G. DeJong'un çalışmasında (*The Movement for Independent Living: Origins, Ideology and Implications for Disability Research*) Bağımsız Yaşam Hareketi'nin beş toplumsal ilke tarafından şekillendiği belirtilir. Bunlar; Amerikan azınlık hareketlerinin talep ettiği istihdam, barınma, ulaşım, eğitim vb. temel hizmetlere ve fırsatlara erişimde eşitliğin talep edilmesi (1). Engelli bireylerin kendilerini eğitmek ve hangi hizmetleri satın almak istediklerine kendilerinin karar verme hakkına sahip olması (2). Aynı veya benzer engelleri olan diğer kişilere nasıl hizmet edileceğini en iyi yalnızca engelli kişilerin bildiği ve dolayısıyla aynı dertten mustarip kişiler arasında yardım gruplarının kurulması (3). Engelliler 'hasta' değildir, bu nedenle kişisel yardım önemlidir. Kişisel yardım, engelli kişinin kendi kişisel yardımcılarını işe aldığı, eğittiği ve yönettiği tüketiciye yönelik bir hizmettir (4). Sakat bireylerin kendi seçtikleri topluluklarda yaşamaları için ihtiyaç duydukları destek hizmetlerinin sağlanması (5) (Shreve, 2011: ss. 9-10). Dejong'un çalışmasından anlaşılacağı gibi Amerikan merkezli sakatlık sosyal modelinde kapitalizmin belirlediği tüketim, ekonomik güç ve bağımsız yaşam eksenleri önemli bir yer tutmaktadır. İngiliz sosyal modelinde ise durum Marksist bir çerçevede bir dezavantajlılık olarak değerlendirilir.

Kapitalizmle birlikte sakatlar, sanayi işletmelerinin (sağlam beden normlarına uygun üretim çarklarına sahip büyük ölçekli tesislerin) dışında tutuldular. Dahası sistem içerisinde üretime katılmayan herkes (yaşlılar, çocuklar ve sakatlar) bakıma muhtaç kişiler olarak görülmüştür. Modern tıbbın gelişmesiyle birlikte hastane temelli büyük rehabilitasyon merkezleri ve tımarhaneler gibi kurumların oluşturulması da bu süreci desteklemiştir. Dahası sakatları kişisel trajedilerden mustarip, kendilerine bakamayacak durumda olan, bakıma ve korumaya muhtaç kişiler olarak görmek karakteristik bir tavır olarak kapitalist toplumlara gittikçe yerleşmiştir (Finkelstein, 1980: ss. 6-8). Finkelstein *In Attitudes and Disabled People* (1980) adlı çalışmasında sakatlığın, Batı sanayi toplumunun gelişiminin doğrudan bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir. Düşüncesinde geleneksel materyalist bir çerçeve kullanan Finkelstein, insanlık tarihini üç farklı ardışık aşamaya bölmektedir. Birinci aşama, genel olarak Avrupa sanayileşmesinden önceki feodal döneme tekabül eder. Burada ekonomik faaliyet esas olarak tarıma ve hane halkına dayandığından üretim tarzının engelli insanları katılımdan alıkoymadığını belirtir. Ancak ikinci aşamada, yani sanayileşmenin hâkim olduğu dönemde, sakat insanların (fabrika temelli çalışma sistemine ayak uyduramadıkları için) istihdamdan dışlandıklarını düşünür. Bu dışlama sakatların belirli alanlara kapatılmasının da nedeni olmuştur. Finkelstein'in henüz yeni başladığını iddia ettiği son aşama ise teknolojinin geliştirilmesi ve kullanılması yoluyla sakatların bu tür baskılardan kurtulacağı bir döneme tekabül etmektedir. Üçüncü aşamada, sakatlık yalnızca sosyal kısıtlama olarak kabul edileceğinden, paradoksun sonuna tanık olunacaktır. Bu materyalist çizgi daha sonra P. Abberley ve M. Oliver tarafından devam ettirilmiştir (Barnes, 2015: ss. 73-75).

Sosyolog Abberley (1987), sakatların durumlarının en iyi toplumsal dezavantaj üzerinden anlaşılabilirliğini öne sürer. Bunun için de bu dezavantajın ekonomik, sosyal ve psikolojik özelliklerinin ve maddi temellerinin ortaya konulması gerektiğini belirtir. Benzer şekilde M. Oliver da (1990) bu düşünceyi çalışmasının merkezine yerleştirir. Oliver, bireysel ve tıbbi bir sorun olarak sakatlığa ilişkin baskın görüşün kapitalizmin üretici güçleri, maddi koşulları ve toplumsal ilişkileri tarafından oluşturulduğunu öne sürer. Dolayısıyla bu güçleri, koşulları ve ilişkileri aşma şansı, özünde kapitalizmin kendisinin aşılmasının olanaklarına bağlıdır (s. 132). Diğer bir deyişle kapitalist sistemde sakatlık, iş merkezli ve ihtiyaç temelli dağıtım sistemleri arasında yapısal bir sınır kategorisi haline gelmiştir. Bu yapısal sınır da genellikle sakatlara karşı baskıcı ve damgalayıcı bir araç olarak kullanılmıştır (Stone, 1985: ss. 180-186; Özgökçeler ve Alper, 2010: s. 36). Kapitalizm üretim üzerine kurulu bir sistemdir. Bu sistem içerisinde üretime katılmayanlar, topluma katkı vermeden tüketen kesimler olarak görülür. Bu nedenle sakatlar kapitalist sistemde bir yük olarak algılanır.

Materyalist bakış açısı, Amerika merkezli düşüncelerin aksine, sakat insanların ezilmesinin temelde kapitalist gelişmeyle (maddi ve ideolojik değişkenlerle) bağlantılı olduğunu öne sürmektedir. Ancak bütüncül bir bakışla bakıldığında sosyal modele göre, sakat kişilere yönelik kısıtlamaları meydana getiren esas faktör toplumdur. Bu nedenle toplum sakat kişilerin deneyimlerinin merkezinde yer alır. Benzer bir şekilde Burcu da bu inşa sürecine dikkat çeker. Kişiyi engelli kılan inşa süreci, yeti yitimi olan bireyin “neyi deneyimleyip neyi deneyimlemeyeceğini” belirlemesi bakımından önemlidir. Sosyal model sakat kişilerin toplumda ‘neyi’ deneyimlemekte olduklarıyla yakından ilgilidir. Bu nedenle sosyal model içinde sakatlık, objektif olmaktan ziyade sosyal bir tanımlama olarak ele alınır (2004: s. 23). Bu çerçevede sosyal model sakat hareketinin "büyük fikri" olarak adlandırılmıştır. Bu büyük fikir küresel çapta etkili olmuştur. Böylelikle sakatlığa dair geleneksel “dezavantaj yaklaşımı”nın yerini “sosyal baskı” yaklaşımı almıştır (Shakespeare, 2018: s. 14-15). Sosyal modelin sahada meydana getirmiş olduğu bu etki, sakatlığın giderek sosyal sapma paradigması çerçevesinden çıkmasını sağlamıştır.

C. Thomas’ın da belirttiği gibi eleştirel ırk çalışmaları, toplumsal cinsiyet çalışmaları ve queer çalışmaları ile ilgilenen çağdaş sosyologların bu grupları sosyal açıdan sapkın olarak görmeleri ve sakatlığı normal/sapkın ikiliği çerçevesinde incelemeleri uygun değildir. Güç ilişkileri ve madunların toplumsal inşasını inceleyen feministler ve diğerleri gibi, sakatlık araştırmalarındaki yazarlar da toplumsal sapma paradigmasını reddederek toplumsal baskı paradigmasına yönelmişlerdir (2012: s. 215). Ancak en ateşli sosyal modelciler bile bunun kapsamlı bir sakatlık sosyal teorisi olmadığı konusunda hemfikirdirler (Corker ve Shakespeare, 2002: s. 13). Bu durum sakatlık çalışmalarını tekrar sağlık sosyolojisindeki teorik perspektiflere yönlendirmiştir. Böylece sakatlık mevcut teorik zemin üzerinden toplumsal baskı çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır.

Sosyal model çerçevesinde zaman zaman pür sosyolojik zaman zaman da disiplinlerarası bir yaklaşımla yapısal-işlevselci, çatışmacı, sembolik etkileşimci ve inşacı paradigmlar şemsiyesi altında birtakım adlandırmalarla sakatlığı açıklamaya çalışan çeşitli kuramlar geliştirilmiştir (Burcu, 2020: s. 35). Bu kuramların sosyal modelin görüşlerini merkeze alarak kendi bakış açılarını şekillendirdiklerini söylemek mümkündür. Ayrıca sosyal modelin bakış açısına sahip hibrit modellerin olduğu da söylenebilir.

4. Hibrit Modeller ve Sosyal Teori

Burcu (2020) *Engellilik Sosyolojisi* kitabında sakatlık modellerini gelenekçi bireysel tıbbi model, sosyal model ve alternatif modeller olmak üzere üç başlık altında ele almıştır. Burcu, aynı zamanda alternatif modellerin aslında sosyal modelle aynı zemini paylaştığını da belirtir. Iriarte ise sakatlık modellerini üç başlık altında toplar: bireysel model, sosyal model ve hibrit modeller. Iriarte, çalışmasında sosyal modelin merkezini İngiltere olarak almıştır. Amerika’da gelişen sakatlık anlayışını ise diğer coğrafyalarda gelişen sosyal modellere benzer çizgide değerlendirmiştir. Iriarte ayrıca, bu iki ülke dışında İskandinav coğrafyasında gelişen benzer bir sosyal model anlayışından da söz etmiştir (2016: s. 31). Sakatlığa dair bakış açıları en genel hatlarıyla bu üç başlık altında toplansa da sosyal modelle aynı zamanda gelişen modellerin ve alternatif bakış açılarının sınırlarını net bir şekilde belirlemek güçtür.

1960'lardan itibaren, İskandinav ülkelerinde sakatlığı refah seviyesiyle birlikte değerlendiren görüşler vardır. Bu görüşler sakatlık konusunda odak noktasını kurumlardan ve bireysel değerlendirmelerden topluma ve çevreye kaydırdılar (akt. Iriarte, 2016: s. 18). Ancak bu eleştiriler tek bir noktaya odaklanmaktan ziyade bir fikir kümesi gibi durmaktadır. Dolayısıyla İskandinav anlayışı tek bir modelden ziyade bir fikir ailesi olarak görülmelidir. Burada sakatlık, kişi-çevre etkileşimi bağlamında tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle *sakatlık, bireysel işlevsellik ile toplumsal/çevresel talepler arasındaki boşluk olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla sakatlık bir ilişkidir ve çevreye göredir; aynı zamanda kişinin her zaman var olan özünden ziyade durumsaldır* (Tøssebro, 2004: s. 3-4). Sakatlığın tanımlanmasında etkileşimin üzerinde durması nedeniyle İskandinav modele aynı zamanda ilişki model de (*The relational model*) denilmektedir (Goodley, 2011: s. 15).

Sosyal modelin geliştirilmesi çabası olarak değerlendirilebilecek bir diğer model “*Affirmative model*”dir. Bu model, hem kişisel trajedi varsayımlarına hem de sakat olmayan kişilerin sakat kimliğin belirlenmesine yönelik değer yüklü varsayımlara doğrudan meydan okur. Model, bağımlılık ve anormallik kavramlarının reddedilmesinin yanı sıra, sakat insanlar ve yaşamları hakkındaki baskın sosyal inançların reddini de ifade eder. Sakatların kimliklerinin veya yaşamlarının olduğu, olabileceği veya olması gerektiği gibi düşüncelere yönelmez. Temel eleştiri, sözde trajedinin eleştirisi ile ilgilidir (Swain ve French, 2008: ss. 74-75). Bu modele yönelik üç eleştiri vardır. Birincisi, kimliğin olumlanması sakatların statüko içinde yaşadıkları baskıya rağmen statükonun kabulü olarak anlaşılabilir. İkincisi, bazı sakatlar onaylamayı zor bulabilir ve bu nedenle tüm sakatlar olumlu bir kimliğe sahip olmayabilir. Üçüncüsü ise sakat kimliğinin sınırlı olmasıdır (Iriarte, 2016: s. 19).

Hibrit modeller ise biyo-psiko-sosyal model, kültürel model ve kavramsal sakatlık modeli olarak adlandırılabilir. *International Classification of Functioning* – ICF raporu ile karakteristik bir hal alan biyopsikososyal modelde sakatlık; işlevsellik, yeti yitimi ve sağlık koşulları ile bireysel ve çevresel faktörler arasında dinamik bir etkileşim olarak anlaşılmaktadır (WHO-ICF, 2002: ss. 8-9). Kültürel modelde (*The cultural model*) ise sakatlığın varlığı, anlamın kendisinde, bilgide ve iletişimde konumlanmıştır. Kültürel model, sakatlığın bir var olma durumu olarak potansiyelini vurgular. Ayrıca sakatlığın damgalayıcı, sınırlayıcı ve kısıtlayıcı olarak değişen tanımlarından yararlanır (Devlieger, 2005: ss. 8-9).

Hibrit modeller içerisinde son olarak “*The Colombian Conceptual*”dan da söz edilebilir. Model, engelliliğin doğrudan dış etkenlerden etkilenen bir olgu olduğu ve bu nedenle özgün

bir sakatlık tanımıyla kavramsallaştırılamayacağı fikrinden doğmuştur. Bu modele göre sakatlık, iki türün etkileşiminden kaynaklanan karmaşık bir olgu ve gerçekliktir: (1) fiziksel sınırlamaları olan veya olmayan bir birey ile çevre arasındaki ilişki veya etkileşim; (2) farklılık ikilemi (akt, Iriarte, 2016: ss. 22-23). Söz konusu sosyal modeller sakatlığın oluşumunda toplumsal etkinin farklı görünümünü sunmaktadır. Burada temel perspektif toplumsal organizasyonun bireye getirdiği sınırlamalardır. Sonuç olarak şunu da belirtmek gerekir ki sakatlık çalışmalarında sosyolojik perspektifin dışında sosyal modeli esas alan farklı bakış açıları da (sosyal hizmet, tıp vb.) bulunmaktadır. Fakat bu çalışmada bu bakış açılarına değinilmemiştir.

Hibrit modellerden farklı olarak sosyal modelin bakışıyla şekillenen sosyal teorilerden de söz etmek mümkündür. Bu çerçevede sağlık sosyolojisi içerisinde sakatlığı bir sapma olarak değerlendiren *işlevselci bakış*, sakatlığı kişinin eylem sınırlılıkları ile gündelik hayatta gidilen mekânlardaki katılım sınırlılıkları arasındaki etkileşimde görmektedir. Burada sakatlık bireyin yetenek ve becerilerinin (biyolojik faktör) yanında toplumun kültürel kimlik tanımlarının, rol beklentilerinin ve çevresinin (sosyal faktör) keşiminde belirlenmektedir (Burcu, 2020: ss. 48-49). Burada sakatlığın tanımı her ne kadar kişi-toplum arasındaki ilişkide görülse de E. Topliss'e göre,

Güçlü kuvvetli çoğunluk ile bir bütün olarak toplumun faaliyetlerinde çıkarlarına daha az önem verilen sakat bir azınlık arasında her zaman biraz belirsiz ama yine de gerçek bir çizgi olması kaçınılmazdır. (...) Özellikle mesleki alanda, güçlü bağımsızlık ve rekabetçi başarıya yapılan vurgu, talihsiz yan ürünle birlikte, sakatlara yönelik damgalayıcı ve olumsuz bir bakış açısını teşvik eder. Bu da bireyleri hayatın bu değerli yönlerinde engellemektedir (Abberley, 2005: ss. 81-82).

Sembolik etkileşimci perspektiften sakatlığa yaklaşıldığında ise sakatlığın toplumun bakış açısından, yani bireysel anormallikler üzerinden tanımlandığı görülmektedir. Ancak bu sefer kişinin sakatlığı, farklılıktan ziyade toplumda var olan değerler sistemiyle tanımlanır. Bogdan ve Knoll'un ifadesiyle "*engellilik toplumun neyi onurlandırdığının ve küçük düşürdüğünün belirlenmesi bağlamında bakılması gereken sembolik bir anlama sahiptir. Geleneksel olarak birçok toplumda engellilik, bu durumdaki insanlara utanç getirmek üzere yapılandırılmıştır. Engelliliğin problemleri daha çok toplumun köklerinde derin bir biçimde yerleşmiş ve toplumsaldır*" (akt. Burcu, 2020: ss. 54-55). Toplumsal algıların sakatlığı belirlemedeki rolünü vurgulayan bir diğer görüş ise inşacı bakış açılarıdır.

Sosyal inşacı açıklamalar, bozulmanın 'gerçekliğini' sorgulayıp sakatlığın bazı insanlar tarafından diğerlerine uygulanan olumsuz bir etiket olarak anlaşılması gerektiğini öne sürmüşlerdir (Riddell, 1999: s. 86). Burada zayıf ve güçlü sosyal inşacı bakış açıları karşımıza çıkmaktadır. Zayıf anlamda sosyal inşacılık, insanların kendilerine benzemeyen bireyleri nasıl mağdur ettikleri hakkında düşünmeye yönelik sağduyulu bir yaklaşım geliştirmeye çalışır. Burada birilerinin diğerlerinden farklı olduğu algısı üzerinde durulur. Ancak bu algının baskıya dönüştüğü çoğu zaman fark edilmez. Güçlü inşacı bakış ise toplumsal cinsiyet, ırk ve yetenek önyargılarını açıklamada insan cehaletine veya yanlış anlamaya değil, temsilin kendisini birincil ideolojik bir güç olarak tanımlayan dilsel bir modele dayanır. Güçlü inşacılık, beden kendi temsilini hiçbir şekilde belirlemediğini, çünkü göstergenin anlam hiyerarşisinde bedenden önce geldiğini öne sürer (Siebers, 2001: ss. 738-741). Zira Cinselliğin Tarihi'nde Foucault (2007: ss. 103-104), bio-iktidarın kapitalizmle birlikte bedenlerden daha fazlasını

talep ettiğini belirtir. Çünkü kapitalizm, bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtının içine dâhil edilmesine ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasına muhtaçtır.

Foucault'nun bakış açısı ve sosyal teoride postmodernitenin yükselişi, nihai gerçeğin akıl ve rasyonalite yoluyla keşfedilebilecek oluşuna meydan okur. Bu meydan okuma sakatlık araştırmalarında da karşılık bulmuştur. Foucault gibi postmodernistler, 'normal' insanların sakat insanlar üzerinde uyguladığı gücü incelerken bu bakış açısını yeniden öne sürdüler. Onlara göre modernite, yabancılar üretme konusunda yaygın bir kapasiteye sahiptir. Hoşgörü ve uyumluluğun sınırları, tuhaflığın yönlerini inşa etmenin temelini oluştururken modernite, ürettiği farklılıkları her zaman homojenleştirmeye ve yok etmeye destek verir (Dawn, 2021: s. 4). Modernlikte yeti yitimine [impairment] yanıt özünde antropeemiktir: Sakat kişiler öteki rolüne büründürülmüş, toplumdaki dışlanmışlardır; Foucault'nun "büyük kapatılma" adını verdiği yolla hapsedilmiş, iktidar ve ayrıcalığın birçok kilit alanından dışlanmış, sakatların oralara erişimi engellenmiştir (Hughes ve Paterson, 2011: s. 63). Modernizm sakat insanları kendi oluşturduğu kurallar çerçevesinde toplumdaki dışlarken *postmodernist bakış* açısı değerlerin üstünlüğünün belirlenemeyeceği, dolayısıyla normal-anormal ayrımının yapılamayacağı üzerinden sakatlığa yaklaşır. Burada modernizmin oluşturduğu üst anlatıların sakat bireyler üzerinde tahakküm kurması eleştirilmektedir.

Normallik üzerinden normal olmayanlara kurulan tahakkümü eleştiren bir diğer görüş ise *feminist yaklaşımdır*. Feminist sakatlık teorisinin bilgilendirici önermesi, tıpkı kadınlık gibi sakatlığın da doğal bir fiziksel aşağılık, yetersizlik, aşırılık veya talihsizlik hali olmadığıdır. Aksine sakatlık, ırk ve cinsiyet kurgusu gibi, bedenlerin kültürel olarak üretilmiş bir anlatıdır. Sakatlık/yetenek sistemi, bedenleri farklılaştırarak ve işaretleyerek özneler üretir. Bedenlerin bu karşılaştırması biyolojik olmaktan çok ideolojik olsa da, yine de önyargılı bir sosyal/mimari ortamda kaynakların, statünün ve gücün eşit olmayan bir dağılımını meşrulaştırarak kültürün oluşumuna nüfuz eder (Garland-Thomson, 2017: s. 363). Feminizmin temel meselelerinden biri de erkeklerin kadınların bedenlerini -özellikle şiddet ve baskı, hukuk, ekonomik ilişkiler, din, gelenek ve kurumsallaşmış tıp yoluyla kadınların cinselliğini ve üreme süreçlerini- kontrol etmesidir. Feminist beden tartışmasının bir başka yönü, özellikle erkeklerin ve kadınların bedenlerinden yabancılaşmalarının kadınların baskı altına alınmasına nasıl katkıda bulunduğu ve kadınların erkek egemen toplum tarafından bedenlerinden nasıl yabancılaştıklarıyla ilgilidir (Wendell, 1996: s. 166). Feministlerin ana ilgisi kadınlara özgü bedensel deneyimlerin kadınlar tarafından yeniden tanımlanması olmuştur.

Sosyal model birçok yeni modelin ortaya çıkmasına teorik zemin sağlamasına rağmen bazı açılardan eleştirilere de maruz kalmıştır. Bu çerçevede Liz Crow sosyal modelin yenilenmesi gerektiğini savunmaktadır (Slorach, 2016: s. 26). Shakespeare ise sosyal modelin sakatlığın toplumsal yönlerine odaklanmasının onun sakatlığın diğer yönlerini görmesine engel olduğunu dile getirmiştir. Bu nedenle sakatlığın toplumsal sınırlamalarının yanında bedensel sınırlamaları içerdiğini de dile getirmiştir. Ek olarak tüm toplumsal sınırlamaların kaldırıldığı erişilebilir dünyada bile sakatların bazı engelleri yaşamak durumunda kalacağını savunmuştur (2006: s. 31-53). Shakespeare ayrıca sosyal modelin dört zayıf yanının olduğunu belirtir. Bu zayıf yanılardan birincisi yeti yitiminin göz ardı edilmesidir. İkincisi sakatların uğradığı baskının bir ön kabul olarak alınmasıdır. Üçüncüsü yeti yitimi ile sakatlık arasındaki ayrımın günlük yaşamda birbirinden ayrılamayacak düzeyde iç içe geçmiş olmasıdır. Dördüncüsü engellerin olmadığı bir dünyanın mümkün olmamasıdır (2011: s. 55-57).

Sosyal model, ağırlıklı olarak sakatlığı sosyal faktörlerin bir sonucu olarak gördüğü için eleştirilmiştir. Çünkü yeti yitimi ile sakatlığın ayrılmasının beden ve kültür arasında bir ayrışma ve ikilik yarattığı ileri sürülmüştür. Halbuki beden ve sakatlık kavramları, tıpkı acı kavramında olduğu gibi, ancak biyoloji ile kültürün kesişme noktasında açıklanabilecek kavramlardır. Fakat sosyal model sakatlığı feminist, post-yapısalcı ve fenomenolojik teoriler ile beden sosyolojisi içinde tartışarak bedenin sadece verili biyolojik bir yapı olarak değerlendirilemeyeceğini, aksine onun söylem ve dil aracılığıyla sosyal olarak üretildiğini söylemek zorundadır (Meşe, 2014: s. 90). Sosyal modele yöneltilen bu eleştiriler, yeti yitiminin (impairment) sakatlık çalışmalarında daha fazla ele alınmasını sağlamıştır (Açıkgöz, 2021: s. 145). Sosyolojideki beden teorileri de bu eleştirilere yönelik önemli imkânlar sunmaktadır. Bu teoriler yeti yitiminin sakatlık çalışmalarında daha fazla tartışılmasını sağlayabilir.

5. Yeti Yitiminin Sosyolojik İmkânı

Çağdaş sosyoloji literatüründeki beden teorilerine bakıldığında sakatlığın üç teorik bakış etrafında ele alınabileceği görülür. Shilling söz konusu üç bakışı sosyal inşacı analizler, fenomenolojik yaklaşım ve yapılaşma teorisi olarak belirtmektedir (Shilling, 2005: s. 202) Bu yaklaşımlar bedene dair sundukları bakış açılarıyla bedende yaşanan yeti yitimlerinin sakatlık çalışmalarına dâhil edilmesinin önünü açmaktadırlar

Sosyal inşacı beden görüşü, içerisinde farklı yaklaşımları barındırıyor olsa da genel olarak bedenin tarihsel, sosyal, kültürel, politik ve ekonomik söylemler, güçler ve sistemler tarafından yapılandırılan, biçimlendirilen, uygun hâle getirilen ve anlamlandırılan bir durum olarak ele alır. Bu nedenle doğal beden diye bir şeyin olmadığını, her şeyin söylem tarafından şekillendiğini ileri sürer. Sosyal inşacı beden görüşünde söylem ve iktidar oldukça önemlidir (Kaderli, 2020: s. 51).

Sosyal inşacı analizler bedenin biyolojik özelliklerinin güç ilişkilerinin merkezinde olduğunu belirtirler. Dahası burada bedenin biyolojik özellikleri otorite sahipleri tarafından düzenlenen bir zemin olarak görülür. Bu nedenle bu bakış bedenin topluma karşı alıcılığına ve toplum tarafından kısıtlanma kapasitesine odaklanır. Dolayısıyla bu yaklaşım içerisinde beden, vücudun sosyal anlamlarının üreticisinden ziyade alıcısı ve taşıyıcısıdır. Bu bağlamda sosyal inşacılık, bedenin bir şekilde toplum tarafından şekillendirildiğini, kısıtlandığını ve hatta icat edildiğini öne süren görüşleri ifade etmek için bir şemsiye terim olarak kullanılmıştır (Shilling, 2005: s. 48). Bu nedenle sosyal inşacı beden teorileri içerisinde yapılacak sakatlık araştırmaları aslında toplumsal güç ilişkilerini araştırmış olacaktır.

Sosyal inşacı beden analizlerin, bedenin toplumsal güç ilişkileri içerisinde nasıl belirlendiğine odaklanması nedeniyle sosyal modele yöneltilen eleştirilere maruz kalması muhtemeldir. Çünkü burada bireyin yaşadığı yeti yitimi deneyiminin etkilerinden ziyade sakatlığın toplumsal ilişkilere olan etkilerine odaklanılacaktır. Thomas da benzer şekilde inşacı analizlerin eleştirilere konu olduğunu belirtir. Çünkü burada beden araştırılırken gerçek (fiziki) bedenin kaybedildiği söylenmektedir (2011: s. 38). Diğer bir deyişle sosyal inşacı yaklaşımda beden araştırma öznesi olarak vardır. Ancak gerçekte bir araştırma nesnesi olarak kaybolmaktadır. Dolayısıyla bedenin yeti yitimi deneyimini sosyal inşacı analizlerde görmek zordur. Fiziki bedenin yeti yitimi deneyimleri bu yüzden fenomenolojik yaklaşımı öne çıkarmaktadır.

Fenomenoloji, dikkati bedenin benliğinin ve toplumun kaynağı olmasını sağlayan bazı kapasitelerine çeker. Bedenin nasıl topluma açık hale geldiğini ve toplum tarafından

kısıtlanabildiğini açıklamaya çalışır; ayrıca bedeninin faillik kapasiteleri ile toplumsal yapılar arasındaki etkileşimin sonuçlarını analiz eder (Shilling, 2005: s. 55, 60). Bu çerçevede fenomenolojide bir birey her şeyi beden içerisinde deneyimler. Birey, diğer nesne ve bedenleri kendinden ayrı ve farklı olarak algılasa da kendi yaşayan bedeni, mekânda, sürekli olarak onların etrafında ve onlarla ilişki içinde konumlanmış durumdadır (Dolezal, 2015: s. 22). Dolayısıyla fenomenoloji içerisinde yeti yitimi, bireyin dünya deneyimini belirleyen başat bir öge olarak var olur. Çünkü yeti yitiminin kişiye yaşattığı ağrı, acı vb. durumlar kişinin dünyayla olan ilişkisini belirlemektedir. Ayrıca bedensel sınırlılıklar kişinin fiziki çevre ve nesnelere olan ilişkisini de etkilediği için burada yeti yitiminin kişisel etkileri üzerinde durulur. Bu nedenle fenomenoloji, yeti yitiminin kişisel deneyimlerine odaklanmada oldukça işlevseldir.

Fenomenolojik bakış sakatlığa birincil tekil şahsın bakışından yaklaştığı için önemlidir. “Sosyal modelin aksine, fenomenolojik bir sakatlık modeli, sosyal anlayışın kuralcı yönlerine odaklanmayı amaçlamaz. Fenomenolojik bir model, sakat kişinin birinci şahıs bakış açısıyla sakat olmanın ne anlama geldiğine odaklanarak sakatlığı anlamaya çalışır” (Martiny, 2015: s. 141). Bu tür bir argüman, sosyal modelin ötesine geçmeye çalışır, çünkü sakat insanların ezilmesini yapısal kökenlere ve nesnel engellere değil, yaşanmış deneyimin somut dünyasına ve dünyevi toplumsal ilişkilerin gündelik dünyasına yerleştirir (Hughes, 2004: s. 67). Ancak fenomenolojik bir sakatlık modeli, yeti yitiminin kişisel deneyimlerine odaklandıkça sakatlığın sosyal şekillenişinden uzaklaşma tehlikesi taşır. Bu tehlike sakatlık deneyiminde yapı-fail ikiliğinde faille verilen önemden kaynaklanmaktadır. Bu durumda beden teorilerinde yapı-failin birbirine olan etkilerini göz önünde bulunduran yapılaşma kuramının beden kavramları öne çıkmaktadır.

Yapılaşma teorisi, dış yapılar ile yaşayan özne arasında katı bir ayırım yapan teorilerin, aşılmaz bir ikilik ortaya koydukları için yararsız ve geçersiz olduklarını ileri sürer. Zira bu düalizm, eylemin ve yapının bedensel temellerinin birbiri içinde somutlaştığını görmeyi engeller (Shilling, 2005: s. 60). Yapılaşma teorisi içerisinde Bourdieu’nun görüşleri önemlidir. Bu bakış açısında beden habitus kavramı içinde yer alır. Burada beden, toplumsal sınıfların kendine has özelliklerinin kazanıldığı, yeniden üretildiği ve geleceğe aktarıldığı bir zemin olarak görülür. Bu zemin modern toplumların bedeni metalaştırdığı çeşitli yolları gösterir. Metalaştırmanın getirdiği beğeniler ve davranış kalıpları gibi özellikler bedenin sosyal yönüne vurgu yapsa da burada biyolojik bedenin varlığı gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü toplumsal etkinliklerin bir ürünü olarak beden sınıf pratiklerinin işlendiği zemindir. Bu nedenle beden sınıfsal eğilimlerin taşıyıcısıdır (Turner, 2002: s. 88). Burada sakatlığın değerlendirilmesinde çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce bu görüşe göre sakatlık, sosyal etkileşimin değiştirdiği biyolojik bir yansıma değil, biyolojik farklılığın yön verdiği sosyal süreçleri içermektedir. Ayrıca bu biyolojik farklılık sosyal süreçlerin getirdiği bedensel formların yansıması olarak da üretilmemektedir. Sakatlık sosyal bir sürecin üretimi değil biyolojik bir durumun toplumsal algılanışıdır. Ayrıca Bourdieu’ya göre kişinin habitusunun dışında bedenselleşmesi güç bir durumdur. Kişinin yapının belirleyiciliği altında farklılaşması oldukça sınırlı ve yavaş bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu yaklaşım sakatlık gibi ani durumların ele alınmasında çeşitli zorlukları içerisinde barındırmaktadır.

Genel olarak bakıldığında beden teorileri, yeti yitiminin sakatlık deneyimine dâhil edilebileceği bir zemin sunması nedeniyle önemlidir. Bu zeminde sosyal inşacı yaklaşımlar yeti yitiminin kişisel etkilerini görmede kullanışlı bir zemin sunmadığı için eleştirilere maruz kalabilir. Ancak

fenomenoloji ve yapılaşma kuramları yeti yitiminin kişisel etkilerini sakatlık deneyimine dâhil edebilecek bir potansiyele sahiptir. Ayrıca söz edilen üç yaklaşımın burada genel hatlarının sunulduğu unutulmamalıdır. Bu yaklaşımlara daha derinlikli bir bakış yeti yitimi ve sakatlık deneyimine dair farklı imkânlar sunabilir. Bu nedenle sakatlık çalışmalarında beden teorilerinin imkânının daha derin bir analize ihtiyaç duyduğu düşünülmektedir.

6. Sonuç

Tüm bu tartışmalar, sosyal modelin literatürdeki hâkimiyetini göstermektedir. Sosyal modelin sakatlığı toplumsal bir bağlama yerleştirilmesi ve sakatlara yönelik toplumsal engellere vurguyu ön plana çıkarması, modelin geniş bir çevrede kabul görmesini sağlamıştır. Bu kabul sayesinde sosyal model, hem sakatlığın anlaşılmasında hem de sakatlığın önündeki toplumsal engellerle mücadele noktasında araştırmacılar ve aktivistler tarafından daha kullanışlı bulunmuştur. Diğer taraftan sosyal modeli temel alan yeni bakış açıları vardır. Bu bakış açıları özellikle yeti yitiminin sakatlık deneyimindeki önemini vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda, ortaya çıkan bu yeni bakış açılarını da sosyal modelin bir başarısı olarak görmek mümkündür.

Sosyoloji içerisinde sakatlıkla ilişkilendirilebilecek çalışmalar büyük ölçüde sağlık sosyolojisinin sosyal sapma paradigmasını temel almışlardır. Bu paradigma ise normal/anormal ve hastalık/sağlık ikilemi üzerinden hareket etmekteydi. Bu yüzden, hem sakatlığın bedensel deneyim boyutu hem de sakatlığı etkileyen çevresel koşullar büyük ölçüde ihmal edilmişti. Sosyal model, çevresel ve toplumsal faktörlere vurgu yaparak bu ikilemi aşmak istemişti. Fakat sosyal model de bedeni ihmal etmişti. Tam da bu noktada yeti yitimlerini esas alan çalışmalar ortaya çıkmaktadır.

Yeti yitimini öne çıkaran çalışmaların temelde bireysel tıbbi model ile sosyal model arasında mevcut olan ikili karşıtlıkları aşmak istediği görülmektedir. Bu çalışmalar, sakat bedenlerin sakat insanlar tarafından nasıl deneyimlendiği vurgusunu ön plana çıkararak sosyal model paradigmasından önemli oranda ayrılmaktadırlar. Bu çerçevede sosyal teorideki beden yaklaşımlarının sakatlık deneyimine önemli perspektifler sundukları görülmektedir. Ancak beden teorilerinin sundukları imkânlara dikkat edilmelidir; çünkü bu teoriler sakatlık konusunda önemli sınırlandırmalar barındırmaktadır. Toplumsal inşacı bakıştan hareket edilirse sosyal modelin yeti yitimi ile sakatlık arasında kurduğu ayrıma düşme tehlikesi vardır. Fenomenolojik beden yaklaşımından hareket edilirse kişisel deneyimlere verilen önem nedeniyle sakatlığın toplumsal boyutunu görmeme tehlikesi ortaya çıkar. Yapılaşma kuramından sakatlığa bakıldığında ise toplum ve bireysel deneyim arasında sakat bireyin nerede konumlandığı belirsiz hale gelmektedir.

Sakatlık beden üzerinde ve beden aracılığıyla deneyimlenir, fakat bu beden salt biyolojik bir beden olmadığı, toplumsal bir beden olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bu yüzden yeti yitimi sosyolojisi paradigmasında yapılacak çalışmaların biyolojik-toplumsal, yeti yitimi-sakatlık, beden-toplum ve tıp-siyaset gibi karşıtlıkları aşmaya çalışması, deneyime dair daha bütüncül bir anlayış sağlayacaktır.

Sonuç olarak, sakatlık sosyal modelinin sosyolojide ve sakatlık çalışmalarında yeni bakış açılarının ortaya çıkmasında önemli katkıları olduğu görülmektedir. Bu yeni bakış açıları sosyal modelde temellendikleri için sosyal modelin etkisi muhtemelen belli bir süre daha devam edecektir. Fakat sakatlık sosyolojisi, sakatlığa dair bireysel ve toplumsal deneyimleri bir bütün olarak sunan bir perspektife ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç sakatlık çalışmalarında beden

teorilerinden daha fazla faydalanılmasını gerektirebilir. Buradan hareketle yeti yitimi ve sakatlığın birlikteliğine daha fazla yer veren çalışmaların yapılması oldukça önemli görülmektedir.

Kaynakça

- Abberley, P. (1987). The concept of oppression and the development of a social theory of disability. *Disability, Handicap and Society*. V. 2 N.1. 5-19.
- Abberley, P. (2005). The Spectre at the Feast: Disabled People and Social Theory. T. Shakespeare (Ed.). *The disability reader social science perspectives* in (pp. 79-93). London and New York: Continuum.
- Açıkgoz, R. (2020). *Hastalık, sağlık ve toplum- Bir sağlık sosyolojisi incelemesi*. İstanbul: DYB Yayınları.
- Barnes, C. (1999). Theories of disability and the origins of the oppression of disabled people in western society. L. Barton (Ed.), *Disability and society: Emerging issues and insights* (3th. ed.) in (pp. 43-60). London and New York: Routledge.
- Barnes, C. (2008). Disability and disability studies and Academy. C. Barnes, M. Oliver and Len Barton (Eds.). *Disability studies today* in (pp. 28-33). USA: Polity Press.
- Barnes, C. (2012). Understanding the social model of disability past, present and future. N. Watson, A. Roulstone and C. Thomas (Eds.). *Routledge handbook of disability studies* in (pp. 12-29). London and New York: Routledge.
- Barnes, C. (2015). The social model of disability: A sociological phenomenon ignored by sociologists? T. Shakespeare (Ed.). *The disability reader social science perspectives* in (pp. 65-78). London and New York: Continuum.
- Barnes, C., Mercer, G. and Shakespeare, T. (2008). *Exploring disability a sociological introduction*. USA: Polity Press.
- Barnes, C., Oliver, M. and Barton, L. (2008). Introduction. C. Barnes, M. Oliver and L. Barton (Eds.). *Disability studies today* in (pp. 1-17). USA: Polity Press.
- Begum, N. (1992). Disabled women and the feminist agenda. *Feminist Review* V. 40 N. 1. 70-84. doi:[10.1057/fr.1992.6](https://doi.org/10.1057/fr.1992.6)
- Brown, L. C. (2013). Stigma: An enigma demystified, L. J. Davis (Ed.). *The disability studies reader* (4th ed.) in (pp. 147-160). New York and London: Routledge.
- Burcu, E. (2004). Görme özürlü öğrencilerin eğitimlerine ilişkin düşünceleri ve sorunları: Ankara örneği, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, C. 4 N. 2. 23-47.
- Burcu, E. (2020). *Engellilik sosyolojisi*. (2. bs.) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Carol, T. (2007). *Sociologies of disability and illness*. New York: Palgrave Macmillan.
- Corker M. and Shakespeare T. (2002). Mapping the Terrain. M. Corker and T. Shakespeare (Eds.). *Disability/postmodernity: embodying disability* in (pp. 1-17). London and New York: Continuum.
- Davis, L. J. (2018). Introduction. L. J. Davis (Ed.), *Beginning with disability* in (pp. 3-15). New York and London: Routledge.
- Dawn, R. (2021). *The social model of disability in India*, London and New York: Routledge.
- Devlieger, P. J. (2005). Generating a cultural model of disability, presented at the 19th congress of the european federation of associations of teachers of the deaf (FEAPDA), Erişim Adresi:https://is.muni.cz/el/1441/jaro2015/sp_0002/um/50945627/51056873/culturalmodelofdisability.pdf
- Dolezal, L. (2015). *The body and shame*. Lanham: Lexington Books.
- Finkelstein, V. (1980). *Attitudes and disabled people*, New York: World Rehabilitation Fund.
- Finkelstein, V. (2001). A personal journey into disability Politics. Erişim Adresi: <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/finkelstein-presentn.pdf>
- Finkelstein, V. (2004), Representing disability. J. Swain, S. French, C. Barnes, C. Thomas (Eds.). *Disabling barriers-enabling environments* in (pp. 13-20). London: Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications Ltd.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fundamental Principles of Disability- FPD, (1976). <https://disabledpeoplesarchive.com/wp-content/uploads/sites/39/2021/01/001-FundamentalPrinciplesOfDisability-UPIAS-DA-22Nov1975.pdf>
- Garland-Thomson, R. (2017). Integrating disability, transforming feminist theory. L. J. Davis (Ed.), *The disability studies reader* (5th ed.) in (360-380). New York and London: Routledge.

- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (Kolektif, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Goodley, D. (2011). *Disability studies: An interdisciplinary introduction*. London: Sage.
- Hayman, B. (2019) *Independent living history*, Erişim Adresi: <https://www.accessliving.org/newsroom/blog/independent-living-history/>
- Hughes, B. (2004), *Disability and the body*. J. Swain, S. French, C. Barnes, C. Thomas (Eds.). Disabling barriers-enabling environments in (pp. 63-68). London: Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications Ltd.
- Hughes, B. ve Paterson K. (2011). Sakatlık sosyal modeli ve kaybolan beden: Bir yeti yitimi sosyolojisine doğru. S. Yardımcı, Y. Şentürk ve D. Bezmez (Ed.). *Sakatlık çalışmaları sosyal bilimlerden bakmak*. (F. B. Aydar, Çev.) içinde (ss. 63-80). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Hunt, P. (1972). *Letter to the Guardian*. Erişim Adresi: <https://disability-studies.leeds.ac.uk/library/author/hunt.paul/>
- Iriarte, E. G. (2016). Models of disability. E. G. Iriarte, R. McConkey and R. H. Gilligan (Eds.). *Disability and human rights: Global perspectives* in. (pp. 10-32). New York: Palgrave Macmillan.
- Kaderli, Z. (2020). *Kültürel ve bilimsel söylemlerin inşa mekanizmaları bağlamında beden*, Ankara: Nobel Yayınevi
- Kasapoğlu, M. A. (2001). Güncel sosyal sorunlar. *Toplum Bilim Dergisi* 13, 23-37.
- Lennard, J. D. (2018). Introduction. Lennard J. Davis (Ed.). *Beginning with disability* in (pp. 3-15). New York and London: Routledge.
- Martiny, K. M. (2015). How to develop a phenomenological model of disability, *Med Health Care and Philos* 18 553-565 Doi: [10.1007/s11019-015-9625-x](https://doi.org/10.1007/s11019-015-9625-x)
- Meşe, İ. (2014). Engelliliği açıklayan sosyal model nedir?. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, C. 14 N. 33. 79-92. Doi: <http://dx.doi.org/10.21560/spcd.17773>
- Oliver, M. (1990). *The politics of disablement*, New York: Palgrave Macmillan.
- Oliver, M. (1996). *Understanding disability: From theory to practice*, New York: Saint Martin's Press.
- Oliver, M. (2004). The social model in action: If i had a hammer. C. Barnes and G. Mercer (Ed.). *Implementing the social model of disability: Theory and research*. in (pp. 18-31). Leeds: The Disability Press.
- Özgökçeler, S. ve Alper, Y. (2010). Özürlüler kanunu'nun sosyal model açısından değerlendirilmesi, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 1 N. 1. 33-54.
- Parsons, T. (1951). *The social system*. London and New York: The Free Press of Glencoe.
- Parsons, T. (1991). *The social system* Bryan S.Turner (Ed.). England: Taylor & Francis Group and Routledge
- Riddell, S. (1999). Theorising special educational needs in a changing political climate. L. Barton (Ed.), *Disability and society: Emerging issues and insights* (3th ed) in (pp. 83-108). London and New York: Routledge.
- Samav, F. D. ve Sallan Gül, S. (2021). *Sakatlığın değişen yüzü ve engellilik sosyolojisi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Shakespeare, T. (1993). Disabled people's self-organisation: A new social movement? *Disability & Society* 8(3) 249-264. Doi: [10.1080/02674649366780261](https://doi.org/10.1080/02674649366780261)
- Shakespeare, T. (2005). Introduction. T. Shakespeare (Ed.). *The disability reader: social science perspectives* in (pp. 1-6). London: Continuum
- Shakespeare, T. (2006). *Disability rights and wrongs*, New York and London: Routledge and Taylor & Francis Group
- Shakespeare, T. (2011). Farkı Yaratmak: Sakatlık, Siyaset ve Tanıma. S. Yardımcı, Y. Şentürk ve D. Bezmez (Ed.). *Sakatlık çalışmaları sosyal bilimlerden bakmak*. (F. B. Aydar, Çev.) içinde (ss. 387-414). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Shakespeare, T. (2018). *Disability the basics*, New York and London: Routledge and Taylor & Francis Group
- Shakespeare, T. ve Watson N. (2011). Sakatlık sosyal modeli. S. Yardımcı, Y. Şentürk ve D. Bezmez (Ed.). *Sakatlık çalışmaları sosyal bilimlerden bakmak*. (F. B. Aydar, Çev.) içinde (ss. 51-62). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Shilling, Chris (2005). *The body in culture, technology & society*. London: Sage Publication.
- Shreve M. (2011) *The Independent Living Movement: History and Philosophy to Implementation and Practice*. Erişim Adresi: https://www.ilru.org/sites/default/files/resources/il_history/IL_Movement.pdf

- Siebers, T. (1999). Disability in theory: From social constructionism to the new realism of the body, *American Literary History* V. 13 N. 4. 737-754.
- Stone, D. (1985). *The disabled state*, London: Macmillan.
- Swain, J. and French, S. (2008). Affirming identity. J. Swain and S. French (Eds.). *Disability on equal terms* in (pp. 65-78). California: SAGE Publications Ltd. London: Thousand Oaks.
- Thomas C. (2007). *Sociologies of disability and illness contested ideas in disability studies and medical sociology*. New York: Palgrave Macmillan.
- Thomas C. (2012). Theorising disability and chronic illness: Where next for perspectives in medical sociology? *Social Theory & Health* 10, 209–228.
- Thomas, C. (2011). *Sakatlık kuramı: Kilit fikirler, meseleler ve düşünürler*. S. Yardımcı, Y. Şentürk ve D. Bezmez (Ed.). *Sakatlık çalışmaları sosyal bilimlerden bakmak*. (F. B. Aydar, Çev.) içinde (ss. 31-50). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tøssebro, J. (2004). Introduction to the special issue: Understanding disability. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 6(1) 3–7. Doi: [10.1080/15017410409512635](https://doi.org/10.1080/15017410409512635)
- Turner, Bryan S. (2002). *Regulating bodies essay in the medical sociology*. London: Routledge.
- Twardowski, A. (2019). Controversies around the social model of disability, *Culture– Society–Education*, 2(16) 7-21.
- Wasserman, D., Asch, A., Blustein, J. and Putnam, D. (2016). Disability: Definitions, Models, Experience. E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* URL <https://plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/disability/>
- Wendell, S. (1996). *The rejected body: Feminist philosophical reflections on disability*. New York and London: Routledge.
- WHO-ICF (2002). International classification of functioning, disability and health (ICF) <https://www.who.int/standards/classifications/international-classification-of-functioning-disability-and-health>
- Wolfensberger, W. P., Nirje B., Olshansky, S., Perske, R. and Roos, P. (1972). *The principle of normalization in human services*. Books: Wolfensberger Collection 1. Erişim Adresi https://digitalcommons.unmc.edu/wolf_books/1
- Yardımcı S. (2015). Sakatlığın tarihsel inşası. K. Çayır, M. Soran, M. Ergün (Der.), *Engellilik ve ayrımcılık: Eğitimciler için temel metinler ve örnek dersler* içinde (ss. 7-18). İstanbul: Karekök Yayınları.
- Yardımcı, S., Şentürk Y. ve Bezmez D. (Ed.), (2011). *Sakatlık çalışmaları sosyal bilimlerden bakmak*. (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

This study deals with the social model of disability and sociological perspectives related to this model. The social model, which is dominant in disability studies, has important sociological implications. However, there are still ongoing discussions about the social model. This study discusses the aspects of new perspectives based on the social model. The first examples of sociological explanations of disability can be found in the sociology of health. It is shown that the first sociological explanations of disability in the USA emerged from the theoretical ground developed by the sociology of health. Parsons' views on health and illness through the concept of the 'sick role' have become a powerful paradigm in the field of health sociology. In this paradigm, health represents normality and illness represents abnormality. In this deviance paradigm, both illness and disability were seen as deviations. Parsons stated that this role is a temporary deviation because it constructs the sick role in the context of status and roles. It was therefore argued that the sick role does not fit disability. Because the condition of disability is permanent. In Goffman's work, disability is also seen as an aberration. According to this view, disabled people do not conform to the norms of society; the reason for this is the physical differences that disabled people have. On the other hand, the social model, developed by disability activists in the USA and England, argues that disability does not result from individual differences, but is socially created. The social model argues that disability does not result from physical pathology but is socially constructed. According to this model, which is based on the idea that contemporary society is 'disabled', disability arises as a result of social organization that does not take account of physical differences. The disability movement played an important role in the development of the social model. The disability movement began in England. Following a Marxist line, the British disability movement drew attention to the oppression and social exclusion of disabled people. The leading British disability organization is UPIAS (Union of the physiologically Impaired against Segregation). This organization has guided disability studies in Britain and contributed greatly to the emergence of the disability social model. The American disability movement was influenced by the black and women's movements in America. The 'Independent Living Movement', which emerged in the 1960s, was one of the most important factors in shaping the view of disability in America. The American disability movement argued that disabled people should have the same civil rights, opportunities, and control over the choices they make in their own lives as non-disabled people. Consumption, economic power, and capitalist-determined independent lifestyles have an important place in the American-centered social

model of disability. On the other hand, the materialist perspective argues that the oppression of disabled people is fundamentally linked to capitalist development (material and ideological variables), contrary to the American-centered ideas. However, from a holistic point of view, according to the social model, the main factor that creates restrictions for disabled people is society. Society is therefore at the center of the experience of disabled people. The construction process that makes the person disabled is important in determining what the disabled person 'experiences and does not experience'. The social model is closely related to 'what' disabled people experience in society. There are two different aspects to defining disability using the social model. The first emphasizes that disability is socially 'constructed', the second sees disabled people as a minority subject to stigmatization and exclusion. According to the second view, the main reason why disabled people face difficulties is that they face the same kind of discrimination as racial or ethnic minorities. The discrimination highlighted here is often the failure of society to accommodate people with different differences. It is therefore possible to compare disabled people with racial minorities in some respects. It is also possible to talk about some hybrid models that move away from the approach offered by the social model and can be evaluated within the social model. Some authors refer to these models as 'alternative models'. Among these models are Scandinavian approach, affirmative model and Colombian model. In contrast to hybrid models, it is possible to speak of some social theories that are shaped by the perspective of the social model. One of these is the functionalist view, which sees disability as an aberration in the sociology of health and sees disability in the interaction between the limitations of the person's actions and the limitations of participation in the places visited in daily life. Another approach, the symbolic interactionist perspective, looks at disability from a societal perspective, i.e., through individual abnormalities. Here, however, the person's disability is defined by the value system of the society rather than by the difference. A third approach, the social constructivist perspective, has questioned the 'reality' of impairment and argued that disability should be understood as a negative label applied by some people to others. Another approach, the postmodernist view, approaches disability from the view that the superiority of values cannot be determined and therefore the normal/abnormal distinction cannot be made. This approach criticizes the domination of disabled people by the meta-narratives created by modernity. Another view that criticizes the domination of the non-normal on the basis of normality is the feminist approach. The feminist approach defends the view that disability, like femininity, is not a natural state of physical inferiority, inadequacy, excess, or misfortune. According to this approach, disability is a culturally produced narrative of the body, like constructs of race and gender. Although it has generated a wealth of theoretical discussion about disability, the social model of disability has also been subject to severe criticism. The social model has generally been criticized for seeing disability as the result of social factors. It has been argued that the separation of disability and impairment creates a separation and duality between the body and culture. It has also been argued that there is very little explanation of the body in the social model approach. To overcome this, it is argued that disability in the body should be included in disability studies. Therefore, it is stated that body theories (phenomenology, construction, and social constructivist theories) should be included in explanations of disability. Ultimately, all of these discussions demonstrate the dominance of the social model in the literature. The fact that the social model places disability in a social context and emphasizes the social barriers faced by disabled people has made it widely accepted. Thanks to this acceptance, the social model has been found functional by researchers and activists both in understanding disability and in tackling social barriers to disability. On the other hand, there are new approaches based on the social model. These approaches often emphasize the importance of disability in the experience of disability. In this context, it is possible to see these new perspectives as a success of the social model.

Atf: Karadeniz, Y. (2022). H. 1179-1184 (1765-1770) tarihli şer'îye sicillerine göre Amasya sancağında idari taksimat ve görevliler. *İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), ss. 88-108.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:
01 / 09 / 2022

Kabul / Accepted
30 / 11 / 2022

H.1179-1184 (1765-1770) Tarihli Şer'îye Sicillerine Göre Amasya Sancağı'nda İdari Taksimat ve Görevliler

Administrative Division and Officials in Amasya Sanjak According to Sharia Registries Dated H. 1179-1184 (1765-1770)

Yılmaz KARADENİZ^a
DOI: [10.33709/ictimaiyat.1169501](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1169501)

ÖZ	ABSTRACT
<p>Amasya Sancağı, incelediğimiz elli ikinci ve elli üçüncü numaralı sicil defterlerinde idari taksimat içerisinde on bir kaza ve dört nahiyeye ayrılmıştır. Amasya'dan tahsil edilecek şer'î ve örfî vergilerin dağıtımı dolayısıyla idari birimler ve idareciler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Amasya Şer'îye Sicilleri'nde Amasya merkezi ile birlikte Lâdik, Varay, Zünnunabâd, Gelgiras, Gümüşhacıköy, Merzifon, Merzifonabâd, Zeytûn, Kedağra ve Havza kazalarına ayrılmıştır. Kaza idari biriminden sonra gelen nahiyeler ve bunlara bağlı bütün köyler isimleriyle birlikte sicillerde yer almıştır. Ezinepazarı Nahiyesi'ne bağlı kırk dokuz köy, Hakala Nahiyesi'ne bağlı yirmi sekiz köy, Geldiklân Nahiyesi'ne bağlı otuz bir köy ve Akdağ Nahiyesi'ne bağlı otuz köy tespit ilgili siciller taranarak tespit edilmiştir. İdari yapıda sık sık değişimlerin yaşandığı Amasya'da, tayin edilen mutasarrıf, mütesellim, naib, şehir kethüdası, kethüdayeri, çeribaşı ve muhırbaşı gibi görevlilerin halka kötü davrandıkları ve buna binaen kadı sicillerine çeşitli olayların yansıdığı görülmektedir. Çalışmamızda, sicillerdeki belgelerin verdiği bilgilere göre idari taksimatı ve bu taksimat içerisindeki idarecileri isimleriyle ortaya koymaya çalıştık.</p>	<p>Amasya Sanjak is divided into eleven administrative districts and four sub-districts within the administrative division in the registry books numbered 52 and 53. Administrative units and administrators are given in detail due to the distribution of religious and customary taxes to be collected from Amasya. Amasya is divided into the districts of Lâdik, Varay, Zünnunabâd, Gelgiras, Gümüşhacıköy, Merzifon, Merzifonabâd, Zeytûn, Kedağra and Havza together with the center of Amasya in the Shari'ah Registers. The sub-districts following the administrative unit of the district and all the villages connected to them are given with their names. Forty-nine villages affiliated to Ezinepazarı District, twenty-eight villages affiliated to Hakala District, thirty-one villages affiliated to Geldiklân District and thirty villages affiliated to Akdağ District were identified. It has been observed that officials such as mutasarrıf, mutasellim, naib, city chamberlain, kethüdayeri, chief of çeri and muhırbaşı, who were appointed to Amasya, where the change in the administrative structure was most evident, sometimes treated the people badly. In our study, we tried to reveal the administrative division and the administrators in this division with their names according to the information given by the documents in the registries.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Amasya, Şer'îye Sicili, Kadı, Mutasarrıf, Mütesellim</p>	<p>Keywords</p> <p>Amasya, Sharia Registry, Kadı, Mutasarrıf, Mütesellim</p>

^a Prof. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Email: yilmazkaradeniz44@hotmail.com
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Osmanlı Devleti idari taksimatında taşra idaresi dediğimiz birim, merkezin tamamlayıcı bir kolu ve merkezin kararlarını tatbik ederek merkezin hükümlerini muhafaza ettiren birimdir. Taşra, merkeze siyasi, idari, askeri, hukuki ve kültürel yönden bağlıdır. Taşra, merkezi tamamlama vasfını muhafaza ettikçe devlet de huzurlu ve dışarıya karşı güvencedir.

Osmanlı Taşra Teşkilatı, eski Türk devletlerinden gelen idari bir miras olarak devam ettirilmiştir. Fethedilen yerler idari bölünmeye tabi tutularak iktisadi yönden kendi kendine yeterli olan eyaletler ihdas edilmiştir. Her eyalet, devletin savunması için gerekli olan gelirine göre hissesine düşen askeri de yetiştirmekle yükümlü tutulmuştur (Özkaya, 1985, s. 19). Eyaletler, sancakların birleşmesiyle oluşturulmuş, idareci olarak da beylerbeyi tayin edilmiştir (Çadircı, 1991, s. 11). Kazaların birleşmesiyle sancak, nahiyelerin birleşmesiyle kaza, köylerin birleşmesiyle nahiyeye oluşturulmuştur (Yıldız, 1989, XII, s. 366). Devletin ilk zamanlarında eyalet, vilayet, liva, kaza ve nahiyeye tabirleri birbirinin yerine kullanılmıştır (Halaçoğlu, 1991, s. 73).

Eyaletin idaresinde mesul olan beylerbeyi, bütün sancakların tımarlı sipahi kumandanı olup tımar tevcihinde bulunurdu. Paşa sancağında sancakbeyi olmaktan öte bir yetkisi yoktu. (Çadircı, 1991, s.11). Eyaletlerin teşekkül şekline göre görevlerinin önemi değişirdi. Eyaletler, toprak idare sistemine göre Salyanesiz, Salyaneli Eyaletler, Yurtluk-Ocaklık Sancaklar ve Serbest Mir- i Miranlık şeklinde ayrılmışlardır (Trak, 1973, s. 357). Salyanesiz eyaletler has, zeamet ve tımar teşkilatı bulunan eyaletler olup burada tımarlı sipahi ve cebeli yetiştirildi. Eflak, Boğdan, Erdel ve Kırım hariç bütün Rumeli toprakları salyanesizdi. Asya tarafında ise Doğu Anadolu'daki Yurtluk-Ocaklık sancaklar ve serbest Mir- i Miranlık hariç Anadolu ve Suriye toprakları salyanesizdi. Salyaneli eyaletlerin geliri ise mahsuller iltizama verilmek suretiyle beylerbeyi, sancakbeyi ve maaşlı askere sarf edilirdi. Kalan kısım ise hazineye gönderilirdi (Trak, 1973, s. 358).

XIV. asır sonlarından itibaren Sivas, Tokat ve Amasya "Memleket-i Rum" olarak telakki edilmiştir. Aşıkpaşazâde, "Kara Yölüğü'nün oğlunun Rum'a gelip Elvan Celebi tekkesine konduğunu" bildirmekle Amasya'yı bu tekkenin bulunduğu Mecitözü'nü "Vilayet- i Rum" olarak anlatmak istemiştir. Vilayet- i Rum'un çekirdeği olan Sivas, Tokat ve Amasya "Rumiye-i Suğra" adını taşımıştır. XV. asrın birinci yarısından başlayarak bir şehzade sancağı olan Amasya, Rum vilayetinin merkezi olmuştur (Gökbilgin, 1967, s. 51). Rum Eyaleti, 1455 ve 1554'te tahrir tabi tutulmuştur. Canik seferi sırasında burayı fetheden Yörgüç Paşa'nın kardeşi Hızır Paşa, Eyalet- i Rum'da tahrir yapmıştır. Yine 1455'te Umur Bey adlı bir tahrir emini tarafından sayım yapılmıştır. 1576'da ise Trabzon sancakbeyi Ömer Bey ise son tahriri yapmıştır (Öz, 1993, s. 419-500).

II. Bayezid devrinde Vilayet- i Rum'u tahrir eden tahrir emini Taceddin, tahrir şeklini değiştirerek muhtelif mahalleleri ayrı ve müstakil birer birlik halinde göstermiştir. Umur Bey'in Meşhedabad (Zile) ve İcaci (Mecitozu)'yi tek nahiyeye yazmasına mukabil, Taceddin Bey bunları ayrı nahiyeler olarak göstermiştir (Hanılçe, 2018, s. 25-26). XV. asır tahrirlerinde kaza ıstılahı geçmez. Şehir, köy ve nahiyelerin belirtilmesi kâfi görülmüştür. XVI. asır tahrirlerinde ise kaza tabiri geçmekte olup Rum Eyaleti, idari ve mali taksimat olarak kazalara bölünmüştür (Gökbilgin, 1967, s. 53-54).

Osmanlı Devleti'nin doğu hududundaki askeri üssü ve şehzade sancağı olan Amasya, XVI. asır ortalarından sonra önemini yitirmiştir. XVI asrın ikinci yarısında devlette başlayan çöküntüden

Amasya da etkilenmiştir. Bu çöküntü, 17. ve 18. asırlarda hızlanmış ve yönetim kadroları da bundan nasibini almıştır (Çadircı, 1988, II, s. 1154). Beylerbeyilerinin yanlarında besledikleri askerin sayısı artmış ve bunların gideri için sancaklarda daha fazla vergi toplanmaya gidilmiştir. Kapı halkı zamanla güçlenerek halka zulmetmeye başlamıştır (Çadircı, 1991, s. 11). Amasya, XVII. asırdan itibaren izah edilen sebeplerden dolayı önemini yitirmiş ve Sivas Eyaleti'ne bağlanmıştır (Baykara, 1988, s. 192).

2. Amasya Sancağı'nda Mülki Taksimat

Sicillerde mülki taksimat içerisinde Amasya Sancağı'na bağlı kazaların sayısı değişiklik arz etmektedir. Avarız vergisi ile ilgili 10 Şevval 1181 (29 Şubat 1768) tarihli belgede sayı yedi olarak tespit edilmiştir. 1-Kaza-i Amasya, 2-Kaza-i Varay nam diğer Geldiklân, 3- Kaza-i Zunnûnabâd, 4-Kaza-i Gelgiras, 5-Kaza-i Zeytûn, 6-Kaza-i Gümüş, 7-Kaza-i Merzifonabâd (53 No'lu AŞS., Belge No: 23). Bu belgede diğer kazaların zikredilmemesi, avarız vergisinin sadece ismi geçen kazalara isabet ettirilmesindedir. Zira 25 Muharrem 1182 (11 Haziran 1768) tarihli İmdad-ı Hazariye ile ilgili belgede sayı 10'dur. Aynı sayı 22 Receb 1182 (2 Aralık 1768) tarihli belgede de mevcuttur. Adı geçen belgede ismi geçen kazalar şunlardır; 1-Kaza-i Amasya, 2-Kaza-i Kedağra, 3-Kaza-i Merzifon, 4-Kaza-i Zunnûnabâd, 5-Kaza-i Lâdik, 6-Kaza-i Havza, 7-Kaza-i Gelgirâs, 8-Kaza-i Merzifonabâd, 9-Kaza-i Gümüşhacıköy, 10-Kaza-i Zeytûn (53 No'lu AŞS., Belge No: 26).

Sefer-i Hümayûn için toplanan ve ordunun zehayir ihtiyacının karşılanması için gönderilen fermanla en son sayı 11'dir. Ordunun zehayir ihtiyacı için gönderilen ferman ile Amasya mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya İmdad-ı Hazariye için gönderilen Gurre-i Muharrem 1182 (1768) tarihli fermanla ismi geçen kazaların sayısı 11'dir. 1-Kaza-i Amasya, 2-Kaza-i Lâdik, 3-Kaza-i Varay, 4-Kaza-i Zunnûnabâd, 5-Kaza-i Gelgiras, 6-Kaza-i Gümüşhacıköy, 7-Kaza-i Merzifon, 8-Kaza-i Merzifonabâd, 9-Kaza-i Zeytûn, 10-Kaza-i Kedağra, 11-Kaza-i Havza (53 No'lu AŞS., Belge No: 13). İncelediğimiz bütün belgelerde Amasya sancağının merkez kazası Amasya'dır. Yine belgelerde ismi zikredilen nahiyeler ve köyler şunlardır (53 No'lu AŞS., Belge No: 64).

2.1. Ezinepazarı Nahiyesi

Sicillerde, sefer- i hümayûn için lazım olan zehayirin tedariki için gönderilen fermanlardaki Mübaya'a emirlerinde (53 No'lu AŞS., Belge No: 66), Nuzûl ve Avarız vergilerinin toplanmasında köylerin isimleri kaydedilmiştir. Ezinepazarı Nahiyesi'ne bağlı köylerin sayısı, tespitlerimize göre 42 olmakla beraber akabinde gelen belgelerde yeni köylerin de eklendiği görülmektedir. Bütün belgelerde ismi geçen köyler şunlardır; 1-Kızılcakebir, 2-Vadi, 3-İlyas, 4-Kal'a, 5-Ezine, 6-Eymük, 7-Sarıalan, 8-Saz, 9-Virmiş, 10-Kişlek, 11-Morami, 12-Balalanı, 13-Efte, 14-Halifeler, 15-Karsan, 16-Afşar, 17-Sarayözü, 18-Danişmend, 19-Kirab, 20-Büke, 21-Karataş, 22-Bayat, 23-Kara İbrahim, 24-Şeyh Sadi, 25-Asiabdâl, 26-Henke, 27-Uygur, 28-Tatar, 29-Kızılcaşığır, 30-Kürdler, 31-Mahmudlar, 32-Ovasaray, 33-Pehlivan, 34-Zeğala, 35-Sarıgasan, 36-Kara Ali, 37-Yaycıabdâl, 38-Hüseyin Dede, 39-Uzunkuş, 40-Kalınpeykar, 41-Sütçü, 42-Kayı, 43-Karanlıkdere, 44-Gökyüzabdâl, 45-Saraycık Kürdi, 46-Verseke, 47-Ebemi, 48-Kızıoğlu, 49-Keçili köyleri geçmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 99)

2.2. Hakala Nahiyesi

Hakala nahiyesi ve köyleri, sicillerde Mübaya'a ile Avarız-Nüzûl fermanlarında geçmektedir. Bu nahiyeler Amasya'nın kuzeyini içine almaktadır. Bugünkü Suluova'nın bulunduğu mevkide yer almıştır. Merkez köyü Hakala'dır. Sicillerde geçen köy isimleri şunlardır; 1-Hakala, 2-Gazagancı

(Kazancı), 3-Kuşçu, 4-Dere, 5-Deveci, 6-Gani, 7-Eymir (Eymük), 8-Harmanağılı, 9-Ulvi, 10-Eyük, 11-Arucak, 12-Erarslan, 13-Hacı Bayram, 14-Bozbeyi, 15-Kurnaz, 16-Merdehor, 17-Feyze, 18-Kulayı, 19-Değirmenderesi, 20-Kıyıcık, 21-Nezi, 22-Ceviz, 23-Firuz, 24-Uzunoba, 25-Saluca, 26-Bayırlı, 27-Kuli, 28-Gödelez (53 No'lu AŞS., Belge No: 64, 66, 99, 120, 123).

2.3. Geldiklân Nahiyesi

Nahiye-i Geldiklân, Amasya'nın batı taraflarını kaplamaktadır. Danişmend idaresinin ilk zamanları olan 1097 yıllarında, Harezmi Türklerinden Afşar aşireti beylerinden Baygeldi ve aşireti bu nahiyede iskân ettirilmiştir (Yesar, 1986, I, 285). Sicillerde bu nahiyeye bağlı köyler şunlardır; 1-Zene, 2-Moramul, 3-Orta, 4-Kerne, 5-Kürdler, 6-Soma, 7-Atabek, 8-Musa, 9-Yürdenik, 10-Bağlıca, 11-Gökyük, 12-Kani, 13-Yağmur, 14-Köyceğiz, 15-Ahenik, 16-Katu, 17-Ulus, 18-Buldıklı, 19-İlgazi, 20-Ilıca, 21-Karlı, 22-Yüri, 23-Geldiklân, 24-Kavay, 25-Balar, 26-İmrad, 27-Yaylacık, 28-Boğa, 29-Karaseki, 30-Derbendiciler, 31-Alınek (53 No'lu AŞS., Belge No: 64, 66, 99, 120, 123).

2.4. Akdağ Nahiyesi

Amasya'nın doğu taraflarını içine alır. Yüksekliği 1200 metre olup doğudan batıya uzanan dağın eteklerinde bulunmaktadır (Yesar, 1986, I, s. 279). Sicillerde geçen nahiyeye bağlı köyler şunlardır; 1-Yenice, 2-Zene, 3-Mürek, 4-Ebemi, 5-Katırkışlası, 6-Sofiler, 7-Saku, 8-Derebaşalanı, 9-Yaklakan, 10-Akviran, 11-Boyalıca, 12-Göndes, 13-Saraycık, 14-Taşbaşı, 15-Sarular, 16-Karakise, 17-Kışlacık, 18-Kızseki, 19-Kürdler, 20-Tura, 21-Seyfe, 22-Hakurviran, 23-Çukurviran, 24-Divanlı, 25-Kazıkışlacık, 26-Karasibaşalanı, 27-Adatepe, 28-Adacık, 29-Hayat, 30-Tadere (53 No'lu AŞS., Belge No: 64.66.99.120).

3. İdari Yapı İçerisinde Yer Alan Vazife Sahipleri

3.1. Mutasarrıf

Mutasarrıflık, Arapça'da "tasarruf eden" manasında olup Osmanlı idari yapısında XVII. asırda ortaya çıkmıştır. Mutasarrıf, terim olarak Osmanlı döneminde sancakları yöneten devlet ricalidir (Pakalın, 1983, s. 586). Mutasarrıflar örfi ve şer'i konularda sancakbeylerinin haiz oldukları bütün yetkileri taşımışlardır. XVIII. asırda vezir sayısının çok artmasına karşılık vilayet sayısı aynı kalınca, bazı sancaklar vezirlere "arpalık" olarak verilmiştir. Arpalık olarak birkaç sancağa birden mutasarrıf olan vezirlere, bazen yararlıklarından dolayı eyalet de tevcih olunurdu. Mesela arpalık olarak Beyşehir ve Akşehir sancakları mutasarrıfı Sadeddin Paşa'ya 15 Mayıs 1761'de Karaman valiliği verilmişti (Özkaya, 1985, s. 181).

Vezir rütbeli kişilere tayin edilecek yer bulunamamasından dolayı atanan mutasarrıflar bazen atandıkları merkezlere gitmeyerek mütesellimler göndermişlerdir (Çadircı, 1991, s. 121). Mutasarrıflar, beylerbeyleri ve sancakbeyleri gibi devlet işlerinde tecrübesi olan, reayaya şefkatli davranan, dürüstlüğü ile tanınmış kişiler arasından seçilip ferman ile atanırlardı. Amasya Sancağı'na yapılan atamalarla ilgili bilgiler Sicillerde mevcuttur (53 No'lu AŞS., Belge No: 3, 44). Gurre-i Zilkade 1181 (1768) tarihinde yapılan tayin ile ilgili belgede; "Amasya mutasarrıfı Hafız İbrahim gayet-i şehri atiden bir ay tevkiet ile ref' yeri mevkatı olduğu kadiasker-i esbak ruznamçesinde mukayyed eşraf-ı kuzat-ı kiram zevü'l-ihiramdan inayet-i şehriyari ve şayeste-i mükerrermet tacidari Mevlâna Mehmed da'ilerine yer tevcih-i esbak ibkâ olunub sene-i mezbûre zilkade-i şerifesi guresinden müddet-i arziye-i kâmile mutasarrıf olmak ricasına

ba'de'l-arz" kaydı geçmektedir. Amasya mutasarrıfı Hafız İbrahim'in yerine Abaza Mehmed tayin edilmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 3).

Mutasarrıf'ın tayini ile ilgili fermanın bir nüshası Hazine-i Evrak'da diğeri de sancak kadısında kalırdı. Kadı, yapılan tayini deftere işlerdi. Mutasarrıf doğrudan sancağa gelecekse yeni tayin edilen vezir paşa yola çıkardı. Kendisi gelmeden önce buyuruldu mucibince o sancakta ikamet etmek istediği konak tahsis edilirdi. Kapı halkı ve ailesi konağa yerleşirdi. Tayin edilen mutasarrıfın yerine gelinceye kadar bir mütesellimin görevlendirildiğine dair, 6 Rabiü'l-evvel 1182 (18 Eylül 1768) tarihli belgede:

Mefahire'l-kuzzat ve'l-hükkam ma'adin-i fezail ve'l-kelam Amasya sancağındaki vaki' kadılar ve naibler zide fazlehum tevki'-i ref'-i hümayun vasıl olıcak ma'lum ola ki Amasya sancağı avatıf-ı aliye-i hüsreanemden işbu bin yüz seksen iki senesi Rabiü'l-evvelin on üçüncü gününde sabık Şehrizar beylerbeyi emirü'l-ümerayi'l-kiram Seyyid el Hac Hidayetullah dam-ı ikbalehuye tevcih ve ihsanım olub mir-i miran-ı mumaileyh mansıbına vürüd indinciye değin zabt ve rabt-ı memleket ve hıfz ve haraset- i ehali ve raiyete kadir tarafından liva-yı mezbûreye bir mütesellim nasbından labûd ve meham olduğuna binaen kıdvetü'l emasil ve'l-akran Halil Paşa zide kadreh mütesellim nasb...

kaydı geçmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 44).

Mutasarrıf, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi bir sefer vuku'unda askeri ile birlikte istenen mahalde orduya mülaki olmak zorunda idi. Sicillerde dönemin çok sayıda savaşa sahne olmasından dolayı olacak ki, konu ile ilgili çok belge bulunmaktadır. 22 Muharrem 1183 (28 Mayıs 1769) tarihli belgede, Amasya Sancağı mutasarrıfı Hidayetullah Paşa, Moskof üzerine yapılacak sefere katıldığından yerine İskilibli Seyyid Halil'in ve o da İskilib'e gittiğinden mütesellimliğinin Köse Ağazade Ömer Ağa'ya verildiği belirtilmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 91). Ayrıca reayayı huzursuz eden kapûsuz levendat eşkiyasının bertaraf edilmesi de istenmektedir. Bununla ilgili, 29 Rabiü'l-ahir 1182 (12 Eylül 1768) tarihli buyruhduda, Amasya mutasarrıfından, Amasya sancağında vaki'olan kapusuz eşkiyâsının şekâvetine düçar olanların durumunun derhal merkeze bildirilmesi ve her türlü tedbirin alınması istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 7).

İmdad-ı Hazariye'nin toplanmasında da mutasarrıflar mesul tutulmuştur. Sicillerde çok miktarda belge mevcut olup (53 No'lu AŞS., Belge No: 61) konu daha sonra ayrıntılı bir biçimde incelenecektir. Sicillerde isimlerine rastladığımız mutasarrıflar ve mutasarrıflık tarihleri şu şekilde tespit edilmiştir;

Hafız İbrahim. 1181 öncesi. (53 No'lu AŞS., Belge No: 2).

Abaza Mehmed Paşa. 1181. (53 No'lu AŞS., Belge No: 2).

Hidayetullah Paşa. 1182. (53 No'lu AŞS., Belge No: 44).

Mehmed Sadık Paşa. 1183. (53 No'lu AŞS., Belge No: 152).

Seyyid Osman Ağa. 1184. (53 No'lu AŞS., Belge No: 157).

3.2. Mütesellim

Mütesellim, kelime manası olarak "bir hizmeti teslim alan" dır. Terim olarak bir devlet görevlisinin görevlerini onun adına üstlenen, yürüten kişi demektir. Mütesellimlik, XVI. asrın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Başlangıçta vali veya sancakbeyinin atandığı yere gidinceye kadarki sürede yönetici olarak atandığı halde, XVII. asırda yeni bir görünüm kazanmıştır

(Çadırcı, 1991, s. 23). 1627'den sonra vezir rütbesinde bulunan çok sayıda yönetici, kendilerine arpalık olarak verilen yerlere mütesellimler göndermişlerdir. Ayrıca asıl işlerine ek olarak verilen sancaklara da mütesellim göndermişlerdir.

Sancaklarda görev yapmakta olan sancakbeyinin üzerinde başka bir sancak daha var ise ona da mütesellim göndererek yönettiği gibi, kaleler muhafızı bulunan ve seferde olan ya da görevi icabı sınırlarda oturmakla görevlendirilen vezirler ve komutanlar da yine mütesellim atayarak, vilayetleri yönettirirler ve yönetim makamı için bağlanmış olan gelirlerden bir parçasını mütesellime bırakıp geri kalanını kendileri alırlardı (Mustafa Nuri Paşa, 1992, III-IV,s. 107). XVI. asrın ikinci yarısından itibaren ilgili beldenin idaresini geçici olarak üstlenen mütesellimler, XVII. asırda önem kazanmaya başlamışlar ve bu öneme binaen kurumda önemli değişikliklere gidilmiştir (Çadırcı, 1970, s. 287).

Sicillerde Amasya sancağındaki mütesellim tayin ve azillerine sıkça rastladık. 13 Rabiü'l-evvel 1182 (25 Eylül 1768) tarihli belgede, Amasya mutasarrıflığına el-Hac Hidayetullah Paşa'nın tayin edildiği ve yerine gelinceye kadar Halil Bey'in mütesellim tayin edildiği kayıtlıdır (53 No'lu AŞS., Belge No: 44.67.93.150,157). Sefere giden mutasarrıfın yerine mütesellim atanıncaya kadar ki zamanda sancağın idaresi için mütesellim atandığına da Sicillerde rastladık. 19 Muharrem 1183 (25 Mayıs 1769) tarihli belgede bu konu ile ilgili bilgi mevcuttur.

Halen Amasya sancağı mutasarrıfı semahetlû Hidayetullah Paşa yerine mütesellim nasb itmedin sefer-i hümayûna azim mütesellim nasbı labüd ve lazım olmağla tarafından veyahud der aliyeden mütesellim nasb oluncaya değın liva-ı mezbûrede yerine mütesellim nasb ve tayin olunduğu müşir-i kibel-i şer'den yedine mürasele verilmesini Amasya sükkânından ulema ve sulehâ ve ayan ve sair... (53 No'lu AŞS., Belge No: 93).

Mütesellimler merkezden atandığı gibi vali ve mutasarrıflar tarafından da tayinlerin yapıldığı görülmektedir. Vali, buyruldu ile kadılara, kethüda yerlerine, yeniçeri serdarlarına, ayan-ı vilayete ve iş erlerine mütesellim tayinini duyururdu. Aynı buyruldu ile mahsulat ve rüsûmatın kadı tarafından Meclis-i Şer'de vali adına toplanıp mütesellime verilmesi de bildirilirdi. İrad-ı Cedid hazinesinin yönetimine getirilen "kapucûbaşılar" da mütesellimlik ismi ile anılmıştır. II. Mahmud döneminde mütesellimler, Mukataat Hazinesi'nce atanıyorlardı (Çadırcı, 1991, s. 24).

Ehl-i örf içinde halkla en çok birlikte olan mütesellimdi. Bu yüzden adaletli ve reayaperver olmalarına dikkat edilirdi. Eşkıyanın ortadan kaldırılması, mutasarrıfa ait olan mahsul ve şehriyeyi toplayabilmesi, ahaliyi zulümden koruyabilmesi için kuvvetli ve halkın istediği kişiler olmasına özen gösterilirdi. 29 Rabiü'l-evvel 1182 (13 Ağustos 1768) tarihinde gönderilen buyrulduda; "Sefer-i hümayûna katılmayub şekavete başlayan kapûsuz eşkıyasına köylere yiyecek verilmemesi, köylere kondurulmaması" istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 88).

Mütesellimlerin hareket halinde olan konar-göçer kabilelerin iskân ettirilmesinde vazifeli olduklarını belgelerden öğreniyoruz. 11 Safer 1181 (9 Temmuz 1767) tarihli belgede; Şerayi-i şî'ar Tokat mukata'ası aklâmından Şarkipare kabilesinin perakende reayası bulunduğu kazaların kaydı geçmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 3).

Mütesellimin görev süresi bir yıl olmasına rağmen bu kurala pek uyulmamış ve valinin inisiyatifine bırakılmıştır. Görevden ayrılan mütesellim bir süre sonra tekrar görevi elde etmiş, böylece mütesellimlik belli ailelerin tekeline girmiştir. Bu aileler elde ettikleri görevin kendilerine kazandırmış olduğu yetki sebebiyle edindikleri servet sonucunda iyice zenginleşmişlerdir. XVIII. asırda ise bozuk düzenden faydalanıp yolsuzluklara başvuran mütesellimlerden bazıları oldukça

ileriye gitmiş, para ve servete temayülleri neticesinde reayayı haksız vergilere tabi tutmuşlardır (Özkaya, 1970, s. 370-372). Tekalif-i Şakka toplamak, rüşvet almak ve çeşitli yolsuzluklar yaparak servetlerini artırmışlardır. Kendilerine ait mütesellimlik şehriyesi ve ücreti ile yetinmeyip zorbalıklara başvurmuşlardır. Halk bu durumdan rahatsız olmuştur (Özkaya, 1985, s. 198). Bu hususta 9 Receb 1183 (8 Kasım 1769) tarihli gönderilen yazıda, Amasya mutasarrıfı Hidayetullah Paşa'nın sefere memur olduğu esnada mütesellim Seyyid Halil Ağa'nın kendi zimmetine akçe geçirdiği, ahaliyi zorla çalıştırdığı ve bunu incelemek için de mübaşir tayin edildiği bildirilmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 109). Yine 26 Zilhicce 1181 (14 Mayıs 1768) tarihli belgede; "...mahkemelerde hilaf- ferman akçe talep edildiği ve reayaya zulmedildiği" haberi üzerine vazifelendirilen Emin Mehmed'in gelişiyile her türlü tedbirin alınması istenmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 18).

Devlet, tekalif-i şakka türünden olan "dem öşrü, zahire baha, mefruşat baha" gibi vergileri kaldırdığı halde mütesellimlerin bunları tekrar ihdas ettiklerini görüyoruz. II. Mahmud döneminde Ahmed Fethi Paşa'ya Aydın Sancağı verilmişti. Namık Paşa 25.000 guruş aylık ile mütesellim atanmış, adı gecen Fethi Paşa, Aydın'a geldiğinde sancağın mukataalarının gelirlerinin hepsinin kendisinin olmak ve kapı altı hasılatı ve tayyarat ile geçindikten başka, 25.000 guruş daha Namık Paşa'ya teklif etmiş ve kabul edilmeyince de mütesellimlikten azletmiştir (Mustafa Nuri Paşa, 1992, III-IV, s. 10). Sicillerde ismi geçen Amasya mütesellimleri şunlardır;

Halil Bey–H.1182 (53 No'lu AŞS., Belge No: 44).

Kösezâde Ömer Ağa–H.1183 (53 No'lu AŞS., Belge No: 93).

Seyyid Halil Ağa–H.1183 (53 No'lu AŞS., Belge No: 150).

Rahtevanzâde İbrahim Bey–H.1183 (53 No'lu AŞS., Belge No:150).

Seyyid Osman Ağa – 1184 (53 No'lu AŞS., Belge No: 157).

3.3. Şehir Kethüdası

Osmanlı taşra idaresinde şehir halkı tarafından seçilen şehir kethüdası, devlet görevlileri ile reaya arasındaki ilişkileri düzenlerdi. Şehir kethüdalığı, XVI. ve XVII. asırlarda görülen ve XVII. asrın sonlarından itibaren ayanlığın ihdas edilmesiyle önemini kaybeden mali ve idari bir memuriyet idi. XVIII. asır boyunca artık önemli bir etkinliklerinin olmadığını, bunların yerini ayanların almaya başladıklarını görmekteyiz. Her ne kadar ayanlar bunların yerini almışsa da bazı şehirlerde bu kurumun devam ettiğini halkın şikayetlerinden anlamak mümkündür (Ergenç, 1981, II, s. 1270).

Devlete ait hizmetlerin organizasyonunu yapmak, şehirlerde devlet görevlilerinin ikamet işleriyle uğraşmak, örfi ve şer'i vergiler hususunda halka yardımcı olmak gibi vazifeleri olan şehir kethüdalrı, demokratik bir seçim ile işbaşına gelirlerdi. Seçilmelerinde ehliyet, beceri, dürüstlük ve dindarlık etkili olurdu. Beledi hizmetleri görmeleri hasebiyle bugünkü belediye reisliğine benzerdi (Pakalın, 1983, II, s. 317).

I. Abdülhamid 1786'da yayınladığı fermanla ayanlığı kaldırdığını, vilayet işlerinin görülmesinde ve vergi dağıtımında halkın isteğiyle şehir kethüdalarının işbaşına getirilmesini emretmişti. Ancak buna uyulmadığını ve 1790'da bu işlerin yine ayanlara bırakıldığını görüyoruz (Çadırcı, 1991, s. 41).

Sicillerde hükümet tarafından halka tarh edilen vergilerin toplanmasında, vazife aldıklarını gördüğümüz şehir kethüdalarından adil davranmaları istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 13,17.22.23.25.62). Şehir kethüdaları, görevlerini deruhte ettikten sonra bu görevleri karşılığı halktan bir miktar ücret almışlardır. Bunun ötesinde vergi talep etmeleri yasaklanmıştı. Yaptıkları masrafa karşılık halktan fazla para almalarını önlemek için masraflar kadı sicillerine de kaydedilirdi. Maaşları sancak halkı tarafından ödenirdi Mahkemelerde bilirkişi olarak yer alırlar, özellikle tereke yazımında ve esnaf anlaşmazlıklarında mühim rol oynarlardı. Ancak XIX. asırda suiistimallerin artmasıyla beraber kaldırılmıştır. (Çadircı, 1991, s. 42).

3.4. Kethüdâyeri

Kethüdâyeri, eyalet ve sancaklarda altı bölük halkından olan silahdar, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garipler, sol garipler ve sipahilerin başı idi. Altı bölük ağalarının imzası veya mührünü havi beratlarla görevlendiriliyorlardı. Altı bölük halkının zabiti olan kethüdayeri, onların korunması ve suç işleyenlerin mahkemeye sevk edilmesinden mesuldü. Ancak zamanla kethüdayerleri çeşitli ailelerin dümen suyuna gider olmuş ve kendi halkına bakmaz olmuşlardır (Özkaya, 1970, XXVIII, s. 38-52).

Sicillerde isimleri verilmemekle beraber Kethüdayerleri ile ilgili belgelere sıkça rastladık. Gönderilen emirlerden, kadı ve mutasarrıftan sonra Kethüdayeri'nin geldiğini görüyoruz (53 No'lu AŞS., Belge No: 3,4,20,21,24.28,40,52,76,81). Kethüdayeri'nin eşkıyanın defedilmesinde vazifeli olduğunu 23 Zilkade 1181 (11 Nisan 1768) tarihli buyruluda görmekteyiz. Amasya taraflarında şekavete başlayan kapûsuz kıt'a-ı tarik eşkıyasının zuhur eylediği mahallerde etkisiz hale getirilmesi Kethüdayeri'nden istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 7). Yine 5 Muharrem 1182 (22 Mayıs 1768) tarihinde gönderilen buyruldu da:

Amasya Sancağı'nda vaki' kuzat ve nevvab efendiler zide feza'ilehum ve kıdvetü'l-emasil ve'l akran alay beyi ve kethüdayerleri ve yeniçeri serdarı ve ayan-ı vilayet ve iş erleri zide kedrehum inha olunur ki hilaf-ı şer'-i şerif ve muğayir-i emr-i münif su-i harekete mübaşeret ve ebna-yı sebile hasaret iden başıboş levendat eşkıyasının şer'an icab iden kahr ve tedmirleri için bid' defaat sudur iden evamir-i celil-i alişan ve bu defa dahi tevarüd iden emr-i celil-i alişanın ...

kaydı geçmekte olup eşkıyanın bertarafı istenmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 20).

Kethüdayeri, diğer görevliler gibi vergilerin toplanmasında yardımcı olmuştur. 20 Muharrem 1182 (6 Haziran 1768) tarihinde toplanması istenen "Mal-ı Ağnam'ın tahsili istenmiştir.

...ve kethüdayeri ve yeniçeri serdarı ve ayan-ı vilayet ve ağnam sahibleri ve iş erleri zide kadrehum inha olunur ki iş bu bin yüz seksen iki senesine mahsuben bâ ferman-ı âli canib-i miriye tahsili lazım gelen Mal-ı Ağnam'ın vakti ve zamanı hulûl itmekle ... (53 No'lu AŞS., Belge No: 21).

Keban ve Ergani'den İstanbul'a gönderilen zer ve sim hazinesinin muhafazası Kethüdayeri'nden istenmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 41). Mübaya'a olunacak şa'irin miri fiyatının korunması, 27 Rabiü'l-evvel 1183'te Amasya Sancağı Kethüdayeri'ne bildirilmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 140).

3.5. Yeniçeri Serdarı

Osmanlı Devleti'nin en önemli askeri sınıfı olan yeniçeri ocağı, merkezi teşkilat olarak kurulmuştu. Ancak zamanla sayıları artıp merkezde teşkilatlandırılmaları zor olunca eyalet ve

sancaklara gönderilmişlerdi. Hatta bunların bazıları orduda geri hizmet görevlerine atanma durumuna gelmişlerdi (M. Nuri Paşa, 1992, s. 61-300). Eyalet ve sancaklara gönderilen yeniçerilerin başında Yeniçeri Serdarı bulunurdu. Bunlar yeniçerilerin bütün ihtiyaçlarından ve şehrin asayişinden mesul idi. Şehzade Bayezid Vak'ası neticesinde taşraya gönderilen yeniçerilerden asayişin sağlanması ve merkezi otoritenin yetkilerine hanel getirilmemesi hususunda serdarlara büyük bir sorumluluk verilmişti. Yeniçeri Ağası, merkezde bulunan serdarları mektupla tayin eder ve taşraya gönderirdi. Serdar tayin edilen şahıs, hazineye belli bir miktarda para verirdi. Buna karşılık tayin edildiği bölgenin gelirinin bir kısmını alma hakkına sahipti (Çadircı, 1991, s. 11).

Sicillerde tayin ile ilgili belgeler mevcuttur. 22 Şaban 1182 (1 Ocak 1769) tarihli tayin mektubunda es-Seyyid İbrahim'in azledildiği ve Selamzâde Mustafa Ağa'nın serdar tayin edildiği kayıtlıdır (53 No'lu AŞS., Belge No: 78). Yine belgelerimizin çoğunda mutasarrıf, mütesellim, kethüdayeri ile beraber isimleri zikredilmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 16, 78, 83-140). Serdar es-Seyyid İbrahim'in azli ve Selamzâde Mustafa Ağa'nın tayini ile ilgili 22 Şaban 1182 (1 Ocak 1769) tarihli mektupta;

Şeri'at-şiar Amasya kadısı efendi zide fazleh ba'de's-selam inha olunur ki, zir-i hükümetinizde vaki'dergâh-ı ali yeniçerileri serdarı ref' olunub yerine uslûb-u sabık üzere kıldvetü'l- emasil ve'l-akran iş bu altıncı bölüğün Mustafa Ağa zide kadreh serdar ve zabıt nasb ve tayin olunmağın işbu mektub tahrir ve irsal olundu...

kaydı geçmekte olup halkın rahatına çalışması, vârisiz ölenlerin metrukatını beytü'l-mal'e göndermesi istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 78).

Yeniçeri Serdarı, savaş zamanında askeri ile beraber savaşa istenen mahalde iştirak ederdi. 12 Şevval 1182 (19 Şubat 1769)'de Moskov seferi için Anadolu sol kol serdarlarının askeri ile Kırım ordusuna katılması emredilmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 83). Seferde askeri teçhizatın nakli için at ve deve tedariki, avarız ve nüzûl vergisi ile İmdad-ı Seferiye'nin toplanmasında Yeniçeri Serdarı vazifeli tutulmuştur (53 No'lu AŞS., Belge No: 65). Kaza ve köylerde şekavete başlayan kapûsuz eşkıya taifesinin defedilmesi, köylerde bunlara yiyecek verilmemesi ve eşkıya saldırısına uğrayanların durumlarının merkeze bildirilmesi de vazifeleri arasında idi (53 No'lu AŞS., Belge No: 28, 46, 72, 88). 29 Rebiü'l-ahir 1182 (12 Eylül 1768)'deki buyruldu da;

...ve yeniçeri serdarı ve sair zabitan ve işerleri zide kadrehum inha olunur ki bu hilalde sefer-i hümayûn nusret makrûndan nukûl ve azimete âdem-i rağbet ile giruye kalub ebnay-ı sebile sed ve bend ve fukara-yı raiyete enva-ı zulm ve teaddi ve tevafil-i ehl-i tüccarın emvalini garat sevdasında olan kapusûz eşkıyalarının kahr ve tedmir ve i'dam ve izalelerin mutazzamın sadır olan hatt-ı hümayûn ...

denilmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 88).

Yeniçeri Serdarı'nın, İmdad-ı Hazariye'nin toplanmasından da bizzat vazifeli olduğu anlaşılmaktadır. "...kıldvetü'l- emasil ve'l-akran ayan ve zabitan zide kadrehum inha olunur ki iş bu bin yüz seksen üç senesine mahsuben Eyalet-i Sivas'ın mal-ı seferiyesi bâ ferman-ı âli halen vali-i Sivas..." (53 No'lu AŞS., Belge No: 140).

3.6. Voyvoda

Osmanlı idari yapısı içerisinde has denilen gelir bölgelerinin yönetimini sahibi adına yüklenen kimseye "Voyvoda" denilirken, sonraları serbest tımarların vali ve mutasarrıflara verilen bazı gelirlere Voyvoda gönderilerek yönetildiğini görmekteyiz. Tımar sisteminin giderek

değişikliklere uğraması, iltizam ve mukataa usulünün yaygınlaşması bu kurumun gelişmesine sebep olmuştur. Vali ve mutasarrıflar tarafından sancak yönetimine mütesellim atanırken, kazalara da voyvoda atandığı görülmektedir. Atandıkları yerin düzeninden, disiplin ve güveninden sorumlu olmuşlardır (Çadircı, 1991, s. 29).

Tımar, eğer sahibine serbest kaydı ile verilmiş ise buraya dirlik sahibi, subaşı, voyvoda dışında müdahale yapılmazdı. Dirlik sahibi tarafından vergi alacaklarını toplamaya görevli kılınan voyvoda, aynı zamanda köylerin düzenini de sağlardı. Serbest tımar sahibi tarafından tayin olunan voyvodaların “rüsûm-ı şer’iye” vergilerini toplamasına dışarıdan karışılmaması gerektiği halde, XVIII. asırda beylerbeyi ve sancakbeyi gibi görevlilerin karıştığını görüyoruz (Özkaya, 1985, s. 200).

Sicillerde voyvoda ile ilgili çok sayıda belgeye rastladık. Bunların büyük çoğunluğu idare ile ilgili olup hazinenin korunması, asker levazımının tedariki, askerin sefer için hazırlanması ve eşkıyanın defedilmesi hususlarında isimleri sık sık zikredilmektedir (53 No’lu AŞS., Belge No: 3, 19, 30, 52, 57, 59, 62, 71). 15 Rebiü’l-evvel 1182 (30 Temmuz 1768) tarihli belgede kırk re’es menzil bargirinin mubaya’ası hakkındaki yazıda;

...mefahire’l-emasil ve’l akran mütesellimler ve voyvodalar ve kethüdayerleri ve yeniçeri serdarları ve sair zabitan ve ayan-ı vilayet ve iş erleri zide kadrehum tevki’-i ref’-i hümayûn vasıl olıcak malum ola ki Anadolu’nun sol kolu yemin ve yesarıyla nihayetine varınca kazalarda bulunan tavaif-i askeriyeyi sadır olan emr-i şerifimle yerlerinden ve yurdlarından ihraç accaleten ve meüsara’aten Kırım canibinde vaki’ ordu-yu hümayûnuma mülhak ve mülaki olmaları için sevk ve tesyirlerine ocak tarafından mübaşir tayin olunan kıdvetü’l-ematicid ve’l-ayan Turnacıbaşı Kefeli Mehmed zide mecdehu ve ma’iyyetine memur altı nefer çavuşan kırk re’es menzil bargiri ücretleri ehalinin...

buyrulmaktadır (53 No’lu AŞS., Belge No: 84).

Voyvodalar iki şekilde, vali ve mutasarrıflar kendi adlarına görevlendirdikleri gibi geliri doğrudan hazineye bağlanmış yerlere hazine yöneticileri tarafından da tayin edilirdi. Valiler daha çok kendilerine geliri bırakılan yörenin ileri gelenleri arasında buyuruldu ile voyvoda atarlardı (Çadircı, 1991, s. 59). Tayin edilen voyvoda, iki tuğlu bir paşanın bütün haklarından yararlanırdı. Fakat daha düşük bir sıraya sahipti. Bölgesinin askeri kuvvetinin başında yürüdüğü zaman iki tuğlu bu paşanın bayrağı altında idi. Sancaklara tayin olunan voyvodalar ise sancak beyinin yetki ve salahiyetlerine sahip olurlardı (Özkaya, 1985, s. 201).

Voyvodalar kendilerine verilen sancaktan küçük gelir bölgesinin hem yöneticileri hem de hazine gelirlerini toplayan tahsildarları idiler. Kent ve kasabanın güvenliğini sağlamak, istendiğinde asker toplayıp sefere katılmakla yükümlü oldukları halde halk ile sık sık karşı karşıya geldikleri ve zimmelerine para geçirdikleri de görülmektedir. Bazı yabancı kökenli voyvodaların halka zulmettiklerini, Boğdan Voyvodası Aron’un 1592’deki haksızlıklarından görmek mümkündür. Eflak Voyvodası Aleksander de halk ile sık sık karşı karşıya gelmişti (Hammer, 1991, II, s. 202).

H. 1184 (1770) tarihli bir belgede Siverek voyvodasından bahsedilmektedir. “Bucak Kürdinden Siverek Voyvodası Abdulfettah Ağazade Abdurrahman Ağa’nın yazdığı miri askerin ordu-yu hümayûna azimen esna-yı rahde ta’yinatları pusulası...” Bu pusulada askerin mirisine düşen miktarlar verilmiştir (53 No’lu AŞS., Belge No: 149).

3.7. Kale Dizdarı

Kale ile ilgili işlerin sorumlusu ve kale kumandanı olarak idari yapı içerisinde önemli bir mevkiye sahip olan dizdar, askeri görevinin yanı sıra şehrin asayişinden de mesuldü. Ayrıca kalede bulunan değerli eşyaların ve hapisanenin korunması görevleri arasında idi. XVIII. asırdan itibaren askeri görevli olarak önemleri azalmış ve serhatlerdeki kalelerde görevlerini devam ettirmişlerdir (Oğuzoğlu, 1994, IX, s. 481).

Kale dizdarları, mühim evrak ve hazinenin bulunduğu iç kaleyi korurlardı. Herhangi bir saldırıda müdafaa eder ve barış zamanında can ve mal güvenliği sağlanmasına çalışırdı (Topçu, 1993, s. 57). Kale dizdarlıkları da tımar dağıtımında olduğu gibi verilirdi. Tımar dizdarı olduğunda talipler arasında dizdarın oğlu varsa tercih edilirdi. İsteklerinin durumu kale hangi vilayette ise o vilayetin beylerbeyi tarafından İstanbul'a iletilirdi. Serhat ve sınır kapılarındaki kalelerin korunması ve tamirleri önemli idi. Bu kalelerin tamirinde gereken ameleler eskiden beri özellikle eyalet askerleri arasında seçilirdi. Eyalet askeri bu görevi yapmazsa, yerlerine amele tutulur, bedelleri tımar ve zeamet sahiplerine verilirdi (Özkaya, 1985, s. 48).

Sicillerde kale dizdarı ile ilgili belgeler yeterli sayıda olmamakla beraber tımar tevcihine dair belgeler mevcuttur (53 No'lu AŞS., Belge No: 51). İncelediğimiz dönemde orta derecede bir tımara sahip olan kale dizdarına ortalama 10.000 akçelik bir gelir verilirdi (Oğuzoğlu, 1994, s. 481).

19 Cemaziye'l- evvel 1182 (1 Ekim 1768) tarihinde Amasya Kal'ası tımarı tevcihi ile ilgili belgede;

Amasya'nın kal'a-ı zir dizdarı Mustafa zide hıfzıhu sūdde-i sa'adetime mektub gönderub Amasya Sancağı Arguma nahiyesinde Karatekin nam karye ve gayriden bin dokuz yüz akce gedik tımarıyla Amasya kal'ası topçuluğuna mutasarrıf Ömer fevt olub gedik tımarıyla kal'a-i mezbûre topçuluğu mahlul olduk da sulb-i kebir oğlu darende-i tevki'-i ref'-i hümayûn Mehmed hidmetinin uhdesinden gelmeğe kadir olmağla kal'a-i bala dizdarı Ahmed'den arzına taleb olduk da dizdar-ı merkum ziyade arz akçesi mutalebesinde olub mezbûr Mehmed dahi fakirü'l-hal ve arz akçesi tedarikine adim-i iktidarından naşi dizdar-ı mezkur gedik tımar-ı mezbûrı kendi karındaşı Receb Veledi Hasan'a arz ve tevcih ve berat itdirub gadr ve merkum Mehmed emekdar ve medar-ı maaş ancak babası nân paresi olan gedik tımar-ı mezbûre mehassirdir deyû merhameten gedik tımar ile kal'a-i mezbûre topçuluğu mezbûr Receb Veledi Hasan'ın ref'inden mutevvefa-yı merkûm Ömer'in oğlu mezbûr Mehmed'e virilmek babında inayet ricasına arz ve ber-vech-i meşruh ...

kaydı mevcut olup kale dizdarlığı 1.900 akçe tımar ile Mehmed'e tevcih edilmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 51).

Kale dizdarı, doğrudan merkezden emir aldığı gibi beylerbeyi ve müfettiş paşalardan da emir alırdı. Eşkiya ve asilerin yakalanması sırasında emir alırdı. Kale dizdarlarının zaman zaman kanun hilafına hareket ettikleri görülmüş, bunun üzerine suistimallerin ortadan kaldırılması kadı ve mutasarrıflardan istenmiştir (Özkaya, 1985, s. 48).

3.8. Çeri Sürücüleri

Askeri görevlilerinden olan "Çeri Sürücüsü," sipahilerin küçük zabitlerinden birinin adı idi. Çeri sürücüsünün de tımarı mevcut olup, tımarları dahilinde oturmaları kanun icabı idi. Çeri sürücülerinden terfi eden "Çeribaşı" olurdu (Pakalın, I, 1983, s. 354).

Çeri Sürücüleri ile alakalı 20 Receb 1182 (30 Kasım 1768) tarihli bir belgede, sürücü tayin olunan Hacı Ali Çavuş ve Ömer Çavuş'un gittikleri kazalarda ferman-ı alişân mucibince asker toplayacakları ve kendilerine yardımcı olunması hususunda Anadolu'nun sol kol kadı, naib, kethüdayeri, ayan ve iş erlerinden istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 65).

Çeri Sürücü tayin olunan Ser-Turna'ya menzil bargiri virilmek babında 15 Rebiü'l-evvel 1182 (30 Temmuz 1768) tarihli fermanında şöyle denilmektedir; "...ve kethüdayerleri ve yeniçeri serdarları ve sair zabitan ve ayan-ı vilayet ve iş erleri zide kadrehum tevki'-i ref'-i hümayûn vasıl olan emr-i şerifimle yerlerinden ve yurdlarından ihraç ve accaleten ve meüsara'aten Kırım canibinde vaki' orduy-u hümayûnuma mülhak ve mülaki olmaları için sevk ve tesyirlerine ocak tarafından mübaşir tayin olunan kıdvetü'l-emacid ve'l-ayan Turnacıbaşı Kefeli Mehmed zide mecdehu ve ma'iyetine memur altı nefer cavuşan..." (53 No'lu AŞS., Belge No: 84). Moskov seferi için silahdaran ve sipahanın tayin edilen sürücü nezaretinde Edirne sahrasında toplanması ve tek bir ferdin dahi geri kalmaması istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 86).

3.9. Kadı

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren şer'i hukuka dayalı bir adalet sistemini kurarken aynı zamanda örfi kuralları da birçok alanda uygulamıştır (Halaçoğlu, 1991, s. 103). Her iki uygulamada da halkın refahı amaçlanarak adaletin, devletin bütün kademelerine ve memleketin her köşesine götürülmesi sağlanmıştır. Devletin kuruluş yıllarındaki bu adli düzeni hem teb'ayı mutlu etmiş ve hem de temelleri sağlamlaştırmıştır. Çağdaşı Avrupa devletlerinde ise köylü, toprak sahibi tarafından yargılanmaktaydı. Toprak sahibinin verdiği cezaya köylü itiraz edemiyordu (Sevinç, 1978, s. 53).

Osmanlı Devleti, halkın davalarının İslâm Hukuku'na göre halledilmesi, halka adaletin götürülmesi için her nahiye, kaza, şehir ve eyalet merkezine birer kadı tayin ederdi. Kadı, şer'i ve hukuki hükümleri tatbik eden demek olup, aynı zamanda merkezin emirlerini de yerine getiren bir makamı. Kadılara "hakimü's-şer" denilirdi (Uzunçarşılı, 1988, s. 83).

Ehl-i şer'den olan kadı, Osmanlı idare sisteminde yargı, yönetim, ekonomi ve sosyal alanda geniş yetkiye sahip olduğundan şehrin en önemli kişisi idi. Şehrin askeri işleri hariç, idari, hukuki ve mahalli işlerinin hepsi kadılar tarafından görülürdü. Kadı'nın sanatkâr ve esnafın kontrolü, loncaların düzen, yönetim ve kuralların gözetimi, narhın uygulanması, şehrin altyapı tesislerinin denetimi, imar nizamının incelenmesi, vakıf yöneticilerinin denetlenmesi, atamalarla ilgili arzda bulunmak gibi görevleri vardı. Dini işlerle ilgili vazifeli personelin atanmasında da kadının arzı gerekiyordu. Şehrin asayişinde Kadı'nın yardımcıları subaşı ile asesbaşı idi (Topçu, 1993, s. 55).

Kadılar medrese mezunları arasından tayin olunurlardı. Anadolu kadılarının tayininde Anadolu Kadıaskeri ile Şeyhülislâm mühim rol oynamaktaydı. Padişah huzurunda imtihan olan kadı adayları, XVIII. asırda Kadıasker tarafından imtihana tabi tutulup başarılı olanlar Şeyhülislam'a bildirilmekteydi. Padişahın "ferman-ı âli" si ile atama işlemi tamamlanırdı (Özkaya, 1985, s.207).

Kadılar naib, mütevellî, imam-hatip tayinlerinde, vakfiye tanzimi ve taksimi, vasi tayinlerinde, miras ve evlilik akdi tanzimlerinde, tapu sicil muhafızlıklarında, narh tespiti, lonca teftişi, mukataaların kontrolünde kanunla belirtilmiş resimlerini alırlardı. Ayrıca mahkemede davalara bakan kadılar harçlarını alırlardı (Topçu, 1993, s. 55). İncelediğimiz sicillerde kadılarla ilgili birçok belgeye rastladık. Amasya'ya atanan kadıların yerlerine ulaşmalarına dair vergi, narh,

davalar ve yolsuzluklar ile ilgili belgelerde kadıların isimleri zikredilmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 5, 17, 30, 92, 98, 108).

Amasya Kadısı Mehmed Efendi'nin tayini ile ilgili Anadolu Kadıaskeri imzasıyla gönderilen yazıda;

İzzet-me'ab şeri'at nisâb Amasya Kadısı Mevlâna Mehmed Efendi kamiyab tahiyet-i vafiye eblağıyla inha olunur ki kaza- i mezbûrun umur-u kısmet-i askeriyesi iş bu sene ihda ve semanin ve mie ve elf Zilkade-i şerifesi gurrasinden tarafımızdan sana tefviz ve sipariş olunmuştur. Gerekdir ki kaza-i mezbûrede vaki' olan muhallefat-ı askeriyeyi tahrir ve terkim ...

kaydı geçmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 2).

Kadılar, medrese tahsili görüp icazet alarak mülazemet edenlerden tayin edilirdi. Medreseden çıkıp kazasker divanına mülazemet edenler, kadılık etmek isterlerse doğrudan doğruya kaza kadılıklarına atandıkları gibi bir müddet müderrislikten sonra kadı olmak isteyenler, derecelerine göre kaza veya sancağa kadı olurlardı (Uzunçarşılı, 1988, s. 87). Kadıların tayini, Divan-ı Humayûn'da Anadolu ve Rumeli Kadıasker'inin arzı ve padişahın izni ile olurdu. XVI. asırda müftü veya şeyhülislamın Kazasker ile tekaddüm etmeleri hasebiyle büyük kadılıklar şeyhülislamın sadrazam vasıtasıyla inhaları üzerine yapılırdı (Halaçoğlu, 1991, s. 112).

Fatih Sultan Mehmed Kanunnamesi'nde kadılığın en yüksek derecesi beş yüz akçe yevmiyeli mevleviyet denilen taht kadılıkları idi ve bunun üstünde Kazaskerlik vardı. Beş yüz akçelik kadılar teşrifatta beylerbeyi ve defterdarın aşağısında olup beylerbeyi rütbesi ile askeri hizmete geçebilirlerdi.

Kadılıklar büyük ve küçük kazalar ile sancak ve eyalet olmak üzere iki sınıfa ayrılırdı. Kaza kadılıkları Rumeli, Anadolu ve Mısır'daki kazaların kadılıkları olmak üzere üç sınıftı. Rumeli'de kadılık edenler, Rumeli kazaskeri defterinde, Anadolu kazalarında kadılık edenler ise Anadolu kadılığı defterinde kayıtlı idiler. Kaza kadılarının tayinleri Kazasker tarafından yapılırdı (Topçu, 1993, s. 56).

Amasya'da kadı tayini ile ilgili belgede;

İzzet-meab şeriat-nisâb fahrü'l-kuzzat Mevlâna es-Seyyid Ahmed Efendi kamiyâb Bade't-tahiyetü'l-vafiye inha olunur ki iş bu sene selase ve semanin ve mie ve elf mah-ı Recebü'l-garadı gurrasinden ber-vech-i muhtasım mutasarrif olduğum Amasya kazasının umur-u şer'iyyesi ma' kısmet-i askeriye tarafımızdan tefviz ve sipariş olunmuştur. Gerekdir ki kaza- i mezbûri gurre-i merkumeden zabt edib...

kaydı geçmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 108).

Kadılar, mahkemelerde şahsın şahıs ile şahsın devletle olan münasebetlerini kanunlar çerçevesinde düzenler ve keyfi kararlar veremezlerdi. Duruşmaların halka açık yapılması da kanun emriydi. Ancak zamanla bu kurumlarda da aksaklıklar görülmeye başladı. Özellikle yeteneksiz Kadıaskerler, kadılık görevlerini çiraklık ederek yanlarında çalışmış emektarlarına gördürmüşlerdir (M. Nuri Paşa, 1992, III-IV, s. 146).

Kadıların atanmasından sonra sürekli merkezin kontrolünde olduklarını ve vatandaşların şikayetlerini merkeze bildirdiklerini incelediğimiz belgelerde görüyoruz. Anadolu Kadıaskeri

Salih Efendizade Mehmed Emin Efendi'nin 22 Safer 1182 (8 Temmuz 1768) tarihinde Amasya kadısına gönderdiği mektupta;

İzzet-meab şeriat-nisâb vilayet-i Anadolu'da vaki' kuzat ve nevvab Efendiler el-mekrumun tahiyet-i vafiye eblağıyla inha olunur ki der âliye'ye arz ve 'ilamı mukteza mevad-ı mevsuku'l kelim kimesnelerin ihbar ve şehadetleri ile muhakkak olmadıkça i'lamdan muba'adet ile ibadullahın bila mucib arazde ve remide olmalarına ruhsatdan mecani'bet olunmak cümlelerin vacibe-i uhde-i diyanetleri iken bu esnada etraftan vürud iden aruz ve mehazırın ekseri mu'allal ve bila garaz iduğu mezammin ve mefahiminden musteban ve çok kimesne geçmedin muğayir ve münakazi zuhur eylemekden naşi hak ve batılın fark ve temyizi hariç daire-i hüda mekan olmağla imdi bu babda sadır olan emr-i ali taht-i hükûmet ve kazalarınızda cümle muvacehesinde kira'et ve sicilat-ı mehakimde sebt olunarak fima ba'd bazı kimesnelerin der aliyeye ihzarları veyahud ahz ve habs ve kal'abend ve diyar-ı ahire nefi ve acilen tedibleri iktiza veyahud şer'an haklarında tertib-i ceza icab ider halet ve sair i'lamı mukteza-ı mevad zuhur eyledikde ferman olunduğu üzre mahallinde diyanet ve istikametle mevsuf kimesnelerin ihbar ve şehadetleriyle muhakkak olmadıkça tam'-ı hama ağraz-ı fasideye binaen vaka'ın hilaf-arz olunmaktan muba'adet ve eğer bundan...

demekte ve kadıların dikkatli olmalarını istemektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 32).

Kazaya tayin edilen Kadı'ya şer'i ahkamı icraya mezun olduğuna dair padişahın tuğrasını havi berat verilirken, mahkemelerde alacağı ücret de belirtilirdi (Uzunçarşılı, 1988, s. 105). Sicillerde geçen terekelerde Kadı'nın "resm-i kısmet" ismiyle kendisine düşen payı, fiyatları yükseltmeden aldığını müşahede ettik. Resm-i Kısmet'in yüksek olduğu terekeler, zengin şahısların terekeleridir ve geride bıraktıkları mallar çoktur (53 No'lu AŞS., Belge No: 10, 12, 52, 60, 103, 125). Zilhicce 1181 (1768) tarihinde, Medine-i Amasya'da el-Hac İlyas Mahallesinde vefat eden Seyyid Halil bin İbrahim'in terekesinden resm-i kısmet olarak 6,5 guruş alınırken, (53 No'lu AŞS., Belge No: 10) 148 Zilhicce 1183 tarihinde Cami-i Enderun Mahallesinde vefat eden Abdizade Mehmed Efendi'nin terekesinden resm-i kısmet olarak 494 guruş alınmıştır (53 No'lu AŞS., Belge No: 103).

Sicillerde geçen 26 Zilhicce 1181 (14 Mayıs 1768) tarihli belgede, kadıların mahkemede hilaf-ı ferman akçe talep ettiklerini de görüyoruz.

... ve o misullû mübaşir getirüb da'vası şer'an subût bulmayan ve gerek sair bila mübaşir birbirlerinden iddi'aya tesaddi ve hayz-ı murafa'ada med'ayinin şer'an hakkı sabit olmiyan da'valardan dahi min ba'd muğayir-i fetvay-ı şerife dam-ı hümayunuma mahsul-ı ref' ve hilaf-ı kanun resmi namıyla bir akçe ve bir habbe talep ve ahzına tesaddileri kemal-ı tehaşi ve hazr-ı birle dahil-i hükûmet ve kazanızda sakin olan ahali ve fukaranın..." (53 No'lu AŞS., Belge No: 18).

Kadı'nın ahaliye zulmetmesi ve kanun hilafına vergi istemesi halinde şikâyet edilen kadılar cezalandırılır ve hatta katledilirlerdi (Uzunçarşılı, 1988, s. 106).

XVIII. asırda medrese mezunlarının sayısı artınca hakkı olmayanlara mülazımlık verilmemesi gerekirken, ulema çocuklarına doğrudan mülazemet verilmiş ve yetişmiş tecrübeli kişiler görev almakta zorlanmışlardır. Kadılık kurumu böylece tecrübesiz kişilerin eline geçmiştir (Özkaya, 1985, s. 209). Vezirler, komutanlar, mütesellimler, voyvodalar gibi idareciler cahil ve zalim kadılara hediye ve para vererek ya da verdikleri zalimce hükümleri görmemezlikten gelerek onları minnet altında bırakıp istedikleri gibi mahkeme ilamları almışlar, kendi uygunsuzluklarının örtbas edilmesine alet etmişlerdir (M. Nuri Paşa, 1992, III-IV, s. 146).

Kadınların adli, idari, mali ve beledi görevlerinin dışında müfettişlik görevleri de vardı. Ayrıca vakıfların vakfiye şartlarına göre yönetilip yönetilmediklerini kontrol etmek (Dursun, 1989, s. 267), vakfa tabi cami, medrese ve mekteplerin tamirini sağlamakla da vazifeleri arasındaydı. Bu hususa dair Gurre-i Rabiü'l-ahir 1183 (1769) tarihli belgede, Sultan Bayezid vakfına tabi cami ve medresenin imar edilmesi Amasya kadısından istenmektedir;

Kıdvetü'l-kuzat ve'l-hükkam ma'din-i fazl ve'l-kelam Mevlana Amasya Kadısı zide fazleh ve mefahire'l-emasil ve'l-akran kaimakam ve katib-i vakf Amasya mimarı zide kadrehum tevki-i ref-i hümayûn vasıl olicak ma'lum ola ki mu'temedü'l-mülûk vesselatin muhtarü'l-izz ve't-temekin bilfil darü's-saadet-i şerifem ağası olub harameyn-i şerifeyn evkafı nazırı olan Mercan Ağa dam-ı ulveh rikab-ı hümayûnuma arz gönderub taht- nezaretinde olmağla Amasya'da vaki' Sultan Bayezid Han Veli tab-ı şerahın cami-i şerif ve imaret-i amiresine medrese ve mekteb sukkaflarında olan kurşun zelzal vuku'unda binalarının bazı mevazi'i yanlub... (53 No'lu AŞS., Belge No: 98).

Vakıfların yöneticilerini denetlemek, bu konudaki atamalarla ilgili olarak arzda bulunmak da Kadı'nın görevleri arasında idi (Ortaylı, 1976, s. 96). Bu hususa dair Cemaziye'l- evvel 1182 (1768) tarihli belgede, Amasya'daki Aişe Sultan Vakfı'na müteveli tayin edildiği ve Sultan Beyazid Vakfı evkafının sıralandığını görmekteyiz (53 No'lu AŞS., Belge No: 54).

Kadılar, yapılan şikayetleri bizzat kendileri şikâyet mahaline gidip tespitte bulunurlardı. İncelediğimiz sicillerden Şaban 1183 (1769) tarihli belgede, Amasya kadısına gönderilen fermanla, Muhammed nam kimesnenin mektup göndererek Sabık Amasya mutasarrıfı Ebu Bekir Paşa'nın kethüdası olan Amasya sakinlerinden olan Salih'in kendi halinde birisi iken bazılarının tacizine uğradığı ve davasının mahalinde görülmesi Amasya kadısından" istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 115).

Amasya'da fevt olan bazı kimselerin terekesinden alınacak olan verginin merkeze bildirilmediğinden olacak ki, Anadolu Kadiaskeri tarafından Amasya Kadısı Mehmed Efendi Şevval 1182 (1769) tarihinde uyarılmış ve rüsûmat-ı adiyeye'nin defteriyle beraber merkeze gönderilmesi istenmiştir.

İzzet-meab şeri'at-nisâb Amasya Kadısı Mevlâna Mehmed Efendi kamiyâb ba'de't-tahiyet-i vafiye inha olunur ki kaza- i mezbûr sükkanından Abdizade Mehmed Efendi nam kimesnenin fevti ihbar olunub müdde-i mahususadan olmağla terekesinin tahrir ve terkimi tarafımızdan sana tefviz ve sipariş olunub çukadarlarımızdan Abdurrahim mübaşir tayin ve irsal olunmuşdur gerekdir ki tereke-i mutevvafay-ı merkumu çukadar-ı mezbûr ma'rifetiyle tahrir ve terkim eyleyüb rüsumat-ı adiyemizi defteriyle tarafımıza isal eyleyesin vesselam. (53 No'lu AŞS., Belge No: 87).

Sicillerde ismi zikrolunan Amasya kadıları şunlardır;

Mehmed Efendi- Gurre-i Zilkade 1181/1768 (53 No'lu AŞS., Belge No: 2).

Mehmed Efendi- Gurre-i Rabiü'l-ahir 1182/1768 (53 No'lu AŞS., Belge No: 58).

Ahmed Efendi- Gurre-i Receb 1183/1769 (53 No'lu AŞS., Belge No: 108).

Halil Efendi- Cemaziye'l-evvel 1183/1769 (53 No'lu AŞS., Belge No: 108).

İbrahim Efendi- Gurre-i Ramazan 1183/1769 (53 No'lu AŞS., Belge No: 117).

3.10. Nâib

Mahkemelerde kadılar adına davalara bakan hakimlere “naib” denilirdi. Kadılar adına muhtelif hizmetleri görmeleri hasebiyle vekil idiler. İsimlerini de vekillikten almışlardır. Kaza merkezinin ve bağlı köylerin adli-idari yöneticisi olan kadının hem kaza merkezinde hem de köylerde her türlü davalara bizzat kendisinin yetişmesi zor olduğundan kendisine yardımcı olarak naib atamışlardır. Naib, atandığı yerde kadının sahip olduğu yetkililere sahip olup onun adına görev yapan kişi idi (Dursun, 1989, s. 270-271).

Naiblerin birden fazla olması, kadının atandığı kazanın büyüklüğüne ve muamelelerin genişliğine bağlı idi. Eyalet, sancak ve kaza kadılarının naibleri ona göre idi. Vazifelerinin muhteviyatına göre kaza naibleri, kadı naibleri, mevali naibleri, bab naibleri, ayak naibleri ve arpalık naibleri olarak ayrılırlardı (Uzunçarşılı, 1988, s. 117).

Naiblerden görevini kötüye kullanan olursa kadı tarafından azledilir ve cezalandırılırdı. Kadılar, canları istediği zamanda naibi görevden alamaz ve yine canları istediği kadar naib atayamazlardı. Kanunlar muvacehesinde azil ve tayinler olurdu. Naib sayısında artış gerekiyorsa kadı bunu merkeze bildirmek mecburiyetindeydi. XVIII. asırdan itibaren naiblik kurumunun iyice yerleştiğini ve kazaların naibler tarafından yönetildiğini görmekteyiz. Yerli şahıslardan naib atanması yasak olduğu halde bu asırdan itibaren buna uyulmadığı da görülmektedir (Özkaya, 1985, s. 211).

Sicillerde naibler ile ilgili belgelere sıkça rastlamamıza rağmen isimlerinin de zikredildikleri belgelere çok az rastladık. Rabiü'l-evvel 1182 (1768) tarihli bir belgede bir bab naibi ismi ile birlikte zikredilmektedir.

...halen bab naibimiz Mevlana Hafız Mustafa Efendi bin Hasan Amasya haricinde Orman nam mahalde kain Sazlıoğlu Mehmed Celebi bağının esfalinde kenar-ı kebirde Sazlıoğlu dolabı demekle ma'ruf dolabın kurbunda vaki' çeşme üzerine varub zeyl-i vesikada mesturü'l-esami-i müslimin ile akd-ı meclis-i şer'-i nebevi itdiğinde meclis ve ma' kud-u mezkurde dolab-ı mezbûrun hıdası ve bağları tarafında nehr-i mezkurun kenarında el-Hac Salih dolabı nam dolabdan ber-vech -i istiklal hakayıkı olan es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid el-Hac Halil nam kimesne maru'z-zikr Sazlıoğlu dolabından hakayıkı olan iş bu sahibu'l-vesika Sazlıoğlu ... (53 No'lu AŞS., Belge No: 42).

Sefer-i hümayûn için lazım olan katır ve develerin mubaya'aları kadıdan istenildiği gibi naibden de istenmiştir. Bu hususa dair çok sayıda belgeye rastladık (53 No'lu AŞS. Belge No: 33, 116, 124, 126). Hazine-i Amire'nin naklinde lazım olan emniyetin sağlanmasına dair birçok fermanla naib'in de mesuliyet altında olduğunu görüyoruz (53 No'lu AŞS., Belge No: 58, 94, 107, 113). 10 Ramazan 1183 (7 Ocak 1770) tarihli fermanla; “Üsküdar'dan Keban ve Ergani madenlerine varınca kuzat ve nevvab'a ve cümle zabitana hitaben gönderilen sermaye-i maden hazinesinin muhafazası babında sadır olan emr-i âlişan...” buyurulmaktadır (53 No'lu AŞS., Belge No: 113).

Naib, eşkiyanın defedilmesinde merkezden gelen fermanın uygulayıcısı ve takipçisi idi. 23 Zilhicce 1181 tarihli fermanla, “...bundan mukaddemlerde bi'ddefaat şerefriz-i sudûr olan evamir-i hümayûn muciblerince kapusuz ve kıta'-tarik eşkiyasının zuhur eyledikleri mahallerde bi'l-ittifak ahz ve istisallerine sa'y ve dikkat ve ahz...” edilmesi istenmektedir (53 No'lu AŞS., Belge No: 7).

Avarız ve nüzûl vergisinin toplanmasında muhataplardan biri de naibdir. Sicillerde sıkça geçen avarız ve nüzul vergisinden Amasya'nın kazalarına düşen payların toplanmasına dair belgelerden, Gurre-i Muharrem 1182 (1768) tarihli belgede;

...şera'i-i şî'ar Amasya Sancağı'nda vaki' kuzat ve nevvabı efendiler zide fezailehum inha olunur ki iş bu bin yüz seksen iki senesine mahsuben Eyalet-i Sivas'ın nüzü'l ve avarızhane ve bedel-i nüzüllarının vakti ve zamanı hulûl ve avarızhane ve cebelû ve sibyanın ve teka'üdinin mal-mirilerinin ola geldiği minval uzre... toplanması emredilmiştir (53 No'lu AŞS., Belge No: 23).

Kadı, naib tayin ederken tayin tarihini, kismet-i askeriye ile birlikte kazayı zapt etmesini, şer'i hususlara göre davranmasını isterdi. Kadı tarafından görevlendirilen naibin ilgili Kadıasker tarafından uygun görülmesi gerekirdi. Naib'in ücreti kadı ve naib arasında anlaşmaya göre belirlenir ve naib merkezden ayrı bir ücret almazdı. Kadılar, naiblere ya yetki alanlarındaki gelirlerin 1/4 veya 1/5'ni verir veya iltizam usulü ile atanma yaparlardı (Özkaya, 1985, s. 211). III. Selim, kadı ve naiblerin durumuna düzen vermek, zulümleri ortadan kaldırmak, arpalıkların iltizam ile değil emanet ile insafli naiblere verilmesi hususunda bir ferman yayınlamıştır (Çadırcı, 1991, s. 80).

Naiblerin yetersiz olduğu, yöneticilerle beraber halka zulmettikleri, kanun hilafına vergi topladıklarını bir arz ile 1793'te padişaha bildiren Şeyhülislam Dürrizade Mehmed Arif Efendi bu durumun vahametinin fevkinde olmuştur. Bu arzın akabinde bir fermanla durumun düzeltilmesi istenmiş, ancak bu da yeterli olmamıştır. Hatta 1802'de yayınlanan ferman ile kadı ve naiblerin şer'i ve örfi hukuk dışında hiçbir yönetim işiyle uğraşmamaları, aksi halde tedip edilecekleri bildirilmiştir (Çadırcı, 1991, s. 81).

Medreselerdeki düzenin bozulması ile idari kadrolarda da bir yetersizlik olmuştur. Menfaat ve servet biriktirme hırsı ile gözleri dönen kimi kadı ve naib devletin çöküşünde rol oynamışlardır. Merkez, bunu önlemek için çaba sarfetmişse de başarılı olamamış, insafsız zalim kadı ve naibler bu emirlere uymamışlardır. Halk da zulme uğradığını sık sık merkeze bildirmek zorunda kalmıştır. Sicillerde geçen arzı hallerden Gurre-i Zilhicce 1181 (1768) tarihli belgede;

Devletlû inayetlû merhametlû efendim sultanım hazretleri devlet ve ikballeri ile sağ olsun arzı hal kulları budur ki bu kulları Sivas sakinlerinden olup üç dört seneden berû Amasya ahhalilerinin alaybeyinin katibi Hacı Mehmed Ağa'nın hidmetinde olup bu kulları bunca müddet uğurunda ömr-ü efnâ eyledim seferinde ve dairesinde iken mukabelesinde üzerime tımar itdirub ve üzerime berat olmuşken bu esnada duruğ ile kapusundan Hacı Mehmed Ağa red idub ve tımarım beratı talep oldukda virmeyub kullarına ziyadesiyle gadr-ı külli...

kaydı geçmektedir. Bir kâtibin dahi zulmettiği acı bir gerçektir (53 No'lu AŞS., Belge No: 5).

3.11. Muhzır

Mahkemelerde kadıların maiyetinde olan muhızrlar, bir çeşit adli polislik görevini ifa ediyorlardı. Muhzırbaşı emrinde mahkemenin istediği duruşma ilgililerini getirip götürmek, mahkeme düzenini sağlamakla vazifeli idiler (Pakalın, 1983, II, s. 572). Mahkeme ilgililerini getirip götürmeleri karşılığında "ihzariye ücreti" alırlardı. Berat-ı şerif ile muhızırbaşı tayin olunan kişiler özellikle altı bölük halkından olup gerektiğinde mühürlü temessük ile yerlerine vekil tayin ederlerdi (Özkaya, 1985, 224).

XVI. asır sonlarına kadar muhızırbaşılık görevi padişah beratı ile altı bölük sipahilerine verilen bir hizmet niteliğini taşımaktaydı. Yeniçerilerin ağır basmaya başlamaları ile onlar da bu görevi almaya başlamışlardır (Akdağ, 1995, I, s. 337). XVIII. asırda muhızırbaşılardan kendi yerlerine vekil göndererek bu görevi yürüttükleri görülmektedir. Muhızırbaşılık görevi bir sene olup eğer vekil tayin edilmişse de belirtilirdi. Muhızırbaşı tayinlerinde eski muhızırbaşının hakkının yenilmemesi

için yeni Muhzırbaşı'nın hangi tarihten itibaren bu görevi yapabileceği açıklanırdı. Muhzırbaşı'lığı'n, XVIII. asırda bir seneden ziyade verildiğini de görmekteyiz. Yine bu asırda muhzırbaşılık yerli kişilere de verilmeye başlanmıştır (Özkaya, 1985, s. 224). Muhzırbaşılar'ın aldıkları ücret değişiklik arz etmişse de % 2 akçe olarak düzenlenmiştir. (Çadircı, 1991, s. 89).

Sicillerde Gurre-i Muharrem 1184 (1770) tarihli bir belgede muhzırbaşılık tezkeresi ile ilgili olarak;

Vech-i tahrir huruf budur ki Amasya kazasında vaki' berat-ı şerif- i alişân ile mutasarrıf olduğum kaza-i mezbûrun ihtisab-ı ihzariyesi bin yüz seksen dört senesi Muharremi ibtidasından zabtu rabt itmek üzere iş bu sahibü'l-temessük izetlû Seyyid İsmail Ağa zide kadrehuye tefviz olunub bu memhur-ı temessük yedine vaz' olunmuşdur gerekidir ki mumailleyhe varûb kaza-i mezbûrun ihtisab ve ihzariyesi sene-i sabıka da zabtu rabt olduğu minval üzere zabtu rabt idub tarafımızdan ve taraf-i aherden ferd ve ahd-i mani ve ferahım olmya tahriren fi tarihü'l-mezbûr gurre-i Muharrem 1184. (53 No'lu AŞS., Belge No: 141).

Muhzırbaşılık beratlarında görevler ile alakalı açık bilgi verilmemekte, görevin yürütülmesi ve ücretler bir önceki yıla göre devam etmiştir. Muhzır ve muhzırbaşılar, mahkemelerde kadının en büyük yardımcıları olmuşlardır. Mahkemelerde hazır bulduklarını şuhudü'l-hal arasında isimlerinin geçmesinde öğreniyoruz. Bab muhzırları, mahkeme kapısında bekleyip duruşmanın asayişini sağlardı. Salyane muhzırları da vergi toplanmasında yardımcı olurlardı (Çadircı, 1991, s. 90). Muhzırlık kurumunun yolsuzluklara karışması, muhzırbaşıların vekillik görevini iltizam yoluyla ve parasını vekillerden almak suretiyle vermek şeklinde zuhur etmiştir (Özkaya, 1985, s. 224).

İncelediğimiz tereke kayıtlarında mahkeme harçları miktar ve birim olarak değişiklik arz etmektedir. Terekenin büyüklüğüne göre harçların da yükseldiği görülmektedir. Misal olması için bazı terekelerin mahkeme harçlarını vermekle iktifa edeceğiz. Amasya'nın Hızır Paşa mahallesinde vefat iden Ömer b. Osman'ın Zilhicce 1181 (1768) tarihinde düzenlenen terekesinin; Resm-i Kısmet: 89 para, Kalemiye: 20 para, Emniye: 20 para, Çukadariye: 20, Hüdamiye: 30 ve hüccet-i yekûnu 179 paradır (53 No'lu AŞS., Belge No: 12).

4. Sonuç

Osmanlı idari yapısı içerisinde özel bir yere sahip olan Amasya Sancağı, şehzadelerin idari tecrübe kazandığı ve bizzat idare ettikleri bir “Şehzade Sancağı” idi. Bundan dolayıdır ki, civarındaki şehirlere göre ilim, sanat ve kültürde en üst seviyeye çıkmıştı. Ayrıca şehzadelerce yönetilmesi, bağlı bulunduğu eyaletin üstünlüğünü nispeten hafifletmişti. Çünkü beylerbeyinin bir sancağında şehzadenin bulunması, hissi dahi olsa bir üstünlük hasil etmişti.

Sancakların bizzat sancakbeyi tarafından idare edilmesi, incelediğimiz dönemde pek de riayet edilmeyen bir idari kural haline gelmişti. Sancakbeylerinin yerine “mutasarrıf” görev almaya başlamış, merkezden vezir rütbeli paşalar vali veyahut mutasarrıf isimleriyle sancaklara tayin edilmişlerdir. H. 1179-1184 (1765-1770) seneleri arasında paşa rütbesi ile Hafız İbrahim Paşa, Abaza Mehmed Paşa, el Hac Hidayetullah Paşa, Mehmed Sadık Paşa Amasya'ya mutasarrıf tayin edilmişlerdir.

İdari yapıdaki değişim ve görev yerine gitmeme, “mütesellimlik” kurumunun yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Sancağa atanan mutasarrıfın görev mahalline gidinceye kadar geçen sürede onun yerine ve onun adına görev yapan mütesellimler, daha sonra sürekli görevde kalmışlardır.

Böylece görev yerlerine gitmeyen mutasarrıflar, mütesellim tayin etmeye başlamışlardır. Bu uygulama Amasya'da da yaygın hale gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ismi adaletle bütünleşmiş olan kadılık kurumu, hürmet edilen bir kurumdu. Ehl-i Şer'den ulema arasında seçilen kadılar, kazaların adli, beledi ve iktisadi işlerine nezaret ederlerdi. Ayrıca merkezin ilk muhatabı olarak gönderilen fermanlar kadı tarafından kaydedilir ve devlet görevlilerine tebliğ edilirdi. Medrese müderrisleri arasından kazaskerler tarafından seçilip şeyhülislam marifeti ile fermanı hazırlatılıp tayin edilmişlerdir.

Kadıların en önemli yardımcıları naibler iken, daha sonra kadıların tayin edildikleri yere gitmeyerek yerlerine naib göndermeleri bazı aksaklıkları da beraberinde getirmiştir. Bu alışkanlık, XVIII. asırda devam etmiş ve reaya şikâyet etmeye başlamıştır. Çünkü adalet dağıtımında gösterilen titizlik azalmış, kaza ve sancakta nüfuz sahibi olanlar naibleri etkilemişlerdir. Kadı'nın diğer bir yardımcısı ise muhızırbaşı ve maiyetindeki muhızrlar olmuştur. Mahkemenin asayişini sağlamakla görevli muhızrlar, suçluları getirip-götürmüşlerdir. Ancak bir müddet sonra muhızırbaşıllık görevi de iltizam yoluyla elde edilmeye başlanınca, verdikleri meblağı çıkarma ve hatta daha fazla kazanma hırsı menfiliklere sebebiyet vermiştir.

Kaynakça

- Akdağ, M. (1999). Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I. İstanbul: Barış Kitap.
- Amasya Şer'iyeye Sicili (AŞS.). Defter No: 52. Tarih: H. 1178-1181 (1764-1767), 22 Sayfa.
- Amasya Şer'iyeye Sicili (AŞS.). Defter No: 53. Tarih: H. 1182-1183-1184 (1768-1770), 188 Sayfa.
- Çadırcı M. (1977). "II. Mahmud Döneminde Mütessellimlik Kurumu." AÜDTCF Dergisi. C. XXVIII. S. 3-4. s. 287
- Çadırcı, M. (1991), Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dursun, D. (1989). Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Grenard, F. (1992). Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü (Çev. Dr. Han Yüksel). İstanbul: MEB Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1991). Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı. Ankara: TTK Yayınları.
- Hammer, J. V. (1991). Osmanlı Tarihi II. (Cev. Abdulkadir Karahan). İstanbul: MEB Yayınları.
- Hanılçe, M. (2018). Saklı Kalmış Bir Tarih XV ve XVI Yüzyılda Zile Kazası. İstanbul: Libra Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa. (1992). Netayicü'l-Vukuat III-IV. Ankara: TTK Yayınları.
- Oğuzoğlu, Y. (1994). "Dizdar," TDV İslam Ansiklopedisi IX. İstanbul: s. 481.
- Ortaylı, İ. (1976). "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü." Amme İdaresi Dergisi, Sayı: 9/1. Ankara.
- Özkaya, Y. (1977). "XVIII. Yüzyılda Mütessellimlik Müessesesi." AÜDTCF Dergisi. C. XXVIII/3-4. s. 369-397
- Özkaya, Y. (1985). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). Osmanlı Tarihi Devimleri ve Terimleri Sözlüğü II. İstanbul: MEB Yayınları.
- Sevinç, N. (1978). Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı. İstanbul: TDA Vakfı Yayınları.
- Topçu, E. (1993). Fatih Donemi Kamu Yönetimi. İstanbul: Ocak Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı. Ankara: TTK Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

XIV. Since the end of the century, Sivas, Tokat and Amasya have been considered as the "Nation of Rum". Aşıkpaşazâde wanted to describe Amasya, Mecitözü, where this lodge is located, as the "Vilayet-i Rum", by declaring that "Kara Yözü's son came to Rum and was put in the Elvan Celebi lodge". Sivas, Tokat and Amasya, the core of the Province of Rum, were named "Rumiye-i Suğra". XV. Amasya, which was a prince sanjak starting from the first half of the century, became the center of the Greek province. The Greek Province was subjected to census in 1455 and 1554. Hızır Pasha, brother of Yörgüç Pasha, who conquered this place during the Canik expedition, made a survey in the Province-i Rum. Again in 1455, a census was made by a tahrir eminent named Umur Bey. In 1576, Trabzon sancakbeyi Ömer Bey made the final census.

II. During the Bayezid period, the tahrir trustee Taceddin, who tahrir the Province of Rum, changed the form of the tahrir and showed the various neighborhoods as separate and independent units. Although Umur Bey wrote Mashhadabad (Zile) and İcaci (Mecitozu) as one sub-district, Taceddin Bey showed them as separate sub-districts. XV. In the tahrirs of the century, the term accident does not exceed. It is considered sufficient to specify the cities, villages and towns. XVI. In century tahrirs, the term accident is used and the Greek province is divided into districts as administrative and financial divisions.

Amasya, the military base of the Ottoman Empire on the eastern border and the sanjak of the prince, was in the 16th century. lost its importance after the middle of the century. Amasya was also affected by the collapse that started in the state in the second half of the 16th century. This depression accelerated in the 17th and 18th centuries and the management staff also took their share from it. The number of soldiers fed by the beylerbeyis increased and more taxes were collected in the sanjaks for their expenses. The people of Kapı got stronger over time and started to oppress the people. Amasya, XVII. century, due to the reasons explained, it lost its importance and was attached to the Sivas Province.

Methods

In the study, the administrative division and those who took part in this division were revealed on the basis of the registries dated 1768-1770. The division of Amasya Sanjak as a district at that time, the sub-districts of the districts and the names of the villages connected to the sub-districts were revealed.

Officials such as the governor, naib, mutasellim, kethüdayeri, kadi, cheribasi, who were in charge of the center of Amasya Sanjak and the provinces, were identified and recorded with their names. With the study, it was tried to help researchers and extensive research on local history.

Title

II. During the Bayezid period, the tahrir trustee Taceddin, who tahrir the Province of Rum, changed the form of the tahrir and showed the various neighborhoods as separate and independent units. Although Umur Bey wrote Mashhadabad (Zile) and İcaci (Mecitozu) as one sub-district, Taceddin Bey showed them as separate sub-districts. XV. In the tahrirs of the century, the term accident does not exceed. It is considered sufficient to specify the cities, villages and towns. XVI. In century tahrirs, the term accident is used and the Greek province is divided into districts as administrative and financial divisions.

Amasya, the military base of the Ottoman Empire on the eastern border and the sanjak of the prince, was in the 16th century. lost its importance after the middle of the century. Amasya was also affected by the collapse that started in the state in the second half of the 16th century. This depression accelerated in the 17th and 18th centuries and the management staff also took their share from it. The number of soldiers fed by the beylerbeyis increased and more taxes were collected in the sanjaks for their expenses. The people of Kapı got stronger over time and started to oppress the people. Amasya, XVII. century, due to the reasons explained, it lost its importance and was attached to the Sivas Province.

Conclusion

The administration of the sanjaks by the sancakbeyi had become an administrative rule that was not followed very much in the period we examined. "Mutasarrıf" started to take office in place of the sancakbeys, and pashas with the rank of vizier from the center were appointed to the sanjaks with the names of governors or mutasarrıfs. Between the years 1179-1184 A.H., Hafız İbrahim Pasha, Abaza Mehmed Pasha, el Hac Hidayetullah Pasha, Mehmed Sadık Pasha were appointed as governors of Amasya with the rank of pasha.

The change in the administrative structure and not going to the place of duty led to the spread of the institution of "confidence". The mutasarrıf who was appointed to the sanjak, who served in his place and on behalf of him until he went to his place of duty, remained on duty afterwards. Thus, the mutasarrıfs who did not go to their places of duty began to appoint mutual trustees. This practice has also become common in Amasya.

In the Ottoman Empire, the institution of kadi, whose name was integrated with justice, was a respected institution. The kadıs, who were chosen among the ulema from the Ehl-i Şari, oversaw the judicial, municipal and economic affairs of the districts. In addition, the edicts sent as the first addressee of the center were recorded by the kadi and communicated to the state officials. They were chosen by the kazaskers among the madrasah professors, and their edict was prepared and appointed with the ingenuity of the sheikh al-Islam.

While the most important assistants of the kadıs were the naibs, the fact that the kadıs did not go to the place where they were appointed and sent naibs instead of them brought some problems. This habit, XVIII. It continued in the century and started to complain to the people. Because the meticulousness shown in the distribution of justice has decreased, and those who have influence in the district and starboard have affected the naibs. Another assistant of the kadi was the head of the warlord and the guards in his entourage. The guards, who were in charge of maintaining the law and order of the court, brought the criminals away. However, after a while, when the duty of warlord started to be obtained through tax farming, the ambition to earn the amount they gave and even to earn more led to negatives.

Atf: Ulukaya, G. (2023). 7747 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre Malatya'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (1878-1882). *İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), ss. 109-125.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:
25 / 07 / 2022

Kabul / Accepted
18 / 11 / 2022

7747 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre Malatya'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (1878-1882)

Socio-Economic Status of Malatya According to The Sharia Registry Number 7747 (1878-1882)

Gülşen ULUKAYA^a

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1148739](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1148739)

ÖZ	ABSTRACT
<p>Şer'iyye Sicilleri, sosyal ve ekonomik tarih belgelerini içeren tereke kayıtları yoluyla Osmanlı Devleti tarihi için önemli kaynak olarak görülmektedir. Bu siciller, Osmanlı tarihinin ana kaynakları arasında bulunmaktadır. Bu sicillerde kadının devlet merkeziyle yaptığı yazışmalar, halkın şikâyet ve dilekleri ile en önemlisi sicillerin ait olduğu mahallin sosyal ve ekonomik hayatı hakkında bilgi veren mahkeme kayıtları elde edilmektedir. Son yıllarda şehir tarihi ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmalarda şehrin sosyal yapısı, sosyal münasebetleri, sosyo-kültürel veya sosyo-ekonomik düzeni gibi konular üzerinden genel durumu incelenmektedir. Bu çalışmada başlıkta ifade edildiği gibi 1878-1882 yılları arasında Malatya'nın sosyo-ekonomisi hakkında değerlendirmeler Şer'iyye Sicillerine göre yapılmıştır. Sosyo-ekonomik başlıklı çalışmalar için bazı temel bilgilere; nüfus, iş-meslek, evlilikler, menkul ve gayri menkul ile fiyatlar hakkında bazı verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Osmanlı şehir tarihi çalışmalarında şer'iyye sicillerinde o mahallin sosyo-ekonomik hayatıyla ilgili mühim bilgiler bulunmaktadır. Hususiyetle sicillerdeki tereke kayıtları malumat bakımından zengin bilgiler sunmaktadır. 7747 numaralı Malatya Şer'iyye Sicili (M. 1878-1882) bu çalışmanın ana kaynağıdır.</p>	<p>Şer'iyye Registers are seen as an important source for the history of the Ottoman Empire through the estate records containing social and economic history documents. These registers are among the main sources of Ottoman history. In these registers, court records are obtained that provide information about the correspondence of the woman with the state headquarters, the complaints and wishes of the people, and most importantly, the social and economic life of the locality to which the registers belong. In recent years, many studies have been carried out on the history of the city. In these studies, the general situation of the city is examined through issues such as the social structure, social relations, socio-cultural or socio-economic order. In this study, as stated in the title, evaluations about the socio-economy of Malatya between the years 1878-1882 will be made according to the Sharia Registries. Some basic information for socio-economic studies; Some data are needed on population, work-occupation, marriages, movable and real estate, and prices. In Ottoman city history studies, there is important information about the socio-economic life of that place in the sharia registers. In particular, the estate records in the registries provide rich information in terms of information. Malatya Şer'iyye Register (M. 1878-1882) numbered 7747 is the main source of this study.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Malatya, Şer'iyye Sicilleri, Sosyal Hayat, Tereke, Kadı.</p>	<p>Keywords</p> <p>Malatya, Sharia Registry, Social Life, Tereke, Kadı.</p>

^a Dr., YÖK 100/2000 Projesi, ulukayagulsen@gmail.com,

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

1. Giriş

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Malatya şehrinin sosyo-ekonomik düzeni, Osmanlı sosyo-ekonomik hayatının küçük bir örneği olarak kabul edilebilir. Kısaca Malatya toplumu gerek nüfus sayısı gerek iş-meslek grupları ve gerekse ekonomik faaliyetlerindeki çeşitlilik Osmanlı için tarif edilen genel yapının sınırları içinde bulunmaktadır. Ana kaynak olarak istifade edilen 7747 numaralı Malatya Şer'iyye Sicilindeki² tereke kayıtlarının esas alınan zaman dilimine ait sosyo-ekonomik hayatla ilgili bütün sorulara cevap veremeyeceği de muhakkaktır. Ancak sicilden elde edilecek bilgilerin değerlendirilmesi, şer'iyye sicillerinin muhtevasında Tanzimat'tan itibaren yapılan hukukî düzenlemelerle birlikte yapılacak çalışmalara ciddi anlamda katkı sağlayacağı da düşünülmektedir.

En eski çağlardan bu yana önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Malatya, coğrafi bakımdan Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. Yerleşim yerinin bulunduğu coğrafi konum itibari ile Malatya, tarih boyunca Anadolu'nun doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde uzanan tüm yolların kavşak noktasında bulunmaktadır. Malatya'nın coğrafi konumu ve tabii olarak iklimi, arazinin vaziyeti sebebiyle ovayı çevreleyen kısmen yüksek dağ ve tepelerden yaz aylarının başına kadar eriyen kardan oluşan çayı, dere ve ırmakların oluşmasına imkân vermiştir. Bu durum sayesinde Malatya'da tarih boyunca büyük oranda bağ ve bahçelerin gelişmesine ve ova tabanında ise kuru tahıl tarımının yapılmasına fırsat hazırlamıştır denilebilir. Yerleşim coğrafyası, iklim şartları ile birlikte daima insanlar için cazip olmuş ve yerleşen toplumların iktisadî ve sosyo-kültürel yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur (Elibüyük, 2013: 84-185).

Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler, Malatya halkının gelenek haline getirdiği üzere yılın yaklaşık dörtte üçünü Aspuzu denilen bağlık, bahçelik yerde geçirdiği yönündedir (Yılmaz, 2014: 772). Halkın, bu tercihi şehir merkezinin yavaş yavaş canlılığını yitirmesine hatta XIX. yüzyılın başlarında harabe duruma gelmesine yol açmıştı. 1838 yılında Osmanlı-Mısır anlaşmazlığı sebebiyle başlatılan seferde Osmanlı ordusunun karargâhının Malatya'ya kurulmasına karar verilmişti. Dolayısıyla halk kışı Aspuzu'da geçirmek durumunda kalmıştı. Ancak ordunun ayrıldığında evleri harap hale getirmesi üzerine Malatya şehri 1839 yılında bugünkü yerleşim yerine nakledildi (Moltke, 2017: 202).

Malatya Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra idarî açıdan sırasıyla Arap Rum Vilayeti (Baykara, 1988: 294), Hadis Rum Vilayeti (Gökbilgin, 1962: 294), Dulkadiyye/ Maraş Vilâyeti (BOA. AE.SABH.I... 20/1717; Göğebakan, 2002: 48; Gökhan, 2011: 265), Maden-i Hümâyûn Emâneti (Yılmazçelik, 2014: 204), Diyarbakır Eyâleti ve Harput (Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti) altında bazen sancak bazen de kaza olarak Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar devam etmiştir. Çalışmaya esas olan 1878-1882 yılları arasında Malatya; Diyarbakır Vilayeti 'ne bağlı bir sancak olarak idare edilmektedir (Salname-i Diyarbekir, 1294: 45; Palalı, 1999: 96).

2. 1878-1882 Yılları Arasında Malatya'nın Sosyo-Ekonomik Durumu

Osmanlı toplumunun sosyal ve iktisadî hayatı hakkında sicillerdeki tereke kayıtlarının malumat bakımından zengin olduğu bilinen bir gerçektir. Tereke kayıtlarındaki miras, vefat eden kişinin salt mal varlığı olarak değerlendirilirse mirası bırakan kişinin ve varislerinin sosyal durumu, toplum içindeki itibarı, yaptığı mesleği ihmal edilmiş olur. Bunlardan daha da önemlisi miras hukuku

² Çalışmaya esas olan Malatya'nın 7747 numaralı Malatya Şer'iyye Sicili H.1285-1299, M.1878-1882 yılları arasındaki kaydedilen belgeleri ihtiva etmektedir. Defterin aslı, Milli Kütüphanede bulunmaktadır. Defterde 447 belge yer almaktadır. Bu belgelerden tereke kayıtlarıyla ilgili olanlardan istifade edilmiştir.

dikkatten kaçırılmış olur ³. Dolayısıyla miras sadece varislere bir takım maddi kıymetlerin aktarılmasından daha muhtevalı bir durumu ifade ettiğinden bütün taraflarıyla dikkate alınmalıdır. Özellikle mirastaki kıymet bedeli, kişinin itibarını sosyal tabaka içerisindeki yerini de belirler; dolayısıyla hem sosyo-kültürel hem iktisadî mahiyeti haizdir ⁴. Yukarıdaki sebeplerle şer'iyye sicillerindeki tereke kayıtları ana kaynak olarak bir şehrin sosyo-ekonomik hayatı başlıklı çalışmalara tamamıyla kâfi gelmese de mühim bilgilerin değerlendirilmesine ve tespitler yapılmasına imkân vermektedir.

Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı Devleti'nde merkezde ve taşrada her tabakadan insanlar arasındaki hukukî ilişkilere dair kayıtları barındıran defterlerdir. Bu defterler sayesinde Osmanlı hukuk sisteminin anlaşılması adına önemli mahkeme verileri elde edilmektedir. Ayrıca üst makamlardan gelen emir ve fermanlar da bu siciller içerisinde bulunmakta ve böylece hem adlî hem de idarî bilgilere rastlanılması mümkün olmaktadır. Bunun yanında günlük hayatta sık ya da nadir kullanılan eşyalar göz önünde bulundurulduğunda o dönem halkının günlük ihtiyaçları, ekonomik uğraşları, eşyaların değerleri hakkında fikir sahibi olunmaktadır (Erken, 2018: 314).

Şer'iyye sicillerindeki tereke kayıtları ait oldukları şehrin; sosyo-ekonomik yapısı ve kültürel hayatı hakkında zengin bilgiler ihtiva etmektedir. Nitekim bu bilgilerden yola çıkarak bir şehrin genel olarak değerlendirilmesi yeterli değildir. Ancak terekelerdeki bilgiler o döneme ait bilgi edinmemizde önemli kaynak olmaktadır.

Terekelerde miras bırakan kişinin yerleşim yeri; mahalle veya köy başta olmak üzere medeni hali, ailenin nüfusu, varsa birden fazla evlilikleri, varislerin sosyal statüleri ve hayattayken kullanmış oldukları her türlü giyim ve eşya ile diğer menkul-gayrimenkul mallarının dökümü kaydedilmiştir (Özbirlik, 2002: 701). Malatya'nın 7747 numaralı şer'iyye sicilinde birçok tereke kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlarda 1878-1882 yılları arasındaki Malatya halkının sosyo-ekonomik yapısı, günlük hayatı, geçim kaynakları, bölgede yetiştirilen tarım ürünleri ve hayvanlar hakkında çok kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler mahalle ve köy isimleri, lakaplar Malatya halkının sosyal ve kültürel yönden ne kadar zengin olduğunu göstermektedir. Ayrıca tereke kayıtlarında yer alan zinet eşyaları başta olmak üzere diğer eşyalar, halkın günlük hayatta ihtiyaçlarının yanı sıra özel eşyaları kişilerin sosyal ve kültürel yaşayışı hakkında önemli bilgiler içermektedir (Pakalın, 1983: 460; Teber, 2000: 544-546).

Çalışmada istifade edilecek 7747 numaralı Malatya Şer'iyye Sicili H.1285-1299 (M.1878-1882) yılları arasındaki kaydedilen belgeleri ihtiva etmektedir. Defter, Milli Kütüphaneden getirilmiş ve mikrofilmden transkript edilmiştir. Bu defter 447 pozdan oluşmaktadır.

Malatya'nın 7747 numaralı şer'iyye sicilindeki kayıtlarda 1878-1882 yıllarına ait otuz adet terekenin incelemesi yapılmış ve bir tabloya dökülmüştür. Bilgilerin öncelikle bir tabloya dökülmesinin sebebi yapılacak değerlendirmeye esas olmasıdır. Böylece çalışmanın geri kalan kısmında incelemeler Tablo:1 üzerinden yapılacaktır.

³ Miras aynı zamanda, vefat etmiş kişinin geride kalan mirası üzerine mirasçuları arasında anlaşmazlık çıkması halinde kadı ya da naibine başvurularak kadının kendi yetkisini kullanması sonucunda vasiyetin düzenlenmesi ve mirasın paylaşılması amacıyla kayıt altına aldığı belgelerdir (Barkan, 1966: 1)

⁴ Miras; "bir şeyin bir kişi ya da topluluktan diğerine geçmesi, başkasından kalan, tevarüs edilen şey" anlamına gelmektedir. Miras, şeriatın kanun ve hükümlerine göre dağıtılmıştır. Miras, İslam hukukuna göre, vefat eden kişinin geride bıraktığı mal akrabalık ilişkilerine göre dağıtılır. Bu akrabalık ilişkilerinin derecesi kesin bir biçimde ayrılmıştır (Aktan, 2005: 143-145).

Tablo 1: Malatya Sakinlerine Ait Terekeler

Sıra No	Sakin olduğu Mahalle-Karye	Tereke Sahibinin Adı-Lakabı	Eş sayısı	Çocuk Kız	Çocuk Erkek	Anne Baba Kardeş	Tereke Tutarı (Kuruş)
1-	Adafi Mahallesi	Yusuf	1	-	-	3	3720
2-	Çukurdere Mahallesi	Miço	1	1	1	-	6662
3-	Alışar Karyesi	Ahmed	-	-	1	1	1900
4-	Mustafapaşa Mahallesi	Hüseyin Efendi	1	1	6	-	37500
5-	Çırmıktı Karyesi	Ömer	1	-	6	-	4520
6-	Alacakapu Mahallesi	Mehmed	1	1	3	-	1906
7-	Hacı Abdullah Mahallesi	Ömer Ağa	2	1	2	1	3510
8-	Hilan Karyesi	Halil	1	3	2	-	1520
9-	Arslanbey Mahallesi	Hacı Mehmed Ağa	1	-	2	-	6620
10-	Merkez	Ferdinant	1	1	-	-	2493
11-	Hayroğlu Mahallesi	Osman	1	-	3	-	3725
12-	Çırmıktı Karyesi	Ömer Efendi	1	5	5	-	5860
13-	Küçük Hüseyinbey Mahallesi	Mustafa Ağa	1	5	6	-	20983
14-	Hacı Abdizade Mahallesi	Hacı Ahmet Bey	1	1	3	1	66000
15-	Hayroğlu Mahallesi	Hacı Ali	1	1	3	-	9638
16-	Hamzaoğlu Mahallesi	Hasan	1	1	-	5	2420
17-	Kırçuval Mahallesi	Hacı Hüseyin	1	3	1	-	11754
18-	Taşarcabük Karyesi	Hasan	2	2	3	-	1100

19-	Garine Mahallesi	Hacı Mehmed	1	5	2	-	9400
20-	Barguzu Karyesi	Hacı Bekir Efendi	1	2	1	-	24400
21-	İlyas Mahallesi	Hacı İbrahim Ağa	1	4	6	-	144800
22-	Nuriye Mahallesi	Hacı Mustafa	2	1	2	-	1410
23-	Merkez	Hacı Mehmed	1	4	-	3	1330
24-	Şakşak Mahallesi	Ömer Efendi	1	4	2	-	26310
25-	Kavaklı Mahallesi	Hacı Ahmed	1	2	1	-	6337
26-	Çırmıktı Karyesi	Feyzullah	1	1	3	-	2105
27-	Saray Mahallesi	İsmail	1	1	1	1	17000
28-	Küçük Hüseyinbey Mahallesi	Osman Efendi	1	2	2	-	2838
29-	Kündbeğ Karyesi	Ahmed	1	1	3	-	9080
30-	Çırmıktı Karyesi	Hacı Mahmud	1	2	3	-	8080
Toplam			29	55	74	15	420.521

Kaynak: M. Ş. S. 7747, No: 28, 30, 40, 49, 54, 113, 138, 150, 157, 178, 319, 360, 361, 541, 560, 585, 587, 617, 619, 1317,1371, 1577, 1580, 2041, 2042, 55, 108, 362, 363, 2149.

Yukarıda tablo halinde verilen bilgileri tahlil etmek gerekirse:

Terekelerin mirasçı sayısına göre dağılımında, en çok mirasçı sayısı 12 kişi (%6,77) ile Küçük Hüseyinbey Mahallesi'nde Mustafa Ağa'dır. Mirasçıları içerisinde 1 eşi, 6 oğlu ve 5 kızı bulunmaktadır (M. Ş. S. 7747, No: 361). En az mirasçısı olan 2 kişidir (%2,25). Bunlardan biri Alişar Karyesi'nden Ali oğlu Ahmed Bey, mirasçı olarak annesi Ümmühan ve oğlu Mehmed (M. Ş. S. 7747, No: 40); diğeri ise Katolik milletinden Ferdinand'ın mirasçıları içinde bulunan eşi Ahsabet ve kızı Anna'dır (M. Ş. S. 7747, No: 178).

Mirasçıları arasında 2 kişinin üç mirasçısı (%3,38) bulunmaktadır. Arslanbey Mahallesi'nde eşi Habibe, oğulları Halil ve İbrahim ile Hacı Mehmed Ağa ve Çukurdere Mahallesi'nden eşi Nazlı, oğlu Ağbek ve kızı Ağcet ile gayrimüslim Miço Efendi'dir (M. Ş. S. 7747, No: 30, 157).

30 tereke kaydında mirasçıları arasında 5 kişinin dört mirasçısı vardır (%11,29). Bunlar; Adafi Mahallesi'nden bir eşi ve bir annesi, bir erkek kardeşi ve bir kızkardeşi ile Yusuf Efendi bulunmaktadır. Hayroğlu Mahallesi'nden bir eşi ve üç oğlu ile Osman Efendi; Barguzu

Karyesi'nden bir eşi, iki kızı ve bir oğlu ile Hacı Bekir Ağa ve Saray Mahallesi'nden 1 eşi, 1 kızı, 1 oğlu ve 1 annesi ile İsmail Efendi ile Kavaklı Mahallesi'nden 1 eşi, 2 kızı ve 1 oğlu ile Hacı Ahmed Efendi'dir (M. Ş. S. 7747, No: 28, 319, 1317, 108). Beş mirasçısı olan kişi sayısına bakıldığında 7 kişi (%17,77) olduğu görülmektedir. Bunlar; Alacakapu Mahallesi'nden 1 eşi, 1 kızı ve 3 oğlu ile Mehmed Efendi; Hayroğlu Mahallesi'nden 1 eşi, 1 kızı ve 3 oğlu ile Hacı Ali; Kırçuval Mahallesi'nden 1 eşi, 3 kızı ve 1 oğlu ile Hacı Hüseyin'dir. Ayrıca Nuriye Mahallesi'nden 2 eşi, 1 kızı ve 2 oğlu ile Hacı Mustafa Paşa; Çırmıktı Karyesi'nden 1 eşi, 1 kızı ve 3 oğlu ile Feyzullah Efendi; Küçük Hüseyinbey Mahallesi'nden 1 eşi, 2 kızı ve 2 oğlu ile Osman Efendi ile Kündbeğ Karyesi'nden 1 eşi, 1 kızı ve 3 oğlu ile Ahmed Efendi'dir (M. Ş. S. 7747, No: 113, 560, 587, 1577, 55,362, 363). Terekelerde 4 kişinin altı mirasçısı (%13,55) bulunmaktadır. Bunlar; Hacı Abdullah Mahallesi'nden 2 eşi, 1 kızı, 2 oğlu ve 1 annesi ile Ömer Ağa; Hilan Karyesi'nden 1 eşi, 3 kızı ve 2 oğlu ile Halil Efendi; Hacıabdizade Mahallesi'nden 1 eşi, 1 kızı, 3 oğlu ve 1 annesi ile Hüseyin Bey ve Çırmıktı Karyesi'nden 1 eşi, 2 kızı ve 3 oğlu ile Hacı Mahmud Efendi'dir (M. Ş. S. 7747, No: 138, 541, 2149). Yedi mirasçı olan kişi sayısı ise 4'tür (%15,81). Bunlar; Çırmıktı Karyesi'nden 1 eşi ve 6 oğlu ile Ömer Efendi iken Hamzaoğlu Mahallesi'nden 1 eşi, 1 kızı ve 1 annesi ve 4 erkek kardeşi ile Hasan Efendi; Taşarcabük Karyesi'nden 2 eşi, 2 kızı ve 3 oğlu ile Hasan Efendi ve Şakşak Mahallesi'nden 1 eşi, 4 kızı ve 2 oğlu ile Ömer Efendi'dir (M. Ş. S. 7747, No: 54, 585, 617, 2041). Mirasçı sayısı 8 kişi (%13,55) olan 3 tereke sahibi görülmektedir. Bunlar; merkezde 1 eşi, 4 kızı ve 3 kardeşi ile Hacı Mehmed Efendi; Mustafapaşa Mahallesi'nden 1 eşi, 1 kızı ve 6 oğlu ile Hüseyin Efendi; Garine Mahallesi'nden 1 eşi, 5 kızı ve 2 oğlu ile Mehmed Efendi'dir (M. Ş. S. 7747, No: 49, 619, 1580). Terekelerde dokuz ve on mirasçısı olan kişi bulunmazken; onbir mirasçısı olan 2 kişidir (%12,42). Bunlar; Çırmıktı Karyesi'nden 1 eşi, 5 kızı ve 5 oğlu ile Ömer Efendi; İlyas Mahallesi'nden 1 eşi, 4 kızı ve 6 oğlu ile Hacı İbrahim Ağa'dır (M. Ş. S. 7747, No: 360, 1371).

Tablo 2: Tereke Sahibi ve Mirasçı Oranları

Sıra No	Tereke Sahibi	Mirasçı Sayısı	Terekeye Oran
1-	1	1x12=12	%6,77
2-	2	2x2=4	%2,25
3-	2	2x3=6	%3,38
4-	5	5x4=20	%11,29
5-	7	7x5=35	%17,77
6-	4	4x6=24	%13,55
7-	4	4x7=28	%15,81
8-	3	3x8=24	%13,55
9-	2	2x11=22	%12,42
Toplam	30	175	%100

Terekelerde mirasçılar nesebî ve sebebî olarak gruplara ayrılmıştır⁵. Eşler sebebî, diğer kandan olan bütün akrabaları nesebîdir. 30 tereke içinde 29 kişinin mirasçıları içinde eşleri bulunurken, geriye kalan 1 kişinin mirasçıları içinde eşi bulunmamaktadır (M. Ş. S. 7747, No: 40). Aynı şekilde bu terekelerde, mirasçılar içinde sadece erkek çocuğu olan 4 kişi bulunmaktadır. Bu kişilerin mirasçıları içinde kızları bulunmamaktadır. Genel olarak bakıldığında ise toplamda 25 tereke sahibinin mirasçıları içinde oğulları bulunmaktadır. Geriye kalan 5 kişinin ise erkek çocuk mirasçıları bulunmamaktadır. Terekelere göre; 5 kişinin bir oğlu, 8 kişinin iki oğlu, 8 kişinin üç oğlu, 1 kişinin beş oğlu, 4 kişinin altı oğlu vardır. Bu verileri genel olarak topladığımızda, 72 erkek çocuğunun terekede mirasçı olduğu tespit edilmektedir. Bunun toplam çocuk mirasçı içinde oranı ise % 57'dir. En çok erkek çocuk mirasçısı olan tereke sahiplerine bakıldığında 6'şar mirasçı ile 4 kişi görülmektedir. Mustafapaşa Mahallesi'nden Hüseyin Efendi, Çırmıktı Karyesi'nden Ömer Ağa, Küçük Hüseyinbey Mahallesi'nden Mustafa Ağa ve İlyas Mahallesi'nden Hacı İbrahim Ağa'dır (M. Ş. S. 7747, No: 40).

30 terekede 5 kişinin mirasçılarından sadece kız çocukları bulunurken bu kişilerin mirasçıları içinde erkek çocukları bulunmamaktadır. Genel olarak bakıldığında bu terekelerde toplamda 25 kişinin mirasçıları arasında kız çocukları tespit edilmektedir. Bunlardan 12 kişinin bir kızı, 5 kişinin iki kızı, 2 kişinin üç kızı, 3 kişinin dört kızı ve 3 kişinin beş kızı vardır. Toplam olarak mirasçıların bıraktığı kız sayısı 55'tir ve bunun oranı ise % 43'tür. En çok kız mirasçı bırakan tereke sahibi Küçük Hüseyinbey Mahallesi'nden Mustafa Ağa'dır (M. Ş. S. 7747, No: 361).

Terekelerde hem kız hem erkek çocuk mirasçı bulunanların sayısı ise toplamda 20'dir. Terekelerde genel olarak mirasçı sayısına bakıldığında 4 ile 7 kişi arasında olduğu görülmektedir. İncelenen terekelerde, mirasın hissedarlar arasında eşit şekilde pay edildiği tespit edilmiştir. Özellikle reşid⁶ olmayan ve gaib⁷ durumunda olanların vasisi tayin edilerek haklarına düşen hisseleri vasilerine emanet edilmiştir.

Osmanlı maddî ve manevî kültürünün en önemli arşiv kaynaklarından biri olan tereke defterlerinde her biri tek başına servet değerinde olan gayrimenkul, ticari eşya stoğu, nakit ve mücevherat gibi kıymetli kalemler ile bakır kap-kaçaklar, kullanılmış ev eşyaları, köhne gömlek, çorap ve don gibi gündelik ya da özel kullanımlı eşyalar mirasçılar arasında pay edilmiştir. Tablo: 1'de verilen tereke sahiplerinin mirasçıları içinde bulunan kız ve erkek çocuklar ile diğer aile bireylerinin oranları ayrıntısı ile analiz edilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında ise daha ayrıntıya girilerek terekelerdeki reşid olmayan çocukların miras durumu ile sayım sırasında gaib olan diğer aile bireylerinin miras taksiminde payları ele alınmıştır. Daha sonra aile yapısı ve tereke üzerinden servet dağılımı ele alınarak özellikle zenginlik-fakirlik üzerinden mahalleler arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca kullanılan eşyalara bakılarak Osmanlı sosyal yapısı ve kültürel özellikleri değerlendirilmiştir.

⁵ İslam miras hukukunda varisler: asabe ve sebebiyye olarak ikiye ayrılırlar (Karaman, 1991: 452-453).

⁶ Sözlükte "doğru yolu bulmak, mâkul davranmak" gibi manalara gelen *rüşd* kelimesi fıkıh terimi olarak kişinin mallarını din, akıl, mantık ve iktisat prensiblerine uygun biçimde koruyup harcamasını sağlayan fikrî olgunluğa sahip olmasını ifade eder (Köse, 2008: 298).

⁷ İslam hukuku terimi olarak; Kaybolmuş ya da hayatta olup olmadığına dair bilgi bulunmayan kimse anlamındadır (Gözübenli, 2003: 353).

Tereke defterleri, vefat eden kişinin mirasçıları içinde yaşı reşid olmayan çocuklar bulunursa çocukların hukukî durumları ve mallarının işletilmesi Naib huzurunda bir yakınına veya Naibin tayin ettiği birine emanet edilmekteydi.

Bir örnekte; "... Medine-i Malatya kurâsından Alişar Karyesi ahâlisinden iken bundan akdem vefât eden Ahmed bin Ali'nin verâseti vâlidisi Ümmühan bint-i Abdullah ile sulb-i sağır oğlu Mehmed'e münhasıra olduğu bi'l-ihbâr lede'ş-şer'il-enver zâhir ve nümâyân olduktan sonra verese-i mezbûrundan sağır-i merkûmun tesviye-i umûruna kibel-i şer'den mansûbe vasi vâlidisi mezbûre Ümmühan'ın taleb ve ma'rifetiyle ve ma'rifet-i şer'le tahrîr ve beyne'l-verese bi'l-farîzati'ş-şer'iyye tevzî ve taksîm olunan müteveffâ-yı merkûmun tereke defteridir ki ber vech-i âtî zikr ve beyân olunur ..." (M. Ş. S. 7747, No: 40). Bilgisine göre Alişar Karyesi'nden Ahmed'in mirasçısı olan oğlu Mehmed'in yaşı küçük olduğundan ve annesi de bulunmadığından babaannesi Ümmühan, vasisi olarak tayin edilmiş ve miras hakkının kontrolü ve işletilmesi Mehmed reşit olana kadar babaanneye emanet edilmiştir.

Tereke kayıtlarında reşid olmayan mirasçılarla ilgili başka örnekler de bulunmaktadır. Bu örneklerden birinde, "... Diyarbekir vilâyeti dâhilinde kâin Medine-i Malatyada kâin katolik kenisesinde bundan akdem vefât eden Ferdinat veled-i Adam'ın verâseti mahalle-i mezbûrede sâkine zevce-i metrûkesi Ahsabet bint-i Bebrus ile sulbî sağır oğlu Ohannes ve sulbiye sağıre kızı Anna'ya münhasıra olduğu mahallinden mevrûd bir kıt'a hüccet-i şer'iyyeden müstebân olduktan sonra sağırûn-ı mezbûrûnun tesviye-i umûrlarına bâ-hüccet-i şer'iyye vasiye-i mansûbeleri vâlideleri mezbûre Ahsabet tarafından ..." emanet alınmıştır (M. Ş. S. 7747, No: 178). Malatya merkezden vefat eden Ferdinat'ın "... sulbî sağır oğlu Ohannes ve sulbiye sağıre kızı Anna ..." reşid olmadığından mirasları vasisi tayin edilen anneleri Ahsabet'e emanet edilmiştir. Ayrıca bu örnekte dikkat edilecek bir husus daha bulunmaktadır. Gayrimüslim milletten olan bir ailenin mirasının kaydı ve paylaşılması ile yetimlerin hakkının Müslümanlar gibi korunduğu da görülmektedir.

Bir diğer örnekte; "... Medîne-i Malatya mahallâtından Barguzu karyesi ahâlisinden iken bundan akdem vefât eden Hâcı Bekir Efendi bin Mehmed'in verâseti zevce-i menkûha-i metrûkesi Fatıma bint-i Hasan ile sulbiye-i kebîre kızı Zeyneb ve sağıre kızları Fatıma ve sulbî sağır oğlu Bekir'e münhasıra olduğu bi'l-ihbâr lede'ş-şer'il-enver zâhir ve nümâyân olduktan sonra sığâr-ı mezbûrların vakt-i rüşd ve sedâdlarına değin tesviye-i umûrlarına kibel-i şer'den vasileri emmileri Osman Ağa'nın taleb ve ma'rifeti ..." ifadesi üzerine çocukların mirasları, reşid olana kadar emmileri Osman'a emanet edilmiştir (M. Ş. S. 7747, No: 1317).

30 tereke içinde reşid olmayan ve vasi tayin edilerek reşid olana kadar mirasın emanet edildiği 21 örnek bulunmaktadır. Bunun tereke içinde oranı %70'dir. Örneklerde de görüldüğü üzere vasiler, aile içinde anne, reşid kardeş ya da diğer aile üyeleri arasında seçilmiştir. Böylece ölen kişinin arkada bıraktığı yetimlerinin hakkı da kanunen gözetilmiştir (M. Ş. S. 7747, No: 40, 49, 54, 55, 108, 113, 138, 150, 157, 178, 360, 361, 362, 541, 560, 587, 617, 619, 1317, 1371, 2041, 2042).

Tereke mirasçıları içerisinde gaib mirasçının mirası da vasi tayin edilerek naib huzurunda vasisine verilmiştir. Örneğin 17 Şubat 1878 (14 Safer 1295) tarihinde "... Medine-i Malatya mahallâtından Adafi Mahallesi ahâlisinden iken bundan akdem vefât eden Yusuf bin Mustafa'nın verâseti zevce-i menkûha-i metrûkesi Emine bint-i Mehmed ile vâlidisi Görümlü (?) bint-i Abdullah ve li-ebeveyn er karındaşı gâib ani'l-beled Abdurrahman ve li-ebeveyn kız karındaşı Hadice'ye münhasıra olduğu bi'l-ihbâr lede'ş-şer'il-enver zâhir ve nümâyân olduktan sonra verese-i mezbûrundan gâib-i merkûmun tesviye-i umûruna kibel-i şer'idan kayyime zevcesi Zeynep bint-i Hâcı Mehmed Efendi'nin taleb ve ma'rifetiyle ve ma'rifet-i şer'le tahrîr ve beyne'l-verese bi'l-farîzati'ş-şer' tevzî ve taksîm olunan müteveffâ-yı merkûmun tereke defteridir ki ber vech-i âtî zikr ü beyân olunur ..." Adafi Mahallesi'nde Mustafa oğlu Yusuf'un

mirasçılarında içinde “... li-ebeveyn er karındaşı gâib ani'l-beled Abdurrahman ...”ın miraslarına düşen hissesi gaibin eşi Zeynep'e verilmiştir (M. Ş. S. 7747, No: 28).

Bir diğer örnekte; “... Medîne-i Malatya mahallâtından Çukurdere Mahallesi sâkinlerinden teb'a-ı devlet-i aliyenin Ermeni milletinden iken bundan akdem fevt olan Miço veled-i Karabet'in verâseti zevce-i metrûkesi Nazlı bint-i Kevrik ile sulbî kebîr oğlu gâib ani'l-beled Ağcet ve sulbiye-i kebîre kızı Ağcet'e münhasıra olduğu bi'l-ihbâr lede's-şer'i'l-enver zâhir ve nümâyân olduktan sonra verese-i mezbûrândan gâib-i mezbûrun kibelî's-şer'den kayyimesi hemşiresi mezbûre Ağcet'in taleb ve ma'rifetiyle ve ma'rifet-i şer'le tahrîr ve beyne'l-verese bi'l-farizati's-şer' tevzî ve taksîm olunan müteveffâ-yı merkûmun tereke defteridir ki ber vech-i âtî zikr ve beyân olunur...” Çukurdere Mahallesi'nde Miço'nun mirasçılarında “... sulbî kebîr oğlu gâib Ağbek'in...” hissesi kızkardeşi Ağcet'e verilmiştir (M. Ş. S. 7747, No: 30).

Tereke içinde ölen kişinin gaib-gaibe olan çocuklarının hakları vasisi tayin edilen kişilere verilmiştir. Vasi olarak genellikle anneler çoğunluğu oluşturmaktadır. 30 tereke içinde 8 tereke sahibinin çocukları ya da kardeşi gaib durumundadır ve bunun genel olarak terekede oranı %26'dır (M. Ş. S. 7747, No: 28, 30, 49, 138, 319, 360, 585, 1577).

3. Aile Yapısı

Osmanlı sosyal hayatının en önemli unsuru ailedir. Osmanlı ailesinin bilinen klasik örneğini Malatya'da görmek tabiidir. Bu sebeple incelenen tereke kayıtlarında yer alan bilgilerden aile yapısı hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısı sonrasında Malatya'da toplumun temelini oluşturan aile kurumu hakkında bilgiler elde edilmekte ve evlilik, boşanma, miras vekâlet gibi konulara rastlanılmaktadır. Bunun yanında ailelerin sahip oldukları çocuk sayısı hakkında bilgi edinilmektedir.

Herhangi bir ayırım yapılmadan Malatya şehri sakinlerinden 30 adet terekenin (bkz. Tablo: 1) incelemesi yapılmıştır. Terekelerde Malatya'daki çocuk sayısına odaklandığımızda, ilk olarak önceki sayfalarda ailelerin çocuk sayıları ve oranları ile ilgili aktardığımız bilgilerin geçerli olduğunu belirtelim. Bu nedenle tekrara düşmemek için burada genel olarak konuya değinilecektir. Tereke kayıtlarındaki ailelerin çocuk sayıları toplamı 127 olup aile başına ortalama 4.3 yani yaklaşık 4 ya da 5 çocuk düşmektedir. Çocuk sayıları göz önüne alındığında erkek çocuk sayısının kız çocuklara oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Özellikle tarım ve hayvancılıktan dolayı üretim yapan toplumdaki işgücü ihtiyacı, ailelerin çocuk sayısı üzerinde etkili olan durumlardan biri olarak görülmektedir. Bunun sebebi olarak da aile bireylerinin bir kısmı bağ ve bahçe ile uğraşırken diğer bireyleri de hayvanlara bakabilmektedir. Bundan dolayı bu hususun, çocuk sayısı üzerinde belirleyici rol oynadığı kabul edilmektedir. Malatya ve köylerini içermekte olan terekelerden anlaşılacağı üzere ailelerin çocuk sayısında üretim şekilleri, hayvancılık ve tarımın hâkim olduğu ifade edilebilir 1878-1882 yılları arasındaki terekelerde nüfus bakımından en gelişmiş aile Küçük Hüseyinbey Mahallesi'nde 1 eşi, 6 erkek ve 5 kız çocuğu ile toplamda 12 nüfuslu Mustafa Ağa'nın terekesidir (M. Ş. S. 7747, No: 361). En az nüfusa sahip iki tereke bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Alişar Karyesi'nden annesi ve 1 erkek çocuğu ile Mehmed Bey (M. Ş. S. 7747, No: 40) ve Katolik milletinden eşi ve 1 tane kızı ile Malatya merkezde oturan Ferdinat'tır (M. Ş. S. 7747, No: 178).

Osmanlı toplumunda tek eşliliğin egemen olduğu bilinmekle birlikte nadir de olsa çokeşliliğe rastlanmaktadır. Özellikle çokeşliliğe sebep olarak çok çocuk sahibi olmak ya da erkek çocuk sahibi olarak nesebini devam ettirme endişesinin öne çıktığı söylenebilir. Tereke içinde evliliklere bakıldığında Malatya'da nadir de olsa çok eşli evliliğin yapıldığı tespit edilmiştir. Örneğin Hacı Abdi

Mahallesi'nde Ali Ağa'nın terekesinde Fatıma ve Ümmühan isminde iki eşi kayda geçmiştir (M. Ş. S. 7747, No: 138). Taşarcabük Karyesi'nden Hasan'ın Emine ve Meryem isminde iki eşi bulunmaktadır. İki eş arasında taksim edilen mirasın eşit şekilde verildiği kaydedilmiştir (M. Ş. S. 7747, No: 617). Nuriye Mahallesi'nden Ali Bey'in oğlu Mustafa'nın ikisinin ismi de Fatma olmak üzere iki eşi olduğu kayıtlara geçmiştir. İki eşe de mirastan eşit şekilde hisse düşmüştür (M. Ş. S. 7747, No: 1577).

Osmanlı şehirlerinde ikamet eden halk sosyo-ekonomik ve dinî bakımdan farklı gruplardan oluşmaktadır. Malatya şehri, geçmiş yüzyıllardan bu yana bulunduğu önemli konumundan dolayı halkı, dinî bakımdan çeşitlilik göstermektedir. Bu sebeple Müslüman nüfusun yanında Hıristiyan nüfus da bulunmaktadır. Örneğin Malatya'da Katolik milletinden olan ve tereke kayıtlarına geçen Adam oğlu Ferdinat'ın ticaret için Malatya'da olduğu görülmektedir (M. Ş. S. 7747, No: 178). Çukurdere Mahallesi sakinlerinden olan bir diğer gayrimüslim ise Ermeni milletinden Karabet'in oğlu Miço'dur. Miço'nun tereke kaydında bir oğlu ve bir de kızı bulunmaktadır. Terekesinde 2 adet anbarı, merkeb, öküz, tosun, inek ve düvesi de bulunmaktadır. Ayrıca 40 kırat zahire ve 20 yük samanı da kayda geçen Miço'nun hayvancılık ve tarımla uğraştığını söyleyebiliriz. Bunun yanında 100 yük gübre ve kazma, bel gibi tarım malzemelerinin bulunması bu yöndeki düşüncemizi kuvvetlendirmektedir (M. Ş. S. 7747, No: 30).

4. Servet Dağılımı

Servet, aslında çok taraflı bir mefhumdur. Fakat sosyal, iktisadî, malî vs. yönleri içinde iktisadî vasfı daha baskın gelmektedir. Bu bakımdan serveti pür iktisadî mefhum olarak kabul etmek hatalı sayılmaz. Böylece muayyen tarihi devirlerde ve bölgelerde şehir halkı içindeki sosyal grupların terekelerindeki servet dağılımına bakılarak bu grupları mukayese imkânı elde edilmektedir.

XIX. yüzyılın son çeyreğine ait tereke kayıtları, Malatya'daki ev, dükkân, bağ ve bahçe değerleri, sahiplerinin kimlikleri ve bu malların bulunduğu çevre arasında anlamlı bir ilişki kurulabileceğini akla getirmektedir. Hatta ele alınan bu değerlendirmede bu malların sahiplerinin toplumsal statüsü ve zenginliğine göre şekillenmiş demografik yaklaşımlarla aralardaki farklara dikkat çekilmektedir. Ancak şu hususu da belirtmekte fayda vardır ki eldeki bu değerler Malatya için itibar edilecek bir ölçüt sağlamaz.

İncelenen terekelerde Malatya halkının ekonomik durumuyla ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa halkın zengin ya da fakir olduğunu söyleyebilmek güçtür. Terekelerin toplam tutarı (bkz. Tablo: 1) 420.521 iken bunun 30 hane üzerinde ortalaması tereke başına 14.017 kuruş olup bu rakam o günün şartlarında yüksek bir rakam sayılıp sayılmadığı bilinmemektedir. En yüksek iki tereke (144.800-66.000 kuruş) toplam tereke kuruşundan çıkarıldığı takdirde ise ortalama rakam tereke başına 6990 kuruş düşmektedir. İncelenen 30 terekenin 18 tanesi 6990 kuruş % 59,99'a karşılık gelmektedir ki bu oran %50'nin üzerinde kalmaktadır. Bu demek oluyor ki Malatya halkının ekonomik olarak o günün şartlarına göre çok yüksek bir varlığa sahip olmadığı söylenebilir. Mesela bundan dolayı ortalama gelir altında kalan Malatya halkı, 1000 ile 10000 arasında değişen şehirdeki ev fiyatlarından rahatlıkla bir ev sahibi olamamaktadır (M. Ş. S. 7747, No: 40, 54, 113, 138, 157, 361, 541, 560, 619, 1317, 2042).

Tablo 3: Servet Miktarına Göre Dağılım

Tereke Tutarı (Kuruş)	Tereke Sayı (Adet)	Terekelere Oranı
1000-3000 kuruş arası	10 adet	%33,33
3000-8000	8	%26,66
8000-10000	4	%13,33
10000-30000	5	%16,66
30000-100000	2	%6,66
100000	1	%3,33

5. Mirastaki Menkul ve Gayrimenkuller

Servet belirlenirken söz konusu her türlü taşınmaz mallar gayrimenkul mallar adı altında ele alınmıştır. Terekede tespit ettiğimiz gayrimenkul mallar ev, bağ, bahçe, dükkân ve ticarî getirisi olan ağaçlardır. Doğal kaynak suları ve bağ-bahçeleri ile meşhur olan Aspuzu'da neredeyse her hanenin bitişiğinde ya da ayrı da olsa bir bağ ya da bahçesi bulunmaktadır. Tereke sahiplerinin serveti incelendiğinde bu görülmektedir.

Tablo 4: Gayrimenkul Mallar

Gayri Menkuller	Tereke Sayısı	Terekelere Oranı
Bağ ve Bahçe Sahipleri	19	%38
Hane Sahipleri	15	%30
Ağacı Olanlar (Dutluk- Elmalık)	10	%20
Dükkân Sahipleri	6	%12
Toplam	50	%100

Kaynak: M. Ş. S. 7747, No:28, 30, 40, 49, 54, 55, 108, 113, 138, 150, 157, 319, 360, 361, 363, 541, 560, 585, 587, 617, 619, 1317, 1371, 1577, 2041, 2042, 2149.

Otuz tereke sahibi içinde (bkz. Tablo 2) bağ, bahçe sahipleri 19 kişidir ve bunun toplam gayrimenkul mallar içindeki oranı %38, hane sahibi olanlar 15 kişi ve oranı % 30'dur. Malatya şehri, sahip olduğu doğal kaynak suları, verimli arazileri ve bağ-bahçeleri ile 1839 yılından önce şehir halkının sadece yaz mevsimlerinde geldiği ve burada verimli arazilerde ürünlerini topladığı yerd. Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere halk 1839 yılında Nizip Savaşı yüzünden Aspuzu'ya göç etmek zorunda kalmıştı. Bu tarihten sonra Aspuzu, halkın sürekli yerleşim bölgesi olmuştu. Halk, bağ ve bahçe içlerine inşa ettiği evlerinde yaşamaya başlamıştır. Bundan dolayı terekede birçok ev bağ ya da bahçe ile birleşik olduğundan servet dağılımında evlerin değeri yükselmektedir.

İncelenen terekelerde en yüksek servet 144800 kuruş ile İlyas Mahallesi'nde oturan Hacı İbrahim Ağa'ya aittir. 26 Eylül 1783 tarihli terekesinde İbrahim Ağa'nın 9 adet dükkânı bulunmakta ve bu

dükkânların toplam fiyatı ise 42.500 kuruş değerine ulaşmaktadır. Ayrıca İbrahim Ağa'nın sahip olduğu 35000 kuruş değerinde konağı ve terekesinde bulunan diğer eşyalara bakıldığında alım gücünün yüksek olduğu düşüncesine varılmaktadır (M. Ş. S. 7747, No: 1371). Bu bilgiden yola çıkıldığında İlyas Mahallesi ve çevresinin ağırlık olarak varlıklı kişilerin tercih ettiği bir bölge olduğu yönünde fikir yürütülebilir. Ancak sınırlı sayıdaki veriye dayalı görüşlerimiz şimdilik tahminden öteye gitmemektedir. Evlerin müstemilatı, yani oda sayısı, çeşitli hizmet birimlerinin bulunup bulunmaması, bahçelerin niteliği evlerin kıymetlendirilmesinde belirleyici unsur gibi görünüyor. Ayrıca benzer özellikte evlerin belirli mahallelerde az veya çok olduğunun tespiti ayrı bir çalışma konusudur ve tam olarak tespit edilememektedir. Bu ifadeden yola çıkıldığında eldeki verilerin değerlendirilmesinde her çalışmada olduğu gibi az çok hata bulunması kaçınılmazdır ve bu durumun bir noktaya kadar normal karşılanması gerekir.

Tereke kayıtlarında 1878-1882 yılları arasında ev fiyatlarına bakıldığında zengin, orta halli ve fakir kesim ortaya çıkmaktadır. Malatya'daki ev fiyatlarına odaklandığımızda tereke kayıtlarında en yüksek değere sahip İlyas Mahallesi'ndeki İbrahim Ağa'dır. Fiyatları yüksekten düşüğe doğru sıraladığımızda; Mustafapaşa Mahallesi'nde Hüseyin Efendi'nin 20000 kuruş, Hacıabdi Mahallesi'nde Hacı Ahmed'in 15000 kuruş, Şakşak Mahallesi'nde Hacı Ömer'in 8000 kuruş, Arslanbey Mahallesi'nde Hacı Mehmed'in 5000 kuruş, Barguzu Karyesi'nde Hacı Bekir'in 5000 kuruş, Kündbeğ Mahallesi'nde Ahmed Efendi'nin 3800 kuruş, Hayroğlu Mahallesi'nde Hacı Ali'nin 3000 kuruş, Çirmıktı Karyesi'nde Hacı Mahmud'un 2500 kuruş, Hacıabdi Mahallesi'nde Ömer Ağ'nın 2000 kuruş, Çirmıktı Karyesi'nde Ömer Efendi'nin 1200 kuruş, Çirmıktı Karyesi'nde Ömer'in 1000 kuruş, Çirmıktı Karyesi'nde Feyzullah'ın 1000 kuruş, Alacakapu Mahallesi'nde Mehmed Efendi'nin 900 kuruş, Adafi Mahallesi'nde Yusuf Efendi'nin 877 kuruş, Çirmıktı Karyesi'nde Osman'ın 600 kuruş, Hilan Karyesi'nde Halil'in 320 kuruş ve Taşarcabük Karyesi'nden Hasan'ın 300 kuruş değerinde evi bulunmaktadır (M. Ş. S. 7747, No: 28, 49, 54, 363, 2149, 113, 138, 150, 157, 319, 617).

Terekelerdeki dükkânların genel olarak dağılımına bakıldığında değeri yüksek olan dükkânlar Elmacık Pazarında yoğunlaşmıştır. Örneğin incelenen terekeler içinde en çok gelir ile yer edinen İlyas Mahallesi'nde İbrahim Efendi'nin Elmacık Pazarında 4000 ve 2500 civarında iki dükkânı bulunmaktadır (M. Ş. S. 7747, No: 1371). Bunun yanında Saray Mahallesi'nde İsmail Efendi'nin Elmacık Pazarında 6000 kuruş değerinde dükkânı bulunmaktadır (M. Ş. S. 7747, No: 108). Ayrıca teze çarşı ve bedesten civarında da dükkânların yoğun olduğu ve değer olarak bunların da yüksek olduğu tespit edilmektedir. Özellikle bir şehrin en önemli alım ve satım gücünün karşılandığı ve halkın toplandığı alanlarda dükkânların yoğunlaştığı kabul edilen bir gerçektir. Böylece halkın da toplandığı bu alanlarda hem dükkân sahipleri ürünleri halka daha rahat ulaştırırken hem de halkın ihtiyaçlarının bir arada olması dolayısıyla ürüne daha kolay ulaşmasını sağlamaktadır. Bundan dolayı da değeri yüksek dükkânların özellikle halkın toplanma alanlarında olduğu gerçeği kabul edilebilir.

Bağ ve bahçeleri ile meşhur olan şehirde birçok türden meyveli ağaç da yetişmektedir. Özellikle bunların meyvelerinden ihtiyaç fazlası olanların çarşı-pazarda satıldığı düşünüldüğünde şehrin ekonomik olarak gelir getiren bir başka kapısını oluşturduğu yönünde fikir yürütülebilir. Terekelerde mirasçılara servet olarak bırakılan bu meyve ağaçlarına bakıldığında ağaç sahibi olanlar 10 kişi ve oranı %20'dir. Şehrin bir diğer gelir kapısı olan dükkânların ise tereke sahibi sayısı 9'dur ve şehir içinde oranı %12'dir. Genel olarak bu oranlara bakıldığında toplam

gayrimenkul mal içinde bağ ve bahçeler servet dağılımında %30 ile en çok orana sahip miras olmuştur.

Terekelerdeki menkul mallar ise; günlük ihtiyaçlar için kullanılan eşyaların yoğun olarak görüldüğü ev eşyası, mutfak eşyası, giyecek, kumaş, silah takımı, tarım ve ev aletleri, ticarî mallar, saat, gözlük, sigaralık, yelpaze gibi eşyalar, binek ve yük hayvanı, büyük ve küçükbaş hayvanlar, alet edevat şeklinde tasnif edilebilir.

Tablo 5: Menkul Mallar

Menkul Mallar	Tereke Sayısı	Terekelere Oranı
Ev Eşyası	30	%27,27
Mutfak Eşyası	30	%27,27
Kişisel Eşya (Elbise-Aksesuar)	18	%16,36
Kuru tahıl	17	%15,45
Silah Takımı	7	%6,36
Tarım ve El Aletleri	8	%7,27
Toplam	110	%100

Kaynak: M. Ş. S. 7747, No: 28, 30,40, 49,54, 113, 138, 150, 157, 178, 319, 360, 361, 541, 560, 585, 587, 617, 619, 1317,1371, 1577, 1580, 2041, 2042, 55, 108, 362, 363, 2149.

Terekelerdeki tereke sahibinden geriye kalan her türlü mal ve eşyaları arasında Osmanlıların hangi kıyafetleri kullandığını, nasıl bir ev ortamında yaşadığını, yemeğin hazırlanmasından tüketilmesine kadar kullanılan eşyaları, sıradan ya da özel günlerde tercih ettikleri takıları, boş zamanlarında zamanını geçirmek adına bulundurdıkları eşyaları bulma imkânı elde edilmektedir. Terekelerde özellikle Uzak Doğu ve Batılı ülkelerden gelen lüks ve kıymetli eşyalara ulaşılmaktadır. Özellikle esnaf dükkânlarında (tuhafiye) ya da evin bir odasında nadide kumaşların, çatal-bıçak, kahve takımı gibi eşyaların satıldığı görülmektedir. Örneğin Mustafa Paşa Mahallesi'nde Hüseyin Efendi'nin terekesinde bulunan " ... 20 top elmalı çit, 20,5 bervanik, 35 top basma, 110 adet ankene halebi, 125 frenk yazma, 110 adet beyaz çuha, 27 top al çiti, 25 adet yeşil bez halebi, 41 top ipek şitari, 66 adet fes, 50 adet siyah yazma, 20 adet Üsküdar dolağı..." gibi eşyalardan esnaf olduğu çıkarımı yapılabilir (M. Ş. S. 7747, No: 49). Bunun yanında bir diğer örnek ise Kavaklı Mahallesi'nde Hacı Ahmed'in terekesinde "... 170 kuruşluk 24 adet çocuk ceketi, 150 kuruşluk 113 adet gınnab abası, 90 adet frenk yazma, 9 top çeved bez, 11 adet simli miltan, 200 adet ipek hurç, 4 top Halep ipek setarisi ..." gibi bir evden daha çok bir esnaf dükkânında bulunacak sayıda eşya kaydedilmiştir (M. Ş. S. 7747, No: 2042). Terekelerde ele geçen bu eşyalardan halkın gündelik hayatta kullandıkları sıradan eşyalardır. Bu eşyalar halkın ihtiyaç duyduğu temel eşyalardır. Ayrıca Osmanlı'da tütün kullanma alışkanlığında meydana gelen değişikliğe paralel olarak sigara kâğıtlarının yaygınlaşması ile birlikte bunlar da kıymet biçilen eşyalar arasında bulunmuştur. Örneğin Hacı Abdizade Mahallesi'nden Hacı Ahmed'in terekesinde sigara kâğıdı-kutusu ve sigara çubuğu da mirasçılarına bırakılan eşyalar arasındadır (M. Ş. S. 7747, No: 541).

Tarım ve ziraatın önemli olduğu şehirde hayvancılığın öneminden şüphe yoktur. Hayvancılık, zirai faaliyetlerin bir kolu olarak toplum hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle tarım, çekim, binek ve yük taşıma aracı olarak kullanılan hayvanlar; bunun yanında hayvancılık ürünleri olan gübre elde etmek, süt ve süt ürünleri ile deri ve yapağı ihtiyacını karşılamak için önemli şekilde istifade edilmektedir (Gökmen, 2010: 228; Quataert, 2006: 971).

Hayvan fiyatları canlı olarak belirlendiği için aynı cins hayvan fiyatlarında aynı yıl içinde fiyat farkları görülmektedir. Bunun nedeni canlı hayvanların serbest piyasa fiyatlarına göre işlem görmesinden kaynaklanmaktadır. Serbest piyasa fiyatları, hayvanın yaşı, cinsi ve fiziksel özelliklerine göre değişiklik gösterebilmektedir.

Tablo 6: Hayvanlar

İsim	Tereke Sahibi	Terekelere Oranı
Öküz	4	%7,27
Merkep	9	%16,36
Tosun	3	%5,45
İnek	13	%23,63
Düve	2	%3,63
Koyun	5	%9,09
Keçi	4	%7,27
Kısarak	6	%10,9
Esb (At)	1	%1,81
Ester(Katır)	5	%9,09
Bargir (Beygir)	1	%1,81
Tay	2	%3,63
Toplam	55	%100

122

Kaynak: M. Ş. S. 7747, No:28, 30, 40, 49,54, 108, 150, 617, 619, 363, 113, 1317, 138, 319, 361, 363, 541, 560, 617, 1317, 1371, 2149, 2149.

En çok hayvan gelirine 6900 kuruş ile Hacı Abdizade Mahallesi'nden Hüseyin Bey sahiptir (M. Ş. S. 7747, No: 541). Hüseyin Bey'in terekesinde küçükbaş olarak 40 tane koyun bulunurken 22 tane büyükbaş hayvan (at, katır, beygir, öküz, inek ve merkep) bulunmaktadır.

Genel olarak tereke içinde hayvan bırakan tereke sahibi 19 kişidir ve bunun terekeye oranı %63'tür. 11 terekede ise miras olarak hayvan bırakılmamıştır. Bu hususta bu oran göz önüne alındığında halkın büyük çoğunluğu ziraat yanında hayvancılıkla uğraşmış ve gıda maddesi ihtiyaçlarını bu şekilde karşılamıştır. Tereke içinde en çok inek sahibi olanlar % 23,63 oranla yer almaktadır. Bunu sırasıyla % 16,36 oranla ile merkep, % 10,9 ile kısarak sahipleri takip etmektedir. Küçükbaş hayvan sahibi ise % 16,36'lık orana sahiptir.

6. Sonuç

7747 Numaralı Şer'iyeye Sicili defterinden tereke kayıtları üzerinden Malatya'nın 1878-1882 yılları arasındaki sosyo-ekonomik durumu değerlendirilmiştir. Sicilin kısa bir zaman dilimini kapsamaması ve sadece tereke kayıtları üzerinden değerlendirilmesi Malatya hakkında geniş bilgiler yansıttığı söylenemez. Ancak yapılan değerlendirme sonucunda bu defterde Malatya'nın sosyal yapısı, ekonomik durumu ve yaşam tarzı hakkında bilgiler tespit edilmektedir.

Ekonomik anlamda Malatya'nın geçim kaynağı tarım ürünlerine dayanmakta ve terekedeki orana baktığımızda tarım ürünleri ve tarım alanları geniş yer bulmaktadır. Malatya'nın verimli tarım alanlarına ve kaynak sularına sahip olması da bunu göstermektedir. Bunun yanında bağ ve bahçeler de terekede geniş yer almaktadır.

Tarımdan sonra şehrin ekonomik gelirinde ikinci sırayı hayvancılık almaktadır. Büyük ve küçükbaş hayvancılığı arazinin uygun olması ile yaygınlaşmıştır. Özellikle tarımda kullanmak, taşımacılık yapmak ve ulaşım için neredeyse her hanede öküz, merkep ve katır bulunmaktadır.

Aile yapısına bakıldığında terekede nadir de olsa çokeşli evlilikler tespit edilmektedir. Ailelerin çocuk sayısına bakıldığında üretim biçiminin sosyal yapıya etkisi görülmekte ve işgücü ihtiyacından dolayı kırsal alanlarda oturan ailelerin çocuk sayısına bunun da etki ettiği kabul edilmektedir.

Malatya'da evlerden bulunan eşyalar ise; Malatya halkının kültür ve ekonomik yönden ne kadar geliştiğini göstermektedir. Özellikle ticari yollar üzerinde bulunan şehrin dışardan eşya alımı ve kullanımı; ayrıca bu eşyaların sadece belli hanelerde mi yoksa birçok hanede mi bulunduğu tespit edilmektedir.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

7747 Numaralı Malatya Şer'iyye Sicili

BOA. A.}DVN. 82/88.

BOA. AE.SABH.I... 20/1717.

Salname-i Diyarbekir, 1294.

Salname-i Diyarbekir, 1300.

Salname-i Diyarbekir, 1301.

Araştırma ve İnceleme

Aktan, H. (2005). Miras, DİA, C. 30, Ankara.

Barkan, Ö. L. (1966). Edirne Askerî Kassamı'na ait tereke defterleri: 1545-1659, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Baykara, T. (1988). Anadolu'nun tarihi coğrafyasına giriş I, Ankara.

Bizbirlik, A. (2002). Tereke defterleri ve Edirne tereke defterleri üzerine bir deneme, Türkler, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 731-735.

Erken, İ. (2018). Şer'iyye sicillerinin şehir tarihi ve idarî taksimat çalışmalarında kullanılması: Berat Kazası örneği, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 313-332.

Elibüyük, M. (2013). Malatya ili yerleşmelerinin tarihsel dönemlere göre coğrafi dağılışı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 183-220.

Gökbilgin, M. T. (1962). XVI. yüzyıl başlarında Trabzon livası ve doğu Karadeniz bölgesi, Belleten, C. 26, Ankara, 293-337.

Göğebakan, G. (2002). XVI. yüzyılda Malatya kazası (1516-1560), Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya.

Gökhan, İ. (2011). Başlangıçtan kurtuluş harbine kadar Maraş tarihi, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.

Gökmen, E. (2010). XIX. yüzyıl ortalarında Alaşehir'de tarım ve hayvancılık, Akademik Bakış Dergisi, 213-236.

Gözübenli, B. (2003). Mefkud, DİA, C.28, Ankara.

Gül, A. (2017). Son dönem osmanlı taşrasında yaşanan iç göçlere dair bazı değerlendirmeler (Malatya şehri örneği), Geçmişten Günümüze Malatya: Kent, Kültür, Kimlik, C.2, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 299-320.

Karaman, H. (1991). Asabe, DİA, C. 3, Ankara.

Köse, S. (2008). Rüşd, DİA, C.35, Ankara.

Koç, B. (2021). Osmanlı modernleşmesi ve Mithat Paşa: Tuna Vilayeti meclisleri ve yeniden yapılanma çabaları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Moltke, H. V. (2017). Moltke'nin Türkiye mektupları, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Quataert, D. ve İnalçık, H., Ouataert D. (Ed.). (2006). 19. yüzyıla genel bakış: ıslahatlar devri 1812, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi, C.2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 887-1053.

Pakalın, M. Z. (1983). Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü, C.2-3, MEB, İstanbul.

Palalı, İ. (1999). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakır (vilayet salnameleri ve mahalli kaynaklara göre) (1869-1905), İnönü Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya.

Teber, Ö. F. (2000). Osmanlı devleti adli yapısından bir kesit: şer'iyye siciller, Erdem Dergisi, 537-554.

Texier, C. (2002). Küçük asya, coğrafyası, tarihi arkeolojisi, (Çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 142-149.

Yılmaz, Ö. (2014). Yabancı seyahatnamelerde Anadolu şehri, III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi, Aydın, 772-783.

Yılmazçelik, İ. (2014), XIX. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır (1790-1840), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

The socio-economic order of the city of Malatya towards the end of the 19th century can be considered as a small example of Ottoman socio-economic life. In short, Malatya society is within the boundaries of the general structure described for the Ottoman Empire, both in the number of population, in the business-professional groups, and in the diversity in its economic activities. In this study, a study was carried out on the socio-economic life of Malatya from the estate records in the Malatya Sharia Registry numbered 7747, which is used as the main source.

Malatya, which has been one of the important settlements since the earliest times, is geographically located in the Upper Euphrates Section of the Eastern Anatolia Region. Due to the geographical location of the settlement, Malatya has been at the crossroads of all roads extending in the east-west and north-south directions of Anatolia throughout history. Due to the geographical location of Malatya and its natural climate, the creek, streams and rivers formed by the melting snow from the partially high mountains and hills surrounding the plain until the beginning of the summer months have allowed the formation of the plain. Thanks to this situation, it can be said that Malatya has provided an opportunity for the development of vineyards and orchards throughout history and for dry grain agriculture on the plains.

After Malatya came under Ottoman rule, administratively, it was under the Arab Greek Province, Hadis Greek Province, Dulkadiyye/Maraş Vilayet, Maden-i Hümâyûn Trust, Diyarbakır Province and Harput (Ma'muratü'l-Aziz Province), sometimes as a sanjak and sometimes as an accident as a republic. It continued until the establishment of Malatya between the years 1878-1882; It is administered as a sanjak of Diyarbakır Province.

Şer'iyye Registers are the registers that contain the records of the legal relations between people from all strata in the center and in the provinces of the Ottoman Empire. Thanks to these notebooks, important court data are obtained in order to understand the Ottoman legal system. In addition, orders and edicts from higher authorities are also in these registers, so it is possible to find both judicial and administrative information. In addition, when the items that are used frequently or rarely in daily life are taken into consideration, an idea about the daily needs of the people of that period, their economic pursuits, and the values of the items is obtained.

Inheritance records in the Şer'iyye Registers of the city they belong to; It contains rich information about its socio-economic structure and cultural life. Place of residence of the inheritor in the estates; The marital status, especially the neighborhood or village, the population of the family, multiple marriages if any, the social status of the heirs and all kinds of clothing and goods used while they were alive, as well as other movable-real estate properties were recorded. There are many estate records in Malatya's sharia registry numbered 7747. These records contain very valuable information about the socio-economic structure, daily life, livelihoods, agricultural products and animals of the people of Malatya between the years 1878-1882. This information includes neighborhood and village names, nicknames show how rich the people of Malatya are socially and culturally. In addition, other items, especially the jewelry in the estate records, contain important information about the social and cultural life of the people, as well as the daily needs of the people.

In the estate numbered 7747, the estates of 30 families were examined and the heirs of these families were calculated. In this calculation, it is seen how many people the inheritance of the deceased is divided among and how many girls and boys are among his heirs. In addition, the inheritance status of underage children and absentee children was also determined and transferred to the study with examples. In this study, "family", one of the most important issues for the social life of the Ottoman Empire, is discussed over the city of Malatya. For this reason, information about the family structure can be obtained from the information in the examined estate records. After the second half of the 19th century, information about the family institution, which forms the basis of society in Malatya, is obtained and issues such as marriage, divorce, and inheritance power of attorney are encountered.

The estate records of the last quarter of the 19th century also reveal the wealth distribution among the houses, shops, vineyards and gardens in Malatya, the identities of their owners, and the environment where these properties are located. In particular, it is seen whether the people are rich or poor, and the average income according to the neighborhoods. For example, according to Table:1 given in the study, the total amount of estates is 420,521, while its average over 30 households is 14,017 kurus per estate, and it is not known whether this figure is considered a high figure in the conditions of the day. If the two highest estates (144,800-66,000 kurus) are subtracted from the total estate, the average figure drops to 6990 kurus per estate. Eighteen of the 30 estates examined correspond to 6990 kurus 59.99%, which is over 50%. This means that it can be said that the people of Malatya did not have a very high economic presence according to the conditions of that day. For example, the people of Malatya, who are below the average income, cannot easily own a house at the house prices in the city, which varies between 1000 and 10000.

In addition, while determining the distribution of wealth, all kinds of immovable properties in question are considered under the name of immovable property. The real estate properties we have identified in the estate are houses, vineyards, gardens, shops and trees with commercial income. The movable properties in the estates are; household goods, kitchenware, clothing, fabric, weapons, agricultural and household appliances, commercial goods, watches, glasses, cigarette holders, fans, passenger and pack animals, large and small cattle, tools classified as equipment.

Yerel Yönetimlerde Kadın İstihdamı: Muş Belediyesi Örneği

Women's Employment in Local Administrations: The Example of Muş Municipality

Aslıhan YENİÇERİ-ALTINTAŞ^a , Fatma Betül ŞENGÖZÜL-KOZAK^b

[DOI: 10.33709/ictimaiyat.1149437](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1149437)

ÖZ	ABSTRACT
<p>Bu çalışmada yerel yönetim kurumlarında kadın istihdamı ve çalışan kadınların çalışma hayatlarında yaşadıkları cinsiyet temelli zorlukların analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiş ve Muş Belediyesi'nin kadın çalışanlarıyla görüşmeler yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanarak veri toplanmış ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilerek üç tema belirlenmiştir. Her bir tema için alt temalar oluşturulmuştur. Çalışmaya katılan kadınların genel olarak istihdam edilmelerinden dolayı memnun oldukları ancak istihdam memnuniyetleri ve mesai sonrası vakitlerinin değerlendirilmesinde bazı temel sorunlarla karşılaştıkları tespit edilmiştir. Belediyede istihdam edilen kadınların mesleklerinden dolayı manevi olarak rahat olmakla birlikte maddi açıdan sorunlar yaşadıkları ve kişisel gelişimlerine fazla odaklanmadıkları görülmüştür. Kadınların sosyal aktivitelere ve kendilerine zaman ayırmada istedikleri seviyeye ulaşamamaları da bu alanda ilerleme olduğu, dahası eş ve akrabaları tarafından ev işlerini yaparken desteklendikleri görülmüştür. Diğer taraftan, cinsiyet temelli ayırım, dış faktörler ve medeni durum/ebeveynlik teması göstermektedir ki kadınların çalışma hayatlarında yaşadıkları temel sorunlarından birisi, içinde buldukları toplumun cinsiyete bağlı davranış ve rol beklentileriyle mücadele etmektir. Toplumsal cinsiyet rolleri kadınların iş hayatını olumsuz etkilemektedir ve belediyedeki istihdam alanlarından erkekler kadar yararlanmalarına engel olmaktadır.</p>	<p>In this study, it is aimed to analyse women's employment in local government institutions and the gender-based difficulties experienced by women working in municipalities. In this direction, purposive sampling method was preferred, and interviews were conducted with female employees of Muş Municipality. Data were collected by applying semi-structured interview technique and three themes were determined by analysing the data with content analysis method. Sub-themes were created for each theme. It has been determined that participations are generally satisfied with their employment, but they encounter some basic problems in their employment satisfaction and evaluation of their after-hours time. It has been observed that the women employed in the municipality are spiritually comfortable due to their profession, but they have financial problems and do not focus much on their personal development. Although women could not reach the level they wanted to spend time in social activities and for themselves, it was seen that there was progress in this area and moreover, they were supported by their spouses and relatives while doing housework. On the other hand, gender-based discrimination, external factors and marital status/parenting theme show that one of the main problems women experience in their working life is to struggle with the gender-related behaviour and role expectations of the society they live in. Gender roles negatively affect women's business life and prevent them from benefiting from employment areas in the municipality as much as men.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Toplumsal Cinsiyet, Yerel Yönetimlerde Kadın, Kadın İstihdamı</p>	<p>Keywords</p> <p>Gender, Women in Local Governments, Women Employment</p>

^aArş. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Email: a.altintas@alparslan.edu.tr

(Sorumlu yazar/Corresponding author)

^b Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Email: fb.sengonul@alparslan.edu.tr

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Türkiye’de yerel yönetimlerdeki kadın temsili ve kadın istihdamında önemli bir eşitsizlik mevcuttur. Bu durum 31 Mart 2019 Mahalli İdareler Genel Seçimi sonuçlarında açık bir şekilde görülmektedir. Yüksek Seçim Kurulu’nun 31 Mart 2019 Mahalli İdareler Genel Seçimleri Seçim İstatistikleri Bülteni’nde belirtildiğine göre 30 Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı için 316 aday bulunmaktadır. Bu adaylardan 36’sı kadındır (YSK,2019: 7). Seçim sonucunda üç kadın aday belediye başkanı olurken 27 erkek aday büyükşehir belediyesi başkanı olmuştur (YSK,2019: 29). Ayrıca büyükşehir belediyesi dışında kalan belediyeler için belediye başkanlığı için 8719 aday bulunmaktadır. Bu adayların 690’ı kadındır. Seçim sonucunda 39 kadın aday belediye başkanı olurken 1320 erkek aday belediye başkanı olmuştur (YSK,2019: 31). Seçmenlerin %50,7’sini kadınların oluşturduğu düşünüldüğünde 2019 yerel seçimlerinde (YSK,2019) kadın ve erkek adayların seçim sonuçları arasında büyük bir uçurum olduğu fark edilmektedir. 3 Nisan 1930 Belediye Kanunu’yla birlikte Türkiye’de kadınların belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını elde etmelerinin ardından yaklaşık 90 yıl geçmesine rağmen erkeklerle kıyaslandıklarında aynı seviyede olmadıkları görülmektedir. Yerel seçimlerdeki başkanların sayısındaki bu durum kendisini yerel yönetimlerdeki kadın istihdamında da göstermektedir. Yerel yönetim birimlerinden biri olan belediyelerde istihdam edilen cinsiyet dağılımına bakıldığında kadınların oranının %20’nin altında olduğu görülmektedir (KEİG Platformu, 2019). Türkiye’de belediyelerde kadın temsili ve istihdam oranlarının oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Literatürde, yerel yönetimlerde kadınların pozisyonlarına yönelik, seçimlerde kadınların temsili (Belli, 2019; Erdinç, 2017), kadın belediye başkanlarının belediye faaliyetlerine olan katkıları (Yanar, 2019), yerel yönetimlerin kadın erkek eşitliği (Erdinç, 2017), kadınların adaylık süreçleri ve yerel yönetimlerde kadınlara yönelik hizmetler (Pazarcı, 2019; Pınarcıoğlu, 2011) hakkında akademik çalışmalar yer almaktadır. Diğer taraftan, kadınların yerel yönetim birimlerindeki istihdamını analiz eden çalışmaların eksikliği literatürde önemli bir boşluğu göstermektedir. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endex’inde, 2014 yılında kadınların belediye çalışanları oranları bakımında Türkiye’deki en kötü üç ilden birisi olarak yer alan Muş ilinin durumu oldukça dikkat çekicidir (Demirdirek ve Şener, 2014:9). 2013 yılında ise Muş Belediyesi’nde çalışan kadınların oranı %1, 76 olmuştur ve kadın istihdamında en son sıralarda yer almıştır (Demirdirek ve Şener, 2014: 102). Bu çalışmayla birlikte, Muş Belediyesi’nde çalışan kadınların istihdam durumları ve kadınların toplumsal cinsiyet temelli sorunlarının tespit edilmesi amaçlanarak yerel yönetim çalışmalarına katkı sunulması hedeflenmektedir. Yerel yönetim kurumlarında çalışan kadınların istihdamı ve iş hayatlarında karşılaştıkları sorunların tespit edilmesi toplumsal yaşamda kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasına hizmet edecektir. Ayrıca, bu çalışma, kadınların karşılaştıkları sorunların çözülmesi ve devamında çalışma sonucunda elde edilecek bulgular doğrultusunda yapılabilecek düzenlemeler ve iyileştirmelerle kadın istihdamının artırılmasına katkı sağlamayı planlamaktadır.

Türkiye’deki belediyeler kadınların iş gücüne katılmaları için çeşitli hizmetler sunmaktadır. Belediyelerin kadınlara yönelik meslek edindirme kursları, toplumsal cinsiyet problemlerini gidermeye yönelik uygulamaları ve kadınların temsili kuvvetlendirme çabaları günden güne artmaktadır. Sosyal belediyecilik anlayışı kadınların toplumsal cinsiyetten dolayı çektikleri

sıkıntıların üzerine gidilmesi için bir araç halini almıştır. Dahası, kadın dostu kentler¹ yaklaşımıyla birlikte bu yolda önemli adımlar atılmıştır. Toplumsal cinsiyet temelde biyolojik farklılıkların kadın ve erkeklerin toplumsal olarak farklı değerlendirilmelerine dayanak oluşturmaktadır. Daha açık bir ifadeyle kavram, “kadın veya erkek olmaya yönelik toplumun veya kültürün yüklediği anlamlar ve beklentileri” ifade etmektedir (Çiçek ve Çopur, 2018:1). Kadın ve erkeklere toplum tarafından belirli roller biçilmekte ve bu rollere göre kişilerin hak ve özgürlükleri cinsiyet üzerinden tanımlanır hale gelmektedir (Erdoğan, 2017:126-127). Bu kavram,

Cinsiyetlere atfedilen niteliklerin, rol ve sorumlulukların içinde yaşanılan zamanın, toplumun, kültürün ve mekânın bir sonucu olduğunu, onlar tarafından belirlendiğini ve cinsiyetin toplumsal olarak inşa edildiğini ifade etmektedir. (Şener ve İnanç, 2021:3).

Toplumsal cinsiyet, içinde yaşanılan toplumun değer yargılarının bir ürünü olmakla birlikte bireylerin seçimleri üzerinde toplumsal bir baskının aracı gibi hareket etmektedir. Toplumsal cinsiyet, toplumun belirlediği değerlerin bireyler tarafından kabul edilmesi ve uygulanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kültürel ve toplumsal değer, inanç ve uygulamaların geliştirilmesiyle iyice belirginleşmektedir. Kültürel anlamda kadınlar üzerindeki baskı farklı isimler altında yeniden inşa edilmektedir. Bundan dolayı farklı toplulukların kadınlık ve erkeklikten beklediği roller farklılaşabilmektedir (Bingöl, 2014, 108). Toplumsal cinsiyet, kadınların ev ile ilgili işlerle ve erkeklerin de ev-dışı işlerle ilişkilendirilmesine ve cinsiyete dayalı iş bölümüyle diğer bir deyişle kadınların çocuk-bakımı, temizlik ve yemek gibi işlerle sınırlı bir iş ve uzmanlık alanıyla değerlendirilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu durum kadın iş gücünü olumsuz etkilemekte ve kadınların çalışma alanlarının daralmasına neden olmaktadır. Bu noktada, toplumsal cinsiyet bireylerin cinsiyetleri göz önünde bulundurularak yerleştirildikleri konumu ve bu konumda yapabileceklerine dair geliştirilen inanç olarak özetlenebilir (Vatandaş, 2011: 29). Sonuçta, toplumsal cinsiyet kadınlara ve erkeklere uygun iş bölümü fikrinin benimsenmesini kolaylaştırmakta ve kadınların istihdam alanlarını sınırlandırmaktadır. “Toplumsal cinsiyet, cinsiyete dayalı bir iş bölümü içinde pekişir, erkeklerin ve kadınların düşünce, davranış ve hissediş biçimlerini belirler” (AREM, 2008:16). Böylelikle toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların ve erkeklerin iş alanlarının birbirinden ayrılmasına ve verili cinsiyete göre çalışanların belirli rol kalıpları içerisinde hareket etmesine neden olmaktadır. Kadınlar bu durumdan iş gücü piyasasına dahil olmadan bile olumsuz etkilenmekte ve meslek seçimlerinde “kadın mesleği” olarak belirlenmiş işler arasından seçim yapmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca, kadınlar çalışma hayatlarının örneğin iş hayatlarında kendilerine verilen görev ve sorumluluklarda, çalışma şartlarında veya kendilerini geliştirebilme ve pozisyonları yükseltebilme gibi her aşamasında ayrımcılık ile karşı karşıya gelmektedir (Küçükali, 2014:4).

Yerel yönetim birimlerinden belediyelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin istihdam üzerindeki etkisi çeşitli belediye hizmetleriyle giderilmeye çalışılmaktadır. TESEV belediyelerin ücretsiz kreş, huzurevi, aktif yaşam merkezleri, aile danışmanlık hizmetleri, tüp bebek merkezleri, evde sağlık hizmetleri, hanımlar lokali hizmetleri, anne sütü eğitimleri, kadın üreticileri destekleme, aile destek merkezleri, emzirme odaları ve meme kanseri taramaları gibi uygulama ve merkezlerle kadın istihdamına katkı sunmayı hedeflediklerini göstermektedir (TESEV, 2017). Bazı belediyeler kadınların güçlendirilmesi ve danışmanlık faaliyetlerine bazılarıysa ev-aile

¹ İlk etapta 12 kentin dahil olduğu Kadın Dostu Kentler Birleşmiş Milletlerle ortak geliştirilen bir programdır. Bu programın temel amacı yerel yönetimlerin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada aktif rol almasını ve bu süreçte kadın örgütlenmesinin güçlenmesine destek olmaktır (Yüce ve Kutlar, 2020).

odaklı çalışmalara yoğunlaşmaktadır. Bu hizmetlerden mesleki eğitim ve hobi kurslarıyla mesleki beceri kazandırılmaya, danışmanlık hizmetleriye genellikle kadına yönelik şiddet ve aile danışmanlıkları konularında bilgilendirmeye yöneliktir (Şener ve İnanç, 2021). Bu açıdan bakıldığında, belediyeler tarafından yerel düzeyde verilen bazı belediye hizmetleri kadın istihdamını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Özellikle, hane işi işlerdeki dağılımı etkileyebilecek çocuk, engelli, hasta ve yaşlı bakımı kapsamında sunulan hizmetler bu grupta değerlendirilebilir (Şener ve İnanç, 2021). Ancak diğer taraftan, Yücel ve Kutlar (2020)'in belirttiği gibi yerel yönetimler kadınlara yönelik sundukları hizmetlerin sayısında önemli bir artış gösterse de kadınların çalışma yaşamına katkı sunmasına yetecek desteği sağlayamamaktadır. Kadınların işgücüne katılımda karşılaştıkları sorunların kökeninde kadınların eğitim düzeyi, ev işleri ve medeni durumlarının önemli rol oynadığı görülmektedir (Sar, 2021). Ayrıca, kadına karşı tutum, yaş, kadın erkek arasındaki ücret eşitsizliği ve kayıt dışı istihdam da bu durumu etkilemektedir (Yılmaz ve Zoğal, 2015:13).

Bu doğrultuda, belediyeler yaptıkları çalışmalar ile kadınların istihdam alanlarını genişletme çabasında, kendi kurumlarında bu yönde önemli adımlar attıklarını söylemek zordur. Belediyelerin kadın istihdamını destekleme amacıyla sundukları çeşitli hizmetlere rağmen, belediyelerdeki çalışanların cinsiyete göre dağılımı önemli bir eşitsizliği göstermektedir. Belediyelerde çalışan kadınların oranları erkek çalışan oranlarının oldukça gerisinde kalmaktadır. Örneğin, kadınların sosyal ve özellikle siyasal alanlarda eşit bir şekilde temsil edilmesi için çalışmalarını yürüten Ka-der derneğinin raporunda yer verdiği Türkiye'deki bazı belediyelerin çalışan kadın personel sayıları incelendiğinde;

- Adana Büyükşehir Belediyesi'nin %13'ü kadın, %87'si erkek,
- Antalya Büyükşehir Belediyesi'nin %18'i kadın, %82'si erkek,
- Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin %16'sı kadın, %84'ü erkek,
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin %19'u kadın, %81'i erkek,
- İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin %26'sı kadın, %74'ü erkek,
- Mersin Büyükşehir Belediyesi'nin %17'i kadın, %83'ü erkek,
- Van Büyükşehir Belediyesi'nin kadın çalışan oranı yalnızca %8,
- Çanakkale Belediyesi'nin %19'u kadın, %81'i erkek,
- Akdeniz Belediyesi'nin %32'ü kadın, %68'i erkek,
- Çankaya Belediyesi'nin %38'i kadın, %62'si ise erkek,
- Çiğli Belediyesi'nin %18'i kadın, %82'si ise erkek,
- Eyyubi'ye Belediyesi'nin kadın çalışan oranının yalnızca %5'i kadın,
- Maltepe Belediyesi'nin %33'ü kadın, %67'si ise erkek,
- Merkezefendi Belediyesi'nin %24'ü kadın, %76'si erkek,
- Nilüfer Belediyesi'nin %36'sı kadın, %64'ü ise erkek,
- Ortahisar Belediyesi'nin %18'i kadın, %82'i erkek olduğu görülmektedir (Ka-der, 2020).

Kadınların işgücüne katılımlarında erkelerle kıyaslandığında dezavantajlı grubu oluşturduğu belirtilmektedir². Ka-der derneğinin 2020 raporundaki verilerle paralel şekilde, TESEV (2017);

- Konya Büyükşehir Belediyesi'nin %7,9'u kadın,

² Bu durum, kamu personelinin istihdamına benzer eğilim sergilemektedir. Kamu personelinin cinsiyet dağılımında oldukça dengesiz bir dağılım görülmektedir. Kamu sektöründe çalışan kamu personelinin %37,8'i kadın iken %62,2 ile erkekler bu oranın neredeyse iki katıdır (11. Kalkınma Raporu Kadının Kalkınmadaki Rolü Özel İhtisas Komisyon Raporu, 2018: 56).

- Ordu Büyükşehir Belediyesi'nin %14'ü kadın,
- Aydın'ın 25 daire başkanlığından 4'ü, 88 şube müdüründen 14'ü kadın,
- Gaziantep'in daire başkanlarından dördte biri diğer bir ifadeyle 6'sı ayrıca 92 şube müdüründen sadece 9'unun kadın olduğunu belirtilmektedir³.

Tablo 1'de, Türkiye'deki kadın istihdam oranının %26,3 olduğu görülmektedir. Ancak yukarıda örnek olarak gösterilen belediyelerden sadece 4'ü bu istihdam oranını sağlayabilmiştir.

Tablo 1. Türkiye'deki Kadınların İstihdam Oranı

	Yüzde (%)		
	Toplam	Erkek	Kadın
İstihdam Oranı (15+ yaş)	42,8	59,8	26,3
İşgücüne katılma oranı (15+ yaş)	49,3	68,2	30,9

Kaynak: TÜİK İstatistiklerle Kadın, 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2021-45635>

Yukarıda yer verilen mevcut çalışmalarında gösterdiği gibi yerel yönetimlerde çalışan kadınların istihdamı oldukça sınırlıdır. Bu yüzden bu çalışma, yerel yönetim birimlerinden biri olan Muş Belediyesi'ndeki kadın istihdamının ayrıntılı incelenmesine odaklanmıştır.

1. Araştırma Deseni

1.1. Araştırma Soruları:

Q1: Muş Belediyesi'nde kadın istihdamı hangi seviyededir?

Q2: Muş Belediyesi'nde çalışan kadınların karşılaştıkları problemler nelerdir?

Q3: Muş Belediyesi'nde kadın istihdamını etkileyen cinsiyet temelli sorunlar bulunmaktadır mıdır?

Yukarıda bahsedilen araştırma sorularıyla öncelikli olarak Muş Belediyesi'nde çalışan kadınların istihdam durumlarının tespit edilmesi için nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Daha sonra kadınların iş gücü ve katılımlarını takip eden süreçte yaşadıkları problemler toplumsal cinsiyet kavramı ekseninde değerlendirilmiştir.

1.2. Metodoloji ve Vaka Seçimi

Muş, toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi sıralamasında en alt sıralarda yer almaktadır. Muş ilinin cinsiyet eşitsizliği endeksi 0.5779 ve sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması 77'dir (Şener ve Demirdirek, 2014:41). Muş "Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'nde", 2014 yılında kadınların belediye çalışanları oranları bakımında Türkiye'deki en kötü üç ilden birisi olmuştur (Demirdirek ve Şener, 2014:9). 2013 yılında Muş Belediyesi'nde çalışan kadınların oranı %1,76 olmuş ve kadın istihdamında en son sıralarda yer almıştır (Demirdirek ve Şener, 2014: 102). Türkiye'deki yerel yönetimlerde kadın istihdamında en alt sıralarda yer almasından dolayı Muş Belediyesi, belediyede çalışan kadınların iş gücüne katılımlarının analiz edilmesi için seçilmiştir.

³ Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) ve İsveç Başkonsolosluğu ortaklığıyla yürütülen "Yerel Yönetimde Kadının Güçlenmesi" proje çalışmasında İstanbul, Ordu, Aydın, Gaziantep ve Konya büyükşehir belediyelerinde kadın temsili incelenmesi için seçilen illerin 2014 yerel seçiminden bu yana yayımladığı faaliyet raporları, stratejik planlar ve meclis kararları incelendikten sonra bu şehirlerde mülakatlar yapılmıştır.

Tablo 2. Muş Belediyesi Personel Sayısı ve Yüzdeleri

Muş Belediyesi Personel Sayısı ve Yüzdeleri		
Kadın	32	%5,29
Erkek	572	%94,71
Toplam	604	%100

Muş Belediyesi'nde çalışan kadın sayısında yetersiz de olsa 2014'ten itibaren artışlar yaşanmaya başlamıştır. 2022 yılı itibarıyla belediyede 604 personel çalışmaktadır. Çalışan personelin 32'si kadın 572'si ise erkektir (Bkz. Tablo 2). Bu durumda kadın personelin belediyede çalışan personel oranı %5, 29'dur.

Muş Belediyesi'nde çalışmakta olan personel 4 kategoriden oluşmaktadır (Bkz. Tablo 3). Bunlar; memur, sözleşmeli memur, daimî işçi ve sürekli işçidir. Belediyedeki 44 memurdan 2'si, 10 sözleşmeli memurdan 2'si, 160 daimî işçiden 1'i ve 390 sürekli işçiden 27'si kadındır.

Tablo 3. Muş Belediyesi Personeli Pozisyon Türleri

Muş Belediyesi Personeli			
Pozisyon Türleri	Kadın	Erkek	Toplam
Memur	2	42	44
Sözleşmeli Memur	2	8	10
Daimî İşçi	1	159	160
Sürekli İşçi	27	363	390
Toplam	32	572	604

Muş Belediyesi'nde 20 müdürlük bulunmaktadır. Bunlardan yalnızca 1'inin Hukuk İşleri Müdürlüğü'nün müdürü kadındır.

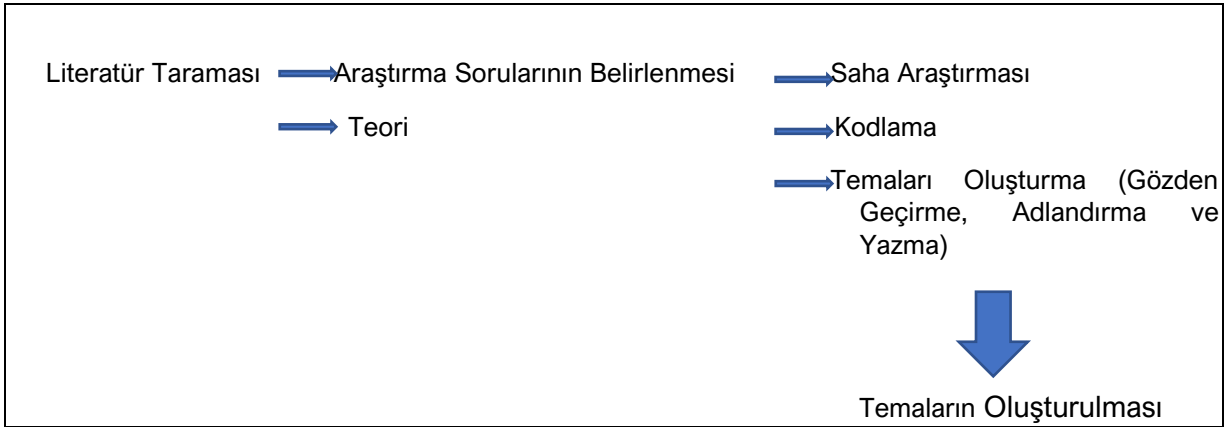
Tablo 4. Muş Belediyesi'nde Çalışan Kadın Personelin Bulunduğu Görevler

Muş Belediyesi'nde Çalışan Kadın Personelin Bulunduğu Görevler			
Avukat	2	Sekreter	1
İnşaat Mühendisi	2	Güvenlik Görevlisi	3
Şehir Plancısı	2	Bilgi Evi Personeli	7
Mimar	1	Evlendirme Memurluğu	2
Peyzaj Mimarı	1	Evrak Kayıt	1
Maden Mühendisi	1	Beyaz Masa	2
Elektrik-Elektronik Mühendisi	1	Gassal	1
Kâtip	1	Reis Konağı Görevlisi	2
Kat Görevlisi	1	Aşçı	1
Toplam	32		

Kaynak: Araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Muş Belediyesi'nde çalışan kadın personelin bulunduğu görevler; avukat (2), inşaat mühendisi (2), şehir plancısı (2), mimar (1), peyzaj mimarı (1), maden mühendisi (1), elektrik-elektronik mühendisi (1), kâtip (1), kat görevlisi (1), sekreter (1), güvenlik görevlisi (3), bilgi evi personeli (7), evlendirme memurluğu (2), evrak kayıt (2), beyaz masa (2), gassal (1), reis konağı görevlisi (2) ve aşçı (1)'dir.

Bu çalışma için Muş Belediyesi'nde çalışmakta olan 32 kadın personelden 22'si ile görüşmeler yapılmıştır (Bkz. Tablo 4). Çalışmanın, Muş Belediyesi'nde çalışan kadınların istihdam durumları ve kadınların toplumsal cinsiyet temelli sorunları tespit edilmesi amaçlanarak yerel yönetim çalışmalarına katkı sunulması hedeflenmektedir. Çalışmada araştırma sorularının cevaplandırılması için nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve tümevarım yaklaşımı benimsenmiştir. Öncelikle, kadınların istihdam koşulları, istihdamdan duydukları memnuniyet ve mesai sonrası vakitlerini değerlendirme durumları hakkında veri toplanmıştır. Böylelikle, Muş Belediyesi'nde çalışan kadınların meslekleri ve icra ettikleri işler hakkında genel fikirleri ortaya

çıkarılmıştır. Daha sonra, çalışan kadınların iş hayatında yaşadıkları problemlerin analiz edilmesi için içerik analizi uygulanarak üç tema oluşturulmuştur. Son olarak, her bir tema için çeşitli alt temalar elde edilmiştir. Temaların oluşum süreçleri Şekil 1.'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Analiz Süreci

Tematik analiz, “çok çeşitli veri kümelerini özetlemesine, temel özelliklerini vurgulamasına ve yorumlamasına olanak tanıyan” (Kiger ve Varpio, 2020: 8) nitel veri analizinde kullanılan yöntemlerden birisidir. Bu yöntem araştırmacılara tema belirleme konusunda bir esneklik sağlamasından dolayı tercih edilmiştir. Araştırmada, temalar oluşturulurken, Braun ve Clarke (2006) tarafından belirlenmiş tema oluşturma aşamaları takip edilmiştir. Bu altı aşama sırasıyla; alışma, kodlama, tema oluşturma, temaları gözden geçirme, temaları tanımlama-adlandırma ve yazmadır. İlk aşama eldeki verileri tanımdır ve bu amaçla eldeki veriler tekrar tekrar okunmaktadır. Sonraki aşama ise okunan verilerin kodlanmasıdır. Burada potansiyel olarak önemli bulunan kelime öbekleri ve cümleler kodla vurgulanmaktadır. Kodlar belirlendikten sonra temalar oluşturulmaya başlanmaktadır (Caulfield, 2022; Braun ve Clarke 2006’dan aktaran Kiger ve Varpio, 2020: 5).

Verilerde sık yapılan tekrarlar onun tema olarak ele alınmasını kolaylaştırırken bu tekrarın araştırma sorusu ile bağlantılı olması ise önemli hususlardan birisidir (Bryman, 2012: 580). Diğer yandan bir temanın oluşturulması için de onun eldeki verilerde çok fazla görünür olması gerekmemektedir (Braun ve Clarke 2006; Nowell ve diğerleri 2017’den aktaran Kiger ve Varpio, 2020: 2-3). Temaların belirlenmesi aşamasında temanın araştırma sorusu ile doğrudan bağlantılı olması ya da temayı destekleyecek veri miktarının olup olmamasına çok fazla yoğunlaşmadan araştırmacı potansiyel öneme sahip tüm temaları belirlemelidir. Çünkü bu temalar ile sonrasında çok farklı temalar da oluşturulabilmektedir (Braun ve Clarke, 2006; King, 2004’ten aktaran Kiger ve Varpio, 2020: 5). Sonuçta, verilerin ifade ettiği yaygınlık veya seyreklik verilerin defalarca gözden geçirilmesinin ardından netleşecektir. Temalar kodlanırken daha geniş kapsamlı tutulmaktadır. Bundan dolayı birkaç kod tek bir temada birleştirilmektedir. Eğer kodlar arasında yeterli görünmeyenler olursa bunlar o aşamada çıkartılabilmektedir. Belirlenen temaların verileri doğru bir şekilde temsil edip etmediğinin kontrolü için eldeki verilere tekrar dönüş yapmak gerekmektedir (Caulfield, 2022). Bryman’a (2012: 579) göre temaların ve alt temaların belirlenmesi eldeki verilerin kapsamlı ve birden fazla okunması sürecine dayanmaktadır. Sonrasında ise belirlenen temaların adlandırılma aşamasıdır. Her bir tema için kısa ve anlaşılır ad bulunması tavsiye edilmektedir (Caulfield, 2022). Son aşama ise makalenin yazılmasıdır. Bu aşamada önemli olan tema seçimlerinin neden önemli olduğu ve

verilerin açık ve mantıklı bir şekilde yorumlanmasıdır (Braun ve Clarke, 2006, 2012'den aktaran Kiger ve Varpio, 2020: 7-8).

2022 yılında Muş Belediyesi'nde çalışan 32 kadından 22'siyle yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme yapılmış ve belediyedeki istihdamları ve iş hayatlarında yaşadıkları sorunlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Belediye çalışan kadın sayısının az olması kimliklerinin belirlenmesine yol açacağı düşüncesiyle kadınların meslekleri ve çalışma pozisyonları ayrıca belirtilmemiştir. Sadece K1, K2 gibi kodlarla kadınlar adlandırılmıştır. Görüşmeler sırasında görüşme formu kullanılmış ve katılımcıların verdikleri yanıtlar araştırmacılar tarafından elle yazılmıştır. Görüşmeler bittikten sonra katılımcıların verdikleri cevaplar Word dosyası haline getirilerek toplamda 48 sayfalık veri elde edilmiştir. Braun ve Clarke (2006)'in belirttiği altılı temalaştırma adımı dikkate alınmıştır. İki araştırmacı da detaylı olarak verileri incelemiş, her bir katılımcının verdiği cevaplar için kodlar oluşturmuştur. Kodlama "metne çevrilen verinin anlamlı parçalara ayrılması ve bunu yaparken de bu parçalar arasında anlam bütünlüğünün korunması (Miles ve Huberman, 2016)" tanımı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir (Aktaran, Çelik, vd., 2020: 385). Katılımcıların ifadelerinden kodlar oluşturulması amacıyla özgün etiketler hazırlanmış ve daha sonra ilgili yazındaki mevcut kavramlar göz önüne alınarak çalışılan olguları en iyi tanımlayan ifadelerin kullanılması tercih edilmiştir (Aktaran, Çelik, vd., 2020:386-387). Bu çalışmada, iki veya daha fazla ilgili kodun birleştirilmesiyle kategoriler oluşturulmuştur. Kategoriler, "araştırma sorularına cevap olarak ortaya çıkan temel örüntü, bulgu ve soyutlamayı" ifade etmektedir (Corbin ve Strauss 2008; Merriam, 2009; Aktaran, Çelik vd., 2020:392). Bu süreçte önemli görülmeyen kodların silinmesi tercih edilmiştir. Elde edilen kategoriler üst düzey soyutlamaya gidilerek kategoriler arasında bağlantı olanlar temalaştırılmıştır. Bu süreç sonunda elde edilen bulgularla daha sonra 3 tema belirlenmiş ve her bir tema için çeşitli alt temalar oluşturulmuştur. Bahsi geçen üç tema aşağıdaki gibidir:

- Cinsiyet Temelli Ayrım Teması
- Dış Faktörler Teması
- Medeni Durum ve Ebeveyn Olma Teması

Tema analizi Muş Belediyesi'nde çalışan kadınların yerel yönetimlerde istihdamları hakkındaki görüşleri ve toplumsal cinsiyet kaynaklı sorunlarının tespitine olanak tanımıştır. Temalar içerik analizi yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur.

Yerel yönetimler genel anlamıyla belediyeler ve büyük şehir belediyelerinden ibaret görülse de Anayasa'da belirtildiği gibi il özel idareleri ve köyler yerel yönetim birimlerdendir. Bu çalışmada, yalnızca bir belediyenin analiz için seçilmesi çalışmasının limitini oluşturmaktadır. Çalışmanın bulgularının genellenebilirlik açısından desteklenmesi daha sonraki çalışmalarla mümkün olabilecektir. Daha sonraki çalışmalarda, Muş Belediyesi'yle kadın istihdamı açısından benzer ve farklı belediyelerin analize dahil edilmesi çalışmanın genellenebilirliği açısından faydalı olacaktır. Diğer taraftan, Muş ili İl Özel İdaresi'nde çalışan kadınlarla yapılacak çalışmalarda karşılaştırma açısından önemli bilgiler sunabilecektir.

2. Data ve Analiz

İlk olarak belediyede çalışan kadınların iş ve çalışma koşullarını nasıl değerlendirdiklerinin analizine odaklanılmış ve daha sonra çalışma hayatında karşılaştıkları problemler analiz edilerek üç tema oluşturulmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların Yaş Aralığı

Katılımcıların Yaş Aralığı	
Yaş Aralığı	Kişi Sayısı
20-29	4
30-39	12
40-49	6
Toplam	22

Çalışmaya katılan kadınların yaşları 20 ile 48 arasında değişmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların Medeni Durumu

Katılımcıların Medeni Durumu	
Medeni Durum	Kişi Sayısı
Evli	10
Bekar	12
Toplam	22

Katılımcı kadınların 10'u evli ve 12'si ise bekaardır.

Tablo 7. Katılımcıların Eğitim Seviyesi

Katılımcıların Eğitim Seviyesi	
Eğitim Seviyesi	Kişi Sayısı
Lisansüstü	1
Lisans	6
Ön Lisans	5
Lise	8
İlköğretim	1
Eğitimi Olmayan	1
Toplam	22

Çalışmaya katılan kadın personellerin eğitim seviyeleri incelendiğinde yüksek lisans mezunu 1, lisans mezunu 5, ön lisans mezunu 5, lise mezunu 8, ilkokul mezunu 1 ve eğitimi hiç olmayan 1 kadın çalışmaya katılmıştır. Ayrıca 1 kişi yüksek lisans eğitimine devam ederken 3 kişi de lisans tamamlama programlarına da devam etmektedir.

Belediyede istihdam edilen 22 kadından 16'sı belediyede istihdam edildikleri pozisyonlardan memnun olduklarını, 5'i ise istihdam edildikleri pozisyonlardan memnun olmadığını belirtmiştir (Bkz. Tablo 8). Belediye'de şehir plancısı, mühendis ve avukat kadrolarında çalışan kadınların pozisyonlarından memnun olma eğilimi yüksekken sürekli işçi kadrolarında çalışan kadınların özellikle kadrolu olmadıklarından dolayı memnuniyetsizlik yaşadıkları görülmektedir (Bkz. Tablo 8). Örneğin, sürekli işçi pozisyonunda çalışan **K9** farklı bir pozisyonda çalışmak ister miydiniz sorusunu “*evet isterdim. Masa başında herhangi bir yer*” şeklinde cevaplayarak bulunduğu pozisyondan farklı bir yerde çalışmak istediğini belirtirken, başka bir kadın çalışan olan **K3** “*çalıştığım yerden memnunum. Seviyorum. Çalışma ortamını. İlk başladığım yer burası seviyorum. Daimî işçi olmak isterdim*” demiştir. **K16** ise “*mesleğimi çok seviyor ve icra ediyorum. Fakat kurum içerisinde aynı statüdeki personellere fazla hak verilmekte*” ifadesini kullanarak bulunduğu kadro durumundan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

Belediyede istihdam edilen kadınlar genel olarak çalıştıkları iş ortamını rahat olarak değerlendirmektedir. Katılımcılardan 13 kişi iş ortamının rahat olduğunu, 2 kişi duruma göre değiştiğini (Orta olarak ifade edilmiştir) ve 3 kişi iş ortamının rahat olmadığını belirtmiştir (Bkz. Tablo 8). Örneğin **K2**, “*çok rahat. Özellikle fiziksel ortam iyi. Hem erkeklerle çok muhatap içinde değilim hem de tesettürlü olduğum için daha rahatım. Erkek olsa acaba şöyle mi otursam diye durumlarla karşılaşırız. O konuda rahatım*” diyerek bulunduğu iş ortamı ve pozisyondan

duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Benzer şekilde, K5 bulunduğu pozisyonu “rahatır. Hayatım zor geçti. Evden uzaklaşıp işe gelmek daha rahatlatıyor. Kafamı burada rahatlatıyorum, dağıtıyorum” olarak ifade ederek benzer bir memnuniyetten bahsetmiştir. Diğer taraftan, belediyedeki işlerini rahat bulunmakla birlikte, “psikolojik olarak insanların bakışları altında olmak çok rahatsız edici-kötü” diyen K22 ise iş ortamında yaşadığı rahatsızlığı ifade etmiştir.

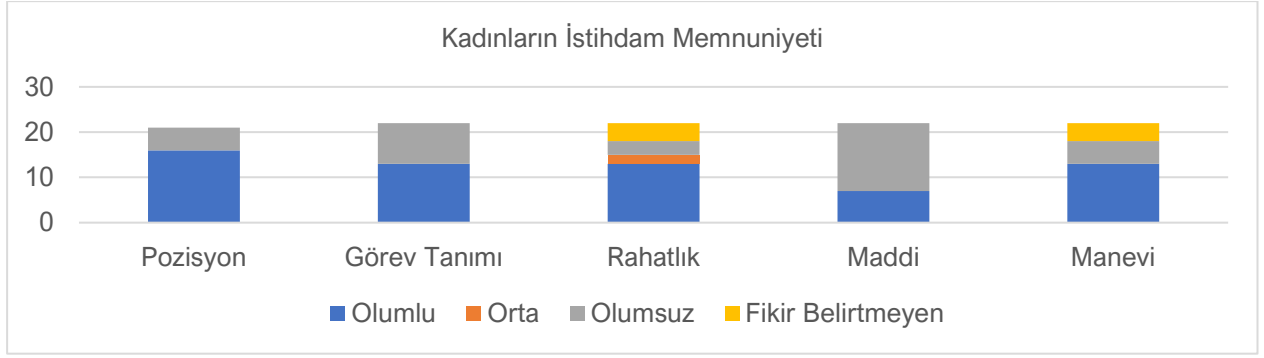
Tablo 8: Muş Belediyesinde Çalışan Kadınların İstihdamı

Katılımcı*	İstihdam Memnuniyeti					Mesai Sonrası Vakitlerin Değerlendirilmesi			
	Pozisyon	Rahatlık	Görev Tanımı	Maddi	Manevi	Gelişim	Sosyallik	Zaman	Ev İşleri Destek
K1	✓ (Şükür)	X	X	✓	X	✓	ORTA	✓	X
K2	X (Şükür)	✓	X	X	✓	ORTA	ORTA	ORTA	✓
K3	✓	✓	X	X	✓	X	✓	✓	✓
K4	✓	✓	X	X	X	X	X	X	✓
K5	X (Şükür)	✓	✓	✓	?	X	ORTA	✓	X
K6	✓ (Şükür)	X	✓	X	✓	X	X	X	ORTA
K7	?	✓	X	X	✓	✓	X	X	ORTA
K8	✓	✓	✓	✓	✓	?	✓	✓	ORTA
K9	X	ORTA	✓	X	✓	X	X	X	✓
K10	✓	✓	✓	✓	✓	?	✓	X	✓
K11	✓	✓	X	X	✓	X	✓	✓	✓
K12	✓	?	✓	X	✓	✓	✓	✓	✓
K13	✓	✓	✓	✓	✓	✓	X	X	✓
K14	✓	ORTA	X	✓	✓	?	✓	✓	✓
K15	✓	?	✓	✓	✓	?	✓	✓	✓
K16	✓	✓	✓	X	X	X	ORTA	ORTA	ORTA
K17	X (Şükür)	?	✓	X	?	ORTA	X	ORTA	X
K18	✓	✓	X	X	X	?	ORTA	✓	✓
K19	✓	✓	✓	X	?	✓	✓	✓	✓
K20	✓	✓	✓	X	✓	X	✓	✓	✓
K21	✓	?	✓	X	?	X	X	ORTA	✓
K22	X	X	X	X	X	ORTA	ORTA	ORTA	✓

Kaynak: Araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

* Pozisyon; bulunduğunuz pozisyondan memnun mutlu musunuz sorusuna verilen cevaba, rahatlık; iş ortamınız rahat mı (fiziksel ve psikolojik şartlar göz önüne alındığında) sorusuna verilen cevaba, görev tanımı; görev tanımınız dışında farklı işlerde çalıştırılıyor musunuz sorusuna verilen cevaba, maddi ve manevi; çalıştığınız iş sizin için yeterli mi (maddi ve manevi anlamda doyurucu ya da tatmin edici mi) sorusuna verilen cevaba, gelişim; kursa gitme, kendini geliştirme, eğitim seviyesini yükseltme, Açıköğretim, online sertifika kurslara katılıyor musunuz sorusuna verilen cevaba, sosyallik; Kendinize zaman ayırabiliyor musunuz? Boş zamanlarınızda neler yapıyorsunuz? sorusuna verilen cevaba, zaman; kendinize zaman ayırabiliyor musunuz sorusuna verilen cevabı ve ev işleri; Ev işlerini evde kim yapıyor? (Çocuk bakımı, alışveriş, ev temizliği, yemek vb.) sorusuna verilen cevaba göre değerlendirilmiştir. Tablo yer alan ✓ işareti sorulara olumlu/evet, X işareti olumsuz/hayır, ORTA sorulara verilen cevabın bazen/ duruma göre cevabını ifade etmiştir ve ? işareti emin değil/net cevap vermediği anlamına gelmektedir.

Belediyede çalışan kadınların iş ortamlarını değerlendirirken çalıştıkları pozisyon, çalışma ortamının koşulları ve çalışma koşulları bağlamında değerlendirildiğinde ortalama bir eğilimden bahsetmek yerinde olacaktır (Bkz. Grafik 1). Genel olarak Muş Belediyesi’nde çalışan kadınların belediyede istihdamlarından dolayı memnun oldukları görülmektedir.

Grafik 1. Kadınların İstihdam Memnuniyeti

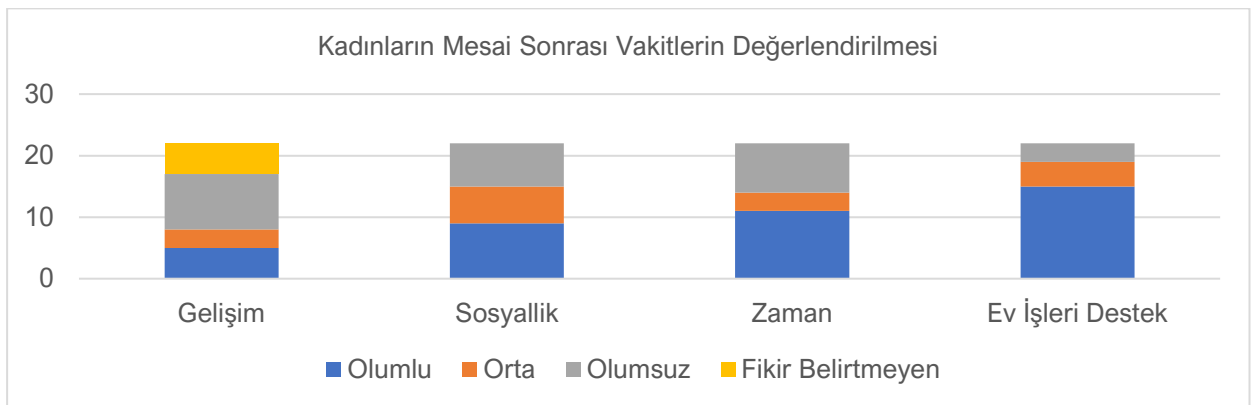
Ayrıca, belediyede istihdam edilen kadınların iş tatminlerinin oldukça yüksek olduğundan bahsedilebilir. 22 katılımcının 13'ü çatıştığı işlerin kendilerini manevi olarak tatmin ettiğini belirtmiş, 4 kişi bu konudaki fikrini belirtmek istememiş ve 5 kişi işlerinin manevi olarak kendilerini memnun etmediğini dile getirmiştir (Bkz. Tablo 9). Diğer taraftan, katılımcılar arasında icra ettikleri mesleklerinin kendilerini manevi açıdan tatmin ettiğini söylerin bulunmasına rağmen, maddi anlamda yetersiz olduğunu değerlendirenlerin sayısı da oldukça yüksektir. Katılımcıların büyük bir kısmı olan 15 katılımcı maddi olarak işlerinden beklentilerini karşılayamadıklarını Grafik 1'de belirtmiştir. Örneğin **K11**,

“İşimi çok seviyorum. Sevmesem bir dakika durmam... Para olarak tatmin edici değil. Ama aşkla ve şevkle işimi yapıyorum” diyerek işinin manevi ve maddi açıdan kendisini farklı etkilediğinden bahsetmektedir. Benzer şekilde **K12**,

“Maddi anlamda yeterli değil. Asgari ücret, çocuk ve eş yardımı yapılıyor. Daha iyi olsa daha iyi ama bunu haksızlık ve hukuksuzluk olarak görmüyorum. Manevi anlamda çok tatmin ediyor. İnsanlara iyilik yaptığım kurum ya da birey olarak yardım etmek çok mutlu ediyor” demiştir.

K12, maddi anlamda sıkıntı yaşasa da manevi anlamda mutlu olduğunu ifade etmiş ve aynı zamanda ortak bir sıkıntıyı göz önüne sermiştir.

Muş Belediyesi'nde istihdam edilen kadınların buldukları pozisyonları ve çalışma koşullarından genel anlamda memnun oldukları görülmektedir. Çalışmaya katılan kadınların çoğunluğu olmasa da önemli bir kısmının iş ortamları ve çalışma şartları kadınlar açısından yeterli görülmektedir. Ancak maddi olarak bazı sıkıntıların mevcudiyeti ise gözden kaçırılmamalıdır. Araştırmaya katılan kadınların 13'ü görev tanımından dolayı sıkıntı yaşadıklarını bazen kendi görevlerinin dışında iş yapmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir.

Grafik 2. Kadınların Mesai Sonrası Vakitlerinin Değerlendirilmesi

Çalışmaya katılan kadınların yarısından fazlası kendisini geliştirmek için herhangi bir kurs, eğitim veya sertifika programına katılmamaktadır (Bkz. Grafik 2). Tablo 1’de “gelişim” altında belirtilen bu durum, 9 katılımcının bu doğrultuda herhangi bir adım atmadığını ve sadece 8 kişinin kişisel olarak kendisini geliştirme çabası için çeşitli faaliyetlere aktif olarak katıldığını göstermektedir. Örneğin **K1**,

“Sürekli benim kendimi geliştirme çabam var. Pozisyonumu yükseltmeye bağlı olmadan” demiştir.

K1, kurumunun mesleği ile ilgili eğitim faaliyetleri ve kurslara katılmasını desteklediğini dile getirmiştir. Diğer taraftan, Muş belediyesinde çalışan kadınların kurumun bu noktada daha fazla destekleyici olması beklentisi bulunduğu görülmektedir. Bu durumu **K16**,

“Bizleri herhangi bir kurs, eğitim yerlerine göndermediler. Fakat bana verilen görevleri eksiksiz yerine getiriyorum. Bu da kurum için gayet yeterli” diyerek dile getirmiştir.

Ayrıca, çalışmaya katılan kadınlar özellikle eğitim alanında ilerlemeye odaklanmaktadır. Örneğin **K13**,

“Üniversite için bu yıl çalışacağım. Üniversiteye gitmeyi çok isterim” derken, benzer şekilde **K19**,

“Şu an üniversite sınavına hazırlanıyorum. Ve kendimi geliştirmek için de elimden gelen her şeyi yapacağım” derken **K7**,

“Bu sene üniversite sınavına gireceğim. Açıkta okumak istiyorum. Hedefim yok, sadece elimde diploma olsun” demiştir.

Çalışmaya katılan kadınların eğitim hayatına devam etme isteği ve bu yöndeki çabaları görülmekle birlikte belediyede çalışmalarından dolayı eğitimin bir fark yaratmayacağı inancını taşıyan katılımcılarda olmuştur. Örneğin **K20**,

“İşçiler arasında ayrım olmuyor. Eğitimin olsa bile” derken **K22**, “belediye diğer kurumlara göre daha farklı bu yüzden eğitimin pek önemi olmadığını görüyorum. Fakat bir çabam olmadı buna vakit kalmıyor. Bu yıl üniversiteye başlayacağım” demiştir.

K22, kişisel gelişimi için bireysel bir çabasının olmadığını ancak eğitimine devam etmenin çalıştığı pozisyonda fark yaratmasa da bu yıl üniversite eğitimi için bir isteği olduğunu dile getirmiştir.

Katılımcıların 15’i iş hayatlarının sosyal hayatlarını olumlu ve iyi etkilediğini belirtmiştir. Diğer taraftan, çalışmaya katılan kadınların 7’si iş hayatlarının sosyal hayatlarını olumsuz etkilediğini düşünmektedir. Özellikle evli ve çocuk sahibi kadınlar kendilerine vakit ayıramadıklarını belirtmektedir. **K7**,

“Kötü etkiliyor. Eve gidince eş, çocuklar yemek istiyor. Temizlik diyorum hafta sonları bir yere gidelim. Hafta içi o kadar yoğun oluyor ki yoruluyorum. Ev işleri, çocuk, eş ile zaman geçiyor. Yoruluyorum. Sırf onlar için, güzel hayatları olsun, muhtaç olmasın, eksikleri olmasın diye çalışıyorum” demiştir ve kendisine ayırabileceği zamanı olmadığını dile getirmiştir.

Diğer taraftan, iş hayatında yorulmanın kadınların sosyalleşmesi üzerinde de olumsuz etkileri olduğu görülmektedir. Bu durum, **K9**’un aşağıdaki ifadesinde görülmektedir;

“Yoğun ve yorgun olduğumda ister istemez etkiliyor. Beyin yorgunluğu yaşıyor”. Benzer şekilde, **K13**, “sabah 8 akşam 5 çalışıyoruz. Gün gün değişiyor. Aile ve çocuklar için her

zaman zaman var. Yoğun günler de oluyor. İşten sonra çocuklar ve evle ilgileniyorum. Çok fazla vaktim kalmıyor” demiştir. Ayrıca **K17**’de benzer bir durumdan bahsetmiştir:

“Zamanımın çoğu çalışmakla geçiyor. Hiçbir sosyal hayatıma zaman ayıramıyorum” demiştir.

K13 ve **K17**’inin yukarıdaki ifadelerine rağmen yine de kadınların sosyal hayatlarına zaman ayırmada genel olarak büyük sıkıntılar yaşamadıkları görülmektedir. Genel anlamda, mesai saatleri çalışan kadınları zorlamış ve sosyal hayatları üzerinde olumsuz bir iz bırakmıştır. Ancak, dikkat çekici bir biçimde iş hayatlarının sosyal hayatlarını etkilemediğini düşünenler de bulunmaktadır. Örneğin, **K8** iş hayatının sosyalleşmesine bir engel olmadığını belirterek

“Etkilemiyor. Eşime, arkadaşlarıma zaman ayırabiliyorum. Öyle bir sorunum yok. Ben o şeyleri ayırabiliyorum” demiştir. Benzer şekilde, **K15** ise

“İşkolik bir insanım. O yüzden etkilenmiyorum. Hafta sonu dinlenmek istiyorum. Arkadaşlarla zaman harcıyoruz. Hafta içi 5’ten sonra olmuyor sosyal hayat” şeklinde belirtmiştir.

K15, yukarıdaki ifadesinde kişilik özelliklerinin sosyalleşme algısı üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. **K15** iş hayatından dolayı sosyalleşmesine zaman ayırmada sıkıntı yaşasa da bu duruma zaman ayırmayı başarabildiğini vurgulamaktadır.

Ayrıca, görüşülen çalışanların kendilerine vakit ayırma konusunda olumlu bir gelişme görülmektedir (Bkz. Grafik 2). Çalışmaya katılan 22 kişiden 16’sı kendisine zaman ayırabilmekteyken, 6 kadın kendisine zaman ayıramamaktadır. **K10**,

“Pandemi ile sosyal hayat kısıtlandı. Evden eve işten işe. Kitap okurum ama beni tatmin edecek düzeyde değil. Kişisel gelişim açısından yetersiz. Kendime zaman ayırma da öyle.” COVID pandemi krizi sonrası kendisine zaman ayırmada sıkıntı yaşadığını dile getirmektedir. Benzer şekilde, **K4**, “hiç. Ne anne ne kadın olarak maalesef. Hiç vaktim yok. Olursa çocuklara zaman harcıyorum. Bazen eşimle gece film izler, çay içerim” demiştir.

Diğer taraftan, **K3** kendisine zaman ayırabildiğini ve çeşitli aktiviteler yaptığını dile getirmiştir.

“Kendimi sevdiğimden dolayı kendime zaman ayırabiliyorum. Çocuklarla vakit geçirme özellikle cumartesi çocuklara ayırıyorum. Kitap, dergi okurum. Kayak merkezine gidiyorum kışın. Arkadaşlarla Pazar günleri 2-3 haftada bir bir yerlerde oturuyoruz” demiştir.

Benzer şekilde, **K11** de,

“Hafta içi evde spor yapıyorum. Evde yürüyüş bandı var. Aile ile sosyalleşme, dinlenme, müzik dinleme, film izleme özellikle ödüllü sinemalar.” Diyerek çeşitli aktivitelere katıldığını belirtmiştir.

Kadınlar ailelerine vakit ayırma imkânı bulduklarını dile getirmektedir. **K14**,

“hafta içi kurslara doyuyoruz işimiz bu. Hafta sonları daha çok sosyalleşme oluyor. Çocukla ilgileniyorum” demiştir. Aynı şekilde, **K18**,

“boş zamanlarımda arkadaşlarımla vakit geçirmeyi tercih ediyordum ya da hafta içi çalıştığımdayken ötürü yapamadığım kişisel işlerimi boş zamanlarımda yapmaya çalışıyorum” diyerek kendisi için yeterli zaman ayırabildiğini belirtmektedir.

Belediyede çalışan kadınların kendilerine zaman ayırmada temel olarak aile ile vakit geçirme, arkadaşlarla buluşma ve şehir dışı gezilere katılarak değerlendirdikleri görülmektedir.

Kendilerine vakit ayıramayan kadın çalışanlarsa boş zamanlarında dinlenmeyi tercih etmekte, ev işlerine vakit ayırmaktadır.

Kadınların aileleri ve eşleri tarafından desteklendikleri görülmektedir (Bkz. Tablo 9 ve Grafik 2). Özellikle bekar olan kadınlar aile üyeleri tarafından ev işlerinin yapılmasında desteklenmektedirler. Örneğin, **K22** ev işlerini ancak “*ben hafta sonu yetişebildiğim kadar. Annem babam destekliyorlar*” demiştir. **K22** gibi **K19** da ev işlerini annesinin yaptığını ve “*ben çalıştığım için kız kardeşimde okula gittiği için pek fazla bir vaktimiz olmuyor. Alışverişi ben kendim yaparım*” demiştir. Evli olan katılımcılardan bazılarında eşlerinin ev işlerinde yardım ettiği görülmektedir. **K14** ev işlerini eşiyile ortaklaşa yaptığını belirtirken, diğer taraftan, **K16** ev işlerini “%90 ben. Bazen eşim yapıyor. Alışverişte eşim yardımcı oluyor. Bazen çocuk bakımında temizlikte yardımcı oluyor” diyerek ev işlerini ağırlıklı olarak kendisinin yaptığını ifade etmiştir.

Görüldüğü gibi kadınların istihdam memnuniyetleri ve mesai dışındaki zamanı değerlendirmeleri incelendiğinde belediyede çalışmaktan dolayı memnun oldukları ancak yine de bazı konularda temel sorunlarla karşılaştıkları tespit edilmiştir. Belediyede istihdam edilen kadınların mesleklerinden dolayı manevi olarak rahat olmakla birlikte maddi açıdan sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Kişisel gelişimlerine fazla odaklanmadıklarını ancak sosyalleşme ve kendilerine zaman ayırmada istedikleri seviyeye ulaşamamaları da bu alanda ilerleme olduğunu dahası eş ve akrabaları tarafından ev işlerini yaparken desteklendikleri görülmüştür.

Tablo 9: Cinsiyet Temelli Ayırım Teması

Tema	Tanım	
Cinsiyet Temelli Ayırım	Kadınların çalıştıkları kurumda hizmet verdiği vatandaşlar ve kurumda hissettikleri cinsiyet temelli ayrımı ifade etmektedir.	
Alt Temalar	Tanım	Örnek
Meslek-Cinsiyet Seçiciliği	Kadınların çalıştıkları alanın erkek-kadın mesleği ayrımı yapılması	<p>K1: Hani dedim ya adam geliyor işte diyor ki kimse yok mu burada. Bak mesela çok ilginç. Ben varım ama kimse yok mu diye soruyor (gülüyor). Buyur diyorum amca sıkıntın ne? Diyor ki işte şey ben işte şu konuda bilgi almak istiyorum soracağım kimse yok mu? Tamam diyorum gel amca sor. Gidiyor mesela orada çok alakasız erkek arkadaşlar var gidiyor mesela onlara yöneliyor bana hiç cevap vermeden. Diyor ki buna kim bakıyor. Adam diyor bu bakıyor (kendisi için). Başka bakan kimse yok mu diye soruyor. Bunu çok yaşadım bir kişide yaşamadım.</p> <p>K15: Sekreterlik bayanın yapacağı bir iş olduğundan erkeklerin bu işi yapmadığından dolayı benim sorunum yok. Normal karşılanıyor.</p> <p>K14: Halk otobüsü kadınlar sürebilir. Park çiçek dikimi daha iyi yapabilir. Kurum içi bina içi temizliği kadınlar daha iyi yapabiliyor.</p>
Mesleki Olarak Yetersiz Görme	Kadınların fiziki, duygusal ve bilgi olarak icra ettikleri meslek için yetersiz görülmelerini ifade etmektedir.	<p>K3: İlk etkiliyor ama sonra olmuyor. Burada yöneticinin bayan olmasını istiyorlar. İnsanları da rahatlatıyor. Kadın ispat etme konusu olabilir, ilk başta önce kendini ispat eder sonra kabul ettirir. Ama bizim işimizde olmuyor.</p> <p>K11: Binada jeneratör değiştirildi. Erkek elektrik elektronik mühendisi 250 k. Alalım dedi. Ben itiraz ettim. Söktüğümüz 30 k idi ve yetiyordu dedim. Hadi olsun 75 kw alalım dedim. Yok dedi. İhale yaptı. Aldı 250 kw 'yı aldı. Bazı sebeplerden dolayı, makine geri verildi. Tekrar konuştuk ben dedim 75 kw o dedi 125 kw alalım. Tartıştık. Başkan yardımcısının yanına gittik. Bana haklısın dedi. Ama yine de ortak bir şey yapalım dedi. Ama diğer erkek mühendisin dediği oldu. Erkek olduğundan onu dinlediler.</p>

Kadınların istihdam durumları hakkındaki görüşleri tespit edildikten sonra yaşadıkları problemlerin analiz edilmesi doğrultusunda içerik analizi yapılarak üç tema oluşturulmuştur. Temalar ve alt-temalar araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Sadece, dış faktörler teması ve bu temanın iki alt teması olan sektör ve kültürel faktörler Costa vd., (2016) çalışmasında yer

alan tema ve alt kategoriler doğrultusunda inşa edilmiştir. İlk temada, Kadınların istihdam problemlerinin başında gelen toplumsal cinsiyet kaynaklı sorunlar gelmektedir. Bu bağlamda, ilk tema “Cinsiyet Temelli Ayrım Teması” oluşturulmuştur. Bu temanın iki alt teması oluşturulmuştur. Bunlar, meslek-cinsiyet seçiciliği ve mesleki yetersizlik olarak belirlenmiştir (Bkz. Tablo 9).

Belediyede çalışan kadınların çalıştıkları alanda kadın olmalarından dolayı bir seçicilik problemi yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu durum “meslek-cinsiyet seçiciliği” olarak adlandırılmıştır. Örneğin belediyede avukat olarak çalışan kadın personel yaşadığı bir deneyimden bahsetmiş ve bu durumu şöyle ifade etmiştir: “*Avukatı beye veriyorlar. Mesleğin cinsiyetleştirilmesi bana avukat bey diyorlar. Buraya gelenler işimiz yapılınsın yeter. Bitsin gitsin.*”. Avukatların erkek olması o kadar yaygın bir durumdur ki avukat hanım denmesi dile kolay gelmemektedir. Bu durumda, meslek ve cinsiyet seçiciliği yapıldığının katılımcılar arasında yaygın olduğu görülmektedir. Cinsiyet temelli ayrım temasının ikinci alt teması “Mesleki Olarak Yetersiz Görme” olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda kadınların fiziki, duygusal ve bilgi olarak icra ettikleri meslek için yetersiz görülmelerinin altı çizilmiştir. Örneğin **K4**,

“Karşılaşmadım çalıştığım birimde. Benden sonra gelen erkeklerden ben daha tecrübeliydim. Yüzüme karşı olmadı ama bana sorup sonrasında müdürüm bunu ben yaptım diye arkadan küçümsemeler olabiliyordu” diye ifade etmiştir.

Bu durumda K4’ün belirttiği gibi, kadın bir çalışanın yaptığı bir işin küçümsemesi ve bu durum hakkında konuşulduğu bir olay yaşanmıştır. İkinci tema “dış faktörler” olarak belirlenmiştir (Bkz. Tablo 10). Kadınların istihdam edildikten sonra yaşadığı sorunların kurum dışından kaynaklan ve bu kapsamda onların düşüncelerini etkileyen faktörleri ifade etmek amacıyla dış faktörler teması oluşturulmuştur.

Tablo 10. Dış Faktörler Teması

Tema	Tanım	
Dış Faktörler	Kadınların yaşadığı kurum dışı bakış ve değerlendirmeye ilgili faktörleri ifade etmektedir.	
Alt Temalar	Tanım	Örnek
Sektör*	Belediyenin sunduğu hizmetlerin kadınlara uygun olmadığı fikrinin benimsenmesidir.	<p>K11: Asfalt, kar küreme ve kanalizasyonda erkekler olsun kadınları incitmeyelim. İtfaiye ve zabıta genelde erkekler için. Olsa kadın olabilir. Güvenlik kadın var görevleri güzel yapıyor. Park bahçede kadın yok.</p> <p>K13: Bayanlar yapar mı yapar. Ama bazı işleri yapmamalı. Çünkü kadınları bazı işler fiziksel ve psikolojik olarak maruz bırakabilirler. Siz yapamazsınız diye. Çünkü bu işlerde kadının çalışmasına alışmışlar. Temizliği yapmasınlar, müdürlük ve zabıtalık olabilir. Sadece kadına siz yapamazsınız demesinler. Bunlar kişiye göre değişiyor. Kadın erkek değil de. Karaktere bağlı.</p>
Kültürel Faktörler*	Toplumsal cinsiyetin açıklaması olarak kültür ve geleneğin ön plana çıkarılmasıdır*.	<p>K6: Bayanlar gündüz çalışır. Gece çalışmıyoruz. Doğu ortamında bunu kabul etmiyorlar. Ailedir, akrabadır. Belki büyük bir yer olsaydı kadınlar gece de çalışırdı. Küçük bir yer olduğu için kadına vermezler, yapamadığından değil. Başkana halk gece kadınları çalıştırıyorsun der, herkes tanıdık akraba olduğundan hayırdır başkan bu benim akrabam neden gece kalıyor diye. Anne diye, ama biz her gün geliyoruz. Ama erkek gece nöbet tutarsa ertesi gün gelmez.</p> <p>K14: Kadın her yerde olmalı. Zabıta kadın olmalı. Muş’ta herkes birbirini tanıyor. Belki o yüzden rahat edemez.</p> <p>K10: Asfaltta kadın olmamalı, gece çalışma oluyor. Kadın için iyi değil. İşlerde erkek tercih edilmesi daha çok, çünkü kadının evde işleri var ama erkek kesintisiz hizmet sağlıyorlar. Gece vakti kadını arama olmuyor ama erkek ayrılmıyor.</p>

*Bu alt temalar Costa vd., (2016) çalışmasında yer alan alt kategorilere benzer şekilde oluşturulmuştur.

Kadınların istihdam sorunlarının temelinde yatan sektörel ve kültürel faktörler alt temaları altında ifade edilmiştir. Sektör alt teması belediyenin sunduğu bazı hizmetlerin kadınlar tarafından yapılamayacağına dair olan kanaati ifade etmektedir. Örneğin K12,

“Ağır, zor mesaisi, soğuk işler erkeklerin. Fiziksel işler ve dışarıda temizlik erkeklerin olsun. Kız çocuğu evde yapıyor zaten, rencide olmasın diye. Çünkü çekinerek yapıyor. Kadın için kolay değil. Zabıta kadınlar yapabilir. Hijyen, düzen, etiket bunlardan kadınlar ayrılmıyor. Telefonlara kadınlar baksın. Kibar ve ses tonları iyi” demiştir.

K12, Kadınların bazı işleri yapmasını uygun bulmamaktadır ve işe karşı cinsiyet temelli bir ayrımı vurgulamaktadır.

Tablo 10’te görüldüğü gibi, kadınların işgücü olarak değerlendirilmesinde belediye hizmetleri sektör olarak kadınlarla bağdaştırılamamaktadır. Bu durumda, kültürel faktörlerin kadınlarının çalışabileceği mesleklerin belirlenmesinde önemli rol oynadığı tespit edilmiştir. Örneğin K7,

“Büyük şehirlerde durum farklı. Burada herkes tanıyor birbirini. Aaa şunun kızı var şurada çalışıyor burada mı iş buldu gibi. İş konusunda ayırım yok. Bayanları sürekli içerde tutmaya çalışıyorlar sadece” demiştir.

Bu ifade ile K7, kültürel faktörlerin kadınların istihdamına etki ettiğini göstermektedir.

Son tema, üçüncü tema, kadınların ebeveyn ve medeni durumu olarak belirlenmiştir. Kadınların istihdam edildikten sonra en önemli problemlerinden birisi olarak medeni durumunun oldukça belirleyici olduğu görülmüştür. Belediye çalışanları arasında evli ve bekar personelin istihdam sonrası yaşanan sıkıntılarını tespit edilmiştir.

Tablo 11. Medeni Durum ve Ebeveyn Olma Teması

Tema	Tanım	
Medeni Durum ve Ebeveyn Olma	Kadın çalışanların medeni durumu ve çocuk sahibi olup olmadıklarının onların iş hayatındaki etkisini ifade etmektedir.	
Alt Temalar	Tanım	Örnek
Evli-Bekar Ayrımı	Evli ve bekar kadın çalışanlara farklı davranılmasını ifade etmektedir.	K1: Evli olmanın da çok şeyi var yani. Kimseler öyle dediğim gibi bazen bakıyorum beni zaten bilmediğim bir sürü numara arar. Bazen bakıyorum gece 12 de bilmediğim bir numara arıyor. İnsan acil sanıyor bir şey sanıyor açıyor. Benim dosyam geçmedi bilmem ne diyor mesela. Yani bunu evli bir kadına cesaret edemez. Eşinden dolayı. Eşine saygı duyduğu için kadına değil zaten yani. Kocasına ayıptır diye aramaz kadını. Ama beni arar. Niye? ben bekarım sonuçta, kimi kimsesi yok kafasıyla. K2: Kadın ben bunu yapabilirim dedikten sonra yapamayacakları hiçbir şey yok. Eş de önemli. Kadınların iş tercihini erkek kabul etmiyor. Hafta sonu çalışman gerekiyorsa gitmek zorundasın tabi, sıkıntı çıkarabiliyorlar.
Annelik	Çocuk sahibi olan ve olmayan kadın çalışanlar arasındaki farklı tutumları	K10: Ama kadın çalışanlar için yine mi kadın gelecek, evlenecek, doğum olacak, izin alacak gibi söylemler oluyor. K1: Biraz şey yapıyor ya hani iş dağılımı yaparken şöyle bir ayrım yaptığını fark ettim. Mesela bir meslek grubunda erkek de var kadın da var. Kadına verirken biraz daha az iş veriyor ona şöyle daha az iş veriyor diyor ki işte hani nasıl yanlış bir şey de demek istemiyorum adamın kötü niyetle yaptığını düşünmüyorum ama yaw diyo o evlidir

ifade etmektedir.	<p>çoluğu çocuğu var işi çıkıyor sürekli işte çocuğu ile ilgileniyor diyor mesela ona daha az iş veriyor... E sen doğum iznine çıkıyorsun 6 ay yoksun gibi. Ya da senin çocuğun hastalanıyor sen bir hafta yoksun gibi. Erkek olanın da çocuğu hastalanıyor o da izin alıyor ama onu kimse görmüyor. Aklına o gelmiyor. Ya sen bir gün hamile kalacan 1 sene yoksun gelmeyecece. Bunu çok yaşadık.</p> <p>K7: Fazla yorucu değil. 8-5 çalışma. Hafta sonu gelince çok zor olabiliyor. Çocukları bırakacak yer olmuyor. Çünkü hafta sonu kreş kapalı. Bakıcı hafta sonu bakmıyor.</p> <p>K3: Yeri gelince izinlerimizi kullanabiliyoruz. Çok yorulmuyoruz. Kendi içimizde dengeyi sağlıyoruz. Kadın 8-5 ten sonra yoruluyor. Çalıştığım yerde anlayışla karşılanıyorum. Çocuklarıma bakıcı baktığından ya da annem olduğundan sürekli çocuklar için izin almak gerekmedi.</p> <p>K6: İş sabah 8'de geliyorum. Aktif şekilde. Eve gidiyorum zor. Hem çalışıyorum hem ev hanımlığı yapıyorum. Çok zor. 3 günlük yemek yapıyorum mesela. Çocukların dersi, eşime ilgi bunları yetiştiremiyorum. Kendime zaman ayırmıyorum. Zaman bulamıyorum. Evden işe işten eve. Bedenen çok yoruluyorum. Bekar olsa farklı olurdu.</p>
----------------------	--

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, Muş Belediyesi'nde çalışan kadınların belediyede istihdam edilmelerinden dolayı memnun olduklarını ama aynı zamanda toplumsal cinsiyet temelli bazı sorunlar yaşadıklarını göstermektedir. Çalışmaya katılan kadınlar tarafından iş ortamları ve çalışma şartları yeterli görülmemekte ancak gerek kadro problemleri gerek farklı birim ve işlerde çalıştırılmaları ve gerekse belediyenin kreş gibi bazı uygulamalarla kadınları desteklemediği görülmektedir.

4. Sonuç

Türkiye'de kamu sektöründe olduğu gibi, yerel yönetimde istihdam edilen kadınların sayısı istenilen seviyenin oldukça altındadır. Belediyelerdeki kadın istihdam oranlarının çok düşük olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılan kadınların istihdam durumları incelendiğinde belediyede çalışmalarından dolayı genel olarak memnun olduklarından söz edilebilir. Belediyede istihdam edilen kadınların mesleklerinden dolayı manevi olarak rahat olmakla birlikte maddi açıdan sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Kişisel gelişimlerine fazla odaklanmadıklarını ancak sosyalleşme ve kendilerine zaman ayırmada istedikleri seviyeye ulaşamamaları da bu alanda ilerleme olduğunu dahası eş ve akrabaları tarafından ev işlerini yaparken desteklendikleri görülmüştür. Çalışmaya katılan kadınların belediyede istihdam edilmeleri toplumsal, aile ve iş yaşamlarını doğrudan etkilemektedir. Kadınlar çalışma ortamlarını değerlendirirken iş sahibi olmalarından dolayı olumlu bir tutum sergiledikleri sonucuna varılabilir. Sonuçta, Muş Belediyesi'nde istihdam edilen kadınlar buldukları pozisyonları ve çalışma koşullarından genel anlamda memnun olduklarını belirtmişlerdir. Muş Belediyesi'nde kadın istihdamı konusunda belki de en önemli sorun belediyede çalışan kadın personel sayısıdır. Bu durumun nedenleri arasında belediyenin sunduğu hizmetlerin personel alımını etkilediği belirtilmiştir. Daha açık bir ifadeyle, buradaki düşünce belediye işlerinin daha çok erkekler tarafından yapılabileceğidir. Çünkü çoğu belediye işi dışarıdadır ve fiziksel güç gerektirmektedir. Diğer bir neden ise aile üyelerinden birisi çalışması gerekiyor ise burada öncelik erkeğe verilmesidir. Eğer evde erkek çalışmıyor ise istihdama kazandırılacak olan kadından önce erkektir. Son neden ise erkek çalışanların çalıştırılma alanlarının daha geniş olmasıdır. Örneğin bir mühendisin başka birçok iş türünde ve saat diliminde çalıştırılması

mümkün olurken kadın çalışanın farklı birim ve mesai sonrası çalıştırılmasında daha fazla sıkıntı yaşanacağına dair kanaattir.

Çalışmaya katılan kadınların kurumsal olarak cinsiyet temelli bir ayrımcılık sorunuyla yoğun olarak karşı karşıya kaldıklarını söylemek zordur. Bununla birlikte, kadınların meslek seçimi ve icrasında kadın olmalarından dolayı seçicilik ve mesleki olarak değil de kadın olmalarından dolayı yetersiz görülme sorunlarının mevcudiyeti unutulmamalıdır. Elde edilen temaların gösterdiği gibi, toplumsal cinsiyet rolleri kadınların iş hayatını olumsuz etkilemektedir ve belediyelerdeki istihdam alanlarından erkekler kadar yararlanmalarına engel olmaktadır. Çalışmaya katılan kadınlar mesai arkadaşları, amirleri/müdürleri ve çevreleri tarafından tam bir toplumsal cinsiyet eşitsizliğine maruz kalmamakta ve bu yüzden toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşleri çeşitlilik göstermektedir. Kadınların toplumsal cinsiyet rollerine karşı tutumları oldukça dikkat çekicidir. Çalışmaya katılan kadınların büyük çoğunluğu, kadınların belediyelerde istihdam alanlarının daraltılmasına yol açan, bazı mesleklerin kadınlara fiziki ve kültürel olarak uygun olmadığı kanaatine varmışlardır. Çalışmaya katılan kadınların toplumsal cinsiyet rolleri hakkındaki düşünceleri bazı belediye işlerinin kadınlara uygun olmadığı fikrinde buluşmaktadır. Ancak, çalışmaya katılan kadınlar, erkeklerle karşılaştırıldığında mesleki açıdan kendilerini yeterli görmektedirler. Dahası, çalışmaya katılan kadınların medeni durumu ve çocuk sahibi olup olmamaları kadınların iş hayatında farklı muamele görmelerine yol açmış ve bekar ile evli olan kadın çalışanlar arasında farklı bir iş kültürü oluştuğu hissedilmektedir. Ayrıca, çocuklu kadınların iş hayatında zorlandıkları dile getirilmiştir.

Yaşanılan kentin kadınların iş hayatlarını ve toplumsal cinsiyet rollerine karşı tutumlarını etkilediği görülmüştür. Çalışma sonucunda elde edilen bulguların genel olarak incelenmesi Muş Belediyesi'nde kadın istihdamının oldukça düşük bir seviyede olmasına rağmen istihdam edilen kadınların toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada büyük bir sorun yaşamadıkları sonucuna götürmektedir. Ancak kadınların yerel yönetim birimlerinde istihdam edilmesi konusuna öncelik verilmeli, kadınların bu sektörde hem sayıca artırılmasına hem de önemli pozisyonlara gelmesi için çalışmalara devam edilmelidir. Yerel yönetim birimi olarak belediyelerin, kadınların sosyo-ekonomik durumlarının geliştirilmesinde daha aktif rol oynamaları gerekmektedir. Yerel yönetimlerde kadın istihdamının artması kadınları toplumsal hayatta daha görünür kılacaktır. Bu durum topluma en yakın birim olan yerel yönetim birimlerinde kadınların örneğin mimar, inşaat mühendisi, elektrik-elektronik mühendisi, maden mühendisi, park ve bahçe sorumlusu, otobüs şoförü, itfaiyeci, zabıta, vb. meslek veya pozisyon türlerinde çalışabileceğinin de bir göstergesi olacaktır. Böylece meslekleri kişilerin sahip olduğu yetenek ve eğitimlerinin belirlediği bir toplumun temelini ancak bu şekilde atılabilecektir.

Kaynakça

- AREM, (2008), Kadın Hakları ve Yerel Yönetimler, Kadın Dostu Kentlere Doğru, "T.C. İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etütler Merkezi (AREM) tarafından Birleşmiş Milletler Kadın ve Kız Çocuklarının İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı Rehberi, <http://www.kadindostukentler.com/content/docs/outputs/kadin-haklari-ve-yerel-yonetimler.pdf>. Son Erişim Tarihi: 05.01.2022.
- Belli, A., (2019). "Yerel Yönetimlerde Kadın Temsili ve Yerel Demokrasi" Yasama Dergisi, Vol.31. 65-88, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1115500>.
- Bingöl, O. 2014, Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16 (Özel Sayı I): 108-114.
- Bryman A. (2012). *Social Research Methods* (4th ed.). Oxford University Press.
- Caulfield, J. (2022). How to Do Thematic Analysis | A Step-by-Step Guide & Examples. Erişim adresi <https://www.scribbr.com/methodology/thematic-analysis/#:~:text=Thematic%20analysis%20is%20a%20method,meaning%20that%20come%20up%20repeatedly>.
- Çelik, H., Başer Baykal, N. ve Kılıç Memur, H. N. (2020). Nitel veri analizi ve temel ilkeleri. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education, 8(1), 379-406. doi:10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m.
- Çiçek, B. ve Çopur, Z. (2018), Bireylerin Kadınların Çalışmasına ve Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları, International Journal of Eurasian Education and Culture, Vol.4, 1-21.
- Costa, C., Breda, Z., Pinho, I., Bakas, F. And Durao, M. (2016). Performing a thematic analysis: An exploratory study about managers' perceptions on gender equality. *The Qualitative Report*, 21/13 Special Issue, 34-47.
- Erdinç, B. (2017). Kadın-Erkek Eşitliği ve Yerel Yönetimler, TBB Dergisi 2017 özel sayı, 126-150.
- Ka-der 2020, Belediyelerin Stratejik Planlarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifi, <https://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/Belediyelerin-Stratejik-Planlarında-Toplumsal-Cinsiyet-Eşitliği-Perspektifi.pdf>, Son Erişim Tarihi: 19. 04.2022.
- KEİG, 2019, Yerel Yönetimlere Kadın Emeği ve İstihdamını Geliştirme Öneriler, <http://www.keig.org/yerel-yonetimlere-kadin-emeği-ve-istihdamini-gelistirme-onerileri/>, Son Erişim Tarihi: 14.02.2022.
- Kiger, M. E. ve Varpio, L. (2020). Thematic analysis of qualitative data: AMEE Guide No. 131. *Medical Teacher*. <https://doi.org/10.1080/0142159X.2020.1755030>.
- Küçükali, A. 2014, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapının Kadınların Çalışma Hayatı Üzerine Etkileri: Erzurum Örneği, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. I, (2014): 1-19, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/802321>, Son Erişim Tarihi: 14.02.2022.
- Pazarıcı, A. 2019, "Egemen Kadınlık Kurgusu ve Belediyelerin Kadına Yönelik Sosyal Politikalarının Karşılaştırılması Üzerine Bir Araştırma", T.C. Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Pınarcıoğlu, N. Ş. (2011), Yerel Siyaset ve Kadın Katılımı: İstanbul ve Kocaeli'nde Niteliksel Bir Araştırma, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Mahallî İdareler Ve Yerinden Yönetim Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Sar, E. 2021, Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı ve Türkiye'de Yansımaları, Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 4(1): 20-40.
- Şener, Ü. ve İnanç, B. 2021, "Türkiye'de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz II Belediye Eşitlik Birimleri Mevcut Durum Analizi", CEİD Yayınları. ISBN: 978-625-7666-11-4.
- TESEV raporu, 2017, TESEV İyi Yönetişim Raporları, Belediyelerde Kadın, Kadınlar İçin Belediye, Ulaş Bayraktar, Tesev Yayınları, ISBN ISBN 978-605-5332-89-1, https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_BelediyelerdeKadinRaporTR1.pdf, Son Erişim Tarihi: 19.04.2022.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji Ve Bütçe Başkanlığı, 11. Kalkınma Planı, Kalkınma Bakanlığı, 2020, "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)", <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>, Son Erişim Tarihi: 12.03.2022.
- Vatandaş, D. (2011). Toplumsal Cinsiyet Ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. Istanbul Journal of Sociological Studies, 0(35),29-56.Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuoskon/issue/9517/118909>.

Yılmaz, M. ve Zoğal, Y. 2015, "Kadının İşgücüne Katılımının Tarihsel Gelişimi ve Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler: Türkiye ve Avrupa Örneği" EconWorld2015@Torino 18-20 August, 2015; IRES, Torino, Italy, https://torino2015.econworld.org/assets/zogal_yilmaz.pdf, Son Erişim Tarihi: 04.02.2022.

Yücel, I. ve Kutlar, İ. (2020), Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi, Vol.3(1). S.151-169. DOI:10.22708/ktc.733045.

YSK, 2019, 31 Mart 2019 Mahalli İdareler Seçimleri, <https://www.ysk.gov.tr/tr/31-mart-2019-mahalli-idareler-secimi/77916>, Son Erişim Tarihi: 19.03.2022.

YSK, 2019, 31 Mart 2019 Mahalli İdareler Genel Seçimleri Seçim İstatistikleri Bülteni, [https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/31 Mart 2019 Mahalli İdareler Genel Secimi Secim Istatistikleri Bulteni.pdf](https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/31_Mart_2019_Mahalli_Idareler_Genel_Secimi_Secim_Istatistikleri_Bulteni.pdf), Erişim Tarihi: 3.12.2022.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Women employment in local governments needs more attention since there is an undeniable inequality in the employment rates of women and men in local administrations. There is a significant inequality in the representation and employment of women in local governments in Turkey. This situation is clearly seen in the results of the 31 March 2019 Local Administrations general election. Among 81 provinces in Turkey, only 3 female provincial mayoral candidates were able to win the elections. In addition, in academic studies and reports, it is stated that the female employment rate in municipalities, which is one of the local government units in Turkey, is below 20%. For stated reasons, it is important to analyze the employment situation of women in municipalities and understand the gender-based difficulties experienced by women working in municipalities.

Methods

In this study, qualitative research method was preferred and inductive approach was adopted to answer the research questions. Data were collected by applying semi-structured interview technique and purposive sampling method was preferred. Interviews were conducted with female employees of Muş Municipality, in Turkey. The gender inequality score of Muş province is 0.5779 and its socioeconomic development ranking is 77 out of 81 Turkish cities in 2014 (Şener and Demirdirek, 2014:41). Muş Municipality was chosen to analyze the labor force participation of women working in the municipality, as it is among the lowest in female employment in local governments in Turkey. In 2022, 604 personnel work in Muş municipality, 32 of the working personnel are female and 572 of them are male (female personnel are almost 29 percent). In order to understand women employment in the municipality and the problems they experienced in their workplace, semi-structured in-depth interviews were conducted with 22 of 32 women working in Muş Municipality. The ages of the women participating in the study were between 20 and 48 years. 9 of the women are married and 12 of them are single. When the education levels are examined, 1 woman with a master's degree, 5 with a bachelor's degree, 5 with an associate degree, 8 with a high school graduate, 1 with a primary school graduate and 1 woman with no education participated in the study. In addition, while 1 person continues his master's education, 3 people continue their undergraduate completion programs.

Findings

It has been found that participations of this study are generally satisfied with their employment, but they face some basic problems in their employment satisfaction. It has been observed that the women employed in the municipality are pleased to being employed. But they have financial problems and do not focus much on their personal development. Women could not set time for their social activities, and it was seen that there was progress in this area. They were supported by their spouses and relatives while doing housework. On the other hand, in this study we offer three themes: gender-based discrimination, external factors and marital status/parenting theme and various sub-themes were created for each theme by analyzing the data with content analysis method. Three themes show that one of the main problem women experience in their working life is to struggle with the gender-related behavior and role expectations of the society they live in. Gender roles negatively affect women's business life and prevent them from benefiting from employment areas in the municipality as much as men. We found that the women participating in the study don't have to deal with an institutional gender-based discrimination problem. The women participating in the study are not exposed to full gender inequality by their colleagues and supervisors/managers but nonetheless their views on gender roles vary. As the themes show, gender roles negatively affect women's work life and prevent them from benefiting from employment areas in municipalities as much as men. We saw that there is gender-based approaches for some job, such as for secretary services. Women are seen more suitable for secretary services and preferred to be employed. This approached is considered "gender-based discrimination" theme and "occupation-gender selectivity" sub-theme (see participant 15 answer for her occupation: *Since secretarial is a job for women, I don't have a problem because men don't do this job. It is considered normal*). The vast majority of women participating in the study concluded that most of their male colleagues and public have an opinion about some occupations are physically and culturally unsuitable for women, which leads the female employment areas narrow in municipalities. For instance, it is stated that asphalt paving, plowing and sewage works are seen as more suitable for men and women will be hurt if they do these jobs. However, women participating in the study consider themselves professionally competent compared to men for these occupations. Hence both the marital status and having children caused women to be treated differently in their workplace. For example, if the female worker is single, the authorities assume that she can be called after hours, but if she is married, they don't prefer to call her for work since they assume may be her husband makes troubles. That is why there is a different work culture is formed among single and married female employees.

Conclusion

It has been observed that the city in which they live affects women's workplace and their attitudes towards gender roles. Although local governments have a long way to go in the field of women's employment, they are important units where women can reach important positions in local administrations and women's employment can be improved proportionally. As local government units, municipalities need to play a more active role in improving the socio-economic status of women.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Bürokrasi Araştırmalarında Modernleşme Paradigmasının Etkisi

The Effect of Modernization Paradigm on Turkish Bureaucracy Studies After The Second World War

Vefa Can KAYA^a
DOI: [10.33709/ictimaiyat.1190599](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1190599)

ÖZ	ABSTRACT
<p>Osmanlı-Türk bürokrasisi, modernleşme sürecinde üstlendiği kritik yönetici konumu nedeniyle sosyal bilimcilerin ve tarihçilerin her daim gündeminde olan bir konu olagelmıştır. Ancak bu önemine karşın, Türk bürokrasisi literatürü dayandığı kuramsal temeller açısından eleştirel bir perspektifle gereğince ele alınmamıştır. Bu makalenin amacı, İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen çağdaş Türk bürokrasisi literatürünün gelişimini ve dayandığı kuramsal temelleri ortaya koymaktır. Bu çerçevede 1950'li ve 1960'lı yıllarda Batılı bölge araştırmacılarının katkılarıyla şekillenen Türk bürokrasisi literatürünün modernleşme paradigmasının öngördüğü problemler etrafında gelişim gösterdiği iddia edilmektedir. Bu iddiayı temellendirmek amacıyla İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde az gelişmiş olarak nitelendirilen bölgelerde bürokrasinin niçin önem kazanmış olduğu modernleşme kuramı bağlamında ortaya konmaktadır. Daha sonra Batılı araştırmacıların Türk bürokrasisi çalışmaları, bürokratik seçkinlere odaklanan araştırmalar ile örgüt olarak bürokrasiyi inceleyen araştırmalar olarak iki başlık üzerinden tartışılmaktadır. Bürokratik seçkinlere odaklanan literatürün temelde Batılı liberal demokrasi modelinin imkânını soruşturduğu, örgüt olarak Türk bürokrasisini inceleyen çalışmalarda ise verimsizlik probleminin ortak bir tema olarak işlevselleştiği ifade edilmektedir. 1970'li yıllarda telif eserlerin artışıyla birlikte öne çıkan yerli sosyal bilimcilerin ise mevcut literatüre modernleşme paradigmasının sınırlılıkları dahilinde yaptıkları katkı tartışılmaktadır. Sonuç olarak 1950'li yıllardan itibaren gelişmeye başlayan Türk bürokrasisi üzerine çağdaş sosyal bilim literatürünün, gelişimi boyunca modernleşme kuramının öngördüğü problemler çerçevesinde normatif bir boyuta sahip olduğu ortaya konmaktadır.</p>	<p>The Ottoman-Turkish bureaucracy has always been a topic on the agenda of social scientists and historians due to its critical managerial position in the modernization process. However, despite its importance, Turkish bureaucracy literature has not been adequately addressed with a critical perspective in terms of theoretical perspective on which it is based. The aim of this article is to reveal the development of the contemporary Turkish bureaucracy literature and the theoretical foundations on which it is based after the Second World War. In this context, it is claimed that the Turkish bureaucracy literature which was shaped by the contributions of Western area researchers in the 1950s and 1960s, developed around the problems envisaged by the modernization paradigm. In order to justify this claim, it is presented in the context of modernization theory why bureaucracy gained importance in regions that were considered as underdeveloped in the post-Second World War period. Then, the studies of Turkish bureaucracy of Western researchers are discussed under two headings, as studies focusing on bureaucratic elites and studies examining bureaucracy as an organization. It is stated that the literature focusing on the bureaucratic elite essentially investigates the possibility of Western liberal democratic model, while in studies examining the bureaucracy as an organization the problem of inefficiency becomes functional as common theme. With the increase in domestic publications in the field in the 1970s, the contribution of native prominent social scientists to the existing literature within the limitations of the modernization paradigm is discussed. As a result, it is revealed that the contemporary literature on Turkish bureaucracy, which has started to develop since the 1950s, has a normative dimension within the framework of problems foreseen by the modernization theory throughout its development.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Türk Bürokrasisi, Modernleşme Paradigması, Alan Araştırması, Merkez-Çevre Analizi, Model Transferi</p>	<p>Keywords</p> <p>Turkish Bureaucracy, Modernization Paradigm, Area Studies, Center-Periphery Analysis, Model Transfer</p>

^a Arş. Gör. Dr., Samsun Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Email: vefa.kaya@samsun.edu.tr

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisans altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Osmanlı-Türk modernleşmesinin uzun tarihine ilgi duyan bir okur, literatürde Osmanlı-Türk bürokrasisinin kritik rolüne ilişkin yapılan klişeleşmiş atıflardan haberdardır. Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesiyle birlikte padişahın mutlak otoritesini kaybetmesi ve sivil bürokrasinin bozulan güç dengelerini kendi lehine değiştirerek hâkim güç konumuna gelmesi, Osmanlı-Türk modernleşmesinin devlet merkezli bir bakış açısıyla idari reformlar tarihi olarak ele alındığı mevcut literatürde yaygın bir siyasal modernleşme anlatısı olarak karşımıza çıkar. Modernleşme sürecinde sivil bürokrasinin artan siyasal önemine dair zengin bir literatürün söz konusu olduğu ifade edilebilir¹. Akademik çevrelerin ilgisinin yanı sıra, çağdaş Türk edebiyatının gelişiminde modernleşme süreci boyunca eski tabirle "kalem erbabı" olan bürokrasinin kurucu rolünü de vurgulamak gerekir². Osmanlı son dönem sivil bürokrasisinin toplumsal tarihini kaleme alan tarihçi Carter Findley, Batı Avrupa toplumları için burjuva sınıfı ne kadar önemli ise aynı dönemde Osmanlı memurlarının da İmparatorluk için benzer bir öneme sahip olduğunu belirterek dönemin öne çıkan roman yazarı ve roman kahramanlarının bu duruma ayna tuttuğunu ifade eder. Batı Avrupa'da burjuva karakterleri anlatan ve burjuva dünyasını eleştirel bir gözle tasvir eden burjuva romancıları olmasına karşın, Osmanlı İmparatorluğu'nda memur karakterleri anlatan ve memurların dünyasını eleştirel bir gözle ele alan memur romancılar söz konusudur (Findley, 2016: 10-12). Bu açıdan Osmanlı-Türk bürokrasisinin, modernleşme sürecinde üstlendiği öncü yönetici pozisyon nedeniyle gerek kurmaca metinlerde gerekse akademik literatürde öne çıkan bir toplumsal grup olarak temayüz ettiği söylenebilir.

Ancak bu öneme karşın, Türk bürokrasisine yönelik özel ilgilerin oluşturduğu çağdaş literatüre dair kritik edici mahiyette yeterince çalışma yoktur. Devlet seçkinleri olarak Osmanlı-Türk bürokratlarının modernleşme sürecinde oynadıkları kritik rol nedeniyle bürokrasi konusu genellikle Türk siyasal hayatı bağlamında ve Türk modernleşmesi literatürü içerisinde tartışılmıştır. Bu nedenle Türk bürokrasisine yönelik incelemelerin gelişim seyri ve dayandığı kuramsal temeller müstakil olarak ele alınmamıştır. Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batılı bölge araştırmacılarının incelemeleriyle başlatılabilecek olan Türk bürokrasisine ilişkin çağdaş literatürü, modernleşme kuramı bağlamında eleştirel bir perspektifle ele alarak söz konusu boşluğu bir nebze olsun kapatma amacındadır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında modernleşme kuramı ve bölge araştırmaları bağlamında az gelişmiş olarak nitelendirilen bölgelerde bürokrasinin niçin önem kazandığı ele alınacaktır. Daha sonra ise Batılı bölge araştırmacılarının Osmanlı-Türk bürokratik seçkinlerine odaklanan çalışmaları ile örgüt olarak Türk bürokrasisini ele alan incelemeleri tartışılacaktır. Son olarak 1970'li yıllardan itibaren önde gelen yerli araştırmacıların modernleşme kuramını içselleştirerek literatüre yaptıkları katkılar ortaya konacaktır.

¹ Bu literatür içerisinde bazı öne çıkan çalışmalar için bkz. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 1961, Oxford: Oxford University Press. Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, 1962, Princeton: Princeton University Press. Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, 1963, Princeton: Princeton University Press. Richard L. Chambers, *Bureaucracy: Turkey, Political Modernization in Japan and Turkey içinde*, 1964, Princeton University Press, ss.301-327. Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, 1964, Montreal: McGill University Press. Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, 1974, Ankara: ODTÜ İdari İlimler Fakültesi.

² Türk romancılığında bürokrasi ve memurların nasıl ele alındığına ilişkin müstakil bir çalışma için bkz. Levent Ali Çanaklı, *Türk Romanında Bürokrasi ve Memurlar*, 2011, İstanbul: Özgür Yayınları.

2. Modernleşme Kuramı, Bölge Araştırmaları ve Sosyal Bilimlerin Dönüşümü

Modernleşme kuramının ortaya çıkışı siyasal olaylarla, genelde Soğuk Savaş'la ve özelde Truman'ın Dört Nokta Programı'yla bağlantılıdır (Knöbl, 2017: 163). Kısaca tanımlamak gerekirse modernleşme kuramı, İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan sosyal bilim çevrelerinde ortaya çıkan, Batı'nın model alınması suretiyle tüm dünya toplumlarının modernleşebileceğini varsayan ve Amerika'yı modernliğin temsilcisi olarak sunan küresel bir toplumsal değişme yaklaşımıdır (Altun, 2017: 24). Bu çerçevede modernleşme kuramcıları dünya toplumlarını temelde geleneksel ve modern ayrımı üzerinden ele alırlar. Ancak kuramın daha ziyade modern toplumun ve modernliğin nitelikleri üzerinde durduğu söylenmelidir. Geleneksel toplum bir tür "modern olmayan toplum" biçiminde algılanmıştır (Köker, 2007: 40). Bu nedenle modernleşme kuramının temelini oluşturan geleneksel-modern ikileminde geleneksel ve modern kavramlarının asimetric nitelikte olduğu, modern idealin ortaya konulduğu ve daha sonra geri kalan her şeyin geleneksel olarak adlandırıldığı söylenebilir (Huntington, 1971: 293-294). Modernleşme ve kalkınma literatürünün temel dayanağı olan karşılaştırmalı yöntem, Batılı-olmayan toplumları düşünsel düzeyde ideal-olan-Batı'ya benzeştirmek, aynılaştırmak ve modernleştirmek üzere işlevselleşmiş bir temele dayanmaktadır (Ercan, 2018: 80). Modern ve geleneksel toplum, modern ve geleneksel insan tipolojileri üzerinden modernleşme kuramının, Batı-dışı toplumlarda nelerin eksik olduğunun tespiti ile çözüm için gerekli uygulamaları içeren normatif bir evrensel reçete niteliği taşıdığı ifade edilebilir.

Truman'ın Dört Nokta Programı kapsamında savaş sonrası az gelişmiş bölgelere yönelik başlatılan teknik yardım projelerinin, modernleşme kuramının geleneksel-modern dikotomisine dayalı erken dönem tipolojik açıklamalarının yetersizliğini ortaya koyduğu söylenebilir. Çünkü söz konusu teknik yardım projelerini yürütenler, güçlü finansal desteklere rağmen, bilinmeyen toplumsal yapılar ve kültürel örüntüler yüzünden ciddi güçlüklerle karşılaştılar. Böylece modernleşme kuramı çerçevesinde çalışan araştırmacılar saha-odaklı bir yaklaşıma ve somut problemlere yönelme ihtiyacı hissettiler. Bu ihtiyaç aynı zamanda Batı-dışı toplumların cari dinamiklerini çözmek için bölge araştırmalarının gelişimine ve sosyal bilimlerin dönüşümüne zemin hazırladı. Gelişmekte olan toplumların modernleşme süreçlerinin dinamik bir resmini çizmek için siyaset bilimcilerin, ekonomistlerin, sosyologların ve psikologların az gelişmiş bölgelere yönelik sistematik araştırmalar yapmaları gerekiyordu (Knöbl, 2017: 163). Bu durum esasında İkinci Dünya Savaşı öncesinde modern Batı uygarlığı ile modern olmayan Batı-dışı dünyayı inceleyen disiplinler arasında coğrafya temelli epistemolojik ayrımın ortadan kalkması gereğine işaret ediyordu (Gulbenkian Komisyonu, 2014: 26-40). Bir başka deyişle, Batı'nın kendi biricikliğini vurgulayan dışlayıcı epistemolojisi yerine kendi modelinin evrenselliğinin ampirik olarak test edilebileceği kapsayıcı bir epistemolojiyi ikame etmek gerekiyordu. Modernleşme kuramı ile bölge araştırmaları, Amerikan merkezli yeni uluslararası sistemin ihtiyaç duyduğu bilgi çerçevesinde sosyal bilimlerde kapsayıcı bir epistemoloji ihtiyacına karşılık olarak inşa edildi.

Modernleşme kuramı, savaş sonrası Amerikan merkezli uluslararası sistemin yeni ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen sosyal bilimlerin egemen paradigmasını temsil eder. Modernleşme kuramının belirgin biçimde öne çıkan özelliği Batı dışı dünyanın modernleşmesi meselesidir. Modern Batı düşüncesi geleneği içerisinde ilk kez modernleşme kuramı ile Batı dışı toplumların gelişmesi problemi kuramsal çerçevenin temelini oluşturmuştur (Altun, 2017: 175-183). Modernleşme kuramına kadar Batı-merkezci yaklaşımlar Batı-dışı toplumların modernleşmesinin mümkün olmadığı ve olamayacağı önermesini temel bir kaziye olarak benimsemişlerdir. Avrupalı ilerleme modeli Batı-dışı toplumlarla hiyerarşik ve kategorik olarak dışlayıcı bir ilişki kurulmasını öngörür. Beyaz adamın medeniyet götürme misyonuyla meşrulaştırılan sömürgecilik pratiği

ilerlemeci ve evrimci değişme kuramlarının temelini oluşturur. Bir başka deyişle 19. yüzyılın hâkim ilerlemeci paradigması Avrupalıların sömürgecilik faaliyetlerinin kuramsal zeminini teşkil eder. Bu bağlamda Batı-dışı toplumları incelemek üzere şarkiyatçılık ve antropoloji disiplinleri işe koşulmuştur. Modern ve uygar olmayan dünyayı inceleyen şarkiyatçılık ve antropoloji disiplinlerinin ortak yönü, inceledikleri halkların ve bölgelerin tarihsel olmayan yönleri üzerinde kurulmuş olmasıdır. Şarkiyatçılık, Doğu'dan yükselen parlak bir maziye sahip medeniyetlerin tarihsel olarak dondurulmuş boyutlarını incelemektedir. Antropoloji ise modern dünya ile girilen "kültür teması" öncesinde yerli kabilelerin zamana bağlı olmayan sosyal yapılarını yeniden kurmaya çalışmaktadır. Bu toplumların tarihsel olarak dondurulmuş olarak resmedilmesi söz konusu araştırmaların Batı-dışı toplumların moderniteye geçme kapasitesine sahip olmadığı yönünde bir önermeye dayanmış olmalarından kaynaklanır (Wallerstein, 1998: 212-223). Eski sömürgelerin fiili olarak bağımsızlığını kazandığı ve yeni ulus devletlerin ortaya çıktığı bir siyasi atmosfer içerisinde geliştirilen modernleşme kuramı için sömürgeciliği meşrulaştırmayı amaçlayan, dışlayıcı toplumsal değişme yaklaşımlarını aynı şekilde sürdürmek işlevsel değildir. Modernleşme kuramı, Batı-dışı toplumlarla ilişkilerde kapsayıcı ve ılımlı bir evrensel model öngörerek az gelişmiş olarak nitelendirdiği toplumları uluslararası sistemin çıkarları doğrultusunda kalkındırmayı ve sisteme entegre etmeyi amaçlar. O halde hedefteki farklılaşmanın arkasında yatan gerçek neden, İkinci Dünya Savaşı sonrası şartlarda sömürgeciliğin meşrulaştırılması sorununun yerini yeni ulus devletlerin uluslararası sisteme adapte edilmesi probleminin almış olmasıdır.

Hedef ve amaçlardaki değişim aynı zamanda ihtiyaç duyulan bilginin niteliğini de etkiledi, böylece akademik disiplinlerin kuramsal ve yöntemsel olarak dönüşümüne zemin hazırlandı. Bu süreçle birlikte sosyal bilimlerin içerisinde yeni uzmanlar yetişmesine imkân sağlayan bölge araştırmaları ortaya çıktı. Bu çerçevede Batı-dışı dünya konusunda şarkiyatçılık ve antropoloji disiplinlerinden gelen geleneksel uzmanların dönemin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak oldukları anlaşıldı. Wallerstein'in deyişimiyle, "Kültür öncesi temas kalıpları yahut ölmüş medeniyetlerin klasik metinleri hakkında bilgi sahibi olmak Amerikan diplomatlarına, subaylarına, işadamlarına ve bu bölgeye yönelik süregiden ilişkilerle alakası olanlara pek fayda sağlamıyordu. En azından Batı dünyası kadar bir değişim sürecinden geçtiği görülen bölgelerin çağdaş dinamiklerini bilmek gerekiyordu" (Wallerstein, 1998: 213-214). Böylece savaş sonrası dönemde geleneksellikten modernliğe geçiş sürecinde olduğu kabul edilen toplumların çağdaş dinamikleri temel ilgi konusu haline geldiği için 19. yüzyılda kurulduğunda inceleme nesnesi modern Batı uygarlığı olan sosyal bilimler artık Batı-dışı toplumlar için de açıklanması ve analiz edilmesinde ihtiyaç hissedilen ve başvuru alan meşru uzmanlık alanlarına evrildi. Daha önce Batı'ya özgü varsayılan problemler, bilimsel araç ve yöntemler, çeşitli disiplin ve yaklaşımlar evrensel bir nitelik kazandı. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı yılları sonrasında modernleşme kuramı ve bölge araştırmaları ile birlikte ampirik nitelikli evrensel bir sosyal bilim pratiği geliştirildi.

Batılı bölge araştırmacıları Batı-dışı dünyanın da modernleşebileceği inancını temel alan modernleşme kuramı çerçevesinde uluslararası sistemin ihtiyaç duyduğu bilgiyi üretmek amacıyla az gelişmiş bölgelerin güncel dinamikleri hakkında saha araştırmaları yaptılar. Bölge araştırmacıları yeni tip uzmanlar olarak az gelişmiş bölgelerde ekonomik kalkınma, siyasal gelişme, ulus inşası, siyasal istikrar, toplumsal ve kültürel değişim gibi problemlere yönelik çok sayıda ampirik araştırmaya imza attılar. Araştırılan konuların belirlenmesinde az gelişmiş bölgelerin kalkınmasıyla ilgili akut problemler belirleyici nitelikte oldu. Durağan ve şematik bir modern-geleneksel tipolojilerinin ötesinde az gelişmiş bölgelerin değişen dinamiklerine odaklanan sosyal bilimciler, "modernleşmeyi kim ister" sorusu üzerinden modernleşme sürecini ilerletebilecek stratejik

aktörlere odaklandılar. Modernleşme süreci açısından az gelişmiş bölgelerde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsal nüfusun belirleyici öneme sahip olduğunu düşünmeyen bölge araştırmacıları, söz konusu stratejik aktörler olarak bürokratik seçkinlere ve uzman orta sınıflara yöneldiler (Knöbl, 2017: 163-169). Böylece az gelişmiş ülkelerde bir bütün olarak modernleşme sürecinin, ekonomik ve sosyal kalkınmanın yönetilmesi ihtiyacının bir ürünü olarak bürokrasi konusu önem kazanan bir konu haline geldi.

3. Modernleşmenin Yöneticileri: Az gelişmiş Ülkelerde Bürokrasiler

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk bürokrasisine yönelik gelişen çağdaş literatürü ele almadan önce az gelişmiş ülkelerde bürokrasilerin niçin önem kazandığını tartışmak gerekir. Bürokrasilerin karar alma süreçlerinde etkinliği ve ekonomik kalkınma sürecinde yönetici konumda olması, kapitalizmin ilgili dönemde bürokratik seçkinlere tanıdığı özerk alan ile geleneksel kültürün etkisini koruduğu coğrafyalarda bürokrasiye kültürel ve siyasal vasilik rolü verilmiş olması; az gelişmiş bölgelerde bürokrasilere yönelik ilginin arkasında yatan temel nedenler olarak ifade edilebilir. Şimdi bu nedenleri ayrıntılı bir şekilde ele almak gerekir.

Az gelişmiş ülkelerde bürokrasilerin önemli bir araştırma alanı olarak kabul edilmesinin ilk nedeni, az gelişmiş ülkelerin siyasetlerinde önemli bir rol icra eden bürokrasilerin uygun bir model çerçevesinde dönüştürülerek Soğuk Savaş'ın rekabetçi şartlarında az gelişmiş bölgelerin geleceğinde söz sahibi olma arzusudur. Yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerin ve az gelişmiş bölgelerin kimler tarafından yönetileceği Soğuk Savaş'a taraf olan kamplar açısından merkezi önem taşımaktadır. Bu bağlamda gerek yeni bağımsızlığını kazanmış ulus devletlerde, gerekse az gelişmiş ülkelerde bürokrasilerin ülke yönetimlerinde etkili konumda bulunduğu tespit edilmiştir. Bürokrasilerin yalnızca yürütme organının idare kolu olmadığı, aynı zamanda siyasi direktiflerin tespit, tayin ve icrasında geniş rol oynadıkları kabul edilmiştir. Az gelişmiş ülkelerde bürokrasiler; siyasi mücadelenin, farklı çıkarları düzenleyen ve bir araya getiren başlıca kanallarından birisi olmaktadır (Eisenstadt, 1965: 232-233). Böylece bürokratik seçkinlerin sahip oldukları siyasi güç ve iktidarlarından dolayı yapacakları stratejik seçimlerin ve verecekleri kararların kritik öneme haiz olduğu gözlemlenmiştir. Az gelişmiş ülkelerin idari kadrolarının ulusal politikalarını ekonomik bağımsızlığa ve kalkınmaya yaptıkları vurgu çerçevesinde biçimlendirme eğilimi içerisinde olduğu fark edilmiştir. Bu nedenle gerek ABD gerekse de Sovyetler Birliği, az gelişmiş ülkeler adına kalkınma stratejileri oluşturma arayışına girmişlerdir (Altun, 2017: 43-45). ABD Başkanı Truman'ın 20 Ocak 1949 tarihinde Kongre'ye yaptığı yaptığı açılış konuşmasının "Dördüncü Nokta" olarak bilinen bölümünde ilk kez az gelişmiş ülkelere teknik yardım yapılması gereği üzerinde durmasının akabinde ABD ve uluslararası kuruluşlar tarafından başlatılan az gelişmiş ülkelerin kalkınması ihtiyacına yönelik teknik yardım programları, söz konusu kalkınma stratejilerinin uygulamaya konduğu anlamına gelmektedir.

Az gelişmiş ülkelerde bürokrasilerin önem kazanması aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan sosyo-ekonomik ve toplumsal gelişmelerin bir sonucudur. Literatürde gelişmiş veya az gelişmiş olsun bütün dünyada devletlerin görev ve sorumluluklarının muazzam ölçüde arttığı ve genişlediği konusunda bir fikir birliği bulunmaktadır. Nüfus artışı, kentleşme, bilim ve teknolojide yaşanan ilerleme, uzmanlaşma ihtiyacının artması gibi pek çok çağdaş gelişme, modern devletin faaliyetlerini genişletmesi gereğini ve buna koşut olarak geniş bir örgütlenme gereksinimini ortaya çıkarmıştır (Abadan, 1956: 402-405). Ancak bu gelişmelerin ötesinde, az gelişmiş ülkelere özgü problem alanı olarak devletlerin ekonomik ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirme hedefi söz konusudur. Az gelişmiş bölgelerde hükümetler, burjuva sınıfının olmadığı veya görece zayıf konumda olduğu bir vasatta halklarının refahını arttırmak, sanayileşmeyi ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek ödeviyle karşı karşıya kalmışlardır. Böylece devletin ekonomik kalkınma ödevini

üstlenmesi devletin ekonomiye geniş ölçüde müdahale etmesini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda azgelişmiş ülkelerde bürokrasilerin ekonomik kalkınma yönünde nasıl bir tutum sergileyecekleri kritik bir öneme sahip olmaktadır. Eisenstadt'ın da belirttiği gibi temel problem azgelişmiş ülkelerde bürokrasilerin ekonomik kalkınma sürecini ne şekilde etkileyecekleri sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır: “bürokrasiler ekonomik kalkınma sürecini kolaylaştıracaklar mıdır yoksa zorlaştıracaklar mıdır?” (Eisenstadt, 1965: 227). Bu soru, aynı zamanda, azgelişmiş ülkelerde dış yardım ve yabancı sermaye eliyle özel sektörün uluslararası sistemle bağlantılı olarak gelişmesi karşısında bürokrasilerin nasıl bir tutum geliştirecekleri sorusunu da dolaylı olarak içermekte veya ima etmektedir. Zira azgelişmiş ülkelerin nihai kertede teknik yardım, dış borç ve yabancı sermaye olmaksızın ekonomik kalkınma hedefine ulaşamayacaklarına inanılmaktadır. Bu inancın temelinde kalkınma literatüründe azgelişmiş toplumların durağan ve tarihsel olarak donmuş bir toplumsal yapıya sahip oldukları, geri kalmışlıklarının içsel nedenlerden kaynaklandığı görüşü bulunmaktadır. Bir başka deyişle kalkınma literatürüne göre azgelişmiş ülkelerin azgelişmiş olmasının nedeni, gelişmiş Batılı ülkelerdeki birtakım büyüme unsurlarının kendilerinde tarihsel olarak bulunmamasıdır. Bu bağlamda kalkınma iktisatçılarının kullandıkları kavramsal çerçeve, azgelişmiş bölgelerin kalkınmaları için gelişmiş ülkelere gelecek dış yardımları ve yabancı sermayenin varlığını zorunlu şart olarak ileri sürmektedir. Azgelişmiş ülkelerin sermaye kıtlığı yaşadıkları, söz konusu sermaye kıtlığı nedeniyle azgelişmişlik durumunu tanımlayan “yoksulluk kısır döngüsü” içerisinde kaldıkları ve bu kısır döngünün iç kaynaklar tarafından aşamayacağı düşünülmüştür. Söz konusu kısır döngünün ancak dış yardım ile kırılabileceği iddia edilerek azgelişmiş ülkelere kalkınma modeli önerilmektedir (Güler, 1996: 19). O halde azgelişmiş bölgelerde bürokrasilerin ekonomik kalkınma sürecinde nasıl bir rol oynayabileceklerinin önceden bilinmesi ihtiyacı bürokrasiye yönelik araştırmaların temel itkisini oluşturmaktadır.

Kamu bürokrasisi ile ekonomi arasındaki ilişkinin önem kazanmasını daha geniş bir bağlam içerisinde kapitalizmin ilgili dönemde büründüğü sosyal refah devleti karakterinin bir sonucu olarak görmek gerekir. Gerçekten de bürokrasilerin bütün dünyada önem kazanması ve kritik işlevler üstlenmeleri kapitalizmin kabaca 1930'lardan 1970'lere uzanan döneminde piyasaların düzenlenmesinde devletlere tanınan geniş müdahale alanının dolaysız bir sonucu olarak karşımıza çıkar (Keyder, 2004: 29-48). Bu dönemin temel karakteristik özelliği, sermayenin ulusal temelde gelişmesinin kabul edilmesi sonucunda uluslararası sistemin idamesinde siyasal ve bürokratik unsurlara tanınan özerk karar alanıdır. İlgili dönemde ulusal kalkınmacılık sürecini taşıyabilecek yegane aktör olarak devlet ve devletin yönetim aygıtı önem kazanmıştır. Bu aygıtı tanımak, daha iyi ve hızlı çalışmasını sağlamak, ulusal kalkınmanın başarılması için olmazsa olmaz koşul olarak ortaya konulmuştur (Güler, 1994: 3). Böylelikle genel olarak kamu idaresi veya bürokrasi çalışmalarının kapitalizmin ilgili evresinde parlak bir alan olarak görüldüğü ve önem kazandığı söylenebilir.

Azgelişmiş ülkelerde bürokrasilerin modernleşme süreçlerindeki kritik önemi aynı zamanda kültürel ve siyasal vasıllık rolüyle ilgilidir. Azgelişmiş ülkelerin toplumsal yapılarına koşut olarak kültürlerinin kalkınma ihtiyaçlarına uygun bir şekilde dönüşmesi gerektiği ve bu çerçevede moderniteyle uyumlu seküler değerlerin içselleştirilmesi gerektiği öne sürülmüştür. Kalkınma sürecinde kültürün önemini fark eden sosyal bilimciler, azgelişmiş toplumların kalkınma süreçlerinin açıklanmasında kültürel yapıların rolünü tartışmaya açmışlardır. Bu bağlamda 1950'li yıllarla birlikte Amerikan sosyal bilim çevrelerinde ayrıcalıklı bir konum elde eden Webergil toplumsal kuram, kalkınma probleminin sosyolojik düzlemde ele alınışında da kendisini göstermiş ve Webergil tezlerden hareketle kültür, azgelişmiş toplumların gelişmemişliğinin temelinde yerleştirilmiştir. Bu düşünsel zemin üzerinde çözüme ilişkin olarak söylenecek her söz, doğal

olarak az gelişmiş toplumların kültürünü hedef alacak ve gelişmenin sağlanmasının ön koşulu olarak toplumların sahip oldukları kültürel bağlardan kurtulmaları gösterilecektir (Altun, 2017: 80-81). Az gelişmiş ülkelerde halkın büyük çoğunluğu geleneksel referans çerçevesine sahip olmayı sürdürmektedir. Bu nedenle halkın hükümet kuruluşlarıyla teması aynı zamanda geniş bir siyasi ve kültürel yetiştirme sürecine çerçeve teşkil etmiştir. Böylece bürokrasiler kendi asıl görevlerinin ötesine geçerek toplumsal ve siyasi vasilik görevlerini yüklenmişlerdir (Eisenstadt, 1965: 233). Nihayetinde az gelişmiş ülkelerde batılılaşmış, seküler ve kentli değerleri temsil eden bürokrasinin geleneksel değerlere bağlılıklarını sürdüren, ağırlıklı olarak köylü ve taşralı kitleler üzerinde kültürel ve siyasi bir vasilik görevi icra etmesi gerektiği kabul edilmiştir (Lerner, 1958; Presthus, 1959 ; Bent, 1969).

Kısaca az gelişmiş ülkelerde bürokrasilerin ekonomik kalkınma, siyasi gelişme, toplumsal ve kültürel değişme süreçlerinde kritik roller üstleneceği öngörülmüştür. Bu minvalde az gelişmiş ülkelerde yönetici konuma sahip olduğu düşünülen bürokrasi ve idare aygıtı, modernleşme sürecine istikamet ve biçim kazandırma ihtiyacı duyan bölge araştırmacıları için yıldızı parlayan bir konu haline gelmiştir. O halde İkinci Dünya Savaşı sonrası az gelişmiş ülke bürokrasilerine yönelik ilginin arkasında, yeni siyasi ve ekonomik gelişmeler karşısında bürokrasilerin nasıl bir rol oynayacağına bilinmek istenmesi ve böylece modernleşme sürecinin kontrollü ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesi hedefinin söz konusu olduğu söylenebilir.

4. Batılı Araştırmacıların Gözünde Türk Bürokratik Seçkinleri: Liberal Demokrasi Modelinin İmkânı

Türk bürokrasisi 1950'li yıllarda ilk kez sosyal bilimsel araştırma nesnesi olarak ampirik çerçevede incelenmeye başlanmıştır³. Literatürde siyasi gelişme ve ekonomik kalkınma süreçlerinde önemli bir role sahip olduğu düşünülen Türk bürokratik seçkinlerine odaklanılmıştır. Bürokratik seçkinlerin yanı sıra, bürokrasinin bir bütün olarak ele alındığı araştırmalarda ise bürokratik davranış, örgüt ile kültür ilişkisi, örgütsel sorunlar ve verimlilik konularına odaklanılmıştır. İlk olarak bürokratik seçkinlere odaklanan literatür ele alınabilir.

Türk bürokratik seçkinlerine odaklanan literatüre genel olarak bakıldığında iki tür araştırma tarzının yürütüldüğü görülmektedir. Bunlardan ilki, yakın gelecekte bürokrat olmaya namzet öğrencilere ve yeni mezunlara odaklanan anket araştırmalarıdır. Bu araştırmalar genellikle bir taraftan yetiştirme sürecinde olan Türk bürokratinin mevcut durumunu ortaya koymayı amaçlayan, diğer taraftan ise yerli asistanların da katkısıyla Türk sosyal bilim çevrelerinde ampirik araştırma kültürünü yaygınlaştırmayı hedefleyen çalışmalar olarak karşımıza çıkar. Bu araştırmaların biçimsel olarak

³ İkinci Dünya Savaşı öncesi Türk bürokrasisine ilişkin bilimsel çalışmaların olmadığı söylenemez. Nitekim 1930'lu yıllarda yönetim bilimi alanında idarede rasyonalizasyon, kırtasiyecilik anlamıyla bürokrasi, Taylorculuk ve iktisadi işletmecilik konularında çok sayıda makale yayınlandığı görülmektedir (Keskin, 2006: 15-23). Örnek olarak bkz. Adal, H. Ş. (1938). Bürokrasi, Siyasi İlimler Mecmuası, 87-88-89. Ali, İ. (1930). İdarelerde Rasyonalizasyon, Türk İdare Dergisi, 31, 2036-2087. Etem, M. (1931). Devlet Müesseselerinde Rasyonalizasyon, Mülkiye Mektebi Mecmuası, 2, 7-9. Ancak söz konusu literatürün ampirik veriye dayalı olmaktan ziyade kısmen spekülatif nitelikli ve idari işleyiş ile kırtasiyecilik anlamında bürokrasiye odaklandığı ifade edilmelidir. 1950'li yıllarda gelişen çağdaş literatürü önceki araştırmalardan ayıran esas husus, ampirik araştırma biçiminin tercih edilmesi ve bürokratların düşüncelerine, tutum ve davranışlarına odaklanarak bürokratik örgüt toplumsal yapı ile kültürel çevre içinde çözümlemeyi hedeflemesidir. Bu bağlamda memurların toplumsal bir kategori olarak incelendiği ilk önemli telif eserin 1980 yılında yayınlanmış olması, söz konusu araştırma pratiğinin kolayca dönüşmediğini de göstermektedir (Bozkurt, 1980: 35). Nihayetinde 1950'li yıllardan itibaren bürokrasi konusunun yönetim bilimi, hukuk veya iktisat gibi münferit bir disiplinin sınırları içerisinde değil sosyal bilimlerin disiplinler arası çerçevesi içinde ele alınmaya başlandığı ifade edilebilir. Bu yöntemsel değişikliği, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bir araştırma biçimi olarak ortaya çıkan alan araştırmalarının sonucu olarak değerlendirmek gerekir.

makale formatında hazırlandığı ve araştırma nesnesi olarak Türk bürokrasisinde güçlü bir konuma sahip olan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerine ve mezunlarına odaklandığı söylenebilir. İkinci tip araştırmalar ise Osmanlı-Türk bürokrasisini bürokratik seçkinler üzerinden ele alan tarihsel olarak daha kapsamlı çalışmalardır. Osmanlı-Türk modernleşme sürecindeki tarihsel sürekliliğe vurgu yapan bu araştırmalar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e aktarılan idari mirasa odaklanmaktadır. Söz konusu iki tip araştırmaların nihayetinde çağdaş Türk bürokrasisinin İkinci Dünya Savaşı sonrası, başta çok partili hayata geçiş ve ekonomik liberalizasyon olmak üzere yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelere uyumlu bir şekilde dönüşüm geçirme imkânına odaklandığı ifade edilebilir. Bu bağlamda Türk bürokratik seçkinlerine yönelik literatür iki tip araştırma biçimi üzerinden incelenebilir.

Amerikalı sosyolog Matthews'in (1955) Ankara Siyasal, Ankara Hukuk ve TODAİE öğrencileri üzerine yaptığı araştırma, Türkiye'de kamu yönetimi alanında yapılan ilk anket çalışması olma özelliğini taşımaktadır. Ford Vakfı Denizaşırı Eğitim ve Araştırma Bursunun mali desteğiyle gerçekleştirilen araştırma, meslek hayatının başlangıcında bulunan genç idareciler ile devlet hizmetine girmeye hazırlanan öğrencilerin, kısaca yetişmekte olan Türk idarecilerinin toplumsal kökenleri, ailevi geçmişleri, ailelerinin sosyoekonomik durumu, kamu hizmetini nasıl algıladıkları, ekonomide devletin rolü, eğitim ve dinle ilgili görüşlerini ele almaktadır. Matthews'in araştırmasında 1940'lı yılların başında memuriyete giren TODAİE'de eğitim gören genç idarecileri birinci grup, 1955 yılından sonra göreve başlayacak olan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Ankara Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencilerini ikinci grup olarak ele alması çalışmanın esas amacına işaret etmektedir. Bu kategorik ayımla Matthews, tek partili dönemden çok-partili hayata geçiş sürecinde genç bürokratlar ile bürokrat adaylarının yaşanan değişimi nasıl algıladıklarını ve değişime ne ölçüde uyum sağlayabildiklerini çözümlenmeye çalışır. Hemen bir yıl sonra Armaoğlu ve Birkhead (1956), 1946-1955 yılları arasındaki dönemde mezun olan Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerini inceleyen bir anket araştırması yapmıştır. Söz konusu çalışma, Matthews'in araştırmasına paralel şekilde çok-partili hayata geçiş ve ardından yaşanan siyasi iktidar değişiminin geleceğin yöneticileri olan Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Aynı dönemde, Uluslararası İşbirliği İdaresi vasıtasıyla New York ve Ankara Üniversiteleri arasında yapılan bir teknik yardım anlaşması gereğince 1957-1958 ders yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ders ve araştırma faaliyetlerine katılan Hyman (1958), Ford Vakfı bursiyeri olarak Türkiye'de bulunan Frederick W. Frey ile Arif Payaslıoğlu'nun destek ve yardımıyla Robert Koleji öğrencileri ile Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri üzerine karşılaştırmalı bir anket araştırması yapmıştır. Söz konusu çalışma, Türk toplumunda gerçekleşecek değişimlerin öncüsü konumda olacak yüksek eğitilmiş grupların değer sistemini ve siyasi eğilimlerini ortaya koyma amacını gütmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin kritik öneme haiz eğitim kurumlarından olan Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Robert Koleji'nin karşılaştırmalı şekilde incelenmesi dikkate değer bir husustur. Kamunun ihtiyaç duyduğu eğitilmiş bürokrat ihtiyacını karşılamak üzere 19. yüzyılın ortasında kurulmuş olan Mülkiye, Osmanlı-Türk modernleşmesinin Kıta Avrupası tecrübesi ile etkileşim içerisinde geliştirdiği bir eğitim kurumu olarak öne çıkar. Robert Kolej ise Amerikan filantropi ve misyonerlik faaliyetleri sonucu kurulan ve Anglo-Amerikan değerler sisteminin taşıyıcısı misyonuna sahip, genellikle gayrimüslim ve burjuva ailelerin çocuklarına hitap eden bir okuldur. Bu açıdan araştırmanın, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar Kıta Avrupası'nın etki alanı içerisinde bir modernleşme tecrübesine sahip olan Türkiye'nin 1950'li yıllarda Anglo-Amerikan yaklaşımın önem kazanmasıyla birlikte Kıta Avrupası ile Amerikan modeli arasında hangi doğrultuda hareket edebileceği meselesini, söz konusu eğitim kurumlarındaki öğrencilerin değer yargıları üzerinden çözümlenmeye çalıştığı söylenebilir. Bu araştırmaları müteakip Frey ve Payaslıoğlu ise (1958), üç anket araştırmasında da ortak bir husus olan

öğrencilerin babalarının mensup olduğu meslek gruplarını karşılaştırmalı olarak yeniden incelemektedirler. Frey ve Payaslıoğlu, anket yoluyla elde edilen bilgilerin soyut ve kuramsal bilgilere nispetle daha önemli olduğunu belirterek bu tarz anket çalışmalarının Türkiye'nin Batı'da doğru şekilde tanıtımı için önemli bir rol üstlenebileceğini ifade etmektedirler:

“Öğrencilerin sosyal menşeleri ve düşünceleri hakkındaki bilgiler, Türk cemiyetinin bu parçasının değer sistemini, ülkelerini, siyasi davranışlarını, yabancı memleketlere karşı tavırlarını anlamaya yardım ettikleri ölçüde değerlidir; diğer taraftan idarecilerin ve TBMM üyelerinin oldukça mühim bir kısmının Siyasal Bilgiler Fakültesinden yetiştiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Hülâsa bu tarz bilgiler dost memleketler arasında işbirliği kolaylaştırmak ve muhtemel bazı anlaşmazlıkları önlemekte önemli faydalar sağlayabilir.” (Frey ve Payaslıoğlu, 1958: 230)

Söz konusu alıntıda ifade edildiği gibi, bu araştırmaların temel motivasyonlarından biri, Türkiye'nin geleceğinde söz sahibi konumda olması muhtemel öğrencilerin ve genç idarecilerin eğilimlerini tespit etmek ve bu tespit ışığında Batı ile Türkiye arasındaki karşılıklı ilişkileri daha sağlıklı ve ileri bir noktaya taşımaktır. Söz konusu araştırmaların bir başka ortak özelliği, üst düzey bürokrat pozisyonlarına aday olan öğrenciler ile genç bürokratların, ekonomik kalkınma hedefi olan modern devletin ihtiyaç duyduğu çağdaş kamu yönetimini üstlenebilecek eğitsel, yönetsel ve kültürel özelliklere sahip olup olmadıklarını ortaya koymaktır.

Türk bürokrasisine dair 1950'li yıllarda başlayan ampirik çalışmaların bir diğer ortak araştırma gündemi, bürokratik seçkinlerin ve müstakbel yönetici olacak öğrencilerin toplumsal kökenleri bakımından toplumun bütün kesimlerini temsil kapasitesine sahip olup olmadıkları konusudur. Bu minvalde Matthews'in mezkur anket araştırmasından (1955) itibaren yapılan ampirik çalışmalarda ortak bir unsur olarak Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinin babalarının mensup olduğu meslekler ile öğrenim durumlarının incelenmesi, bürokrasinin insan kaynağı ile toplumun çeşitli kesimlerini temsiliyet oranı arasındaki ilişkinin sorgulandığını göstermektedir. Dodd'un ampirik araştırması (1965-a) Matthews'in çalışmasına paralel bir şekilde Türk bürokratik seçkinlerinin toplumsal ve eğitimsel arkaplanlarını ele almaktadır. Ankara'daki bakanlıklarda çalışan 150 üst düzey bürokratla anket yapan Dodd'un araştırmasından çıkan sonuç, üst düzey bürokratların babalarının 4'te 3'ünün, büyükbabalarının ise 3'de 1'inin memur olduğunu ortaya koymaktadır. Bürokratların büyükbabalarında mesleki çeşitlilik daha fazladır ve memur olmayanların oranı daha yüksektir. O halde son yarım yüzyılda Türkiye'de devlet memurluğuna giriş daha az çeşitli hale gelmiştir (Dodd, 1965-a: 270-272). Dodd'un ulaştığı veri, Cumhuriyet dönemi bürokratlarının ciddi oranda resmi memur toplumsal arka planına sahip olduklarını ortaya koyar.

Türk bürokratik seçkinlerinin tarihsel olarak ele alındığı literatürde ağırlıklı olarak tarihsel sürekliliğe ve idari mirasa vurgu yapılmaktadır. Rustow'un ifadesiyle, “Kemalistleri Jön Türklere, Tanzimat Paşalarını ise Klasik Osmanlı İmparatorluğu'na, yani 13. yüzyılda geleneğin kurucularını 20. yüzyılda modernliğin savunucularına bağlayan kesintisiz bir seçkinler halkasının” söz konusu olduğu ifade edilmektedir (Rustow, 1969: 172). Aynı yazarın yaptığı bir çalışmada, İmparatorluğun kurmay subaylarının %93'ünün, devlet memurlarının da %85'inin İmparatorluk dağıldıktan sonra Cumhuriyet idaresinde hizmete devam ettikleri saptanmaktadır (Rustow, 1964: 388). Tek parti döneminde ise bürokrasi ile siyasal iktidarın kaynaştığı ve iktidar partisi CHP'nin bürokratlaştığı vurgulanmaktadır (Roos & Roos, 1971: 30-31). Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılına gelinceye kadar, Türk kamu bürokrasisinin, profesyonel kamu görevlilerinden oluşan bir tür kast yapısına sahip olduğu, mecliste bürokratların yaptıkları kanunları, meslektaşlarının bürokrat sıfatıyla uyguladıkları ifade edilmektedir (Chambers, 1964: 326). Bu yaklaşım çerçevesinde Osmanlı-Türk bürokratik seçkinleri toplumsal çevreden yalıtılmış, özerk ve aşkın bir

siyasal ve toplumsal konuma sahip güçlü bir figür olarak resmedilmektedir. Bu seçkin figürü, Batılı araştırmacıların gözünde, ekonomik kalkınma ve siyasal gelişme süreci içerisine girmiş olan bir ülke için dönüştürülmesi gereken bir aktördür. Türk yönetici seçkinlerinin çok-partili hayata ve özel sektörün gelişimine uyum sağlayıp sağlayamayacağı meselesi bu açıdan literatürde merkezi öneme sahip olmuştur.

Türkiye’de çok partili hayata geçiş sonrası bürokrasi ile siyasal sistemin birbirinden ayrılması, modernleşme kuramı çerçevesinde araştırmalar yürüten Batılı araştırmacılar için ilgi çekici bir deney olarak algılanmıştır. Bu bağlamda bürokrasi ile siyasi seçkinler arasındaki ilişki açısından yaşanan değişim, Frederick W. Frey’in 1920-1957 yılları arasında TBMM’de yer alan milletvekillerinin toplumsal kökenlerini incelediği anıtsal eserinde ortaya konmaktadır. Frey’in çalışmasında (1965) tek parti dönemi meclislerinde milletvekillerinin yaklaşık yarısının kamu görevlilerinden oluştuğu ortaya konmaktadır. Ancak çok partili hayata geçiş süreciyle birlikte kamu görevlilerinin meclisteki oranında hızlı bir düşüş yaşandığı ve bu düşüşe paralel olarak ekonomik meslek kökenli milletvekillerinin sayısının hızla yükselişe geçtiği ifade edilmektedir. Aynı zamanda mecliste yerel unsurların giderek daha fazla temsil edilmeye başlandığı vurgulanmaktadır. Benzer şekilde Szyliowicz’in çok partili hayata geçiş bağlamında Erdemli ilçesinin vaka analizine dayanarak köylüler ile yerel idare arasında dönüşen ilişkileri inceleyen araştırması (1966), çok partili siyasal sistemin bürokrasiyi köylü kitlelerin talep ve beklentilerini gözetmek zorunda bıraktığını ortaya koymaktadır. Bu araştırmaların yürütülmesindeki esas hedef, çok partili hayata geçiş sonrasında kentli bürokratik seçkinler ile yerel siyasi seçkinler arasındaki rekabeti çözümlenerek liberal siyasal model çerçevesinde yeni bir “siyasi denge” (Riggs, 1964) imkânını soruşturmadır.

Bu bağlamda 1960’lı yılların sonunda Roos ile Roos (1968, 1969 ve 1971) ve Frederick T. Bent’in (1969) araştırmaları, Türk bürokratik seçkinlerin İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan siyasi, sosyo-ekonomik ve toplumsal dönüşümlere uyum sağlayıp sağlamadığına ilişkin problemin bir tür muhasebesini yürütmektedir. Cumhuriyet döneminde çok partili siyasal hayata geçiş ile ekonomik kalkınma hedefinin Türk bürokrasisinin yapısını ciddi oranda değiştirdiğini niceliksel olarak ortaya koyan Roos ile Roos (1968), çağdaş Türk toplumunda kayda değer bir toplumsal hareketlilik yaşandığını ve bürokratik seçkinler ile siyasetçiler arasındaki çatışmanın “yerel versus metropolitan” düalizmiyle açıklanamayacağını ifade ederek söz konusu seçkinler arası rekabetin giderek yumuşadığına işaret etmektedir (Roos & Roos, 1968: 270-291). Türk bürokrasisindeki değişime odaklanan araştırmalar yapan Roos ve Roos, başka bir çalışmasında (1970), 1956 ile 1965 yılı verilerini kullanarak Türk kamu bürokrasisinde işe alım süreci ve mesleki tatmini araştırmaktadır. Araştırmanın sonucunda Türk bürokrasisi için 1956 yılında siyasi ve toplumsal çatışma temel sorun iken, 1965 yılına gelindiğinde modernleşme ve sanayileşme sürecinin getirdiği teknik değişime ilişkin sorunların öne çıktığı neticesine ulaşılmaktadır. Bürokratik seçkinlerin daha önce ağırlıklı olarak geleneksel bakanlıkları tercih ettiği, ancak özel sektörün genişlemesi ve yeni kurulan bakanlıklar ile KİT’lerin ücretleri yükseltmesi sonucunda merkezi bakanlıkların dışında, daha yüksek ücretli ancak daha az prestijli ve daha az güvenceli işleri tercih etmeye başladıkları ortaya konmaktadır. Söz konusu gelişmeler Türk bürokratik seçkinlerin işlerini değiştirerek hızlı ekonomik büyümeye uyum sağlama çabaları olarak yorumlanmaktadır (Roos & Roos, 1970: 76-77). Son olarak Roos ile Roos (1971), bu araştırmalarının verilerinden hareketle Türk bürokratik seçkinlerini 1950’lerden 1970’lere kadar örgütsel ve toplumsal değişim bağlamı içerisinde ele alan bir doktora çalışması yapmışlardır. Bu çalışmalarında ortaya çıkan en önemli sonuç, çağdaş Türk bürokrasisinin kendi ayrıcalıklı statüsünü korumak yerine siyasi ve ekonomik çevresinde değişen şartlara uyum gösterebilen bir yapıya sahip olduğu tezidir.

Aynı dönemde Frederick T. Bent'in ampirik çalışması ise (1969), Türk bürokratların sosyo-ekonomik kökenleri, örgütsel davranışları, yaptıkları işin prestij ve statüsü ile inisiyatif geliştirme ve girişimcilik becerilerini ele almaktadır. Morroe Berger'in (1957) Mısır bürokratlarını incelerken geliştirdiği anket sorularını Türk bürokratlara uygulayan Amerikalı kamu yönetimi uzmanı Bent, 1966 yılında yedi merkezi bakanlıkta istihdam edilen 336 üst düzey Türk bürokratiyle anket yaparak aynı zamanda Mısır ile Türk bürokrasisini karşılaştırma imkânı bulmuştur. Bent'in çalışması, Türk bürokratlarının girişimcilikten ve risk almaktan kaçındıklarını, yasalara aşırı bağlı ve yeniliklere kapalı bir tutum içinde olduklarını, bilimsel ve ampirik yöntemlerden habersiz olduklarını, aynı zamanda teknik ve mesleki eğitimlerinin yetersiz olduğunu iddia etmektedir. Bürokrasinin içinde yer aldığı toplumsal çevrede otoriteryan eğilimler ile dinsel değerlerin güçlü olduğunu ifade eden Bent, Türk bürokrasisini yenilikçi ve girişimci kılmak için daha geniş bir işe alım ağı, risk almayı teşvik eden ödül sisteminin revizyonu ve daha az yapılandırılmış örgütsel düzenlemeler önermektedir. Türk bürokratik seçkinlerin siyasal gücünün siyasetçiler lehine geriletilmesine karşı eleştirel bir konum benimseyen Bent, yerel siyasetçilerin kırsal kesimde dinsel canlanmayı kışkırtma potansiyeli karşısında kentli ve eğitilmiş sivil bürokratların evrensel Batılı değerlerin taşıyıcısı olmaları nedeniyle önemli bir denge unsuru olduğuna dikkat çekmektedir (Bent, 1969: 59).

Literatüre kuşbakışı gözle bakıldığında, Batılı araştırmacıların Türk bürokratik seçkinlerine yönelik ampirik ve tarihsel incelemelerinde sosyoekonomik köken, coğrafi dağılım, eğitimsel düzey ve mesleki dağılım gibi faktörlere odaklandıkları söylenebilir. Bu çerçevede 1950'lerde bürokrasinin çok partili hayat sonrası siyasal sisteme ve liberal ekonomik düzene uyum problemine odaklanılırken, 1960'ların sonuna gelindiğinde kalkınmaya uygun yeni uzman bürokrat tipi tartışılmaya başlanmıştır. İlgili dönemde ekonomik kalkınma sorunu merkezi problem haline gelerek bu kapsamda bürokraside kapsamlı bir idari reform yapılması gerektiği düşünülmüştür. Böylece Türk bürokrasisinin teknik, kültürel ve örgütsel düzeyde ekonomik kalkınma hedefine uygun bir yapıya sahip olup olmadığı meselesi, Batılı araştırmacıların çalışmalarında temel problem haline gelmiştir.

5. Batılı Araştırmacıların Gözünde Örgüt Olarak Türk Bürokrasisi: Verimsizliğin Örgütsel ve Kültürel Nedenleri

Türk bürokrasisinin aynı zamanda 1950'li yıllardan itibaren örgütsel çerçevede bir bütün olarak ele alındığı görülmektedir. Amerikalı uzman Joseph B. Kingsbury'nin Tahir Aktan'ın asistanlığında rapor mantığıyla hazırlanmış çalışması (1955), tarihsel süreç ışığında Türk idaresinin mevcut yapısı, personel yönetimi, işe alım ve memur eğitimi gibi konuları ele almaktadır. Çalışmanın sonunda Türk idaresi genel düzeyde tartışılarak somut çözüm önerileri dile getirilmektedir. Cumhuriyet reformları sayesinde modern bir kamu yönetiminin inşa edildiği belirtilmekte ancak Osmanlı idari mirasının etkilerinin bütünüyle yok edilemediği vurgulanmaktadır. Türk bürokrasisinin mevcut haliyle geleneksel ve çağdaş unsurların bir sentezi durumunda olduğu sonucuna ulaşan Kingsbury, Türk idaresinde memurların dürüst, yolsuzluktan ve kayırmacılıktan uzak olduklarını, bürokratların siyaseten tarafsız ve devlete sadık olduklarını ve üniversitelerdeki en yetenekli gençlerin memuriyete yöneldiklerini ifade etmektedir. Ancak Türk idaresinin modern devletin çağdaş gereksinimlerini karşılamaktan uzak olduğu ifade edilerek eksiklikler şu şekilde sıralanmaktadır: karmaşık ve geniş çaplı hükümet girişimlerini yönetebilecek iyi yetişmiş yönetici eksikliği, mesleki ve teknik olarak yetişmiş kalifiye işçi eksikliği, yetenekli ve becerikli memurları tespit edip onlardan faydalanma konusunda başarısızlık, pek çok departmanda istihdam fazlalığı, memurlarda nemelazımcılık, ilgisizlik ve çaresizlik tutumlarının yaygın olması. Bu sorunlara çözüm olarak modern personel sınıflandırma sistemi, diploma kadar yeteneğin ve istidadın da dikkate

alındığı rekabete dayalı işe alım sistemi, yeteneklerden en yüksek düzeyde faydayı temin edecek performansa dayalı ödül ve yerleştirme sistemi, okullarda müfredatın ekonomik kalkınma hedeflerine uygun olarak yeniden dizayn edilmesi ve personel idaresini koordine edebilecek merkezi bir personel idaresinin kurulması önerilmektedir (Kingsbury ve Aktan, 1955: 46-47). Türk idaresine yönelik raporda belirtilen eksiklikler ve getirilen çözüm önerilerinin, pek çok Batılı rapor ve araştırmada büyük ölçüde aynı içerikle yeniden dile getirildiği söylenebilir.

Lynton K. Caldwell ise (1957), Türkiye'nin güncel idari sorunlarını tarihsel bir perspektifle tartışmaya çalışır. Türk idaresinin yönetsel problemlerinin ekonomik kalkınma ve sanayileşmeyi siyasi bir hedef olarak görmesinden kaynaklandığını savunan Caldwell, Türk bürokrat çevrelerinde yaygın olan özel sektöre ve hür teşebbüse güvensizlik ile yabancılara yönelik düşmanca tutumun Osmanlı mirasıyla ilgili olduğunu belirtir. Türk idaresinde alt düzeyde memurların sorumluluk almaktan kaçındıklarına ve üstlerine karşı dalkavukça bir tutuma sahip olduklarına, yöneticilerin de yetki devrine sıcak bakmadıklarına dikkat çeken Caldwell, önemsiz dahi olsa bütün kararların Bakanlar veya Genel Müdürler tarafından alındığını vurgular. Türk idaresinde kanun ve yazılı kurallara aşırı bağlılık, personel sayısının şişkinliği, bakanlıklar ve departmanlar arasında koordinasyon eksikliği, barem usulü denen ücret ve statü sisteminin eski ve köhnemiş olduğu gibi Batılı rapor ve araştırmalarda dile getirilen pek çok eksiklik sıralanır. Dünya Bankası ve Thornburg raporlarına dayanarak dönemin Demokrat Parti hükümetini ekonomik planlamaya karşı olduğu için eleştiren Caldwell'in değerlendirmesini, planlı kalkınma dönemine geçişin erken bir işareti olarak yorumlamak mümkündür. Yabancı düşmanlığı, aşırı milliyetçilik ve devletçilik uygulamaları ile memurların geleneksel tutum ve davranışlarını eleştiren Caldwell, ekonomik kalkınmanın milliyetçi bir siyasi hedef olarak görüldüğünü, ancak kalkınmayı sağlayabilecek teknik, kültürel ve toplumsal faktörlerin önemsizmediğini ifade etmektedir. Tüm bunlara karşın Türk memurların dürüst ve yolsuzluktan uzak olduğunu, Türkiye'nin Ortadoğu'nun en düzgün işleyen idari sisteme sahip olduğunu vurgulayan Caldwell'in ortaya koyduğu çağdaş Türk bürokrasisi portresinin büyük ölçüde olumsuz olduğu söylenebilir.

Robert Vance Presthus'un makaleleri (1959 ve 1961), Caldwell'in önemine işaret ettiği örgütsel davranış ve bürokratik kültürün idare üzerindeki rolüne odaklanmaktadır. Webergil bürokratik modeli yalnızca teknikler ve yöntemler düzeyinde bir araç olarak kavrayan geleneksel kamu yönetimi yaklaşımını eleştiren Presthus, Batılı bürokratik örgütün Batılı olmayan bir kültürel iklime nasıl uyum sağlayıp gelişebileceğini sorunsallaştırır. Presthus'a göre teknik yardım programları, örgütlerin karmaşık toplumsal boyutlarını göz ardı ederek örgütleri basitçe bağımsız sistemler olarak ele aldıkları için başarısız olmuşlardır. Webergil bürokrasi modelinin Batılı evrensel değerlere dayandığına dikkat çeken Presthus, bu değerlerin içselleştirilmediği kültürlerde bürokratik modelin örgütsel düzeyde az gelişmiş ülkelere transfer edilmesinin istenen sonucu vermeyeceğini ifade eder. Örgütsel davranış üzerinde geleneksel kültürün ve eğitimin belirleyici rolü olduğunu düşünen Presthus'un kültürel analizinde, toplumun geniş kesimini etkisi altına alan geleneksel kültürel yapı ile eğitilmiş seçkin sınıfın zihniyetini şekillendiren eğitim felsefesi eleştirel bir perspektifle sorgulanmaktadır. Türkiye'de eğitim anlayışının pratik odaklı eğitimi değersiz olarak algılama eğiliminde olduğuna dikkat çeken Presthus, Ortadoğu'da gençlerin mavi-yakalı olmak yerine beyaz-yakalı olmayı tercih ettiklerini belirterek söz konusu değer yargısının ekonomik kalkınma üzerindeki olumsuz etkisini vurgular. Presthus'a göre kamu sektöründe hukukçu, felsefeci ve tarihçilerin mühendislerden, jeologlardan, maliyecilerden ve kimyagerlerden çok daha fazla olması ile teknik ve mesleki bilginin yetersiz oluşu, Kıta Avrupası geleneğine dayanan eğitim anlayışının bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Bu bakış açısının bir başka sonucu, üniversitelerde istatistik ve araştırma yöntemleri gibi derslere karşı direnç ve öznel yargılarla bezenmiş kuramsal

yaklaşımı savunma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Daha geniş bir kültürel bağlam içerisinde geleneksel kültürel yapıyı tartışmaya çalışan Presthus, Ortadoğu toplumlarında bürokratik örgüte içkin olan Batılı evrensel değerlerin bulunmadığını vurgular. Örneğin Ortadoğu kültürel ikliminde bir kamu çıkarı düşüncesi olmadığı için aile bağları ve akrabalık hâkim olmakta ve böylece topluluk akrabalık terimleriyle tanımlanarak kişilerarası öznel ilişkiler baskın olmaktadır. Böyle bir vasat içerisinde tarafsızlık, gayrişahsilik ve kamu çıkarı gibi soyut ve evrensel Batılı değerlere göre hareket etmek imkânsızdır. Bu bağlamda İslâm, bütünsel bir hayat düzeni öngören yapısı ve kaderciliği teşvik eden geleneksel değerleri nedeniyle bürokratik örgütlenmenin önündeki kültürel engel olarak karşımıza çıkar (Presthus, 1959: 104-109). Ekonomik kalkınma hedeflerinin nesnel işe alım süreçlerine dayanan, verimlilik esaslı işletilen geniş ölçekli rasyonel bürokratik örgütlerle başarılabileceğini ifade eden Presthus, bürokratik örgütlerin gelişiminin önünde bir engel olarak gördüğü geleneksel kültürel yapıların tasfiye edilmesi gerektiğini savunur.

Türk bürokrasisini örgütsel düzeyde ele alan literatüre genel olarak bakıldığında, Türk idaresinin aşırı merkeziyetçi, köhnemiş barem usulüne ve personel rejimine sahip, bakanlıklar ve kurumlar arasında koordinasyon ve iletişim probleminin yaygın olduğu, memur sayısının gerekenden fazla olduğu hantal bir yapı olarak eleştirildiği görülmektedir. Türk bürokratları ise aşırı yasalıcı bir tutuma sahip, özel sektöre ve yabancı sermayeye karşı şüpheli, kültürel olarak kendisini batılılaşmış ve üstün gören, alt düzey memurlara ve halka karşı güvensiz olarak resmedilmektedir. Alt düzeyde memurların patrimonyal ilişki biçimlerinin hâkim olduğu bir idari hiyerarşide nemelazımcı, pasif ve dalkavukça tutum ve davranışlara sahip oldukları, inisiyatif ve sorumluluk almaktan uzak, nitelik ve eğitim açısından düşük bir profile sahip oldukları ifade edilmektedir. Bu çerçevede Türk idaresinin ekonomik kalkınmaya uygun, çağdaş ve batılı bir örgüte dönüştürülebilmesi için birtakım reçeteler önerilmektedir. Aşırı merkeziyetçiliğe karşı yetki devrinin mümkün olduğu adem-i merkeziyetçi bir idare, çağdaş bir personel rejimi için merkezi bir personel dairesinin kurulması ve Amerikan sınıflandırma esasına dayalı çağdaş bir personel kanunu, eşit işe eşit ücret ilkesi, mevzuatçılık ve kırtasiyecilik problemi için basit ve ayrıntılı olmayan yasa ve kurallar, liyakat ve eğitim problemi için rekabete dayalı işe alım ağı ile merkezi bir sınav ve performans odaklı terfi sisteminin hayata geçirilmesi, kurumlar arası eşgüdüm ve iletişimin güçlendirilmesi için özel bir koordinasyon merkezi kurulması önerilmektedir.

Ancak teknik yardım programları bağlamında evrensel reçete niteliği taşıyan çözüm önerilerinin 1960'lı yıllara gelindiğinde uygulamaya aktarılmasında sorunlar yaşandığı görülmektedir. Gerçekten de 1960'lı yıllar, 1950'li yıllar boyunca yapılan rapor ve araştırmalarda dile getirilen önerilerin hayata geçirilmeye çalışıldığı, Türk bürokrasisine yönelik yasal ve kurumsal düzenlemeler yapıldığı dönüştürücü bir dönemdir. Bu bağlamda Devlet Planlama Teşkilatı ve Devlet Personel Dairesi gibi önemli idari reform kurumlarının ihdas edilmesi ve 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun kabul edilerek yasalaşması, idari reformun merkezi bir konu haline geldiğini göstermektedir. 1960'lı yıllar aynı zamanda bürokrasi ile siyaset arasındaki ilişkilerin yeniden ele alındığı bir dönemdir. Demokrat Parti iktidarları döneminde bürokrasi ile siyaset arasında yüksek olan gerilimin 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından düşmeye başladığı ve birlikte çalışma potansiyelinin geliştiği gözlemlenmektedir (Roos & Roos, 1970; Özbudun, 1995). Bu duruma paralel olarak 1960'lı yıllarda bürokrasi ile siyaset ilişkisi merkezi ilgi konusu olmaktan çıkarak Batılı araştırmacılar için Türk bürokrasisinin teknik, kültürel ve örgütsel düzeyde ekonomik kalkınma hedefine uygun bir yapıya sahip olup olmadığı meselesinin önem kazandığı söylenebilir. Böylece Weber'in bürokrasi modelini evrensel bir idare cihazı olarak gören ve modelin ihraç edilebileceğini varsayan geleneksel kamu yönetimi yaklaşımı yerine karşılaştırmalı kamu yönetimi ile kalkınma yönetimi yaklaşımlarının gündeme geldiği görülmektedir. Bu açıdan Presthus (1959

ve 1961) ile Bent'in (1969) kalkınma yönetimi perspektifinden Türk bürokrasisinin kültürel açıdan ele alan çalışmaları öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'deki teknik yardım uzmanlarına yardımcı olması için Türk idaresi ile ilgili yapılan çalışmaları bir araya getiren, editörlüğünü ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı Kamu Yönetimi Danışmanı Jerry Hopper ile Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde yönetim alanında misafir öğretim üyesi olarak görev yapan Richard Levin'in üstlendiği, Uluslararası Kalkınma Ajansı tarafından basılan "The Turkish Administrator: A Cultural Survey" başlıklı derleme çalışma (1967), dönemin söz konusu eğilimine örnek teşkil eder. Teknik yardım programlarının başarılı olabilmesi için idari davranış üzerindeki çevresel faktörlerin analiz edilmesi gerektiğini vurgulayan Hopper ve Levin, teknik yardım uzmanlarının kültürel ve tarihsel bağlamı bütünüyle ihmal ederek, soyut düzeyde çözüm üretmeye çalıştıklarını ifade etmektedirler (Hopper ve Levin, 1967: 2-5). Teknik yardım programlarının uygulanma biçimlerinin ve evrensel reçetelerin sorgulandığı bir dönemde karşılaştırmalı kamu yönetimi ve kalkınma yönetimi yaklaşımlarının öne çıkması bu açıdan şaşırtıcı değildir.

6. Yerli Araştırmacıların Türk Bürokrasisi İncelemeleri: Modernleşme Paradigmasının İçselleştirilmesi

1970'li yıllara gelindiğinde Batılı araştırmacıların Türk bürokrasisine yönelik ampirik araştırmalarının belirli bir hacme ulaştığı ve söz konusu literatürle ilişkiye geçen yerli araştırmacılarda üretken bir karşılık yarattığı söylenebilir. Bu bağlamda Şerif Mardin (1973), Metin Heper (1973, 1974 ve 1977), Gencay Şaylan (1974), Kurthan Fişek (1975), Ömer Bozkurt (1980) ve Cemil Oktay (1983) gibi yerli sosyal bilimciler çağdaş örgüt ve bürokrasi literatürünü takip ederek 1970'li ve 1980'li yıllarda kuramsal, ampirik ve tarihsel nitelikli araştırmalar yapmışlardır. Batılı araştırmalarla ve modernleşme paradigmasıyla ilişkisi bağlamında Osmanlı-Türk bürokrasisini ele alan çalışmalar içerisinde Şerif Mardin, Metin Heper ve Gencay Şaylan'ın literatürde özel bir yeri olduğunu söylemek gerekir. Bu araştırmacılar Türk bürokrasisini modernleşme problematiği çerçevesinde tarihsel bağlamda incelemişlerdir.

Türkiye'nin siyasi ve ekonomik krizlerin içerisinde düştüğü ve sivil bürokrasinin istikrarlı bir yapı olmaktan uzaklaştığı bir dönemde Şerif Mardin'in Türk siyasetini açıklayabilecek bir anahtar olarak önerdiği merkez-çevre analizi (1973), Osmanlı-Türk bürokratik seçkinlerinin siyasi ve toplumsal konumuna ilişkin tarihsel sürece dayanan bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Mardin'in analizinde modernleşme paradigmasıyla bağlantılı olarak vurgulanan husus, Türkiye'de kentli bürokratik seçkinler ile taşralı eşraf grubu ve geniş köylü kitleler arasında güçlü tarihsel kökenlere sahip bir kopukluğun var olduğu iddiasıdır. Söz konusu tarihsel kopukluk ve çok partili hayata geçiş sonrası yaşanan elitsizleşme süreci siyasi ve toplumsal sorunların temelinde yatan esas problem olarak görülür. Mardin'in Edward Shils'den mülhem söz konusu merkez-çevre analizinde, modernleşme kuramının az gelişmiş ülkelerde bürokrasinin rolü üzerine vazettiği temel siyasi problemin mündemiç olduğunu söylemek mümkündür. Batılı bölge araştırmacılarının siyasi gelişme problemiyle bağlantılı olarak ilgilendikleri temel sorun, geçiş sürecindeki ülkelerde çok-partili hayata geçişle birlikte ortaya çıkan yerel siyasi seçkinler ile kentli bürokratik seçkinler arasındaki potansiyel çatışma unsurlarının, bir başka ifadeyle seçkinler arası muhtemel rekabetin siyasi istikrara bir tehdit oluşturup oluşturmayacağı meselesidir. Geçiş sürecindeki ülkelerde rekabetçi siyasi sistemlerin gelişmesiyle birlikte kırsal bölgelerin çıkarlarını temsil eden yerel siyasetçilerin iktidar olduğu, buna koşut olarak bürokratik geçmişe sahip siyasetçiler ile kentli seçkinlerin ise iktidardan uzaklaşma sürecine girdikleri ifade edilmektedir. Bu bağlamda Huntington'ın "kırsallaşan seçimler" (ruralizing elections) kavramsallaştırması (1968), seçimlerle birlikte köylü kitleler ve yerel seçkinler lehine siyasi güç mücadelelerindeki değişimi açıklamaktadır. Türkiye

bağlamında ise Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılından itibaren merkez-çevre analizinin işaret ettiği yerel siyasi liderler ve eşraf ile devlet seçkinleri arasındaki gerilime odaklanılmaktadır. Gencay Şaylan'ın çalışması (1974) ise merkez-çevre yaklaşımının sınıfsal bir yorumundan hareketle Türkiye'de bürokratik seçkinler ile girişimci grupların siyasal ideolojilerini ampirik olarak incelemektedir. Kapalı bir grup olan ve tarihsel bir geleneğe yaslanarak kendine özgü bir değer sistemi yaratmış olan bürokratik seçkinlerin çok partili hayata geçildikten sonra ayrıcalıklı statüsünü ve ekonomik gücünü kaybettiği için yeni siyasal seçkinler ile mücadele içerisinde olduğunu aktaran Şaylan, 1950'lerden 1970'lere geldiğinde bürokratik seçkinlerin süreç içerisinde burjuva değerlerini içselleştirerek siyasal tutum ve eğilimler açısından kapitalizmle bütünleşme süreci içerisine girdiklerini vurgulamaktadır. Söz konusu çalışmanın kendi dönemi açısından iki önemli yeniliğinden bahsetmek gerekir. İlk olarak Türk bürokratik seçkinler modernleşme kuramı çerçevesinde geçiş sürecinde olan toplumların siyasal gelişme sorunu ekseninde ele alınmaktadır. Bu bağlamda Roos ile Roos'un (1971) çalışmasına benzer bir sonuca ulaşması dikkat çekicidir. İkinci olarak Şaylan'ın çalışması kuramsal çerçevenin ötesinde ampirik bir araştırmaya dayanmaktadır. Bu durum, 1950'li yıllarda başlayan Batılı bölge araştırmacılarının Türk bürokrasisine yönelik araştırmalarının Türk akademi çevresinde belirli bir karşılık yarattığını ve ampirik araştırma kültürünün gelişmeye başladığını göstermektedir. Ancak aynı zamanda yerli araştırmacıların modernleşme paradigması tarafından öngörülen problemleri verili olarak kabul etme eğilimi içerisine girdikleri de söylenmelidir. Bu açıdan bakıldığında söz konusu merkez-çevre analizinin Türk bürokrasisinin çözümlenmesinde yaygın şekilde kullanılan bir şablona dönüşmesi modernleşme paradigmasının içselleştirildiği şeklinde yorumlanabilir.

Türkiye'nin tarihsel gelişimi ve modernleşme sürecinde Osmanlı-Türk bürokrasisinin oynadığı rolü anlama çabasının bir ürünü olarak Metin Heper tarafından geliştirilen devlet-merkezci kuramsal çerçeve, Mardin'in merkez-çevre analiziyle paralellikler arz etse de münhasır olarak bürokrasi olgusuna odaklanmasıyla Mardin'in sosyokültürel analiz çerçevesini siyasi ve kurumsal bir boyuta taşımaktadır. Heper'in doktora (1974) çalışmasında peşine düştüğü temel soru, batılılaşma sürecinde Batı'dan aktarılan kurumlara rağmen Osmanlı-Türk devletinde siyasal kurumlar ile bürokrasi arasındaki ilişkilerin neden dengeli bir biçimde gelişmediği problemidir. Tanzimat döneminden itibaren gözlenen yapısal-işlevsel farklılaşmaya paralel olarak bürokraside biçimsel rasyonellik doğrultusunda norm kategorileri gelişmediğini vurgulayan Heper, Batı'nın tarihsel süreci ile karşılaştırmalı analizinde Osmanlı-Türk bürokrasisinin özgünlüğünü çözümlenmeye çalışır. Yapısal-işlevsel farklılaşmanın bir toplumda ortaya çıkması için normatif kategorilerin geleneksel değer sistemlerinden özgürleşmesi gerektiğini ve böylece esnek norm düzeyine geçilebileceğini vurgulayan Heper, Batı Avrupa toplumlarında esnek norm kategorilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte Orta Çağ'ın geleneksel toplumsal yapısının çözümlenerek yerini toplumsal sınıfların aldığını ifade eder. Böylece Batı'da modernleşme süreciyle birlikte temel siyasal çatışmanın sosyoekonomik alanda gerçekleştiği vurgulanır. Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinde ise değişime yol açan temel çatışmanın kültürel alanda gerçekleştiğini ifade eden Heper, uzun süre boyunca dini kuralların egemen olmasının normların esnekleşmesine engel oluşturduğunu düşünür. Böylece esnek bir norm düzeyinden yoksun şekilde yapısal-işlevsel farklılaşma sürecine girildiğini, bu durumun da dengesiz bürokratik gelişime yol açtığını ifade eder. Bir başka deyişle, Heper'e göre, emredici katı İslami hükümler altında laikleşme sorunu etrafında gelişmek zorunda kalan sivil bürokrasi, yapısal-işlevsel farklılaşmaya dayanan esnek bir kültürel örüntü geliştirememiştir. Böylece Tanzimat döneminden itibaren sivil bürokrasinin modernleşme sürecinde oynadığı öncü rol bürokratik yönetim geleneğinin oluşmasına neden olmuştur. Söz konusu yönetim geleneğinin bir vargısı olarak bürokratlardan siyasal normları benimsemeleri beklenmiş, verimlilik ve benzeri idari ilkeler ise ikinci planda kalmıştır. Cumhuriyet'le birlikte emredici İslami hükümlerin yerini emredici laik

hükümlerin aldığı belirten Heper, Osmanlı-Türk bürokrasisinin verimlilik ekseninde gelişmesine imkân veren normatif esneklik durumunun oluşmadığını ifade eder. Böylece ulaşılan sonuç, sanayileşmiş toplumlarda girişimci orta sınıfların çıkarları doğrultusunda sivil bürokrasiye kendi değerlerini empoze ettikleri bir tarihsel süreci açıklamak üzere geliştirilen Weber'in bürokrasi kuramıyla Osmanlı-Türk bürokrasisinin açıklanamayacağı tezidir. Daha sonraki çalışmalarını Türk bürokrasisinin Batı'dan tarihsel bağlamda farklılaşması problemi üzerine derinleştiren Heper, bu arayışının bir neticesi olarak karşılaştırmalı kamu yönetimi ve kalkınma idaresi alanlarıyla ilgili ilk kuramsal çalışmalara imza atan yerli araştırmacı olarak karşımıza çıkar (Heper, 1973; Heper & Berkman, 1980). Söz konusu çalışmalarında Heper'in amacı, geleneksel kamu yönetimi ile klasik modernleşme yaklaşımına karşı az gelişmiş ülkelerin toplumsal, siyasi, kültürel ve ekonomik koşullarını dikkate alan karşılaştırmalı kamu yönetimi ve kalkınma yönetimi disiplinlerini Türkiye'de tanıtarak söz konusu disiplinler çerçevesinde daha fazla yerli araştırma yapılmasını teşvik etmektir. Heper doçentlik çalışmasında ise (1977) patrimonyal, hukuki-rasyonel ve rasyonel-üretken ideal-tip bürokrasi kavramları ışığında Türk kamu bürokrasisinde örgütsel davranış ve tutumları ampirik olarak ele almaktadır. Heper'in ampirik araştırması, bazı bakanlıklardaki ve bu bakanlıkların bazı birimlerindeki idarecilerin, birbirlerine oranla ne ölçüde patrimonyal ne ölçüde hukuki-rasyonel ve rasyonel-üretken özellikler gösterdiğini saptamaya çalışmaktadır. Bu açıdan çalışmanın Türk bürokrasisinde modernleşme ve gelenekçilik eğilimlerinin genel görünümünü çıkarmayı amaçladığı söylenebilir. Türk bürokrasi yazınında merkezi bir akademik figür olan Heper'in söz konusu araştırmaları incelendiğinde, modernleşme paradigmasının öngördüğü sorun ve temalar çerçevesinde çalışmalar yapan Batılı bölge araştırmacıları ile ortak bir kuramsal zemine dayandığı görülebilir. Bu çerçevede Riggs, Presthus, Berger ve Bent'in çalışmalarını takip eden, yapısal-işlevselci kurama bağlı olan ve Osmanlı-Türk bürokrasisinin tarihsel analizinde modernleşme kuramının öncü isimlerinden olan, tarihsel sosyolog Samuel Eisenstadt'ın (1963) Osmanlı'yı da dahil ettiği "tarihi bürokratik imparatorluklar" kategorisini temel çıkış noktası olarak benimseyen Heper, Osmanlı-Türk bürokrasisinin tarihsel olarak farklılaşması problemine odaklanarak Weber'in bürokrasi kuramının ardındaki girişimci orta sınıflara özgü verimlilik ve etkinlik gibi değerlerin Türkiye bağlamında niçin gelişmediğini tartışmaktadır⁴.

7. Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası çok partili siyasal hayata geçiş ile ekonomik ve siyasal liberalizasyon sürecine giren Türkiye'nin, Batılı araştırmacılar için modernleşme paradigmasının kuramsal varsayımlarının sınanabileceği siyasal ve toplumsal bir laboratuvar olarak düşünüldüğü söylenebilir. Bu çerçevede 1950'li yıllarda Türk bürokrasisinin çok partili hayata uyum sağlayıp sağlayamayacağı soruşturulmuş ve bürokratların Türk toplumunu temsil etme kabiliyetleri ampirik olarak incelenmiştir. Türk bürokratik seçkinlerinin siyasi güçleri ve toplumsal statülerinde yaşanan değişimleri nasıl algıladıkları, gelişmeler karşısında nasıl tepki verdikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu problem çerçevesinde üst düzey bürokratların sosyoekonomik konumu ve coğrafi dağılımı, aldıkları eğitimin niteliği, siyasi ve toplumsal konular hakkındaki görüşleri ampirik olarak soruşturularak bir profil ortaya konmuştur. Kısaca toplumsal köken, coğrafi dağılım ve eğitim seviyesi açısından son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun bürokratik mekanizmasında var olduğu saptanan seçkin eğilimin tek-parti döneminde de sürdürüldüğünü ortaya koyan Batılı araştırmacılar, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasal modernleşme ve ekonomik

⁴ Heper'in modernleşme sürecine ilişkin analizinin Berkes'in (1964) etkisiyle seküler, normatif ve kültüralist bir mahiyet taşıması ayrıca değerlendirilmesi gereken bir husustur. Osmanlı-Türk modernleşme süreci aktörlerinin teleolojik bir yaklaşımla "sekülerleştirildiğine" ilişkin güçlü bir eleştirel analiz için bkz. Kırmızı, A. (2019). 19. Yüzyılı Laiksizleştirmek: Osmanlı-Türk Laikleşme Anlatısının Sorunları, Cogito, 94, 93-109.

kalkınma hedefleriyle uyumlu, yeni gelişmelere uyum sağlayabilen bir bürokratik kadro inşa etmesi gerektiğine işaret etmektedirler. Bu bağlamda Türk bürokratik seçkinlerin toplum üzerinde aşkın konumu eleştirisi konusu olmaktadır. Bürokrasinin istihdam ağının toplumun geneline teşmil edilmesi gerektiği düşüncesi, Türkiye'nin siyasi ve idari sorunlarına bir çözüm olarak önerilmektedir (Chambers, 1964; Dodd, 1965-b; Podol, 1967). Böylece Türk bürokratik seçkinlerinin hem yerel siyasi seçkinlerle ve kendi uhdesinde çalışan alt düzey memurlarla hem de geniş köylü kitleleriyle daha sağlıklı ilişkiler geliştirebileceği düşünülmekte, çok partili hayata geçiş sonrası önemli bir sorun haline gelen merkezi kentli bürokratik seçkinler ile çevrede yer alan eşraf, tüccar ve köylü kitleler arasındaki kopukluğun telafi edilebileceği tasarlanmaktadır. 1960'lı yıllardan itibaren bürokratik seçkinlere ilişkin araştırmalar giderek ekonomik kalkınma problemi etrafında tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin kalkınması için sınıfsal geçişlerin mümkün olduğu dinamik bir toplumsal yapıya kavuşması gerektiği vurgulanarak bu açıdan Türk bürokratik seçkinlerine, toplumda sınıf atlamak ve statü kazanmak isteyen aşağı tabakalardan gelen gruplarda karakteristik olarak bulunan enerjiden yoksun olduğu eleştirisi getirilmektedir. Türk bürokratlarının toplumsal ve eğitimsel temellerinin, yükselmelerinin doğal ve zahmetsiz olduğunu gösterdiği ifade edilmektedir (Dodd, 1965-a: 274). Bürokratik seçkinlerin aldıkları eğitime ve mesleki dağılımına odaklanan Batılı araştırmacılar, geleneksel seçkinlerin mesleki profesyonellik karşılığı bir geleneksel eğitim sürecinden geçtiklerini ve hukukçulardan, felsefecilerden ve tarihçilerden oluştuğunu ifade etmektedirler. Geleneksel bürokratik seçkinlerin aldıkları eğitimin doğal bir sonucu olarak bilimsel ve ampirik metotlardan habersiz oldukları, aynı zamanda teknik bilgilerinin yetersiz olduğu vurgulanmaktadır. Böylece Türk idaresinin karmaşık ve teknik uzmanlık isteyen modernleşme sürecini sağlıklı bir şekilde yürütebilmesinin zor olduğu ifade edilmektedir. Bu duruma bir çözüm olarak Batılı araştırmacılar geleneksel bürokrat tipi yerine Türk bürokrasisinin ekonomik, bilimsel ve teknik konularda uzmanlaşmış mesleki bürokrat tipine ihtiyaç duyduğunu ifade etmekte ve bu çerçevede mühendis, jeolog, kimyager, hesap uzmanı, doktor gibi fen ve teknik bilimler alanında meslek sahibi olan bürokratların sayılarının artması gerektiğine işaret etmektedirler (Bent, 1969: 53-54; Presthus, 1959: 107). Nihayetinde Türk bürokratik seçkinlerin İkinci Dünya Savaşı sonrası liberal siyasal model çerçevesinde siyasi ve ekonomik gelişmelere uyum sağlayabilen bir yapıya evrilme imkânı soruşturulmaktadır.

Bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen Türk bürokrasisi literatürünün gelişim seyri ve dayandığı kuramsal temeller tartışılmıştır. Bürokratik seçkinlere odaklanan literatürün 1950'li yıllarda siyasal gelişme, 1960'larda ise ekonomik kalkınma problemi etrafında Batılı liberal demokrasi modelinin imkânını soruşturduğu, Türk bürokrasisini bütünsel olarak inceleyen çalışmalarda ise verimsizlik probleminin örgütsel, tarihsel ve kültürel bağlamlar içerisinde ele alındığı ortaya konmuştur. Nihayetinde Türk bürokrasisine yönelik oluşan çağdaş literatürün ilgilendiği problemler ve temalar incelenerek modernleşme paradigmasının temel kuramsal çerçeveyi oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda literatürde Türk bürokrasisi için tespit edilen problemler ile önerilen çözümlerin örtük bir biçimde belirli bir ideal Batılı bürokratik modeli varsaymış olması, evrensel bir normatif reçete niteliği taşıyan modernleşme paradigmasının bürokrasi araştırmalarına yön verdiğini göstermektedir. Akademik ilginin çok partili hayata geçiş ve ekonomik liberalizasyon problemi bağlamında Türk bürokratik seçkinlerinde toplanması, geleneksel hukukçu bürokrat tipi yerine teknik uzmanlığı olan mesleki bürokrat tipinin önerilmesi, Türk bürokrasisine yönelik araştırmalarda ampirik yöntemlerin tercih edilmesi ve ampirik araştırma kültürünün akademi çevrelerinde yaygınlaştırılmasının hedeflenmesi, Türk bürokrasisinin verimsizliğine yönelik tarihsel, kültürel ve örgütsel açıklamaların belirli bir ideal model varsayması gerekliliği gibi pek çok husus modernleşme paradigmasının çağdaş Türk bürokrasisi literatüründe temel metodolojik zemini oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda 1950'li yıllarda Batılı

araştırmacılar eliyle gelişmeye başlayan Türk bürokrasisine yönelik ağdaş literatürün seyri takip edilerek 1970’li yıllara gelindiğinde Mardin, şaylan ve Heper’in çalışmaları rnekleğinde yerli sosyal bilimcilerin araştırmalarının modernleşme paradigmasından nasıl ilham almış olabilecekleri tartışılmaktadır. Böylece bu makalede, İkinici Dünya Savaşı sonrası gelişen ağdaş literatür takip edilerek sosyal bilimlerin bir araştırma nesnesi olarak Türk bürokrasisi konusunun modernleşme paradigması çerçevesinde normatif bir boyuta sahip olduğu ortaya konmuştur. İlgili literatürün 1980 sonrasında yaşanan dönüşümle birlikte nasıl evrildiği ve günümüze ulaşan seyri ise müstakil bir araştırmayı hak etmektedir.

Kaynakça

- Abadan, N. (1956). Amme idaresinde son gelişmeler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 402-422.
- Adal, H. Ş. (1938). Bürokrasi. *Siyasi İlimler Mecmuası*, 87, 100-102; 88, 169-172; 89, 241-244.
- Ali, İ. (1930). İdarelerde rasyonalizasyon. *Türk İdare Dergisi*, 31, 2036-2087.
- Altun, F. (2017). *Modernleşme kuramı: eleştirel bir giriş*. İstanbul: İnsan.
- Bent, F.T. (1969). The turkish bureaucracy as an agent of change. *Journal of Comparative Administration*, 1(1), 47-64.
- Berger, M. (1957). *Bureaucracy and society in modern egypt: a study of the higher civil service*. Princeton: Princeton University Press.
- Berkes, N. (1964). *The development of secularism in Turkey*. Montreal: McGill University Press.
- Birkhead, G. & Armaoğlu, F. (1956). *Siyasal Bilgiler Fakültesi 1946-1955 mezunları hakkında bir araştırma*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Bozkurt, Ö. (1980). *Memurlar: Türkiye'de kamu bürokrasisinin sosyolojik görünümü*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Caldwell, L. K. (1957). Turkish administration and the politics of expediency. Ed. Siffin, W.J. *Toward the comparative study of public administration*, (117-144), Indiana University: Bloomington.
- Chambers, R.L. (1964). Bureaucracy: Turkey, Ed. Rustow, D.A. & Ward, R.E. *Political Modernization in Japan and Turkey*, (301-327), Princeton: Princeton University Press.
- Çanaklı, L.A. (2011). *Türk Romanında Bürokrasi ve Memurlar*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Davison, R.H. (1963). *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*. Princeton: Princeton University Press.
- Dodd, C.H. (1965-a). The social and educational background of Turkish officials. *Middle Eastern Studies*, 1 (3), 268-276.
- Dodd, C.H. (1965-b). Administrative reform in Turkey. *Public Administration*, 43 (1), 71-84.
- Eisenstadt, S. N. (1963). *The political systems of empires*. New York: Free Press of Glencoe.
- Eisenstadt, S. N. (1965). Gelişmekte olan ülkelerde ve yeni devletlerde beliren bürokrasi sorunları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 227-244.
- Ercan, F. (2018). *Modernizm, kapitalizm ve azgelişmişlik*. İstanbul: Bağlam.
- Etem, M. (1931). Devlet müesseselerinde rasyonalizasyon. *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, 2, 7-9.
- Findley, C. V. (2016). *Kalemiyeden mülkiyeye Osmanlı memurlarının toplumsal tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fişek, K. (1975). *Yönetim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Frey, F.W. & Payaslıoğlu, A. T. (1958). Babalarının mensup olduğu meslekler bakımından Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri üzerinde bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13 (03), 225-243.
- Frey, F.W. (1965). *The Turkish political elite*. Massachusetts: MIT Press.
- Gulbenkian Komisyonu (2014). *Sosyal bilimleri açın: sosyal bilimlerin yeniden yapılanması üzerine rapor*. İstanbul: Metis.
- Güler, B. A. (1994). Nesnesini arayan disiplin: kamu yönetimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 27 (4), 3-19.
- Güler, B. A. (1996). *Yeni sağ ve devletin değişimi: yapısal uyarılama politikaları*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Heper, M. (1973). *Modernleşme ve bürokrasi: karşılaştırmalı kamu yönetimine giriş*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Heper, M. (1974). *Bürokratik yönetim geleneği*. Ankara: ODTÜ İdari İlimler Fakültesi.
- Heper, M. (1977). *Türk kamu bürokrasisinde gelenekçilik ve modernleşme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Heper, M. & Berkman Ü.A. (1980). *Development administration in Turkey: conceptual theory and methodology*. İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Hopper, J.R ve Levin, R.L (Ed.) (1967). *The Turkish administrator: a cultural survey*. Ankara: USAİD.
- Huntington, S.P. (1968). *Political order in changing societies*. New Haven: Yale University Press.
- Huntington, S.P. (1971). The change to change: modernization, development and politics. *Comparative Politics*, 3 (3), 283-322.
- Hyman, H., Frey F.W. & Payaslıoğlu, A. (1958). The values of Turkish college youth. *Public Opinion Quarterly*, 22 (3), 275-291.

- Keskin, N. (2006). Türkiye'de kamu yönetimi disiplininin 'köken' sorunu. *Amme İdaresi Dergisi*, 39 (2), 1-28.
- Keyder, Ç. (2004). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*. İstanbul: Metis.
- Kırmızı, A. (2019). 19.Yüzyılı laiksizleştirmek: Osmanlı-Türk laikleşme anlatısının sorunları. *Cogito*, 94, 93-109.
- Kingsbury, J.B. & Mihçioğlu, C. (1954). *Türk devlet teşkilâtında personelin yetiştirilmesi hakkında rapor*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Kingsbury, J.B. & Aktan, T. (1955). *The public service in Turkey: organization, recruitment and training*. International Institute of Administrative Sciences.
- Knöbl, W. (2017). Ömrünü tamamlamayacak teoriler: modernleşme teorisinin asla sona ermeyen hikayesi. Ed. Delanty, G. & Işın, E.F., *Tarihsel sosyoloji: temeller ve tartışmalar*, (161-179). İstanbul: Isık Yayıncılık.
- Köker, L. (2007). *Modernleşme, kemalizm ve demokrasi*. İstanbul: İletişim.
- Lerner, D. (1958). *The passing of traditional society: modernizing the Middle East*. New York: Free Press.
- Lewis, B. (1961). *The emergence of modern Turkey*. Oxford: Oxford University Press.
- Mardin, Ş. (1962). *The genesis of young Ottoman thought: a study in the modernization of Turkish political ideas*. Princeton: Princeton University Press.
- Mardin, Ş. (1973). Center-periphery relations: a key to Turkish politics?. *Daedalus*, 102(1), 169-190.
- Matthews, A.J.T. (1955). *Yetişen Türk idarecileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özbudun, E. (1995). Türkiye'de devlet seçkinleri ve demokratik siyasal kültür, Ed. Özbudun, E., *Türkiye'de demokratik siyasal kültür*, (1-42). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Presthus, R. V. (1959). The social bases of bureaucratic organization. *Social Forces*, 38(2), 103-109.
- Presthus, R.V. (1961). Weberian v. welfare bureaucracy in traditional society. *Administrative Science Quarterly*, 6(1), 1-24.
- Roos, L.L. & Roos, N.P. (1968). Changing patterns of Turkish public administration. *Middle Eastern Studies*, 4(3), 270-295.
- Roos, L.L. & Roos, N.P. (1969). Bureaucracy in the Middle East: some cross-cultural relationships. *Journal of Comparative Administration*, 1(3), 281-299.
- Roos, L.L. & Roos, N.P. (1970). Administrative change in a modernizing society. *Administrative Science Quarterly*, 15(1), 69-78.
- Roos, L.L. & Roos, N.P. (1971). *Managers of modernization: organizations and elites in Turkey (1950-1969)*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Rustow, D.A. (1964). Military: Turkey, Ed. Rustow, D.A. & Ward, R.E. *Political modernization in Japan and Turkey*, (352-388), Princeton: Princeton University Press.
- Rustow, D.A. (1969). Turkey: the modernity of tradition. Ed. Pye, L.W. & Verba, S. *Political culture and political development*, (171-198), Princeton: Princeton University Press.
- Szyliowicz, J.S. (1966). *Political change in rural Turkey: Erdemli*. Hague and Paris: Mouton Company.
- Şaylan, G. (1974). *Türkiye'de kapitalizm, bürokrasi ve siyasal ideoloji*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Oktay, C. (1983). *Yükselen istemler karşısında Türk siyasal sistemi ve kamu bürokrasisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Wallerstein, I. (1998). Soğuk savaş dönemi alan araştırmalarının öngörülme sonuçları, Ed. Chomsky, N., *Soğuk savaş ve üniversite*, (209-244), İstanbul: Kızıl Elma.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The aim of this article is to reveal the development of the contemporary Turkish bureaucracy literature and the theoretical foundations on which it is based after the Second World War. In this context, it is claimed that the Turkish bureaucracy literature which was shaped by the contributions of Western area researchers in the 1950s and 1960s, developed around the problems envisaged by the modernization paradigm. In order to justify this claim, it is presented in the context of modernization theory why bureaucracy gained importance in regions that were considered as underdeveloped in the post-Second World War period.

It is predicted that bureaucracies in underdeveloped countries will assume critical roles in the processes of economic development, political development, social and cultural change. In this way, bureaucracy and administrative apparatus, which is thought to have a managerial position in underdeveloped countries, has become a shining subject for area researchers who need to give direction and shape to the modernization process. It can be said that behind the interest in the bureaucracies of the underdeveloped countries after the Second World War, it is aimed to know what kind of role bureaucracies will play in the face of new political and economic developments, and thus to carry out the modernization process in a controlled and healthy way.

Findings

It can be said that Turkey, which entered the process of economic and political liberalization with the transition to multi-party political life after the Second World War, is considered as a political and social laboratory for Western researchers where the theoretical assumptions of the modernization paradigm can be tested. In this context, it was investigated whether the Turkish bureaucracy could adapt to multi-party life in the 1950s and the ability of bureaucrats to represent Turkish society was empirically examined. It has been tried to explain how the Turkish bureaucratic elites perceive the changes in their political power and social status and how they react to the developments. Within the framework of this problem, the socioeconomic position and geographical distribution of senior bureaucrats, the quality of the education they received, their views on political and social issues were empirically investigated and the profile of Ottoman-Turkish bureaucrats was revealed. Western researchers, who revealed that the elitist tendency determined in the bureaucratic mechanisms of the late Ottoman Empire in terms of social origin, geographical distribution and education level continued in the single-party period, point out that Turkey should build a bureaucratic staff that is compatible with the political modernization and economic development goals after the Second World War and can adapt to new developments. In this context, the transcendent position of the Turkish bureaucratic elite on society is the subject of criticism. The idea that the employment network of the bureaucracy should be extended to the general public is suggested as a solution to Turkey's political and administrative problems. Thus, it is thought that the Turkish bureaucratic elite can develop healthier relations both with the local political elite and with the low-level civil servants working under their own responsibility, as well as with the large masses of peasants. It is envisaged that the disconnection between the central urban bureaucratic elite and the gentry, merchants and peasant masses, which has become an important problem after the transition to multi-party life, can be compensated.

Since the 1960s, research on bureaucratic elites has been increasingly discussed around the problem of economic development. Western researchers, focusing on the education and occupational distribution of the bureaucratic elite, state that the traditional elite has gone through an anti-professional traditional education process and is composed of jurists, philosophers, and historians. It is emphasized that traditional bureaucratic elites are unaware of scientific and empirical methods as a result of the education they receive and at the same time their technical knowledge is insufficient. Thus, it is stated that it is difficult for the Turkish administration to properly carry out the modernization process that requires complex and technical expertise. As a solution to this situation, Western researchers state that instead of the traditional bureaucrat type, the Turkish bureaucracy needs a professional bureaucrat type who specializes in economic, scientific and technical issues, and in this context, they point out that the number of bureaucrats who have professions in the field of natural and applied sciences such as engineers, geologists, chemists, accountants, doctors should increase.

Conclusion

In this article, the course of development of the Turkish bureaucracy literature that developed after the Second World War and the theoretical foundations on which it is based are discussed. It has been revealed that the literature focusing on bureaucratic elites investigated the possibility of the Western liberal democracy model around the problem of political development in the 1950s and economic development in the 1960s, while studies examining the Turkish bureaucracy as a whole dealt with the problem of inefficiency in organizational, historical and cultural contexts. Finally, it was concluded that the literature developed around the problem areas foreseen by the modernization paradigm. In this context, by investigating the possible relevance and connections of the researches of local social scientists with the modernization theory in the 1970s, it was stated that the subject of Turkish bureaucracy as a research object was handled within a normative framework.

Yetişkin Bireylerde Psikolojik Sağlamlığın Yordayıcısı Olarak Cinsiyet, Çocukluk Çağı Travmaları, Yaşamda Anlam ve Öz Şefkat*¹

Gender, Childhood Traumas, Meaning in Life and Self-Compassion as Predictors of Resilience among Adults

Nur Yağmur ARAS ^a , Nursel TOPKAYA ^b , Ertuğrul ŞAHİN ^c

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1168719](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1168719)

ÖZ	ABSTRACT
<p>Bu araştırmanın amacı yetişkin bireylerde cinsiyet, çocukluk çağı travmaları, yaşamda anlam ve öz şefkatin psikolojik sağlamlığı yordayıcı rolünü incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye'nin farklı şehirlerinde yaşamakta olan 266 yetişkin birey oluşturmuştur. Araştırmaya katılan yetişkin kişilerin yaşları 18 ila 60 arasında değişmekte olup ortalama yaşı 25.81'dir. Katılımcılar Demografik Bilgi Formu, Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği, Yaşamda Anlam Ölçeği, Öz Şefkat Ölçeği ve Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinden oluşan bir veri toplama aracını cevaplamıştır. Verilerin analizinde Pearson korelasyon analizi, çoklu regresyon analizi ve göreceli önem analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda cinsiyet ve çocukluk çağı travmalarının yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlığın anlamlı birer yordayıcısı olmadığı bulunmuştur. Yaşamda anlam ve öz şefkatin ise yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlığın pozitif anlamlı birer yordayıcısı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, gerçekleştirilen göreceli önem analizi sonuçları yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlığın en önemli yordayıcısının öz şefkat olduğunu ve bu değişkenin regresyon modeli tarafından açıklanan varyans oranının yaklaşık olarak %88'ini tek başına açıkladığını göstermiştir. Ruh sağlığı uzmanları yetişkin bireylerin psikolojik sağlamlıklarını geliştirmeye yönelik ruh sağlığı müdahalelerinde danışanlarının öz şefkat ve yaşamda anlam düzeylerinin artırılmasına odaklanarak verdikleri hizmetlerin etkililiğini artırabilir.</p>	<p>The aim of this study is to examine the predictive role of gender, childhood traumas, meaning in life and self-compassion in resilience among adults. Participants consisted of 266 adults living in different cities of Turkey. The ages of the adults participating in this study ranged from 18 to 60, with an average age of 25.81 years. Participants answered a data collection instrument consisting of demographic information form, Childhood Trauma Questionnaire, Meaning in Life Scale, Self-Compassion Scale and Brief Resilience Scale. Data were analyzed using Pearson correlation analysis, multiple regression analysis and relative importance analysis. Results of this study suggested that gender and childhood traumas were not significant predictors of resilience among adults. However, meaning in life and self-compassion were found to be positive predictor of resilience in adults. On the other hand, the results of the relative importance analyses consistently showed that the most important predictor of resilience in adults is self-compassion, and this variable alone explains approximately 88% of the explained variance rate by the regression equation. Mental health professionals can increase the effectiveness of their services by focusing on increasing their clients' levels of self-compassion and meaning in life in mental health interventions aimed at improving the resilience of adults.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Yetişkin Bireyler, Cinsiyet, Çocukluk Çağı Travmaları, Yaşamda Anlam, Öz Şefkat, Psikolojik Sağlamlık</p>	<p>Keywords</p> <p>Adult Individuals, Gender, Childhood Traumas, Meaning in Life, Self-Compassion, Resilience</p>

¹ Bu çalışmanın taslağı 17-19 Eylül 2022 tarihlerinde düzenlenen 4. Avrasya Pozitif Psikoloji Kongresinde özet bildiri olarak sunulmuştur.

^a Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Email: nuryagmuraras@hotmail.com

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

^b Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık. nursel.topkaya@comu.edu.tr

^c Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Sabuncuoğlu Şerafeddin Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri. ertugrulsahin@amasya.edu.tr

1. Giriş

Gerçekleştirilen araştırmalar olumsuz deneyimlere maruz kalmış kişilerin, yaşadıkları olumsuz olaylara karşı verdikleri tepkilerde farklılıklar olduğunu göstermektedir. Bazı kişiler bu olumsuz olaylar sonrasında travma sonrası stres bozukluğu (Kardaş ve Tanhan, 2018), depresyon (Çakır, Gündüz, Turan, Güleş ve Aker, 2014) veya madde bağımlılığı (Kural, Evren ve Çakmak, 2005) gibi sorunlar yaşarken, bazı kişilerde ise yaşadıkları travmatik olaylar karşısında bu gibi psikolojik sıkıntılar ortaya çıkmamakta ve yaşanan travmatik olaya rağmen işlevselliğini iyi bir şekilde sürdürerek yaşamlarına devam edebilmektedir. İnsanların yaşamlarında karşılaştığı stresli durumların ve olumsuz yaşam olaylarının neden bazı bireylerde psikolojik sorunlara sebep olup bazılarında psikolojik sorunlara neden olmadığına anlaşılmasında bireylerin olumlu psikolojik niteliklerden biri olan psikolojik sağlık kavramı üzerinde durulmaktadır (Cutuli, Herbers, Masten ve Reed, 2021; Hu, Zhang ve Wang, 2015; Lee ve diğerleri, 2013).

Psikolojik sağlık bireylerin zorluklar yaşamasına rağmen olumlu uyum sağlama, akıl ve ruh sağlığı ve işlevselliğini koruyabilme yeteneği hakkında bilgi veren önemli bir pozitif psikoloji kavramıdır (Amerikan Psikologlar Birliği, 2015; Herrman ve diğerleri, 2011; Smith ve diğerleri, 2008; Ungar ve Theron, 2020). Literatürde sıklıkla ele alınan bir kavram olmasına rağmen psikolojik sağlık ile ilgili üzerinde uzlaşılan bir tanım bulunmamaktadır. Örneğin, Rahat ve İlhan (2016) psikolojik sağlık kavramını kişinin yaşadığı stresli durumlara rağmen iyileşebilme yeteneği olarak tanımlamaktadır. McEwen, Gray ve Nasca'ya (2015) göre psikolojik sağlık bireyin yaşadığı zorluklar karşısında bile olumlu bir sonuca ulaşabilmesidir. Connor, Davidson ve Lee (2003) ise psikolojik sağlamlığı zorluklara rağmen büyüme ve gelişme özelliğine sahip olmak olarak kavramlaştırmaktadır. Amerikan Psikologlar Birliğine (2015) göre ise psikolojik sağlık bireylerin çok güç ya da zorlayıcı yaşam deneyimlerine uyum sağlama süreci ve sonucudur. Bu süreç ve sonuç bireylerin zihinsel, duygusal ve davranışsal esnekliklerini kullanmasını ve içsel veya dışsal taleplere uyum sağlamasını gerektirmektedir. Psikolojik sağlık tanımlarının iki önemli nokta üzerinde durduğu görülmektedir. Bunlardan ilki bireylerin boşanma, sevdiği birini kaybetme, ani bir hastalığa yakalanma ya da işini kaybetme gibi stres verici olumsuz yaşam deneyimleri geçirmesi iken diğerinin bireyin doğuştan getirdiği uyum kapasitesini bu olumsuzlukların üstesinden gelmek için kullanması sonucu bu olumsuz yaşam deneyimlerine olumlu bir şekilde uyum sağlaması olduğu görülmektedir.

Gerçekleştirilen araştırmalar psikolojik sağlamlığı yüksek olan bireylerin fiziksel, ruhsal ve sosyal iyi oluşlarının da yüksek düzeyde olduğunu ve stresli durumlarla daha iyi bir şekilde başa çıkabildiğini göstermektedir (Gardner ve Stephens-Pisecco, 2019; Hu ve diğerleri, 2015; Lee ve diğerleri, 2013; Park ve diğerleri, 2022). Örneğin, Park ve diğerleri (2022) psikolojik sağlık kaynakları yüksek olan bireylerin kalp ve damar hastalıklarına yakalanma olasılıklarının daha düşük olduğunu bulmuştur. Lee ve diğerleri (2013) tarafından gerçekleştirilen meta-analiz çalışmasında ise psikolojik sağlamlığın iyimserlik, olumlu duygulanım, benlik saygısı, öz yeterlilik ve sosyal destek ile pozitif yönde ilişkili iken, kaygı, stres, depresyon, olumsuz duygulanım ve travma sonrası stres belirtileriyle negatif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Gardner ve Stephens-Pisecco (2019) da gerçekleştirdikleri literatür taramasında, psikolojik sağlamlığı yüksek olan bireylerin duygu düzenleme ve ilişki kurma becerileri yüksek, kendilerine yönelik olumlu bir benlik algısına sahip, dayanıklı, bilişsel becerileri yüksek ve işlevsel başa çıkma becerilerini kullanan bireyler olma eğiliminde olduğunu bulmuştur. Bu nedenle, bireylerde psikolojik sağlık düzeylerinin artırılması onların ruh sağlıklarını ve sosyal işlevselliğini korumalarına yardımcı olabilir.

Psikolojik sağlamliğın yaşam boyu gelişimini açıklayan değişken ve birey odaklı teoriler, bireylerde psikolojik sağlamliğın bir dizi biyolojik, sosyal, çevresel ve kültürel faktörün karmaşık bir etkileşimi sonucu geliştiğine işaret etmektedir (Cutuli ve diğerleri, 2021; Masten, Lucke, Nelson ve Stallworthy, 2021; Ungar ve Theron, 2020). Bu teorilere göre bireylerin yaşamlarında psikolojik sağlamliğını etkileyebilecek bir dizi koruyucu faktör ve risk faktörü bulunmaktadır. Ancak bu faktörlerin yaşam boyu gelişim sürecinde hangi dönemlerde bir risk/koruyucu faktör olup hangi dönemlerde bir risk/koruyucu faktör olmadığını belirlemeye yönelik farklı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Cutuli ve diğerleri, 2021). Yetişkinlik yılları insanların psikolojik sağlamliğını etkileyebilecek aile kurma, boşanma, bir işe yerleşme, ocuk sahibi olma, ocuk yetiştirmeye başlama, anne veya babanın ölümü gibi sıkıntı ve stres yaratma potansiyeline sahip, kişinin başarılı bir Şekilde uyum sağlamasını gerektiren bir dizi önemli olayı içinde barındırmaktadır (Berk, 2017). Bu nedenle yetişkinlik döneminde bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerini etkileyebilecek biyolojik, sosyal, çevresel ve kültürel faktörlerin belirlenmesi önemlidir.

Kadınların ve erkeklerin stresli yaşam olaylarına verdikleri tepkiler ve uyum süreci farklılıklar gösterebileceğinden yetişkinlik yıllarında bireylerin psikolojik sağlamlık düzeyleri ile ilişkili olabilecek faktörlerden birisi cinsiyet olabilir. Gerçekleştirilen kapsamlı psikolojik araştırmalar bilişsel beceriler, tutum, mizaç, kişilik özellikleri, duyguları ifade etme, saldırganlık, depresyon, ruminasyon, benlik saygısı gibi çok sayıda psikolojik nitelik kadınlar ve erkekler arasında kk ama anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir (Hyde, 2014). Ancak psikolojik sağlamlık düzeylerindeki cinsiyet farklılıklarını inceleyen sınırlı sayıda araştırma mevcuttur ve bu araştırma sonuçları birbiriyle tutarsızdır. Bazı araştırmalar kadınların psikolojik sağlamlık düzeylerinin erkeklerden yüksek olduğunu gösterirken (Tönbül, 2020), bazı araştırmalar cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olmadığını (Aydın ve Egemberdiyeva, 2018; Tatal ve Efe, 2020; Ulukan, 2020), bazı araştırmalar ise erkeklerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin kadınlardan yüksek olduğunu göstermektedir (Kemal ve Oğuz Duran, 2019). Bu tutarsız sonuçlar örnekleme farklılıklarından, farklı lme araçları kullanılmasından, farklı koruyucu veya risk faktörlerinin varlığında cinsiyetin etkisinin incelenmesinden veya kültürel farklılıklardan kaynaklanabilir. Ancak, bu bulgular cinsiyetin psikolojik sağlamlıkla ilişkisini inceleyen farklı araştırmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlık ile ilişkili olabilecek bir diğer faktör çocukluk ağı travmalarıdır. Travma, ani ve beklenmedik bir anda ortaya çıkan, bireyin bedensel ve ruhsal bütünlüğünü ya da yaşamını tehdit eden olayları veya durumları ifade etmektedir (Erten, Uney ve Fıstıkçı, 2015). De Bellis ve Zisk (2014) ocukluk ağı travmasını ölüm ya da ölüm tehdidi, ciddi bir yaralanma veya cinsel Şiddete maruz kalma olarak tanımlamaktadır. Bunun yanında doğrudan travmatik bir duruma maruz kalma, travmatik olaya tanık olma, yakın bir arkadaş ya da akrabasının başına gelen travmatik durumu öğrenme deneyimlerini de çocukluk ağı travmaları kapsamında değerlendirilmektedir (De Bellis ve Zisk, 2014). Terr (1991) ise çocukluk ağı travmasını, genç bireyi geçici olarak çaresiz bırakan ve kullandığı başa çıkma ve savunma mekanizmalarını işlevsiz hale getiren ani, dışsal bir darbenin ya da bir dizi darbenin zihinsel sonucu olarak görmektedir.

Çocukluk ağı travmaları olarak ifade edilen travmatik deneyimler arasında istismar (cinsel, fiziksel, duygusal), ihmal (fiziksel, duygusal), aile içi Şiddet, ailede madde kullanımı, ailede akıl hastalığı, anne babanın boşanması ve hüküm giymiş bir hane üyesine sahip olmak, motorlu taşıt kazaları, zorbalık, terörizm, savaşa maruz kalma ve toplumsal Şiddete maruz kalma gibi yaşantılar yer almaktadır (De Bellis ve Zisk, 2014; Türk-Kurtça ve Kocatürk, 2020). Çocukluk ağı travması olarak ele alınan istismar ve ihmal türleri içerisinde fiziksel istismar (fiziksel olarak yaralanmaya

sebepler olacak şekilde bireye zarar verme), cinsel istismar (bir yetişkin ve cinsel olarak olgunlaşmamış bir çocuk arasında, yetişkin kişinin cinsel isteklerini gerçekleştirmek amacıyla yapılan herhangi bir cinsel temas), duygusal istismar (duygusal olarak veya bireyin psikolojik sağlığına zarar verecek şekilde, sözel olarak ağır bir şekilde tehdit edilme, alay edilmesi veya küçümseyici ifadelerle maruz kalma, eleştiride bulunulması, aşağılanma durumları), fiziksel ihmal (bireyin ihtiyaç duyduğu sağlık hizmetinin, bakımının sağlanmaması/ geciktirilmesi, yalnız bırakılması/ dışlanması/ kovulması) ve duygusal ihmal (çocuğun psikolojik gereksinimlerini önemsememe, duygusal olarak ilgiden yoksun bırakma, sosyal gelişimi için ihtiyaç duyduğu desteği vermeme, sosyal kuralları öğretmeme) bulunmaktadır (Erten ve diğerleri, 2015).

Çocukluk çağı travmalarının psikolojik sağlamlıkla ilişkisini inceleyen araştırmaların genel olarak klinik örneklerde risk grubundaki bireylerle gerçekleştirildiği görülmektedir (Banyard, Williams, Siegel ve West, 2002; Liem, James, O'Toole ve Boudewyn, 1997; Sexton, Hamilton, McGinnis, Rosenblum ve Muzik, 2015). Bu araştırmalar ciddi çocukluk çağı travmaları yaşamış psikolojik sağlamlığı yüksek yetişkin bireylerin intihar düşünceleri veya kendine zarar verme davranışına girme olasılıklarının daha düşük olduğunu, daha işlevsel bireyler olduklarını ve daha az psikolojik sıkıntı yaşadıklarını göstermiştir. Klinik olmayan örneklerde gerçekleştirilen araştırmalarda, çocukluğunda psikolojik olarak kötü muameleyle uğramış veya çocukluk çağı travması yaşamış bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin düşük olma eğiliminde olduğunu göstermiştir (Arslan, 2016; Türk-Kurtça ve Kocatürk, 2020). Sonuç olarak, araştırmalar çocukluk çağı travmalarının bireylerin psikolojik sağlamlığı için bir risk faktörü olabileceğini göstermektedir. Ancak klinik olmayan örneklerde yaşamda anlam ve öz şefkat gibi farklı koruyucu faktörlerin varlığında çocukluk çağı travmalarının bireylerin psikolojik sağlamlığına olan etkisi bilinmemektedir.

Yaşamda anlam, güçlü bir öznel iyi oluş hissetmede ve bunu sürdürmede kritik bir faktör olduğundan, yetişkin bireylerin psikolojik sağlamlık düzeyleriyle ilişkili bir değişken olabilir (Steger, Frazier, Oishi ve Kaler, 2006). Yaşamda anlam bireylerin kişisel varoluşunun temel bir önemi, amacı ve anlamı olduğu duygusunu ifade eder (Dezutter ve diğerleri, 2013; Heintzelman, Mohideen, Oishi ve King, 2020). Yaşamda anlam duygusu bireylere eylemlerini gözden geçirmek için değerler veya standartlar sağlar ve insanlara hayatlarındaki olaylar üzerinde kontrol duygusu verir, yaşamları için bir amaç oluşturur ve öz değer duygusu sağlar (Frankl, 2009). Araştırmacılar yaşamda anlamın iki farklı şekilde bireylerin psikolojik sağlamlığını korumasına ve arttırmasına yardımcı olabileceğini belirtmektedir. Bunların ilkinde araştırmacılar yüksek düzeyde yaşamda anlam duygusunun bireylerin belirsizlik durumlarında yaşadığı psikolojik sıkıntıyı önlemesinin bireylerin psikolojik sağlamlıklarını korumalarına ve sürdürmelerine yardımcı olduğunu belirtirken (Hirsh, Mar ve Peterson, 2012; Steger, Mann, Michels ve Cooper, 2009), diğerinde araştırmacılar bireylerin yaşadıkları güçlüklerden, acı ve sıkıntılardan bir anlam çıkararak psikolojik sağlamlıklarını koruyabileceklerini ve arttırabileceklerini belirtmektedir (Frankl, 2009). Araştırma sonuçları da bu teorik öngörülerini destekler niteliktedir. Gerçekleştirilen araştırmalar tutarlı bir şekilde yüksek düzeyde yaşamda anlam duygusuna sahip bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir (Karataş ve Tagay, 2021; Kul, Demir ve Katmer, 2020; Mohseni, Iranpour, Naghibzadeh-Tahami, Kazazi ve Borhaninejad, 2019). Bu nedenle, bireylerin yaşamda anlam duygusuna sahip olması psikolojik sağlamlıkları için koruyucu bir faktör olabilir.

Yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlık ile ilişkili olabilecek diğer bir faktör ise öz şefkattir. Öz şefkat, kişinin zor anlarda bile eleştirel olmak yerine kendisine karşı şefkatli ve nazik olması olarak tanımlanmaktadır (Neff, 2003). Bireyin kendisine karşı şefkatli olması, acı çekmenin normal bir duygu olduğunu ve insan olmanın ayrılmaz bir parçası olduğuna ilişkin bakış açısını yansıtır

(Barlow, Goldsmith Turow ve Gerhart, 2017). Öz şefkati yüksek olan insanlar, olumsuz olaylarla karşılaştıklarında kendilerine nezaket ve ilgiyle davranabilir (Allen ve Leary, 2010). Bu nedenle öz şefkat bireylerde, travmaya maruz kalmanın olumsuz etkilerini azaltabilir (Barlow ve diğerleri, 2017). Farklı örneklerde gerçekleştirilen araştırma sonuçları bu öngörülerini destekler niteliktedir. Örneğin, Alizadeh, Khanahmadi, Vedadhir ve Barjasteh (2018) kendilerine karşı daha nazik olan, kendisini yargılamayan ve daha yüksek öz şefkat seviyesine sahip olan meme kanserli kadınların psikolojik sağlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde, Yelpaze (2020) genç yetişkinlerden oluşan bir örnekte öz şefkatin psikolojik sağlamlığın pozitif anlamlı bir yordayıcısı olduğunu bulmuştur. Bu nedenle, yüksek bir öz şefkat düzeyine sahip olmak bireylerin psikolojik sağlamlığı için koruyucu bir faktör olabilir.

Literatür incelendiğinde psikolojik sağlamlığın farklı örneklem gruplarında farklı değişkenlerle ilişkisini konu eden birçok araştırma olduğu görülmekle birlikte yetişkin bireylerde cinsiyet, çocukluk çağı travmaları, yaşamda anlam, öz şefkatin psikolojik sağlamlık ile ilişkisini bir bütün olarak inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmanın sonuçları yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlıkla ilişkili olabileceği düşünülen cinsiyet, çocukluk çağı travması, yaşamda anlam ve öz şefkat değişkenleri ile ilgili ruh sağlığı uzmanlarına mesleki uygulamalarında yardımcı olabilecek önemli bilgiler sunabilir. Ayrıca araştırmadan elde edilen veriler yetişkinlerde psikolojik sağlamlığı düşük olan bireylere yönelik önleyici ve koruyucu ruh sağlığı hizmetlerinin geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Bu doğrultuda bu araştırmanın amacı yetişkin bireylerde cinsiyet, çocukluk çağı travmaları, yaşamda anlam ve öz şefkatin psikolojik sağlamlık ile ilişkisini incelemektir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu araştırma yetişkin bireylerde cinsiyet, çocukluk çağı travmaları, yaşamda anlam ve öz şefkatin psikolojik sağlamlığı yordayıcı rolünün incelendiği korelasyonel bir araştırmadır (Pallant, 2020). Korelasyonel araştırma, belirli bir örnekte iki veya ikiden fazla değişken arasındaki ilişkiyi araştırmanın gerçekleştirildiği zaman dilimi içerisinde herhangi bir müdahalede bulunmadan incelemeyi amaçlayan bir araştırma desendir (Howitt ve Cramer, 2020). Bu çalışmada da korelasyonel araştırma desenine uygun olarak yetişkin bireylerde cinsiyet, çocukluk çağı travmaları, yaşamda anlam ve öz şefkatin psikolojik sağlamlık ile ilişkisi araştırmanın gerçekleştirildiği zaman dilimi içerisinde herhangi bir müdahalede bulunulmadan incelenmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırma için gerekli örneklem büyüklüğünü belirleyebilmek amacıyla minimum .95 istatistiksel güç, orta düzeyde bir etki büyüklüğü ($R^2 = .13$) ve dört bağımsız değişken ile .01 anlamlılık düzeyi parametreleri kullanılarak çoklu doğrusal regresyon analizi testi için bir güç analizi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen güç analizi sonucunda gerekli minimum örneklem büyüklüğünün 169 olduğu hesaplanmıştır (Faul, Erdfelder, Lang ve Buchner, 2007; Kang, 2021). Örnekleme daha iyi temsil edebilmek için ve olası kayıp değerler dikkate alınarak minimum 250 katılımcıya ulaşılması amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye'nin farklı şehirlerinden uygun örnekleme yöntemiyle ulaşılan 266 yetişkin birey oluşturmuştur. Uygun örnekleme yöntemi araştırmacının maliyet, zaman, araştırma evrenine uygun katılımcılara kolay bir şekilde ulaşılabilirlik gibi araştırmanın gerçekleştirilmesini kolaylaştırıcı faktörleri dikkate alarak araştırma örneklemini belirlediği olasılığa dayalı olmayan bir örnekleme türüdür (Howitt ve Cramer, 2020). Araştırmaya katılan 266 katılımcının 182'si kadın (%68.4) ve 84'ü erkektir (%31.6).

Araştırmaya katılan katılımcıların yaş aralığı 18 ila 60 arasında değişmekte olup ortalama yaşları 25.81'dir (S.s = 7.44). Ayrıca, çalışma grubunu oluşturan yetişkin bireyler çoğunlukla üniversite mezunu olup ($n = 116$; %43.6), aynı zamanda bekârdır ($n = 208$; %78.2).

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Demografik Bilgiler

Yetişkin bireylerin demografik nitelikleri araştırmacılar tarafından geliştirilen “Demografik Bilgi Formu” aracılığıyla ölçülmüştür. Bu formda katılımcılardan cinsiyet, yaş, öğrenim durumu ve medeni durumlarına ilişkin bilgiler vermeleri istenmektedir.

2.3.2. Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği

Yetişkin bireylerin çocukluk çağı travmaları, Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği (ÇÇTÖ) ile ölçülmüştür. ÇÇTÖ, 20 yaşından önceki istismar ile ihmal yaşantılarını geriye dönük ve niceliksel olarak değerlendiren, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracıdır. Bernstein ve diğerleri (2003) tarafından geliştirilen ÇÇTÖ'nün Türkçeye uyarlamasını Şar, Öztürk ve İkikardeş (2012) gerçekleştirmiştir. ÇÇTÖ, 28 maddeden oluşan 5'li Likert tipinde bir ölçektir. Bu ölçekte çocukluk çağı cinsel, fiziksel ve duygusal istismarı ile duygusal ve fiziksel ihmali ölçen beş alt boyut ile bu alt boyutların birleşiminden elde edilen toplam puan hesaplanabilmektedir. Gerçekleştirilen sonraki araştırmalarda Bernstein ve diğerleri (2003) tarafından oluşturulan orijinal ÇÇTÖ'ye Şar, Necef, Mutluer, Fatih ve Türk-Kurtça (2021) tarafından 5 madde daha eklenerek genişletilmiş versiyonu (ÇÇTÖ-R) oluşturulmuştur. ÇÇTÖ-R de üç madde inkâr maddesi olarak belirlendiğinden bu maddeler ölçek puanlamasına dahil edilmemektedir. ÇÇTÖ-R de toplam puan 30 ila 150 arasında değişmekte olup alınan yüksek puanlar bireylerin çocukluk çağı travmalarının fazla olduğuna işaret etmektedir. Şar ve diğerleri (2021) tarafından ÇÇTÖ-R'nin iç tutarlılık katsayısının .87 olduğu bildirilmiştir. ÇÇTÖ-R'nin bu araştırmada hesaplanan Cronbach alpha değeri .92 olarak hesaplanmış olup, çok yüksek düzeyde güvenilirliğe işaret etmektedir (Yockey, 2011). ÇÇTÖ-R'den örnek bir madde “Ailemdelikler bana o kadar şiddetle vuruyorlardı ki vücudumda morartı ya da sıyrıklar oluyordu.” şeklindedir.

2.3.3. Yaşamda Anlam Ölçeği

Yetişkin bireylerin yaşamda anlam düzeyleri Steger ve diğerleri (2006) tarafından geliştirilen ve Demirbaş (2010) tarafından Türkçeye uyarlaması gerçekleştirilen Yaşamda Anlam Ölçeği (YAÖ) ile ölçülmüştür. YAÖ, yaşamda anlamın varlığı ve yaşamda anlam arayışı olarak iki alt boyuttan ve 10 maddeden oluşmaktadır. Katılımcılar her bir maddenin kendileri için ne düzeyde uygun olduğunu kesinlikle doğru değil (1) ile kesinlikle doğru (7) arasında değişen yedili Likert tipi bir ölçek üzerinde değerlendirmektedir. Bu araştırmada olduğu gibi katılımcıların genel yaşamda anlam düzeyleri belirlenmek istenildiğinde yaşamda anlam arayışı boyutundaki maddelerin tamamı tersten kodlanmaktadır. Ayrıca, yaşamda anlamın varlığı boyutunda bir madde de tersten kodlanmaktadır. Tersten kodlanan tüm maddelerin yeniden puanlamasını takiben, katılımcıların her bir ölçek maddesine verdikleri cevaplar toplanmaktadır. Ölçekten alınabilecek puanlar 10 ila 70 arasında değişmekte olup, alınan yüksek puanlar bireylerin yaşamda anlam düzeylerinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Demirbaş (2010) tarafından üniversite öğrencilerinden oluşan bir örnekleme YAÖ'nün tamamının iç tutarlılığı .86 olarak bildirilmiştir. YAÖ'nün bu çalışmada hesaplanan Cronbach alpha iç tutarlık güvenilirlik katsayısı .75 olarak hesaplanmış olup kabul edilebilir düzeyde güvenilirliğe işaret etmektedir (Yockey, 2011). Ölçekten örnek bir madde “Yaşamımın anlamının farkındayım.” şeklindedir.

2.3.4. Öz Şefkat Ölçeği

Yetişkin bireylerin öz şefkat düzeylerini ölçmek amacıyla Neff (2003) tarafından geliştirilen Deniz, Kesici ve Sümer (2008) tarafından Türkçe diline uyarlaması yapılan Öz Şefkat Ölçeği (ÖŞÖ) kullanılmıştır. ÖŞÖ'nün Türkçe uyarlaması 24 maddeden oluşmaktadır. Yetişkin bireyler her bir maddenin kendileri için ne derece uygun olduğunu hemen hemen hiçbir zaman (1), nadiren (2), ara sıra (3), çoğu zaman (4) ve hemen hemen her zaman (5) seçeneklerinden birini işaretleyerek belirtmektedir. ÖŞÖ'de 11 madde tersten puanlanmaktadır. Tersten puanlaması gereken maddelerin yeniden puanlanmasını takiben katılımcıların ölçek maddelerine verdikleri cevaplar toplanmakta ve ölçekte alınabilecek puanlar 24 ila 120 arasında değişmektedir. Ölçeğin, Deniz ve diğerleri (2008) tarafından bildirilen Cronbach alpha değeri .89'dur. ÖŞÖ'nün bu araştırmada hesaplanan Cronbach alpha değeri .93 olup, maddeler arasında çok yüksek düzeyde iç tutarlılığa işaret etmektedir (Yockey, 2011). Ölçekten örnek bir madde "Çok sıkıntılıysam kendime ihtiyacım olan ilgi ve şefkati gösteririm." şeklindedir.

2.3.5. Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği

Yetişkin bireylerin psikolojik sağlık düzeyleri Smith ve diğerleri (2008) tarafından geliştirilen Doğan (2015) tarafından Türkçeye uyarlaması gerçekleştirilen Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği (KPSÖ) aracılığıyla ölçülmüştür. KPSÖ, altı maddeden oluşan beşli Likert tipi bir ölçektir. Bu ölçekte katılımcılar her bir ölçek ifadesini hiç uygun değil (1), uygun değil (2), biraz uygun (3), uygun (4) ve tamamen uygun (5) seçeneklerinden birini işaretleyerek cevaplamaktadır. Ölçekte üç madde tersten kodlanmaktadır. KPSÖ'de alınabilecek puanlar 6 ila 30 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar bireylerin psikolojik sağlamlığının yüksek olduğunu göstermektedir. KPSÖ'nün üniversite öğrencilerinden oluşan bir örnekleme Doğan (2015) tarafından bildirilen iç tutarlık güvenilirlik katsayısı .83'tür. KPSÖ'nün bu araştırma örnekleminde hesaplanan iç tutarlık güvenilirlik katsayısı .85 olup ölçeğin bu örnekleme yüksek düzeyde güvenilirliğe sahip olduğuna işaret etmektedir (Yockey, 2011). KPSÖ'den örnek bir madde "Stresli durumlardan sonra kendime gelmem uzun zaman almaz." şeklindedir.

2.4. İşlem

Araştırmaya başlanılmadan önce Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan gerekli izinler alınmıştır. Araştırmanın verileri Mart 2022-Haziran 2022 tarihleri arasında yaklaşık dört aylık bir sürede yetişkin bireylerden toplanmıştır. Yetişkin bireylerden verileri toplayabilmek amacıyla Google Formlar uygulamasında yukarıda sözü edilen veri toplama araçları ve bilgilendirilmiş onam formundan oluşan bir form oluşturulmuştur. Daha sonra araştırma Instagram, Facebook, WhatsApp ve Telegram gibi sosyal medya platformları aracılığıyla yetişkin bireylere çevrim içi olarak duyurulmuş ve araştırmaya katılmaya istekli yetişkin bireylerden araştırma formunu cevaplamaları istenmiştir. Formu doldurmadan önce katılımcılara çalışmanın amacına, çalışmaya katılmada gönüllülüğün esas olduğuna, cevapların gizli tutulacağına, araştırma verilerinin yalnızca bilimsel amaçlı olarak kullanılacağına ve araştırmadan istedikleri zaman herhangi bir yaptırıma uğramadan çekilebileceklerine ilişkin gerekli bilgilendirmeler yapılmış ve bilgilendirilmiş onamları alınmıştır. Tüm yetişkin bireyler araştırmaya gönüllü olarak katılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

İstatistiksel işlemlerin tamamı psikoloji alanında sıklıkla kullanılan istatistik programlarından biri olan SPSS 23 veri analizi programıyla gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizine geçilmeden önce verilerin doğruluğu, ölçeklerin güvenilirlikleri, kayıp değerler, uç değerler ve kullanılması planlanan

analizlerin varsayımları incelenmiştir (George ve Mallery, 2022; Pallant, 2020). Verilerin doğruluğunu incelemek amacıyla her bir değişkenin en büyük ve en küçük değerleri ve frekans dağılımları incelenmiş ve tüm değişkenlerin sahip olduğu değerlerinin beklenen değer aralığında olduğu görülmüştür. Formda yetişkin bireylere tüm maddeleri cevaplamaları zorunlu tutulduğundan veri setinde kayıp değere rastlanmamıştır. Tek değişkenli aykırı değerlerin belirlenmesinde z değeri kriteri, çok değişkenli aykırı değerlerin belirlenmesinde Mahalanobis uzaklığından yararlanılmıştır. Gerçekleştirilen tek değişkenli ve çok değişkenli aykırı değer analizleri sonucunda veri setinde tek değişkenli ya da çok değişkenli bir aykırı değere rastlanmamıştır (Tabachnick ve Fidell, 2012).

Yetişkin bireylerin cinsiyet, yaş, öğrenim durumu ve medeni durumlarına ilişkin bilgi vermek amacıyla ortalama, standart sapma, yüzde ve frekans değerlerini içeren betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Yetişkin bireylerde cinsiyet, çocukluk çağı travmaları, yaşamda anlam, öz şefkat ve psikolojik sağlık arasındaki doğrusal ilişkinin yönünü ve gücünü belirleyebilmek amacıyla Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı analizi kullanılmıştır. Yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlığı yordayan bağımsız değişkenleri belirleyebilmek amacıyla ise standart çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirilen standart çoklu doğrusal regresyon analizinde her bir bağımsız değişkenin regresyon denklemindeki göreceli önemini belirleyebilmek amacıyla ise standardize edilmiş beta katsayıları, yarı-kısmi korelasyon ve Pratt'ın standardize edilmiş göreceli önem analizi (d_p ; Wu, Zumbo ve Marshall, 2014) değerlerinden yararlanılmıştır. Standardize edilmiş beta katsayısı ilgili bağımsız değişkende bir standart sapmalık bir değişim meydana geldiğinde bağımlı değişkende ne düzeyde bir değişim meydana geldiği hakkında bilgi vermektedir. Bu değer hesaplanmasında her bir bağımsız değişken standardize edildiğinden bağımsız değişkenler arasında karşılaştırma yapılmasına olanak sağlamakta ve bağımsız değişkenlerin regresyon denklemindeki göreceli önemi hakkında bilgi vermektedir (Nathans, Oswald ve Nimon, 2012). Yarı-kısmi korelasyon değeri ilgili bağımsız değişkenin regresyon denkleminde giren diğer değişkenlerle ilişkisi kontrol edildiğinde bağımlı değişken ile olan ilişkisini göstermektedir. Bu değer karesi ilgili bağımsız değişken regresyon denkleminde dâhil edildiğinde açıklanan varyans oranındaki değişimi ifade etmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2012). Son olarak, Pratt'ın d_p değeri ise her bir bağımsız değişkenin açıklanan varyans oranında açıkladığı yüzde değeri hakkında bilgi vermektedir (Wu ve diğerleri, 2014). Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı değerlerinin ve açıklanan varyans oranının yorumlanmasında Cohen (1992) tarafından önerilen etki büyüklüğü sınıflandırması kullanılmıştır. Araştırma bulgularını destekleyen bu çalışma verilerine Open Science Framework adresinden erişilebilir (osf.io/rkexp). Analizlerde anlamlılık düzeyi Tip I hata payını etkili bir şekilde kontrol edebilmek amacıyla $p < .01$ olarak kabul edilmiştir.

3. Bulgular

Tablo 1'de yetişkin bireylerde cinsiyet, çocukluk çağı travmaları, yaşamda anlam, öz şefkat ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla gerçekleştirilen Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1: Değişkenler arasındaki Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı değerleri

	1	2	3	4	5
1. Psikolojik sağlamlık					
2. Cinsiyet	.08				
3. Çocukluk çağı travmaları	-.28**	.07			
4. Yaşamda anlam	.37**	.04	-.20**		

5. Öz şefkat	.68**	.12	-.35**	.38**	
Ortalama	17.23	1.32	51.71	38.71	70.26
Standart Sapma	5.36	.47	15.39	9.90	17.78

Not: Cinsiyet değişkeni 1= Kadın, 2 = Erkek olarak kodlanmıştır., $p < .001^{**}$.

Tablo 1’de görüldüğü gibi psikolojik sağlamlık toplam puanları ile öz şefkat toplam puanları ($r = .68$) arasında yüksek düzeyde pozitif yönde, psikolojik sağlamlık toplam puanları ile yaşamda anlam toplam puanları ($r = .37$) arasında orta düzeyde pozitif yönde, psikolojik sağlamlık toplam puanları ile çocukluk çağı travmaları toplam puanları ($r = -.28$) arasında düşük düzeyde negatif yönde bir ilişki varken, psikolojik sağlamlık toplam puanları ile cinsiyet ($r = .08$) arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlık toplam puanlarının cinsiyet, çocukluk çağı travmaları, yaşamda anlam ve öz şefkat bağımsız değişkenleri tarafından hangi düzeyde yordandığını ve hangi değişkenlerin psikolojik sağlamlık toplam puanlarının yordayıcısı olduğunu belirleyebilmek için gerçekleştirilen standart çoklu doğrusal regresyon analizi değişim istatistikleri Tablo 2’de, regresyon analizi ve göreceli önem analizi sonuçları ise Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 2: Psikolojik sağlamlık puanlarının yordanmasına ilişkin değişim istatistikleri tablosu

Model	R	R ²	Düz. R ²	SH Tah.	Değişim İstatistikleri				
					ΔR^2	ΔF	sd ₁	sd ₂	p
Psikolojik Sağlamlık	.70	.48	.47	3.89	.48	60.81	4	261	.001**

Not: $p < .001^{**}$.

Tablo 3: Psikolojik sağlamlık puanları çoklu regresyon analizi ve göreceli önem analizi sonuçları

	B	Sh	β	t	p	sr	d _p
Sabit	1.82	1.77		1.03	.305		
Cinsiyet	.03	.52	.00	.05	.959	.00	.00
Çocukluk çağı travmaları	-.01	.02	-.03	-.65	.519	-.03	.02
Yaşamda anlam	.07	.03	.13	2.71	.007*	.12	.10
Öz şefkat	.19	.02	.62	12.21	.001**	.54	.88

Not: Cinsiyet değişkeni 1= Kadın, 2 = Erkek olarak kodlanmıştır., sr = Yarı kısmi korelasyon, d_p = Pratt’in standardize edilmiş göreceli önem analizi değeri. $p < .01^*$, $p < .001^{**}$.

Gerçekleştirilen çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda, psikolojik sağlamlık puanlarını yordamak amacıyla oluşturulan modelin anlamlı olduğu görülmüştür ($F(4, 261) = 60.81$, $p < .001$, $\Delta R^2 = .48$). Bu regresyon modeli yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlık puanlarındaki değişimin yaklaşık olarak %48’ini açıklamakta olup, Cohen’in (1992) etki büyüklüğü sınıflandırmasına göre yüksek düzeyde bir etki büyüklüğüne sahiptir. Tablo 3’te görüldüğü gibi cinsiyet ($\beta = .00$, $t(261) = .05$, $p > .05$) ve çocukluk çağı travmaları ($\beta = -.03$, $t(261) = -.65$, $p > .05$) yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlık puanlarının anlamlı bir yordayıcısı değildir. Diğer taraftan, yaşamda anlam ($\beta = .13$, $t(261) = 2.71$, $p < .001$) ve öz şefkat ($\beta = .62$, $t(261) = 12.21$, $p < .001$) yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlık puanlarının pozitif anlamlı bir yordayıcısıdır.

Gerçekleştirilen göreceli önem analizleri sonucunda ise tutarlı bir şekilde öz şefkat değişkeninin yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlık puanlarının en önemli yordayıcısı olduğunu ve tek başına açıklanan varyans oranındaki değişimin %88’ini açıkladığını göstermiştir. Bu değişkeni yetişkin bireylerde yaşam anlam takip etmekte ve bu değişkende açıklanan varyans oranındaki değişimin %10’unu açıklamaktadır. Başka bir ifadeyle, regresyon analizi ve göreceli önem analizi sonuçları bu örnekte yaşamda anlam ve öz şefkat düzeyleri yüksek olan yetişkin bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin yüksek olduğunu ve modeldeki diğer değişkenlerle kıyaslandığında bu iki

değişkenin yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlığın anlaşılmasında önemli iki bağımsız değişken olduğunu göstermektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada yetişkin bireylerde cinsiyet, çocukluk çağı travmaları, yaşamda anlam, öz şefkat ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda yetişkin bireylerde cinsiyet değişkeninin psikolojik sağlamlık ile ilişkili olmadığı bulunmuştur. Literatür incelendiğinde araştırmancının bu sonucunun bu konuda daha önce yürütülen birçok araştırmancının sonucuyla benzer olduğu görülmektedir (Aydın ve Egemberdiyeva, 2018; Tatal ve Efe, 2020; Ulukan, 2020). Ayrıca bu araştırmada çocukluk çağı travmaları ile psikolojik sağlamlık arasında negatif yönlü düşük düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmesine rağmen çocukluk çağı travmalarının psikolojik sağlamlığın anlamlı bir yordayıcısı olmadığı bulunmuştur. Gerçekleştirilen kapsamlı bir meta-analiz çalışmasında cinsiyet, yaş gibi demografik faktörlerin bireylerin psikolojik sağlamlıkları üzerinde küçük ama anlamlı bir etkisi olduğunu ancak bu etkinin araştırmalarda tutarlı bir şekilde görülmediği bulunmuştur (Lee ve diğerleri, 2013). Gerçekleştirilen diğer meta-analiz çalışmaları ise psikolojik sağlamlığın yaşam doyumu, olumlu duygulanım, benlik saygısı, iyimserlik, öz yeterlilik ve sosyal destek gibi koruyucu faktörlerle kaygı, depresyon, olumsuz duygulanım gibi risk faktörleriyle karşılaştırıldığında daha yüksek düzeyde ilişki gösterdiğine işaret etmektedir (Hu ve diğerleri, 2015; Lee ve diğerleri, 2013). Bu bağlamda, araştırmancının bu sonuçları modeldeki öz şefkat ve yaşamda anlam gibi koruyucu faktörlerin varlığında yetişkin bireylerde çocukluk çağı travmalarının ve cinsiyetin psikolojik sağlamlık üzerindeki etkisinin sınırlı olabileceğini göstermektedir.

Bu araştırmada yetişkin bireylerde yaşamda anlam ile psikolojik sağlamlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Araştırmancının bu sonucu teorik öngörülleri (Frankl, 2009; Hirsh ve diğerleri, 2012; Steger ve diğerleri, 2009) ve yaşamda anlam arttıkça psikolojik sağlamlık düzeyinin arttığını gösteren araştırmaların sonuçlarını destekler niteliktedir (Karataş ve Tagay, 2021; Kul ve diğerleri, 2020; Mohseni ve diğerleri, 2019). Routledge ve Fiorito'ya (2021) göre yaşamda anlam insanları sağlıklı biliş ve davranış türlerine yönlendiren öz düzenleyici ve motivasyonel bir intrapsişik kaynak olarak işlev görür. Yaşamlarını anlamlı bulan kişiler deneyimledikleri zorlu yaşam olaylarının bir anlamı olduğunu düşünür ve farklı bir bakış açısıyla olaylara bakabilir (Frankl, 2009). Bu özellikleri yüksek düzeyde yaşamda anlam duygusuna sahip kişilerin stres verici olumsuz yaşam deneyimlerine uyum sağlayabilmesini kolaylaştırarak psikolojik sağlamlık düzeylerini korumalarına ve arttırmalarına yardımcı olabilir.

Bu araştırmada psikolojik sağlamlık ile ilişkisi araştırılan son değişken öz şefkattir. Araştırma sonucunda öz şefkatin psikolojik sağlamlıkla pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu araştırma bulguları öz şefkat ve psikolojik sağlamlık ilişkisini inceleyen farklı örneklemelerde gerçekleştirilen önceki araştırmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir (Alizadeh ve diğerleri, 2018; Baker, Caswell ve Eccles, 2019; Yelpeze, 2020). Araştırmancının bu sonucunun olası açıklamalarından biri öz şefkatleri yüksek olan bireylerin yaşadıkları problemler karşısında kendi duygularının farkında olmaları ve bu sayede kendilerine karşı daha şefkatli davranmaları olabilir (Neff, 2003). Bunun yanı sıra gerçekleştirilen araştırmalar öz şefkatli bireylerin yaşadıkları olayların olumsuz noktalarına daha az odaklandığını, olumsuz tepkilerini daha iyi kontrol edebildiğini (Baker ve diğerleri, 2019) ve sıkıntılı durumlardan daha az etkilendiğini göstermektedir (Yelpeze, 2020). Bu nedenle öz şefkat yetişkin bireylerin psikolojik sağlamlıklarını korumalarına ve arttırmalarına yardımcı olabilir. Göreceli önem analizi sonuçları da araştırma kapsamında incelenen değişkenler içerisinde en önemli yordayıcının öz şefkat olduğunu göstermiştir. Bu sonuç araştırma kapsamında incelenen diğer

değişkenlerle karşılaştırıldığında ruh sağlığı uzmanlarının öncelikli olarak danışanlarının öz şefkat düzeylerine odaklanmasının danışanlarının psikolojik sağlamlıklarını daha hızlı bir şekilde arttırmalarına yardımcı olabileceğini göstermektedir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıklarından söz etmek önemli görülmektedir. İlk olarak bu araştırma internet temelli bir araştırma olup, araştırma kapsamında sadece internete erişimi olan ve sosyal medya kullanan yetişkin bireylerden veri toplanmıştır. İnternet araştırmaları psikoloji araştırmaları özelinde ve sosyal bilimler genelinde sıklıkla kullanılan bir veri toplama yöntemi olmasına rağmen bu veri toplama yönteminin en önemli sınırlılığı, örneklemin evreni temsil ediciliğinin düşük olmasıdır (Evans ve Mathur, 2005; Wright, 2005). Bu nedenle araştırmanın dış geçerliliği düşüktür. İkinci olarak araştırmaya katılan yetişkin bireylerden veriler öz bildirim tarzı ölçekler aracılığıyla toplanmıştır. Bu nedenle, araştırma sonuçları öz bildirim tarzı ölçeklerin kullanılmasından kaynaklanan sosyal beğenirlik, katılımcıların duygu durumlarının verdikleri cevapları etkileyebilmesi, cevaplama yanlılığı ve hatırlama yanlılığı gibi hataları içermektedir (Paulhus ve Vazire, 2007; Podsakoff, MacKenzie, Lee ve Podsakoff, 2003). Üçüncü olarak bu araştırmada korelasyonel bir araştırma deseni kullanılmıştır. Bu nedenle, bulgulara ilişkin neden sonuç ilişkisi kurulamaz (Howitt ve Cramer, 2020).

Araştırmanın bu sınırlılıklarına rağmen araştırma bulguları araştırmacılar ve ruh sağlığı uzmanları için önemli bilgiler sunmaktadır. Araştırma sonuçları düşük öz şefkat düzeyine sahip ve yaşamda bir anlam bulmakta güçlük çeken yetişkin bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin düşük olduğunu gösterdiğinden, düşük psikolojik sağlamlığa sahip bireyleri belirlemeye yönelik gerçekleştirilecek tarama çalışmalarında araştırmacılar düşük öz şefkat düzeylerine sahip ve yaşamda anlam bulmakta güçlük çeken yetişkin bireylere odaklanılabilir. Gerçekleştirilen meta analiz çalışmaları yetişkin bireylerinde dâhil olduğu farklı örneklem gruplarında bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerini artırmaya yönelik programların ve müdahalelerin bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerini artırdığını ve bu programların düşük ila orta düzeyde değişen bir etki büyüklüğüne sahip olduğunu göstermektedir (Joyce ve diğerleri, 2018; Liu ve diğerleri, 2020; Liu, Ein, Gervasio, Battaion ve Fung, 2022). Ancak bu programların etkililiğini arttırmak için neler yapılması gerektiği henüz tam olarak bilinmemektedir. Bu araştırma bulguları öz şefkat temelli ve bireylerin yaşamda anlam sahibi olmalarına yardımcı olacak bireysel veya grup temelli etkinliklerin bu programların etkililiğinin artırılmasına yardımcı olabileceğini göstermektedir. Ayrıca, araştırma bulguları düşük psikolojik sağlamlık düzeylerine sahip danışanlarda ruh sağlığı uzmanlarının bu danışanlarında öz şefkat ve yaşamda anlam konularını ele almasının verdikleri hizmetin kalitesini artırabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak, bu araştırmada yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlığın yordayıcıları incelenmiştir. Araştırma sonucunda öz şefkat ve yaşamda anlamın yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlıkla pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Araştırma sonuçları psikolojik sağlamlığın yetişkin bireylerde Türk kültürüne özgü ve kültürlerarası yordayıcılarının neler olduğunu anlaşılmasına yardımcı olabilir.

Kaynakça

- Alizadeh, S., Khanahmadi, S., Vedadhir, A. ve Barjasteh, S. (2018). The relationship between resilience with self-compassion, social support and sense of belonging in women with breast cancer. *Asian Pacific Journal of Cancer Prevention*, 19(9), 2469-2474. doi:10.22034/APJCP.2018.19.9.2469
- Allen, A. B. ve Leary, M. R. (2010). Self-compassion, stress, and coping. *Social and Personality Psychology Compass*, 4, 107-118. doi:10.1111/j.1751-9004.2009.00246.x
- Amerikan Psikologlar Birliği. (2015). *APA dictionary of psychology* (2. bs.). Washington: Yazar.
- Arslan, G. (2016). Psychological maltreatment, emotional and behavioral problems in adolescents: The mediating role of resilience and self-esteem. *Child Abuse & Neglect*, 52, 200-209. doi:10.1016/j.chiabu.2015.09.010
- Aydın, M. ve Egemberdiyeva, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlık düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 3(1), 37-53.
- Baker, D. A., Caswell, H. L. ve Eccles, F. J. R. (2019). Self-compassion and depression, anxiety, and resilience in adults with epilepsy. *Epilepsy & Behavior*, 90, 154-161. doi:10.1016/j.yebeh.2018.11.025
- Banyard, V. L., Williams, L. M., Siegel, J. A. ve West, C. M. (2002). Childhood sexual abuse in the lives of Black women: Risk and resilience in a longitudinal study. *Women & Therapy*, 25, 45-58. doi:10.1300/J015v25n03_04
- Barlow, M. R., Goldsmith Turow, R. E. ve Gerhart, J. (2017). Trauma appraisals, emotion regulation difficulties, and self-compassion predict posttraumatic stress symptoms following childhood abuse. *Child Abuse & Neglect*, 65, 37-47. doi:10.1016/j.chiabu.2017.01.006
- Berk, L. E. (2017). *Exploring lifespan development* (4. bs.). Hoboken: Pearson Education.
- Bernstein, D. P., Stein, J. A., Newcomb, M. D., Walker, E., Pogge, D., Ahluvalia, T., ... Zule, W. (2003). Development and validation of a brief screening version of the Childhood Trauma Questionnaire. *Child Abuse & Neglect*, 27(2), 169-190. doi:10.1016/S0145-2134(02)00541-0
- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155-159. doi:10.1037/0033-2909.112.1.155
- Connor, K. M., Davidson, J. R. T. ve Lee, L.-C. (2003). Spirituality, resilience, and anger in survivors of violent trauma: A community survey. *Journal of Traumatic Stress*, 16, 487-494. doi:10.1023/A:1025762512279
- Cutuli, J. E., Herbers, J. E., Masten, A. S. ve Reed, M.-G. J. (2021). Resilience in development. C. R. Snyder, S. J. Lopez, L. M. Edwards ve S. C. Marques (Ed.), *The Oxford handbook of positive psychology* içinde (3. bs., ss. 171-188). New York: Oxford University Press.
- Çakır, U., Gündüz, N., Turan, H., Güleş, E. ve Aker, T. (2014). Kadın majör depresif bozukluk hastalarında cinsel travmaya bağlı travma sonrası stres bozukluğu ve ilişkili bilişler. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 15(3), 200-206. doi:10.5455/apd.43503
- De Bellis, M. D. ve Zisk, A. (2014). The biological effects of childhood trauma. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 23, 185-222. doi:10.1016/j.chc.2014.01.002
- Demirbaş, N. (2010). *Yaşamda anlam ve yılmazlık*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Deniz, M. E., Kesici, Ş. ve Sümer, A. S. (2008). The validity and reliability of the Turkish version of the Self-Compassion Scale. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 36(9), 1151-1160. doi:10.2224/sbp.2008.36.9.1151
- Dezutter, J., Casalin, S., Wachholtz, A., Luyckx, K., Hekking, J. ve Vandewiele, W. (2013). Meaning in life: An important factor for the psychological well-being of chronically ill patients? *Rehabilitation Psychology*, 58, 334-341. doi:10.1037/a0034393
- Doğan, T. (2015). Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102.
- Erten, E., Uney, A. F. K. ve Fıstıkçı, N. (2015). Bipolar bozukluk ve çocukluk çağı travması. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7(2), 157-165. doi:10.5455/cap.20140719110459
- Evans, J. R. ve Mathur, A. (2005). The value of online surveys. *Internet Research*, 15(2), 195-219. doi:10.1108/10662240510590360
- Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A.-G. ve Buchner, A. (2007). G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior Research Methods*, 39(2), 175-191. doi:10.3758/BF03193146
- Frankl, V. (2009). *İnsanın anlam arayışı*. (V. Atayman, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

- Gardner, R. L. ve Stephens-Piscecco, T. L. (2019). Fostering childhood resilience: A call to educators. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth*, 63(3), 195-202. doi:10.1080/1045988X.2018.1561408
- George, D. ve Mallery, P. (2022). *IBM SPSS Statistics 27 step by step: A simple guide and reference* (17. bs.). New York: Routledge.
- Heintzelman, S. J., Mohideen, F., Oishi, S. ve King, L. A. (2020). Lay beliefs about meaning in life: Examinations across targets, time, and countries. *Journal of Research in Personality*, 88, 104003. doi:10.1016/j.jrp.2020.104003
- Herrman, H., Stewart, D. E., Diaz-Granados, N., Berger, E. L., Jackson, B. ve Yuen, T. (2011). What is resilience? *The Canadian Journal of Psychiatry*, 56, 258-265. doi:10.1177/070674371105600504
- Hirsh, J. B., Mar, R. A. ve Peterson, J. B. (2012). Psychological entropy: A framework for understanding uncertainty-related anxiety. *Psychological Review*, 119, 304-320. doi:10.1037/a0026767
- Howitt, D. ve Cramer, D. (2020). *Research methods in psychology* (6. bs.). Harlow: Pearson.
- Hu, T., Zhang, D. ve Wang, J. (2015). A meta-analysis of the trait resilience and mental health. *Personality and Individual Differences*, 76, 18-27. doi:10.1016/j.paid.2014.11.039
- Hyde, J. S. (2014). Gender similarities and differences. *Annual Review of Psychology*, 65, 373-398. doi:10.1146/annurev-psych-010213-115057
- Joyce, S., Shand, F., Tighe, J., Laurent, S. J., Bryant, R. A. ve Harvey, S. B. (2018). Road to resilience: A systematic review and meta-analysis of resilience training programmes and interventions. *BMJ Open*, 8(6), e017858. doi:10.1136/bmjopen-2017-017858
- Kang, H. (2021). Sample size determination and power analysis using the G* Power software. *Journal of Educational Evaluation for Health Professions*, 18, 17. doi:10.3352/jeehp.2021.18.17
- Karataş, Z. ve Tagay, Ö. (2021). The relationships between resilience of the adults affected by the covid pandemic in Turkey and Covid-19 fear, meaning in life, life satisfaction, intolerance of uncertainty and hope. *Personality and Individual Differences*, 172, 110592. doi:10.1016/j.paid.2020.110592
- Kardaş, F. ve Tanhan, F. (2018). Van depremini yaşayan üniversite öğrencilerinin travma sonrası stres, travma sonrası büyüme ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 1-36. doi:10.23891/efdyu.2018.60
- Kemal, N. ve Oğuz Duran, N. (2019). Türkiye’de yükseköğretimdeki Ahıskalı öğrencilerin mutluluk ve psikolojik sağlık düzeylerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-15.
- Kul, A., Demir, R. ve Katmer, A. N. (2020). Covid-19 salgını döneminde psikolojik sağlamlığın yordayıcısı olarak yaşam anlamı ve kaygı. *Electronic Turkish Studies*, 15(6), 615-719. doi:10.7827/TurkishStudies.44419
- Kural, S., Evren, C. ve Çakmak, D. (2005). Alkol/madde bağımlılığında kişilik bozukluğu ek tanısının diğer 1. Eksen tanıları ve çocukluk çağı kötüye kullanımı ve ihmali ile ilişkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 6(1), 9-18.
- Lee, J. H., Nam, S. K., Kim, A.-R., Kim, B., Lee, M. Y. ve Lee, S. M. (2013). Resilience: A meta-analytic approach. *Journal of Counseling & Development*, 91(3), 269-279. doi:10.1002/j.1556-6676.2013.00095.x
- Liem, J. H., James, J. B., O’Toole, J. G. ve Boudewyn, A. C. (1997). Assessing resilience in adults with histories of childhood sexual abuse. *American Journal of Orthopsychiatry*, 67, 594-606. doi:10.1037/h0080257
- Liu, J. J. W., Ein, N., Gervasio, J., Battaion, M. ve Fung, K. (2022). The pursuit of resilience: A meta-analysis and systematic review of resilience-promoting interventions. *Journal of Happiness Studies*, 23(4), 1771-1791. doi:10.1007/s10902-021-00452-8
- Liu, J. J. W., Ein, N., Gervasio, J., Battaion, M., Reed, M. ve Vickers, K. (2020). Comprehensive meta-analysis of resilience interventions. *Clinical Psychology Review*, 82, 101919. doi:10.1016/j.cpr.2020.101919
- Masten, A. S., Lucke, C. M., Nelson, K. M. ve Stallworthy, I. C. (2021). Resilience in development and psychopathology: Multisystem perspectives. *Annual Review of Clinical Psychology*, 17(1), 521-549. doi:10.1146/annurev-clinpsy-081219-120307
- McEwen, B. S., Gray, J. D. ve Nasca, C. (2015). Recognizing resilience: Learning from the effects of stress on the brain. *Neurobiology of Stress*, 1, 1-11. doi:10.1016/j.ynstr.2014.09.001
- Mohseni, M., Iranpour, A., Naghibzadeh-Tahami, A., Kazazi, L. ve Borhaninejad, V. (2019). The relationship between meaning in life and resilience in older adults: A cross-sectional study. *Health Psychology Report*, 7(2), 133-138. doi:10.5114/hpr.2019.85659
- Nathans, L. L., Oswald, F. L. ve Nimon, K. (2012). Interpreting multiple linear regression: A guidebook of variable importance. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 17(9), Article 9. doi:10.7275/5fex-b874

- Neff, K. D. (2003). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity*, 2, 223-250. doi:10.1080/15298860309027
- Pallant, J. (2020). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using IBM SPSS* (7. bs.). New York: A&U Academic.
- Park, J. W., Mealy, R., Saldanha, I. J., Loucks, E. B., Needham, B. L., Sims, M., ... Howe, C. J. (2022). Multilevel resilience resources and cardiovascular disease in the United States: A systematic review and meta-analysis. *Health Psychology*, 41, 278-290. doi:10.1037/hea0001069
- Paulhus, D. L. ve Vazire, S. (2007). The self-report method. R. W. Robins, R. C. Fraley ve R. F. Krueger (Ed.), *Handbook of research methods in personality psychology* içinde (ss. 224-239). New York: The Guilford Press.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J.-Y. ve Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903. doi:10.1037/0021-9010.88.5.879
- Rahat, E. ve İlhan, T. (2016). Coping styles, social support, relational self-construal, and resilience in predicting students' adjustment to university life. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 16(1), 187-208. doi:10.12738/estp.2016.1.0058
- Routledge, C. ve FioRito, T. A. (2021). Why meaning in life matters for societal flourishing. *Frontiers in Psychology*, 11, 601899. doi:10.3389/fpsyg.2020.6018
- Sexton, M. B., Hamilton, L., McGinnis, E. W., Rosenblum, K. L. ve Muzik, M. (2015). The roles of resilience and childhood trauma history: Main and moderating effects on postpartum maternal mental health and functioning. *Journal of Affective Disorders*, 174, 562-568. doi:10.1016/j.jad.2014.12.036
- Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P. ve Bernard, J. (2008). The Brief Resilience Scale: Assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15(3), 194-200. doi:10.1080/10705500802222972
- Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S. ve Kaler, M. (2006). The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53(1), 80-93. doi:10.1037/0022-0167.53.1.80
- Steger, M. F., Mann, J. R., Michels, P. ve Cooper, T. C. (2009). Meaning in life, anxiety, depression, and general health among smoking cessation patients. *Journal of Psychosomatic Research*, 67, 353-358. doi:10.1016/j.jpsychores.2009.02.006
- Şar, V., Necef, I., Mutluer, T., Fatih, P. ve Türk-Kurtça, T. (2021). A revised and expanded version of the Turkish Childhood Trauma Questionnaire (CTQ-33): Overprotection-overcontrol as additional factor. *Journal of Trauma & Dissociation*, 22(1), 35-51. doi:10.1080/15299732.2020.1760171
- Şar, V., Öztürk, P. E. ve İkikardeş, E. (2012). Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeğinin Türkçe uyarlamasının geçerlilik ve güvenilirliği. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 32(4), 1054-1063. doi:10.5336/medsci.2011-26947
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2012). *Using multivariate statistics* (6. bs.). Boston: Pearson.
- Terr, L. C. (1991). Childhood traumas: An outline and overview. *The American Journal of Psychiatry*, 148(1), 10-20. doi:10.1176/ajp.148.1.10
- Tönbül, Ö. (2020). Koronavirüs (Covid-19) salgını sonrası 20-60 yaş arası bireylerin psikolojik dayanıklılıklarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Humanistic Perspective*, 2(2), 159-174.
- Total, V. ve Efe, M. (2020). Bireylerin psikolojik sağlık ve Covid-19 korkularının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(74), 318-325.
- Türk-Kurtça, T. ve Kocatürk, M. (2020). The role of childhood traumas, emotional self-efficacy and internal-external locus of control in predicting psychological resilience. *International Journal of Education and Literacy Studies*, 8(3), 105-115.
- Ulukan, M. (2020). Öğretmenlerin mutluluk ile psikolojik sağlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(73), 620-631.
- Ungar, M. ve Theron, L. (2020). Resilience and mental health: How multisystemic processes contribute to positive outcomes. *The Lancet Psychiatry*, 7(5), 441-448. doi:10.1016/S2215-0366(19)30434-1
- Wright, K. B. (2005). Researching internet-based populations: Advantages and disadvantages of online survey research, online questionnaire authoring software packages, and web survey services. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 10(3), JCMC1034. doi:10.1111/j.1083-6101.2005.tb00259.x
- Wu, A. D., Zumbo, B. D. ve Marshall, S. K. (2014). A method to aid in the interpretation of EFA results: An application of Pratt's measures. *International Journal of Behavioral Development*, 38(1), 98-110. doi:10.1177/0165025413506143

Yelpaze, İ. (2020). Üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlığın yordayıcısı olarak bilişsel esneklik: Öz şefkatin aracılık rolü. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 535-549. doi:10.17556/erziefd.631767

Yockey, R. D. (2011). *SPSS demystified: A step-by-step guide to successful data analysis*. Boston: Prentice Hall.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Psychological resilience is the ability of a person to recover despite stressful situations (Rahat & İlhan, 2016). Psychological resilience does not protect the person from traumatic life events, but the stronger the psychological resilience of individuals enables them to cope with stressful situations in a more constructive and flexible way. One of the factors associated with psychological resilience is thought to be childhood traumas. Childhood trauma includes events that occur suddenly and unexpectedly and threaten the physical and mental integrity or life of the individual (Erten, Uney, & Fıstıkçı, 2015). Since meaning in life is a critical factor in feeling and maintaining a strong subjective well-being, it may be a variable associated with individuals' resilience levels (Steger, Frazier, Oishi, & Kaler, 2006). Another factor that may be associated with resilience is self-compassion. Self-compassion is defined as being compassionate and kind to oneself rather than being critical, even in difficult moments. Being compassionate towards oneself enables one to be understanding in difficult moments, reflects the point of view that suffering is a normal emotion and an integral part of being human (Barlow, Goldsmith Turow, & Gerhart, 2017). The results of this study are considered important in terms of providing information about childhood trauma, meaning in life and self-compassion in adult individuals who are thought to be related to psychological resilience. In this direction, the aim of this study is to examine the relationship between gender, childhood traumas, meaning in life, self-compassion, and resilience in adults.

Methods

This research is a correlational study examining the relationship between childhood traumas, meaning in life, self-compassion and resilience in adults. The study group of the research consisted of 266 adults who were reached from different cities of Turkey by convenient sampling method. Of the 266 participants participating in the study, 182 (68.4%) were women and 84 (31.6%) were men. The age range of the participants participating in the study varied between 18-60, and the average age was found to be 25.81 (standard deviation: 7.44). Within the scope of this research, Demographic Information Form developed by the researchers to collect socio-demographic information about the participants, The Turkish version of Childhood Trauma Scale (Şar, Necef, Mutluer, Fatih, & Türk-Kurtça) to determine the traumas experienced in childhood, Turkish version of Meaning in Life Scale to measure the level of meaning in life (Demirbaş, 2010), Turkish version of Self Compassion Scale (Deniz, Kesici, & Sümer, 2008) was used to reveal the level of compassion and Turkish version of Brief Resilience Scale (Doğan, 2015) was used to assess resilience. All statistical analyses were carried out in SPSS 22. Data were analyzed using Pearson correlation analyses, multiple linear regression analysis, and relative importance analyses. The level of significance was accepted as $p < .01$.

Conclusion. Discussion and Suggestions

The aim of this research was to examine the relationship between childhood traumas, meaning in life, self-compassion and resilience in adults. The first variable whose relationship with psychological resilience was investigated was gender. As a result of the research, no association was found between gender variable and psychological resilience. When the literature is examined, it is seen that this result of the research is similar to the results of many previous studies on this subject (Aydın & Egemberdiyeva, 2018; Tatal & Efe, 2020; Ulukan, 2020). The other variable whose relationship with psychological resilience was investigated in this study is childhood traumas. As a result of the research, although it was determined that there was a low negative correlation between childhood traumas and resilience, it was found that childhood traumas were not a significant predictor of resilience. This result of the study shows that the relationship between childhood traumas and psychological resilience is limited when it comes to the effect of other variables in the model. Another variable whose relationship with psychological resilience was investigated in this study is meaning in life. As a result of the research, a positive relationship was found between meaning in life and psychological resilience. The results of the research show parallelism with the results of studies showing that the level of resilience increases as the meaning in life increases (Karataş & Tagay, 2021; Kul, Demir, & Katmer, 2020; Mohseni, Iranpour, Naghibzadeh-Tahami, Kazazi, & Borhaninejad, 2019). The last variable whose relationship with resilience was investigated in this study is self-compassion. As a result of the research, a positive relationship was found between self-compassion and psychological resilience. The results of studies on self-compassion and resilience are in line with the results of this study (Alizadeh, Khanahmadi, Vedadhir, & Barjasteh, 2018; Baker, Caswell, & Eccles, 2019; Yelpaze, 2020). As a result of the relative importance analyzes performed, it was consistently shown that the self-compassion variable was the most important predictor of resilience scores in adult individuals.

EKLER

Ek-1: Etik Kurul İzni

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI ETİK KURUL KARARLARI

KARAR TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI
25.03.2022	3	2022-217

KARAR NO: 2022-217

Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Nur Yağmur ARAS'ın Doç. Dr. Nursel TOPKAYA danışmanlığında " Yetişkin Bireylerde Çocukluk Çağı Travmaları, Yaşamda Anlam, Öz-Şefkat ve Psikolojik Sağlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" isimli lisansüstü ders kapsamında yapılan araştırmaya ilişkin anket, ölçek ve bilgisayar ortamında anket/test çalışmalarını içeren 55515 sayılı dilekçesi okunarak görüşüldü.

Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Nur Yağmur ARAS'ın Doç. Dr. Nursel TOPKAYA danışmanlığında " Yetişkin Bireylerde Çocukluk Çağı Travmaları, Yaşamda Anlam, Öz-Şefkat ve Psikolojik Sağlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" isimli lisansüstü ders kapsamında yapılan araştırmaya ilişkin anket, ölçek ve bilgisayar ortamında anket/test çalışmalarının kabulüne oy birliği ile karar verildi.

PP5.1.FR.0011, R0, Mayıs 2019

Sayfa 1 / 1

Atf: Uğraş, Ö. S. (2023). 27 Mayıs 1960 ve 28 Şubat 1997 tarihleri arasında Konya Genel Seçim sonuçları üzerine bir değerlendirme. *İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/1, ss. 184-215.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:
18 / 07 / 2022

Kabul / Accepted
01 / 11 / 2022

27 Mayıs 1960 ve 28 Şubat 1997 Tarihleri Arasında Konya Genel Seçim Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of General Election Results in Konya between May 27th, 1960 and February 28th, 1997

ÖZGE SEDA UĞRAŞ^a
DOI: [10.33709/ictimaiyat.1144928](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1144928)

ÖZ	ABSTRACT
<p>Seçmen davranışını belirleyen ve siyasi partilerin oy oranlarını etkileyen birbirinden farklı ama son kertede birbirine bağlı olan sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik ve sosyolojik faktörlerden söz etmek mümkündür. Bununla birlikte ekonomik krizler, siyasi kutuplaşmalar, askeri darbe ya da muhtıralar gibi seçmen davranışında olağan faktörlerin dışında kalan ancak bir kırılma etkisi yaratarak belirleyici ve değiştirici rol oynayan faktörlerin etkisi çok daha büyük olabilir. Askeri darbeler yalnızca hükümeti ya da siyasetçileri değil toplumun her kesiminden seçmeni etkileyerek, seçmen davranışına yön vermiştir. Çalışmada da 27 Mayıs askeri darbesi ile 28 Şubat arasındaki Konya genel seçim sonuçları analiz edilecek ve seçim sonuçlarına etki eden sosyolojik, siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik faktörlerin seçmen davranışına olan etkileri tartışılacaktır. Seçmen tercihlerinde küçük yaşta ailelerinin ve yakın çevrelerinin etkisiyle geliştirilen siyasal sosyalleşme sürecine odaklanarak siyasi yönelim geliştirmesini önceleyen sosyo-psikolojik yaklaşım (Michigan Ekolü) ile sosyal grubun üyesi olma ya da aidiyet hissetmeyle seçmen tercihlerini ilişkilendiren sosyolojik yaklaşım (Columbia Ekolü) esas alınarak bu metodolojik yaklaşımlar doğrultusunda değerlendirme yapılacaktır.</p>	<p>Socio-cultural, political, economic and sociological factors determine the voters' behavior and affect the vote rates of political parties, which are different from each other but eventually intertwined. Nonetheless, the influence of other factors such as economic crises, political polarizations, military coups which remain out of ordinary yet play a determining and game-changing role by creating a breaking effect, may also have a profound effect on voter behavior. Military coups have been forming voter behavior by affecting not only the governmental bodies or politicians but also voters from all segments of society. In this study, the Konya general election results between the 27 May military coup and the 28 February will be analyzed and the impacts of sociological, political, socio-cultural and economic factors on voter behavior will be discussed. Two methodological approaches were applied, one of which is the socio-psychological approach that prioritizes the development of political orientation by focusing on the political socialization process developed by the influence of individuals' families and immediate surroundings at a young age on voter preferences (Michigan School), and the other is the sociological approach that associates voter preferences with being a member of a social group or feeling of belonging (Columbia School).</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Seçmen Davranışı, Seçimler, Konya, Seçmen, Kent Kimliği.</p>	<p>Keywords</p> <p>Voter Behavior, Elections, Konya, Voter, Urban Identity.</p>

^a Arş. Gör. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Email: osedatuyulu@gmail.com

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Bir şehir ya da bölge hakkında herhangi bir konu üzerine bir tartışmaya girmek en temelde o şehir ya da bölge üzerinde hâkim olan toplumsal, siyasal, kültürel ilişki biçimlerini sosyolojik ve tarihsel süreklilik çerçevesinde ele almanın zorunluluğunu ortaya çıkarır. Dolayısıyla sosyoloji ve siyaset arasındaki dikotomik ilişki göz önüne alındığında bireyin ve toplumun siyasallaşma süreciyle toplumsal gerçeklikler arasındaki bağlar daha fazla önem kazanmaktadır. Bir bireyin, topluluğun ve şehrin siyasal kimliğine ek olarak seçmen davranışını belirleyen faktörler de bu bağların merkezinde ve etkisinde şekillenir. Sosyoloji ve siyaset arasındaki en temel bağlardan sayılan siyasal seçimler ise siyaset bilimi açısından bireyin ya da toplumun istediği kişi ya da partileri demokratik yollardan, özgür bir biçimde destekleyerek sonuca etki etmesi olarak yorumlanabilir. Ancak sosyolojik olarak siyasal seçimlerin karşılığı bu değerlendirmenin oldukça ötesine geçmiştir.

Seçimler, sosyolojik olarak bireyin siyasal tercihini belirleyen ve bu tercihlere etki eden faktörlerin, bireyi inşa eden sosyo-kültürel ve siyasal kimliklerinin, aidiyet duygusunun, aileden gelen geleneksel, dini, siyasal ve kültürel birikiminin genele yansıma biçimlerinden birisidir. Bu nedenle seçimlerin siyasetteki karşılığı ile sosyolojideki karşılığı aynı değildir. Seçim ertesinde ortaya çıkan oy oranları, yüzdeler sosyoloji için sayısal verilerin, değerlerin ötesindedir. Sosyoloji, seçmen davranışını belirleyen faktörleri konjonktürel gerçeklikten ayırmadan birden fazla etkiyi göz önünde tutarak seçim sonuçlarını değerlendirirken bu ilişkideki anlama ve öneme odaklanır. Bunu yaparken de hem tarihsel hem toplumsal süreklilikten kopmayarak bu bağlamda değerlendirme yapar.

Çalışmada örnek olarak ele alınan Konya ise hem siyasal hem de geleneksel ve dini kimliğiyle öne çıkan şehirlerden biridir. Son yirmi yıldır aynı partinin birinci parti olduğu bir şehir olmasının dışında siyasal kimliğinin belli bir siyasal gelenekle ve kültürle özdeşleştirilmiş olması Konya'nın ayırt edici özelliklerindedir. Bu siyasal ve geleneksel kültüre Konya'nın İç Anadolu bölgesinde Ankara'dan sonra en fazla nüfusa sahip olan ve coğrafi konumuyla öne çıkan bir şehir olması da dâhil edilebilir. Hem tarımda hem de sanayi alanında iki boyutlu bir kalkınma ve kalkındırma potansiyeline ek olarak son yıllarda artan üniversite sayısı ve öğrenci nüfusu Konya'nın yükselişine etki eden faktörlerden bazılarıdır. Çalışmanın tarihi sınırlılıkları dolayısıyla bir 'üniversite öğrencisi şehri' olması birincil faktörlerden değildir. Ancak nüfus yoğunluğu, Konya Ovası'nın sınırları içerisinde olması nedeniyle de ülkenin tahıl ambarlarından biri olması, geleneksel ve dini hassasiyetlere sahip tüccar, sanayici ve sosyal nüfusu barındırması Konya'nın elini güçlendiren faktörlerden bazıları olmuştur. Ekonomik olarak kendisine yetebiliyor olması nedeniyle özellikle 1960'lı yılların sonunda Necmettin Erbakan'ın İstanbul ve Ankara sermayedarları dışında alternatif sermayedar, tüccar ya da sanayicilere vurgu yaptığı birkaç şehirden birisi olması da ayrıca önemlidir. Bu ve benzeri faktörler ve özellikleri dolayısıyla çalışmada Konya ili ve ilçeleri esas alınmıştır.

Çalışmanın örneklemini 15 Ekim 1961'den 24 Aralık 1995 seçimlerine kadar yapılan bütün genel seçimlerin Konya ili ve ilçeleri özelindeki seçim sonuçları oluşturmaktadır. Konya ili ve ilçelerinin 27 Mayıs ve 28 Şubat askeri darbeleri arasındaki (1960-1997) seçim sonuçlarına tarihsel bütünlükten kopmamak için 18 Nisan 1999 genel seçimleri de eklenmiştir. Dolayısıyla çalışmanın örnekleminde toplamda 10 genel seçim vardır. Çalışmada askeri darbelerle seçim sonuçları arasında kurulmak istenen ilişki, Türkiye'nin siyasal tarihinden ve gerçekliğinden bağımsız değildir. 27 Mayıs'la fiili olarak başlayan askeri darbe geleneği, her on yılda bir

tekrarlanmasıyla Türkiye demokrasinin ve seçim sisteminin başka bir gerçeği haline gelmiştir. Bu nedenle askeri darbeler ertesinde yapılan seçim sonuçlarına göre seçmen davranışı, darbe ertesindeki toplumsal destek ya da tepkisellik tartışılması ve incelenmesi gereken bir durumdur. Çalışmada da Konya ili ve ilçelerinin askeri darbe ertesindeki oy oranları toplumsal destek ya da tepkisellik bağlamında değerlendirilecektir. Merkez ve ilçelerde belli bir parti geleneğinin hâkim olup olmadığı, genel anlamda şehrin tamamında özdeşleşen bir siyasi geleneğin varlığı tartışılacaktır.

Nitel araştırma tekniklerinden biri olan doküman incelemesinin kullanıldığı çalışmada TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) ve YSK'dan (Yüksek Seçim Kurulu) alınan seçim sonuçları, seçim haritalarına dönüştürülmüştür. Harita renklendirmeleri ilçelerde birinci çıkan parti rengine göre hazırlanmıştır. Henüz ilçe statüsü kazanmamış olan bölgeler daha önce bağlı buldukları ilçelere göre renklendirilmiştir. Ayrıca haritalandırma yapılırken her bir parti farklı bir renkle eşleştirilmiştir. Böylelikle okuyucuda metinsel bütünlüğün sağlanması amaçlanmıştır. Seçim sonuçlarına göre hazırlanan haritalar üzerinde yorumlama yapılmış; ilçelerde birinci çıkan partilerin seçimlerdeki aday faktörü, ilçeye hâkim olan parti geleneği, seçim çevreleri ve demografik yapıları göz önüne alınarak seçmen davranışı tartışılmıştır.

2. Seçmen Davranışını Etkileyen Faktörler

'Psephology' kavramı oy verme davranışının bilimsel analizinin karşılığına denk gelmektedir. Değişen siyasi, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel faktörlerin etkisiyle bu kavramın araştırmacı için önemi daha da artmaktadır. Peki, oy verme davranışını bilimsel olarak analiz etmek neden bu kadar önemlidir? Seçimler ertesinde ortaya çıkan sayısal veriler araştırmacılar için yeterli değil midir? Ya da araştırmacıyı ortaya çıkan sonuçların arka planını incelemeye, anlamaya yönlendiren faktörler nelerdir? Bu ve bunun gibi sorular ve tartışma alanları seçmen davranışını ve buna etki eden faktörleri ayrıca ele almanın gerekliliğini göstermektedir. Seçmen davranışı örüntüleri ve seçimler hem seçmen hem siyasetçiler hem de politik kültüre dair veriler sunması dolayısıyla önem taşır. Seçmen davranışını etkileyen ya da oy vermenin yönünü tayin eden birbirinden farklı birçok faktör vardır. Oy verme davranışına etki eden bu faktörler, seçmen-toplum-siyasetçiler-siyasal ve sosyolojik konjonktür arasındaki karşılıklı ilişkiyi anlamada araştırmacı için önemli bir veri kaynağı sunmaktadır. Dolayısıyla seçim sonuçları oransal karşılığından önce bu karşılıklı ilişkiyi belirleyen ve yönlendiren önemli anlamlar barındırması nedeniyle ayrıca önem kazanır. Oy verme davranışını inceleyerek bu ilişkiyi belirleyen ve sonucu etkileyen faktörleri göz önünde tutarak toplumsal ve siyasal değişim süreci gözlemlenebilir.

Toplumun, toplumsal olguları etkileyen faktörlerin tamamında bir bütünsellik vardır. Bu nedenle seçim sonuçları analizine başlamadan önce Türkiye'de seçmen davranışını belirleyen bu faktörlere bakmak ve buna bağlı olarak bir çıkarımda bulunmak, toplumsal gerçeklikten kopmamayı sağlayacaktır. Toplumsal gerçekliği yakalama ve analiz etmede ise tarihsel bütünselliğin korunması elzemdir. Siyasetin sosyolojik analizi üzerine değerlendirmelerde bulunan Nur Vergin de toplumsal ve tarihsel bütünlüğün bir aradalığına dikkat çeker. Ona göre toplumsal bütünselliği göz ardı ederek bir toplumu incelemek metodolojik bir hatadır. Bu nedenle sosyoloji literatüründe sıklıkla gerekliliği ifade edilen 'sosyolojik tahayyül'e 'tarihsel tahayyül'ü eklemenin zorunlu olduğunu belirtir. Tarihsel tahayyülün eksikliğiyle yapılan bir analizin sonuçlarının yanlışlığı üzerine birkaç örnek veren Vergin, Türkiye'de seçmen davranışı konusunda yapılan kamuoyu araştırmalarındaki sosyolojik eksikliğin 'tarihsel tahayyül'ün göz

ardı edilmesinden kaynaklandığını savunur. Ona göre Türkiye’de seçmen davranışı ve siyasal davranış konusunda oy vermek bir kıstas olarak kabul edilirse, benzer nitelikteki toplumlarla karşılaştırıldığında kırsal kesimdeki oy verme isteği oransal olarak şaşırtıcı bir biçimde fazladır. Oy vermedeki bu istekliliğin tarihsel tahayyülden bağımsız bir şekilde yorumlanamayacağını savunur (2017, s. 165-184).¹ Duverger de siyasal sosyolojinin tarihsel sosyolojiden bağımsız olamayacağını savunur. Toplumlara ya da grup ve toplulukları birbirleriyle iletişim halinde olan bireyler oluşturur ve her eylem, bir etkileşim yani en az iki kişi arasındaki ilişkilerin bir sonucu ve bu ilişkinin eyleme dönüşmüş bir şeklidir. Bu nedenle toplum, bireylerin bir toplamı değil bir etkileşim sistemidir (1998, s. 11-18). Türkiye’de siyasal güven ve bu güvene etki eden faktörleri tartışan Can’a göre ise (2015, s. 360- 365) siyasal liderler, Türk siyasal kültüründe önemli bir yere sahiptir ve seçmen davranışını belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Yönetilenlere önderlik yapan, kaos ve düzensizliklere müsaade etmeyen ve kriz anında halkı içinde bulunduğu durumdan çıkararak “devletin baba imgesini en üst perdeden temsil eden kişilik” siyasi liderdir. Siyasi liderin güvenilir olması, yönetim anlayışı, ülke sorunlarına yaklaşımı oldukça önemlidir. Ayrıca Türkiye’de siyasal güven analizinde başvurulan bir diğer kaynak, kurumlara güvendir. Siyasi lider ve kurumlara güvenin ardından bir başka kaynak demokratikleşme ve ekonomik gelişimden oluşan süreçlerdir.

Biol Akgün’e göre (2002, s. 24-81) seçmen davranışını belirleyen ve oy vermeye etki eden faktörlere yönelik yaklaşımlar genel olarak üç başlık altında toplanır. Sosyolojik yaklaşım (Columbia Ekolü), Sosyo-psikolojik yaklaşım (Michigan Ekolü) ve Ekonomik Yaklaşım (Rasyonel Seçim Ekolü). Buna göre Türk seçmen davranışına yönelik yapılan çalışmalarda çoğunlukla merkez- çevre ayırımına dayanan sosyolojik modelin daha yaygın bir kabul gördüğü gözlenmektedir. Ancak Akgün’ün elde ettiği verilerde Türkiye’de oy verme davranışını açıklayan en önemli faktörün seçmenlerin kendilerini hangi siyasi partiye daha yakın olarak gördükleri sonucu çıkmıştır. Bu da Michigan Ekolünün vurguladığı siyasal sosyalleşme sürecine karşılık gelmektedir. Çalışmada çıkan bir diğer bulgusu ise Türkiye’de vatandaşların sosyo-ekonomik statüsünün oy vermede belirleyici bir etkiye sahip olmadığını, seçmenin oy verirken rasyonel bir seçim de yaparak ekonomik çıkarlarını göz önünde tuttuğu sonucudur. Heywood’a göre (2013, s. 311-314) ise dört farklı oy modeli vardır: Parti Kimliği, Sosyolojik, Rasyonel Tercih ve Hâkim İdeoloji Modelleri. Parti Kimliğini ‘partizanlık’ ile eş değer kabul eden Heywood’a göre bu modelde aile, politik bağımlılığın gelişmesinde en temel araçtır. Sosyolojik modelde seçmenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durumun etkisinin önemli olduğunu ve aile yerine toplumsal bağların etkili olduğunu ifade eder. Rasyonel Tercih modelinde toplumsal grupların değil bireyin öz çıkarlarının ve hedeflerinin öne çıktığını vurgular. Hâkim İdeoloji modelinde ise ideolojik manipülasyonların ve kitle iletişim araçlarının etkili olduğunu; bu modelde bireyin özerkliğinin önüne geçilerek, bireysel hesaplamanın devre dışı kaldığını ifade eder.

Heywood ve Akgün’ün oy verme davranış modelleri göz önüne alındığında, Türkiye ve Konya örneği özelinde birçok modelin bir aradılığı esas alınmadan oy verme analizi yapmanın imkânsızlığı öne çıkar. Türkiye’de Batı ülkelerindeki gibi sınıfların² ayrımı üzerine inşa edilmiş bir toplumsal hareketlilikten ve tabakalaşmadan söz etmek pek mümkün değildir. Dolayısıyla birbirinden farklı etnik, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik, dini ve siyasi grupların yaşadığı bir yerde tek boyutlu bir modelle açıklama yapmaya çalışmak da sosyolojik ve tarihsel gerçeklikten

¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Nur Vergin, Siyasetin Sosyolojisi.

² Burada kullanılan sınıf kavramı Marksist teorideki karşılığında kullanılmamıştır.

kopmak anlamına gelir. Burada kast edilen Batı toplumlarında homojen bir bütünlüğün olduğu bu nedenle tek boyutlu modellerin daha uygulanabilir olması değildir. İmparatorluğun ertesinde kurulan bir devlette uygulanan her türlü nüfus politikası ve yerleştirmelere rağmen homojen bir birlikteliğin inşa edilmesi uzun yıllar sürecektir. Türkiye de imparatorluktan gelen sosyo-kültürel ve etnik farklılıkları dolayısıyla bir 'mozaik' gibi içinde pek çok kültürel ve dini çeşitliliği barındırmaktadır. Bu çeşitlilik doğal olarak seçmen davranışına yansiyacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada seçmen davranışı modellerinden Columbia ve Michigan Ekollerinin her ikisi de esas alınarak değerlendirme yapılacak olsa da diğer modellerin etkisi de göz önünde tutulacaktır.

Nitekim Ömer Çaha'nın (2008, s. 5-6) *Türkiye'de Seçmen Davranışı ve Siyasi Partiler* çalışmasına göre "Türkiye'de Batı toplumlarındaki gibi sınıfsal bir ayrışma çok belirgin değildir. Türkiye'deki toplumsal ayrışma, zorunlu olarak siyasal tercihlere yansımaktadır. Ancak siyasal tercih, Türkiye toplumunda sadece bir tercih olmanın ötesindedir. Bireylerin sosyal yaşamlarını ve gündelik ilişkilerini belirleyecek kadar büyük bir etkiye sahiptir." Türkiye gibi hem ayrışmaların sınıflar üzerinden yapılmadığı hem sosyo-kültürel dokuların girift hale geldiği hem de gündelik hayatta siyasetin ve politik kültürün etkisinin yoğun hissedildiği bir toplumda araştırmacıyı en fazla zorlayan bütün bu unsurların kendi içinde de başka alt politik kültürleri barındırması ve araştırmacının bütün bu unsurları göz önünde tutma gerekliliğidir. Araştırmacının hem teorik hem metodolojik anlamda bu çok boyutluluğu göz ardı etmeden bir çıkarımda bulunması elzemdir.

Ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasal kimliklerin seçmen davranışına etki ederek siyasal bir tercihe dönüşmesi ve oy vermede bu kimliklerin belirleyici etkisi sosyolojik yaklaşımın temel tezlerinden birisidir. Akgün (2014, s. 79-88) de 1980'li yıllara kadar Türkiye'deki seçmen davranışının sosyolojik yaklaşım olarak da bilinen Columbia ekolünü yansıtan merkez-çevre ayrımına dayandığı iddiasındadır. Ona göre 1946 seçimlerinden 1980 seçimlerine kadar merkez Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), çevre ise Demokrat Parti (DP) ve ardından gelen partiler etrafında bütünleşmiştir. 1980'li yıllara kadar seçmen bu iki partiden birine kendini yakın hissetmiş ve bu doğrultuda oy kullanmıştır. 1987 genel seçimlerinde ise Türkiye'de merkez solu ve merkez sağı temsil eden aktif siyasetin içerisinde olan iki parti oluşmuştur. Çok partili hayata geçişten 1995 genel seçimlerine kadar ki süreçte yerel ve genel seçimleri değerlendirdiği araştırmasına göre kendisini solcu olarak tanımlayanların % 85'i Demokratik Sol Parti (DSP)-CHP ve Halkın Demokrasi Partisi'ne (HADEP); sağcı seçmeninse % 90'ının dört sağ partiden birine Anavatan Partisi (ANAP)-Doğru Yol Partisi (DYP)-Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Fazilet Partisi'nden (FP) birine oy vereceği sonucu çıkmıştır. Çaha'ya göre (2006) ise merkez sağ, 1980 öncesine kadar belirli bir partiyle temsil edilerek tek yönlü ve tek parti altında birleşik bir haldeyken 1980 ertesinde DYP ve ANAP olmak üzere ikiye ayrılmış ve çeşitlenmiştir.

Ekonomik değişkenlerin seçmen davranışını belirleme ve yön vermede esas olduğunu savunan sosyal bilimciler de vardır. Bayburt (2021, s. 38-39) Türkiye'de seçmenin siyasal tercihlerini belirleyen unsurları tartıştığı nicel araştırmasında 184 katılımcıyla görüşmüştür. Araştırmanın sonucuna göre siyasi parti tercihinin değişebilir olmasına olumlu bakılmış, partilerin çözüm önerileri ve siyasi görüşleri seçmen tarafından önemli kabul edilmiştir. Türkiye'de seçmen davranışının aile baskısı ve eğitim düzeyine göre şekillendiğine yönelik önyargılı görüşün aksine ekonomik krizlerin ardından seçmenlerin daha rasyonel bir karar aldıkları ve ekonomik duruma göre de parti tercihlerini belirledikleri sonucu çıkmıştır. Yazar bu duruma örnek olarak da 2000'li yıllarda yaşanan ekonomik krizin ardından o dönemin partilerinin çoğunlukla meclis dışında

kalmasını gösterir. Seçmen davranışını belirleyen faktörleri tartışan Haydaroğlu ve Korkmaz da (2020: 81) enflasyon, işsizlik, yoksulluk gibi ekonomik sorunların arttığı dönemlerde seçmen davranışını belirleyen faktörler arasında ekonomik faktörlerin daha belirleyici olduğunu iddia eder.

Aynı şekilde Bulutay ve Yıldırım (1968, s. 21) seçmen davranışına etki eden unsurlar arasında birinci derecede etkili olan, ağır basan ve oy verme yönünü belirleyen unsurun ekonomik realiteler olduğunu iddia eder. Demir ve Çımat (2021, s. 1185-1186) ise Türkiye'deki seçmen davranışında ekonominin belirleyici ve baskın olmasını 1980 ertesinde yaşanan serbest piyasa ekonomisine geçişle ilişkilendirir. 1960 ve 1980 arasında ekonomiden çok ideolojik unsurların belirleyici olduğunu ancak 1980 ertesinde ekonominin belirleyiciliğinin baskın bir hale geldiğini savunur. Sitembölükbaşı da (2005, s. 96-97) çalışmasında ekonomik değişkenlerin seçmen davranışı üzerindeki belirleyici etkisine vurgu yapar. Normal zamanlarda önemli görülen ekonomik değişkenlerin ekonomik kriz dönemlerinde daha da belirleyici olduğunu ekonomik sorunların parti tabanlarında öncelikli sorunlar olarak görüldüğünü belirtir.

Çaha ve Guida'nın (2011, s. 192) 29 Mart 2009 yılında yapmış oldukları bir saha araştırması sonuçlarına göre CHP'nin Cumhuriyet tarihinde kurulmuş ilk siyasi partisi olması nedeniyle bir 'geleneksel kimliğe' sahipliği kendi seçmeni açısından her türlü icraatın önüne geçmektedir. Bu nedenle merkez sağda yer alan siyasi partiler, CHP gibi bir siyasal ve geleneksel sürekliliğe sahip olmadığı için seçmen tabanlarında geleneksel bir bilinçaltı oluşturamamışlardır. CHP'de var olan bu 'geleneksel bilinçaltı' belli bir kitlenin her halükârda bu partiye sadık kalmasına yol açmıştır. Merkez sağdaki partiler ise başarısız olarak seçmenin diğer sağ ve sol partilere kaptırdığında bu 'geleneksel kimlik' ve 'seçmendeki bilinçaltı eksikliği'ne başvururlar. Aydın ve Özbek (2004) ise seçmen davranışını belirleyen faktörler arasında ailenin belirleyiciliğini ve önemini tartıştıkları çalışmalarında aile kurumunun seçmen davranışını önemli ölçüde belirlediğini iddia eder. Parti yöneticilerinin de bu duruma uygun davranması ve adayların aile kurumuna önem veren imaja sahip olması gerektiği tezleri çalışmanın özünü oluşturmaktadır.

Görüldüğü gibi seçmen davranışına etki eden birden farklı ama gündelik hayatın içerisinde birbirinden ayrılamayan pek çok faktör ortaya çıkmaktadır. Çalışmalarda sosyolojik, sosyopsikolojik ya da rasyonel seçim modellerinin birbirine üstünlüğü değil öncelediği faktörlerin bir diğerindeki ayrılmaz bağı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle seçmen davranışını belirleyen modellerin yalnızca biri esas alınsa da diğer faktörlerin belirleyici ve dönüştürücü etkisinin varlığı da göz önüne alınmalıdır. İnsan ve toplumsal ilişkiler gibi her bir faktör müstakil olsa da son kertede birbirine bağlıdır. Doğal olarak bu bağlılık insanın hem sosyal hem de siyasal bir varlık olması gerçeğinde ortaya çıkacaktır.

3. Genel Hatlarıyla Bir Konya İmajı

Konya, Cumhuriyet tarihinden günümüze kadar 'muhafazakâr', 'geleneksel' ya da bazı çevrelerce 'dindar, tutucu' siyasal ve kültürel kimliğe sahip olduğu kabul edilen bir şehirdir. Ümit Meriç vd. göre (2006a, s. 22-23) "gelenekselcilik ve onun modern biçimi olarak muhafazakârlık Konya hayat tarzını anlamakta kullanılabilecek elverişli kavramsal bir anahtardır." Muhafazakâr olmakla dini değerlere sahip olma ya da sağ siyasal kültüre aidiyet hissetme arasındaki ilişkinin Türkiye'ye has olduğu ve Türk sağ tartışmalarında önemli bir yere sahip olduğu iddia edilebilir. Türkiye'deki sağ-sol ayrımları Batı'dakinden oldukça farklı ortaya çıktığı ve yerleştiği için muhafazakâr olmakla dindar ya da dini hassasiyete sahip olmak eşdeğer

kabul edilmiştir. Konya da ilerleyen bölümlerdeki haritalarda görüleceği üzere genellikle merkez sağ ya da sağ siyasi geleneğe sahip partileri seçimlerde birinci çıkarması, kısmen geleneksel yaşam tarzını sürdürmesi, şehirdeki Mevlâna karizma ve kültürünün de etkisiyle bu siyasal duruşla birlikte değerlendirilmiştir.

Nitekim *Türkiye’de Konya İmajı Araştırması* adıyla yayınlanan çalışmaya göre Konya şehrinin akıllara gelen özellikleri arasında ilk sırada % 59,9'luk oranla Mevlana vardır. Mevlana'nın ardından sırasıyla din, tarihi eserleri, güzel bir şehir olması ve sanayi etkisi ilk beşte gelir. İç Anadolu Bölgesinde Ankara dışından başka bir şehirde yaşamak zorunda kalırsa Konya'yı tercih etme nedenleri arasında görüşmecilerin % 15,4'ü Mevlana türbesi orda olduğu için yanıtını vermiştir. Manevi bir şehir olması ve kentleşmesi düzenli olduğu için cevapları da ilk sıralardadır. Ayrıca aynı çalışmada kız çocuklarının üniversite eğitimi için yaşamakta oldukları iller dışında en güvenilir bulunan iller arasında Ankara, İzmir ve İstanbul'un ardından Konya dördüncü sırada gelir. Aynı şekilde Konya şehrini sevme nedenleri tablosuna göre de 'Mevlâna orada olduğu için' cevabıyla katılımcıların % 25'i Mevlana'yı birinci sıraya yerleştirmiştir. Konya'nın büyük gelişmiş bir yer olmasına ek olarak manevi ortamı olduğu için güvenilir ve yaşanabilir bir şehir olması yanıtları yine ilk sıralarda yer almıştır.³ Dolayısıyla Konya'nın güvenli, yaşamak için elverişli bir şehir olmasında Mevlâna ve dini değerlere bağlılık arasında anlamlı bir ilişki kurulduğu söylenebilir.

2015 yılında Çevre Şehircilik Bakanlığı ile Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen *Konya Şehir Kimliği Çalıştay* raporunda da benzer sonuçlar vardır. Kentin en önemli simgesi olarak Mevlâna Müzesi (Türbesi) tanımlanmıştır (2015, s. 139). Buna göre Konya sınırları içerisinde Mevlana'nın varlığı, kentin 'manevi' bir şehir imajıyla bütünleşmesine neden olmuştur. Alver de (2012, s. 492) Konya imge ve imajıyla tasavvuf, dindarlık, muhafazakârlık arasında bir ilişki kurar. Dini hayat ve dini düşüncenin harmanı olarak nitelendirdiği Konya'da, Konya kültürünün ilmekleri arasında gelenek ve göreneklerin hayatı çevirmesini, dönüştürmesini örnek verir. Tanpınar ise Konya'yı, Konya insanına hâkim olan geleneği tanımlarken şu ifadeleri kullanır: "Sağlam ruhlu kendi başına yaşamaktan hoşlanan, dışardan gösterişsiz, içten zengin Orta Anadolu insanına benzer. Onu yakalayabilmek için saat ve mevsimlerine iyice karışmanız lazımdır. Konya, insanı ya bir sıtma gibi yakalar, kendi âlemine taşır yahut da ona sonuna kadar yabancı kalırsınız" (2010, s. 65).

Konya'nın toplumsal ve siyasal kimlik inşa sürecinde diğer şehirlerden farkını tartışan Koyuncu (2013, s.173) Konya'yı diğer şehirlerden ayıran özelliğinin, manevi gelenek içerisinde şekillenen mazisi ve bu maziye günümüze taşıyan gündelik hayat pratiği olduğunu savunur. Subaşı'na göre (2007, s.130) Konya, "modernleşme ile geleneğe yönelik arzuların başka hiçbir yerde olmadığı kadar, paradoksal bir şekilde bulunduğu, var olan uzlaşmanın gündelik hayatta yeni tarzlara imkân verdiği model bir kenttir. Konya'nın bir kent olarak tarihsel belleği ve her tür yenilik karşısında alışılmış soğukkanlılığı, kendi modernleşmesini özgüleştirmiştir."

"Konya teknoloji kullanımı, tüketim kalıpları vb. maddi hayat öğeleri noktasında modernken zihniyet olarak gelenekseldir. Geleneksel bir toplumsal tasavvur ve toplumsal hayat biçimi hâkimdir. Modern ve geleneksel olanın biraradalığından gelen melezlik, modülerleşmeye başlayan bir kimlik pratiği ve hayat örüntüleri bakımından bir kolaj durumuna işaret eder. Bir yanda geleneksel İslami kültür diğer yanda Batılı yaşama pratiklerince kuşatılmaya

³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Türkiye’de Konya imajı Sosyal Doku Projesi Kent Araştırmaları-I

başlayan modern maddi hayat ve bunlar arasında kendine özgü birleşimler oluşturan Anadolu insanı olumlu anlamda melezliğin sembolü sayılabilir. Gelenek bugünkü dünyanın evsizliği karşısında Konyalıların güvenlik arayışlarının bir tezahürüdür. Konya, sağlıklı toplumsal yapısı ile postmodern dünyada sürüklenen ve her geçen gün daha da yalnızlaşan insanlara bir model sunmaktadır” (Meriç vd., 2006b, s. 38).

Yasin Aktay (2005, s. 45) küresel kentleşme bağlamında Konya’yı tartıştığı çalışmasında saltanatın kaldırılmasına muhalefet göstermeyen Konya’nın, Cumhuriyet’in modernleştirici devrimlerine karşı sessiz bir muhafazakâr muhalefet duruş benimsediği iddiasındadır. Ona göre “Demokrat partiyle başlayacak kitlesel toplumsal muhalefette Konya her zaman muhafazakâr–Millî Görüşçü çizginin merkezini oluşturmuştur”. Aktay’ın Konya’nın muhafazakâr–Millî Görüşçü çizgiyi benimsediği görüşü seçim sonuçlarıyla da kanıtlanabilir niteliktedir. Konya’nın örneklem seçilmesindeki önemli motivasyonlardan biri de şehrin siyasal, dini ve kültürel kimliğinin seçim sonuçlarında gözlenebilir olması ve Türkiye’deki Konya imajı kabulüyle önemli oranda uyuşmasıdır. Hülür ve Kalender’in 2003 yılında yayınlanan araştırmaları da Konya halkının siyasal tutumlarının demokrasi ve sistem karşıtı eğilimler içermediği, Konya seçmenlerinin önemli bir kısmının demokratik değerleri benimsediği sonucunu göstermektedir (Akt: Meriç vd., 2006a, s. 30).

Türkiye’de ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılından 2014 yılına kadar geçen sürede Konya nüfusu dört katına çıkmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun yaklaşık % 80’i kırsal kesimlerde yaşarken, kentleşmenin artmasıyla iç göçler hızlanmış ve 2012 yılında kırsal kesimlerde yaşayanların oranı % 23,79’a gerilemiştir.⁴ Konya iline yönelik göçleri değerlendiren Akgün’e göre (2006, s. 36) Konya’ya göçleri açıklamak için sadece ekonomik faktörler yeterli değildir. Gelişen sanayisi, artan hizmetler sektörü ve tahıl ambarı olması önemli faktörlerden bazılarıdır. Ancak düzenli şehir ve güvenli bir yaşam alanı sunması, Türkiye’nin deprem kuşağı üzerinde olmasına rağmen Konya’da herhangi bir fay hattının bulunmaması göçü artıran faktörler arasındadır.

Çok partili hayata geçildiği 1950 seçimlerinden itibaren Konya genel seçimlerinde birinci olan partiler sırasıyla şöyledir: 1950’de DP, 1954’te DP, 1957’de DP, 1961’de CHP, 1965’te AP, 1969’da AP, 1973’te Demokratik Parti, 1977’de CHP, 1983 ve 1987’de ANAP, 1991 ve 1995’te RP, 1999’da FP, 2002’den günümüze kadar da AK Parti birincidir. Konya yerel seçimlerinde ise birinci olan partiler sırasıyla şöyledir: 1950’de DP, 1955’te DP, 1963’te AP, 1968’te AP, 1973’te Demokratik Parti, 1977’de MSP, 1984’te ANAP, 1989 ve 1994’te RP, 1999’da FP, 2004’ten günümüze kadar ise AK Parti. Öte yandan özellikle yerel yönetim seçimlerinde sağ siyasi gelenekte değerlendirilen Millî Görüş Hareketi partilerinin başarısı, il ve ilçe seçim sonuçları incelendiğinde rahatlıkla görülebilir. RP’nin birinci parti çıkmasından önce de Konya’da birinci parti olan ANAP’ta da Millî Görüş Hareketi geleneğinden gelen isimlerin partideki varlığı, Konya ile Milli Görüş Hareketi arasındaki ilişki ve iletişimi de kanıtlar niteliktedir. 12 Eylül’ün ardından bütün siyasi partilerin kapatılmasıyla mevcut siyasi boşlukları dolduran ANAP’ta birden fazla parti seçmeni birleşmiştir. Bu seçmenlerden birisi de Millî Görüş Hareketi seçmenidir. Konya seçmeninin ANAP’ı destekleme faktörlerinden birinin bu gerçek olduğu söylenebilir.

⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Konya Şehir Kimliği Çalıştayı, 2015.

RP'nin 1989 yerel seçimleriyle birinci olduğu Konya'da, 1994'te yine birinci olması ve 28 Şubat sürecinin ardından yapılan ilk genel ve yerel seçim olan 18 Nisan 1999 seçimlerinde bu defa da FP'yle birinci olması, Konya'daki Millî Görüş Hareketi etki ve desteğini gösterir. 28 Şubat'ın ardından oy kaybı yaşasa da Millî Görüş Hareketi partilerine desteğini sürdüren birkaç şehirden biri Konya'dır. 3 Kasım 2002 genel seçimleri ve 28 Mart 2004 yerel yönetim seçimleriyle birlikte Millî Görüş Hareketinden koparak çizgisini 'muhafazakâr demokrat' olarak tanımlayan AK Parti, Konya'da yaklaşık yirmi yıldır seçimlerden birinci parti çıkarak genel ve yerel yönetimlerdeki istikrarını sürdürmektedir. Öte yandan AK Parti, Konya'da yalnızca yerel yönetimlerdeki başarısını sürdürmekle kalmamış tüm Türkiye genelinde AK Parti'nin neredeyse her genel seçimde en yüksek oyu aldığı şehirlerden biri olmuştur. Konya'nın bu siyasal duruşu da 'muhafazakâr' bir seçmene sahip olduğu dolayısıyla 'muhafazakâr' bir şehir olduğu iddiasını güçlendirmiştir. Nitekim Mahmut Hakkı Akın vd.'nin (2013) Konya Selçuk Üniversitesi öğrencileriyle Konya'daki muhafazakârlık algısı üzerine yaptığı saha araştırması sonuçlarına göre 'Konya muhafazakâr bir şehirdir' yargısı oldukça yüksek oranda kabul edilmiştir. Şehir hakkında muhafazakârlıkla ilişkilendirilen önyargı içeren, olumsuz yargıların öğrenciler üzerinde pek etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Şehirde yaşam tecrübesi arttıkça olumsuz yargıların olumluya dönüştüğü çalışmanın bulgularından biridir.

Meriç vd. (2005, s. 24) araştırma sonuçlarına göre Konya'nın Anadolu anakarasının merkezi olduğu, yalnızca Anadolu'nun değil Çin'den İngiltere'ye giden ticaret yolunun önemli bir parçası ve dünyanın ilim ve irfan merkezi konumunda bulunduğu iddia edilir. Araştırmadaki katılımcıların birçoğunun ortak görüşü Konya'nın 'elitlerin konsensüs' sağladığı bir kent şeklinde tasvir edilebilen bir şehir olduğudur. Konya'nın muhafazakâr, dindar ya da geleneksel şehir imajını pekiştirmeye yarayan uygulamalardan bir tanesi de toplu taşımada kadın erkek ayrımı yapılarak kadınlara özel ayrı bir otobüs istihdam edilmesidir. Dönemin RP'li belediye başkanı Halil Ürün tarafından yeniden hayata geçirilir.⁵ Halil Ürün, bu uygulamayı şöyle değerlendirir: "Uygulamadan Konyalı memnun olmuştur. Tebrikler, telgraflar ve mektuplar bunu gösteriyor. Şu anda seçim olsa daha çok oy potansiyeline kavuşuruz ancak biz bu uygulamayı daha fazla oy alalım diye başlatmadık. Bunu hizmet olarak düşünüyoruz" (2017, s. 33).

Konya'nın Mevlâna kültürüyle eşleştirilen ve seçimlerde genellikle muhafazakâr, sağ ve Millî Görüş Hareketi geleneğinden gelen partileri desteklemesiyle öne çıkan siyasi kimliği, Konya'nın muhafazakâr ve dindar imajını güçlendiren faktörlerden biridir. Bu faktörlere ek olarak Konya yöneticilerinin yukarıda belirtilen uygulamaları yürürlüğe koyması bu imajı daha da pekiştirmiştir. Konya'nın kabul edilen bu imajına ek olarak askeri darbe ve muhtıraların ardından hangi partileri desteklediği sorusu çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Askeri darbelerin oy verme yönünü tayin etmedeki etkisi ve gücü aşağıdaki bölümlerde tartışılacaktır.

4. 27 Mayıs'ın Ardından Konya'da 1961-1965 ve 1969 Genel Seçimleri

Tek parti döneminin ardından 1950 seçimleriyle tüm Türkiye'de çok partili hayata geçilmesiyle Konya'da birinci parti DP olur. DP'nin Konya'daki birinciliği hem tek parti döneminin toplumun neredeyse tamamında yarattığı yeni bir siyasi parti ve ortam isteğiyle hem de Konya'nın dönem itibarıyla bir tarım şehri olmasında aranabilir. Nüfusunun yarısından fazlasının halen kırsal bölgelerde yaşaması ve DP iktidarının çiftçilere, tarımsal kalkınmaya yönelik uygulamaları

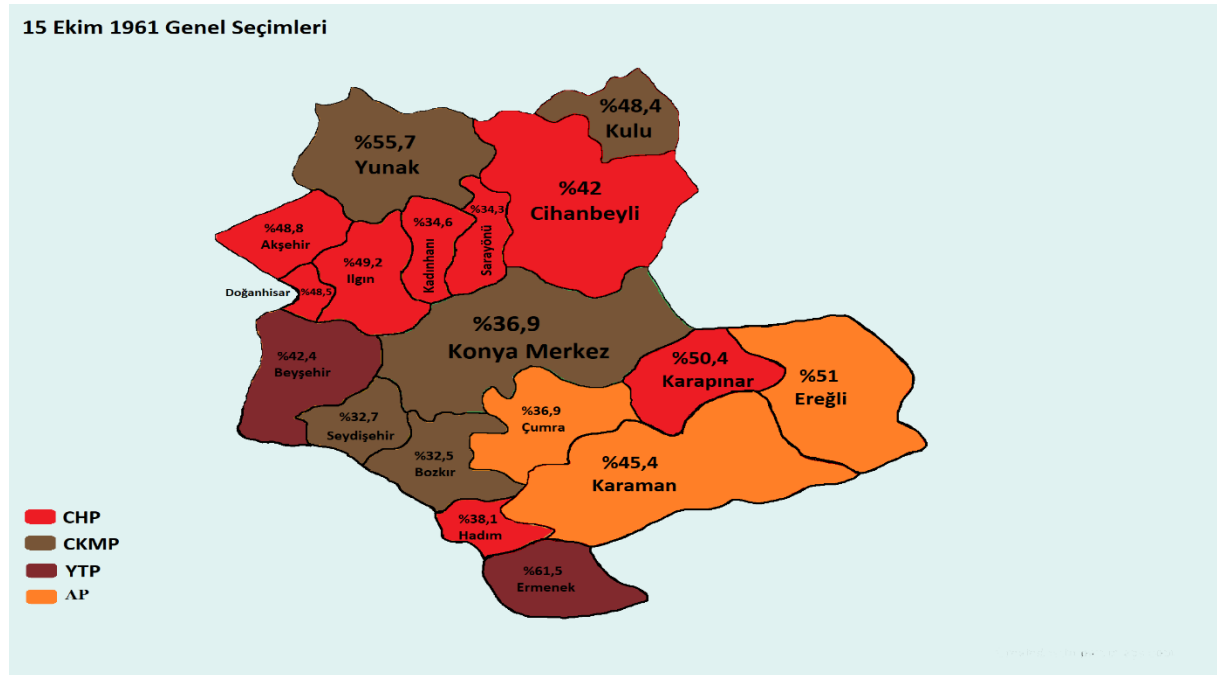
⁵ Aynı uygulama daha önce 1984 yılında ANAP'lı Belediye Başkanı Ahmet Öksüz tarafından üniversiteli kız öğrenciler için uygulamaya konulmuştur.

Konya'daki DP gücünü artıran unsurlardandır. Karpat'a da göre (2010a, s. 494) "DP, yürüttüğü iktisadi politikalarla kitle halindeki köyleri etkileyebilmiş, köylerdeki yoksulluk ve cehalet kısır döngüsünü kırmayı başarmış ilk siyasi partidir. DP'nin bu özelliği göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir". Konya'daki DP iktidarı ertesinde Adalet Partisi (AP), Yeni Türkiye Partisi (YTP), Demokratik Parti, ANAP ve DYP desteği, DP'nin ilk dönem politikalarında aranabilir.

DP'nin Konya'daki oy oranları sırasıyla 1950'de % 58,9 1954'te % 53,8, 1957'de % 44,3'tür. Ancak her üç seçimde de azımsanmayacak oranlardaki CHP oyları da dikkate değerdir. CHP'nin Konya'daki oy oranları ise sırasıyla % 37,8-% 34,9-% 40,9'dur. Dolayısıyla Konya genel oylarının CHP ve DP arasında bölündüğü ve DP oyları düşerken CHP oylarının yükseldiği görülebilir. 1954 genel seçimlerinde her iki partinin oy oranlarındaki düşüş ise % 10 oy alan Osman Bölükbaşı liderliğindeki Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin (CMP) seçimlere girmesinde aranabilir. Konya'daki CMP etkisi 1957 seçimlerinde de devam edecek, parti % 10,4 oranında oy alacaktır.⁶

1961 genel seçim sonuçlarına göre Türkiye genelinde % 36,7 ile CHP birinci olurken ardından sırasıyla % 34,8'le AP, % 14'le Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve % 13,7'yle YTP gelir. Konya örneği özelinde ise CHP'nin % 34,6'yla birinci çıkması, 27 Mayıs etkisinde aranabilir. Çünkü 1961 seçimleri, 27 Mayıs'ın ardından yapılan ilk genel seçimlerdir ve darbenin etkisinden bağımsız bir seçmen davranışı mümkün değildir. CHP'nin ardından sırasıyla % 25,4'le CKMP, % 23,2'yle AP ve % 16,8'le YTP gelmiştir.⁷ Ortaya çıkan sonuçlara göre Konya seçmeninin bir kısmının (ki 27 Mayıs öncesinde 1957 seçimlerinde CHP'nin Konya'daki oranı % 40,9'dur) 27 Mayıs'ın ardından CHP'yi desteklemeye devam ettiğini ancak büyük çoğunluğunun DP'nin mirasçısı niteliğindeki AP ve YTP'ye olan desteğini sürdürdüğü iddia edilebilir. Buna ek olarak CKMP sonuçları Konya'daki milliyetçi muhafazakâr seçmenin varlığını da ortaya koymaktadır.

193

⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Konya.pdf>

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://rapory.tuik.gov.tr/11-04-2022-15:00:41-423798378140071022997818893.html?>

Yukarıdaki haritaya göre 1961 genel seçim sonuçlarına göre Konya özelinde üç partinin öne çıktığı görülebilir. 18 ilçenin 8'inde CHP, 5'inde CKMP, 3'ünde AP ve 2'sinde ise YTP birinci olur. CHP 6, AP ve CKMP 4'er, YTP ise 2 milletvekili çıkarır. 1950'li yıllar boyunca oyların DP ve CHP arasında bölündüğü CMP'nin ise % 10 oranında sabit bir orana ulaştığı Konya'da, 27 Mayıs askeri darbesinin ardından yapılan ilk seçim olan 15 Ekim 1961 seçimleri hassaten önem taşır. Menderes ve arkadaşlarının idamından (17 Eylül 1961) kısa süre sonra yapılan seçimlerde tüm Türkiye'de olduğu gibi Konya özelinde de oylar DP'nin devamı niteliğindeki partiler arasında dağılır. Türkiye genelinde olduğu gibi Konya'da da CHP'nin birinci olduğu seçimlerde merkez sağ oyları toplamı %60'ın üzerindedir. 27 Mayıs'ın ve idamların hemen ertesinde yapılan seçimlerde Konya seçmeninin merkez sağ partilere olan desteğini sürdürmesi askeri darbeye karşı seçmenin bir karşı tepkisi olarak okunabilir.

CHP, Konya ilçeleri arasından en yüksek oylarını sırasıyla %50,4'le Karapınar, %49,2'yle Ilgın ve %48,8'le Akşehir'den alır. AP'ye en yüksek oy oranları %51'le Ereğli'den ve %45,4'le Karaman'dan gelir. Ermenek'ten %61,5 oranında oy alan ve birinci olan YTP, Beyşehir'de de %42,4'le ilk sıradadır. YTP'nin birinci olduğu bir diğer ilçe ise Beyşehir'dir. YTP'nin birinciliğine rağmen seçime giren her bir partinin Beyşehir'de %10'un üzerinde oy oranı vardır.⁸ Öte yandan YTP'nin merkez sağ parti oylarını ve AP'ye olan desteği Konya gibi birçok şehirde böldüğü iddia edilebilir.

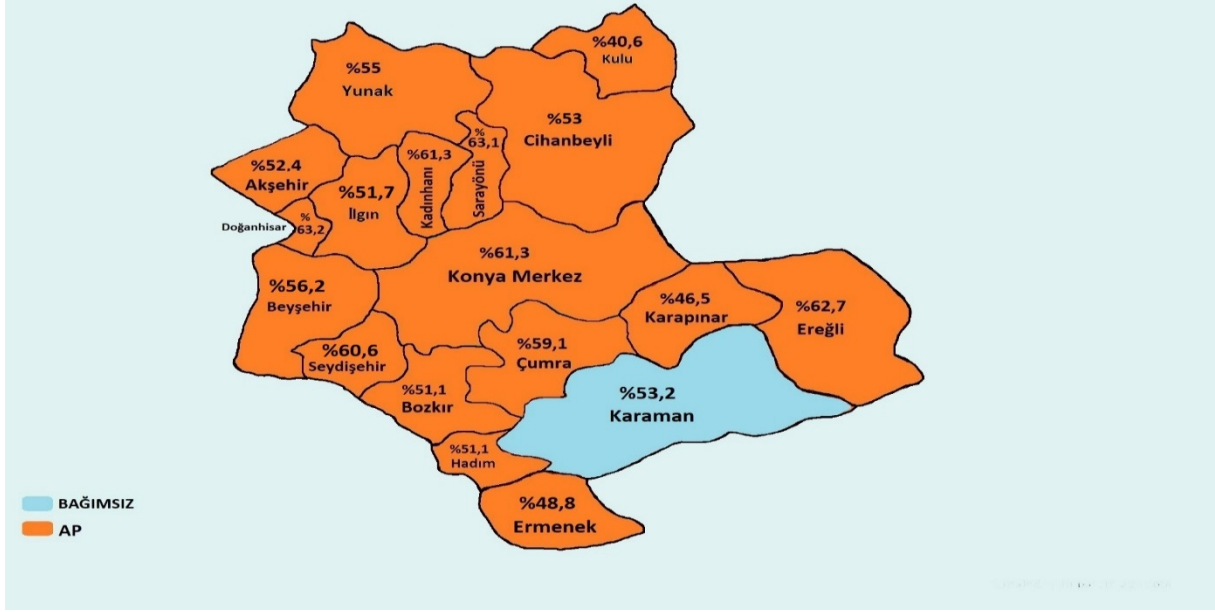
Konya özelinde 1961 seçimleri Akşehir oy oranları önemlidir çünkü başka hiçbir ilçede oy oranları bu denli eşit bir biçimde iki parti arasında dağılmamıştır. Akşehir'de CHP %48,8 alırken AP %40,4, CKMP %8,1 almıştır. Bu oranlar bize Akşehir özelinde oyların CHP ve onun etrafında konumlanan diğer merkez sağ partiler arasında dağıldığını aslında seçmenin tercihini iki ana siyaset çizgisinde yaptığını gösterebilir. Seçmenin yarısı CHP'den yana tercih yaparken bir diğer yarısı da CHP karşısında konumlanan partileri desteklemiştir. CKMP'nin lideri Osman Bölükbaşı'nın DP'den ayrıldığı ve ayrılma gerekçelerinden birinin de DP'nin CHP parti ve uygulamalarına karşı daha farklı ve sert bir siyaset politikası izlenmesini gerekçe gösterdiği gözden kaçırılmamalıdır. Dolayısıyla CKMP'nin de CHP karşısında konumlandığı iddia edilebilir.

1965 genel seçim sonuçlarına göre Türkiye genelinde %52,9'la AP birinci olurken ardından sırasıyla %28,7'yle CHP, %6,3'le Millet Partisi (MP), %3,7'yle YTP gelmiştir. 1961 genel seçimleriyle karşılaştırıldığında AP oylarını %34,8'den %52,9'a yükseltirken diğer bütün partilerde düşüş yaşanmıştır. En büyük oy kaybı CKMP ve YTP özelinde gerçekleşmiştir. CKMP, Türkiye geneli oy oranını %14'ten %2,2'ye, YTP ise %13,7'den %3,7'ye düşürmüştür.⁹ CKMP'deki oy kaybı parti lideri Osman Bölükbaşı'nın partiden ayrılarak Millet Partisi'ni kurmasıyla ilişkilendirilse de Millet Partisi'nin Türkiye geneli oy oranının %6,3'te kaldığı hatırlandığında oylardaki düşüşün yeni partinin kurulmasıyla da engellenemediği görülebilir.

⁸Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/02-06-2022-11:19:15-43700025910355354981738459355.html?>

⁹Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:34:51-112918571211685248491708691145.html?>

10 Ekim 1965 Genel Seçimleri

Yukarıdaki harita bir önceki haritayla karşılaştırıldığında Konya örneğinde seçmenin siyasal tercihinde yaşanan radikal değişim gözlenebilir. Haritanın tamamı turuncu renkte AP liderliğinde şekillenmiştir. AP, en yüksek oy oranlarını sırasıyla %63,1'le Sarayönü, %62,7'yle Ereğli ve %61,3'le Kadınhanı ve Merkez'den alır.¹⁰ 1965 genel seçimlerinde, Konya özelinde 18 ilçenin Karaman hariç 17'sinde AP'nin birinci olduğu görülebilir. 18 ilçenin 14'ünde %50'nin üzerinde oy alan AP yalnızca Karaman'da birinciliği %53,2'yle bağımsız adaya kaptırmıştır. Konya genelinde AP %54,2'yle birinci olurken CHP %25, Millet Partisi %9,4, CKMP %1,9, YTP ise %1,6 almıştır. AP dışında bütün partilerin Konya özelinde oy kaybı yaşadığı bu seçimlerde bağımsız adayların oranı %5,8 olur. Bir önceki seçimlerle karşılaştırıldığın sıfır olan bu oranın %5,8'e yükselmesi seçmenin yalnızca siyasi parti merkezinde oy kullanmadığını, aday faktörüne de önem verdiğini ayrıca siyasi partilere olan güveninin sarsılmaya başladığını ve yeni alternatiflere yöneldiğini de gösterebilir.

CKMP ve YTP oy oranlarındaki Türkiye geneli düşüş, Konya özelinde de sürer. 1961'de %25,4 oranında oy alan CKMP bu seçimlerde bu oranı %1,9'a düşürmüştür. CKMP'nin lideri Osman Bölükbaşı'nın MP'nin Konya'daki oy oranı ise %9,4'te kalmıştır. CKMP ve MP'nin Konya'dan aldıkları oy oranları toplamı %11,3'te kalmış ve genelde %14,1 oranında düşüş yaşanmıştır. CKMP, MP ve CHP oylarının bir kısmının bu seçimlerde AP bünyesinde toplandığı seçim sonuçları göz önüne alındığında kabul görececek bir görüştür. Dolayısıyla 1965 genel seçimlerinin hem Türkiye'de hem de Konya özelinde en büyük kazananı AP olmuştur.

1969 genel seçim sonuçlarına göre Türkiye genelinde bir önceki seçimlere de katılan siyasi partilerin genelinde oy oranlarında bir düşüş yaşanır. Türkiye geneli AP oyları %52,9'dan %46,6'ya, CHP oyları %28,7'den %27,4'e, MP oyları %6,3'ten %3,2'ye düşerken, seçimlere iki yeni siyasi parti dâhil olmuştur. Bunlar Güven Partisi (GP) ve Birlik Partisi' (BP)dir. Alevi kökenli siyasetçiler tarafından kurulan ve sol çizgide yer alan BP %2,8, CHP'den ayrılan Turhan

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/02-06-2022-11:32:21-2066468311474954940712773991.html?>

Feyzioğlu'nun kurduğu GP ise Türkiye genelinde %6,6 oranında oy almıştır.¹¹ CKMP'nin devamı niteliğindeki MHP de yeni adıyla ancak aynı çizgisini sürdürerek %3'le seçimlerden çıkmıştır.

Yukarıdaki haritaya göre bir önceki seçimle karşılaştırıldığında Karapınar ve Karaman dışında radikal bir değişimin yaşanmadığı iddia edilebilir. Konya örneğinde AP dâhil bütün siyasi partilerin oy oranlarında düşüş yaşanırken yalnızca GP oranlarında %10,7'lik bir değişim yaşanır ve bu değişim artış olarak yorumlanabilir. Çünkü GP'nin %10,7'lik oranına ek olarak CHP'nin %21,7 oranında oyu vardır. Bu oranlar GP'nin yalnızca CHP seçmeninden değil diğer merkez sağ parti seçmeninden de oy aldığını gösterebilir. Bu nedenle GP'nin oy oranı bir başarı olarak değerlendirilebilir. MHP ise yeni siyasi adıyla ilk kez bu seçimlere girmiştir. Eski bir siyasi gelenekten gelmesi ve MP-CKMP'nin devamı olmasına rağmen %3 aldığı için başarı gösteren partiler arasında değerlendirilmemiştir. MHP, CKMP'nin ya da MP'nin daha önce aldığı oy oranlarına yakın ya da üzerinde bir oy oranına ulaşmış olsaydı bu bir artış olarak değerlendirilebilirdi. 1969 genel seçimlerinde bütün siyasi partilerde genel bir düşüşün yaşandığı ve seçmen oylarının merkez sağ, sağ ve sol partiler arasında daha önceki iki seçimden daha fazla paylaşıldığı iddia edilebilir. Bu seçimlerde ilçe özellerinde oylar birbirine daha fazla yaklaşmaya başlamış olsa da esas yarış AP ve CHP arasında gerçekleşmiştir. Ancak 1965 genel seçimlerinde bu yarış çoğunlukla AP'nin üstünlüğünde devam etmiştir.

Haritada renk farklılığının yaşandığı ilçeler Karaman ve Karapınar'dır. Karapınar, 1969 genel seçimlerinden %41,1'le CHP'yi birinci, ardından sırasıyla %36,6'yla AP, %9,7'yle GP ve %5,8'le MP'yi çıkarmıştır.¹² 1961 ve 1965 genel seçimleriyle karşılaştırıldığında Karapınar'daki CHP oyları sırasıyla şöyledir: %50,4, %30,9 ve %41,1. Görüldüğü gibi CHP'nin 1960'lı yıllarda Karapınar'da %30'un üzerinde sabit bir oyu olduğu söylenebilir. 1969 genel seçimlerinde GP

¹¹Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/02-06-2022-12:53:30-13238504272147571221808699169.html?>

¹²Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:36:30-12537714227130026661660724089.html?>

faktörü olmasaydı CHP'nin Karapınar'daki oy oranının %50'nin üzerinde olacağı da iddia edilebilir. Karapınar'da 1961'de %22,5 olan CKMP oylarının 1965'te %3,6'ya düşmesi ve MP'nin %11,5 alması milliyetçi muhafazakâr oyların bir kısmının AP tarafından devşirildiğini gösterebilir. Buna göre Karapınar'da önemli oranda CHP seçmen kitlesinden söz edileceği gibi milliyetçi muhafazakâr ve merkez sağ gelenekten gelen bir seçmen kitlesine sahip olduğu da söylenebilir. Karaman'da ise 1965'te %53,2'yle birinci olan bağımsız aday yerini 1969'da %51,1'le AP'ye bırakır.¹³

1960'lı yıllarda yapılan genel seçimlerin tamamına bakıldığında Türkiye genelinde siyasi partilerdeki siyasi bölünmüşlük dikkat çekicidir. 1961-1969 arasında AP ve CHP oylarında tüm Türkiye genelinde olduğu gibi Konya özelinde de bir düşüş yaşanır. Yapılan üç genel seçimin tamamında oylar CHP ve AP arasında bölünürken 1969'da Güven ve Birlik Partilerinin seçimlere girmesiyle sol seçmene, CKMP-Millet Partisi-YTP-MHP'nin girmesiyle de sağ seçmene yeni siyasi alan ve alternatiflerin açıldığı, siyasi yelpazede çeşitlenmelerin olduğu söylenebilir.

5. 12 Mart ve Koalisyonlar Döneminde Konya'da 1973 ve 1977 Genel Seçimleri

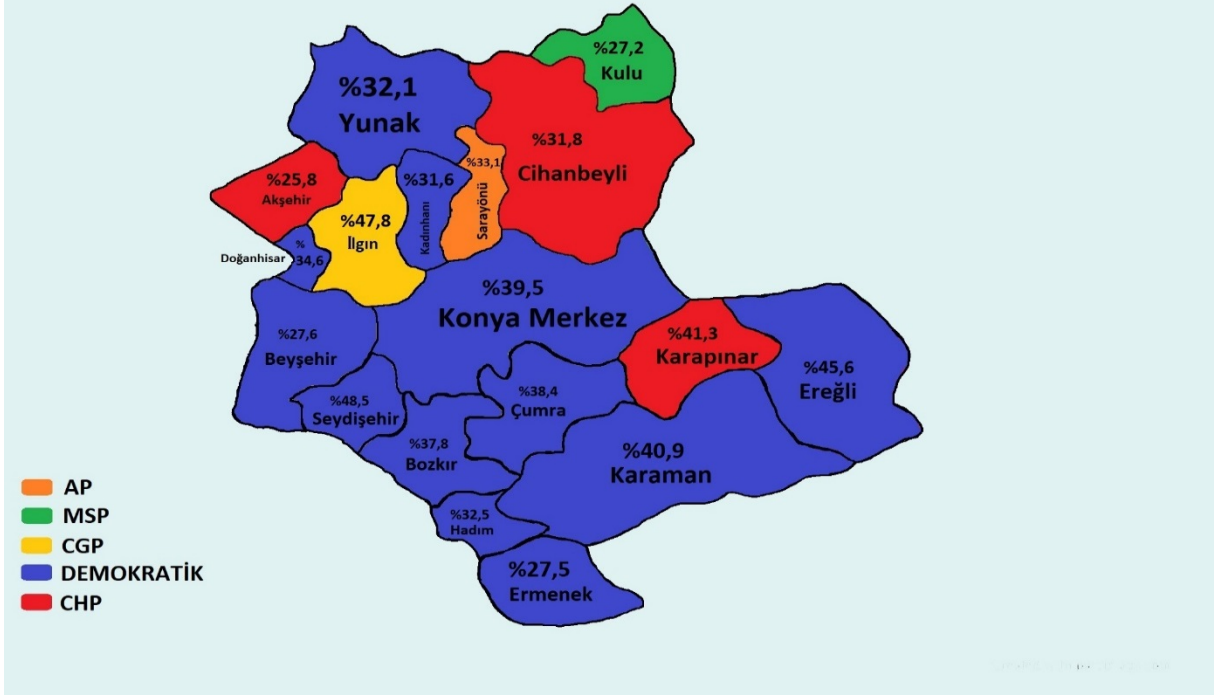
12 Mart 1971 askeri muhtırasının ardından yapılan ilk genel seçimler olan 1973 genel seçimleri, sonuçları itibarıyla 1965 ve 1969 genel seçimlerinden oldukça farklıdır. Bir önceki seçim sonuçları haritasına bakıldığında da AP liderliğinde neredeyse tek renk görünen Konya haritasının bu seçimlerde rengârenk olduğu görülebilir. Bu farklılık 1970'lerle birlikte Türkiye genelinde ve Konya özelinde yeni bir siyasal kültürün oluşmaya başladığını da gösterir. 1973 genel seçimlerine AP'den ayrılarak Ferruh Bozbeyli liderliğinde kurulan Demokratik Parti, Güven Partisiyle Cumhuriyetçi Partinin birleşmesiyle oluşan Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), Süleyman Arif Emre liderliğinde kurulan Milli Selamet Partisi (MSP) ve Türkiye Birlik Partisi (TBP) de dâhil olmuştur.

1973 genel seçim sonuçlarına göre Türkiye genelinde %33,3'le CHP birinci olurken ardından sırasıyla %29,8'le AP, %11,9'la Demokratik Parti, %11,8'le MSP, %5,3'le CGP ve %3,4'le MHP gelir.¹⁴ Hiçbir partinin tek başına iktidar çoğunluğunu sağlayamaması dolayısıyla bu seçimlerle birlikte 1970'li yılların koalisyonlar dönemine de girilmiş olur.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:36:30-12537714227130026661660724089.html?>

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:20:29-182409336014697485441074032648.html?>

14 Ekim 1973 Genel Seçimleri

Yukarıdaki haritaya göre önceki iki genel seçimle karşılaştırıldığında AP'den boşalan yerlere Demokratik Partinin geldiği söylenebilir. 1973 genel seçimleri Konya sonuçlarında ise Türkiye genelinden farklı olarak %33,9'la Demokratik Parti birinci gelir. Ardından sıralamada %20,9'la CHP, %16,5'le MSP, %13,5'le AP, %9,6'yla CGP vardır.¹⁵ Konya özelinde 12 ilçede Demokratik Parti; Akşehir, Cihanbeyli Karapınar'da CHP birinci olur. AP'nin yerini Ilgın'da CGP, Kulu'da MSP alırken Sarayönü AP desteğini sürdürür. Konya özelinde Demokratik Parti ve MSP'nin Türkiye ortalamasının üzerinde oy alması Konya'daki seçmen tercihinin çoğunlukla merkez sağ ve sağ çizgisinden yana olmasıyla açıklanabilir. Nitekim Demokratik Parti en yüksek oyunu yine Konya'dan almıştır. Dursun'a göre (2018, s. 65-66) "1973 seçimlerinde sağ oylar yeni kurulan partiler arasında bölünürken sol oylar CHP'de toplanmıştır. Ecevit liderliğindeki CHP'nin 'düzen değişmelidir' sloganı kitlelerin değişim ve dönüşüm taleplerinin CHP'de toplanmasına ve birinci parti çıkmasına neden olmuştur. Sol siyaset yükselişe geçerken, sağ siyasette gerilemiş ve bölünmüşlük, siyasi aktörler arasındaki diyalogsuzluk ve iş birliği eksikliği, toplumun sağ ve sol kamplara bölünmesi, kitlesel anarşi ve terör bu dönem siyasetinin temel özelliği haline gelmiştir." Haritada görünen bölünmüşlüğün bir diğer sebebi bu faktörlerde aranabilir.

Önceki iki seçimde AP'nin %50'nin üzerinde oy aldığı ilçelerin neredeyse tamamında önemli düşüşler yaşanmıştır. AP'nin üst üste iki kez birinci olduğu Sarayönü'nde bile oy oranları yarı yarıya düşmüştür. AP'nin Sarayönü'ndeki oy oranları sırasıyla şöyledir: %63,1, %54,7 ve %33,1. Dolayısıyla Konya özelinde merkez sağ oylarında gerileme yerine AP'ye karşı seçmen nezdinde toplumsal ve siyasi bir tepkinin olduğu iddia edilebilir. Nitekim seçmen Konya'daki siyasi tercihinin bir merkez sağ partisinden başka bir merkez sağ partisine Demokratik Parti'ye kaydırmasıdır. Akşehir ve Cihanbeyli'deki değişim incelendiğinde Akşehir'de önceki iki seçimde AP birinci olmasına rağmen CHP'nin en az %25 üzerindeki oy oranı görülebilir. Bu seçimlerde

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/02-06-2022-13:09:34-21064549681785436750895278882.html?>

de Akşehir'deki merkez sağ oyları önemli oranda bölünmüş bu nedenle de CHP birinci olmuştur. Örneğin 1973 genel seçimlerinde Akşehir'de AP'nin %19,3, CGP'nin %11,4, Demokratik Parti'nin %19,6, MSP'nin %12,4, MHP'nin %4,8 ve MP'nin ise %3,7 oranında oyu vardır.¹⁶ Buna göre Akşehir'de kullanılan oyların yaklaşık yüzde yetmiş merkez sağ ve sağ partiler arasında bölünmüştür.

Cihanbeyli'de 1969'da GP'yle bölünen sol oyların 1973'te yeniden CHP'de toplandığı söylenebilir. Bununla birlikte Cihanbeyli'de %16,4 alan MSP de önemli bir faktördür ve Demokratik Partiyle birlikte sağ oyların bölünmesine neden olmuştur. Öte yandan MSP'nin birinci olduğu tek ilçe olan Kulu'da önceki iki seçimde de AP birinciyken yaklaşık %30 oranında da CHP oyu vardır. Kulu'nun demografik yapısı üzerine değerlendirme yapan Koyuncu ve Aydemir'e göre (2012, s. 172) "ilçe halkının büyük bir kısmı yörükken; 100-150 yıl önce birtakım aşiretler Osmanlı tarafından Erzurum, Muş, Ağrı çevresinden bölgeye iskân ettirilmiştir. Bunlara ek olarak 1853-1856 Osmanlı-Rus Kırım savaşı ertesinde de Anadolu'ya göç eden Nogay Türklerinin büyük bir kısmı yine bu bölgeye yerleştirilmiştir. Bölgede Yörükler, Kürtler, Nogaylar ve Türkmenler'den oluşan demografik bir dağılım oluşmuştur." Kozmopolit demografik yapısıyla öne çıkan Kulu'da 1973 genel seçimlerinde CHP'nin oylarında önemli bir düşüş yaşanır. CHP, %21'de kalırken, MSP %27,2'yle birinci olmuş, ardından sırasıyla %20,5'le AP, %14,2'yle Demokratik Parti, %13,2'yle CGP gelmiştir.¹⁷ Buna göre kozmopolit bir nüfus dağılımına sahip olan Kulu seçmenin tercihini yine sağ ve merkez sağ partilerden yana yaptığını söylemek mümkündür.

1977 genel seçim sonuçlarına göre hiçbir parti tek başına hükümeti kuracak çoğunluğa ulaşamaz. Karpat'a göre (2010b, s. 263) bir önceki seçimle karşılaştırıldığında iki ana merkezin iki büyük partisi olan CHP ve AP'nin oyları %15 artmıştır. Bir önceki seçimde her iki partinin oy oranı toplamı %63'iken bu oran 1977'de %78'e yükselmiştir. Bu yükseliş, iki partinin bir araya gelmesi yönünde bir uyarı olmalıdır ancak her iki parti lideri koalisyon hükümeti kurmayı reddederek bir önceki siyasi ortamın sürmesine katkı sağlamışlardır.

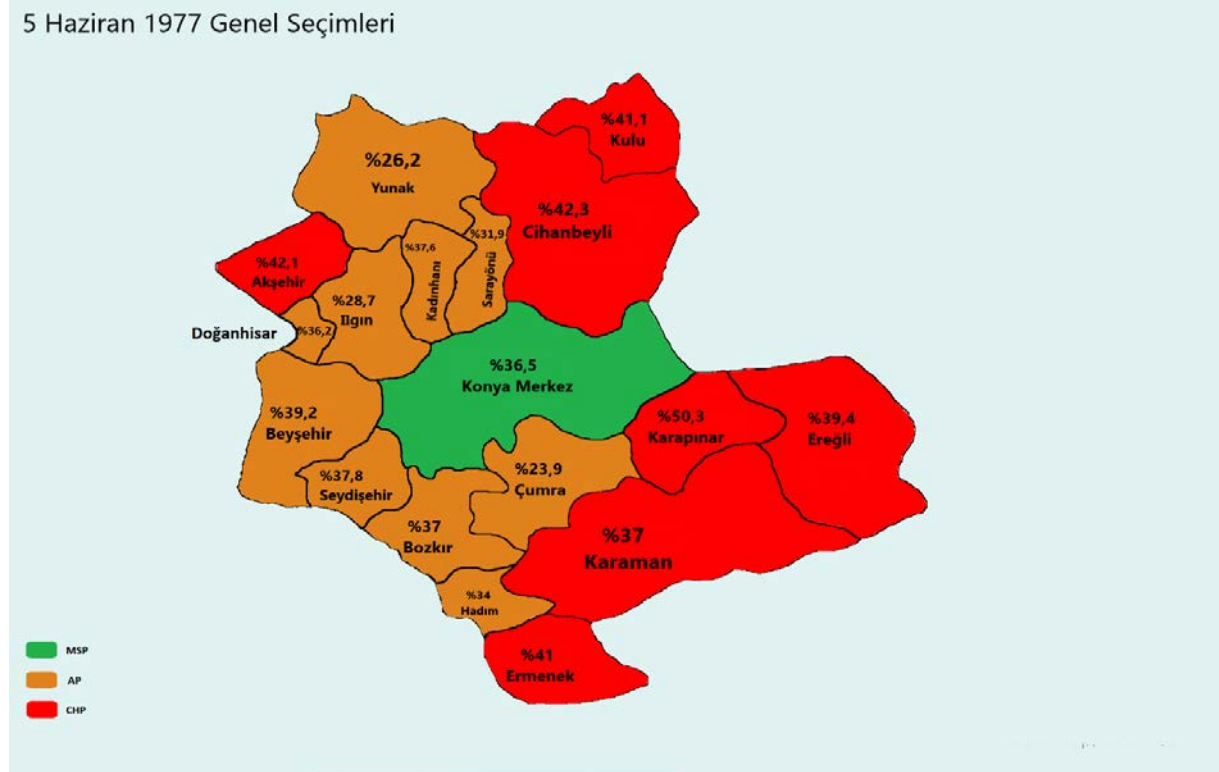
1977 genel seçim sonuçlarına göre Türkiye genelinde CHP %41,4'le birinci olurken ardından sırasıyla %36,9'la AP, %8,6'yla MSP, %6,4'le MHP ve %1,9'la CGP gelir.¹⁸ Bu seçimlerdeki en radikal değişim şüphesiz Demokratik Parti'de yaşanır. Oy oranlarını yaklaşık yüzde on oranında düşüren Demokratik Parti'nin oylarının AP-CHP ve MHP arasında bölündüğü iddia edilebilir. Bir önceki seçimle karşılaştırıldığında AP, CHP ve MHP'nin oyları yükselirken Demokratik Parti, CGP ve MSP'nin oyları düşüşe geçmiştir. 1973 ve 1977 genel seçimlerini karşılaştırarak bu seçimler arasındaki MSP oy kaybı nedenlerini tartışan Sarıbay, MSP'lilerin yaşanan bu oy kaybından mükerrer oy kaybını sorumlu tuttuğunu iddia eder. MSP'nin yayın organı olan bir gazetede bütün ülkede toplam 2,5 milyondan fazla hileli oy kullanıldığı gerekçesiyle seçimlere şaibe gölgesi düştüğü savunulur. Bu tartışmalardan bağımsız bir değerlendirme yapan Sarıbay (1985, s. 161-167), MSP'nin gerilemesindeki önemli bir etkenin, partinin oy yüzdesindeki gerilemeyle milletvekili sayısındaki düşüş arasındaki tutarsızlıktan kaynaklandığını, %3,2'lik bir

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:22:46-19732211009804080412063618831.html?>

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:39:27-54531660516091829061092171717.html?>

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:40:28-6921888985040635491667453313.html?>

düşüşe karşılık milletvekili sayısının oransal olarak %50 düşmesinin tutarsız olduğunu ifade etmektedir. Oy kaybına neden olan bir diğer unsurun Türklük temasının yanında İslamcılık temasını da işleyen ve bu ikisini aynı potada birleştiren MHP'nin yeni bir alternatif olarak var olması iddia edilebilir. Dolayısıyla Demokratik Parti, CGP ve MSP oylarındaki düşüşle CHP, AP ve MHP oylarındaki artış arasında ters bir orantı kurulabilir.

Yukarıdaki haritaya göre Konya'da bir önceki seçimle karşılaştırıldığında AP'nin birçok ilçeyi Demokratik Partiden geri aldığı görülebilir. Konya genel sonuçlarına göre CHP %31,3'le birinci olurken ardından sırasıyla %28,2'yle AP, %19,8'le MSP, %10,7'yle MHP, %5,7'yle Demokratik Parti gelir.¹⁹ Konya'da Türkiye genel ortalamasının üzerinde oy almayı başaran tek parti MSP olur. MSP, 1977 genel seçimlerinde Türkiye genelinde %8,6 alırken Konya'da bu oran %19,8'e yükselmiştir.²⁰ Bir önceki seçimle karşılaştırıldığında MSP'nin Konya genelinde beklentinin altında oy almış olmasına rağmen oylarını büyük oranda korumayı başardığı ve artırdığı görülebilir. Ayrıca Konya'nın bu seçimlerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri şehirlerinin ardından MSP'yi en yüksek oranda destekleyen şehirlerden biri olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bu oranlar Konya'daki Millî Görüş Hareketi geleneğinin ve hareket uzun yıllar devam edecek desteğin başlangıcı olarak okunabilir.

Konya'da 1977 genel seçimlerinde 18 ilçenin 10'unda AP, 7'sinde CHP, merkezde ise MSP birinci olur. Merkezin daha sonra üç ayrı ilçeye bölünerek nüfus yoğunluğunun en fazla ilçelerden oluşması Konya genelinde nüfusa oranla MSP desteğini göstermesi açısından önemlidir. Haritaya göre Demokratik Parti bütün birinciliklerini (Ereğli dışında) AP'ye kaptırır. Akşehir, Cihanbeyli, Karapınar'da CHP birinciliğini sürdürürken CHP listesine Ereğli ve Kulu

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/02-06-2022-13:36:00-9741522968305916681842420137.html?>

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:40:28-6921888985040635491667453313.html?>

eklenir. Bir önceki seçimde MSP'nin birinci olduğu Kulu'da CGP, Demokratik Parti ve MSP'nin kaybettiği oylar AP, CHP ve MHP arasında bölünmüştür. Konya örneğinde önemli bir değişim de Çumra'da yaşanır. Önceki iki seçimle karşılaştırıldığında oyların merkez sağ partilerinden ya AP ya da Demokratik Parti'de toplandığı Çumra'da oylardaki parçalanmışlık önemlidir. Çumra özelinde neredeyse bütün merkez sağ ve sol partilerin oranları birbirinin aynısıdır. %23,9'la AP'nin birinci olduğu Çumra'da oy oranları sırasıyla şu şekildedir: CHP %23,6, MSP %23,3. MHP %14,1 alırken Demokratik Parti %9,9²¹ almıştır ki bu oran Demokratik Parti'nin Türkiye ortalamasının çok üstündedir. Buna göre Çumra'da bölünmüş bir merkez sağ ve sağ seçmenin yoğunlukta olduğu ve CHP'nin de oylarını önemli ölçüde artırdığı iddia edilebilir.

1970'li yılların sonlarına doğru siyasi arenada MSP ve MHP'nin adı sıklıkla duyulmaya başlanır. Ergüder'in (2000, s. 304) 1961 ve 1977 yılları arasında parti destekleme biçimlerini ve değişen seçmen davranış örüntülerini incelediği anket araştırması çalışmasının sonucuna göre "koalisyon hükümetleriyle tek parti hükümeti sorusuna katılımcıların %88'i tek parti hükümetini istedikleri cevabıyla karşılık vermiştir. Ancak bu çalışmanın ortaya koyduğu en önemli sonuçlardan biri MSP ve MHP'nin bundan böyle Türk politik hayatının birer unsuru olmasıdır." Nitekim 1977 genel seçimlerinin ve koalisyon hükümetlerinin ardından Türk seçmeni iki dönem tek başına iktidar olacak bir partiyi destekleyerek, tek parti hükümetine olan desteğini 1950'li ve 1960'lı yıllardaki gibi gösterecektir. 12 Eylül'ün ardından MHP ve MSP kapatılsa da Türk siyasi hayatında başka isimlerle, başka partiler altında (geçici olsa da) varlığını sürdürmeyi başaracak ve Türk politik kültürünün önemli aktörlerinden olmayı sürdürecektir.

6. 12 Eylül'ün Ardından Konya'da 1983 ve 1987 Genel Seçimleri

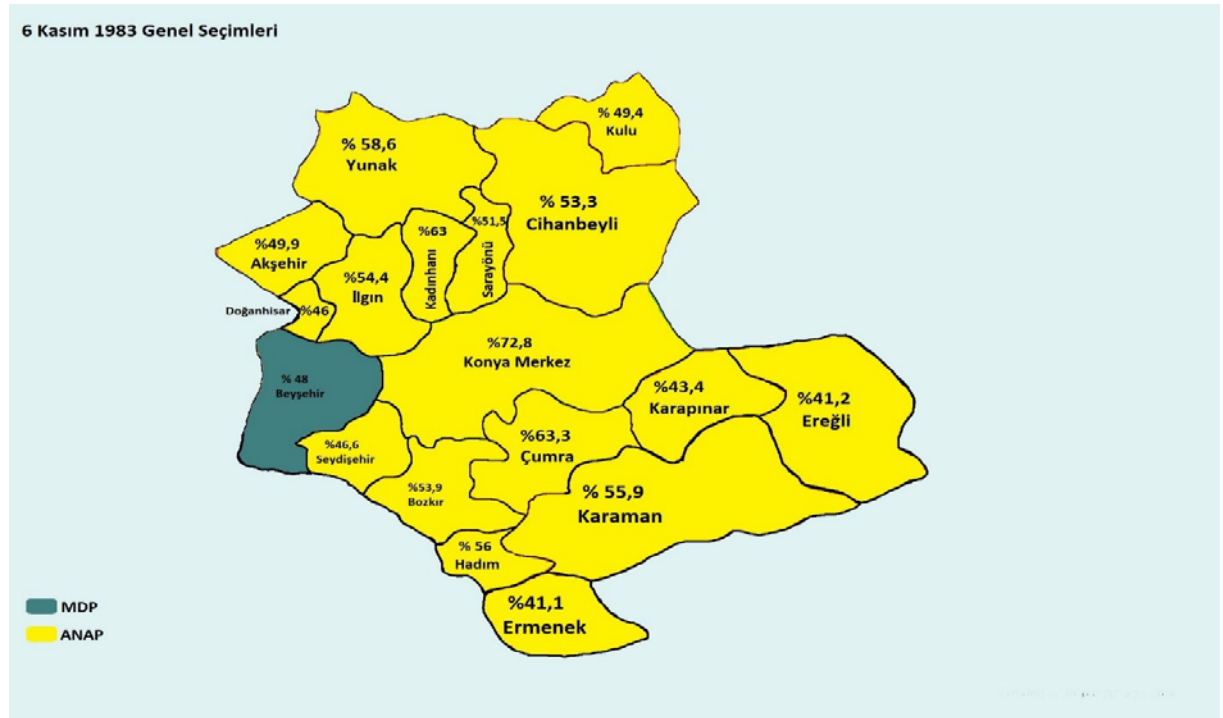
12 Eylül askeri darbesinin ve iki yılı aşan askeri yönetimin ardından sivil ve demokratik siyasal hayata dönüşün ilk aşaması sayılan 6 Kasım 1983 seçimleri hem demokrasi geleneğini sürdürmesi hem de Türkiye'nin 1990'larda hızlanan sosyo-kültürel ve siyasal konjonktürünün sacayaklarından birini oluşturması açısından önemli bir kırılmadır. Seçimlere yalnızca üç parti girebilmiştir: ANAP, Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP). Siyasi partiler üzerindeki askeri vesayet baskısı 1983 genel seçimlerine getirilen 'güdümlü bir demokratik seçim' değerlendirmelerini doğrular niteliktedir. Çünkü parti aday listelerine müdahaleler ve vetolar sivil hayata geçişin tam olarak gerçekleşmediğini, askeri yönetimin ağırlığının sosyolojik ve siyasi olarak sürdürüldüğünü göstermektedir. Bayramoğlu'na göre (2017, s. 82) "12 Eylül hem devletin işleyişinin her yönüyle militerleşmesini hem askeri otoritenin etkilerini hem de askeri özerkliğin adeta mutlaklaşmasını ifade eden bir aşamayı oluşturur. Bu dönem Silahlı Kuvvetler'in anayasa yapmanın yani kurucu iktidar olmanın ötesine geçip kurumlaştırıcı yani yasa koyucu iktidar haline dönüştüğü bir dönemdir."

12 Eylül öncesi bütün siyasi partilere ve liderlerine siyaset yapma yasağı getirilmesi dolayısıyla seçimlere önemli kısıtlamalar altında ve askeri vesayet gölgesinde giren Türkiye'de askeri vesayet desteklediği MDP faktörüne rağmen ANAP'ın birinciliği beraberinde pek çok toplumsal ve siyasal mesajı getirir. ANAP'ın 12 Eylül sonrasında oluşan siyasal boşluğu doldurmada mevcut krizi fırsata çevirerek, dört ana siyasal eğilimi birleştirme iddiası seçmen için belirleyici bir faktör olur. ANAP, askeri vesayet veto etmediği MHP ve MSP'li birçok ismi partisinde toplarken Turgut Özal'ın bürokratik ve kültürel mesafeyi aşmaya yönelik söylem ve

²¹Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:42:50-116339993197542561443841205.html?>

uygulamaları Özal'ın dolayısıyla ANAP'ın karizmasını artırmıştır. Ancak 12 Eylül'ün siyasi ve toplumsal sonuçlarına ek olarak siyasi alanda yaşanan temsil krizinin ANAP ve Özal karizmasından çok daha güçlü olması dolayısıyla ANAP yerine başka yeni bir sivil parti kurulmuş olsaydı da aynı desteğin ona verileceği iddia edilebilir. Hem merkez sağ geleneğinden beslenmesi hem dört ana eğilimi birleştirme iddiası hem de askeri vesayet tarafından Özal'ın parti kurmasına izin verilmesi ANAP'ın siyasetteki gücünü pekiştirmiştir.

1983 genel seçim sonuçlarına göre Türkiye genelinde %45,1'le ANAP birinci olurken ardından sırasıyla %30,5'le HP ve %23,3'le MDP gelir. HP'nin aldığı %30'luk oran CHP seçmeninin kemikleşmiş oy tabanıyla açıklanabilir. Nitekim hem Türkiye genelinde hem de Konya'da CHP'li seçmenin güçlü olduğu bölge ve şehirlerde HP'nin kayda değer bir oy oranı vardır ve bu sonuç CHP seçmeninden bağımsız değildir. MDP'nin dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından desteklenmesine rağmen sonuncu parti olması manidardır. Bu sonuç aynı zamanda toplumun askeri darbeye ve vesayet sistemine verdiği bir karşılık olarak da okunabilir. Örneğin Eminoğlu'na göre (2021, s. 478) "darbeler ertesinde seçmen, hükümetten her alanda güven teminatı bekler. Seçim vaat ve kampanyalarında mevcut sorunlara yönelik çözüm önerileriyle oy verdiği parti ve siyasetçilerin sözlerini takip eder ve emanet verdiği oyların akıbetini bir sonraki seçimde bu sonuçlara göre belirler." Dolayısıyla ANAP'a verilen oyların bir kısmının mevcut sosyo-ekonomik ve siyasal konjonktürün bir sonucu olarak emanet verilen oylar olduğu da iddia edilebilir. MSP ve MHP'li adayların ANAP'taki varlığı bu seçmenlerin emanet oylarını doğrular niteliktedir. Ancak ANAP'ın bu emanet oylar üzerindeki istikrarını sürdürüp sürdürmeyeceği sonraki seçimlerde görülecektir.

Yukarıdaki haritaya göre Konya örneğinde bir önceki seçimden tamamen farklı bir sonuçla karşılaşmak mümkündür. Şöyle ki CHP'den kalan boşluğu doldurma amacı da olan HP, CHP'nin her seçimde birinci olduğu ilçelerde bile birinciliği ANAP'a kaptırmıştır. Konya genelinde ANAP

%56,6'yla birinci olurken ardından sırasıyla %21,7'yle HP, %19,4'le MDP gelmiştir²². ANAP, Konya'dan Türkiye genel ortalamasının üzerinde oy almaya başarmıştır. Bu sonuçlara göre ANAP'ın Konya özelinde AP-MSP-MHP oylarını kendi tabanında topladığı iddia edilebilir. Haritada görüleceği üzere ANAP'ın birinci olamadığı tek ilçe Beyşehir olur. Beyşehir'de %48'le MDP birinci olurken ardından %36'yla ANAP, %14'le HP gelir.²³ Milliyetçi muhafazakâr ve merkez sağ seçmenin varlığının neredeyse her seçimde hissedildiği Beyşehir'deki MDP desteği hem aday faktörü hem de 12 Eylül travmasıyla anlamlı hale gelebilir. Beyşehir sonuçları önceki seçimlerle karşılaştırıldığında 1960 ve 1970'li yılların genelinde merkez sağ partilerinin ağırlığı görülebilir. HP'nin Beyşehir'deki %14'lük oranı ise 1960'lı yıllarda %20'nin üzerinde olan ancak 1960'ların sonlarıyla 1970'lerin ilk yıllarında düşüşe geçen ardından yeniden toparlayan CHP oylarıyla açıklanabilir.

1987 genel seçimleri öncesinde 12 Eylül ertesi getirilen siyaset yasaklarına yönelik yapılan 1987 referandumuyla birlikte az bir farkla evet oyları çoğunlukta çıkmış ve yasaklı siyasetçiler siyasete geri dönmüştür. ANAP ilk kez bu seçimlerde alternatif sağ ve merkez sağ partilerle seçime girmek durumunda kalmıştır. Necmettin Erbakan liderliğindeki RP, Erdal İnönü liderliğindeki Sosyal Demokrat Halkçı Partisi (SHP)²⁴, Süleyman Demirel liderliğindeki DYP, Bülent Ecevit liderliğindeki DSP seçime yeni giren ancak geçmişten gelen sağ ve sol siyasi çizginin bu dönemdeki temsilcileri olan partilerdir. Dolayısıyla her biri müstakil olan siyasi boşlukları bu seçimlerde doldurmuştur.

1987 genel seçim sonuçlarına göre Türkiye genelinde ANAP birinci olmasına rağmen oylarında %45,1'den %36,3'e doğru bir düşüş yaşanır. Ardından sırasıyla % 24,8'le SHP, % 19,1'le DYP, % 8,5'le DSP ve % 7,2'yle RP gelir.²⁵ Bir önceki seçime yalnızca üç siyasi partinin girebildiği ve birçok siyasi partinin temsil imkânı bulamadığı gerçeği unutulmamalıdır. Bu nedenle partilerin seçmen tabanlarındaki değişimi 1970'li yılları da dâhil ederek okumak daha doğru olacaktır. Ancak 1987 genel seçim sonuçlarının Türkiye ortalamasıyla Konya genel ortalaması karşılaştırıldığında ortaya çıkan veriler, Konya seçmenin siyasi gelenek ve kültürünü yansıtmaması açısından ayrıca önem taşır.

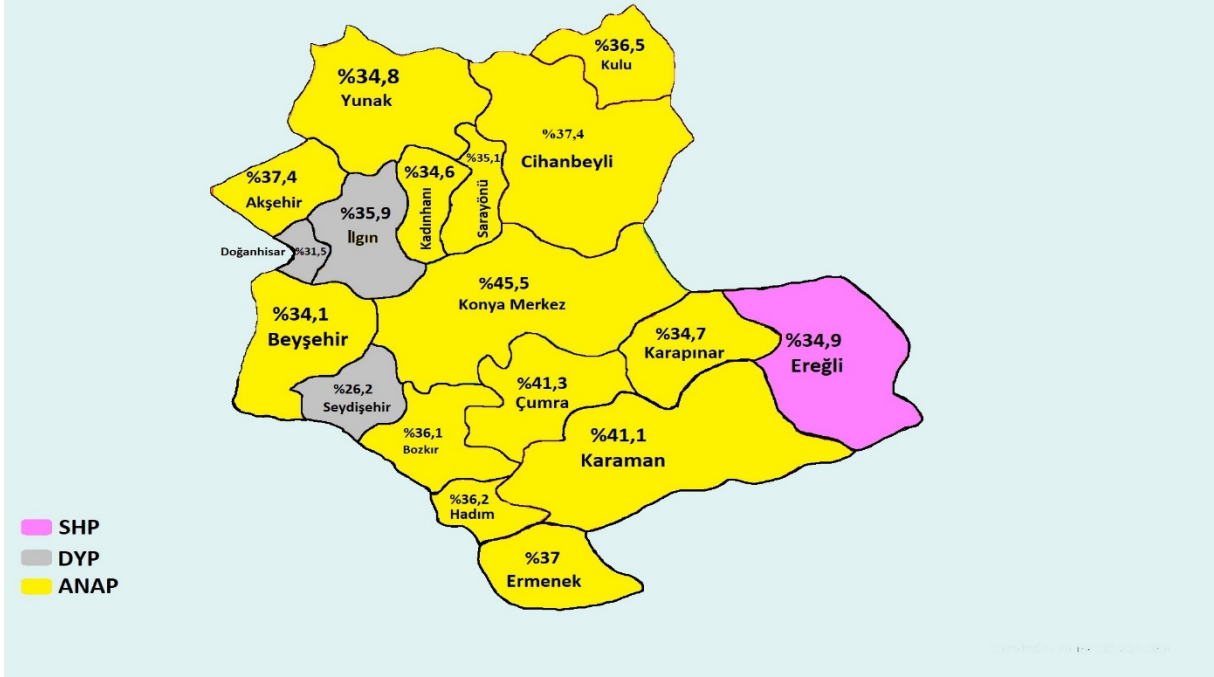
²² Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/02-06-2022-13:47:33-16097593241212117630791827743.html?>

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:26:02-70687302016533397291218704486.html?>

²⁴ 12 Eylül'ün ardından Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin birleşmesiyle kurulmuştur.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:45:02-17929361471647438781488688956.html?>

29 Kasım 1987 Genel Seçimleri

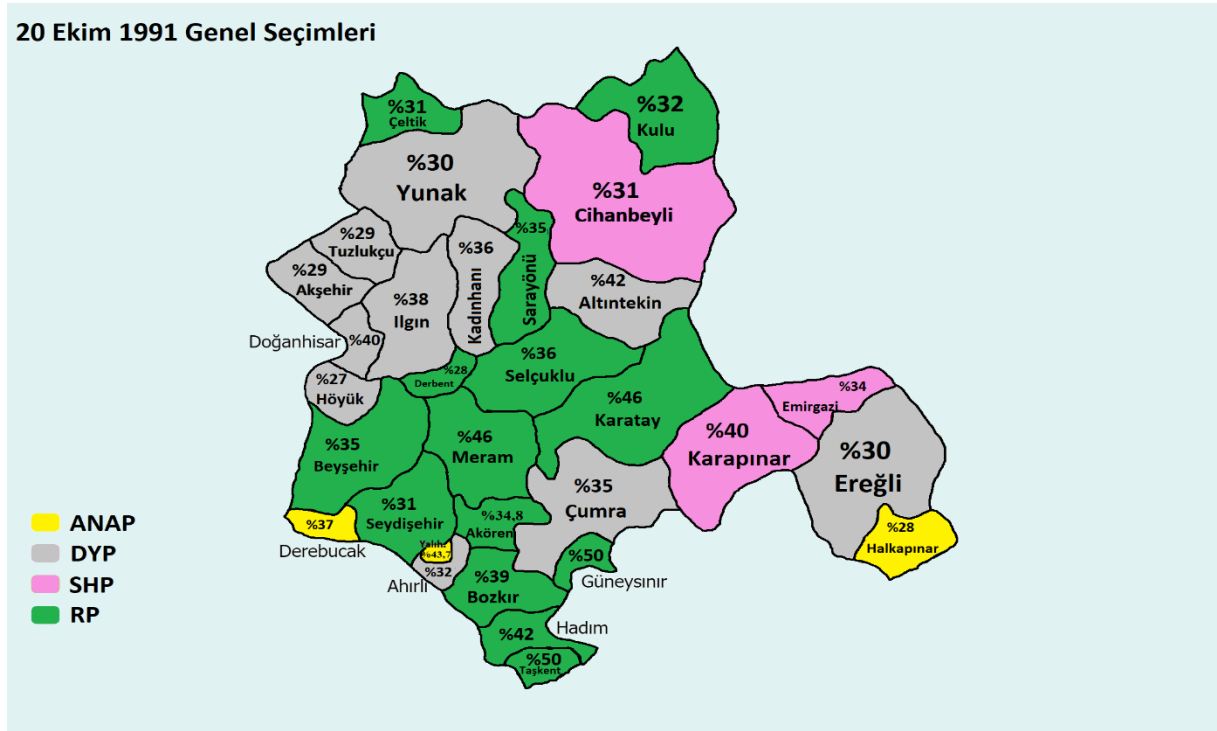
Yukarıdaki haritaya göre Konya örneğinde bir önceki seçimle ortalama aynı bir sonuç ortaya çıkar. 1987 yılında büyükşehir olan Konya’da % 38,4’le ANAP birinci olurken ardından sırasıyla % 17,1’le DYP, % 17’yle SHP, % 15’le RP ve % 6,6’yla DSP gelir.²⁶ Konya’da yalnızca ANAP ve RP Türkiye genel ortalamasının üzerinde oy alır hatta RP’nin genelde aldığı % 7,2’nin iki katı oranında RP’ye destek verilir. Bu oranlar bize Konya’da MNP’yle başlayan Milli Görüş Hareketine verilen desteğin bu seçimlerde de sürdürüldüğünü göstermekle birlikte DYP ve ANAP’ın oy oranları toplamının % 55’in üzerine çıktığını ve merkez sağın Konya özelinde halen çok güçlü olduğunu gösterir.

Konya’da Türkiye geneli ortalamasının üzerine çıkan RP, 14 ilçede % 7,2’nin üzerinde oy alır. RP’ye en büyük destek % 22,2’yle Konya merkez ve % 20,2’yle Hadım’dan gelir. Hadım “eğlence ve lüksten uzak, mütevazı ve sakin yaşantısıyla bilinir” (2012, s. 119). Bir önceki seçimde Beyşehir hariç bütün ilçelerde birinci olan ANAP için bu seçimlerle birlikte değişimin başladığı söylenebilir. İlgin, Doğanhisar ve Seydişehir’de ANAP birinciliği DYP’ye kapılırken; Ereğli’de SHP birinci olur. SHP’nin % 34,9’la birinci olduğu Ereğli’de 1977’de CHP’nin % 39,4, 1983’te ise CHP’nin 12 Eylül sonrasındaki temsilcisi olan HP’nin % 35,7 alması önemlidir. Dolayısıyla Ereğli özelinde sol seçmenin % 30’un üzerinde bir oy oranına sahip olduğu ve 1987’de sol seçmenin oylarını SHP ve DSP’de topladığı iddia edilebilir. RP’ye en az desteğin Ereğli’den (% 4,6) gelmesi de sol seçmen yoğunluğunu gösterir niteliktedir. Ancak bununla birlikte Ereğli’de % 50’nin üzerinde merkez sağ seçmenin varlığı da göz ardı edilmemelidir. % 34,9 alan SHP’nin karşısında % 34,3 oranında ANAP oyu vardır. İlgin, Doğanhisar ve Seydişehir’de de neredeyse her seçimde % 60’ın üzerinde merkez sağ partilerini destekleyen seçmenin yine başka bir merkez sağ partisinden yana siyasi tercih yaptığı görülebilir.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/02-06-2022-14:14:22-12824979604342223072135215431.html?>

7. 28 Şubat Öncesinde Konya: 1991 ve 1995 Genel Seçimleri

1991 genel seçimlerinde çifte barajlı % 10'luk ülke ve seçim çevresi barajlı d'Hont Sistemi uygulanır. Konya ilk kez bu seçimlerde üç seçim bölgesine ve 31 ilçeye ayrılır. Karaman ve Ermenek Konya'dan ayrılarak Karaman il statüsüne kavuşur ve Ermenek de Karaman'a bağlanır. RP yalnızca Konya 1. Bölgeden, DYP ise 2. ve 3. Bölgeden birinci olur. Konya 1. Bölgedeki merkez ilçelerin tamamında (Meram, Selçuklu ve Karatay) RP birincidir. RP'nin bölgedeki birinciliğinde merkez ilçelerin nüfus yoğunluğunun etkisi önemlidir. Öte yandan bütün merkez ilçelerde azımsanmayacak oranda DYP ve ANAP oyları vardır. DYP ve ANAP'ın oyları beraber değerlendirildiğinde RP'nin oy oranından fazla olduğu görülebilir. Örneğin, 1991 1. Bölgede bulunan Selçuklu ilçesinde 96.595 geçerli oy kullanılmış bunun 35.689'u RP'ye, 44.092'si merkez sağ partileri ANAP ve DYP'ye, 7.650'si DSP ve Sosyalist Parti (SP)'ye gitmiştir.²⁷

Yukarıdaki haritaya göre Konya örneğinde ANAP hezeyanı yaşandığı söylenebilir. ANAP, üç ilçe dışında bütün ilçeleri kaybetmiştir. Konya genelinde 2. ve 3. Bölgelerden DYP, 1. bölgeden RP'nin birinci olduğu bu seçimlerde, yarış RP-DYP ve ANAP arasında sürerken SHP'de bazı bölge ve ilçelerde yarışa dâhil olur. ANAP'ın etkili olduğu ilçeler RP ve DYP arasında dağılırken; Cihanbeyli, Karapınar ve Emirgazi'de SHP birinci gelmiştir. 1987'deki Cihanbeyli'nin DSP ve SHP oyları toplamına bakıldığında da % 34'ün üzerinde bir sol ve sosyal demokrat seçmenin var olduğu görülebilir. Dolayısıyla Cihanbeyli'de 1991'de SHP'nin birinci çıkması şaşırtıcı değildir. Aynı şekilde Karapınar özelinde de önceki seçimlerle karşılaştırıldığında CHP seçmeni oylarının 1991'de SHP ve DSP arasında bölündüğü iddia edilebilir. Öte yandan Konya'da bazı ilçelerde DYP ve RP'nin başa baş gitmesi, Konya seçmenin tercihini merkez sağ ve sağ partilerden yana yaptığı düşüncesini halen doğrular niteliktedir. Örneğin Derebucak, Hüyük, Çumra ve Yalhöyük ilçelerinde RP ve DYP arasındaki farklar üç haneyi geçmemektedir.

²⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/02-06-2022-14:53:44-9844492193333681661441084941.html?>

Nitekim bu ilçelerdeki ANAP oyları da birinci partiye oldukça yakındır. Buna göre bu ilçe seçmenleri büyük oranda merkez sağ ve sağ partileri desteklemeyi tercih etmiştir.

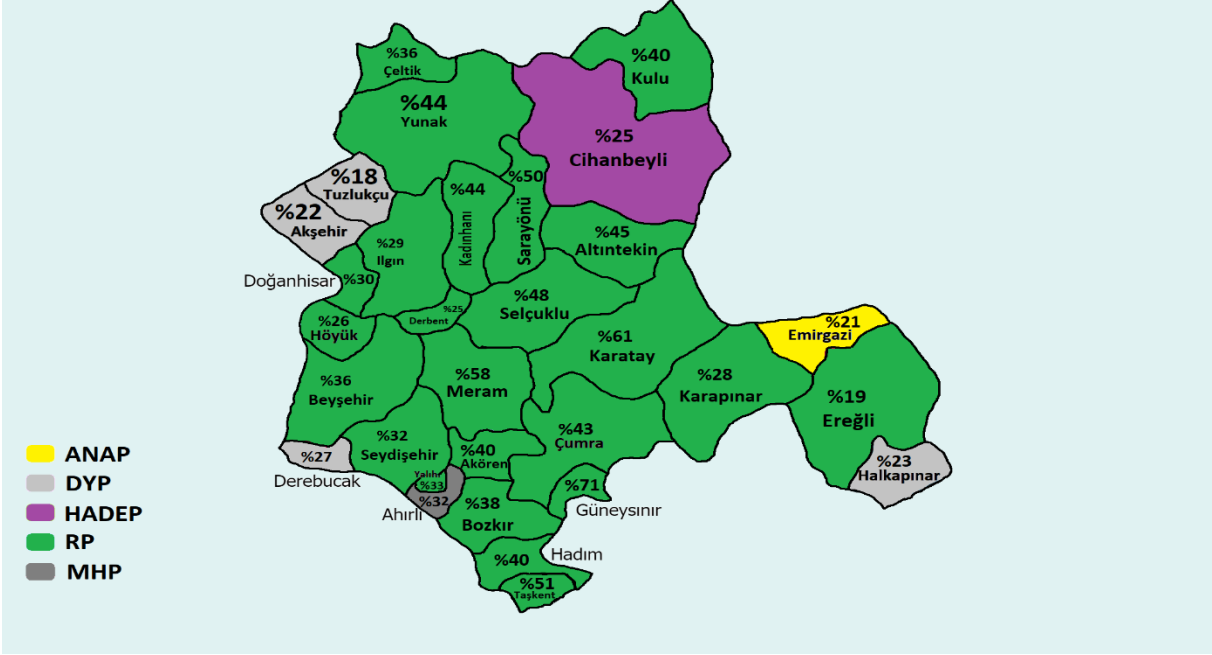
İrfan Özet (2020, s. 339) “1980’ler boyunca etkili olan ANAP’ın siyasette yaşadığı tıkanmanın özellikle 1989 yerel seçimleriyle görülmeye başlandığını, sosyal demokrasi arayışları merkezleşirken ANAP’ın ivmesinin DYP yönüne doğru kaymaya başladığı” iddiasındadır. Nitekim 1987 ile 1991 genel seçimleri karşılaştırıldığında Konya örneğinde DYP ve RP’nin yükselişi dikkat çekicidir. 1987 genel seçimlerinde Konya ilçeleri arasında Seydişehir, Ilgın ve Doğanhisar DYP’yi, Ereğli SHP’yi, geri kalan bütün ilçeler ise ANAP’ı birinci parti seçmiştir. 1991’de ise ANAP’ın oylarının DYP ve RP arasında paylaşıldığı görülebilir. ANAP yalnızca yeni ilçe statüsü kazanmış Halkapınar, Derebucak ve Yalınhüyük’te birinci olmuştur.²⁸ 1991 genel seçimlerindeki en dikkat çekici değişimler, Cihanbeyli ve Karapınar’ın ANAP’tan SHP’ye ve Ereğli’nin SHP’den DYP’ye geçişidir. Ereğli’den ayrılarak ilçe statüsü kazanan Emirgazi SHP’yi desteklemeye devam etmiştir. Dolayısıyla Ereğli seçmeni içerisinde sosyal demokrat seçmen kadar DYP ve ANAP desteği dolayısıyla Konya’da merkez sağ seçmenin etkisinden bir kez daha söz edilebilir.

1995 genel seçimleri öncesinde RP’nin hem yerel yönetimlerde hem de genel seçimlerde oy oranlarını artıracığı her kesimden insanın beklediği bir sonuçtur. Ancak RP’nin 1995 genel seçimlerinde edindiği kazanım pek çok RP’li tarafından dahi tahmin edilmemiştir. Seçim sonuçlarına göre Türkiye genelinde % 21,4’le RP birinci olurken ardından sırasıyla % 19,65’le ANAP, % 19,18’le DYP, % 14,64’le DSP ve % 10,7’yle CHP gelir. % 8,2 alan MHP ise % 10’lük seçim barajı nedeniyle meclise girememiştir.²⁹ Oranlardan da anlaşılacağı gibi hiçbir parti tek başına iktidarı sağlayacak çoğunluğa erişemez. 1970’li yılların koalisyon hükümeti dönemleri 1990’lı yıllarda yeniden başlamıştır. Uzun süren koalisyon görüşme ve çalışmalarının ardından Refahiyol Hükümeti kurulmuştur.

²⁸ Konya ilk kez bu seçimlerde bölgelere ayrılmıştır. Bu nedenle 3 ayrı bölgenin seçim sonuçları ayrı ayrı verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:52:17-124947695097437776954954561.html?>, <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:52:36-171418964442879442166971545.html?>, <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:52:54-11729486957145658782002059310.html?>

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:54:51-1208988070474340123729860146.html?>

24 Aralık 1995 Genel Seçimleri

Yukarıdaki haritaya göre seçim sonuçları bir önceki seçimle karşılaştırıldığında Konya'da DYP'nin etkinliğinin kınılarak RP ağırlığının neredeyse bütün ilçelerde hissedildiği söylenebilir. Konya genelinde RP'nin birinci olduğu bu seçimlerde, CHP ve DSP oylarının toplamı bir merkez sağ partisinin oyu kadardır. % 41,73'le birinci olan RP'nin ardından % 14,36'yla DYP, % 13,31'le ANAP ve % 11,99'la MHP gelir. CHP ve DSP oyları toplamı ise % 14,3'te kalır.³⁰ Haritaya göre Tuzlukçu ve Akşehir DYP'ye olan desteğini sürdürürken, Derebucak ve Halkapınar'daki merkez sağ partilerinden ANAP'a olan destek yine başka bir merkez sağ partisine DYP'ye kaymıştır. Haritadaki en dikkat çekici değişim Cihanbeyli'de yaşanır. HADEP'in Konya ilçelerinde birinci geldiği tek ilçe olması, Cihanbeyli'deki Kürt kökenli seçmenin varlığıyla ilişkilendirilebilir. Tekin'e göre (2012, s. 161) "bu bölgelere Kürt nüfus ve aşiretleri yaklaşık iki yüzyıl önce Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden göç etmiştir. Kulu ve Cihanbeyli yöresine yerleşen aşiretlerin büyük bir kısmı Reşvan aşiretinden gelmektedir. 1950'li yıllara kadar aşiret ve akrabalık ilişkilerine dayalı sosyo-kültürel özelliklerini devam ettirmişlerdir." Yaklaşık iki yüzyıl önce bölgeye gelerek yerleşen Kürt nüfusun bölgedeki belirleyici etkisi seçim sonuçlarında kolaylıkla gözlenebilir. Aynı şekilde Konya üzerine hazırlanan bir çalışmada Cihanbeyli'de Doğu illerinden göçüp gelen halkın, ilçenin bulunduğu tepedeki inlere yerleştiği ifade edilir (2011, s. 254).

1991 genel seçimlerinde de Kürt kökenli adayları aday listelerine ekleyen SHP'nin Cihanbeyli'de birinci gelmesi Kürt kökenli seçmenden ayrı okunamaz. 1983 ve 1987'de Özal'ın Kürt meselesine bakışı, çözüm arayıcı uygulama ve politikaları, kendisinin de Kürt kökenli olmasına yönelik beyanları Cihanbeyli'deki ANAP desteğini açıklar niteliktedir. Ancak 1990'lı yıllarda Özal'ın ANAP'tan ayrılarak Cumhurbaşkanı olması ve ANAP'ın bu meseledeki duruşunun Özal'inkinden farklı olması nedeniyle ANAP ilçedeki gücünü yitirmeye başlar. Özal'ın vefatıyla parti içinde yaşanan siyasi ve kültürel dönüşüme ek olarak 1990'larda yükselişe geçen terör olayları dolayısıyla seçmenin etnik milliyetçiliğe dayanan parti ve siyasetçilere

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/01-11-2022-11:55:59-6562786119792758972019541266.html?>

yöneldiği iddia edilebilir. Bununla birlikte Cihanbeyli'deki RP oyları da önemlidir. Birinci gelen HADEP'in oy sayısı 6.937'yken RP'nin oy sayısı 6.556'dır.³¹ Bu oranlar kurulduğu günden beri hareketin bütün partilerine verdiği destekle bilinen dindar Kürt seçmenin RP'ye olan desteğini Cihanbeyli'de de sürdürdüğünü göstermektedir.

Türkiye'de seçmen davranışı üzerine 1996-1998 yılları arasında çalışma yapan Akgün, seçmenlerin % 78'inin kendilerine en yakın gördükleri partiye oy verme eğiliminde olduklarını ifade eder. Ancak kentsel ve kırsal alanda yaşayan seçmenlerin oy verme davranışlarında önemli farklılıklar vardır. Buna göre iki merkez sol parti DSP ve CHP kent ağırlıklı seçmene sahiptir. Kentli seçmenden aldıkları oylar kırsal seçmenden aldıklarının iki katıdır. Kentsel ve kırsal alanlardan dengeli oy dağılımı olan tek parti ise ANAP'tır. DYP ise merkez sağ partisi olarak kırsal seçmen profiline sahiptir. Partisine en bağlı seçmenler ise dini (RP/FP % 84,5) ve etnik (HADEP % 84,3) kökenli partilere kendini daha yakın hisseden seçmenlerdir (2000, s. 87-88).

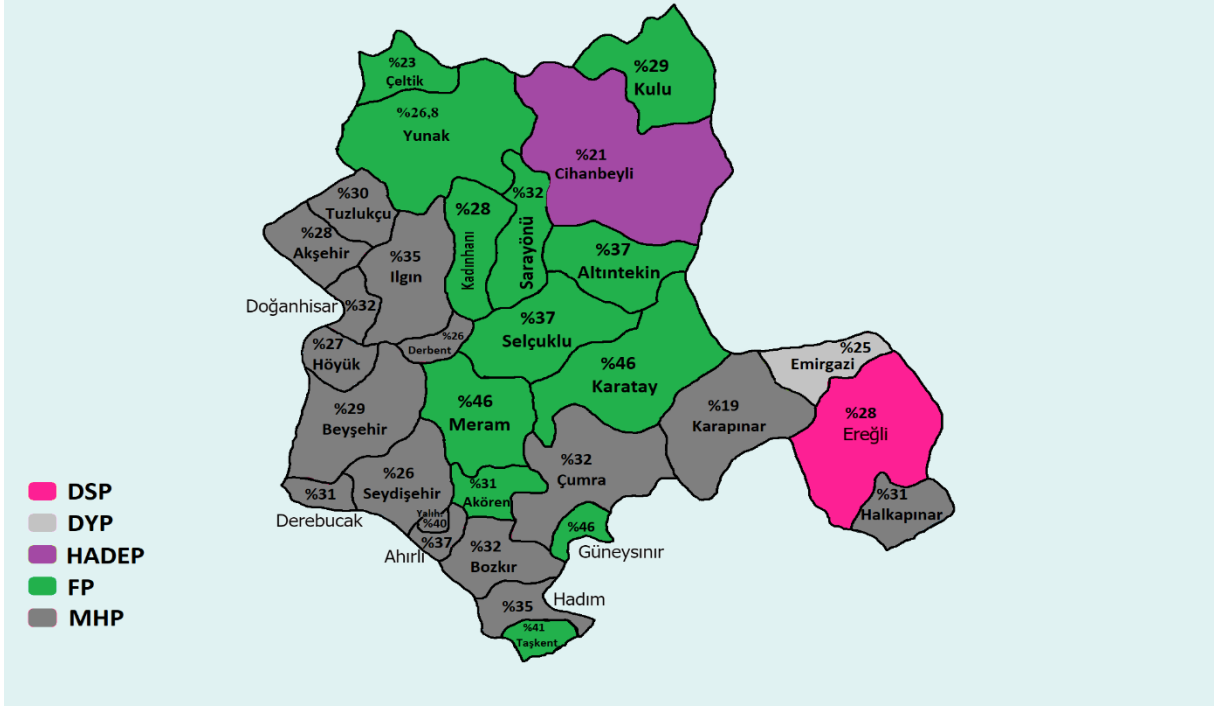
Konrad Adenauer Vakfı tarafından yayınlanan *Refah Partisi Üzerine Bir Araştırma*'da Erbakan'ın genel seçimler ertesinde RP'nin seçim başarısı üzerine yaptığı konuşmada kullandığı ifadeler önemlidir: "İncelerseniz oy patlaması yaptığımız bütün illerde RP'li belediyelerin üstün ve başarılı çalışmalarının büyük payı olduğunu görürsünüz. İşte Konya, her defasında büyük oy patlaması yapıyor. Çünkü bütün belediyeler Refah Partisi'ndedir. Halkımız hizmeti görüyor. SHP, daha önce yerel yönetimde iktidara gelmiş ve çok kötü icraatlarda bulunduğu için CHP'yi batırmıştır. Ama tam tersine RP, yerel yönetimde nerede iktidar ise orada oy oranı büyük nispette artmıştır. Neden? Çünkü RP laf üretmiyor, iş üretiyor da ondan" (1996, s. 24-25). Erbakan'ın Konya ile Milli Görüş Hareketi partileri arasında kurduğu anlamlı ilişki seçim sonuçlarıyla kanıtlanabilir. Konya, MSP'den RP'ye, RP'den FP'ye Milli Görüş Partilerini önemli oranda desteklemeyi sürdürmüş, AK Parti'nin kurulmasıyla birlikte Saadet Partisi (SP) yerine AK Parti'yi desteklemeyi seçmiştir.

8. 28 Şubat'ın Ardından 1999 Genel Seçimlerinde Konya Seçmenindeki Değişim

1999 genel seçimleri, 28 Şubat sürecinin ardından yapılan ilk seçimler olması dolayısıyla tüm Türkiye hem de bir önceki seçimin lider partisi olan RP ve devamı niteliğindeki FP ve Milli Görüş Hareketi için ayrıca önem taşır. Konya da Milli Görüş Hareketi partilerine verdiği destekle öne çıkan, partinin siyasal kimliğiyle şehrin kimliğinin özdeşleştirildiği bir şehirdir. Dolayısıyla 28 Şubat'ın ardından Konya seçmeninin hangi siyasi parti çizgiden gelen partileri destekleyeceği, 28 Şubat süreciyle hangi siyasi gelenek arasında ilişki kuracağı merak konusudur. Ayrıca 1999 genel seçimleri, 2002 genel seçimleri ertesinde yirmi yıldır tek başına iktidarda kalmayı başaran AK Parti'nin kurulmasına ön ayak olan seçimlerdir. Bu seçimler öncesinde parti içinde Gelenekçiler ve Yenilikçiler ayrımı başlamış, seçimler ertesinde partide bölünmeler yaşanmıştır. Gelenekçiler Saadet Partisi, Yenilikçiler ise AK Parti adıyla yoluna devam etmişlerdir.

³¹Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/02-06-2022-15:04:15-5775195757553843322187703.html?>

18 Nisan 1999 Genel Seçimleri

Konya, 1999 genel seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri şehirleri dışında İç Anadolu Bölgesinden RP'yi birinci çıkaran iki şehirden birisidir. FP, 1995 genel seçimleriyle karşılaştırıldığında Konya'da büyük oy kaybı yaşasa da 31 ilçenin 12'sinde birinci olmayı başarır.³² Haritadaki en önemli değişim MHP oylarında gerçekleşir. Tuzlukçu, Akşehir, Derebucak ve Halkapınar'daki DYP'nin merkez sağ oyları da dâhil RP'nin birçok ilçedeki muhafazakâr sağ oylarının MHP'ye kaydığı görülebilir. 1999 genel seçimlerinin Konya'daki kazananı MHP olmuştur. RP birçok ilçede oylarını korumayı başarsa da geçmişten 1999 genel seçimlerine kadar Konya seçmeninin siyasal tercihi göz önüne alındığında bu sonucun bir başarı da sayılmayacağı söylenebilir. Özellikle geleneksel, muhafazakâr seçmenin 28 Şubat sürecinde küstürüldüğü, Erbakan'ın yeterince direnmediği tartışmaları bugün bile belli kesimlerde canlılığını korumaktadır. FP'nin 1999 seçimlerindeki oy kaybını tartışan Poyraz'a göre (2010, s. 324) "seçmenin tavrı tipik bir muhafazakâr seçmen tavrıdır. Oylarını riske atmak istememişlerdir. Seçimi kazansa da iktidar olamayacağı algısı ve kapatılma kaygısı seçimde belirleyici olmuştur." Öte yandan RP'nin birinci parti olduğunda meclisteki çoğunluğunu kullanamaması ve 28 Şubat sürecindeki duruşu dolayısıyla da muhafazakâr seçmenin bir kısmının FP'den MHP'ye kaydığı da iddia edilebilir.

1990'lı yıllar boyunca artarak devam eden ve şehirlere taşınan terör olaylarının ardından 1999 seçimleri öncesinde Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi hem DSP hem de MHP için önemli bir kırılma noktası olur. Terör olaylarıyla yükselişe geçen milliyetçilik hareketleri özellikle Orta ve İç Anadolu Bölgesinde MHP'de karşılık bulur. Dolayısıyla Konya örneğinde yaşanan bu değişimde milliyetçilik hareketinin etkisi göz ardı edilmemelidir. Uzun'a göre (2010, s. 263) MHP'nin tüm Türkiye genelinde artan oylarında terör karşısında aldığı sert tavırların yanı sıra FP başta olmak üzere diğer sağ partilerin oy tabanına yönelik ve bu kitlelerin beklentilerine uygun bir söylem geliştirilmesi etkili olur. Ona göre MHP, RP'nin seçim stratejisini uygulayarak

³² Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://rapory.tuik.gov.tr/02-06-2022-15:55:49-199934814120492853741707010712.html?>

başta varoşlar olmak üzere orta ve ortanın altındaki sınıfları kendisine hedef kitle seçmiştir. Enflasyondan en fazla etkilenen kesimlerin yaşadığı semtlerde MHP'nin 'yoksullukla mücadele programı' ile enflasyonla mücadele edileceği söylemleri geliştirmesi MHP'nin yükselişine katkı sağlamıştır.

Toruk'a göre (2003, s. 54) milliyetçi muhafazakâr çizgiden gelen partiler hem Türkiye hem de Konya genelinde 1970'li yıllardan günümüze kadar yükselişini sürdürmüştür. Sağ partilerin oy yüzdelerindeki yükseliş trendi, Konya merkezde Konya ili geneline göre, Konya il genelinde ise Türkiye geneline göre çok daha yüksekte seyretmiştir. Karaçor ve Gözüm'ün (2012, s. 424) Konya seçmeni üzerine yaptığı bir saha araştırması sonuçlarına göre seçmen, halktan kopuk olmayan toplumun sıkıntılarını dile getiren ya da dile getirmese de toplumsal ve siyasal durumuyla bu sorunları dile getirdiği düşünülen, o izlenimi veren partilere oy verdiği ortaya çıkmıştır. 29 Mart 2009 yerel seçimleri öncesinde Konya seçmeninin aday imajını tartışan Canöz'e göre (2010, s. 112) ise adayda bulunması gereken özellikler arasında dürüstlük, güvenilirlik, olumlu imaj ve yeni projelere sahip olma ön plandayken en az aranan aday özellikleri arasında zenginlik, aynı mahallede yaşıyor olma ve yakın çevrenin bu adayı destekliyor olması gelir.

Orhan Gökçe başkanlığında yürütülen bir saha araştırması sonuçlarına göre (2002, s. 36) Türkiye'de 1990'lı yıllar boyu devam eden parçalanmış ve bölünmüş partiler sistemiyle süren siyasi istikrarsızlık ön plandadır. Bu istikrarsızlık 1999 genel seçimlerinin ardından yapılan ilk seçimde 2002'de kırılmış, Türk seçmen davranışında sürekliliği ve istikrarı sağlayan sosyo-kültürel bölünmenin bu seçimlerle yeniden canlanmasına neden olmuştur. Bu sosyo-kültürel bölünme Tanzimat'tan beri var olan iki partili yapının bu defa AK Parti ve CHP arasında oluşmasına neden olmuştur. Her iki partide geçmişten gelen bir siyasi ve sosyolojik geleneğe yaslanmış, oy aldıkları şehir ve bölgeler açısından DP-CHP seçmen geleneğinin mirasçısı olmuşlardır.

Akın'a göre "Türkiye'de demokrasiye yapılan askeri müdahalelere kitlesel eylemler halinde karşı çıkıldığına pek rastlanmamıştır. Ancak bu müdahalelerin ardından muhafazakâr kesimin desteklediği partiler genel seçimlerden tek başına iktidar olarak çıkmışlardır. Sağ partilerin siyasete ve demokrasiye müdahale dönemlerinden sonra muhafazakâr halk kitlelerinden daha fazla destek alması, muhafazakârların bilinçlerinde destekledikleri partileri CHP karşısında konumlandırmalarının bir sonucu olarak yorumlanabilir." (2021, s. 48-49). Çalışmanın tamamında incelenen 10 genel seçim sonucu Akın'ın yukarıdaki tezini destekler niteliktedir. Çok partili hayata geçişten 28 Şubat postmodern darbesine kadar ki süreçte yaşanan askeri darbe ve muhtıralar göz önüne alındığında her müdahalenin ardından seçmenin darbelerle süreç içerisinde 'pasif' ancak seçim sandıklarında 'aktif' muhalif duruşuyla tepki gösterdiği gözlemlenebilir. Bu duruşunu kendisine seçme ve seçilme hakkının verildiği ilk anda darbeye katılan parti ve destekçilerini iktidardan ve meclisten uzaklaştırarak göstermiştir. Askeri darbelerin ardından yaşanan mağduriyetler siyasiler için zaman içerisinde bir kazanıma dönüşmüş, seçmenin darbe karşısındaki tepkisi siyasetçilerin lehine sonuçlanmıştır.

9. Sonuç

Bu çalışma karşılaştırmalı bir biçimde on genel seçim sonucuna dayalı olarak hazırlanmıştır. Darbeler dönemi olarak bilinen tarihsel aralık (1960-1997) esas alınmış; siyasal, tarihsel ve sosyolojik bütünlüğün korunması amacıyla 1999 seçimleri de dahil edilmiştir. Çalışmada askeri

darbe ve muhtıraların ertesinde seçmen tercihinin hangi doğrultuda ilerlediği ya da neye göre değiştiği soruları esas alınarak, askeri darbelerin seçmen tercihinin etkisi tartışılmıştır. Konya'nın örnek şehir seçilmesinde ise şehrin hem sosyo-kültürel, ekonomik ve toplumsal gerçeklikleri hem de tüm Türkiye'de 'muhafazakâr', 'dindar', 'geleneksel' Konya imajı etkili olmuştur. Bununla birlikte Konya üzerine aynı alanda var olan literatür eksikliği de çalışmanın ortaya çıkmasındaki motivasyonlardan biri olmuştur.

Konya'nın 1950 seçimlerinden günümüze kadar genel ve yerel yönetimlerdeki seçim sonuçlarına göre yapılacak en genel değerlendirme, merkezde ve ilçelerde oy dağılımının yüzde seksene yakın oranda merkez sağ ya da sağ partiler arasında dağıldığı yorumudur. Dolayısıyla Konya seçmeninin merkez sağ ve sağ siyasal kültüre sahip partilere yakın olduğu iddia edilebilir. Sağ ve merkez sağ parti geleneğinden gelen partilerle Konya seçmeni arasında bir 'aidiyet' olduğu, seçmenin sosyal ve siyasal bütünleşmesini bu yönde inşa ettiği söylenebilir. Yerel yönetimlerde oy oranları 1950'den günümüze kadar DP-AP-Demokratik Parti-MSP-ANAP-RP-FP ve AK Parti arasında dağılmış, her seçimde bu partilerden birisi birinci olmuştur. Genel seçimlerde ise yine merkez sağ ve sağ partilerin ağırlığı ve başarısı hissedilmiş yalnızca 1961 ve 1977 genel seçimlerinde bu istikrar bozulmuş ve seçimlerden birinci olarak bir sol parti olan CHP çıkmıştır. 1961'de Konya'da %34,6 ile birinci olan CHP oranına karşılık %65,4 oranında (CKMP, AP ve YTP) merkez sağ ve sağ partilerin oy oranının varlığı CHP'nin birinciliğine rağmen sağ ve merkez sağ partilerinin gücünü göstermektedir. 1961'de Konya'da CHP'nin birinci parti olmasında sosyo-ekonomik faktörlere ek olarak 27 Mayıs askeri darbesinin siyasal ve toplumsal travmasının etkisi göz ardı edilmemelidir. Aynı şekilde 1977 genel seçimlerinde %31,3'le birinci olan CHP oylarına karşılık %68,6 oranında (AP-MSP-MHP-Demokratik Parti ve CGP) merkez sağ ve sağ partilerin oy oranı vardır. 1970'lerin koalisyon dönemleri olduğu ve özellikle Kıbrıs Barış Harekâtı dolayısıyla yükselişe geçen Ecevit karizmasının seçmen davranışına etkisi de CHP'nin birinciliğinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır.

1961 ve 1977 genel seçimleri dışında Konya, merkez sağ partilerine ve Millî Görüş Hareketine olan desteğini 28 Şubat'ın ertesinde de sürdürmeye devam etmiştir. Millî Görüş Hareketi partilerinden olan FP'nin 28 Şubat ertesinde birinci geldiği birkaç şehirden birisidir. Ancak muhafazakâr ve dindar seçmenin özellikle 1999 genel seçimlerinde bir ayırım yaşadığı, oyunun boş gitmemesi ve iktidarda söz sahibi olabilmek için FP dışında kalan muhafazakâr milliyetçi partileri desteklemesi de önemli ve dikkat çekicidir. 28 Şubat sürecinde muhafazakârların hayal kırıklığına uğraması, RP'nin meclisteki çoğunluğunu avantaja çevirememesi ve hareketin karizmatik lideri Erbakan'ın 'ılımlı ve sakin' tavrı hem bazı dindar çevrelerin tepsine neden olmuş hem de 1990'ların sonunda daha da yükselişe geçen etnik milliyetçiliğin gölgesinde kalmıştır. Seçimler öncesinde PKK lideri Öcalan'ın yakalanması ve MHP'nin muhafazakâr seçmene yönelik dini retorikten beslenmesi FP'nin hem Türkiye'de hem de Konya'daki etkisini sarsan faktörler arasında sayılabilir.

Konya, 2000 ve 2010'lu yılların tamamında Millî Görüş Hareketi geleneğinden koparak 'muhafazakâr demokrat' siyasal kimliğini benimseyen AK Partiyi istisnasız her seçimde birinci çıkarmıştır. Konya'da MNP'yle başlayan Millî Görüş Hareketi partilerine verilen destek 1980 ve özellikle 1990'lı yıllarda zirveye taşınmış ve Konya her seçimde harekete istisnasız destek veren şehirlerinden biri olmuştur. Konya'nın Millî Görüş Hareketiyle bu denli özdeşleştirilmesinde ve hatta Erbakan'ın kamuoyunda 'Konyalı' kabul edilmesinde harekete verilen bu desteğin etkisi

önemlidir. Ancak Konya, 1999 seçimlerinde yaşadığı siyasi kırılmayı 2002 seçimlerinde de yaşamış ve oyunu iktidara taşıyacak partilerden yana kullanmıştır. Konya 2002 seçimlerinden günümüze kadar da muhafazakâr duruşunu, 'muhafazakar demokrat' siyasi söylemiyle özdeşleştiren Ak Parti'yi destekleyerek sürdürmüştür.

Seçim sonuçları seçim sistemleri, partiler arası yapılan koalisyonlar, ekonomik parametreler, dini ve geleneksel aidiyetler, etnik köken, aday profili, şehirde ve ilçede hâkim olan siyasal kültür, toplumsal değişimde etkili olan siyasal ve kültürel faktörlerle bir arada değerlendirilmelidir. Bir il ya da ilçede hatta mahallede birinci çıkan partinin yukarıda sayılan bütün faktörlerden bağımsız olması mümkün değildir. Öte yandan bu çalışmanın kapsamı dışında olsa da partilerin yerel yönetimlerdeki başarısı genel seçimlerle anlamlı bir ilişki içerisindedir. Belde ya da köyünün kalkınmasını, hizmet almasını isteyenlerin çoğunlukla seçimlerde iktidar partisini desteklemesi gerektiğine yönelik toplumsal ve siyasi kabulün varlığı ya da geçerliliği, sorgulanabilir ve kanıtlanmaya ihtiyacı olan bir düşünce olsa da seçmen tercihine olan etkisi göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Akgün, B. (2002). *Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Akgün, B. (2006). *Konya Sosyo-Ekonomik Göstergeler ve Kent Envanteri*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Akgün, B. (2014). “Türkiye’de Seçmen Davranışı: Partizan Tutumlar, İdeoloji ve Ekonomik Faktörlerin Oy Vermeye Etkisi”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(4), 75-92.
- Akın, M. H., Aydemir, M. A. & Nacak, İ. (2013). “Konya’nın Muhafazakârlık Algısı Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 9(36), 145-167.
- Akın, M. H. (2021). *Türk Sağ-Siyaset ve Sosyoloji Yazıları*. Ankara: Türkiye Notları Yayınevi.
- Aydın, K. & Özbek, V. (2004). “Ailenin Seçmen Davranışları Üzerindeki Etkisi”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 144-167.
- Aktay, Y. (2005). *Küresel Kentleşme Konya Örneği*. Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Şehir Kitapları:1, Konya.
- Alver, K. (2012). Bir Kenti Keşfetmek. Ed. Köksal Alver. *Kent Sosyolojisi* içinde (s. 475-496). Ankara: Hece Yayınları.
- Bayburt, B. (2021). “Türkiye’de Siyasal Tercihleri Etkileyen Faktörler”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 19-41.
- Bayramoğlu, A. (2017). Asker ve Siyaset. Der. Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu. *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu* içinde (s.59-118). İstanbul: Birikim Kitapları.
- Birekul, M. (Ed.). (2011). *Konya Ansiklopedisi*. Cilt. 2. Konya: Kültür Yayınları.
- Bulutay, T. & Yıldırım, N. (1968). “Türk Seçmenlerinin Oy Verme Eğilimlerinde İktisadi Sebeplerin Önemi Üzerinde Bir Deneme”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23(4), 7-39.
- Can, İ. (2015). *Türkiye’de Siyasal Güven-Liderler Kurumlar Süreçler*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Canöz, K. (2010). “Seçmen Tercihinde Aday İmajının Rolü: 29 Mart 2009 Yerel Seçimleri Öncesinde Konya Seçmeni Üzerine Bir Araştırma”. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 95-114.
- Çaha, Ö. (2006). “Merkez Sağın Diğer Aktörleri ve AKP”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 2 (9-10), 9-21.
- Çaha, Ö. (2008). *Türkiye’de Seçmen Davranışı ve Siyasi Partiler*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi.
- Çaha Ö. & Guida, M. (2011). “Türkiye’de Partilerin Oy Toplama Stratejisi ve Seçmen Davranışına Etkisi: 2009 Yerel Seçimleri İstanbul Örneği”. *Liberal Düşünce Dergisi*, (62), 167-198.
- Demir, E. & Çımat, A. (2021). “Türkiye’de Hoşnutsuzluk Endeksinin Seçmen Tercihleri Üzerindeki Etkileri: 1960-2019 Arası Bir İnceleme”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2), 1167-1190.
- Dursun, D. (2018). *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Duverger, M. (1998). *Siyaset Sosyolojisi*. (çev. Şirin Tekeli). 5.Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Eminoğlu, D. (2021). “27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Darbelerinden Sonra Türkiye’de Oy Verme Davranışı”. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (29), 465-484.
- Ergüder, Ü. (2000). Türkiye’de Değişen Seçmen Davranışları Örüntüleri. Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay. *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (s. 285-308). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gökçe, O., Akgün, B., & Karaçor, S. (2002). “3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değişim”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2 (4), 1-44.
- Haydaroğlu, C. & Korkmaz, F. (2020). “Ekonomi Politikalarının Seçmen Davranışları Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(12), 60-83.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset*. (çev. B. B. Özipek vd.). Ankara: Adres Yayınları.
- Karaçor, S. & Gözüm, P. (2012). “Türkiye’de Seçmen Tercihlerinin Oluşmasında Seçim Kampanyaları ve Siyasal Pazarlamanın Rolü Üzerine Bir Araştırma”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(24), 403-426.

- Karpat, H. K. (2010a). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, H. K. (2010b). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. (çev. Güneş Ayas). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Konrad Adenauer Vakfı - *Refah Partisi Üzerine Bir Araştırma*. (1996). Temmuz, Ankara.
- Konya "Şehir Kimliği" Çalıştay Sonuç Raporu. Konya Büyükşehir Belediyesi ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı iş birliği. (2015).
- Konya Federal İslam Cumhuriyeti. (2017). 2. Baskı. Konya: NR Yayınları.
- Koyuncu, A. & Aydemir, M. A. (2012). Kulu'da Toplumsal Hayatın Kırsal Görünümleri. Ed. M. Demirci, M. A. Hacıgökmen ve M. A. Aydemir. *Kulu Sempozyumu Bildirileri* içinde (s.171-196). Kitap Dünyası Yayınları.
- Koyuncu, A. (2013). "Kimliğin İnşasında Kent: Konya Örneği". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (2), 155-179.
- Meriç, Ü. vd. (2005). *Türkiye'de Konya İmajı*. Sosyal Doku Projesi Kent Araştırmaları-1. Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Meriç, Ü. vd. (2006a). *Konya'da Hayat Tarzı*. Sosyal Doku Projesi Kent Araştırmaları-2. Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Meriç, Ü. vd. (2006b). *Konya'da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci*. Sosyal Doku Projesi Kent Araştırmaları-3. Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Orak, M. A. (Ed.). (2012). *Konya Ansiklopedisi*. Cilt. 4. Konya: Kültür Yayınları.
- Özet, İ. (2020). "Metropoliten Türbülans: Yerel Seçimler ve Tıkanan Muhafazakâr Siyasetin Arka Planındaki Sosyolojik Dinamikler". *Kent Akademisi*, 13(2), 338-354.
- Poyraz, F. (2010). Milli Nizam Partisi'nden Ak Parti'ye. Ed. Turgay Uzun. *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler* içinde (s.311-338). Ankara: Orion Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1985). *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası- MSP Örnek Olayı*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2005). "2002 Genel Seçimlerinde 1995 ve 1999 Yıllarına Göre Seçmenlerin Gözünde Öncelikli Sorunlar ve Parti Tabanlarındaki Oy Kaymaları: Isparta Örnek Olayı". *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 85-99.
- Subaşı, N. (2007). Şehir Kimliği ve Gündelik Hayat. *Yerel Yönetimler Kültür Şurası* içinde (s. 125-151). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 01-01 Eylül 2006.
- Tanpınar, A. H. (2010). *Beş Şehir*. 27. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tekin, F. (2012). Göçmen Kürtlerde Aşiret Kültürü: Kulu Örneğinde Bir Değerlendirme. Ed. M. Demirci, M. A. Hacıgökmen ve M. A. Aydemir. *Kulu Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 151-162). Kitap Dünyası Yayınları.
- Toruk, İ. (2003). "1970-2000 Döneminde Konya'daki Siyasi Ortam". *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2(4), 42-55.
- Uzun, T. (2010). Milliyetçi Hareket Partisi. Ed. Turgay Uzun. *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler* içinde (s. 233-279). Ankara: Orion Yayınları.
- Vergin, N. (2017). *Siyasetin Sosyolojisi-Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*. 11.Baskı. İstanbul: Doğan Kitap.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Socio-cultural, political, economic and sociological factors determine the voters' behavior and affect the vote rates of political parties, which are different from each other but eventually intertwined. These factors influence multiple subjects while continuing to co-exist within the ordinary daily life of society. Nonetheless, the influence of other factors such as economic crises, political polarizations, military coups or memorandums which remain out of ordinary yet play a determining and game-changing role by creating a breaking effect, may also have a profound effect on voter behavior. Military coups have been forming voter behavior by affecting not only the governmental bodies or politicians but also voters from all segments of society. In this study, the Konya general election results between the 27 May military coup and the 28 February postmodern coup will be analyzed and the impacts of sociological, political, socio-cultural and economic factors on voter behavior will be discussed. The striking fact of the March 12th and September 12th coups that happened between the aforementioned two coups every

decade over a period of more than thirty years increases the importance of this period and encourages researchers to conduct further studies.

Konya is a city that has been considered to have a 'conservative', 'traditional' or 'religious, conservative' political and cultural identity by some circles since the history of the Republic to the present day. Konya's political identity, which is paired with the Mevlana cult and stands out for its support of parties from the conservative, right-wing and National Opinion Movement tradition, are some of the factors that strengthen Konya's conservative and religious image. In addition to these factors, the fact that Konya managers have put the above-mentioned practices into effect has further reinforced this October. In addition to this accepted image of Konya, the question of which parties she supports after the October coup and memoranda is problematic in the study. The influence and power of military coups in determining the direction of voting will be discussed in the following sections.

Methods

Two methodological approaches were applied in the study, one of which is the socio-psychological approach that prioritizes the development of political orientation by focusing on the political socialization process developed by the influence of individuals' families and immediate surroundings at a young age on voter preferences (Michigan School), and the other is the sociological approach that associates voter preferences with being a member of a social group or feeling of belonging (Columbia School). In the context of these approaches, an overall evaluation will be framed.

Conclusion

This study has been prepared on the basis of ten general election results in a comparative manner. Based on the historical interval (1960-1997), known as the period of coups; 1999 elections were also included in order to preserve the political, historical and sociological integrity. In the study, the effect of military coups on voter preferences was discussed, based on the questions in which direction the voter's preference progressed or how it changed after the military coup and memorandum. The socio-cultural, economic and social realities as well as the image of 'conservative', 'religious' and 'traditional' Konya have been influential in the selection of Konya as an exemplary city. However, the lack of literature on Konya in the same field has been one of the motivations for the emergence of the study.

According to the election results in general and local governments since the 1950 elections in Konya, the most general evaluation is the fact that the distribution of votes in the center and in the districts is between the center-right or right-wing parties at a rate of nearly eighty percent. Therefore, it can be claimed that the Konya electorate is close to the centre-right and right-wing parties. It can be said that there is a 'belonging' between the parties coming from the right and centre-right party tradition and the voters of Konya, and that the electorate built their social and political integration in this direction. In local governments, the vote rates have been distributed between the DP-AP-Democratic Party-MSP-ANAP-RP-FP and the AK Party since 1950, and one of these parties has come first in each election. In the general elections, the weight and success of the centre-right and right-wing parties were felt, only in the 1961 and 1977 general elections, this stability was broken and the CHP, a leftist party, won the first place.

Konya continued to support the RP and the Milli Gorus Movement even after 28 February. It is one of the few cities where FP came first after February 28. However, it is also important that conservative and religious voters experience a distinction especially in the 1999 general elections, that the vote does not go blank and that they support conservative nationalist parties other than the FP in order to have a say in power.

In addition, Konya, in all of the 2000s and 2010s, broke with the tradition of the National Vision Movement and adopted the "conservative democrat" political identity and placed the AK Party first in every election without exception. The support given to the parties of the Milli Gorus Movement, which started with the MNP in Konya, reached its peak in the 1980s and especially in the 1990s, and Konya became one of the cities that supported the movement in every election without exception. However, Konya experienced the political break in the 1999 elections as well in the 2002 elections and used the vote in favor of the parties that would bring it to power. The effect of this support for the movement is important in the identification of Konya with the National Vision Movement and even in the recognition of Erbakan as a "Konyalı" in the public.

Erken Cumhuriyet Yıllarında Milli Vatandaşlığın Pekiştirilmesi: Vatandaşlıktan Çıkarılmalar (1923-1938)

Strengthening National Citizenship in the Early Republic Years: De-Naturalization (1923-1938)

İrşad Sami YUCA ^a

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1170734](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1170734)

ÖZ	ABSTRACT
<p>Bir gruba aidiyetin sembolleri olan etnisite, dil, kültür ve inanç gibi bağlarla inşa edilmiş milli veya etnik kimlik algısı, aynı zamanda vatandaşlık duygusunun modern dönemlerdeki yeni sınırlarını milliyetçi ve seküler fikirler ile çizmekteydi. Toplumların daha politik ve ekonomik referanslar ile ayrışmaya başladığı ve yeniden örgütlenmesine yol açan Aydınlanma Çağı, Sanayi İnkılabı ve Fransız İhtilali gibi gelişmeler millet tanımına yeni yorumlar kazandırmıştır. Çağdaş, düşünsel ve ideolojik referansların etkisiyle millet olmanın yeni yapay sınırları ulusal topraklar ile millileştirilmiş edebiyat, tarih, kültür ve hukuk ile bunları özümsemiş yeni vatandaş tipi tanımlanmaktaydı. Milliyetçilik, vatandaşlığın tanımında gün geçtikçe daha geçerli bir yorum haline gelmekteydi. Avrupa'nın diğer ülkelerinden farklı bir tarihselliği olan Osmanlı'da, vatandaşlığın tarifi din temelli olup hem karmaşık hem de heterojen bir karakteristiği resmetmekteydi. Vatandaşlığın, Cumhuriyet döneminde el alınışı ise laik ve çağdaş bir Türklük tanımlanması şeklinde olmuştur. Yeni kurumsal anlayışı ve ideolojik vasıfları ile Cumhuriyet ideolojisinde, Kemalist milliyetçilerinin temel düşünce evrenini, yapılan inkılaplar inşa etmekteydi. Haliyle, millî vatandaşlığın çerçevesini de bu gelişmeler oluşturmaktaydı. Bu süre zarfında yeni ulusal karakterli vatandaşlık tanımına uymayanların veya uymak istemeyenleri çeşitli siyasi, kültürel, bürokratik ve hukuki süreçler beklemekteydi. Bu çalışmada, erken Cumhuriyet yıllarında uygulanan yeni vatandaşlık rejimine uymayan kişilerin vatandaşlıktan çıkarılma süreçleri sebepleriyle ele alınmıştır.</p>	<p>The perception of national or ethnic identity built with socio-cultural ties such as language, culture, ethnicity, history, religion, which seem to be symbols of belonging to a group. At the same time, it drew the new boundaries of the sense of citizenship in a nationalist and secular way. The concept of being a nation began to be reinterpreted with the Enlightenment, the Industrial Revolution, the American War of Independence and the French Revolution. In the modern era, the new artificial boundaries of being a nation were defined by national territory, national literary thought, history, culture, nationalized law and the citizen who assimilated them. The definition of citizenship was based on religion and depicted both a complex and heterogeneous characteristic in a country that had a different historicity from other European countries such as the Ottoman Empire. However, the acquisition of citizenship in the Republic of Turkey has found itself in a secular/secular and contemporary definition of Turkishness. In the Republican ideology, the revolutions made were revealing and constructing the basic thought universe of Kemalist Turkish nationalists. As a matter of fact, the framework of national citizenship was formed in the light of these developments. During this period, various political, cultural, bureaucratic and legal processes were waiting for those who did not comply with the new definition of citizenship with a national character. In this study, the processes of deprivation of citizenship of people who do not comply with the new citizenship regime applied in the early republican years will be discussed.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Tek parti, vatandaşlık, vatandaşlıktan çıkarılma, etnik grup, ideoloji.</p>	<p>Keywords</p> <p>Single party, citizenship, denationalization, ethnic group, ideology.</p>

^a Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Email:

s.yuca@alparslan.edu.tr

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile

lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Sanayi Devrimi sonrasında ideolojik, dini, kültürel ve de ekonomik sebeplerin daha fazla yoğurduğu vatandaşlık kavramı aslında belirli bir coğrafya ile tanımlanan vatan/yurt kavramından türemektedir (Çağrı, 2012: 563-564). Popüler Batı merkezli tarih anlatımlarında ilkel toplumsal yapıdan toprağa geçiş ile başlayan yeni serüvende, vatan edinmek tarihsel bir realite kazanarak yakın zamana değin adeta bitmeyen bir hikâyeye bürünmüştür. Tarihsel anlatının modern çağlar tarafını ise özellikle 18. yüzyıldan bu yana belirli bir insan kitlesinin elinde tuttuğu coğrafi alanda devlet, birey, toplum ve siyasal düzenin vatan ve vatandaşlık ekseninde yeniden inşa edilme süreci oluşturmaya başlamıştır.

Eski Yunan siyasi yapısından sonra Roma'nın görkemli siyasal ve hukuki düzeninde vatandaşlık kavramının belirli bir dil, kültür ve bazen de sınıfsal konum ile tanımlanması önemli bir gelişme olarak belirmiştir. Yunan siyasal ikliminde vatandaşlık daha çok şehir ortamında homojen bir kültürün parçası olmak ve şehrin geleceği ile ilgili bir durumu ifade etmekteydi, ardılı Roma'da ise kavram geniş imparatorluk sınırları içinde yasal bir gerçeğe bürünmüş ve siyasal bağ ve statü ile özdeş olmaya başlamıştır. Roma'da vatandaşlık, hukuk ile sınırları belirlenen kamusal alanda sivil haklara sahip olmak ve özel mülkiyet edinebilmek gibi yeni rolleri de meydana getirmiştir (Korkut, 2014:5-38).

Vatandaşlık kavramının tarihsel etimolojik serüvenine bakıldığında; Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform, Aydınlanma gibi süreçlerin etkisi altında ideolojik Yönlerinin ve hukuki boyutlarının hızlı bir mutasyon geçirdiği görülmektedir. Bilhassa 1775-1783 yılları arasında yeni kıta Amerika'nın kuzey kısmında yaşanan savaşlar ile 1789 yılında Fransa'da bir ihtilale dönüşen sürecin akabinde ortaya saçılan fikirler, talepler ve baskılar sonucunda vatandaşlık kavramı daha politik bir zemine oturmuş olup hukuki nazarı daha ulusal bir temelde yeniden kurgulanmaya çalışılmıştır. 19. yüzyıla girildiğinde vatandaşlık kavramı ile bireylerin eşitliği ilkesine, doğuştan getirdiği hak ve özgürlüklere ve siyasal haklarına anayasal güvence getirilmiştir. Ayrıca sosyal ve de kültürel farklılıklara yasal güvencenin getirilmesi, imparatorluklar çağında uluslaşma yolunda birçok toplumu derinden etkilemeye başlamıştır (Demir, 2019: 177).

Tarihsel açıdan savaş, göç, sömürge, işgal ve modernleşme gibi sosyo-politik gelişmeler günümüze değin geleneksel açıdan örgütlenmiş olan devletleri; ulusal, dini ve de siyasal açılardan muazzam değişimlere sevk etmiştir. Bu sürecin doğal bir sonucu vatandaşlık kavramının hem hukuki hem de devlet ile bireyin bağı noktasında yeni birtakım tanımlarının meydana çıkmasıdır. Anayasal düzenin 19. yüzyıldan günümüze doğru popüler hale gelmesi siyasal katılım, eşitlik ve devletin egemenlik sahasında sosyal hak ve özgürlüklerin güvence altında tutulması Batılı toplumlar için daha rağbet edilen hukuki gerekçeler olmuştur (Marshall & Bottomore, 2000: 26). Ancak her halükârda çağımızda birey-devlet ilişkisinin temelini oluşturan metinler, daha çok hukuki açıdan sınırları belirlenmiş olan vatandaşlığın geniş bir literatürde hak ve ödevlerini güvence altına alıp sosyal düzeni belirlemektedir.

2. Osmanlı'da Vatandaşlık

Avrupa'nın çok yönlü yaşadığı toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal değişiminin 19. yüzyıldaki seyri daha karmaşık ve yoğun bir seyir halinde sürmüştür. Savaşlar, işgaller ve ihtilallerin yanı sıra Sanayi Devrimi sonrası artan kentleşme, kırdan-kente göç ve bu değişimleri anlamaya çalışan sosyal bilim sahasındaki heyecanlı gelişmeler baş döndürücü bir yüzyılı tasvir etmektedir. Bu yüzyılda hukuk sahasında da birçok yeni kavram, yaklaşım ve de vakanın

akademik ve siyasi çevrelerde tartışılıp metin haline dönüşmesi geniş bir literatürü ortaya çıkartmıştır.

Anayasal düzenin giderek popülerlik kazandığı Avrupa’da vatandaş kimdir? Vatandaş neyi temsil etmektedir? Vatandaşın toplum ve devletle münasebetini tesis eden normları nelerdir? gibi bir dizi yeni tartışmanın bu zaman diliminde ortaya çıkması elbette uluslaşma ile paralel bir durum idi. Ancak giderek ulus-devlet anlayışı Avrupa’da belirli bir toprak düzeni, dil, kültür ve gelecek için amaç birliği ile de bütünleşince vatandaş veya vatandaşlık meselesi devlet erkini daha sıkı hukuki metinler hazırlamaya yöneltmiştir. Vatandaşlık kavramının modern tarz ve usullerle yeniden ele alındığı ve buna bağlı olarak yeni hukuki bir literatürün oluştuğu Avrupa’da gelişen bu olayların Osmanlı’ya sirayet etmesi de çok geç olmayacaktır. Temelinde İslam dininin hukuki özelliklerini barındırmasına karşın geniş bir örfi hukuk tecrübesinin de beslediği geleneksel Osmanlı Millet Sistemi anlayışında vatandaşlık, tebaa kültürü üzerinden Müslim ve gayrimüslim gibi iki ana anasır kavram ile tanımlanmıştır (Eryılmaz, 1992: 11-15).

Millet Sistemi içerisinde yer alan Müslim ve gayrimüslim ahalinin devlet ile olan münasebetleri ve kendi aralarındaki ilişkileri İslam hukukunun ana kaidelerine bağlı bir şekilde dini aidiyet vasıtasıyla tanzim edilmiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı ailesine tebaa şekliyle bağlı olmak vatandaşlığın bir diğer sınırını belirlemektedir. Tabii Osmanlı döneminin toplumsal yaşantısında sıklıkla kullanılan ve vatandaşlıkla ilintili bir kavram olan “reaya” ile kim ve ne anlatılmak istenmekteydi. Osmanlı’nın hem siyasi devlet ve hem de gündelik içtimai kültüründe reaya kavramı ile çeşitli vergiler vermek noktasında yükümlü olan ahali tabakası kastedilmekteydi. Devlet pratiğinde reaya ilgili mercilere şikâyet edebilme hakkına sahip olmasının yanı sıra devletin gözünde Müslim veya gayrimüslim gruplardan olmak bazı minimal başkaca farkları da doğurmaktaydı (Öz, 2007: 490-493). Ancak devletin reaya arasında ayırt etmediği en önemli nokta ise can, mal ve namus gibi temel insani konularda eşit bir yaklaşıma sahip olması ile Avrupa’nın modernleşen vatandaşlık kültür ve yaklaşımlarından ayrılan kıymeti haiz taraflarıydı.

Avrupa’da baş döndürücü bir hızla devam eden modernleşme hamleleri Osmanlı’ya gezginler, basın yayın unsurları, elçilikler ve tüccarların yanı sıra Osmanlı bürokratları vasıtasıyla da girebilmekteydi (Hanioğlu, 1992: 182-186). II. Mahmut Dönemi’nde artan modernleşme çabaları reaya kavramını zamanla klasik devlet tutumundan çıkarmaya zorlamıştır. Her yeni durum karşısında önleyici devlet refleksini geliştiren Osmanlı’nın vatandaşlık ve bu eksen üzerine gelişen tartışmalara ve de hukuki gelişmelere en can alıcı şekilde ilk kez Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839) ile cevap vermiştir. İç ve dış siyasi, toplumsal ve askeri sebeplerin baskıladığı Osmanlı’da bir kurtuluş umudu ile ilan edilen Tanzimat Fermanı, birkaç yıl sonra Islahat Fermanı (18 Şubat 1856) ve 23 Aralık 1876 tarihinde ilan olunan Kanun-i Esasi ile vatandaşlık alanında önemli bazı gelişmelerin yaşanmıştır. Özellikle devlet ile münasebeti vergi vermek ile tanımlayan reaya ve dini aidiyet ile tasnif edilmiş olunan toplumsal Millet Sistemi düzeninden ivedilikle çıkmıştır. Yeni çağdaşlaşma düzenine ayak uydurulmaya çalışıldığı bu yıllarda artık din ve sınıf farkını pek gözetmeyen, hukuk önünde eşit olmayı gerektiren yeni türden bir vatandaşlık gün yüzüne çıkmıştır. Bu toplumsal değişim hali sosyo-psikolojik açıdan kendilerini devletin ana unsuru olarak gören Müslümanları iyiden iyiye rahatsız etmekteydi (Korkut, 2014:5-38).

Ferman ve ıslahat hareketleri ile ele alınıp yöntemi veyahut devlet erkince tanımlama biçimi ile değişen vatandaşlık alanında ilk ciddi gelişme ise bir kanunname şeklinde hazırlanıp 28 Ocak 1869 tarihinde kabul edilmiş olunan Osmanlı Tabiiyet Kanunu’dur. Vatandaşlık hukuku ile ilgili

Osmanlı'nın ilk resmî belge niteliğinde olan bu kanunname, dokuz madde ile kısa olup meramı ifade etme yönüyle anlaşılması kolay laik/seküler bir tarzdaki kanunname metnidir. Bu kanunnamenin genel çerçevesi, 2 Aralık 1851 tarihli Fransız Vatandaşlık Kanunu baz alınarak hazırlanmıştır (Davis, 2006: 183). Kanunnamede vatandaşlığın iki ana temel noktasından biri reşit olmak diğeri ise en az beş yıl süre ile mevcut devlet sınırlarında ikamet etmiş olmaktır. Çocuklar ebeveynlerin statüsüne bağlı ve doğal olarak vatandaş sayılmaktaydılar. Osmanlı tabiiyetinden çıkan vatandaşları ise çıktıkları tarihten itibaren ecnebi statüsünde kabul edilecektir. Devletin bilgisi ve izni dışında tabiiyet değiştirenlerin işlemleri yok hükmünde görülecektir. Diğer hükümler ile vatandaş olmak ve çıkarılmak noktasında gerek ebeveyn gerek onun çocuklarına uygulanacak hükümler açık bir şekilde 1969 tarihli kanunnamede belirtilmiştir (Serbestoğlu, 2011: 206).

Osmanlı'da vatandaşlık hukuku ile ilgili ikinci önemli gelişme ise 1876 Anayasası'dır. Bu ilk meşruti düzenin anayasa denemesi klasik devlet düzeninde çoğulcu-temsili ve eşitliği öngören fikirlerin bir yansıması olarak Fransız ve Belçika anayasalarının tercümesi gibi göründe de anayasa ilave hükümlerle yeniden düzenlenmiştir. Anayasal bir metin olmasından ötürü vatandaşlık kavramı 8. madde ile tanımlanmıştır. Maddeye göre: "*Devleti Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din veya mezhepten olursa olsun bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izah edilir*" denilerek Osmanlı'da vatandaşlığının dini ve mezhepsel taraflarına bakılmaksızın "Osmanlı" ifadesi ile tanımlanması önemli bir gelişme olmuştur. Bu madde ile reaya-tebaa süreçlerinin ardından kavramsal olarak Osmanlı terimi ile birey artık vatandaş statüsüne kavuşmuştur. Osmanlı terimi ile anlatılmak istenen asıl meram ise devletin sahip olduğu çok dilli, dinli ve kültürlü yapısının göz ardı edilmeden herkesin eşit seviye vatandaş olarak kabul edilmesiydi (Erdem, 2012: 9-10).

Osmanlı vatandaşlığı ile bir dizi haklar elde edilmiş olmasına karşın özellikle içtimai hayatta cemiyet kurmak, toplantılar düzenlemek, protesto ve nümayiş ile siyasi hayata katılım konularında birtakım eksiklikler ancak 1909 yılında yapılan bir dizi değişikliklerle tamamlanmıştır. Osmanlı tabiiyetine girip çıkma noktasında yaşanan bazı suiistimaller ile yabancı ülke vatandaşı olup ülkesinde yaşadığı birtakım sorunlardan dolayı ihtida/din değiştirme yoluyla Müslümanlığa geçtiğini beyan edenlerin durumları zamanla artış göstermiştir. Osmanlı'nın tabiiyet kanundan kaynaklanan bazı yorumlar nedeniyle ihtida ile Osmanlı vatandaşlığına geçenlerin durumlarından dolayı bazen karşı devlet ile diplomatik sorunlar yaşanmaktaydı. 1913 yılında ihtida meselesi ile ilgili birtakım düzenlemelere gidilmiş ayrıca Müslüman olup Osmanlı tabiiyetini elde etmekte yeni kıstaslar çerçevesinde zorlaştırılmıştır (Serbestoğlu, 2011: 206).

3. Erken Cumhuriyet Yıllarında Vatandaşlık ve Vatandaşlıktan Çıkarılma Meselesi

20. yüzyılın başlarında tarihsel yoğunluk gerek Osmanlı'nın dâhilinde gerekse haricinde meydana gelen siyasi, askeri ve toplumsal gelişmeler çerçevesinde vatandaşlık kavramına ulusçuluk ekseninde yeni tür tanımlamalar getirmekteydi. Özellikle 1908 Devrimi'nden sonra Türk milliyetçiliği ekseninde daha pragmatist bir siyaseti yürütmeye kendini muktedir gören İttihat ve Terakki kadrolarının beyanları, ileride Kurtuluş Savaşı ile vücuda gelmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ne geniş bir fikri literatür ortamını oluşturacaktır (Coşkun, 2008: 7-8). Anadolu'nun az gelişmiş bir kasabası görünümündeki Ankara'yı kendilerine mesken olarak tutan Kemalist Türk milliyetçileri için Millî Mücadele'nin siyasi ve askeri başarısı ancak 24 Temmuz 1923

tarihinde gerçekleşen Lozan Antlaşması ile sağlanmıştır. Böylelikle Ankara'nın meşruiyet krizi de bertaraf olmuştu. 29 Ekim 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının bir rejim olarak Cumhuriyeti benimsemeleri ile artık tebaa-reaya ikliminde halk-vatandaş-yurttaş gibi ideolojik ve ulusalcı tarafları keskin yeni simgesel kavramların büyüleyici etkisi başlayacaktır.

Millî Mücadele zarfında Ankara'nın temel bir çerçeve yasa şeklinde kabul ettiği 1921 Anayasası'nda vatandaşlığın tarifi iç politik sebeplerden ötürü erken görülmüş olunacak ki her hangi bir madde ile tanımı yapılamamıştır. Anayasa metninin üslubunda yürütülen Bağımsızlık Savaşı'nın yalnız Türk etnisitesi ile yürütülmediği farklı diğer etnik gruplarında bilfiil desteğinin olmasından dolayı millet ve halk kavramları ile yetinilmeye dikkat edilmiştir. Ancak dolaylı bir yorum ile 1921 Anayasası'nın 3. maddesi: "*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşır*"¹. Bu maddede etnik bir kavramı tarif eden bir anlatıdan kaçınılmasının arka planında siyasi birliğin tesis edilmesi ve Bağımsızlık Savaşı sürecinde toplumsal bir ihtilafa olanak verilmemesi gibi temel düşünceler hâkimdir (Korkut, 2014:17).

Lozan Antlaşması sonrasında Kemalist kadroların toplumdaki farklı kesimlere tavırları da ulusal ve lokal gelişmeler ile değişmeye yüz tutmuştur. Yeni düzenin popüler lideri Mustafa Kemal Paşa'nın fikri dünyasında yatan asıl husus ise devlet ve siyaset mekanizmalarını laik Türklük bağlamında hızlı bir değişimden geçirmektir. Bu değişimin en önemli göstergelerinden biri de rejim olarak Cumhuriyet'in bir oldubitti durumuna getirilerek, Bağımsızlık Savaşı'na destek veren farklı kesimlerin kanaatini almadan resmîyete kavuşturulmasıydı. Bu durum, toplumun belirli kesimleri ile Ankara'nın ilk ve ciddi kırılma haliydi. Elbette bu süreçte şiddet içerikli tepkisel durumların olacağı belliydi ve yeni Türkiye'nin inşa sürecinde bu ahval sıklıkla vuku bulacaktır. Netice olarak iç isyanların yanı sıra din ve geleneğin kamusal hayatta var olan bazı hallerinde değişim yapılmak teşebbüsüne karşın, bu eğilime muhalif ve hassasiyeti olan kimi aydın ve siyasilerin bu beklenmedik ani siyasi ve kültürel gelişmelere tepkileri daha yumuşak türdendi. Yalnız yeni Türkiye'nin karizmatik lideri Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşlarının bu gruplara karşı tavrının hem hukuki hem de polisiye yöntemler bağlamında sert olması, ülkedeki toplumsal birlikteliği daha da zor hale getirmekteydi (Babaoğlu, 2012: 63-108). Ankara'nın kültürel ve siyasi bakımlardan değişmez bir kaide haline getirdiği toplumsal çağdaşlaşmayı kısa sürede gerçekleştirmenin ancak güçlü bir laik/seküler- ulusçuluk hedef ve anlayışından geçmesi gerektiğine olan inançları tamdı. Bu nazarla yeni rejimin vatandaşlık algısı daha çok Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği altı ok ve diğer laik ve ulusçu temanın ekseninde türetilen fikirlerden beslenmekteydi.

Yeni rejimin benimsediği vatandaşlık tipi, seküler-laik bir anlayıştan süzülerek etnik bir grubu tanımlayan Türk/lük üzerinden yeni bir kimlikle inşa edilmekteydi. Zaten ülkedeki muhalif grupların bastırılması ve gelecek zamanda ülkede çağdaşlaşma ülküsünü güçlü bir şekilde hem inşa etmeye devam edebilmek hem de yeni nesil kadroları yetiştirmek adına ihtiyaç duyulan hukuki meşruiyet için yeni anayasa 20 Nisan 1924 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 8/1, 20 Nisan 1924, s. 895-913).

1924 Anayasası'nda vatandaşlık ile ilgili yeni tanımlamanın Türk/lük bağlamında olması dikkat çekicidir. Bu ve benzeri yeni yaklaşımlar ile 1924 Anayasası kendisinden önceki diğer anayasa

¹ Detaylı bilgi için Anayasa Mahkemesi resmi internet sitesine bkz. (8 Mayıs 2022), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>

ve kanunnamelerden bazı temel noktalarda ayrışmaktaydı. Özellikle tarihsel ve sosyolojik açılardan bir etnisiteyi tarif eden Türk veya Türklük ifadelerinin ziyadesiyle anayasa maddelerinde kullanılması göze çarpan yeni bir gelişmeydi. İkinci bir diğer özellik 1924 Anayasası'nda "*Türklerin Kamu Hakları*" başlığı altında vatandaşın kim olduğunun açıkça tarif edilmesidir. 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde: "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) itlak olunur*"² denilerek toplumu oluşturan her kesimden bireyler Türk üst kimliğinde tanımlanmıştır. TBMM'nin ikinci döneminde 1924 Anayasası görüşmeleri esnasında vatandaşlığın tarifinde Osmanlı'da tercih edilmiş olunan coğrafi ve dini temalardan uzaklaşarak, yerine etnik milliyetçiliğin/ulusçuluğun tercih edilmiş olması dikkat çekici bir tutum değişimiydi. Türkiye ahalisinde farklı unsurların Türk şemsiyesi altında tanımlanması gerek mecliste gerekse sonraki yıllarda farklı platformlarda tartışılan bir mesele olmuştur. Ancak her halükârda yapılan yeni tarif etnik bir grubu işaret etmekteydi (Korkut, 2014: 19).

Cumhuriyet yıllarında uygulanan modernleşme hamleleri Osmanlı'dan beri devam eden bir çabanın sürekliliğini betimlemekte ise de yeni kurum ve anlayışları çerçevesinde bir kopuşu da tarif etmektedir. Zaten vatandaşlığın laik ve ulusçu bir çerçevede yorumlanması bahsedilen kopuşun önemli veçhelerinden biri olarak belirlemektedir. 1924 Anayasası ile toplumun Türk/lük kavramı ekseninde yeniden tanımlanması birçok ulustan müteşekkil yapıdan tek tipleştirilmiş sınıfsız ve ideolojik saikleri ağır basan yeni bir iktidar sürecinin başlangıcı olacaktır. Coşkun, erken cumhuriyet yılları ile özdeşlen bu yaklaşımı şu ifadeler ile anlatmaktadır: "*Artık hakların sahibi ve sorumlusu "Türk"lerdir. Misal, 9. madde milletvekili seçme hakkının Türklere ait olduğunu söyler. Anayasanın 5. faslı "Türklerin Hukuku Ammesi" başlığını taşır. 68. maddede "Her Türk hür doğar, hür yaşar" denilir; 69. madde "Türklerin kanun nazarında eşit olduklarını" belirtir* (2008: 12).

Türkiye'de 1920'lerden başlayarak inkılâplar çerçevesinde aşamalı ve radikal tarafları da olan yeni tip cumhuriyet modernleşmesinde vatandaşlığın 1924 Anayasası çerçevesinde Türk/lük ile tarif edilmiş olması –her ne kadar azınlıkların varlığı kabul görülmüşse de- sonraki yıllarda rejimi/devleti simgeleyen görüş ve kurumlar ile çatışan insanların nasıl bir hukuki muameleye tabi tutulacağını da ortaya koymaktaydı (Muallim İbrahim, 1931). Erken cumhuriyet yıllarında bürokrasinin siyasi-hukuki ve bireye yaklaşım gibi temel bazı yönlerini belirleyen ana unsur Kemalizm ve onu temsil eden lider kadro idi. İnşa edilmek istenen yeni çağdaş ve laik toplumsal hayata Türklüğe aykırı veya öteki düşmenin bazı hukuki cezai yaptırımları olmakla beraber en belirgin ve ağır olanı ise nesiller boyu bu topraklarda yaşamış olan birey-aile veya toplulukların vatandaşlıktan çıkarılmak suretiyle göç/göçmenliğe maruz bırakılmalarıydı (Yeğen, 2008: 58). Derin bir toplumsal travmaya tekabül eden bu yaklaşımın, erken cumhuriyet yıllarındaki idari tutumu ideolojik nitelikler çerçevesinde keskin ve de net olan tek parti iktidarı tarafında sıklıkla başvurulan bir yöntem haline gelmiştir. Bu ahval siyaset kurumunun sevdiği bir tutum haline gelerek ileriki yıllarda vatandaşlıktan çıkarmalara devam edilmiştir.

4. Gayr-i Müslim Gruplarından Vatandaşlıktan Çıkarılmalar

Vatandaşlık olgusunun yeni siyasal rejimde Türk milliyetçiliği bağlamında ele alınması ve tek tipleştirmeye dönük yapılan uygulamalar ister istemez Osmanlı'dan alınan çok dilli-dinli ve etnikli gruplara girenleri rahatsız etmekteydi. Daha rejimin yeni ilan olduğu 1923 yılında azınlık gruplarına mensup olan insanlardan bazılarının başka ülkelerin tabiiyetine resmi izin

² Detaylı bilgi için bkz. (10 Mayıs 2022), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>

almadan gizli bir şekilde geçmeleri bir hayli dikkat çekiciydi. Ankara'nın bu vaziyete karşı hukuki ve siyasi tahammülü olmayacak ve vatandaşlıktan çıkarmak suretiyle sert bir tutum sergileyecektir. Tespit edilenlerin kısa sürede bürokratik işlemleri yürürlükteki Tabiiyet Kanunu'nun 6. maddesi çerçevesinde yaptırılıp, ilgili kişiler Türkiye vatandaşlığından ivedilikle çıkarılmışlardır (BCA., 30.18.1.1.7.21.12). Lozan Antlaşması'nın görüşmeleri esnasında tarihsel açıdan Türk ve Rum taraflarının son bir yüzyılda yaşadıkları olumsuz ilişkiler karşılıklı birbirini istememe halini güçlü bir şekilde ortaya çıkarmıştı. Bu ahval antlaşmaya ek bir protokol şeklinde karşılıklı mübadele süreci ile milyonlara varan insanın rızası alınmaksızın zorunlu bir muhacerete tabi tutulmalarına neden olmuştur. Yüzlerce yıl boyunca vatan bildiği veya nesiller boyunca hafıza ve de mazilerinin biriktiği yerleşim yerlerini 1923-1927 yılları arasında terk etmek zorunda bırakılmışlardır (Bayındır Goularas, 2012: 129-143).

1923 yılında ülkeden kaçmaların daha net bir görünüme kavuştuğunu söylemek mümkündür. Örneğin izinsiz olarak İngiliz uyruğuna geçen Giritli bir Rum olan Pogencefile Bulgaristan uyruğuna geçen yine Rum kökenli İyoni'nin 24 Nisan 1923 tarihinde vatandaşlıktan çıkarılma işlemleri gerçekleştirilmiştir (BCA., 30.18.1.1.7.17.8). Erken cumhuriyet yıllarında uygulanan yeni vatandaşlık rejiminin vatandaşlıktan çıkarılmaları yalnız gayrimüslim azınlıklara yönelik olmamıştır. Bilakis etnik açıdan farklı ama Müslüman olanlara dönük benzer bir tutum sergilenmiştir. Örneğin Kütahya'da ikamet etmekte olan Afganistanlı Hacı Abdullah, Afgan tabiiyetinde kalmakta ısrar edince Türkiye vatandaşlığından çıkarılmıştır (BCA., 30.18.1.1.7.18.8).

1923 yılında gerçekleşen diğer bazı vatandaşlıktan çıkarılma vakaları şunlardır: Daha önce Bulgar ordusuna hizmet eden ve bilahare Bulgaristan uyruğuna geçtiği anlaşılan Yorgi oğlu Dimmon'un vatandaşlıktan çıkarılması (BCA., 30.18.1.1.7.21.12.). Vatandaşlığa alındıktan sonra Adana'da ikamet etmeye başlayan İsak Anfratatin'in İtalyan uyruklu gibi davranması sebebiyle vatandaşlıktan çıkarılması (BCA., 30.18.1.1.7.35.1.). Adana'da oturan Vitali Hayım Yabis ile aile üyelerinin İtalyan pasaportu almaları ve İtalyan uyruklu olduklarını iddia etmeleri sebebiyle vatandaşlıktan çıkarılmalarına karar verilmiştir (BCA., 30.18.1.1.7.35.2.). İzinsiz uyruk değiştiren Musevi milletinden Abraham oğlu Yakob ve eşinin vatandaşlıktan çıkarılmasının yanı sıra yine izinsiz olarak uyruk değiştiren 7 kişi bu yıllarda vatandaşlıktan çıkarılmıştır (BCA., 30.18.1.1.7.35.3.).

İlerleyen yıllarda azınlık gruplarından veya farklı bir etnisiteden olan kişilerin Türkiye vatandaşlığından çıkarılmalarına devam edilmiştir. Azınlık gruplarından vatandaşlıktan çıkarılmalarda isnat edilen suçlamaların veya vatandaşlıktan çıkarılma sebeplerinin ise farklılık göstermesi yalnızca etnik gerekçeli veya ideolojik nedenlerden ötürü çıkarılma işlemlerinin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Genel olarak dönemin sosyo-politik insicamı içerisinde Türkiye'nin resmi mercilerinden izin almadan ve gizlice başka bir ülkenin tabiiyetine geçmek hoş karşılanmamış ve çıkarılma işlemlerinin başlıca nedenleri arasında yer almıştır. Ayrıca devlet aleyhtarlığı, casusluk, altın kaçakçılığı, toplumsal emniyet ve düzenini tehdit veya bozmak teşebbüsleri, beş yıl müddetince yurda dönmek ve kendi istekleri ile vatandaşlıktan çıkmak için talepte bulunan kimselerin varlığı bu dönemde söz konusu vatandaşlıktan çıkarılmaların diğer sebepleri arasında yer almıştır.

Tablo-1'de de görüleceği üzere 1938 yılına değin azınlık veya farklı bir gayrimüslim kimliğine sahip kişilerin yıllara göre vatandaşlıktan çıkarılmaları genel olarak Rum, Ermeni ve Yahudi gruplarında yoğunlaşmıştır. 1927-1931 yılları arasında vatandaşlıktan çıkarılmalar belirgin bir

düzeyde artmıştır. Bu tabloda gösterilmese de aslında mübadele ile 1.200.000 civarında Rum, Yunanistan'a göç etmek suretiyle Türkiye vatandaşlığından çıkarılmışlardır (Arı, 1995: 104). Tabloya göre kadınların vatandaşlıktan çıkarılmaları erkeklere göre daha az oranlarda kalmıştır. Bu yıllarda en çok Ermeni grubundan kişiler vatandaşlıktan çıkarılmıştır. 1936-1938 yılları arasında vatandaşlıktan çıkarılma niceliksel olarak çok azalmıştır.

Tablo-1: 1924-1938 Arasında Farklı Bir Etnik Aidiyette Olanların Vatandaşlıktan Çıkarılması³

Yıl	Cinsiyet		Dini				Etnik Aidiyeti				
	K	E	Musevi	Ortodoks	Katolik	Gregoryen	Rum	Ermeni	Yahudi	Rus	Arnavut
1924	-	5	1	3	-	-	4	-	1	-	-
1925	-	12	2	9	-	1	9	1	-	-	-
1926	2	12	8	2	-	4	2	4	8	-	-
1927	-	17	2	7	-	8	7	8	2	-	-
1928	2	36	10	9	2	18	9	19	9	-	2
1929	3	18	2	3	-	17	3	17	2	-	-
1930	1	33	12	9	-	3	9	13	12	-	-
1931	5	28	12	6	-	14	6	14	12	-	-
1932	-	5	1	1	-	3	1	3	1	-	-
1933	2	7	6	1	-	2	1	2	6	-	-
1934	1	4	-	4	-	1	4	1	-	-	-
1935	2	10	5	1	-	6	-	6	5	1	-
1936	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-
1937	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1938	1	2	1	-	-	2	-	2	1	-	-
Top.	19	190	60	56	2	77	56	88	58	1	2

5. Müslüman Gruplardan Vatandaşlıktan Çıkarılmalar

Ankara'da inşa edilen yeni seküler-laik ve Türk milliyetçiliğine dayalı yeni millet kimliği yalnız azınlık grubuna girenleri vatandaşlık kimliği ile problemlili hale getirmemekteydi. Millî Mücadele yıllarında verdikleri siyasi ve askeri desteğe rağmen Müslüman grubuna giren farklı etnik aidiyetteki topluluklar yeni ideolojik milli kimliğe ve de vatandaşlık tanım ve uygulamalarından rahatsızlık duymaktaydılar. Ülke çapında girişilen eğitim seferberliği, politik/ideolojik propaganda ve çağdaş kültür değişimine karşıt direnç gösterenler ile vakti nazarında Millî Mücadele'ye destek vermemenin dışında, aleyhte tavırlar sergilemiş olanlar istihbarat ve polisiye yöntemler ile tespit edildikçe vatandaşlıktan ıskat edilme süreci hemen başlatılmaktaydı.

³ Tablodaki veriler BCA'nın 1924-1928 arası için 30.18.1.1.10/12/17/23/27 ve 1929-1938 arası için ise 30.18.1.2.7/12/17/25/33/42/51/61/71/82 klasörlerinin tetkik edilmesi ile elde edilmiştir.

Müslüman olan ancak Türklüğün dışındaki diğer her grubun öğrenmesi ve benimsemesi gereken yeni milli şartlar ise, müstakbel yeni laik, çağdaş Türk üst kimliğini zamanla benimsemesiydi. Ancak tek partili yıllarda tabandan gelen kimi dil, kültür ve din eksenli taleplerinin yok sayılması ve merkezden uygulanan tek tipleştirilmeye dönük politikalara isyan etmek suretiyle hem siyasi hem de şiddet içerikli karşı koymalara yönelmişlerdir. Bu süreçte gerçekleşen kargaşa ortamından dolayı insanların yakın ülkelere sığınması ve belli bir süre içinde yurda dönmeleri üzerine vatandaşlıktan çıkarılma için gerekli asgari nedenler oluşmaktaydı.

Tek parti iktidarının tesis edildiği yıllarda Millî Mücadele dönemi ile ilgili gerçekleştirilen çeşitli millî ve kültürel etkinlikler kapsamında toplum belleğinde kalıcı ve de canlı bir yer edinmesine çalışılmıştır. Millî Mücadele ortamında yaşanan bazı olumsuzluklar ve kimi gayri millî tutumlar unutulmamış ve ilk defa Hıyanet-i Vataniye Kanunu (29 Nisan 1920) çerçevesinde 26 Mayıs 1920 tarihli kararname ile başta Damat Ferit Paşa olmak üzere onun kabinesinde ve yakın bürokratlarından bir grup vatandaşlıktan çıkarılmıştır (Batur, 2014: 45). Millî Mücadele süresince devrin olağanüstü savaş ve siyasi koşullarının etkisinde kalan gündelik hayatta yaşanan bazı olumsuzluklara bağlı olarak çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu, İstiklal Mahkemeleri ve diğer yasa ve kurumların varlığı yeni dönemin devlet yönetimi ile fert arasındaki hukuki ilişkiyi tesis etmede önemli gelişmeleri olmuştur. Kemalistlerin 1923'ten sonra giderek iktidar erkini iyiden iyiye ellerine alması ile beraber bu kişi ve gruplara karşı siyasi ve hukuki bir hesaplama dönemi de başlamıştır. Söz konusu hesaplamanın sosyo-psikolojik bir tarafının olmasının yanı sıra toplumda, rejimin ideolojik nitelikli siyasi, bürokratik ve hukuki aygıtlar ile daha fazla bir oranda gündelik yaşamı esir almasından endişe duymaktaydılar. Bu süreçte, muhalif olarak görülenler ve Millî Mücadele'ye aleyhtar tutumda olanlar, Yunan yanlısı kişiler, İtilaf Kuvvetlerine casusluk yapanlar ile Millî Mücadele sürecinde askerlikten firar ve kaçak durumuna girenlerin vatandaşlıktan iskat ettirilmeleri yoluyla önemli bir hesaplama süreci başlamıştır. Bu yıllarda İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla vatandaşlıktan çıkarılma vakalarına pek rastlanılmasa da tek bir örnek olarak 11 Kasım 1926 tarihinde Ömer Buka adlı şahıs Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu çerçevesinde Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından vatandaşlıktan çıkarılmıştır (Batur, 2014: 54).

Tablo-2'de görüleceği üzere erken cumhuriyet yıllarında Müslüman olup farklı bir etnik kimliğe ve dile sahip olan insanların vatandaşlıktan çıkarılmaları 1927 yılına değin 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu'nun 5. ve 6. maddelerinin baz alınmasının yanı sıra Hıyanet-i Vataniye Kanunu, Firariler Hakkında Kanun ve İstiklal Mahkemelerinin kanunları çerçevesinde bazı çıkarılma işlemlerinin ve nihai olarak TBMM'nin onayı ile gerçekleşmiştir. Ankara'da tesis edilen yeni milli devletin vatandaşlıktan çıkarma tutumunun daha net bir düşünceye kavuştuğu hukuki durumlar ise 23 Mayıs 1927 tarihli ve 1041 sayılı "*Şeraiti Muayeneyi Haiz Olmayan Osmanlı Tebaasının Türk Vatandaşlığından İskâtı*" kanunu ve bir yıl sonra kabul edilen 23 Mayıs 1928 tarihli ve 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ile çıkarılmaların çerçevesi daha geniş bir hukuki zemine oturtulmuştur (Mumyalmaz, 2008: 178-189). Özellikle Müslüman etnik gruplardan Türk, Arap ve Kürtlerden en fazla vatandaşlıktan çıkarılmalar bu kanunlar çerçevesinde yapılmıştır. Bu tablonun verdiği veriler bağlamında cinsiyet açısından erkeklerin kadınlara oranla daha fazla çıkarılma ile karşı karşıya kalmış oldukları anlaşılmaktadır. En fazla vatandaşlıktan çıkarılmaların ise Türk grubunda gerçekleşmiş olması Cumhuriyet Dönemi politikası içinde dikkat çekicidir. Çünkü yeni devletin laik, çağdaşlaşmacı ve milliyetçi fikirleri Türk veya Türklük üzerinden inşa edilmesine karşın muhalif veya başkaca sebeplerden ötürü

davranışları uygun görülmeyen Türk olanların vatandaşlıktan çıkarılmalarına mesafeli bir yaklaşım sergilenmediği bu verilerden anlaşılmaktadır. Ayrıca ikinci en fazla çıkarılmaya maruz kalan grup ise Kürtler olmuştur.

Cumhuriyet Arşivinin tetkiki ile hazırlanan bu tablonun en önemli özelliğini ise grup halinde çıkarmalar teşkil etmektedir. Bu grupta yoğun bir vatandaşlıktan çıkarılma söz konusu olmakla beraber çıkarmalar ile ilgili etnisite ve isim listeleri arşivde verilmediğinden dolayı sağlıklı bir sonuca varılamamıştır. Ancak bu grupta dönemin Türkiye nüfusu baz alındığında, Müslüman olanların büyük bir oranı teşkil ettiği ve vatandaşlıktan çıkarılanların 5.601 kişiyi bulduğu anlaşılmaktadır. 1931-1936 yılları arası vatandaşlıktan çıkarmaların yoğunlaştığı bir süreç olmuştur.

Türk vatandaşlığından çıkarılmanın Millî Mücadele'ye destek vermemek, asayiş bozmak, Ankara'nın aleyhinde eylemlerde bulunmak ve kendi isteği ile çıkmak gibi birbirinden farklı koşullardan kaynaklı nedenleri vardır.

Tablo-2: Müslüman Olup Farklı Etnik Gruplardan Olanların Vatandaşlıktan Çıkarılmaları⁴

Yıl	Cinsiyet		Türk	Kürt	Arap	Afgan	İranlı	Çerkes	Boşnak	Grup Halinde Çıkarılmalar ⁵
	K	E								
1923	-	1	-	-	-	1	-	-	-	7
1924	-	4	4	-	-	-	-	-	-	9
1925	-	10	9	1	-	-	-	1	-	-
1926	-	14	12	-	2	-	-	-	-	-
1927	-	5	4	1	-	-	-	-	-	1
1928	-	13	10	2	-	-	-	1	-	17
1929	-	5	3	-	2	-	-	-	-	208
1930	-	6	4	-	1	-	-	1	-	411
1931	-	9	3	3	3	-	-	-	-	1.326
1932	-	21	7	11	2	-	1	-	-	348
1933	-	24	8	8	3	-	-	5	-	446
1934	2	9	5	2	4	-	-	-	-	512
1935	2	23	17	2	3	-	-	2	1	779
1936	1	11	7	1	3	-	-	-	-	550
1937	-	17	5	3	7	-	-	1	1	431
1938	-	3	1	2	-	-	-	-	-	556
Toplam	5	175	100	36	30	1	1	11	2	5.601

⁴ Tablodaki veriler BCA'nın 1924-1928 arası için 30.18.1.1.10/12/17/23/27 ve 1929-1938 arası için ise 30.18.1.2.7/12/17/25/33/42/51/61/71/82 klasörlerinin tetkik edilmesi ile elde edilmiştir.

⁵ Grup halinde büyük kalabalıklar şeklinde vatandaşlıktan çıkarılmalarda isim ve etnik aidiyetlerini gösteren listeler arşiv klasörlerinde bulunmamaktadır.

6. Sonuç

İnsanın toprağa geçişi ile toplumsallaşma ve milletleşme süreci dil, kültür, din ve vatan/yurt kavramı bağlamlarında değişim göstermeye başlamıştır. Antik Yunan ve Roma dönemlerinden itibaren devleti simgeleyen en önemli unsurlardan biri ve meşruiyetini temsil eden hukuk ve vatan toprağı üzerinde yer alan vatandaşın kim olduğu sorusuna bazı temel tanımlamalar yapılmıştır. Ancak modern çağların habercisi olan Rönesans, Reform ve Aydınlanma süreçlerinin yeniden yoğurduğu Batı toplumlarının sathı mahallinde, özellikle Sanayi Devrimi'nin getirdiğı yeni toplumsal ve üretim ilişkileri, siyasi devletleri yeniden dizayn etmeye zorlamıştır. Haliyle vatandaşlık kavramı da modern siyasi fikirler ve üretim ilişkileri bağlamında yeni yorumlar almaya başlamıştır. Bu süreçinde devamında zuhur eden Amerika Bağımsızlık Savaşı ve Fransız İhtilali gibi iki önemli tarihsel gelişme vatandaşlık kavramını daha etnik milliyetçi bir homojen yoruma götürmüştür. 19. yüzyıla girildiğinde, Batı toplumlarında vatandaşlığın tanımı geleneksel tutum ve kabullerin yanı sıra daha ulusalcı ve ideolojik yeni içeriklerin daha net ve hukuki metinler ile yapıldığı bir zaman aralığı olmuştur.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren ve özellikle Tanzimat süreci ve akabinde gelişen diğer kanunname hareketleri ile çok uluslu yapısını korumak adına vatandaş kimdir ve ne tür hakları vardır gibi ilk temel hukuki metinleri oluşturmaya başlamıştır. İçyapıdaki toplumsal ve ekonomik zorlukların beslediğı toplumsal kargaşalığın ve ayrılık hissini ötelemeye dönük Osmanlı vatandaşlığındaki ilk yeni yorumlar ve bürokratik eğilimler yabancı büyük devletlerin de müdahil olduğu bazı fiili durumlardan dolayı akamete uğramaktaydı. Ancak zamanla vatandaşlık kavramı Osmanlılık ekseninden, İslamcılık ve sonrasında Türkçülüğe doğru bir mecra izlemiştir. Özellikle II. Meşrutiyet ortamında vatandaşlık kavramı bağlamında yapılan münazaralar, Millî Mücadele sonrasında Ankara'da hayat bulan Cumhuriyet Türkiye'sine kayda değer bir ideolojik ve ulusçu düşünsel miras bırakmıştır.

Sonraki yıllarda ulusal ve millî bir kurtuluş mücadelesi olarak da yorumlanan Millî Mücadele süresince yaşananlar, toplumsal ayrışma ve de birleşme örneklerini de bu zaman zarfında görmek mümkündür. Ankara'da kurulan yeni meclis her türden vatandaşın nerdeyse toplumun tamamını temsil edecek düzeyde renkli bir muhtevaya sahipti. Lakin Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı ulusalcı fikirlerin ve vatandaş/yurttaş tanımındaki siyasi ve etnik milliyetçi tutumun Osmanlı Müslim ve gayrimüslim aydın ve düşünürünü derinden etkilediğı bir gerçektir.

Yeni Cumhuriyet ideolojisi ekseninde inşa edilmek istenilen Türkiye'de bu ulusalcı ve etnik milliyetçiliğın Lozan Antlaşması sonrasında 150'likler, hanedan ailesine getirilen bazı yasaklar, kimi dini ve sol gruplara karşı takınılan karşıtlık ve diğer etnik grupları dışlayan ve laik/seküler Türklük üst tanımlamasında yapılan yeni tür vatandaşlık denemesindeki temel gaye kaynaşmış homojen bir millet yaratmaktı. Elbette 1923 öncesinde Millî Mücadele'ye karşı tavrı-tutumu olumsuz olanlar ile sonrasında Ankara rejimine ve onun temsil ettiği ideolojik simgelere ve de yaklaşıma muhalif düşenlerin birçoğı vatandaşlıktan çıkarılma ile cezalandırılmış olması, sosyolojik açıdan trajik bir tarihselliğı tasvir etmektedir.

Vatansızlığın bir göstergesi mahiyetinde olan vatandaşlıktan çıkarılmalarda siyasi ve ideolojik tutumun erken cumhuriyet yıllarında baskın bir düşünce olduğu anlaşılmaktadır. Zaten ideolojik saiklerle hazırlandığı ve kararnamelerde takip edilen yazım ve üslup yapısıyla ile 1924 Anayasası'ndaki vatandaşlık tanımı, 1928 tarihli Vatandaşlık Kanunu ve de pratik uygulamaları hem etnik açıdan dışlayıcıdır hem de siyasi bakımdan rövanşist bir görünürlüğe sahipti. Bundan

ötürü 1923-1938 yılında muhalif görülen veya resmî ideolojiye siyasi açıdan zıt bir tutumu olan Müslüman veya gayrimüslim kişiler yürürlükteki kanunlar çerçevesinde ülkeden yani vatandaşlıktan çıkarılmak suretiyle göç veya muhacerete maruz bırakılmışlardır. Vatansızlığın ağır duygusal tarafının ötesinde ülke dışına sürülen kişilerin bu yıllarda nasıl bir muhaceret ve entegrasyon süreçlerinden geçtiklerini anlamak da aydınlatılması gereken bir diğer önemli tarihsel meseledir.

Kaynakça

BCA., 30.18.1.1.7.21.12.

BCA., 30.18.1.1.7.35.1.

BCA., 30.18.1.1.7.35.2.

BCA., 30.18.1.1.7.35.3.

BCA., 30.18.1.1.7.17.8.

BCA., 30.18.1.1.7.18.8.

Arı, K. (1995). *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Babaoğlu, R. (2012). "Nutuk Ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt: 11, Sayı: 22, s. 63-108.

Batur, B. (2014). "Türkiye Cumhuriyeti'nde Vatandaşlıktan Çıkarma Ve Vatandaşlığa Kabul (1923-1950)", (Doktora Tezi), A. Ü. TİTE, Ankara, 2014.

Bayındır Goularas, G. (2012). "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ve Günümüzde Mübadil Kimlik Ve Kültürlerinin Yaşatılması", *Alternatif Politika*, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 129-146.

Coşkun, V. (2008). "Cumhuriyet Anayasalarında Vatandaşlık", *Dicle Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12-13, Sayı: 16-17-18-19, s. 1-21.

Çağrı, M. (2012). "Vatan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 42, İstanbul, s. 563-564.

Davis, S. R. (2006). "Citizenship, the Limits of French Identity, and Pensions for the 1851 Insurgents", *The Journal of The Western Society for French History*, Vol: 34, pp. 177-192.

Demir, A. (2019). *Mufassal Türk Hukuk Tarihi*, Astana Yayınları, İstanbul.

Erdem, F. H. (2012). "Yeni Anayasaya Doğru: Vatandaşlık Osmanlı-Türkiye Anayasalarında Ve Yeni Anayasada Vatandaşlık", *SETA Analiz Raporu*, Sayı: 51, İstanbul.

Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayınları, İstanbul.

Hanioğlu, M. Ş. (1992). "Batılılaşma", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 182-186.

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>

Korkut, L. (2014). "Biri Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye'de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları", *İ. Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 5-38.

Marshall, T. H. & Bottomre, T. B. (2000). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, (Çev.) Ayhan Kaya, Gündoğan Yayınları, İstanbul.

Muallim İbrahim, "Ekalliyet Mektepleri", *Yarın*, 25 Mart 1931, s. 2.

Mumyakmaz, H. (2008). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vatandaşlık", (Doktora Tezi), Gazi Ü., SBE, Ankara.

Öz, M. (2007). "Reâyâ", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 490-493.

Serbestoğlu, İ. (2011). "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", *OTAM*, Sayı: 29, 2011, s. 193-214.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 8/1, 20 Nisan 1924, s. 895-913.

Yeğen, M. (2008). "Yeni Anayasa Eski vatandaşlık", *Liberal Düşünce*, Sayı: 50, İlkbahar-2008, s. 58.

EXTENDED ABSTRACT

After the magnificent structure of the ancient Greek political and intellectual life, the concept of citizenship in Rome's higher state and legal order was undergoing a different evolution than the rest of the world. Although the traditional historical life, which was classified as being free and slave, existed in these two civilizations, it also described a time when alternative citizenship interpretations emerged. Here, the definitions and approaches of religions in the heavenly group such as Judaism, Christianity and Islam have also created an important literature on the question of who is a citizen in religion-based society and political developments. However, for many years, the facts accepted as essential in the perception of citizenship on the world stage have been related to language,

culture, religion and sometimes class positions. For example, in Greek political life, citizenship was mostly expressed as being a citizen of the city, being a part of a homogeneous culture in this environment, and having a say in developments related to the future of the city. In Rome, on the other hand, the concept began to be interpreted on a relatively broader basis. In this, there was also a relationship with the wide imperial borders over which the state was dominant. However, in the end, citizenship took on a more legal reality and became synonymous with having a political role and status. In Rome, citizenship was also linked to having civil rights in the public sphere, the boundaries of which were determined by law, and also provided to acquire a number of new roles, such as acquiring private property.

In whole human history, throughout the Middle Ages religion has had the most prominent historical prominence. The state, politics, bureaucracy and the rest of life were all driven by the religious reference determinant. Here, the concept of religious brotherhood represented an important point of view. During this time, while not rejecting religion-ethnic difference in the definition of citizenship, it was important to emphasize more fraternity. However, with the Geographical Discoveries and the Renaissance and the Reform and Enlightenment processes, an ethnocentric citizenship began to be accepted more and more, with Europe as the barometer centre. The ideological, religious, cultural and economic reasons of citizenship began to be discussed again, especially with the new forms of production and increasing urbanization after the Industrial Revolution. In this process, the concept of citizenship / citizenship began to become more intertwined with the concept of homeland / homeland, which is defined by a certain geography, and ethnic culture. For this reason, in the new adventure that started with the transition from the primitive social structure to the land in Western-centered historical narratives, acquiring a homeland and knitting the ethnic identity with this notion of land has become a historical reality and has become an almost unending story until recently. The most important literature development of the concept of citizenship undoubtedly diversified with the effect of deep social changes and movements in the 19th century. The new definition of citizenship was gaining new content among the interpretation, political and legal attitudes of the empire and national states. But the most realistic fact of the process was that national and nationalist interpretations in the definition of citizenship became more and more popular.

The spread of these events, which developed in Europe, where the concept of citizenship was reconsidered with modern styles and methods and a new legal literature was formed accordingly, to the Ottoman Empire would take place in an early period. Although it contains the main legal characteristics of the religion of Islam in its basic legal references, in the understanding of the traditional Ottoman Millet System, which is also fed by a wide customary legal experience, it is defined who a citizen is with two main concepts such as Muslim and non-Muslim through citizenship and subject culture. The relations between the Muslim and non-Muslim people, who were included in the Millet System, which formed the basis of the Ottoman social and legal order and which was formed with the reference of religion, were regulated within the framework of Islamic law. In addition, being connected to the Ottoman family as a subject determined another limit of citizenship. Of course, it should be known who and what is meant to be told with "reaya", which is a concept that is frequently used in the social life of this period and is related to citizenship. With this concept, the strata of the people, who were responsible for paying various taxes in both the political state and daily social life of the Ottoman Empire, were meant as reaya. In state practice, in addition to having the right to make a complaint to the relevant bureaucratic authorities due to the problems he experienced, he also had some minimal other rights according to the religious group to which he belonged in the eyes of the state. However, the most important point that the state did not distinguish among the reaya was basic humanitarian issues such as life, property and honour, and it had an equal approach.

In the 19th and 20th centuries, when the influence of national and ethnic-based references was also decisive, the multinational Ottoman social structure entered a process of disintegration and collapse with a painful, bloody and problematic history. However, in the last period of the Ottoman Empire, parallel to the suffocating political and war developments, the concept of citizenship was also evolving in legal terms, along with reforms and reforms. At the beginning of the 20th century, a new literature was being developed for the construction of an ethnic and secular based Turkish citizenship by the Young Turk movement and other nationalist intellectuals. The Independence Movement, which started in Anatolia, and the political and cultural values it represented, aimed at a new modern, secular and nationalist Turkish citizenship by relying on Turkist intellectuals and Western literature. The frequent consumption of nationalist, nationalist, contemporary, secular and secular concepts in the early years of the republic with a high ideological character definitely affected Ankara's approach to citizenship on an exclusionary basis. The attitude of being stripped of citizenship, whose legal and political practices were inherited from the Ottoman Empire due to internal and external developments in the early republican years, continued in the republican years as well. In this period, removals continued, especially due to those who were seen as opposition to the regime, disrupting the security and ethnic-belief-based reasons.

An Analysis of Gothic Literature: Spatial Fears in Suat Derviş's Novels*

Gotik Edebiyat Üzerine Bir Çözümleme Denemesi: Suat Derviş'in Romanlarında Mekânsal Korkular

Mehmet Bakır ŞENGÜL^a , Bilcan TUNÇTAN^b

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1231262](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1231262)

ABSTRACT	ÖZ
<p>Suat Derviş is one of the important writers of Turkish Literature in the Republican Period. She has works in such different genres as a columnist, short story, translation and novel. She is often associated with social realism. However, gothic themes were found in her first novels. Sin, revenge, death, suicide, black spirits, bloody murder, and the seizure of the soul by the devil are the common themes and events of her novels. Places such as graves, hell, mysterious mansions, dark rooms and undergrounds were generally accompanied by night, lightning, wind, and autumn. Fantastic events and imaginary people created an atmosphere of fear and tension.</p> <p>The study aims to reveal the characteristics of gothic literature and how the place is handled in Suat Derviş's novels <i>Kara Kitap</i>, <i>Ne Bir Ses Ne Bir Nefes</i>, <i>Buhran Gecesi</i>, <i>Fatma'nın Günahı</i>, <i>Onu Bekliyorum</i>, <i>Onları Ben Öldürdüm</i>. The study also intends to examine the effect of the space phenomena in creating the gothic atmosphere. In the novels, rural areas, graves, mysterious rooms and objects, hell, and scary and dark places have been identified and subjected to a categorical classification.</p>	<p>Suat Derviş, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatının önemli yazarlarından. Köşe yazısı, öykü, çeviri ve roman gibi farklı türlerde yapıtlar vermiştir. Yazarın adı, toplumcu gerçekçilerle birlikte anılır. Bununla beraber daha ilk romanlarında gotik izleklere de rastlanır. Romanlarında lanet, günah, intikam, ölüm, intihar, kapkara ruhlar, kanlı cinayet, şeytanın ruhu ele geçirmesi gibi ortak tema ve olaylar sıklıkla işlenmiştir. Mezar, cehennem, gizemli köşk, karanlık oda, malikâne, yeraltı gibi mekânlara genellikle gece, şimşek, rüzgâr ve sonbahar eşlik etmiştir. Fantastik olay ve hayali kişilerle korku ve gerilim atmosferi oluşturulmuştur.</p> <p>Çalışmanın amacı, Suat Derviş'in bireysel eğilimlerle yazdığı <i>Kara Kitap</i>, <i>Ne Ses Ne Bir Nefes</i>, <i>Fatma'nın Günahı</i>, <i>Buhran Gecesi</i>, <i>Onları Ben Öldürdüm</i>, <i>Onu Bekliyorum</i> romanlarında gotik edebiyatın özelliklerini ve mekânın nasıl işlendiğini açığa çıkarmaktır. Ayrıca mekân unsurunun gotik atmosferi yaratmadaki etkisini incelemektir. Romanlarda, kırsal mekânlar, mezar, gizemli oda ve eşyalar, cehennem, ürkütücü ve karanlık mekânlar tespit edilmiştir ve kategorik bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.</p>
<p>Keywords</p> <p>Suat Derviş, Novel, Horror, Gothic, Space.</p>	<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Suat Derviş, Roman, Korku, Gotik, Mekân.</p>

* This article is derived from Bilcan Tunçtan's master thesis dissertation entitle "Life of Suat Derviş, literature personality and gothic features (horror literature) in her novels" Supervised by Mehmet Bakır Şengül.

^a Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Email: mbsengul@beu.edu.tr

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

^b Doktora Öğrencisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversite, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, TDE Anabilim Dalı. Email: bilcan_201@hotmail.com

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

1. Introduction

Every novel needs a real or fictional place where the event takes place. The events occur in a certain place and are given in connection with the other elements of the novel. Therefore, the space has a functional position in the novel. The place reveals itself in determining the characters of the novel, reflecting the cultural and economic structure of the period and the characters of the novel, the author's expectations from, art and artistic power. The reader understands the events, the heroes, the psychological states of the heroes, the environment and the characteristics of the society through space. In some works, the place also gives clues about whether the stories will have a positive conclusion or not

In Gothic works, space is an important element to create an atmosphere of fear and tension. Space in such works usually appears in the form of residential areas that are far from everyone and have little connection with the outside world and gains a gradual character with the concept of 'uncanny'. 'The uncanny' connotes the unfamiliar and dangerous. The recurring emergence of something unknown but incomprehensibly familiar becomes a source of anxiety and fear. The threatening feature of the unknown, which always frightens people, is also the image of the uncanny space. The uncanniness of the mysterious place is indispensable for the atmosphere desired to be created. Most of the places in Gothic literary works are mansions, monasteries, chateaus, castles, or mansions, which are usually in a remote location that no one can reach. These places are mystical and mysterious; hence they create a supernatural atmosphere. The materials of Gothic spaces consist of words such as dark, shadow, night, black, and depictions of interior and exterior spaces that create anxiety and a gloomy atmosphere. In these depictions, there is the silence of a depressing and frightening night, great halls, mysterious rooms and furniture, ominous shapes on the walls, long creaking stairs, dark candlelit rooms, screams, vague hums and groans. The main purpose of using these materials in the descriptions of places by the authors who produce works in this genre is to capture the atmosphere of tension, anxiety and fear and transfer it to the reader.

Gothic, a type of literature, is based on the feeling of fear. This horror is often revealed through fantastic stories and supernatural events, and aims to create a chilling atmosphere based on the place. In some works, an atmosphere of fear can be created with personality conflicts without any extraordinary events. People in such works experience deep feelings such as pain, pessimism and loneliness. In any case, it is not expected from every gothic work to directly include horror elements. What counts is whether the fiction of the work and the event described create fear and excitement or not.

Fear is an integral part of our everyday life; it exists in our homes, neighbourhoods, city and even inside us. Fear, the basis of this whole life adventure, is also intertwined with art. Art, carrying its influence to different planes with its universal character, is open to all kinds of realities of life. It is not only fond of the beautiful, yet it also includes the unsettling, worrying and frightening feelings that form the opposite of the beautiful. These worrying basic emotions, such as the fear of death, the fear of illness or the fear of earthquakes, which often reflect our desperation and are always by our side, are in every field of art; takes place in literature, cinema, theatre, painting and architecture (Scognamillo, 1994: 13).

There is an factor of fear in many novels in Turkish literature, but there are few examples in which the theme of fear is taken into the axis of fiction for a gothic purpose. Especially Hüseyin

Rahmi Gürpınar uses many features of gothic to create a gothic atmosphere in her novels. But at the end of her works, she reveals the fictional character of the text by saying that everything was a game. At this point, Suat Derviş's works are important in terms of the development of the gothic genre in Turkish literature.

It is not a coincidence that Suat Derviş's first works, one of the important women writers of Turkish literature in the Republican Period, were in the gothic genre. Derviş preferred the gothic style in the novels she wrote at a young age and in her early youth, thus reflecting her anxieties, fears, worries and psychology. When Suat Derviş was only eight or nine years old, she witnessed the uprising that was recorded in history as the 31st March Incident. In her memoirs, she refers to that day as the 'fearful night'. In her first works, she reflects on her childhood impressions of the 31st March Incident, the excitement and fear she experienced, and the influential scenes she captured in her memory as a child. After the 31st March Incident, because of his father's membership of the Party of Union and Progress, their house in Istanbul is attacked by 'reactionaries', as she puts it. This experience is quite frightening and terrifying for young Suat. The loss of her brother at a young age and her feeling of guilt and anxiety due to depression led by this death was influential in the author's inclination to gothic literature in her early period.

Although Suat Derviş's early novels such as *Kara Kitap*, *Ne Bir Ses Ne Bir Nefes*, *Fatma'nın Günahı*, *Buhran Gecesi*, *Onları Ben Öldürdüm*, *Onu Bekliyorum* are written with individual tendencies, have gothic features, they are still not considered among the works of horror literature by many researchers and readers today. Although the works of the author are not counted among the gothic works today, she manages to attract the attention of literature enthusiasts of that time. Famous literary figures of the period, such as Ahmet Haşim, Refik Ahmet Sevengil, Vasfi Mahir Kocatürk, Mehmet Rauf and Nazım Hikmet, eulogize Suat Derviş. According to Refik Ahmet Sevengil, these works come to Turkish literature through dark and confused corridors and carry fear in them. (Sezer, 1996: 8).

Suat Derviş defines her early novels as 'her babies'. In an interview with Neriman Hikmet, she expresses her views on her old novels with the following words: "Every child loves to play with a baby. Some continue to play with dolls even when they are sixteen years old. After I left my babies in the attic, I created babies in my books, babies that had nothing to do with life, reality and the environment, and I named them Zehra, Fatma or Zeliha. It was me, not life, who created them... And I played with them the way I wished for years. I ruled their lives according to my inner fantasies. Like a God, I endowed life to which I wish, made whichever I want to be loved and took the life of the one I wished to see dead. For me, they were just shadows. I saw a dream. I did not have much experience with life. I didn't know what to tell about life. Therefore, I wrote my dreams, but now I am neither sixteen nor twenty. I left my new babies in the attic of my head and heart among the unnecessary belongings" (Hikmet, 1937: 308). It can be said that the most important of Derviş's works that she refers to as 'her babies' is the *Kara Kitap*. The work is the name of the author's first novel, which she wrote when she was only 16 years old. It was formed by collecting four serialized novels selected from Suat Derviş's early writing experiences in one volume and published by Ithaki Publishing. Other novels in the book are *Ne Bir Ses Ne Bir Nefes* (1923), *Buhran Gecesi* (1923) and *Fatma'nın Günahı* (1924). These four novels shed light on Suat Derviş's obscure aspect of the horror genre. The common feature of the author's first novels is that they were written in a style specific to gothic literature

and in different fiction. Her other gothic novels, *Onu Bekliyorum* and *Onları Ben Öldürdüm*, are still in episodes.

2. Rural Places

In the novels, places gain different features and meanings depending on whether the event takes place in rural or urban settlements. Rural areas can be defined as settlements where few people live and are more intertwined with nature. The basis of the distinction between rural and urban residential areas is not only the majority of the population; but also the differences in people's lifestyles. The characteristics of the settlement are extremely important in order to analyze the characters of the heroes and to understand the events. In Gothic literature, one of the main features that make the works of the gothic genre is the rural settlements. These rural settlements are far from the crowd, hard to reach and away from the effects of modern life. Rural settings are suitable for setting the stage for supernatural events. Because this provides the necessary descriptions to create an eerie space atmosphere.

In *Kara Kitap*, most of the events take place in a summer house. The house undertakes an important function in completing the gloomy atmosphere of the novel. Şadan moves to this summer house with the thought that it will be good for her illness. This big, dark, quiet and dreary country house, belonging to his uncles, is in a rural place away from everyone out of Istanbul. Şadan describes the gloom and silence of the house with these words: "There is no other sound in the huge house, this is the only pleasure that caresses my soul since that dark day when my father died and we left Istanbul and came here immediately (...) The only proof that the people living in this big house are alive is the tunes that run almost every day from the sofas and corridors, sometimes leaking from the thick windows and pouring into the big garden!" (Derviş, 2014: 102). The house plays an important role in reflecting the atmosphere of tension that dominates the novel. The fact that the house is in the country, far from everyone, evoked the concept of "uncanny" and this situation gave the work a gothic atmosphere. The space is shaped by the gloom of death. As we learned from Şadan, the house is always dark. It is a haunted house where death can knock at any moment. Şadan does not want to live in this house and complains about being in it. Factors such as the fact that she will die and her fear of death, Hasan's pessimism and her being affected by Hasan's death are the main reasons for Şadan's reproaches. Şadan conveys in her dialogue with his mother that she finds all parts of the house dark and that she wants to leave there:

"— Mom, let's go, I say, let's escape from this dead, death-filled house.

— I hope we'll leave here once you are better.

— No, mother, now. Don't you understand that I'm going to die in this house. If we don't go now, tomorrow will no longer be possible. Mom, how dark is the room, it has no lamps" (Derviş, 2014: 122).

Şadan finds the environment of the summer house boring, but on the other hand, her grandfather's room is mysterious to her. The atmosphere of the room and the objects in the room affect her. She is also under the influence of his brother's picture hanging on the wall. The house motif in the novel is not only positioned to reflect the characteristics of gothic literature, but by gaining a character, the house has also a transforming power on people. It has the power to directly affect the behaviour, psychology and emotions of people. In addition,

the descriptions of the place in the novel give clues about both the time of the plot and the progression of the time of the events.

In the novel *Ne Bir Ses Ne Bir Nefes*, the scene of the events is limited. The important events in the plot take place in an enclosed space which is a house. There is not much information about the exterior of this house, but we know that this house is a mansion in one of the rural areas. One of the main features that makes this work of a gothic genre is that the events take place in a rural mansion, isolated from the crowd and isolated from the effects of the outside world.

The space depicted as a landscape in *Ne Bir Ses Ne Bir Nefes* is the area where the mansion is located. The clues about the place and time are usually given from the point of view of the narrator Zeliha. The mansion is described by Zeliha as follows: "I watch the yellow leaves on the branches of the trees from my window. With my head on the back of the seat, muddy country roads stretch before me under a silvery magical sky." (Derviş, 2014: 23). The spatial elements are limited to the panoramas seen from this window. The mansion and rooms take on an important function in the plot. In the work, the spaces that can be given under the title of decor are limited to the rooms in the house. These rooms and the furniture in the room are the venues that are the scene of all events.

Depictions of places are quite intense in *Buhran Gecesi*. The author uses various similes, metaphors and images in these descriptions of places. The most striking feature of the novel is that the space functions as a constructing element that creates fear and tension. The place plays an important role in reflecting the fear and tension of the main heroine, Zehra. Depictions of extraordinary places and images reflecting fear and tension have given the work a gothic atmosphere.

In the novel, Zehra and her husband are afraid of society and all the evil and jealousy coming from society. Therefore, they worry that their happiness will be destroyed. They decide to settle in a mansion away from everyone. The place is described by Nedim as follows: "There is a secret breath, an enigmatic life, even in the reed-faced, slant-eyed, tiny women on the Chinese and Japanese embroideries on the walls, and the slender and graceful birds reminiscent of strange gargoyles seen in dreams, and the mysterious Buddhas placed in the most secluded corners of the room. I feel like whatever is in this room is moving, feeling and hating, loving, laughing, crying, happy or blessed, with a secret that is mysterious, talismanic, magical and intoxicating, too deep for human eyes to see and human comprehension to penetrate." (Derviş, 2014: 131). The central phenomenon of the novel is a quiet and calm mansion in a rural settlement, away from people. The rooms of the mansion and other decorations of the rooms are depicted in detail. An atmosphere of fear and tension was created with the images used in these depictions.

In *Fatma'nın Günahı*, the protagonist Fatma, after losing her mother at the age of six, is brought up by her grandfather in a mansion surrounded by greenery and trees in the countryside. There is not much information about the mansion. The mansion is known to be far from the city and Fatma lived in this mansion, which is intertwined with nature, for eighteen years. The mansion is described as: "Fatma was growing slowly in this place where the moonlight was spotless, the flowers were bright, the sun was warm and the shadows were kind." (Derviş, 2014: 220). Growing up happily in this countryside and nature, Fatma moves to the big city after marrying

Celal. After her disappointment in the big city, she returns to her old life and her place in the countryside.

In the novel *Onları Ben Öldürdüm*, the events take place in two places; the first is the quiet and calm mansion in Istanbul where Sadiye spent her childhood, and the second is the mansion in a rural village in her current life. Under the influence of the tragic events experienced, both of the places function to complete the atmosphere of fear and tension. The novel begins with a description of the mansion in the village. This mansion belongs to Sadiye's uncle and is a closed place where the tragic life goes on. The village where Sadiye lives is quiet, calm and away from everyone. The mansion is described as: "The paths of this garden are mysterious, the air is damp, the trees are weak. It resembles a monastery courtyard rather than a mansion garden. Undoubtedly, no sun has entered here for years." (Derviş, 1933: 1). Apart from the silence of the village in these lines, there are also clues about its social status. The information about narrow and bad village roads gives information about the lifestyles of the people of the village. The garden of the mansion is conveyed with closed, boring and unlit panoramic images. This residential area exacerbates Sadiye's sick spirit and the negative impact of tragic events on her.

While talking about her past, Sadiye begins by describing the mansion she lived in. The outer parts of the mansion where she spent her childhood are not depicted in detail. However, important and tragic events take place in this mansion. The mansion is large, quiet and gloomy. It is described by Sadiye as follows: "The first thing I remember from my childhood is a big spacious house... Our house! When I think of this house, huge rooms and dim sofas come to my mind. These places are not so colorful and lively in my memory... On the contrary, they are distant and smoky. Just like an old foggy dream" (Derviş, 1933: 11). The mansion is isolated from the social environment; it has no connection with anyone. The relations of the people living in the mansion with the outside world are limited. The mansion is the scene of the relationships and tensions of only three people. Since the mansion has no relations with the outside, the little girl Sadiye has no friends. She has not communicated with anyone other than the people of the mansion.

The mansion and its settlers and household goods determine Sadiye's imagination. Since Sadiye has no other life, naturally, her relations with her family develop unhealthily. Sadiye's memories of her childhood in the mansion and her impressions, which she tells in her own words, reveal the reasons behind her negative personality.

The scene of the events in *Onu Bekliyorum* is inside a house. The characters go out of the house only a couple of times. The novel is in a city near the sea and there are people from the art circle in this city. Nihat states that he wants to live a lonely life and escape from people in the episode where he tells about himself. For this reason, he explains that he built a house on the top of the mountain, away from everyone, as follows: "I strangled and killed all humanity in my heart. You know, I live alone, cutting off all contact with society. The home that I built on top of the mountains is like an eagle's nest. I will die there, free from all the rules and duties of society. I do not know any connections such as relatives, friends or love. I don't want anything from anyone, neither materially nor morally." (Derviş, 1935: 7). In this part, there is information that Nihat isolated himself from society before he met Suzan and lived, in his own words "on top of the mountains", far away from everyone. In the following scenes of this chapter, Nihat, thinking that he will always be alone, states that his life changed with Suzan's existence. In the

novel, the place is usually within narrow limits. The protagonists have lived in isolation from the social environment and away from the reality of the outside world. Especially the emphasis on loneliness and death supported the gothic narrative.

3. Grave

In Gothic literature, space assumes a function for the purpose of creating fear. For this reason, the selected places are not very pleasant places. One of the places that is not heartwarming is the cemeteries. Death is often used in the gothic genre as it is an element of horror; An uncanny and frightening atmosphere is created with the cemetery and graveyard depictions.

The cemetery depictions attract attention in *Buhran Gecesi*. Nedim visits Zehra's husband's grave and expresses his feelings under the influence of the mysterious stories he heard about the couple during this visit: "Yes, here is his tomb! He loved that woman so much, who knows, maybe the grave of that man who died at the hands of that woman... His name, which is yellow, bright and gilded, is read on his white stone. (...) A green and orange summer sun peeks through the cypresses. The graves are silent with their white stones. Outside, the arrogance of the cicadas buzzing in the fields doesn't penetrate this far. Everything is silent here. And everything is green and white and yellow" (Derviş, 2014: 134). Contrary to popular belief, the cemetery depictions in the novel do not cause fear. It even provides security and comfort for Nedim, who is in search of peace. Because he envies the man in the grave and his love, and his belief in love increases. If he is going to taste such great love and happiness, he would rather die than live and be in the place of the man lying in that grave. Therefore, gothic texts support general gothic elements by showing gloomy spaces as normal. The harmony in the gloomy atmosphere also replaces the element of fear as a complement to life.

At the beginning of the novel *Onları Ben Öldürdüm*, Nedret's first sight of Sadiye takes place in the cemetery. Sadiye escapes from the mansion in the dark of the night and goes to the cemetery. Nedret tells Sadiye that he loves the earth. Sadiye, on the other hand, reacts to this and becomes irritable. Therefore, the element of tension and curiosity in the novel increases. Sadiye tells that she hates the soil with these words: "Don't tell me about the soil... I hate the soil! I'm terribly afraid of it! It's like a wild animal... It never gets enough... The earth is more ruthless than the most terrible executioner... It feeds on our favorite bodies, without ever being satiated! (...) Then when it's time for punishment, he loosens his arms... And gives way to shadows that we don't want to see again. To the shadows of the dead... These dreams, these spectra that do not haunt the land again, chase us, follow us, torture and torment us!" (Derviş, 1933: 7). In these lines, words and phrases such as "hate, fear, a wild animal, ruthless, eating the body" make the depiction of a place constructed within the framework of the gothic concept clear. Elements such as Sadiye's likening the earth to a hangman, thinking that the earth has left its place to dead shadows, and all these turning into torture and torment by killing her dreams, increase the fear and tension in the novel. Rainy nights are like torture to her. Because the smell of fresh earth spreads everywhere. Because this smell of earth reminds her of the people she killed.

Sadiye causes the death of her mother and kills young Mehmet in the mansion. Thus, the curiosity and tension created by elements such as why Sadiye is in the cemetery and hates the earth are tied to a conclusion. With the reality of dead bodies being buried in the ground

and being in the grave, Sadiye's reaction to the earth and grave elements shows that she is acting with guilt and suffering.

4. Mystery Room and Furniture

Gothic literature is dominated by the feeling of uncertainty and fear. These feelings are given by strange and mysterious elements. These elements are frightening because they are not rational or logical. The obscurity is conveyed with supernatural and extraordinary elements and is placed at the center of the plot.

The mood shaped by the effect of Şadan's fatal illness in the *Kara Kitap* is structured through the elements of space. Şadan's deceased grandfather's room is one of these elements. Objects in this room stand out as space elements that increase tension. No one other than Şadan's mother enters the room. Her uncle spends most of his time at the table in the living room. Şadan is very curious about this mysterious room of her deceased grandfather. One day, she suddenly enters the room and the objects she sees and the picture hanging on the wall create different impressions on her. These impressions are stated as: "How sick my nerve is. Now I think this picture will stir, come to life, and if it now comes alive and moves towards me among its emptiness, I think I will not be afraid if its eyes burn more with this red glow pouring from the hearth." (Derviş, 2014: 113). The person in the picture is the son of his uncle who died at a young age. It reminds Şadan of her close death. The mysteriousness of the room and the thought that his dead brother's painting will come to life are the gothic themes in the novel.

Another factor that makes the place uncanny in the Gothic genre is the terrible events that develop. At the end of the novel *Ne Bir Ses Ne Bir Nefes*, a murder is committed. Especially in the last parts of the murder, the intensity of tension and fear is increased by the function of space. In the moments when the murder is committed, the feeling of fear is reflected in the time, the room and other decor elements. In the work, unknown breath and footsteps are heard constantly at night, and they strengthen the feeling of fear. It is Kemal who wanders at night. The footsteps heard worry Osman and scare Zeliha. On another night when footsteps are heard, space and time witness the moments of fear and horror that the murder was committed. The fearful night and voices are described by Zeliha, who is alone and very afraid: "I'm shaking. who is wandering? His father? Is it Kemal? I did not hear Osman leave his room. If so, is this the other? I'm afraid to even breathe. Is there a slight noise in Osman's room? Yes... There are faint footsteps in Osman's room. Then someone takes a gasp. Is it another sleepless night? Will they still wander in halls and corridors like afflicted souls? I didn't turn on the light in my room. Things are enlightened only with the dull and freezing light of the moon" (Derviş, 2014: 98). These mysterious sounds heard at the time of the murder increase the tension and make the place uncanny. The place becomes frightening through the tensions and anxieties arising from the hero and events. Characters are placed on a ground of tension by means of the events and decorative elements; Thus, tension and a fearful atmosphere is completed.

In the novel *Buhran Gecesi*, the mansion and the furnishings inside the mansion have an auxiliary function in reflecting the characters' personalities and lifestyles. Nedim is influenced by his mysterious story. With this effect, he searches for Zehra in the room and describes his impressions as follows: "Everything in it says that a loving woman has prepared this house for a beloved man, that she wants to beautify it, and that she works in this house for this simple

purpose. All of the stuff... yes, pillows, carpets, silks, covers are sings how Zehra loves her man, how deep, how beautiful” (Derviş, 2014: 137).

Nedim is one of the main protagonists in the position of the narrator. It is implied that Nedim and his friend are both educated and urban people. Bored with city life, Nedim comes to the mansion as the sole heir of the mansion in the countryside left by his uncle’s son. He tries to find peace in the tranquillity of rural life. He is influenced by the mysterious story of Zehra in the mansion and by the effect of the painting hanging in the mansion. In the novel, the following words show how much he is attracted by the painting: “there is an unbelievable charm, strength, and magic in this head with her red-black hair. It attracts, binds, depresses. What a strange, powerful, beautiful picture!” (Derviş, 2014: 130). Nedim sees the other items in the room as mysterious along with the painting. “Whatever is in the room is mysterious, talismanic, magical and fragrant—with a secret too deep for human eyes to see and too deep for human understanding to penetrate—. (Derviş, 2014: 131). Nedim is fascinated by this mysterious mansion in the countryside, its decoration and the mysterious death. But for those living around the mansion, the situation is just the opposite. They are in fear and anxiety because of the murder in the mansion, the secret of which cannot be solved. Nedim meets a grandmother on the first day of his residence in the mansion. She tells Zehra’s entire story. She talks about a murder in the mansion, a woman in white crying every night since then, hearing the sounds of moaning, finding the pillows on the sofa wet, and a child killed in his bed one morning with only his hands bruised.

The mansion is uncanny and mysterious to others because a mysterious murder was committed there and no one could find out the murderer. This disaster is enough for them to be scared. After that disaster, strange and irrational events take place in the neighboring mansions.

While creating the fiction of the novel, Derviş uses the uncanny of the mysterious places, formed through the legends and rumours frequently used by the gothic genre. She also made use of extraordinarily impressive objects or decorative elements.

For Sadiye in *Onları Ben Öldürdüm*, the mansion, the rooms of the mansion and the people living in it are significant. Because she has no communication with anyone except the people living in the mansion. She spends most of her time in her room. Therefore, her room defines the boundaries of the little girl’s world. It is understood from the following line that she evaluates her room in an important position. “In this big and cute room, I listened to the stories of the princes turned to stone by the fairy girls, and the adventures of the young sultans who were tortured at the hands of their giant mothers” (Derviş, 1933: 11). The mansion and its rooms are mysterious and fearful for little Sadiye and draw the limits of her imagination. She thinks there are jinn, fairies and giants in her room. The fact that Sadiye does not have the opportunity to communicate with anyone else pushes her to different thoughts. Sadiye places her parents in different positions because she does not have healthy communication with them. She is particularly attached to her father and constantly watches over what her father is doing in the room.

In *Onu Bekliyorum*, the events mostly take place in the rooms of the house. The items in the room coincide with the events and personalities. Suzan's room is as dark and gloomy as its interior. The description of the room and furniture draws attention: “The light from the lamp

with the green lampshade is so dim... it barely enlightens one side of his face with a few papers on his office, while the rest of the room is almost dark... The large clock on the wall ticks with an impatient monotony. The hours are suffocating, long and boring... There is something poisoning and suffocating the air in the dark green walls, in the dimness of the dark green curtains, in the silence of the huge libraries made of walnut” (Derviş, 1935: 3). Images and associative words such as "dark, boring, poisoning, suffocating, overwhelming" are used in room descriptions. These associations are functional to create an atmosphere of gloom and tension.

A famous painter, Suzan loves to work and produce. She finds Şefik’s desk and books mysterious and is affected by it. Being in books reminds her of calmness and peace. In her dialogue with Şefik, she mentions his desk as follows:

“It is really difficult not to be attracted by your furniture. I can’t take my eyes off them.

— So, you work here.

— Yes, here are my books... my office and here are my papers.

She lays eyes on all these items amorously.

— I like working here so much” (Derviş, 1935:15).

Although the room is entirely dark and depressing, Suzan envies this space. This desk and books belonging to Şefik remind her of her desire to work and to be independent.

5. Hell

239

According to religious definitions, people go to heaven or hell after they die. Heaven is a beautiful and pleasant place prepared for those who earn Allah's approval in life before death; Hell, on the other hand, can be defined as the place where they will give an account for the sins they have committed. (Kur’an-ı Kerim, Tevbe, 72 and Zumer, 20).

Hell is the opposite of heaven. According to Islam, it is the place of torment in the hereafter. People are afraid of dying and suffering in hell. Hell and the fear of hell, which is at the top of the fear elements, is one of the places frequently used in gothic literature.

In *Buhran Gecesi*, the devil takes Zehra to his own paradise. On the way, she encounters “dirty waters”, “a cave full of groans, ugliness, suffering and fire”. There, Devil shows Zehra that her husband is having fun with other women, drinking wine together, and wants to convince her to sin. They are in hell and Zehra describes this place as follows: “Oh I have sinned! It’s not heaven’s heaven, it’s devil’s paradise... It is sin’s paradise’ (Derviş, 2014: 179).

In the work, the depictions of heaven and hell are important. The author gives vivid images of heaven and hell with people in it. Some sentences from the descriptions of Paradise are as follows: “Sweet fears rose from the vineyards. The shepherd, leaning his curly-haired head on a rock, was spreading the enthusiasm and pleasure of nature to the sky with his pipe, as magnificent and beautiful as a young mercurial. The waters were gurgling; the birds were singing in the vineyards. Red wines - as red as heaven and love - in crystal goblets were circulating slowly from hand to hand. The branches of the trees, which cast their shadows on the green grass, were bent to the ground, carrying the lively scent of berries” (Derviş, 2014: 180). The author describes the depiction of hell as the opposite of heaven as follows: “A thin, very black, very dirty water flowed through the abyss, swirling like a large snake. The

impassable paths were tearing apart my bare feet with their thorns and sharp stones. I don't know how long it dragged me through this hurting, bleeding darkness. Suddenly we stopped at the edge of a cave full of groans, ugliness, suffering and fire. The miserable gaze of my eyes, widened with fear, fell on the face of an old toothless woman with a large body and big eyes. This woman was wandering in wrath. Every strand of her hair was the body of a whistling snake. And she whipped the air with her softness. The inside of the cave was filled with yellow, thin patients, feverish, ugly, fat, destitute people with their hands and feet tied, their faces covered with wounds, boils, swelling and blood” (Derviş, 2014: 178). Heaven and hell, words with different connotative values are used in the descriptions of these two contrasting space elements. The depiction of heaven is associated with vineyards, the murmuring of waters, green grass and vibrant scents with words such as “beautiful”, “magnificent”, “pleasure” and “sweet” whereas the depiction of hell is associated with words such as “dirty”, “black”, “fear”, “wrath”. In order to further reinforce the atmosphere of terror created by hell, the author first depicted heaven. The contrast between heaven and hell is also supported by the connotation values of the words.

6. Uncanny and Dark Spaces

In *Kara Kitap*, the house is functional to create a gloomy, unsafe atmosphere. The anxiety, fear and anxiety that Şadan feels because she has caught a deadly disease are reflected in every part of the house and on all its belongings. The house, rooms and furnishings, in short, all parts of the house are dark and black. For example, “a dark room”, “dark carpet”, “dark curtains” show Şadan’s mental distress and make the work look gloomy.

The following sentences are noteworthy in respect to the depictions where darkness and gloom feed off each other: “Now the shadows in the room all come to life in an infernal dance, with a flickering glow from the candles. The shadows of an overturned armchair are constantly curling on the carpet.” (Derviş, 2014: 115). Everything is dark, surrounded by shadows, and the time is mostly night. Şadan mentions the following with the effect of her illness... I’m looking for a light, support in these voids, absences, blackness” (Derviş, 2014: 116) Such sentences aim to capture the atmosphere necessary to arouse tension, fear and anxiety in the reader.

The author is not content with only dark room depictions in the novel. Hasan’s body is found in the snow in a desolate and dark forest. This creates an eerie panoramic image. Thus, Derviş can be said to have successfully used gothic materials with his anxiety and gloomy interior and exterior depictions with words such as dark, shadow, night and black.

In her novel *Ne Bir Ses Ne Bir Nefes*, Derviş creates a chilling atmosphere based on space. Zeliha’s fear and excitement when she reads the notebook is reflected all over the room. The following imageries are noteworthy: “I started to get scared again. How flickering is the candle’s light! Every corner of the room is dark! I’m shaking. The crackles continue. Has it started to rain outside? What is that sound? I tremble with increasing dread. The room is filled with terrible crackles. I have a fire burning in my head. The clock is ticking not to leave me alone... The flickering light of the candle fills the room with moving and terrifying shadows. The shadows of the great chairs seem to play an infernal dance on the floorboards with the apprehensive inhinas” (Derviş, 2014: 54).

Objects in the room are the defining elements that reflect fear and tension. One of the decorative elements in the work is Zeliha’s piano. Zeliha’s playing piano “stands out as a space

element used to add the reader's spiritual and aesthetic attention and associative possibilities to the atmosphere of fear and tension" (Aktürk, 2010: 319). Zeliha creates an eerie atmosphere with piano notes: "And those who killed the child, my fingers suddenly stop. That lonely night, that haunted forest, the shapes of the trees, the whispers of the leaves, the lying voice of the fairy sultan, the fears, the agony of the father, everything... (Derviş, 2014: 91). This frightening depiction is the projection of Zeliha's fears and worries.

At the end of the novel, the main focus is on Zeliha's anxieties and fears drawn with psychoanalysis. Zeliha plays a piano concerto composed by Schubert for a sad little story by Goethe. Those who listen to her are mesmerized. Each key of the piano reflects her fears and anxieties. The author keeps the descriptions that express the tense and fearful moods of the heroes alive in the descriptions of places that complement the atmosphere of fear.

In *Buhran Gecesi*, the descriptions of places that can be evaluated under the heading of the panorama are given with intense images and analogies. Descriptive sentences about the place gain importance at the point of completing the atmosphere of tension. Landscape elements such as wind, thunder, darkness and rain accompany the night depictions that create fear and tension, which are mostly used in the work: "Will the wind never stop? Will it always scream at night? I have a headache. I have a headache. I have a headache. The woman in white tells" (Derviş, 2014: 164). "The woman in white begins again with her voice, which can be heard quite well despite the thunders, the groans of the wind, the murmurs of the gusts and the storm (...) A heavy rain filled my shoulders. A cold, black mud was getting my feet dirty and cold." (Derviş, 2014: 175). It is seen that the place creates a gloomy and unreliable atmosphere. In the novel, the author creates scenes that develop fear and tension with subjective connotations and images by combining landscape elements such as lightning, wind, darkness, mud, and panoramic elements such as swampy roads, bushes, caves and forest, accompanied by the darkness of the night. The following depictions from this creepy and uncanny atmosphere are noteworthy: "A coarse rain froze my shoulders. A cold, black mud was getting my feet dirty and cold. Despite everything, I was walking through the black night, trembling and crying (...) Lightning flashed in the distance. I started to follow these two phosphorescent dots that turn towards me from time to time. We were walking through the darkness. I don't know how long we walked. The white skirts of my nightgown were wet and muddy. My feet were frozen, injured, bleeding and aching from cold, mud, and stones. When we came into the black forest, the cat that brought me here disappeared among the trunks of the trees. I was alone in the dark. I was shivering, clutching my black shawl tighter. The trees were grunting like dragons" (Derviş, 2014: 175/176). In such depictions, the person is usually alone, it is night, it is dark, the roads are muddy and full of swamps, and this darkness is accompanied by thunder and wind. The author creates fear and tension by giving people's moods together with panoramic and landscape elements. It can also be said that she made the depiction functional as a photograph depicting fear.

The depictions of the place in *Fatma'nın Günahı* are important structural elements that reflect Neanxieties and fears. In Fatma's fearful waiting or negative events and situations, the place is usually dark, quiet and frightening. The descriptions of places used with various images and similes are as follows: "The starless sky and the lightless countryside were terrifying to the shudder. There seemed to be some mysterious and hidden harmonies in the sound of the wind at the foot of the mountains. It was as if all the demons, ghosts, spirits of the darkness were

wandering in the field, in the air, on the foot of the mountains, under the window, fighting, dying, crying (Derviş, 2014: 223). In the work, there are landscape elements such as wind, darkness and thunder that create fear and anxiety. Fatma feels helpless and lonely throughout the work and does not make sense of what is happening. In this helpless and lonely state, the surroundings are mysterious, dark and give her chills.

In the novel, *Onları Ben Öldürdüm*, places such as mansions, roads, village houses and living spaces related to these places are described. These depictions are often made using images of horror and tension, and subjective analogies. Sadiye's footsteps are heard in the mansion at night. These sounds scare young Mehmet in the mansion and the people of the village. Sadiye wanders around the village alone every night. She goes to the cemetery and is afraid of the earth. Rainy nights are her torture; because she smells the fresh earth and it drives her crazy. When she tells her story, the environment is shaped by the effect of the tragic dimension of the events. The depictions are conveyed by elements such as darkness, wind, cloud and lightning. These elements are given by words containing tension: "Thick and black clouds are watching the moon. However, the moon shows itself for a very short time through the jealous clouds that open a little from time to time. The wind is blowing fiercely. There are small waves in the lake" (Derviş, 1933: 8). "But not at all, my child. She said at night, it's not scary and terrifying as you say... There's some rain and wind" (Derviş, 1933: 34). These frightening and dark depictions play an important role in expressing the tension of the murders.

In *Onu Bekliyorum*, the space generally assumes a function that evokes Suzan's troubles and grief. Suzan feels alone in the dark, both with Nihat and with Şefik. Examples of inner conversations involving fear and anxiety in the novel are as follows: "No shape, color, line, radiance, shadow! Nothing! When the lids of my eyes are closed, there is more color, line, light and shadow in my imagination... Darkness has a calming power that heals the nerves... I want this night to be literary, never-ending... I'm so relaxed... Oh thank god I'm back in the darkness" (Derviş, 1935: 1). The panorama elements used in these inner speeches determine the atmosphere of the novel and the mood of the hero. Suzan's anxious and tense moods are conveyed with connotative values and original images. A tense atmosphere is created with images such as the sun, fire, sin and hell: "A blood-colored sun escaped from the captivity of the clouds like a volcano erupting from ashes. Now there is blood, fire, sin and hell in ashen waters and ashen clouds" (Derviş, 1935: 4). The tension in the plot is given not only by images but also by landscape elements such as wind, trees, night, lightning and rain: "It is night. I'm always looking out the window. The roads are straight, white and long. Not even a shadow. The moonlight is so beautiful... The wind is getting stronger, and the trees are talking to each other with crazy, buzzing rustles. The trees are like young girls whispering their first love stories to each other" (Derviş, 1935: 22). "Wind, Suzan, can't you hear the wind... But how hard your heart beats. Don't let go of my hand, don't you hear how loud the sky roared... I'm scared" (Derviş, 1935: 23). With these landscape elements and intense images, an eerie and gloomy atmosphere is created in the work. The place is depicted in accordance with Suzan's inner troubles, anxieties and fears.

7. Conclusion

Gothic works create fear and tension with supernatural creatures such as fairies, elves, witches, demons, ghouls, ghosts, skeletons, monsters, and rooms filled with dim halls, castles, castles, chains, torture chambers, cloisters, ghosts. They are usually built on past injustice, and the

consequences of this put the characters in a difficult position. Gothic writers want to evoke suspense and horror in the reader. They assign a decisive role to the space element to create the necessary atmosphere and maintain it throughout the work. An atmosphere woven with signs, spaces and uncertainties is created. In addition to the created space-based atmosphere, scenes of fear, anxiety, tension and horror are fictionalized with the structure, form and themes of the work.

By examining Suat Derviş's novels *Kara Kitap*, *Ne Bir Ses Ne Bir Nefes*, *Buhran Gecesi*, *Fatma'nın Günahı*, *Onu Bekliyorum* and *Onları Ben Öldürdüm* within the framework of space, it was revealed what kind of attitude the author adopted in the period she was affiliated. The most common themes and events in those stories are bad feelings about the future, curse, sin, revenge, death, suicide, evil spirits, exclusion from family and society, bloody murder, possession of the soul by the devil and wandering of the soul. Places such as graves, hell, mysterious mansions, dark rooms, mansions, and underground were generally accompanied by night, lightning, wind and autumn. It aimed to create a chilling atmosphere based on the place. An atmosphere of fear and tension is provided with fantastic events and imaginary people.

It is clear that Derviş reflects her own anxieties, fears, anxieties and psychology by choosing the gothic genre in these works, which she wrote at a young age and in her early youth. Suat sheds light on Derviş's obscure side. The common feature of the author's first novels is that they were written in a style specific to gothic literature. These novels built on horror and tension elements and written in different fictions can be considered as the first gothic works of Turkish literature. Unlike Hüseyin Rahmi, who frequently uses extraordinary features in his novels and is referred to as the first gothic writer in some studies, Suat Derviş stood by neither the real nor the surreal. For this reason, the works of Derviş written in the gothic style were finished in complete uncertainty and the author hardly entered into a dialogue with the reader about the diagnosis. She wrote these works without taking sides and did not conclude with an absolute ending. Derviş, unlike Hüseyin Rahmi, did not spoil the gothic atmosphere she created in her novels. Thus, she continued the gothic atmosphere until the end of the works and left the end to the readers.

References

- Derviş, S. (2014). *Kara Kitap*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Derviş, S. (1933). *Onları Ben Öldürdüm*. İstanbul: Son Posta.
- Derviş, S. (1935). *Onu Bekliyorum*. İstanbul: Cumhuriyet.
- Eagleton, T. (2004). *Edebiyat Kuramı*. (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Enginün, İ. (2001). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hikmet, N. (1937). Bugünküler Söylüyor. *Uyanış Servet-i Fünun*, 2120-435, 308.
- Kur'an-ı Kerim Meali. (2006). Ankara: TDV Yayınları.
- Necatigil, B. (1976). *Dünya Kadın Yılında Suat Derviş Üzerine Notlar*. Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı (s. 593-609), İstanbul.
- Scognamillo, G. (1994). *Dehşetin Kapıları (Korku Edebiyatına Giriş)*. İstanbul: Mitos Yayınları.
- Şengül, M. B. (2010). Romanda Mekân Kavramı. *Uluslararası Sosyal Dayanışmalar Dergisi*, 3 (11), 528-538.

Atf: Yıldırım, D. (2023). Hans Kelsen'e göre nedensellik ve ödetme ilişkisi). *İctimaiyyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), ss. 245-254.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:
09 / 09 / 2021

Kabul / Accepted
16 / 11 / 2022

Hans Kelsen'e Göre Nedensellik ve Ödetme İlişkisi

The Relationship Between Causality and Retribution According To Hans Kelsen

Dilara YILDIRIM^a

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1162441](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1162441)

ÖZ	ABSTRACT
<p>Saf hukuk kuramı ve inşa ettiği genel hukuk teorisi ile Kelsen, üzerine kayda değer pek çok çalışma yapılmış önemli teorisyenlerden biridir. Ceza hukuku felsefesine dair okumalar ise genelde çok temel isimler üzerinden ilerler ve Kelsen, doğal olarak, bu isimlerin dışındadır. Elinizdeki çalışma ile Kelsen üzerine bir makale değil esas itibariyle cezalandırma ve ceza hukuku felsefesine dair bir metin hedeflenmiş olup, bu amaca ulaşmanın bir aracı olarak Kelsen'in İngilizceye "Causality and Retribution" olarak çevrilen makalesi temel alınmıştır. Sistematiği Kant'ta gördüğümüz, ceza teorilerinde önemli yer işgal eden ödetme teorisi Kelsen'i bakışla, saf hukuku inşa ederken kurduğu muhakemenin bir neticesi olarak bu çalışmaya konu edilmiştir. Kelsen'in Antik Yunan doğa ve nedensellik anlayışıyla açıkladığı ödetme ilkesi, ona göre başta kozmosun algılanış biçimi gibi yani nedensellikte birlikte düşünülmektedir. Dolayısıyla ilahi olan da ona dahil edilmiştir. Ancak bir cezalandırma ilkesi olan ödetmeciliğin tıpkı hukuk önermelerinde olduğu gibi nedensellikten değil normativiteden çıktığını hem Hume'un ayrımından hareketle hem de çağın bilimsel gelişmelerinin yarattığı neticeyle göstermeye girişmiştir.</p>	<p>Kelsen is one of the important theorists, with his pure theory of law and the general theory of law he has built. Readings on the philosophy of criminal law generally proceed through very basic names, and Kelsen is naturally excluded from these names. The study is not an article on Kelsen, but a text on the philosophy of punishment and criminal law. The theory of retribution, which occupies an important place in theories of punishment, whose systematic form we see in Kant, has been the subject of the study as a result of the reasoning he established while constructing pure law with a Kelsenian perspective. The principle of retribution, which Kelsen explained with the Ancient Greek understanding of nature and causality, according to him, is primarily thought of as the way the cosmos is perceived, that is, together with causality. Therefore, the divine is also included in it. However, he attempted to show that retribution, which is a principle of punishment, is not from causality but from normativity, just like in legal premises, both with Hume and with the results of the scientific developments of the age.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Ödetme İlkesi, Nedensellik, İsnadiyet, Cezalandırma, Kelsen.</p>	<p>Keywords</p> <p>Retribution, Causality, Imputation, Punishment, Kelsen.</p>

^a Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku. Arş. Gör., Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı. Email: dilara.yildirim@yalova.edu.tr.

(Sorumlu Yazar/Correspondin Author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Cezalandırmanın amacına ilişkin yaklaşımlar temelde üç başlık altında toplanabilir. Bunlar genel itibariyle ödetme teorisi, faydacı (caydırıcı) teori ve karma teori olarak sınıflandırılır. Ödetme teorisi, altında pek çok türü, gerekçeyi barındıran ve yeknesak bir tanımı olmayan teorilerin başında gelir. Ancak genel itibariyle, kendi özgür iradesiyle suç işleyen kişinin eyleminin kötülüğüyle orantılı bir cezayı hak ettiği teması üzerinden şekillenir. En eski örneği kısas hukuku olan bu teori kuramsal karşılığını Kant'ta bulmuştur. Kant da aynı temayı paylaşmakla birlikte kişinin araç olarak kullanılmayacağından hareketle faydacı teoriye karşı çıkmış, geçmişte gerçekleşen suç eyleminin hem nicelik hem nitelik bakımından kısas yasasına uygun şekilde cezalandırılmasının adil olduğunu savunmuştur. Bir diğer teori, faydacılık üzerinden temellendirilerek hem suçlunun tekrar suç işlemesini önlemeyi (özel önleme) hem de ceza ile toplumun suçtan caymasını (genel önleme) hedefler. Kuramsal açıklamaları daha çok Beccaria ve Bentham tarafından yapılmıştır. Kısasa uyarak ve hatta onu aşarak verilen ağır ve şiddetli cezaların, suçun önlenmesinde yetersiz kaldığını, bu anlamda geçmişte gerçekleşen eylem için ceza vermektense gelecekte gerçekleşmesi muhtemel suçları önlemenin toplumsal faydaya da hizmet ettiği yönünde kabaca bir karşılık bulur. Son olarak karma teori ise, adından da anlaşıldığı gibi hem ödetmeci hem de faydacı teorinin birleşiminden oluşur. Karma teorinin ağırlığı hangi tarafa verdiği tartışma konusu iken, suçlunun cezayı hak etmesi bakımından ödetmeciliği, kişiye ceza verirken geleceğe dönük hareket edilmesi bakımından ise faydacı teoriyi esas aldığı söylenebilir. Ceza teorileri içinde geniş yer tutan bu üç teoriden açık ara en tartışmalı olan ödetme teorisidir. Kant doğanın ve özgürlüğün yasalarını birbirinden ayırmış olsa da ödetme ilkesine normatif bir dizge olarak özel bir anlam yüklememiştir. Bu bakımdan Kelsen, ceza teorileri içinde yer alan isimlerden biri olmasa da bu ilkenin dizgeye nasıl bağlandığını göstermiştir.

Kelsen 1941 tarihli makalesinde bir cezalandırma ilkesi olan ödetme hakkında mülahazalarda bulunmuştur. Buna göre ödetme ilkesi kökenini doğa yasası ve hukuk normu arasındaki ilişkide bulur ve bu konuda yararlandığı kaynak Antik Yunan'dır. Buna göre Antik Yunan'ın doğa felsefesi evreni, toplumsal olanın kozmosa yansımaları olarak açıklar. Bu karşılıklı ilişkide olgu ile norm birlikte düşünülür. Adaletin, kozmosun düzen olarak tasavvur edildiği bu düşüncede düzeni bozan her şey, ödetme ilkesine uygun olarak bunun bedelini öder. İyinin ödülle kötünün cezayla karşılık bulması bu bağlamda bir cezalandırma ilkesi olan ödetmenin bir gereğidir. Kelsen de saf hukuk kuramının kuramsal öncülleriyle uyumlu olarak bu tarihi analizle beraber nedensellik ile gereklilik arasındaki farka dikkat çekmiş, doğa yasasının nedensellikle hukuk normunun ise isnadiyetle açıklanabileceğini belirtmiştir. Ardından Hume'un olan-olması gereken ayrımı, modern fiziğin gelişimi ve ilahi unsurun ondan ayrılması ile ödetme ilkesi nedenselliğe değil normativiteye dayandırılmıştır.

2. Bir Cezalandırma İlkesi Olarak Ödetme

Cezalandırmanın amacına ilişkin yapılan çalışmalar belirli ceza teorileri etrafında tartışılır. Bu teorilerin gelişimi ise hem felsefenin hem de hukukun dönüşümüne bağlı olarak gerçekleşmiştir. Belirli yahut üzerinde karar kılınmış bir sınıflandırma biçimi olmasa da ceza hukuku felsefesi bakımından sıklıkla üçlü bir ayrıma gidilir. Bunların başında, en kapsamlı açıklaması Kant tarafından yapılmış olan ödetme teorisi (retribution theory) yer alır. Ardından daha ziyade Bentham ve Beccaria tarafından değinilen, cezayı faydacılığa dayanarak açıklayan teori, son olarak da bu iki teorinin birlikte düşünülerek cezayı gerekçelendirebileceğini iddia eden, daha ziyade Hart ile özdeşleştirilmiş karma teori gelir. Elbette ceza teorileri bunlarla sınırlı olmadığı gibi

cezalandırmanın gerekçelendirmeye uygun bir mefhum olup olmadığı dahi tartışmalıdır. Birine acı çektirmenin gerekçeye uygun olup olmadığı tartışmalı olsa da cezalandırmanın kendisi bir gerçeklik olarak hukuk sistemlerinin tam orta yerinde durmaya devam etmektedir. Bu nedenle onu “var” kabul edip açıklamaya girişmek şimdilik elimizden gelenin en iyisi gibi görünmektedir. Bu çalışmada da İngilizceye *Retribution* olarak çevrilen, bizimse Türkçe yaygın kullanımından hareketle ödetme teorisi, ödetmecilik yahut ödetme ilkesi olarak karşıladığımız teori konu edilmektedir zira makalenin odağına aldığı hukuk kuramcısı Kelsen bu prensip çerçevesinde bir tartışma yürütmektedir. Dolayısıyla Kelsen’in argümanını incelemek için ödetme ilkesi dediğimizde karşılaştığımız şeyin ne olduğuna bakmamız icap ediyor.

Klasik örneğini kısas yasasının oluşturduğu ödetme prensibinin temel mantığını, yapılan herhangi şeyin karşılığının verilmesi oluşturur. Bu karşılık aşağıda Kelsen tarafından da dile getirildiği üzere bir iyiliğe ya da erdeme karşı ödül, suça, haksızlığa karşı ise cezalandırma olur. Söz konusu bir suçun karşılığı olduğunda bu teori/ilke cezayı geçmişe dönük olarak yani bugün verilen cezayı geçmişte gerçekleşmiş olan adına verir. Bu bağlamda eski hale iade etme, dengeyi yeniden tesis etme amaçları güttüğü de zikredilir. Dolayısıyla yaptığı tam anlamıyla bir denkleştirme değildir. Cezalandırma tarihi içinde benzer amaçlara hizmet ettiğinden hareketle bazen kefaret bazen kan gütme niteliklerine de vurgu yapılır¹.

Ödetmeye, duygusal motiflerin de karışması ile çoğu kez intikam ve öç alma ile birlikte muamele edilir. İlke kuramsal nitelik kazandıkça suçlunun, kısas hukuku uyarınca işlediği suça eş ve fakat suçun içsel kötülüğüyle orantılı bir ceza almayı hak ettiği ve bunun adaletin bir gereği olduğu yönünde temel bir ifade bulur. Dolayısıyla geniş bir perspektifle bakıldığında, adil olanın ne olduğuna dair bir tartışma olduğu da söylenebilir. Yukarıda bahsettiğimiz teorilerin tamamında olduğu gibi bu teori de yanıtı büyük oranda ahlak felsefesi ile temellendirdiğinden, eylemin kendisine, dolayısıyla özgür bir iradeye yani içeriğe odaklanırlar. Ancak içeriğin derinliklerine dalmadan nihayetinde ortada bir suç yani olgu ve bir ceza yani norm olduğu gerçeğine gözümüzü çevirebiliriz. Nitekim tam da bu noktada karşımıza Kelsen çıkacaktır. Ödetme prensibine göre cezalandırmanın amacı nedir yahut cezalandırılabilir olan eylemler nelerdir gibi soruların içine girmeden, bu ilkeyi Antik Yunan doğa ve nedensellik anlayışı ile birlikte ele alarak, olan ve olması gerekenin örtüştüğü zamanlardan hareketle nedenselliğin bir cezalandırma ilkesinden nasıl türetildiğini ve ondan nasıl ayrıldığını aktaracağız. Ancak bunun için öncelikle Kelsen’in hukuku saflaştırma stratejisinin sonucu olarak karşımıza çıkan, normatif bir sistem olarak hukuk telakkisine bakmamız gerekir.

3. Kelsen’in Genel Teorisi Bağlamında Gereklilik Dizgesi Olarak Hukuk

1881 doğumlu hukuk felsefecisi Hans Kelsen, “Saf Hukuk Kuramı” adını verdiği kuram ile Donald Black’in hukuk sosyolojisinde yaptığını ondan çok önce hukuk felsefesinde yaparak gerçek bir hukuk bilimi yaratmaya girişmiştir. Ahlak, doğa bilimi, teoloji gibi hukukun bilimselleşmesine engel olarak gördüğü alanları ondan çıkarmanın yolunu inşa etmiştir. Kendi deyimiyle saf hukuk kuramını şöyle tanımlar:

“Kendisini hukukun ‘saf’ kuramı olarak karakterize eder, çünkü sadece hukuka odaklanmış bilişi (cognition) amaçlar ve bilişinin açıklıkla hukuk olarak beslediği nesnesine ait olmayan her

¹ Cezalandırmanın tarihi ve ödetme teorisi hakkında genel bilgiler için şu kaynaklara bakılabilir: Lewis Lyons, Cezalandırmanın Tarihi (Çev. Silya Zengilli, Paris Yayınları 2018); Foundational Texts in Modern Criminal Law, Markus D. Dubber (ed), (Oxford University Press 2014); Didier Fassin, The Will To Punish (Oxford University Press, 2018); Leo Zaibert, Punishment and Retribution (Ashgate Publishing Limited 2006); John Cottingham, ‘Varieties of Retribution’(1979) 29 (166) The Philosophical Quarterly.

şeyi bu bilişten ayıklamayı hedefler. Yani Saf Kuram, hukuk bilimini bütün yabancı unsurlardan temizlemeyi amaçlar. Bu onun temel metodolojik ilkesidir (Kelsen, 2016, s.1)”

Dolayısıyla ahlak, adalet gibi daha ziyade doğal hukuk tarafından ele alınan kavramlar hukuk bilimine ait değildir (Arıkan, 2020, s. 420). Hukuku saflaştırmak adına yapılması gereken tek şey onun ahlaktan farkını ortaya koymak değildir. Aynı şekilde onun normatif yöntemini doğa bilimlerinin nedenselliğinden de ayırmak gerekir (Aral, 1978, s. 5). Doğa bilimleri ile hukuk bilimi arasındaki ayrımı ise, doğa biliminin konusu olan olgulardan hukuku yani normu ayırarak sağlamıştır. Kelsen’in genel görüşleri içerisinde bu makalenin konusuna da katkı sunacak kısım hukukun normatif niteliğinin kaynağı olarak Hume’dan devraldığı olan-olması gereken ayrımıdır (Arıkan, 2020, s. 417). Olgu-norm olarak da ifade edebileceğimiz bu ayrıma göre olgusal olan nedensellik ilkesi ile normatif olansa değerden bağımsız sadece şekli anlamda olması gereken ile sınıflandırılır (Işıқтаç, 2018, s. 262). Bu durumu şu şekilde de açıklayabiliriz: hukuk kuralları da tıpkı doğa yasası gibi sonucu bir nedenin gerçekleşmesine yani koşula bağlı olan önermelerdir fakat bu önermeleri, birinde “olur” diğeri “olması gerekir” şeklinde ifade ederiz (Akbaş, 2015, s. 32). Neden ve sonucun birbirlerine bağlanma şekli tamamen farklıdır. “Su 100 dereceye ulaştığında kaynar” ifadesi bir uygulayıcıya ihtiyaç duymadan gerçekleşen ve her zaman aynı sonucu veren bir olgudur. Oysa bir hukuk yasasında nedenin ardından sonucun gelmesi gerektiğini, yani kuralın işlenmesi gerektiğini düşünürüz. Hukuk normları, yaptırım içermesinden de hareketle, nedenselliğin aksine ihlal edilebilen ve bu nedenle yapılması gerekeni söyleyen, rehber niteliği taşıyan kurallardır (Çeçen, 1975, s. 80). Ancak bir normativist pozitivist olarak Kelsen’in amacı, hukukun içeriğine dair bir olması gerekeni değil, dilin yapısı gereği bir olgu olarak gerçeklikte olmayan, dolayısıyla ondan çıkmayan ve varlığını bir başka norma borçlu hukuk kurallarının şekli yapısını göstermektir.

248

Saf hukuk kuramını inşa etmek için hukuku “hukuk olmayandan” yani doğa biliminden ayırdıktan sonraki aşama onu benzerlerinden yani hukuk gibi bir başka normatif düzen olan ahlaktan ayırmaya sıra gelir. Kelsen’in deyişiyle,

“Asıl reddedilen şey, hukukun ahlakın bir parçası olduğu ve dolayısıyla her yasanın, hukuk olması hasebiyle, bir anlamda ve bir dereceye kadar ahlaki olduğu anlayışıdır. Hukuku ahlakın bir dalı olarak tasvir etmek sadece hukukun ahlaka uygun biçimlenmesi gerektiği şeklindeki aşıkâr buyruğa karşılık gelebileceği gibi, ahlakın parçası olarak hukukun fiilen ahlaki bir karaktere sahip olduğu anlamına da gelebilir. Her iki durumda da, hukuka, ahlakın savunduğu mutlak bir değer yüklenmesi söz konusudur (Kelsen, 2016, s. 14)”

Görüldüğü üzere karşı çıkılan ilk unsur hukuka yüklenen değerdir. Bununla birlikte, her iki normatif düzenin özellikleri de birbirinden farklıdır. Ahlak gerekçelendirilmesi mümkün olmayan, o an için geçerli bir üst normdan çıkan statik bir normatif düzen iken hukuk onun aksine dinamik bir normatif düzendir (Raz, 2013, s. 1179-1185). Örneğin yalan söylemenin yanlış olduğundan hareketle sadece dürüstlüğün iyi bir şey olduğu çıkar. Ancak bir hukuk yasasının altında onun tarafından geçerli kılınmış birden çok norm ortaya konabilir.

Normatif alana dahil olmak bakımından ortaklaşan ahlak ve hukuk arasındaki bir başka fark ahlakın aşkın bir yaptırıma, hukukun ise tam aksine onu deneyimleyenlere içkin bir niteliğe sahip olmasıdır (Akbaş, 2015, s. 36). Bu içkinlik zorlayıcı olmadığı anlamına gelmez. Bilakis Kelsen’e göre hukuku ahlaktan ayıran temel fark dışsal bir zorlayıcılığı olmasıdır. Ahlak göreceli bir karaktere sahip olduğu için hem adil olanın ne olduğu her zaman değişebilir hem de hukuku kendisinden değil tanrıdan ya da doğada içkin varsayılan ilkelere çıkarmak hatalıdır (Kelsen, 1960, s. 273,274; ayrıca bkz. Akbaş, 2015, s. 37-38). O halde bu zorlayıcı ve normatif karakterdeki hukuk kuralına geçerliliğini veren şey nedir? Bilindiği üzere Kelsen’in buna yanıtı normlar hiyerarşisidir. Bir hukuk

normunun geçerliliğini bir üstteki normdan aldığı bu sistemde nihayetinde varsayımsal *Grundnorm*'a ulaşılır. Temel norm da dahil olmak üzere hiçbir üst norm içeriğe dair belirleme yapmaz, sadece yetkilendirir. Yani bir alttaki normun ilgili normatif sisteme aitliği temin edilmiş olur (Raz, 2013, s. 1172).

Ancak geçerlilik kriterinin verili bir hukuk sistemini incelemede tek başına yeterli olduğunu söylemek güçtür zira hukuk düzenin etkinliğini yitirmiş olması durumunda artık bir temel norm varsayılmadığı için hiçbir norm geçerliliğini koruyamaz (Cohen, 1981, s. 151). Bir hukuk normunun zorlayıcılık, geçerlilik ve etkinlik unsurlarına sahip olmak zorunda olduğu sabittir.

Bir pozitivist olarak Kelsen'e, kurduğu hukuk bilimi inşasında en çok yöneltile eleştiri elbette temel normun bir varsayım olmasıdır. Hukuku diğer normatif düzenlerden ayıran en önemli özelliği bir bakıma onun başka bir eksiği olur. Şöyle ki:

“(…) iki tür normatif sistem vardır: Birbirinden türeyen normlardan oluşan statik sistemler ve bir üst iktidarın bir alt iktidarı yetkilendirmesiyle, birinin diğerinin ortaya çıkmasına neden olduğu normlardan oluşan dinamik sistemler. Kelsen'e göre hukuki sistemler ikinci türe uyar. Bu husus Kelsen'in kuramında, hukuki yaratı kavramının temel önemini bir kez daha ortaya koyar: Ahlaki bir normatif sistem ya da tabii hukuk sistemi türemiş, hukuki bir normatif sistemse yaratılmıştır (Bobbio, 2005, s. 461)”

Bu yaratının en iyi örneğini Kelsen'in meşhur baba-oğul örneği oluşturur (Arıkan, 2020, s. 424; Akbaş, 2015, s. 44). Çocuğuna okula gitmesi gerektiğini söyleyen baba, çocuğun her “neden?” sorusuna, önce babaya itaat etmek gerektiğiyle ardından tanrının böyle emrettiğiyle yanıt verir. İlk normunu bir önceki normlarla gerekçelendiren baba, sıra tanrının normunu gerekçelendirmeye geldiğinde, bunun sorgulanmayacağını ve onun sadece kabul edilebileceğini söyler. İşte en geriye gelerek karşılaştığımız tam bu muammada bizim ödetme ilkesi ile ilişkimiz başlamış olur.

4. Olgu-Norm Ayırımının Bir Veçhesi Olarak Nedensellik ve Ödetme İlkesi

Nedensellik yasası kendisine şüpheyle yaklaşılacak her şeyi değiştirmiş ve Kelsen tarafından, bilimsel düşünceyi bu derece belirleyen bir yasanın düzenlenmesi ve insan düşüncesinin gelişimine nasıl dahil olduğunun araştırılması önerilmiştir (Kelsen, 1941, s. 533). Aslında bunun bir nedeni, ona göre isnadiyet ilkesinin nedenselliğe giden yolu açtığını düşünmesidir. Buna göre ilkel insanın zihninde doğuştan gelen kategorik bir nedensellik anlayışı olmadığı gibi; toplumdan bağımsız, her şeyin nedenselliğe göre belirlendiği bir doğa anlayışı da yoktur (Kelsen, 1941, s. 533-534). Toplumun bir parçası olan ilkel insan ait olduğu topluluğun hukuki düzeninin (legal order) doğa da dahil her şeyi kapsadığını, onu belirlediğini ve yönettiğini düşünür (Kelsen, 1941, s. 534). Bu durumda doğa da dahil her şeyi düzenlediğine inanılan bir ilkenin varlığı kaçınılmazdır. Buna göre; “(…) ilkel toplumsal düzenin temel kuralı, ilkel insanın toplumsal bilincini bütünüyle belirleyen ödetme (retribution) ilkesidir (Kelsen, 1941, s. 534)”

Peki bir cezalandırma ilkesinin nedensellik tartışması içerisindeki yeri nedir? Bunu yanıtlamak için Antik Yunan'a ve hatta Sokrates öncesine gitmemiz gerekiyor. Sokrates öncesi Antik Yunan'da doğa, evren, adalet gibi kavramların tamamı bugün kullandığımız anlamdan ve gerekçelerden farklı biçimde kullanılmaktaydı. Düzenin kendisi adil, düzensizlik ise adaletle aykırı olardı. Nitekim ilk felsefe yazarı olan Anaksimandros için de adalet, kozmolojik düzeni tesis etmek adına yargılayan ve cezalandıran bir anlam taşıyordu (İşsevenler, t.y, s.1). Bu durum, bugün kullandığımız anlamıyla sadece insan eylemleri için değil doğada düzeni bozan her şey için geçerliydi. Örneğin; su buharlaşarak ısınmasının bedelini ödüyor, bu bedeli ödemek için cezalandırılıyordu. Her şeyin yerli yerinde olması adil olan iken su buharlaşarak bir düzensizlik yaratıyordu. Bir Yunanlı için kozmos

düzen demektir (Guthrie, 1999, s. 45). Bu bağlamda bedeli ödenen şey ise oluştu (İşsevenler, t.y, s. 5). Antik Yunan'ın doğa felsefesini de tıpkı ilkel insanın zihni gibi mitik ve dini kavramlar oluşturur ve cezayı haksızlıkla, erdemi ödülle ilişkilendiren nesnel, aşkın bir otoritenin ifadesi olan ödetme ilkesi bu kavramlarda önemli yer tutar (Kelsen, 1941, s. 534-535,548). Gerçekten de bugün kullandığımız anlamıyla hukukun devreye girmesinden önce ceza, evrensel yasanın bir görünümü olarak ya adaletin gereği ya da adaletsizliğin bir bedeli olarak addedilir. En azından Antik Yunan'da durum böyleydi. Amaçlanan şey ise, doğanın dengelenmesi, eski haline kavuşturulmasıdır.

“(…) Kendisinden ve grubundan eksilen, onun yaşam sürdürmesinde güçlükler yaşaması anlamına gelir. Bu açıdan, kendisindeki eksilme, başka bir kişi veya grubun fiili sonucu ise, eksilenin tamamlanması veya karşıdaki grubun eşdeğer eksilmeyi yaşaması gerekir. Kişilerin, duyguları ve inançlarını bir tarafa bırakır ve sürecin mekanik işleyişini dikkate alırsak, sistemin, mevcut dengenin sürdürülmesine dayandığını görürüz (Özcan, 2012, s. 247)”

İlkel insana göre mitleri ve dini de kapsayan doğa insanların davranışlarına aynı ilkeyle, ödetme ilkesiyle karşılık verir (Kelsen, 1941, s. 534). Bu, her şeyin başladığı yere geri döndüğü yani eski hale iade edildiği (İşsevenler, t.y, s. 5) bir anlayıştır.

Kelsen nedenselliğe ve norma dayalı bu iki mekanizmayı birbirine şöyle bağlar: ona göre evrensel bir doğa yasası fikri devlet yasasının yani normun kozmosa yansımış halidir ve ancak daha sonra ondan bağımsız bir anlam kazanır (Kelsen, 1941, s. 535). Norm ya da *polis*'in yasası bu anlamda ödetme yasasının kendisidir. Çünkü *arkhe* daha ziyade ilk neden ya da başlangıç anlamıyla bilsek de kural ve yönetmek anlamlarına da gelir yani hareket ettirici hareketi de belirleyendir (Kelsen, 1941, s. 535,536). Kelsen'in cezalandırmaya daha doğrusu ilkel ödetme anlayışına bakışı da tam olarak böyledir. Nedenin beraberinde sonucu getirmesi gibi haksız fiil (*wrong*) de beraberinde cezayı getirir (Kelsen, 1941, s. 536). Antik Yunan doğa felsefesine göre evrende akli bir düzen vardır. Bu anlamda “Arkhe (...) evreni başlatan ilk-nedenken (...) evreni *özdeşlik içinde tutan*, ona kendi düzenini yasallığını sağlayan yönetici bir ilke olması ile bir ilk-nedendir (Aktok, 2021, s. 370)”, ödetme ilkesi gibi.

Kelsen'e göre “beşeri yasalar geçerliliğini ilahi ya da evrensel yasadaki alıyorsa bunun nedeni, bu yasaların yani ihlal edilemeyen nedensellik yasasının, beşeri yasaların, yani hukuk kuralının kozmosa bir yansıması olmasıdır (Kelsen, 1941, s. 540).” Nedensellik yasası ihlal edilemez çünkü tanrısal/evrensel iradenin özü olan ödetme ilkesi kategorik olarak ihlal edilemez. Bir hukuk kuralı olarak evrensel yasa yaptırımını ortaya koyan bir norm olduğundan, ihlali halinde ceza kaçınılmazdır çünkü bu norm özü itibarıyla tanrının mutlak iradesini yansıtan ödetme yasasıdır (Kelsen, 1941, s. 541). Cezalandırma sisteminin anlaşılabilir ve kavranışındaki teolojik referanslar bir yana bugün de ceza hukukunun düzenlediği konular toplumsal dengenin sürdürülmesini sağlayan yaptırım sistemiyle mümkün olur (Özcan, 2012, s. 247). “Kozmosu bir bütün yahut düzen içinde tutan zorunluluk, ilahi-hukuki bir yasaya duyulan mutlak bir yükümlülüğün sonucudur ki doğa yasası olarak ifade edilen bu ilahi-hukuki norm ise ödetmedir (Kelsen, 1941, s. 541).” İnsan ruhunun tüm varlıklarda tecessüm ettiğine dair fikre dayanan bir toplum, tüm bu varlıkların aynı yasaya tabi olduğu bir düzen tarafından kurulur ve ondan kaçmak mümkün olmayacağından bu yasa (ödetme) ihlal edilemezdir (Kelsen, 1941, s. 542,543).

Öldürme ilk hukuka aykırılık örneklerinden birini teşkil eder. Kelsen'e göre kan gütme ilk müeyyideye vücut vermiş, bu müeyyidenin temelini de hem ödül hem ceza anlamı içeren *retribution* yani ödetme fikri oluşturmuştur (Kelsen, 1978, s. 222). Kelsen'e göre birini öldürme ve ardından gelen ceza, doğa yasasının aksine nedenin doğrudan bir sonucu değil, nedenin bir faile bağlanmasıyla yani isnadiyet ile mümkündür. Yani müeyyideyi hukuka bağlayan şey isnattır.

Hukuk önermelerinde ise nedensellik değil isnadiyet ilkesi uygulanır (Kelsen, 1978, s. 222). Koşullu bir yargı olan hukuk normu nedensellik değil isnatla bağlandığından Kelsen tarafından “yeniden inşa edilmiş hukuk normu” olarak adlandırılır ve bu normların doğrudan kendisine yöneldiği bir muhatabı yoktur (Dengiz, 2020, s. 28). Kelsen’in ifadesiyle:

“Nasıl ki doğa yasaları bazı maddi olayları neden, diğerlerini sonuç olarak birbirine bağlar, pozitif yasalar da (temel formlarıyla) hukuki koşulu sonuca (sözde hukuka aykırı eylemin sonucuna) bağlar. Maddi olayları bağlama tarzı birinci durumda kozalite ise, ikinci durumda isnattır ve isnat, Saf Hukuk Kuramında, hukuka has yasallığı sağlayan şey olarak kabul edilmiştir (Kelsen, 2016, s. 24).”

İlkel insan normatif bir düzen olarak toplumun bilgisine sahipti ancak sonraları bilim aracılığıyla, nedenselliğe bağlı bir düzen olarak doğa fikri yaratıldı (Kelsen, 1978, s. 224). Başta normatif bir düzen olan toplumun bilgisiyle ulaştığı doğa yani olgu, artık modern fizik ile normdan ayrıldı. Nitekim Kelsen’e göre, toplumsal ilke olan isnadiyet sayesinde nedensellik ilkesinin farkına varabildik. Doğa yasasına içkin ödetme fikri ondan isnadiyetle ayrılmış oldu şeklinde de ifade edebiliriz. Ödetmeyi bir nedensellik olarak değil normativite olarak görmemizi mümkün kılan nedir? Şüphesiz Hume’un burada önemli bir katkısı olacaktır.

Modern evreye geldiğimizde, Hume olgudan normun çıkmayacağını, olan’dan olması gereken’e ulaşamayacağımızı bize gösterir. Kelsen Hume’un bu görüşünün, dönemin İngiliz gelenek hukukundan (customary law) etkilenecek oluşturulduğunu düşünür çünkü neden-sonuç arasındaki zorunlu bağ fikri bir geleneğin sonucu değildir (Kelsen, 1941, s. 547). Yani Hume’un geleneğe yer açmak için nedensellik yasasını kaldırdığı da söylenebilir. Hume’un olan ve olması gereken arasında yaptığı ayırım, her normatif sonuç için normatif bir öncül olmak zorunda olduğunu bize göstermiştir (Bix, 2018, s. 2). Bu durum, bir önceki başlıkta da ifade edildiği gibi tamamen mantıksal bir sonuçtur:

“(…) olan ile olması gereken arasında kavramsal bir farklılık vardır ve biri ile diğeri arasında varlıksal bir bağlantı kurulamaz. Bir şeyin var olması onun olması gerektiği veya bir şeyin olması gerektiği onun var olduğu manasına gelmez. Bu sebeple “olan” düzleminde yer alan toplumsal olgular kendi başlarına bir “olması gereken” ifade eden normları var edemez (Arıkan, 2020, s. 422).”

Kelsen her ne kadar saf hukuk teorisini inşa etmek adına doğa bilimini yani nedenselliği hukuk biliminden yani ödetme ilkesinden ayırmaya çalışıyor olsa da bunun çok önemli bir sonucu vardır: normu olgudan ayırmadığımız sürece, “akıl ve irade ile donatılmış aşkın otorite fikri olduğu sürece haksız fiil ve ceza ya da erdem-ödül arasındaki bağlantı ile neden-sonuç arasında hiçbir fark olamaz (Kelsen, 1941, s. 548).” Nitekim tüm meselenin özeti de budur.

Kelsen’in hukuki araştırmalarının merkezini, ‘olan’ (Sein) ve ‘olması gereken’ (Sollen) yani içerikten soyut bir norm düşüncesi biçimlendirir (Aral, 1978, s. 2). Bu ikisi bir araya geldiğinde ne ahlak yasasını ne de doğa yasasını beşeri yasadan ayırabiliriz. Oysa normun kendisi olmadan bir fiil failine yüklenemez; çünkü isnadiyet tam da norm olmasının gereği olarak başka bir normun varlığıyla geçerli olur (Ömeroğlu, 2014, s. 1553).

Toplum, bir düzen olarak doğadan farklı ilkelere sahiptir (Kelsen, 1978, s. 220). Aynı anda gerçekleşen olayların da oluş bakımından birbirine bağlı olabileceğinin fark edilmesiyle doğa yasasının belirleyici özelliği olan önce neden sonra sonuç gelir fikri zamanla geliştirilmiş, daha doğrusu koşullu sonuçlara ilişkin değişkenler de dikkate alınarak dönüşmüştür (Kelsen, 1941, s. 551). “Neden ve sonuç arasında zorunlu bir bağlantı olduğu varsayımının yerini, bu bağlantının

yalnızca olası bir bağlantı olduğu fikri almıştır (Kelsen, 1941, s. 553).” Bu dönüşüm, nedenselliğin ödetme alanında ortaya çıkan unsurlarının birinden vazgeçilmesiyle sonuçlanmıştır (Kelsen, 1941, s. 550). Doğayı, beşerî, evrenseli mutlak iradesiyle yönettiğine ve belirlediğine inanılan tanrı ondan çıkarılmıştır. Bu her ne kadar modern fiziğin bir sonucu olarak görünse de ondan hareketle aslında olgulardan, yapılması gereken şeye ulaşamayacağı da görülmüş olur. Nedensellik yasası en azından Hume’a kadar ilahi bir iradenin ürünü olan bir norm kabul edilirken Hume’un başarısı onu tanrının elinden, kurtarmış olmasıdır (Kelsen, 1941, s. 555). Kelsen’in ödetme ilkesini *polis*’in yasası olarak düşündüğümüzde, ilahi unsur ondan çıkarılmış, tanrıdan kurtarılmış olsa da ödetme ilkesi varlığını artık nedensellikten değil normativiteden alarak sürdürmüştür.

5. Sonuç

Ceza hukuku felsefesinde ödetme teorisine ilişkin bahisler, tabii olarak, Kant üzerinden otonomi, kategorik emperatifin bir gereği, devletin ödevi gibi hukuki-ahlaki temellendirmeler üzerinden yapılır. Ödetmeci olarak sayabileceğimiz diğer isimlerden de hareketle kavram daha ziyade ahlak ya da siyaset felsefesi veçhesiyle, bu isimlerin kendi kuramları yoluyla açıklanır. Kuramcılar tarafından yapılan açıklamalar ise esasa ve cezanın amaca dairdir. Kelsen’in ise cezanın amacını açıklamak yönünde bir amacı olmadığı gibi ödetme ilkesinin kendisini bilakis şekli bir incelemenin konusu yapar. Bu bakımdan, her bir kuralın onu yetkilendiren bir başka kural sayesinde geçerlilik kazanması gibi, ödetme ilkesini de aynı şekilde açıklamanın izahını yapmış, usulünü kurmuştur.

Kelsen ise kavramın Antik Yunan temellerine yaptığı vurguyla bu döngünün dışında kalır. Bunu hukuku saflaştırmanın, olgu ile değeri birbirinden ayırmanın bir yolu olarak kullanması bakımından elbette kendi kuramından bağımsız değildir. Ancak önemli bir fark olarak ödetme ilkesini evrensel olan ve toplumsal olan ayrımı/birliği üzerinden yapar. Buna göre bir cezalandırma ilkesi olan ödetme ilkesi, Antik Yunan’da kozmosun bir nevi ilk ilkesidir ve evren, toplumsala ait olan bu ilkeyle açıklanır. Evrenin düzeninde her şeyin yerli yerinde olmasını temin eden şey, “düzeni bozanın” bedeli ödemesi üzerinden kurulur. İşte düzenin dengeye, eski haline gelmesini temin edense, kozmosa düzenini veren ve doğa yasası olarak addedilen ilahi-hukuki bir yasa olarak ödetme ilkesidir. Ancak bu olgu ile normu birlikte düşünüş her zaman bir failin varlığına muhtaçtır. Oysa bir elmanın ağaçtan düşmesi nedenin doğrudan bir sonucu iken, hukuk gibi normatif dizgeleri nedene bağlayan şey onun bir faile isnat edilebiliyor olmasıdır.

Kelsen’e göre bilimin ilerleyişiyle, başta normatif bir düzen olarak doğayı anlıyorken modern fizik sayesinde artık nedenselliğe bağlı bir doğa anlayışı oluşur ve bu sayede olgu ile norm birbirinden ayrı düşünülür. Bu ayrım Kelsen’e göre zorunludur çünkü neden ve sonuç ile suç ve cezayı birbirinden ayıran bir şey vardır. O da: doğa yasaları nedeni sonuca bağlarken hukuk önermelerinde suçu cezaya bağlayan isnattır ve o normu geçerli kılan başka bir normun varlığıdır. Nitekim Kelsen’e göre hukuka yasallığını veren de budur. Hem bu muhakemenin kendisi hem de daha sonra Hume’un olgudan normun çıkmayacağına ilişkin fikirleri sonucu ödetme ilkesinin ilahi olandan ayrılması ile söz konusu ilke artık nedenselliğin değil normativitenin bir konusu olarak ele alınmıştır. Kelsen’in bu tespitteki amacı ise hukuku hukuk olmayandan ayırmak yani saf hukuka ulaşmaktır.

Kaynakça

- Akbaş, K. (2015) Hans Kelsen: Hukukun saf kuramı. E. Uzun (Ed.) içinde, *Çağdaş hukuk düşüncesine giriş* (s.29-49). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Aktok, Ö. (2021). İlkçağ doğa felsefesinde özdeşlik ve değişim problemi: Thales, Anaximandros, Anaximenes ve Herakleitos. *Kaygı*, C. 20, S. 1. 368-383.
- Aral, V. (1978). *Kelsen'in saf hukuk teorisinin metodu ve değeri*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.
- Arıkan, E. (2020). Kelsen'in saf hukuk kuramı ve ötesi. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2. 417-446.
- Bix, B.H. (2018). Kelsen, Hart and legal normativity. *Revus: Journal for Constitutional Theory and Philosophy of Law*, 34. Erişim adresi: <https://journals.openedition.org/revus/3984>
- Bobbio N. (2005). Kelsen ve hukukun kaynakları. C. B. Akal (Der) içinde, *Devlet kuramı* (2. b.), (B. Açımuz, Çev.), s. 459-473). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cohen, H. (1981). Kelsen's pure theory of law. *The catholic lawyer*, C. 26, S. 2, 147-157.
- Çeçen, A. (1975). Hukukta norm ve adalet. *AÜHFD*, C. 32, S. 1. 71-115.
- Dengiz, H. (2020). *Hans Kelsen'de hukuki geçerlilik ve temel norm*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Guthrie, W.K.C. (1999). *İlkçağ felsefesi tarihi* (2.b.). (A. Cevizci, Çev) İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Işıktaç, Y. (2018). *Hukuk felsefesi* (5.b.). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- İşsevenler, O.V. Felsefe adalet ile başlar: Doğal hukukun sokrates öncesi temelleri. Hukukun Gençleri Sempozyumu. Erişim adresi: http://www.umut.org.tr/userfiles/files/Document/document_11%20Ekim-l-1.pdf
- Kelsen, H. (2016). *Saf hukuk kuramı: Hukuk kuramının sorunlarına giriş*. (E. Uzun, Çev.) İstanbul: Nora Kitap.
- Kelsen, H. (1960). What is the pure theory of law. *Tulane law review*, C. 34, 269-276.
- Kelsen, H. (1941). Causality and retribution. *Philosophy of science*, C. 8, S. 4, 533-556.
- Kelsen, H. (1978). Nedensellik ve isnadiyet. (Z. Hafızoğulları, Çev.), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 35, S. 1, 219-234.
- Ömeroğlu, Ö. (2014). Ceza hukukunda nedensellik ilişkisi üzerine: teoriler dışında bir bakış. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 15, Özel Sayı, 1529-1582.
- Özcan, M.T. (2012). *İlkel toplumlarda toplumsal kontrol: hukuk dışı mekanizmalar ve ilkel hukuk*. İstanbul: On iki Levha Yayıncılık.
- Raz, J. (2013). Kelsen'in temel norm kuramı. (Ş. Şahin Ceylan, Çev.), *AÜHFD*, C. 62, S. 4, 1169-1193.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

There are many answers to the question of why we punish. Responses such as repaying the perpetrator for what he did, or vengeance in return for revenge are the first ones that come to mind. The following responses are briefly mentioned above. However, the first answers that come to mind are naturally the most emphasized and discussed. One reason for these debates is whether punitive emotions have a counterpart in a "legal" institution, while another reason is that deserving punishment means seeing the criminal as a moral agent. The theory in which this and many similar discussions are made is known as retribution in the philosophy of criminal law. Some types of theory also make explanations based on rights or justice. However, the thing that does not change under any justification is the repayment of what has been taken with a crime, But in general, what is the primitive man's understanding of punishment is the establishment of the disturbed balance. In fact, Kelsen, in his 1941 work, begins by tracing how primitive man's thought was formed, without entering into a discussion about the content. Of course, this is not an anthropology-based study. He took Ancient Grek as his starting point. According to Kelsen, although causality has an important place in the evolution of human thought, primitive people also do not have a categorical understanding of causality in their minds. So, according to him, the first thing to investigate is how primitive man thought about causality in Ancient Grek. His conclusion is that what nature is considered in the same way as what is social is thought. The principle of retribution determines the idea of the society. In Ancient Grek, the cosmos means order, and what keeps everything in its place is the reward for what is in order, and punishment for those who break the order. This includes the existence of things. Therefore, in summary, the result of a cause occurring in nature and what should be in return for an action are treated together. There is an understanding of order in which all beings are subject to the same law. However, the primitive man's feeling of revenge brought forth the first sanction and the principle

of retribution. So this principle is a norm. It is therefore necessary to save it from fact, that is, from causality itself. As can be seen, Kelsen was not interested in what retribution means in punishment theories, and whether this is a justification for punishment. He tries to show that the primitive man in Ancient Grek thought of nature and the operation of nature in a mythical and divine way, and in this sense he considered the field of nature and the field of humanity, whereas the way the laws that emerged from these fields were different from each other. The main reason for this effort is to purify the law. More precisely, he describes the argument he used in separating law from natural science here, on the basis of the principle of retribution.

Conclusion

Finally, Kelsen, who tries to reveal a system difference based on the Ancient Grek understanding of nature, states that the laws of nature arise from a cause and effect relationship, and the principle of retribution emerges from normativity. The principle of retribution, like other legal premises, does not automatically come to a conclusion after the occurrence of a cause. That cause needs to be related to an agent. Since it is a principle of punishment, imputation comes to the fore. In causality, the facts have direct consequences, but since retribution is a normative principle, that cause must be attributed to an agent for it to have consequences. If there is normativity, there is also a value. Kelsen states that Hume's argument that value does not come out of the fact also contributes to separating retribution from causation. However, before that, another development that contributed to this distinction is modern science. Knowledge of modern physics made the transition from these two principles, which were initially considered together, to the understanding that nature is separate and dependent on causality. The principle of retribution, which reflects the absolute will of God and is thought to be governed by it, is saved from God as a result of the fact that the fact is separated from value. Because punishment is a hypothetical norm. The sentence "If you kill a man, you will be punished" requires killing as a condition and the criminal to be imputed in order for the result to take place. If it is treated as a law of nature subordinated to the absolute will of God, its violation should never be possible. However, as it is known, punishment comes to the fore with a violation. When we ask why Kelsen cares about this, the primary answer is to purify the law, but it has a secondary reason. As long as the existence of the norm depends on the fact and a transcendent authority, there is no difference between the falling of the apple from the tree and committing a crime.

As it can be seen, Kelsen puts forward all of his views on retribution independently of ethics and even content, contrary to the common trend. He dealt with it formally, emphasizing the normative character of the retribution principle. Thus, he stated that it is dependent on a system and that, contrary to causality, it needs another norm that will make it effective and valid. Since all of this reasoning is based on the principle of retribution, this study is not about Kelsen and his theory of law, as stated at the beginning, but on a principle of punishment. Kelsen's reasoning on this principle remains in the background and is hardly even mentioned, mainly because of his pure legal theory. This article has been prepared both because it is a rare name that looks at the principle of retribution so differently and in order to add its related work to the Turkish Kelsen literature. The result that emerges is that this principle, which is seen as the basic principle of the operating of the universe, is not included in the field of facts and tells us what should do in terms of its structure. When this requirement is not execute we are punished and this is the result of its normativity.

Atf: Turğut, F. (2023). Türkiye’de sosyolojinin inşasında siyasetin belirleyiciliği: Kuruluş dönemi üzerine bir değerlendirme. *İctimaiyat. Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), ss. 255-277.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:
09 / 04 / 2022

Kabul / Accepted
04 / 05 / 2022

Türkiye’de Sosyolojinin İnşasında Siyasetin Belirleyiciliği: Kuruluş Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme¹

Determination of Politics in the Construction of Sociology in Turkey: An Evaluation on the Establishment Period

Faruk TURĞUT^a

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1101068](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1101068)

ÖZ	ABSTRACT
<p>Bu çalışmada, Türkiye’de sosyolojinin bir bilim olarak kuruluşunun ilk dönemine odaklanılmıştır. Batı Avrupa’da modern bir bilimsel disiplin olarak on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan sosyolojinin Osmanlı Devleti’ne intikal ettirilmesi sürecindeki sosyal arka plan üzerinde durulmuştur. Özellikle devletin/toplumun içerisinde bulunduğu iç ve dış siyasal ortamın sosyolojinin biçimlenişi, gelişimi ve kurumsallaşması üzerindeki belirleyiciliği tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı bağlamda, siyasetin etkisinden bağımsız olarak değerlendirilemeyecek olan Batılılaşma ve pozitivismin etkisi de tartışmaya açılmıştır. Dönemin hem iktidarının hem de aydınlarının benimsediği Batılılaşma reformların yönünü ve amacını belirlemiştir. Pozitivizm ise programın bilimsel zemini ve yöntemini belirlemiştir. Toplumsal alanın hemen her boyutunda hâkim olan bu iki paradigma sosyolojinin inşasında da temel karakteristik olmuştur. Bu çalışmada, Osmanlı’nın son döneminden başlayarak 1940 yılına kadar devam eden süreç değerlendirilmiştir. Siyasetin, sosyolojinin kuruluşundaki belirleyiciliği dönem içerisinde gerçekleştirilen sosyolojik çalışmalar üzerinden analiz edilmiştir. Özellikle iki kurucu isim olan Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp’in çalışmaları üzerine odaklanılmıştır. Yukarıda odağa alınan konuların neticesinde, Türkiye’de sosyoloji yeni bir bilim olarak inşa edilirken siyasete koşullu bir şekilde varlık kazandığı tespit edilmiştir.</p>	<p>This study focuses on the first period of the establishment of sociology as a science in Turkey. The social background of the transition of sociology, which emerged in the nineteenth century as a modern scientific discipline in Western Europe, to the Ottoman Empire is emphasized. In particular, it has been tried to determine the decisiveness of the internal and external political environment in which the state/society is located on the formation, development and institutionalization of sociology. In the same context, the influence of Westernization and positivism, which cannot be evaluated independently of the influence of politics, has also been opened to discussion. Westernization, which was adopted by both the government and the intellectuals of the period, determined the direction and purpose of the reforms. Positivism, on the other hand, determined the scientific ground and method of the program. These two paradigms, which dominate almost every aspect of the social field, have also been the main characteristic in the construction of sociology. In this study, the process starting from the last period of the Ottoman Empire and continuing until 1940 was evaluated. The decisiveness of politics in the establishment of sociology has been analyzed through sociological studies carried out during the period. Particular attention was paid to the work of two founding names, Prince Sabahattin and Ziya Gökalp. As a result, it has been determined that while sociology is being built as a new science in Turkey, it has become a conditional presence in politics.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Türk Sosyolojisi, Batılılaşma, Pozitivizm, Prens Sabahaddin, Ziya Gökalp</p>	<p>Keywords</p> <p>Turkish Sociology, Westernization, Positivism, Prens Sabahaddin, Ziya Gökalp</p>

¹ Bu çalışma, 13.07.2021 tarihinde Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında tamamlanan “Türk Sosyolojisinin Disiplinel İnşası: Aktörler, Dönemler ve Temalar” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. fturgut@outlook.com
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Bilimsel hüviyetini, Aydınlanma felsefesinin bilim alanındaki yansımalarıyla edindiği iddia edilen sosyoloji, toplumsal yaşamda gerçekleşen ekonomik, siyasal, kültürel dönüşümlerin bileşkesinde şekillenen modern toplumun bilimi olarak kabul görmüştür. Farklı ülkelerde ve toplumlarda beslendiği felsefi kaynağın çeşitlenmesine bağlı olarak, farklı sosyoloji anlayışları ortaya çıkmıştır. Henüz yeni bir bilim olması nedeniyle belirgin kurallarının ve sınırlarının bulunmamasının yanı sıra sosyolojinin sürekli değişim halindeki toplumsal gerçeklik karşısında yeniden tavır alması, farklı toplumlarda ve dönemlerde farklı sosyoloji anlayışlarının gelişmesine neden olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde, kurulduğu günden bu yana belirli kırılmalar yaşayan sosyoloji içerisinde farklı yaklaşımlar, bakışlar, kuramlar, yöntemler gelişmiştir.

Modernliğin farklı coğrafyalara yayılmasıyla, sosyoloji de farklı ülkelerde yer edinmiş, kökleşmiştir. Sosyolojinin Türkiye'ye intikali, Osmanlı Devleti'nin moderniteyle yüzleşmeye başladığı dönemde başlamıştır. Avrupa'da sosyoloji, toplumların uzun yıllardır tecrübe ettiği bir dizi gelişmenin neticesinde, özgül şartlarda şekillenmiştir. Buna karşın ülkemizde sosyoloji bilimine siyasal kaygıların giderilmesi adına ilgi duyulmuştur. 18. yy başlarından itibaren, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler karşısında sürekli gerilemesi ve yeniden kurulmakta olan dünya siyasetindeki tesirinin görece azalması, mevcut duruma çare arayışlarına kapı aralamıştır. Osmanlı Devleti'ndeki aydınların sosyoloji ile tanışması ve bir çözüm yolu olarak ülkede faaliyet göstermesi bu arayış sürecinde gerçekleşmiştir. Henüz genç bir bilim olan sosyoloji ülkemizde pek çok Avrupa devletine kıyasla erken bir dönemde kökleşmiş, kurumsallaşmıştır.

Türkiye'de sosyoloji, ülkenin sosyal ve siyasal koşulları içerisinde kimliğini bulmuş ve kendine özgün bir şekilde 'yapı'laşmıştır. Farklı dinamiklerin, gelişmelerin ilişkiselliğinde somutluk kazanan bu yapıyı, sadece sosyologlar ve çalışmaları üzerinden açıklamaya çalışmak yetersiz kalmaktadır. Söz konusu aktörleri ve çalışmalarını değerlendirirken ait oldukları sosyal atmosferi göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu iddiaya istinaden, çalışmanın konusu Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarının biçimlenmesinde siyasetin ve döneme hâkim olan bilimsel anlayışın etkisi olarak sınırlandırılmıştır. Her iki olgu da sosyolojik faaliyetlerin, yönelimlerin, çalışmaların belirginleşmesinde temel tayin edici güç olmuştur. Bilimsel bir disiplin olarak inşa edilirken siyaset ile yakından ilişkili olan sosyoloji biliminin içerisinde sistemleştiği toplumun siyasi koşullarının bir ürünü olduğu bilinmektedir. Dahili ve haricide meydana gelen siyasal gelişmeler, sosyologlardan ülkedeki bilimsel atmosferin yapısına varana dek etkili olmuştur. Bilimsel paradigma ise icra edilen sosyolojinin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik temellerini sunmanın yanı sıra çalışılacak konuların belirlenmesinde ve yürütülen tartışmaların anlamlandırılmasında belirleyici konumdadır.

Çalışma belirli sınırlılıklar içerisinde gerçekleştirilmiştir. Dönemsel olarak değerlendirilme yapılırken, 1940 yılına kadar devam eden süreç sosyolojinin Türkiye'ye intikal etmeye başladığı dönemden başlatılmıştır. Fakat başlangıç noktası olarak kesin bir tarih veya zaman aralığı saptamaktan kaçınılmıştır. Sosyolojinin başlangıcını her ne kadar ilk bölümün kurulması, ilk eserin yayımlanması gibi belirli tarihlere kayıtlamak mümkün olsa da çalışmanın yöneldiği amaca ulaşabilmesi için olası tarihlerden önceki süreci olabildiğince bütünlüklü ve bağlantılı olarak ele almak uygun görünmektedir. Tarihsel süreçteki kısıtlamanın yanı sıra sosyoloji evreninin değerlendirilmesinde de bazı sınırlamalar bulunmaktadır. Döneme yönelik değerlendirilmeler yapılırken genelin bilgisine ulaşılabilmesi için bazı olaylara, gelişmelere, oluşumlara öncelik verilmiştir. Özellikle sosyoloji evreni üzerinde belirleyici olan dinamikler sosyoloji üzerinde gösterdiği etki ve birbirleriyle kurduğu diyalog bağlamında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, dönem içerisindeki siyasi gelişmeler ele alınırken, kronolojik ve detaylı bir siyasi tarih okuması

yapmaktan kaçınılmış; yerine sosyolojik muhayyile üzerinde tesir eden gelişmeler üzerinde durulmuştur.

2. Siyasal Ortam: Değişen Dengeler Değişen Siyaset

Günümüz dünyasının anlaşılmasında on sekizinci yüzyıl üzerinde ehemmiyetle durulması gereken zaman dilimidir. Bunun nedeni insanı ve toplumsal yaşamı o güne değin eşi görülmemiş ölçüde derinden etkileyen gelişmelerin tecrübe edilmiş olmasıdır. On dördüncü yüzyıldan beri süre gelen bilimsel ve kültürel alandaki gelişmelerin sonucu olarak cereyan eden, başta Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi gelmek üzere pek çok mühim kırılma bu dönemde meydana gelmiştir. Her ne kadar söz konusu gelişmeler Avrupa'da yaşanmış olsa da etkileri itibariyle Avrupa'yı aşmış, dünya geneline tesir etmiştir. Özellikle Avrupa'da teknoloji ve üretim alanında sergilenen ilerleme ve dönüşümler, yeni kapitalist dünya düzeninin kurulmasına neden olmuştur. Mevcut uluslararası ilişkiler, dengelerin değişmesiyle birlikte Avrupa'nın dünyanın geri kalanı karşısında üstünlük sağlayacağı biçimde şekillenmiştir.

On yedinci yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın her alanda üstünlüğü, ayrıca kuzeyde Rus devletinin doğuşu, kuvvetler dengesini Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine bozmuş ve imparatorluğu dengeyi düzeltmek üzere çare ve yollar aramaya zorlamıştır. Batı'nın ekonomik, teknolojik ve askeri bakımdan kudreti arttığı sırada Osmanlı idare sistemi, özellikle ordu bozulmaya başlamıştır (Karpas, 2010: 92). İdare ve ordu sistemindeki bozulmanın bir sonucu olarak, on sekizinci yüzyılın başında imzalanan Karlofça ve Pasarofça Anlaşmaları, zaten kötüye giden sürecin kırılma noktası olmuştur. Askeri alandaki yenilgilerin karşılığı, önemli miktarda toprak kaybı ve Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın aleyhine hazırladıkları ağır içerikleri olan barış anlaşmaları olmuştur. Eş zamanlı olarak dünyadaki yeni üretim sistemi ve diğer gelişmelerle bütünleşememenin neden olduğu geri kalmışlık ile yüzleşilmiştir. Devlet yönetiminin ve bürokrat kesimin o güne değin Batı'ya karşı takındığı umursamazlık ve üstünlük duygusu sarsılmıştır. Batı'ya ve yenilik hareketlerine karşı bakış açısı değişmiştir. "Bu zamandır ki çoktan beri eski Osmanlı örgütlerini diriltmek yolunda giden ıslahat fikri yerine Batı yöntemlerini alma yönüne çevrili ıslahat fikirleri filizlenmeye başlamıştır" (Berkes, 2012: 42). Devletin ve kurumlarının içinde bulunduğu durumdan çıkış yolu olarak, önceki uğraşlardan farklı bir şekilde, mevcut yapılarda Batı'daki gelişmelerin takip edilerek iyileştirilmesi, yenileştirilmesi fikri öne çıkmıştır. Ortaylı (2009: 38), öncesinde de sıkıntıların aşılması için atılan adımlardan, düşünsel kaynaklardan bahsetmektedir. On altıncı yüzyılda Lütfü Paşa, Gelibolulu Mustafa Ali ve daha sonra on yedinci yüzyılda Koçi Bey, Kâtip Çelebi gibi Osmanlı düşünürleri İbn-i Halduncu bir çöküş teorisi takip ederek, Osmanlı'ya özgü bir düzelmeyi mümkün görmüşlerdir. Fakat bu düşüncelerin önemli bir ayırım noktası, henüz dışa, bilhassa Batı'ya açık olmamasıdır.

On sekizinci yüzyılın daha başlarında yaşanan gelişmeler gerek iç gerekse dış siyasette Osmanlı'nın kendi ve yeni şekillenen dünyadaki durumu üzerine düşünmesine sebep olmuştur. Berkes, dönem düşünürlerinin karşılaştığı sorunları temelde iki gruba ayırmıştır: Birincisi, imparatorluğun düşmesindeki başlıca nedenler nelerdir? İkincisi ise bu düşüşü önlemenin çaresi ne olabilir (2017: 166)? Çünkü süreç sonunda artık yeni değer sistemleriyle bina edilen kurumlar, uygulamalar ve en mühimi zihniyet temelinde şekillenen medeniyetin ürettikleriyle devletin yarışamayacağı aşikâr olmuştur. Avrupa'nın eski zamanının geride kaldığı, artık yeni bir çerçeveye dahil olduğu, kendini ve dünyayı kendi tarihinde gerçekleştirdiği bir kopuştan yola çıkarak düşündüğü anlaşılmıştır (Bozarlan, 2015: 114). Avrupa ile ilk düzenli temaslar bu minvalde gerçekleşmiş, ilk daimî elçiler gönderilmiştir. Böylelikle Avrupa'nın kaydettiği ilerlemeler yakından takip edilmek istenmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren zaman zaman geçici temsilciler gönderilmekle birlikte, söz konusu motivasyonlarla Batı'ya duyulan merakın sonucu 1721'de (Yirmisekiz) Mehmet Çelebi Paris'e elçilik vazifesiyle gönderilmiştir. Mehmet Çelebi iki devlet arasında mevcut bulunan çeşitli siyasi konuların çözümü için gitmişse de asıl görevi, 'kaleleri ve imalathaneleri ziyaret etmek, medeniyet ve eğitim imkanlarını derinlemesine incelemek ve uygulanabilecekler konusunda bir rapor hazırlamak'tır (Solnon, 2020: 380-381). Sefir her ne kadar Batı'da yaşanan fikri ve bilhassa teknik değişimi gözlemlemiş ve aktarmışsa da Osmanlı yönetici sınıfına tam manasıyla kabul ettirememiştir. "Bu seyahatin başlıca neticesi, Lale Devri'nde matbaanın memlekete sokulması olmuştur" (Karpaz, 2010: 93). İcat edildiğinden beri Batı'nın kat ettiği ilerlemede önemli bir görev gören matbaa, Osmanlıya getirildiğinde muhalefetle karşılaşmışsa da "dine ilişkin kitaplar haricinde Türkçe kitap basılmasına icazet veren fetvanın yayımlanması" (Solnon, 2020: 386) ile açılmıştır. Karşılaştığı muhalefet karşısında dahi önemli işler yapmasına rağmen, matbaa asıl önemini ilerleyen yıllarda kazanacaktır. İmparatorluk dâhilinde entelektüel bir kesimin yetişmesinde ve bu entelektüellerin içerisinde bulunacağı fikir cereyanlarının şekillenmesinde, halka arz edilmesinde başat rol gösterecektir.

Osmanlı düşünürlerinin çare aradığı sorunlar karşılığını 'Batılılaşma'da bulmuş, ilk Batılılaşma girişimleri de ifade edilen süreçte icra edilmiştir. Buna göre Batı medeniyetinin ortaya koyduğu yenilikler ve yöntemler hangi dinamikler üzerinde geliştiği anlaşılmeden sadece doğrudan alınarak gerçekleştirilebilecek, uygulanabilecek birer hizmet ve ürün olarak görülmüştür. Başka bir ifadeyle, düşünsel ya da zihniyet arka planı üzerinde durulmaksızın somut çıktılarının aktarılması yoluna gidilmiştir. "Her toplumun, ilke olarak en hayati gördüğü eksiklikleri kapatmak üzere harekete geçmesinden dolayı" (Koçak, 2009: 73) ilk etki askeri alanda görülmüş, ilk yenilik girişimleri bu alanda gerçekleştirilmiştir. Böylelikle devletin bir süredir geri kalmasının temel nedeni olarak görülen ve ivedilikle çözüme kavuşturulmak istenen askeri yenilenme sağlanmış olacaktır. Diğer taraftan ise toplumsal kurumların, yapıların ve örgütlenmelerin eklektik olmasıyla gerek toprak yönetimi gerek ekonomik düzeltilmeler kaydedilerek toplumun refah bütünlüğü sağlanacaktır.

"Batı'nın askerî kuruluşlarından örnek alma çabaları I. Mahmut (1730-1754), I. Abdülhamit (1774-1789) ve özellikle III. Selim zamanında (1789-1807) hızlanmış fakat geleneksel Osmanlı kültürünün tepkisi ve geçimleri tehlikeye girenlerin birleşen akımlarıyla bir daha sekteye uğratılmıştır" (Mardin, 2013a: 11). Buna karşılık III. Selim Osmanlı'nın Batılılaşması sürecinde diğer padişahlardan ayrı bir yere sahiptir. Selefleri gibi ordunun yeniden yapılandırılması için Avrupa'dan deneyimli danışman ve komutanlar getirmekle yetinmemiştir. Ordunun yenilenmesi merkezi amaç olmakla birlikte, yeni bir düzen kurma maksadıyla geniş boyutlara ulaşan reform çalışmaları tasarlamıştır. Yüzlerce İngiliz, İsveçli, Avusturyalı ve özellikle de Fransız teknik danışman, eğitimci ve mühendise başvurmuştur. Sultan onları sadece Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) için çalışmaya davet etmiştir. Kurulan orduya çeşitli alanlarda subaylar yetiştirmek üzere, Mühandishane-i Berri-i Hümayun açılmıştır. Bu okulda çok geçmeden zengin bir kütüphane de kurulmuştur. Fransızca kitaplardan seçilen, özellikle askerlik sanatına ve matematiğe ilişkin birçok Batı eseri bu kütüphanede yer almıştır. Yine aynı zaman içerisinde Tersane Tıbbiyesi eklenmiştir. Bu mektep için de yine Avrupa'dan getirtilen tıp eserleri hızla tercüme ettirilmiştir (Solnon, 2020: 402-403). Nizam-ı Cedit kapsamında açılan okulların burada ehemmiyetle üzerinde durulmasının nedeni, ordunun Batılılaşmasındaki rolünden ziyade ileride gerçekleşecek olan siyasi, entelektüel ve ideolojik gelişmelere etkisidir. Söz konusu okullar Batılı fikirlerin akışına imkân sağlamıştır. Eğitim dilinin Fransızca olması, öğretmenlerin, komutanların Avrupa'dan gelmiş olması ve kütüphanelerdeki halihazırda bulundurulmuş matbu eserler düşünsel alandaki tüm yeni gelişmelerin kurumlardaki

öğrenciler tarafından takip edilmesini, benimsenmesini sağlamıştır. Esasen bu dönem daha sonra Osmanlı'da 'Aydınlanma'yı sağlayacak, tüm entelektüel zümreye hâkim olacak zihniyetin yeşermeye başladığı dönemdir. Bu dönemde ki 'modern' haliyle aktarılan bilgiler, akli merkeze alan Aydınlanmacı zihniyet yerleşmeye başlamıştır.

III. Selim'in Yeniçeriler tarafından tahttan indirilmesinden sonra, sultan olan II. Mahmut'un (1808-1839) bağlandığı reform siyaseti Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasında en göze çarpan ayrılıkları giderme amacına yönelmiştir. Orduda başlayan ilk reformlar az çok kök salınca, bunları başka alanlarda reformlarla tamamlayıp güçlendirmek üzere teşebbüslere girişilmiştir. 1838 yılında Sultan II. Mahmut mevcut Osmanlı kurumlarının yanı sıra Batılı örnekte askeri, idari ve adli üç meclis kurmuştur: Böylece, bir taraftan reformları ordunun dışındaki alanlara yaymak fikri, diğer taraftan Batılı devletlerin imparatorluğun Hıristiyan ahalisine eşitlik ve teminat verilmesi yolundaki ısrarları, siyasi reforma zemin hazırlamıştır. Bu reform 1839 yılında Tanzimat hareketi olarak meydana çıkmıştır (Karpat, 2010: 96). Hem Osmanlı tarihinde hem de sonrasında kurulacak Cumhuriyet tarihinde önemli bir kırılmaya işaret eden Tanzimat döneminde gerçekleştirilen reformlar siyasi alanla sınırlı kalmamış eğitim, hukuk, iktisat, kültür, edebiyat, gündelik yaşam gibi toplumsal hayatın bütün alanlarına yayılmıştır. Bu haliyle Tanzimat Fermanı kendinden sonra yaşanan kapsamlı dönüşümün anlaşılmasında kendisine referans verilecek başlangıç noktasını temsil etmektedir.

İmparatorluk içerisindeki dönüşüme temellendirilmesi, Ferman'ın tamamen ülke içi şartların nihayetinde meydana çıktığını ima etmemelidir. Aksine "Tanzimat'ın reform politikaları hiçbir zaman halkın isteğine dayanmamıştır. Başlı çeken bürokratlar gerekli gördükleri ya da bu bürokratlar büyük devletlerin temsilcilerince harekete geçmeye zorlanmış oldukları için, bu reformları Osmanlı toplumuna zorla kabul ettirmişlerdir" (Zürcher, 2014: 107). İmparatorluğun içinde bulunduğu zor durumdan bir çıkış yolu olarak tasarlanan Tanzimat Fermanı iç siyaset açısından olumsuz yönde beklenmedik gelişmelere sebep olmuş, farklılıkların günden güne belirginleştiği kültürel unsurlar üzerinde beklenen etkiyi göstermemiştir. Dış ilişkilerde ise zaten bir süredir zayıflamakta olan konumu, kendisine rahatlıkla erişilebilir gözüyle bakan Avrupalı devletlerle olan ticari ve siyasi ilişkiler aleyhine olacak şekilde genişlemiştir. Mardin'in aktardığı üzere, bu yıllarda Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticari ilişkilerin daha fazla genişlemesi, misyonerlik faaliyetlerindeki artış, imparatorluğun Hıristiyan tebaasına Aydınlanma döneminin seküler fikirlerinin etkisi, aynı insanlarda milli ve siyasi şuurun yükselişi, Avrupalı büyük güçlerin imparatorluktaki Hıristiyanları himayeye yönelik ilgilerinin artması gibi hususların her biri, 1839 Fermanı'nda taahhüt olunan eşitlikle münasebeti bulunan farklı bir problem ortaya çıkarmıştır (2013b: 22). Başka bir ifadeyle Tanzimat Dönemi modernitenin Avrupa'da meydana getirdiği değişim ile Osmanlı'nın yüzleşmesi olmuştur. Bir yandan modernitenin siyasi alandaki yansıması olan ulus-devlet mantığı Osmanlı bünyesindeki farklı etnik grupları etkisi altına almış ve sürece Avrupalı devletlerin müdahalesine imkân vermiştir. Diğer yandan ise yeni üretim sistemi ve sermayeye dayalı kapitalist düzen, devletlerarası ekonomik ilişkilerde Osmanlı'yı dışa açık bir konuma getirmiştir. Gerek etnik gruplar üzerinden gerekse bu dönemde imzalanan ticari anlaşmalarla Osmanlı menfaatlerinin aksine uygulamalar yürürlüğe girmiştir.

Yaşanan gelişmelerle birlikte devletin gittikçe zorlaşan durumu karşısında muhalif tepkiler de gecikmemiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi yapılan yenilikler halkın talepleriyle şekillenmiş değildi, dahası istenen sonuçlara da ulaşamamıştı. Bu yüzden halk uygulamalardan rahatsızlık duymaktaydı. Diğer tepkiler ise bürokrasinin ve aydın çevresinin kendi içerisinde gelmekteydi. "III. Selim'le başlayan ve Tanzimat Fermanı ile devam eden Batılılaşma politikaları ve reform hareketleri çerçevesinde gerek Batılı tarzda açılan yeni okullardan mezun olanlar gerekse

Avrupa'ya eğitime gönderilen aydın sınıf, Batı'nın bilimi ve teknolojisini tek kurtuluş reçetesi olarak görmüşler ve bu yeni bilimi Osmanlı'ya taşımışlardır. Bu durum, yönetici seçkinler ve yeni entelektüel sınıflar arasında fikir ayrışmaları ve çatışmalarına da yol açmıştır” (Koyuncu, 2014: 65). Batılılaşmayı amaçlayan reformların ülkeyi düzene sokacak tek yol olduğu fikri tüm muhalif grupların ortak paydasıdır. Lakin asıl tartışma ve fikir ayrılığı ne tür reformların hangi alanlarda yapılması, var olan düzen içerisindeki hangi yapının değiştirilmesi veyahut ortadan kaldırılması noktasında ortaya çıkmaktadır ki bu fikri ayrılık bundan sonra, Cumhuriyet Dönemi de dahil Türk siyasi ve düşünsel alanında merkezi olacaktır.

Eleştirel fikirler arasında ilk sistemli, örgütsel muhalif hareket Yeni Osmanlılar adıyla kurulmuştur. Yeni Osmanlılar Mustafa Fazıl Bey, Ziya Bey ve Namık Kemal'in başta geldiği bir grup tarafından 1867'de, Paris'te kurulmuştur (Mardin, 2013b: 55). Grubun amacı Osmanlı İmparatorluğu'nda bir "meclis-i meşveret" in kurulmasını sağlayarak siyasî iktidarın paylaşılmasını kurumlaştırmak, bir kuvvetler ayırımı sağlamaktı (Mardin, 1989: 30). Buna göre Yeni Osmanlılar, yapılacak reformların sadece bilim alanında, teknik alanında sınırlı kalmasının çözüm üretmeyeceğini, daha ötesinde Batı'daki gelişmenin arkasındaki zihniyete dikkat çekmiştir. Bu minvalde reformların öncelikle siyasi alanda yerine getirilmesini dile getirmişlerdir. Önemli açılımlara vesile olan cemiyet çok geçmeden II. Abdülhamit tarafından dağıtılarak sürgüne gönderilmiştir.

İstanbul'dan sürgüne gönderilen veya kaçanların toplanma yeri Paris'tir. Paris siyasetin, topluma ve devlete dönük düşüncelerin, özellikle sosyolojimizin şekillenmesi bakımından önemli bir merkezi teşkil etmekte, bu sebeple de üzerinde durulmayı hak etmektedir. Görüleceği üzere Türk sosyolojisinin başlangıcında yurt dışı ile kurulan temasların büyük çoğunluğu Paris'te gerçekleşmiştir. Sadece Fransız sosyolojisiyle değil, Prens Sabahattin örneğinde olduğu gibi, Avrupa'daki diğer ülkelerde gelişen sosyoloji anlayışları ve temsilcileriyle de Paris'te tanışılmıştır. Sosyolojik ve siyasi fikirler ülkemize buradan ithal edilmiştir. Mısırlı yazar Muhammed el-Mavaylihi'den aktarılan "herkesin bir vatanı vardır; Paris ise herkesin ikinci vatanıdır" (Bozarslan, 2015: 178) sözü günün şartlarında Paris'in entelektüel çekiciliğini ve dönem itibarıyla bu merkezin sadece Osmanlılara has olmadığını göstermektedir. Mardin (1989: 34)'in aktardığına göre, devrin entelektüelleri gerek Ahmet Rıza gibi memurlar çeşitli amaçlarla Paris'e gidip geri dönmemiş, gerek daha önce Namık Kemal'in yaptığı gibi hürriyetçi hareketin yahut savunduğu fikirlerin selametini Avrupa'ya kaçırmakta görenler Paris'e gitmişlerdir. Orada örgütlenmişler, kongreler düzenlemişler, çıkardıkları gazete ve dergilerle fikirlerinin yayılmasına, aktarılmasına imkân bulmuşlardır.

Yeni Osmanlılar dağıtılıp, sürgün edilmesine rağmen fikirleri etkisini korumuştur. Kendilerinden sonra kurulmuş ve Osmanlı'nın son dönemindeki Batılılaşma hareketleriyle özdeşleşmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk nüvesini oluşturmuştur. Cemiyet mensupları Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlıların eserlerinden beslenmişlerdir. Tunaya, "cemiyetin ilk olarak 1889'da, İstanbul'da, Osmanlı'nın çöküşünü ve istibdadını durdurmak isteyen Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından kurulduğunu, ülke içinde ve dışında şubeler kurma ve örgütlenme yoluna gidildiğini" (1988: 19-20) kaydetmiştir. Ülke dışında çok sayıda şube olmasına rağmen başında Ahmet Rıza'nın bulunduğu Paris şubesi merkez gibi çalışmıştır. Lakin cemiyet bütünlüğünü uzun süre koruyamamıştır. İlk önemli ayrışma Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin arasında yaşanmış, bu ayrışma iki ayrı cemiyetin kurulmasına dek gitmiştir. Bir diğer fikir ayrılığı ise 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmeden sonra yaşanmıştır. Selanik merkezli bu cemiyet İttihat ve Terakki ile farklı bir noktada durmaktadır. O kadar ki, Aydın (2009a) bu cemiyetle birleşmeden önceki ve sonraki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni iki farklı zihniyet olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmeye göre, ikinci cemiyet yöntem, ideoloji, toplumsal taban

ve oluşum koşulları bakımından ilkinden ayrılmaktadır: İlk olarak ikinci cemiyetin kurucularının büyük çoğunluğu ordu mensubudur. Birinci cemiyet anayasal düzende Osmanlılık fikrini savunurken, ikincisinin ideolojisi Türk milliyetçiliğidir. Birinci cemiyet fikri donanımını Fransız ve Anglosakson düşüncesinden alırken, ikincisi Alman düşünce ve devlet anlayışının etkisi altında kalmıştır.

Yaşanan fikri ayrılıklar sosyolojinin başlangıç evresindeki çeşitliliğin de anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Şöyle ki “her siyasi ekip, eğilim gösterdiği siyasal anlayışın sözcülüğünü yapan bir sosyoloji ekolünün görüşlerini ülkeye taşımıştır. O tarihten bugüne Türk sosyolojisi, ağırlıklı olarak Fransa’dan, Almanya’dan, İngiltere’den aktarılan sosyoloji yaklaşımlarına, ekollerine bağımlı olmuş, bu kaynakların öne sürdüğü görüşlerin savunuculuğu eşliğinde sosyoloji yapmıştır” (Kaçmazoğlu, 2015: 31). Bilhassa İttihat ve Terakki’nin kendi içerisinde gözlemlenen çeşitlilik, Türk sosyolojisinin genel karakteristik özelliklerinden biri olan sosyoloji-siyaset ilişkisini açık etmektedir. Sosyolojinin siyasetle yakın ilişki kurması, siyasetin paralelinde şekillenmesi Türkiye’ye özgü bir durum değildir. Sosyolojinin zaten ontolojik olarak siyasi gerekçelerle ortaya çıktığı, halen ülkelerin kendi menfaatlerine yönelik kullanıldığı herkesin malumudur. Bugün dahi sosyolojinin kendisini gerçekleştirebilmesi için siyaset ile olan ilişkisi sadece ülkemizde değil genel olarak sorgulanmaktadır. Lakin sosyoloji-siyaset ilişkisinin Türkiye’ye özgü olan boyutu bunların ötesinde yatmaktadır: Ülkece belirlenmiş bir amaç uğruna iç ve dış siyasette aktif kullanılmak yerine, sosyoloji daha çok dış gelişmelere bağımlı şekilde gelişmiştir. Kaçmazoğlu (2015: 32)’nin yerinde tespitiyle, Türkiye’nin dış politikasında hangi ülke etkili ise onun bilim paradigması, kendisine güçlü bir iktidar alanı bulmakta, diğer büyük devletlerde geçerli olan bilim anlayışları da temsilciler bulmaktadır. Bu olgu bize Türkiye’de bilimin ve dolayısıyla sosyolojinin dışarıdaki siyasal gelişmelere büyük ölçüde bağımlı olduğunu ve bu bağımlılığın siyasal-“bilimsel” boyutları ile Türkiye’ye yansımalarını kanıtlamaktadır.

Sosyolojinin başlangıç evresine tekabül eden İttihat ve Terakki döneminde sosyolojinin hedefi toplumsal gerçekliği analiz etmek değildir. Daha ziyade sosyoloji, yıkılmakta olan devleti, düzeni kurtaracak bir siyaset arayışının temsilidir. Bu sebeple dönemin sosyoloji fikirleri de siyasal içeriklidir. İttihat ve Terakki mensubu aydınların yüksek düzeyde düşünce üretememelerinin bir yönünü bu durum izah etmektedir. Kısıtlı zaman ve mekânda ivedi çözüm arayışı her türlü düşünce üretimini siyaset yönelimli kılmakta, derinlikli ya da yüksek düzeyde bir düşünce üretimini ötelemektedir (Sucu, 2016: 275). Her ne kadar dışarıdan ithal edilmeye çalışılan siyasal ve sosyolojik fikirler çok da derinlemesine sorgulanmaksızın gelmişse de bu düşünceleri sadece getiren ekiplerin siyasal çıkarlarıyla açıklamak mümkün değildir. Yapılan tercihler şüphesiz belirli dış ilişki ağını gerektirmektedir. Fakat daha önemlisi temsil edilen siyasi bakış açısı ve gerçeklikle olan ilintisidir. Başka bir ifadeyle, hâkim olan fikirlerin siyasal koşullarda ve toplumsal yaşam içerisinde bir karşılığının bulunmasıdır. Bunun en önemli göstergesi de yine Batı’dan ülkeye aktarılmaya çalışılan sosyalizm, Marksizm gibi düşünce sistemlerinin pek karşılık bulamamış olmasıdır. Buna karşın Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin’in savunduğu toplumsal düzenin muhafazasını önceleyen düşünceler öne çıkmış, hatta uzun yıllar sosyolojimize hâkim iki paradigmayı oluşturmuştur.

Tanzimat sonrası dönemde sergilenen yoğun çabalara rağmen, yirminci yüzyıl başlarına gelindiğinde yapılan reformlardan arzulanan yönde sonuçlar elde edilememiştir. İttihat ve Terakki mensupları siyasal alanda “kendilerinden önceki nesillerin ideali olan “ittihad-ı anasır” (etnik unsurların birliği) fikrinin yerine, önce ümmetçiliği, daha sonra ise Türk milliyetçiliğini yerleştirmişlerdir” (Zürcher, 2005: 64). Avrupa devletlerinin teşebbüsleri ve milliyetçilik hareketlerinin neticesinde Osmanlı Devleti büyük ölçüde toprak kaybına uğramıştır. Kurtuluş

Savaşı ile nihayete eren büyük kayıplardan sonra siyasi alanda da değişimler gözlenmiştir. Siyasette benimsenen milliyetçilik kapsamındaki stratejik girişimler ideolojik ve kuramsal dayanaklarını, toplumsal birimler arasında çatışmanın olmadığı ve toplumsal bütünlüğü bireye önceleyen sosyolojik sistemde bulmuştur. Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu bu sistem Durkheimcı toplumsal dayanışmayı merkeze alan sosyolojide temellense de Aydın'ın (2009b) tespitine göre, İttihat ve Terakki'nin son döneminde büyük etkiye sahip Alman düşüncesinin etkilerini de taşımaktadır.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türkiye kesin olarak siyasi tercihini ortaya koymuş ve artık farklı arayışlara kapıyı kapatmıştır. Sosyoloji yeni dönemle birlikte devletin ihtiyaçlarını önceler bir misyon edinmiştir: Devletin yeni siyasi tercihini ve bununla birlikte yapılacak olan inkılapları halka ulaştırmak, tanıtmak ve meşrulaştırmak (Sucu, 2016: 272). Başka bir deyişle sosyolojinin yeni misyonu cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte belirlenen ideallerle, tercihlerle yeni bir toplumun inşa edilmesidir. "Böylece toplumsal mühendislik ve içtimai tabip alışkanlıkları kurumsallaştırılmış ve sosyolojik bilgi araçsallaştırılmıştır. Toplumun özellikleri, yaşanan süreçlere vermiş olduğu tepkiler ve deneyimleri önemsenmemiştir. Sosyal bilim gerek devleti gerekse toplumsal güç ve yapıları onları hasta bırakan özelliklerinden kurtarma çabası olarak icra edilmiştir" (Bulut, 2014: 5). Siyasal süreç ve beklentiler, esasen sosyolojinin kuruluş evresinde Batı'dan aktarılan teorilerin, kavramların, isimlerin izahını da sunmaktadır. İki kurucu sosyolog Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in fikirlerinde baştan beri, edebiyat, ekonomi, terbiye, ahlak, eğitim gibi alanlara yönelik kaleme aldıkları eserleri incelendiğinde bu inşacılık göze çarpmaktadır.

Tek uluslu bir ülkesel devlete geçiş manasına da gelen bu süreçte Karpat'a göre kendine has bir yol izlenmiştir. Osmanlı unsurları Avrupa'daki benzerlerinden belirgin bir şekilde farklı bir ulus-devlet yaratmıştır. En önemli farklardan biri, içindeki Osmanlı-Müslüman unsurlar arasından çıkan entelektüel elitlerin, bu unsurları edebiyat, eğitim ve basın aracılığıyla, siyasi elit tarafından ülkenin otantik tarihsel milli kimliği olarak lanse edilen etnik Türk kimliğine dönüştürmekte oynadıkları roldür (2009: 18). İnşa edilmek istenen Türk kimliğine temellenmekle birlikte, gücünü rasyonellik ve bilimsellikten alan Batılı birey ve Batılı toplum tipidir. Yeni oluşumun başat karakteristikleri edebiyat eserlerinin biçim ve içeriğinde, eğitim sisteminin kurumsallaşmasında ve müfredatında yansımalarını bulmuştur.

Yeniden inşa süreci içerisinde dönüşüm genişleyerek devam etmiştir. "1930'lar halkçılığın, köylülüğün yüceltildiği; milliyetçiliğe romantik, duygusal ve öz açısından kökler arandığı, bu doğrultuda yeni kurumların, tezlerin oluşturulduğu yıllardır. Halkçılıkla devrimlere ve yeni rejime meşruiyet kazandırılırken, fiili girişimlerle köylü ve kentli kitlelerin zihniyet dünyasında değişimler gerçekleştirilerek rejimin tanımladığı vatandaşlar oluşturulmaya çalışılmıştır" (Kaçmazoğlu, 2012: 19). Modern vatandaşa ulaşmanın yanında toplumun yapısal olarak dönüşümünü sağlamak amacıyla toplumsal yapının farklı birimlerine yönelik uygulamalar icra edilmeye çalışılmıştır. Sarf edilen bu çabalar sosyolojide de karşılık bulmuştur. Siyasal alandaki bu dönüşüm sosyolojinin gelişiminin, örgütlenişinin, işleyişinin ve yönelimlerinin biçimlenişini üzerinde belirleyici olmuştur.

3. Döneme Hâkim Paradigma: Batılılaşma ve Pozitivizm

On sekizinci yüzyılın başlangıcı, Osmanlı Devleti için yeni bir devrin habercisi olmuştur. Askeri ve siyasi nedenlerle o zamana değin dış dünyaya kapalı olan kapılar aralanmıştır. Dönemin en önemli gücü olarak Osmanlı Devleti, kayda değer görmediği Batı'da olup bitenleri gözlemlene ihtiyacı duymuş, ardından bu doğrultuda dönüşüm çabalarına girmiştir. Askeriyede başlayan dönüşüm kademeli şekilde eğitim, idare, hukuk gibi toplumsal alanlara yayılmıştır. Tanzimat sonrası, özellikle II. Abdülhamit döneminde, ilişkiler hem daha yoğun bir hal almış hem de Batı'da yaşanmakta olan

modern zihniyet ve düşünce yapısı daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmıştır. Devletin içerisinde bulunduğu duruma çözümlü amaçlayan sultan ile sultana muhalif bürokrat, aydın ve askeri seçkinlerin düşünce ve çalışmalarında “Batılılaşma” temel hedef olmuştur. Buna göre, askeriye edebiyata, eğitimden toplumun gündelik pratiklerine kadar toplumsal yaşamın bütün alanları Batılı, yani Avrupa’ya ait düşünce ve değerlere göre düzenlenecek, Batılı birey-Batılı toplum hüviyeti kazandırılacaktır.

Uygulanacak Batılılaşma ile bir taraftan kendi bünyesindeki aksaklıklar giderilerek toplumun güçlenmesi sağlanacak, diğer taraftan da kurulan yeni dünya düzeninde Osmanlı eski güçlü konumuna kavuşmuş olacaktır. Sezer, süreci ‘Batılılaşma’ olarak tanımlamıştır. Buna göre sorunlarımız kendimizden kaynaklanmamış, dünya içindeki yeni denge ve ilişkilerde belirlemiştir (1991a: 4). Kurulmakta olan yeni dünya siyasetinin, ekonomisinin Osmanlı’nın gerilemesinde tesiri fevkalade olmakla birlikte kendi içerisinde, bilhassa yönetim ve eğitimde, on altıncı yüzyıl sonrasında bozulmalar olduğu bilinmektedir. Söz konusu iç ve dış faktörler birbirini beslemiştir. Konumuz itibarıyla en önemli göstergeler Avrupa’da meydana gelen, devrimleri yaşatacak bilimsel gelişmelerden haberi olunmasıdır. Kuruluşundan beri işleyen ilmi eğitimin dışı kapanması ve felsefe, tabii ilimler, yüksek matematik gibi derslerin müfredattan çıkarılması dünyadan kopuk, kendi içerisinde de gittikçe sığılan fikri ortamla sonuçlanmıştır (Adivar, 1982). Başka bir ifadeyle, Osmanlı düşünce geleneğinde toplumsal ve siyasal yaşamdakine paralel bir gelişme çizgisi, süreklilik sağlanamamıştır. Oysa bilinmektedir ki “bir sosyal düzenin sürekliliği, ona eşlik edecek güçlü bir fikir ortamına bağlıdır” (Aydın, 1990: 182).

Tecrübe edilen bu olumsuzluklar on dokuzuncu yüzyılda yaşanacak Batılılaşma hareketinin niteliği ve kapsamı hususunda mühim tesirler göstermiştir. Dünyadaki yeni gelişmeler çerçevesinde Osmanlı’yı konumlandırmanın yanı sıra kendi içerisinde de toplumsal yapıya hitap edecek, denk düşecek bir sosyal ve siyasal düşünce geleneğinin ortaya koyulamaması, Batılı okullarda eğitim almış ya da Batı’yı gözlemlene imkânı bulmuş dönemin aydınlarının kendi entelektüel geleneklerini reddetmesine neden olmuştur. Bu sebeple Batılılaşma sürecinde dışarıdan getirilen fikirler radikal bir şekilde tatbik edilmiştir.

Türk sosyolojisinin kuruluş aşamasına denk gelen bu dönemde entelektüel, siyasal ve sosyolojik eğilimlerin merkezinde bulunan iki paradigma “Batılılaşma” ve “pozitivizm”dir. Batılılaşma entelektüel, askeri, siyasi bütün çabaların amacını tayin etmiştir. Devleti içinde bulunduğu durumdan çıkaracak tek yol artık Batılılaşmadan geçmektedir. Tanzimat döneminde gerçekleştirilmeye çalışılan ve belli kurumları içeren ölçülü Batılılaşma, daha sonraları İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidarıyla birlikte topyekûn Batılılaşmaya evrilmiş, toplumsal yapının kökten değişimini hedefleyen düşüncelere ulaşmıştır. “Radikal bir program olarak Batılılaşmanın temel öncülü olan, Batı’nın tümüyle bir model olarak benimsenebileceği ve dolayısıyla Batılılaşmanın topyekûn bir biçimde gerçekleştirilebileceği fikri, Batı’nın Hristiyanlığın ve onun kültürel geleneklerinin dünyası olarak değil, prensip olarak evrenselleştirilebilir bir ilkedden, yani akıldan hareketle kavranmasını gerektirir. Böylelikle Batı ile aynı geçmişi paylaşmayan, aynı kültürel geleneklerden gelmeyen toplumların da benzer bir siyasal ve sosyal düzeni tesis edebileceğini ileri sürmek mümkün hale gelmektedir” (Toker ve Tekin, 2009: 83). Benimsenen programın bilimsel zeminini, icrasının ise yöntemini bir diğer merkezi paradigma olan “pozitivizm” sunmuştur. Pozitivizm dönemin bilim anlayışını teşkil etmekteyse de esasen amaç belirlenen Batılılaşmanın nasıl, ne şekilde yapılacağına metodolojisini, gerçekleşmesi ümit edilen değişimlere de meşruiyet zeminini sunmasında işlev kazanmıştır. Bu iki kavram sosyolojinin bundan sonraki serüveninde baskın olacak eğilimlerini, içeriğini, bakışını ve hatta kurumsallaşmasını da tayin etmiştir. Bu

düşünceler, en kapsamlı örneklerini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mensubu ve Türk sosyolojisinin kurucuları Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'in fikirlerinde bulmuştur.

Pozitivizm Avrupa'da Orta Çağ'dan beri süre gelen bilim alanındaki gelişmelerin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Gökberk'e göre, yeni keşfedilen bilim ilkeleri ve yöntemleri yavaş yavaş bütün doğa alanlarına uygulanmıştır. Doğa karşısında insanın sağladığı üstünlük dünya ve hayat görüşü üzerinde etkili olmuştur. Artık doğanın bütün alanları pozitif bilimlerce işlendiği için, bundan böyle insanın dünya ve hayat görüşünde ancak pozitif bilimlerin bilip doğruladığı tasarımları kullanmanın zamanı geldi denmiştir (2007: 412). Daha açık bir ifadeyle, toplumsal yaşamın da tıpkı doğada olduğu gibi akıl ile kavranabilecek evrensel yasalara tabi bir düzen içerisinde olduğu fikri hâkim olmuştur. Toplum, insan öznesinden, onun duygularından, yapıp etmelerinden, inançlarından ve değerlerinden soyutlanmış bir gerçeklik alanı olarak tasarlanmıştır. Aktör insandan yalıtıldığı haliyle, bir toplumdaki edinilecek bilginin de evrensel şekilde geçerliliği savunulmuştur.

Pozitivizmin on dokuzuncu yüzyılda çıkmasını sadece bilimsel ön gerekliliklerin mevcut olmasıyla açıklamak yetersiz kalmaktadır. Bir bilgi sisteminin sosyal ve siyasal alanda karşılık bulabilmesi, içinde şekillendiği toplumsal sisteme uygunluğunu da gerektirmektedir. Pozitivizmin şekillenmesinin Avrupa'nın toplumsal şartları ile de yakından ilintisi bulunmaktadır. Söz konusu dönemde Avrupa kendi içerisinde moderniteyle yüzleşmenin yanı sıra dış ilişkilerde de yeni elde ettiği üstün konumu geliştirme ve muhafaza etme derdindedir. Kaçmazoğlu'na göre sosyolojinin de aralarında bulunduğu psikoloji, antropoloji gibi pozitivist çerçevede inşa edilen yeni sosyal bilimler vasıtasıyla Batı kendi iç sorunlarından, çatışmalarından kaynaklanan karmaşayı çözümlenecek, sorunları açıklayacak, amaçlanan yeni düzeni bilimsel bir düzlemde daha sağlam inşa edecek, bununla birlikte, ele geçirdiği dünya egemenliğinin de oluşum kanunlarını anlayıp çözümlenerek olayların işleyişini açıklayacak kuralları ortaya çıkaracaktır (2001: 13-14). Doğadan ayrı bulunan toplumsal alana, kültürel dünyaya ait var olduğu kabul edilen yasaların bulunması, toplumların istenilen yönde şekillendirilmesini mümkün kılacaktır. Böylelikle tarihin işleyişine, geleceğe de yön tayin edilecek, hakimiyet kurulacaktır.

Batı'da toplumsal çalkantılara son vermek, devrimleri nihayete erdirmek amacıyla 'nizam ve terakki' ilkesiyle ortaya çıkan pozitivizm, ülkemizde ise Avrupa emperyalizmine karşı imparatorluğun direncini artıracak bir reçete olarak görülmüştür. Batı'da sağlam felsefi ve epistemolojik temellere dayanan pozitivizm, bizde epistemolojik yönüyle değil daha ziyade siyasal boyutuyla dikkat çekmiş, felsefi sorgulama ve anlamının yerini alan politik-ideolojik saiklerle ithal edilip içselleştirilmeye çalışılmıştır (Kabakçı, 2008: 41). Esasen Batı'da yeniden şekillenen zihniyetin ürünü olan pozitivizm, arka plandaki dayanaklarından mahrum olarak imparatorluğu kurtarmak gibi pratiğe dönük bir siyaset için araçsallaştırılmıştır.

Abdülhamit dönemi aydınlarının pozitivizme olan ilgisini açılan Batı tarzı okullarda verilen güçlü teorik bilgiye indirgemek yeterli değildir. Daha da önemlisi, kısıtlı zamanda büyük hedefleri gerçekleştirme çabasındaki aydınların, pozitivizmin uygulama sahası olan Batı medeniyetini yerinde gözlemlene imkanına sahip olmasıdır. Işın'ın ifadesiyle, "Batı'nın kent düzeni ve temsil ettiği gelenek karşıtı kültür, Osmanlı aydınlarının gözlem alanına girmekle, hem modern uygarlık anlayışının rasyonel ölçütlerini hem de bu rasyonelliğin ardındaki pozitif bilim düşüncesini ön plana çıkarmıştır" (1985: 352). Yirmisekiz Çelebi Mehmet'ten beri görev üzere giden devlet memurlarının aktardıkları ve sonraları çeşitli vesilelerle uzun süre Avrupa'da yaşamak zorunda kalan aydınların gözlemledikleri yeni modern zihniyetin somut tezahürleri, kurulmak istenen yeni nizam düşüncesinin şekil almasında büyük etki etmiştir. Batı'daki modern yaşam biçimi örnek kabul edilmiştir. Toplumun somut koşullarından hareket etmeden, dışarıdan ithal yoluyla gerçekleştirilmek istenen değişim için tepeden belirlenen kuralların halk tabanında uygulanmasını

salık veren bir yöntem ve siyaset izlenmiştir. Bu yüzden ki Özlem'in (2009: 458-59) de belirttiği üzere, aydın kesim İngiltere, İtalya ve Almanya'dakinden önemli farklılıklar gösteren Fransız pozitivismi benimsemişlerdir. Pozitivism burada kendi özgün koşulları içerisinde şekillenmiştir. Kurucusu olan Auguste Comte'un pozitif bilimi, Fransız Devrimi'nin sloganlarının yaşama geçirilmesinde yol göstericidir: toplum teorisinde holistik/bütünlükçü ve siyaset teorisinde merkezîyetçi, laisist, üsttencidir. Comte'un sosyolojisi ve özellikle pozitif siyaset sistemi, bu aydınların temel başvuru kaynakları olmuştur.

Cumhuriyete kadar gelen dönemde bir çözüm arayışı için araçsallaştırılan sosyoloji ve pozitivism, cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte artık çözümün tatbiki için kullanılmıştır. Daha açık ifade edilirse, öncesinde sosyoloji hedeflenen Batılılaşmanın nasıl, hangi yoldan gerçekleştirilmesi gerektiğinin anlaşılması için seferber edilmiştir ve pozitivist-otoriter bir yönetim ideolojisinde karar kılınmıştır. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte tercihini yapan iktidar tarafından yeni yönetim ideolojisinin icrası için görevlendirilmiştir. Lakin yeni süreç içerisinde sosyolojinin o güne kadar sahip olduğu önemini muhafaza ettiğini söylemek pek mümkün değildir.

Pozitivist-otoriter ideolojinin egemenliğinde, "siyaset, toplum üzerinde uygulanan ve belli bir sosyal düzeni imal etmeye ve denetlemeye yarayan bir 'sosyal teknik' olarak kavranmıştır. Bu ideoloji Cumhuriyetin Tek Parti Dönemine damgasını vurmuştur" (Toker ve Tekin, 2009: 84). Tıpkı Avrupa'daki gibi ülkemizin modernleşme sürecindeki çelişki dikkat çekicidir. Her ne kadar insanların rasyonel olmaları, aklını kullanmaları, kendilerini bunları yapmaktan aciz bırakan geleneksel sınırlardan kurtulmaları salık verilmesine rağmen, insan özgürlüğü yeni sınırlarla bastırılmıştır. Toplumun düzeni ve devletin daimiliği söz konusu olduğunda insan aklı teferruattan sayılmıştır. Başka bir açıdan modern düzen ve temsilcisi devletin, insanların keyfiyetine bırakılamayacak kadar hayati olduğuna inanılmıştır. Yukarıdan aşağıya doğru, azınlığın çoğunluk adına hüküm verdiği bir yönetim şekli ne yeni iktidar için ne de yönetilen toplum için yabancı bir olgu değildir. Belge'ye (2012: 723) göre Osmanlı'dan beri süre gelen otoriter alışkanlıklar pozitivist yönetimin temelinde bulunmaktadır. Az sayıda 'iyi bilen' kişinin bütün toplum için düşünüp karar vermesi klasik, alışılmış modelle fazla çelişmemektedir.

Yeni kurulan devletin yönetim şeklinin cumhuriyet olmasını, esasen Tanzimat'tan beri yoğunlaşarak süre gelen Batılılaşma fikrinin ve daha mühimi pozitivist evrenselci aklın bir neticesi olarak görmek mümkündür. Toplumu edilgen kılan bu anlayışa göre uygulanması elzem gelen doğru tektir, bu doğru da evrensel akılca ortaya çıkarılmıştır. Bundan sonra yapılması gereken bu doğrunun tüm iradelerin üzerinde konumlanan devlet iradesi tarafından yürürlüğe konulmasıdır. Özlem (1999: 21)'in kaydettiği üzere, modern cumhuriyet rasyonaliteye dayalı bir hâkimiyet ve toplumsal organizasyon düşüncesine dayanır. Rasyonel düşünen 'yurttaş' olarak bireyi; rasyonel, irrasyonel, duygusal, geleneksel, değersel tüm yönleriyle insanın önüne koyduğu veya insanın tüm bu yönlerinin oluşturduğu bütünlükten onun belli bir yönünü (rasyonalite) ayırıp tüm öbür yönlerini bu yönün despotizmine maruz bıraktığı için, dışlamacı ve indirgemecidir. Cumhuriyetçilik, özneyi rasyonel yoldan yeniden inşa edilmesi gereken bir nesneye indirger. Ve işte tam da bu nedenle, modern cumhuriyet, Aydınlanmacı/pozitivist akılcılığa dayanan bir ulusalcı ahlâk ve ideolojiyi içerir, hatta kendisi bizzat bir ahlâk ve ideoloji olarak görünür.

Toplumun böylesi radikal biçimde tepeden değiştirilmeye çalışıldığı ortamda bir meşruiyet krizi kaçınılmaz olmuştur. Bilindiği üzere modern devlet felsefesinin başlangıcından itibaren meşruiyet, tartışmalarda önemli bir yer edinmiştir. Meşruiyet, toplum adına toplumu yönetme gücünü elinde bulunduran iktidara, kararlarına, eylemlerine karşı halkın rıza göstermesidir. İktidar halkın rızasını kazanabilmek, halkı ortak bir zeminde birleştirebilmek için yapıp ettiklerini çeşitli gerekçelere dayandırmak zorundadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, "cumhuriyetle birlikte uygulamaya

konan topyekûn Batılılaşma programı ikili bir meşruiyet krizi ile maluldür. Bir yandan eski meşruiyet kaynağı olan geleneği saf dışı bırakmak istemekte, geleneğe karşı akılı, sürekliliğe karşı kopuşu tercih etmekte; diğer yandan ise söz konusu 'akıl' kavramını pozitivist bir temelde yorumladığından, modern Batı felsefi-siyasi düşüncesi içinde ortaya konan 'doğal hukuk' veya 'halk egemenliği' gibi yeni bir meşruiyet temeline dayanmamaktadır" (Toker ve Tekin, 2009: 84). Modern zihniyette yeri olmayan ve terkedilmek istenen geçmişin izlerini taşıyan din ve gelenek gibi rıza alanlarının terk edilmesi, 'bilimsellik'in referans alınmasıyla sonuçlanmıştır. Bundan sonra yapılacak her türlü icraatın gerekçesi ve meşruiyeti bilimsellikten sağlanmıştır. Bu pozitivist meşruiyetin iktidar için bir diğer kazanımı da toplumun önceden kestirilebilir, denetlenebilir ve planlanabilir hale getirilmesidir.

Cumhuriyetin ilanının ardından iktidar; modern birey, modern toplum ve her bir detayıyla modern bir yaşantı kurmaya girişmiştir. Yukarıdan alınan kararları halk tabanında yaygınlaştırmak için geniş çapta uygulamalar getirmiştir. Yapılan inkılapların, hazırlanan kanunların yanı sıra özellikle 1930'lu yıllarda eğitim, dil, tarih, edebiyat, sosyoloji, antropoloji gibi alanlar modernliği tesis etmek veya modernleşmeye engel unsurları bertaraf etmek için seferber edilmiştir.

4. Siyasetin Odağında Gelişen Sosyoloji

Sosyoloji diğer pek çok sosyal bilim disiplini gibi on dokuzuncu yüzyılda modern Aydınlanma felsefesinin çeşitlenmesiyle gelişmiştir. Evvelinde felsefenin dâhilinde toplum üzerine düşünme geleneği bulunmaktaysa da modern, müstakil bir bilim dalı olması moderniteyle birliktedir. Geleneksel düşünüş, algılayış, kavrayış ile bağlarını kopararak varlık kazanmıştır. Merkezinde, "Toplumlar, kendilerini parçalama eğilimi taşıyan ekonomik ve toplumsal güçlerle yüz yüze gelince, nasıl bir arada kalırlar?" (Merriman, 2018: 871) sorusunun olduğu yeni bir düşünce sistemi olarak inşa edilmiştir. Dönemi karakterize eden akıl ve ampirik araştırma yoluyla evrenin kavranabileceği ve denetlenebileceği inancından güç alarak toplumsal dünyada karşı karşıya kalınan karmaşıklıkları, düzensizlikleri gidermek ve toplumsal birliği sağlamak vazifesiyle nitelik kazanmıştır. Fizik, biyoloji gibi doğa bilimlerinde kaydedilen başarılarından dolayı aynı yöntemlerin kullanılarak sosyolojinin kendisinden beklenen vazifeyi ifa edeceği düşünülmüştür. Tıpkı -söz konusu dönemin bilim anlayışı içerisinde- doğa bilimlerinde keşfedilen ve genel-geçerliği kabul edilen gözlenebilir, ölçülebilir, kesin doğa yasaları gibi toplumların da yasalarının var olduğu ve bu yasaların keşfedilmesiyle toplumsal çalkantıların, kaos ortamının sona ereceği kabul edilmiştir. Sosyolojinin kimliği, kapsamı, sınırları, yöntemi mevzubahis toplumsal ortam ve bilimsel anlayış içerisinde belirlenmiştir.

Ülkemizde sosyolojinin gelişmesi Avrupa'dakinden farklı bir çizgiye sahiptir. Avrupa'da sosyoloji, kendi toplumsal yaşamındaki devinimler, çelişkiler ile yüzyılları kapsayan düşünce birikiminin neticesidir. Dönem itibarıyla dini, ekonomik ve bilhassa güçlenen siyasi iktidar karşısında huzursuz, kaos içerisinde, düzene ve bütünlüğe kavuşturulmayı bekleyen toplum için çözüm aramıştır. Aksine ülkemizde ise sosyoloji "İmparatorluğun çözülmeye yüz tuttuğu, büyük siyasi güçlüklerle karşı karşıya geldiği bir dönemde gelmiş ve siyasi çözüm arayışlarının bir ifadesi, vasıtası olmuştur. Başka bir deyişle sosyolojiye ilginin asıl saikini 'devletin kurtarılması' çabaları oluşturmuştur" (Özcan, 2015: 488). Öncelikli amaç, kurulan yeni dünyadaki denge ve ilişkiler ile bunların imparatorluğun iç siyasetine yansıyan problemleri çözüme kavuşturmaktır. Batı'da toplumun sorunlarına çözüm sağlamak için ortaya çıkan sosyoloji, ülkemizde devletin, siyasetin sorunlarına çözüm üretmek amacıyla uygulanmıştır. Bu sebeple özellikle kuruluş aşamasında siyaset Türk sosyolojisinin temel belirleyeni olmuştur. Kuruluş aşamasında sosyoloji gerek yeni düzenin belirlenmesi gerek bu düzenin toplumsal zeminde tesis edilmesi adına siyaset tarafından

araçsallaştırılmıştır. Siyasal olanın toplumsal yapının geri kalanında belirleyici olduğu bu süreçte, sosyolojiye 'kurtarıcı' ve 'kurucu' rolü yüklenmiştir (Yelken, 2014).

Türkiye'de sosyoloji disiplininin teşekkülü, on dokuzuncu asrın son yıllarına denk gelmektedir. Avrupa'da bulunan Jön Türklere mensup entelektüeller hem düşüncelerini takip ettikleri hem de doğrudan ilişki kurdukları sosyoloji çevrelerinin eserlerini tercüme etmiş veya yorumlamışlardır. Sosyolojiyi yeni, modern bir bilim olarak Türk düşüncesine tanıştırmışlardır. Bu noktada, Jön Türklerden önce, yaptıkları çalışmalarla henüz yeni bir bilim olan sosyolojiye ülke içerisinde meşruiyet kazandıracak fikri zemini oluşturan, bu nitelikleriyle sosyolojinin öncüleri addedilebilecek isimleri de zikretmek gerekmektedir. Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi, Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Şuayib ve Ahmet Rıza'nın aralarında bulunduğu isimler gerek Batılı fikirlerin, bilimsel düşüncelerin ülkede yayılmasında gerekse sosyolojinin nesnesi olan modern toplum tasavvurunun şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Sosyolojinin üzerine inşa olacağı düşünsel zemini hazırlamışlardır. Hatırlanacağı üzere Batı'da sosyoloji birdenbire, Auguste Comte'un çabalarıyla kurulmuş değildir. Antik Yunandan başlayarak yüzyıllardır süre gelen bir felsefe, siyaset ve toplumsal düşünce geleneğinin üzerine inşa edilmiştir. Türk düşünce dünyasında da siyasal ve toplumsal yaşam üzerine oluşmuş bir düşünce geleneği yok değildir. Batı'dakine benzer olarak, istendiği takdirde Batılılaşma öncesi Osmanlı düşüncesinde önemli isimlerle karşılaşmak mümkündür. Bu bağlamda Fındıkoğlu, daha eski dönemlerde yaşamış Farabi, Kaşgarlı Mahmut ve Yusuf Has Hacib'in yanı sıra Osmanlı dönemi tarihçilerine sosyal meseleleri merkeze alan çalışmalarına dikkat çekmektedir (1958: 139-140). İbn Haldun'un etkisini taşıyan Kâtip Çelebi, Naima gibi düşünürler sadece tarihi kayıt altına almamış, aynı zamanda toplumsal sorunlar üzerinde de durmuşlardır. Toplumların tarihi süreçte ne tür yasalar çerçevesinde yol aldığı, nasıl oluştuğu, geliştiği ve yok olduğu sorusunun merakını ve kaygısını taşımışlardır. İçerisinde yaşadıkları toplumların geleceklerini öngörmek için tarihi yasallığı araştırmışlardır (Fazlıoğlu, 2015: 192-193).

Köklü bir geçmişi ihtiva eden düşünce geleneği ile sosyolojinin ülkemizdeki teşekkülü bir arada düşünüldüğü takdirde bir husus dikkat çekmektedir: bağlantısızlık. Sosyolojimizin geçmiş düşünce birikimiyle arasındaki bu bağlantısızlık, üzerinde durulmadığı takdirde 'sosyoloji yeni ortaya çıkmış, modern, rasyonel bir bilimdir' şeklinde mantıklı bir açıklamaya kavuşturulmaktadır. Oysa irdelenirse Avrupa'da sosyoloji disiplin olarak yeni olmasına karşın ontolojisi, epistemolojisi, metodolojisi yılları kapsayan süreçte inşa edilmiştir. "Sosyoloji Türk düşüncesine ise toplum ve toplum olayları üzerinde geleneksel düşünme biçimlerinden oldukça farklı bir düşünme ve kavrayış biçimi, yeni bir bilgi sistemi getirmiştir. Türkiye'de sosyoloji, aydınların zihniyet ve tasavvur dünyasını dönüştürerek, geleneksel algıların tahribi pahasına benimsenmiştir" (Özcan, 2010: 95). Her ne kadar bugünden geriye bakıldığında yapılan eleştirilerin geçerliği tartışılmaz olsa da dönemin şartları içerisinde, Osmanlı düşüncesinin devletin sorunlarına çözüm üretmede yetersiz kaldığı göz önüne alınmalıdır. Modern, Batılı, kurtarıcı olan sosyoloji, Osmanlı'nın mevcut durumundan sorumlu tutulan geleneksel düşünce dünyasına karşı konumlandırılarak var edilmiştir. Süreci Batılılaşmanın doğal sonucu olarak vurgulayan Sucu'ya (2018: 97) göre, kendi düşünce geleneğimizden yola çıkılarak bir Türk sosyolojisi üretilmemiştir. Dönemin koşulları Batı'da hazır bir şekilde sistemleştirilmiş sosyolojiyi aktarmayı gerektirmiştir.

Batılılaşma yolunda geleneksel düşünce dünyamızla koyulan mesafe, sosyolojinin tesis edilmesinden günümüze dek devam eden esaslı bir sorunu beraberinde getirmiştir. Toplumsal gerçeklik ile bu gerçekliği analiz edecek, nesne kabul edecek, Batı'dan aktardığımız sosyoloji arasında uyumsuzluklar doğmaktadır. Sosyoloji çatısı altında edindiğimiz Batılı görme, düşünme, anlamlandırma eylemlerimiz gerçekliği tam manasıyla kavrayamamaktadır. Söz konusu

uyuşmazlığın ülkemize has bir durum olmadığını belirtmek gerekmektedir. Pek çok Batı dışı toplumda genelde sosyal bilimler, özelde ise sosyoloji benzer durumu tecrübe etmiştir. Avrupa düşüncesinin evrenselliğini eleştirel şekilde değerlendiren Chakrabarty, siyasal moderniteyi tartışırken, Avrupa'nın düşünsel ve teolojik geleneklerinin köklerine uzanan kategori ve kavramlara başvurmadan düşünülemediğini belirtmektedir. Bütün bu kavramların Avrupa düşüncesinin ve tarihinin içerisinde anlam kazandığını ifade etmektedir (2012: 36-37). Chakrabarty'nin siyasal modernite için belirttiği yerli, topluma özgü içeriklere sahip kavram ve kategorilerin yerine Batılı, modern olanların ikame edilmesini esasen modernitenin her boyutuna genelleştirmek mümkündür. En basit haliyle sosyolojinin bilimi olduğu 'toplum' kavramı dahi Batılı standartlarda oluşturulmuş ve evrenselleştirilmiş modern bir inşadır (Çiğdem, 2013). Her toplumda var olan toplumsal kurumların, kategorilerin ve kavramların içlerinin Batılı fikirlerle doldurulması yahut yeni kavramların sorgulanmaksızın aktarılması, sosyoloji üretimini Batı'da üretildiği haliyle ülke şartlarına tatbik edilmesiyle sınırlandırmıştır.

Geçmişle bağların koparılmak istenmesine rağmen hem toplum hem de toplum içerisinde şekillenen zihniyetin etkileri sosyolojinin gelişiminde tesir göstermiştir. Özcan'ın kaydettiğine göre, başlangıç evresinde Le Play-Demolins çizgisi (Science Sociale okulu), Auguste Comte-Emile Durkheim çizgisi, Herbert Spencer kaynaklı organizmacı-biyolojik sosyoloji yaklaşımı ve Gustave Le Bon kaynaklı sosyal psikoloji yaklaşımı ülkemizde temsil edilmiştir (2015: 493). Ancak sadece Le Play ve Durkheim çizgisi etkili olabilmiştir. Ülkede hâkim bilim anlayışı olan pozitivismle ilintileri, bu güçlü etkiyi açıklamakta tek başına yeterli görünmemektedir. Sezer'e göre, sorunları toplum olarak çözmek ve bunu devlet aracılığıyla gerçekleştirmek Türk düşüncesinin temel özelliğidir (1991b: 10). Bu özellik, düşünürlerin sosyolojiye yönelişinde, sosyoloji içerisindeki seçiciliklerinde belirleyici olmuştur. Devlet ile toplumun birlikteliği daha en baştan sosyolojinin siyaset ile yakından ilişkili olmasını, başka bir ifadeyle karşı karşıya olunan sorunların toplum ve siyaset düzeyinde çözümlenmesini açıklamaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğü takdirde Prens Sabahaddin'in ve Ziya Gökalp'in takipçisi oldukları sosyoloji ekollerinin kazandıkları mevki anlaşılabilir.

Ülkemizde sosyoloji Prens Sabahaddin'in çabalarıyla ilk defa sistematik şekilde temsil edilmiştir. Sosyolojinin yapılan kısmi çeviriler ve bunlar üzerine yapılan yorumlamalardan inşa edildiği erken dönemde, Sabahaddin'in düşünceleri yeni bir boyut kazandırmıştır. Bugün, sosyolojisine kaynaklık eden temel çalışmaları (2013) 1908 sonrasına ait olmasına karşın, düşüncelerinin daha önce şekillendiğini belirtmek gerekmektedir. 1902 yılında yapılan Birinci Jön Türk Kongresi'nde fikirlerini beyan ettiği bilinmektedir. Bu kongrenin sosyoloji açısından ehemmiyeti, Osmanlı'nın içinde bulunduğu duruma ilk kez bilimsel, sistemli ve sosyolojik bir çözüm önerisi getirilmiş olmasıdır. Diğer önemli husus ise Sabahaddin'in sosyolojik fikirlerinin, bundan sonra Türk düşünündeki konumunu tayin edecek olan siyasal ayrışmanın bu kongrede ortaya çıkmasıdır. Genel itibarıyla Ziya Gökalp ile karşıtlık içerisinde değerlendirilen Sabahaddin, esasen ilk kez Ahmet Rıza ile karşı karşıya gelmiştir. Fakat buradaki farklılaşma temelde siyasal fikirler üzerinden gerçekleşmiştir. Ahmet Rıza her ne kadar sosyoloji, bilhassa Auguste Comte'un pozitivismiyle ilgilenmiş olsa bile düşüncelerinde siyasal ağırlık kazanmış, dönemin diğer sosyoloji girişimlerinin ötesine geçememiştir. Oysa daha sonra aynı siyasal çizgiden gelen Ziya Gökalp, siyasal görüşlerini çevreleyecek sosyolojik bir sistem inşa etmiştir. Bu sebeple Sabahaddin ile birlikte Türk sosyolojisinde iki muhalif eğilim olarak konumlandırılmıştır.

1899'da ülkeden ayrılan Prens Sabahaddin, gittiği Fransa'da ilim çevrelerini yakından takip etmiştir. Küçük yaştan itibaren aldığı eğitimlerle kimya, fizik, biyoloji, astronomi gibi müspet ilimler alanında dikkate değer başarı kaydetmiştir. Bilime olan ilgisi, Sabahaddin'in toplumsal ve siyasal alana yönelik yaklaşımında kuvvetli tesir göstermiştir. Avrupa'ya gider gitmez, Osmanlı Devleti'ni

siyasal ve toplumsal olarak yıpratıcı afetleri inceleyecek, teşhis edecek bir ilim arayışında olmuştur. Bu maksatla, çeşitli sosyoloji akımlarını takip etmiştir (Ege, 1977: 35). Bu arayışı sırasında Le Play ve öğrencilerinden müteşekkil “Science Sociale” ekolünü keşfetmiş ve ekolün önde gelen isimleriyle dostluk geliştirmiştir. Müspet ilimlere son derece hâkim Sabahaddin’in aradığı ilmi, o dönemde Le Play ekolünün düşüncesinde bulması pek doğaldır. Zira bu ekolün mensupları çalışmalarını dönemin egemen pozitivist bilim anlayışı içerisinde ortaya koymuştur.

Siyasi kimliğinin getirdiği dezavantajlara rağmen Prens Sabahaddin’in ülkeden ayrılacağı 1924’e kadar benimsediği ilmin ülkede tatbik edilmesi için çalışmalarına devam etmiştir (Ege, 1977: 449-451). Türk sosyolojisinde, sosyal yapı araştırmalarını hâkim anlayışa karşı güçlü bir alternatif olmasını sağlamıştır. Yapı araştırmalarında kullanılacak yöntemi işaret etmenin yanı sıra ilgiyi toplumun sosyal yönüne toplamıştır ve bu sosyalliğin keşfinde metod ve tekniklerin gerekliliğini teorik düzeyde tartışmanın ötesinde somut şekilde göstermiştir. İdealleştirdiği araştırma programını Sabahaddin’in kendisi tatbik edememiştir, ancak beraber çalıştığı ve sonrasında yetişen araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmeye gayret gösterilmiştir.

Tanzimat Dönemi’nden itibaren hürriyet, meşrutiyet gibi Batı’dan ithal edilen, soyut olguların uygulandığı takdirde ülke sorunlarının çözülmesini sağlayacağı düşünülmüştür. Ne var ki gelinen noktada Batı’nın gerçekliği altında ezilen bu kavramların toplum ve devlet nezdinde istenen değişimi sağlamadığı ortaya çıkmıştır. Farklı alanlarda, çözüm sunacak kısmi değişimlerin ötesinde bütüncül dönüşümü sağlayacak kapsamlı bir program ihtiyacı anlaşılmıştır. Bu bağlamda, Prens Sabahaddin ile birlikte ülkede temsil edilen sosyoloji akımlarının arasında fikirleri gelişme imkânı bulan diğer isim Ziya Gökalp’tir.

Ziya Gökalp’in sosyoloji anlayışı, Prens Sabahaddin’de olduğu gibi dönemin siyasal kaygılarında temellendirilmiş; pozitivist entelektüel ve siyasal alanda ideolojiye varan hâkimiyeti içerisinde şekillenmiştir. Benzerliklere rağmen şu farklılık hemen dikkat çekecektir: Sabahaddin ülke sorunlarının çözümü için uygun bir bilim aramıştır ve Science Social’de karar kılmıştır. Oysa Gökalp, bilimi, fikirlerinin gerçekleştirilmesinde kullanmıştır. Ergun’un (1983: 2161) da belirttiği üzere, Türkiye ile ilgili siyasi düşüncesi, ideolojisi bilimsel gerçekten önce gelmiştir. Siyasetteki eylemini bir kuramda temellendirmek için eylemine elverişli bir kuram benimsemiştir. Başka bir deyişle, bu kuramı siyasi fikirlerinin sistemleştirilmesinde yarayan bir araç gibi kullanmıştır.

Ziya Gökalp için sosyoloji, toplumsal olayların tabii olduğu kanunları araştıran bir ilimdir (Mermutlu, 1995: 121)². Sosyal bilimleri doğa bilimlerine koşut olarak temellendiren pozitivist anlayışa uygun şekilde Gökalp, daha baştan sosyolojinin ve sosyolojiye konu olacak gerçeklik alanının sınırlarını belirlemeye koyulmuştur. Geçmişin bilimsellikten uzak bilgi anlayışının aksine, Gökalp’e göre sosyoloji diğer pozitif bilimler gibi öncelikle toplumsal hadiseleri neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele almayı amaç edinmelidir. Her hadisenin toplum içerisinde yerine getirdiği işlevi tespit etmelidir (2018: 29). Böylelikle sosyoloji toplumun geçirmekte olduğu süreci açıklayabilecek bilgiye ulaşacaktır. Her hadisenin nedeninin, işlevinin ve neden olduğu sonuçların tespit edilmesi toplumun işleyişinde aksaklığa neden olacak veya zarar verecek hadiselerin anlaşılmasının yanı sıra toplumun geleceğinin de kestirilmesini sağlayacaktır. Açıktır ki edinilen genel bilgi toplumun gidişatını etkileyecek olumsuz gelişmelere müdahale etmeyi mümkün kılacaktır. Toplumların genel-geçer yasalarının olduğu pozitivist kabulüne dayanan anlayışla, aynı süreçten geçen toplumların tecrübesi sosyolojiye bu süreçte yardımcı olacaktır.

² Bu eser aslında Ziya Gökalp’in Darülfünun’da ders verdiği döneme ait ve Hamid Sa’di Bey tarafından 1329 (miladi 1913/1914) senesinde yayınlanan ders notlarıdır. Bedri Mermutlu’nun çalışması (1995) içerisinde yer verilmiştir.

Ziya Gökalp'in pozitivizmin gölgesinde şekillendirdiği sosyolojisi amacı, nesnesi, bilimselliği hususunda Prens Sabahaddin'in görüşleriyle benzerlikler sunmaktadır. Lakin Gökalp'in düşünce sistematığının daha derinlikli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Yukarıda teorik olarak ele alınan sosyoloji anlayışının, toplumun tetkikinde nasıl icra edileceğini 'Milli İctimaiyat'³ adlı yazısında etraflıca izah etmiştir. "Gökalp'in milli sosyoloji anlayışında; bir yanda Türk toplum tarihinde yeni bir aşama olarak kabul edilen 'millet' döneminin ve bunu hazırlayan değişmelerin anlaşılabilmesi için gerekli tarihi temelleri belirleyebilmek, bunun için belli başlı kavramları tespit edebilmek gayreti bulunmaktadır. Bu kavramsallaştırma Gökalp'in, sosyolojinin temel sorunlarından birisi olan Batı uygarlığı ile karşılaşmamız konusunda kullanacağı terminolojinin temellerini oluşturacaktır" (Tuna, 1995: 52). Gökalp'in çabası, o günün toplumunun içerisinde bulunduğu şartlar dikkate alınrsa daha net anlaşılacaktır. Batılı toplumların modern dünyasına dahil olmak isteyen ve köklü bir geçmişe sahip olan toplumun yaşadığı gerilim için bir çözüm sunmaktadır.

Fındıkoğlu'na göre, Ziya Gökalp sosyolojisini inşa ederken Emile Durkheim'ı kopya etmemiştir. Durkheim sosyolojisinin genel prensiplerini Türklerin toplumsal gerçekliği üzerine tatbik etmiştir (1955: 11). Gerçekliği bu prensiplerin sınırlarına hapsedememiştir. Teorinin gerçeklik karşısında yetersiz kaldığı hallerde yeni düzenlemeler ve hatta Durkheim'ın anlayışına uymayan eklemeler yapmıştır. Dikeçligil (2005: 55)'in yaptığı tespite göre, Gökalp pozitivizmin baskısına rağmen, Durkheim sosyolojisinde tabu olan birey/büyük adam konusunu ele almıştır. Toplumcu bakış açısına rağmen bireyin toplum içindeki gücünü görmüştür ve bu faktörü, geçerli sosyolojik-metodolojik ilkeler çerçevesini aşmadan, ama bu çerçeveyi zorlayarak sosyolojiye taşımıştır.

Emile Durkheim sosyolojisinin sıkı bir taraftarı olmasına karşın Ziya Gökalp'in belirli hususlarda farklılaşmasının nedeni dönemin koşullarında aranmalıdır. Başta belirtildiği üzere Gökalp bilimsel çalışmaların neticesinde sosyolojiye, Durkheim'a ulaşmamıştır. Dönemin önemli bir siyasi figürü olarak fikirlerini sosyoloji ile temellendirmiştir. Sosyolojiyi yeniden yapılandırılmakta olan toplumun hizmetine sunmuştur. Çelebi'nin (2015: 20) tespitiyle, Türklerin tarihinden ve kültüründen topladığı verinin peşinden giderek tümevarımsal tespite ulaşmak yerine, zihninde çizdiği dayanışmacı-korporatist toplum modelini destekleyecek tarzda tarihsel ve kültürel verileri bir araya toplamayı hedeflemiştir.

Meşrutiyet Dönemi'nde sosyolojinin sistemli bir disiplin olarak kurumsallaşmasını sağlayan Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin, kendilerinden sonra Türk sosyolojisine yön verecek iki farklı görüşün öncülüğünü yapmışlardır. Devleti, içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmak misyonuyla sosyolojiye yönelmişlerdir. Her ikisi de pozitivizme bağlı kalmakla birlikte pozitivizmin farklı versiyonlarını benimsemişler, bilgiye ulaştıracak farklı teknikler kullanmayı tercih etmişlerdir. Fakat Türk sosyolojisi için temel önemleri, genç bir bilim olan sosyolojinin bu kadar erken evrede disiplin konumuna getirmelerinden gelmektedir. Michel Foucault'ya referansla bilimlerin disiplin boyutunu tartışan Aktay'a göre bir bilimi disiplin kılan boyutu, var olan olguların bilgisi olmasından değil, bir olguyu var eden bilgiyi düzenleyen tabiatından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda sosyoloji düzenli işleyen bir mekanizma olarak önceden var olan toplumun nesnel bilgisi değil, bizzat böyle bir mekanizma tahayyülünü (toplum) üretebildiği ve bu tahayyül-ürünü olgu hakkında ortaya konulacak bilginin şartlarını ve sınırlarını belirlediği için bir disiplindir (2010: 20). Sabahaddin ve bilhassa Gökalp, Batı'da Auguste Comte'un, Emile Durkheim'ın yaptığını yaparak Türk

³ 'Milli İctimaiyat' başlıklı bu yazı İctimaiyat Mecmuası'nın birinci sayısında yayınlanmıştır. Ziya Gökalp'in İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nden il merkezlerine gönderdiği 'Milli İctimaiyat' adlı genelge ile aynı içeriğe sahiptir. Duru'ya (1975) göre böyle bir genelgenin siyasal parti tarafından yayılması görülmemiş bir şeydir. Bu durum bir yanyıla sosyolojinin Gökalp için taşıdığı önemi belgelemektedir. Diğer yanyıla Ziya Gökalp sosyolojisinin kurduğu hakimiyet alanını açık etmektedir.

sosyolojisine disiplin hüviyetini kazandırmışlardır. Kendi anlayışları dahilinde toplumun gerçekliğini ve bu gerçekliğin bilimsel bilgisinin mahiyetini, yöntemini, imkanını belirlemişlerdir. Düşünceleri eleştirilebilir, yanlışlanabilir olmalarına karşın sosyolojiyi icra edecek bilinci, farkındalığı sağlamışlardır. Bugünden bakmanın sağladığı konforla, o dönemde sarf edilen çabalar Batılı sosyologların taklidi olarak değerlendirilebilmektedir. Oysa ki sadece sosyolojinin öz kaynaklarının yetersizliği dahi, söz konusu çabaların kıymetini göstermektedir.

Türkiye’de sosyolojinin kuruluş aşamasında siyasetin sosyoloji üzerindeki tesiri, daha yoğun bir şekilde siyasi kişilikleriyle öne çıkan iki kurucu ismin düşünce ve çalışmalarıyla sınırlı değildir. Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından, 1924 yılında hem Ziya Gökalp’in ölümü hem de Prens Sabahaddin’in ülke dışına çıkmak zorunda bulunması sosyolojide önemli derecede durgunluğa neden olmuştur. Durgunluk ile ifade edilmek istenen, dönemin diğer sosyologlarının çalışmalarını yargılamaktan ziyade bu iki ismin yapmayı planladığı önemli, kapsamlı çalışmaların tamamlanmadan kalmış olmasıdır. Tabii ki sosyolojinin bütün çevrelerce öncelendiği Cumhuriyet öncesindeki canlılık, çeşitlilik ve üretkenliğin sürdüğünü söylemenin imkânı yoktur. Lakin bunun sebebini sadece sosyologlara yüklemek açıklayıcı değildir. Daha önce belirtildiği üzere, sosyoloji genel olarak cumhuriyetin ilanından sonra geçmişteki kıymetini kaybetmiştir. “Türk toplumu yeni rejimi ile modernleşme ve ulus devlet formunda, Batıcılığa ve Cumhuriyet’in ilkeleri doğrultusunda yapılıyor, sosyoloji de kendisini yurttaşlık bilgisi üretme pozisyonunda bulmuştur” (Kaçmazoğlu, 2015: 41). Ayrıca ülkenin tek sosyoloji bölümündeki isimler 1927’den sonra birbiri ardına görevden ayrılmışlardır. Necmettin Sadak siyasete geçiş yaparken, Mehmet İzzet hastalığı nedeniyle ayrılmak zorunda kalmıştır.

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Ziya Gökalp sosyolojisinin süreklilik kazanmasında emeği geçen en önemli isim şüphesiz Necmettin Sadak’tır. Gökalp’in bölümden ayrılmasının ardından bölüm başkanlığını yürüten Sadak, çalışmalarıyla Durkheim’in fikirlerini takip etmiştir. Aynı zamanda liseler için ‘Sosyoloji’ (1937) ders kitabını hazırlayarak, Durkheim düşüncesinin daha geniş kesimlere ulaşmasını sağlamıştır. Sosyoloji Bölümü’nde Emile Durkheim ve Ziya Gökalp’in tesirini sürdüren bir diğer isim Mehmet İzzet’tir. Büyük ölçüde etkiler taşımakla birlikte, İzzet’in selefiyle bağı mutlak değildir. Aksine Gökalp’in fikirlerine farklı yönlerden muhalefet etmiştir. Fındıkoğlu’nun belirttiğine göre İzzet uzun bir süre Paris’te, sosyolojisi Türkiye’de dogma haline gelmiş Durkheim ve Rauh’un talebeliğini yapmıştır (1955: 13). Bunun yanında Alman, Amerikan sosyolojilerindeki gelişmeleri de yakından takip etmiştir. Farklı kaynaklardan beslenerek dönemin ana akım sosyolojisini aşan, kendine özgün bir sosyoloji anlayışı geliştirmeye çalışmıştır. Fakat 1930 yılında erken ölümü nedeniyle tamamlanamamıştır.

Ziya Gökalp’in Emile Durkheim’dan mülhem sosyolojisinin hakimiyeti altında bastırılan sadece özgün düşünceler değildir. Daha genel olarak farklı sosyoloji anlayışları olduğunu belirtmek dönemin sınırlılıklarını veyahut sosyologların eğilimlerini, tercihlerini açıklamak adına önemli görünmektedir. Fransız sosyolojisiyle kurulan yoğun ilişki, farklı sosyoloji anlayışlarının ülkede yayılmasını, gelişmesini önlemiştir. Alman sosyolojisinin yanı sıra Mehmet İzzet’in Amerikan sosyolojisini yakından takip ettiği bilinmektedir. Hatta Amerikan sosyolojisinin verimliliğine değinerek Türk sosyolojisinde aynı işleyişin gerekliliğini dile getirmiştir (Akt. Değirmencioğlu, 1987: 141). Benzer şekilde Tuna, aynı dönemde Mehmet Saffet’in Amerikan sosyolojisini benimsediğini ifade etmektedir (2015: 7). Ne var ki bu atılımlar, ana akım haricinde olmakla birlikte cılız kalan gelişmelerdir. Toplumun içinde bulunduğu gerek sosyolojik gerek siyasal yönelimlerin nedeniyle güçlenememişlerdir.

Ana akım sosyoloji karşısında geri planda kalan bir diğer önemli sosyolog Mehmet Ali Şevki’dir. Şevki, akademi içerisinde Ziya Gökalp’in etkisi devam ederken, üniversite dışında farklı bir

kanaldan sosyoloji yapmıştır. Prens Sabahaddin'in idealize ettiği programın uygulanmasındaki en önemli çabanın sahibi olan Şevki, Sabahaddin'in kendisiyle de çalışma imkânı bulmuştur. Sadece Sabahaddin'in fikirlerinin devamını ve pratiğe geçişini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ülkemiz için erken bir devirde bu fikirlerin kurumsal bir çatı altında icra edilmesi, bu vesileyle de sosyolojinin kurumsal imajı adına önemli kazanımlar sağlamıştır. Daha önce belirtildiği üzere, 1918'de Meslek-i İctimai Derneği'ni kurmuş ve aynı isimli bir de dergi yayımlamaya başlamıştır. Çalışmalarına üniversite dışında sürdüren Mehmet Ali Şevki, 1938-1940 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde 'Tecrübi Sosyoloji' dersleri vermiştir (Fildiş, 2019: 69). Üniversitede mevki bulması ancak üniversite reformundan sonra mümkün olmuştur. Çok daha öncesinde planlanmasına rağmen farklı zorluklardan ötürü hayata geçirilemeyen köylere yönelik araştırmaları yine bu dönemde gerçekleştirmiştir. Şevki'nin çalışmaları güçlü bir alternatif olmasına karşın, gerek Ziya Gökalp'in Türk düşünce ve siyasi dünyasındaki nüfusu gerekse pratikteki siyasetin gündeminin farklı olması nedeniyle tesir gösterememiştir.

İlk dönem sosyologlarının düşüncelerinin yanı sıra siyasetin, sosyolojinin ülkemizdeki gelişiminde oynadığı baskın rolü gösteren diğer mecra ise sosyolojinin üniversite bünyesinde yapılanmasıdır. Dünyada henüz kurumsallaşmakta olan disiplinin ülkemizde bu kadar erken bir tarihte yer edinmesi pek tabii siyasetle kurduğu ilişkiden ileri gelmektedir. Sosyoloji, İmparatorluğun son döneminde başlayan Batılılaşma siyasetinin önemli bir bileşeni olmuştur. Avrupa'dan tekniğin aktarılmasıyla başlayan, Cumhuriyetin ilan edilmesine kadar genişleyerek ilerleyen Batılılaşma sürecinin her kademesinde sosyoloji, bir taraftan kendisini inşa ederken diğer taraftan sosyal dünyanın yönlendirilmesinde etkin kılınmıştır. Bilinmektedir ki modernleşme sürecinin ilerlemesinin ardında bulunan taşıyıcı güç Batılı tarzda açılan eğitim kurumları olmuştur. Sosyoloji bu kurumlarda verilen eğitimin düşünce dünyasında sağladığı canlılıkta gelişmiş, kurumsal bir kimliğe kavuşması modernleşme sürecinin Darülfünun'daki tesiriyle gerçekleşmiştir.

Sosyolojinin üniversite bünyesine dahil edilmesi ise II. Meşrutiyet Dönemi gelişmelerinin ardından vuku bulmuştur. İktidarda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mensubu Ziya Gökalp, sahip olduğu siyasi nüfuzu sayesinde üniversitenin yenilenmesi sürecinde aktif yer almıştır. Erişirgil'in (1984: 101-103) aktardığına göre, Gökalp cemiyet üyelerinin, istenen yöndeki islah çalışmalarını yürütebilmek maksadıyla, ettikleri ısrar sonucu üniversiteye atanmıştır. Hocalık vazifesinin yanında üniversitenin yeniden yapılandırılmasında ve örgütlenmesinde önemli rol oynamıştır. Üniversite eğitiminin ilk defa bir sistem dahilinde ele alınmasını savunmuş, bir milli amacın gerekli olduğunu ileri sürmüş ve ilk defa yalnız bilimsel araştırmanın memlekete ait gerçekleri ortaya çıkaracağını savunmuştur. Akademi tarihimizdeki ilk sosyoloji kürsüsü, Gökalp tarafından felsefe bölümü içerisinde, 1915'te kurulmuştur (Siler, 1992: 150). Sosyolojiye atfedilen saygınlık, akademiye girişinin bu erken evresinde disiplinin hızla kurumsallaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, üniversite bünyesinde 'İctimaiyat Enstitüsü' kurulmuştur. Bu enstitüye bağlı 'İctimaiyat Mecmuası' yayımlanmaya başlamıştır.

Sosyoloji kürsüsü altında yapılan çalışmalar, Ziya Gökalp'in ülke şartları içerisinde geliştirdiği Durkheim'dan mülhem 'milli sosyoloji'nin Türk sosyolojisinde baskın bir damar olmasını ve entelektüel düzlemde itibar kazanmasını sağlamıştır. Geliştirilen sosyolojik bakış açısı, sosyoloji yapış tarzı, kavramlar, çalışma alanları bugüne değin sadece sosyolojide değil, bütün sosyal bilimlerde gündem oluşturmuştur. Bu durumun ardındaki temel nedenlerden biri, kürsüde yer alan isimlerin sosyolojideki gücünden, üretimlerinden ziyade Ziya Gökalp'in siyasi ve entelektüel kimliğidir. Güngör'e (2005: 33-34) göre, sosyolojinin bu gelişiminde Türk siyasi hayatı içinde Ziya Gökalp'in yerini hesaba katmak gerekmektedir. Gökalp'in Türk sosyolojisi içindeki yeri, onun

eserlerini de aşmıştır. Çünkü henüz Durkheimci bir sosyolog olmadan evvel de Türk yazarlarının en seçkin ve en tesirlilerinden birisi olmuştur.

Kurulduğu dönemde Darülfünun Sosyoloji Kürsüsü'nün önemli bir sosyolojik birikim ürettiği, kendisini konumlandırabileceği bir sosyal muhit inşa ettiği, sosyoloji adına silinmeyecek bir imaj oluşturduğu ve her şeyden mühimi Gökalp öncülüğünde diğer disiplinlerde de etkili bir düşünce sistemi inşa ettiği kaçınılmaz bir gerçektir. Fakat 1919'da Ziya Gökalp'in bölümden ayrılışının ardından sosyoloji eğitimi devam etmişse de öncesine nazaran önemli bir duraklama dikkatleri çekmektedir. Bu duraklama ve süreksizliğe neden olarak siyasetle olan yakın ilişki gösterilebilir. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle beraber sosyoloji de siyaset nezdindeki önemini yitirmiştir. Sezer'in de vurguladığı üzere bu süreçte yurdumuzda yapılmış seçimlerin tartışma konusu edilmekten çıkarılması sonucu sosyolojinin yaptığı yol göstericiliğe gerek kalmamıştır. Sosyolojiye gerçekleşmiş bu seçimlerin yurdumuzda anlaşılmasına, öğrenilmesine yardımcı olmaktan başka yapacak önemli bir iş kalmamıştır (1989: 32). Bu aşamada, statü kaybına uğrayan sosyoloji kendi gerçekliğini, ideolojisini inşa etmeye başlayan genç cumhuriyetin ideallerini vatandaşlara öğretmekle görevlendirilmiştir⁴. Lisede verilmekte olan sosyoloji dersinin müfredatı, sosyolojiden bekleneni gösterir niteliktedir.

Kurulmakta olan devletin, toplumu ulus-devlet temelinde şekillendirdiği otuzlarda yürütülen aktif ideolojik yapılanma akademik ve bilimsel alanda da kendisini yoğun bir şekilde hissettirmiştir. Sosyolojinin yitirdiği önem ideolojik tanımlanma sürecinde rol oynayacak tarih, dil, arkeoloji ve antropoloji alanlarına kaydırılmıştır. Bu değişimi yeni üniversite tartışmalarında da gözlemlemek mümkündür. Toprak'ın kaydettiğine göre henüz cumhuriyetin ilanından önce, 1923 yılında, Ankara'da yeni üniversitenin ilk adımı olacak bir fakülte kurulmak istenmiştir. Ziya Gökalp'in ısrarla desteklediği, Osmanlı'dan kalma Darülfünun'un yerine 'milli' bilimi geliştirecek 'İçtimai İlimler Fakültesi', başta 'Milli İçtimaiyat Enstitüsü' olmak üzere on iki enstitü şeklinde planlanmıştır (2012: 74-75). Fakat yeni üniversitenin açılması uzun bir süre sonra gerçekleşebilmiştir. 1936'da kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ise sosyolojiye yer verilmemiştir. Aradan geçen süre içerisinde cumhuriyetin bilimden beklentilerinde önemli dönüşümler gerçekleşmiştir.

5. Sonuç

Bu çalışmada, kuruluş aşamasında Türkiye'de belirginleşen sosyoloji anlayışlarının şekillenmesinde, sistemleşmesinde ve kurumsallaşmasında ülkedeki siyasal gelişmelerin tesiri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de köklü bir geçmişe ve birikime sahip olan sosyolojinin başlangıcından 1940 yılına kadar devam eden süreç ele alınmıştır. Sosyolojinin bu dönemine bir başlangıç tarihi belirlemekten özellikle kaçınılmıştır. Bunun gerekçesi, Türkiye'de sosyolojinin ortaya çıkışını Prens Sabahattin ile Ziya Gökalp'in çalışmalarıyla veya ilk sosyoloji bölümünün kurulmasıyla tarihlendirmenin eksik kalmasıdır. Tıpkı Batı'da belli bir birikimin üzerine sosyolojiye kimliğini veren Auguste Comte örneğinde olduğu gibi, ülkemizde de sosyoloji bir birikim üzerine temellendirilmiştir. Sosyolojinin zeminini oluşturan temel fikirler ve tartışmalar, öncesindeki entelektüel çabalarla inşa edilmiştir. Bu sebeple bir başlangıç tarihi tercih edilmemiştir.

Modern dönemde şekillenen yeni dünya düzeninde Batılı devletlere karşı üstünlüğünü kaybetmesi ve bunun iç politikadaki yansımalarına çözüm arayışına giren Osmanlı Devleti, yenilenmeyi ilk olarak askeri alanda başlatmıştır. Ordunun modernizasyonu için Batılı tarzda eğitim veren okullar açılmıştır. Erken dönemde başlayan ve sonrasında yaygınlaşan Batılı eğitim, Osmanlı'nın aydın kesiminin modern Batılı düşünceyle tanışmasını sağlamıştır. Modern bilim, toplum ve insan anlayışı

⁴ Erişçi'nin (1942: 167-169) çalışmasında yer alan 1924 ve 1935 yıllarına ait lise sosyoloji dersi müfredatları, sosyolojiye yüklenen yeni misyonu belgeler niteliktedir.

aydınlar arasında dolaşıma girmiş, aydınların dünya görüşü üzerinde dönüştürücü etki yaratmıştır. Aynı süreç içerisinde Osmanlı'da matbaanın kullanılmaya başlaması Batı düşüncesinin entelektüel kesim içerisinde yaygınlaşmasına imkân sunmuştur. Özellikle Tanzimat Dönemi sonrasında yoğunlaşan entelektüel faaliyetler, Osmanlı'nın son döneminde sosyolojinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Türkiye'de sosyoloji günümüze gelene değin siyaset ile yakından ilişkili olmuştur. Her dönemde sosyolojinin yeniden yapılandırılmasında siyasetin baskın rolü dikkat çekmektedir. Fakat kuruluş aşamasında, sosyoloji-siyaset ilişkisi varoluşsal boyutta kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin son döneminde sosyoloji, içinde bulunulan krizin aşılması için aydınların çalışmalarıyla varlık kazanmıştır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise sosyoloji toplumun siyasal kuruluşu için kullanılmıştır. Her iki aşamada da sosyolojinin varlığı siyasal alandaki işlevine ve başarısına bağlı olmuştur. Sosyolojinin sınırları, siyasetin gölgesinde tanzim ve tasnif edilmiştir. Türk sosyolojisini sistemli bir şekilde inşa eden Prens Sabahaddin'in ve Ziya Gökalp'in siyasi kimliklerinin ön planda olması ve sosyoloji anlayışlarının siyasal krize çözüm olarak inşa edilmeleri, sosyolojinin siyasetle olan iç içeliğini göstermektedir.

Kuruluş döneminin iki önemli sosyoloğu Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp, Avrupa'daki sosyolojik gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Toplumun sorunlarını çözmeyi ve sürdürülebilir bir düzenin arayışında olmuşlardır. Bu bağlamda, siyasal fikirlerinin gerçekleşmesini sağlayacak bilimsel bir sosyoloji inşa etmeye çalışmışlardır. Dönemin genelinde hâkim olan Fransız sosyolojisinin etkileri, her iki ismin düşüncesinde somut bir şekilde gözlenmektedir. Gökalp, Emile Durkheim'dan etkilenirken, Sabahaddin Le Play Okulunun düşüncelerinin tesiri altında kalmıştır. Pozitivizmin sınırlarında kalan her ikisi de sosyolojinin nesnesi olarak topluma yönelmişlerdir. Gökalp, toplumun diğer gerçeklikler arasındaki sınırlarını belirlemeye çalışmıştır ve gerekli verilerin tarih, istatistik ve etnografya kaynaklarından sağlanmasına işaret etmiştir. Sabahaddin ise gerçekliğin derinliklerindeki sosyal yapının keşfedilmesi, açıklanması gerektiğini ileri sürmüştür. Pozitivist yöntemi benimseyen Sabahaddin, bilimsel bir araştırma için, sonraki dönemlerde kullanımı yaygınlaşacak olan 'monografi' tekniğinin kullanılmasını savunmuştur.

Sosyolojinin siyaset ve toplum nezdindeki saygınlığı, içinde bulunulan duruma sağladığı çözümle doğrudan bağlantılı olmasına rağmen, kuruluş dönemindeki bazı gelişmeler sosyolojinin disiplin olarak örgütlenmesinde, düşünce ve akademi dünyasındaki yerinin sağlanmasında mühim görevler üstlenmiştir. Bu bağlamda sosyolojiye varlık kazandıran asıl gelişme İstanbul Darülfünunu'nda sosyoloji kürsüsünün kurulmasıdır. Ziya Gökalp öncülüğünde sosyolojinin akademi içerisindeki örgütlenmesi, sonraki dönemlerde süreklilik göstermesini sağlamıştır. Aynı zamanda Gökalp'in sosyoloji anlayışının Türk sosyolojisindeki hakimiyetinin pekişmesinde önemli rol oynamıştır.

Kaynakça

- Adıvar, A. A. (1982). *Osmanlı Türklerinde ilim* (4. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aktay, Y. (2010). *Türk sosyolojisine eleştirel bir katkı*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Aydın, M. (1990). Osmanlı'da fikir ve gerilemenin genel seyri ve sebepleri. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 163-184. Erişim adresi: <https://sefad.selcuk.edu.tr/index.php/sefad/index>
- Aydın, S. (2009a). İki İttihat-Terakki: iki ayrı zihniyet, iki ayrı siyaset. M. Ö. Alkan (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce 1: Tanzimat ve Meşrutiyet'in birikimi* (8. Baskı) (s. 117-128) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, S. (2009b). Türk düşüncesinde Alman etkisi. Ö. Laçiner (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasal düşünce 9: Dönemler ve zihniyetler* (s. 947-970) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, M. (2012). *Militarist modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye'de çağdaşlaşma* (18. Baskı). A. Kuyaş (Yay. Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berkes, N. (2017). *Felsefe ve toplumbilim yazıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bozarslan, H. (2015). *Türkiye tarihi: İmparatorluktan günümüze*. I. Ergüden (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, Y. (2014). Türkiye'de sosyolojinin 100 yılı, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(28), 1-21. Erişim Adresi: <https://iupress.istanbul.edu.tr/journal/iusd/home>
- Chakrabarty, D. (2012). *Avrupa'yı taşralaştırmak: Postkolonyal düşünce ve tarihsel farklılık*. İ. Cörüt (Çev.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Çelebi, N. (2015). Sosyoloji tarihimize kısa bir bakış. *Sosyoloji Konferansları*, 52, 13-28. Erişim Adresi: <https://iupress.istanbul.edu.tr/journal/jecs/home>
- Değirmencioğlu, C. (1987). *Mehmet İzzet*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Dikeçligil, B. (2005). Eski ve yeni sosyolojide nedenselliğin anlamı ve Ziya Gökalp'te büyük adam sorununa yeniden bakış. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(10), 39-57. Erişim Adresi: <https://iupress.istanbul.edu.tr/journal/iusd/home>
- Duru, K. N. (1975). *Ziya Gökalp*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ege, N. N. (1977). *Prens Sabahaddin: Hayatı ve ilmi müdafaaları*. İstanbul: Güneş Neşriyat.
- Ergun, D. (1983). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde sosyoloji ve gelişmesi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi* 8 (s. 2160-2163) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erişçi, L. (1942). Türkiye'de sosyolojinin tarihçesi ve bibliyografyası. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2(1), 158-169. Erişim Adresi: <https://iupress.istanbul.edu.tr/journal/iusd/home>
- Erişirgil, M. E. (1984). *Bir fikir adamının romanı: Ziya Gökalp* (2. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fazlıoğlu, İ. (2015). *Kayıp halka: İslam-Türk felsefe-bilim tarihinin anlam küresi* (4. Baskı). İstanbul: Papersense Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1955). *Ziya Gökalp*. İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Neşriyatı.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1958). Bizde sosyoloji ve birkaç meselemiz. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2(13-14), 137-149. Erişim Adresi: <https://iupress.istanbul.edu.tr/journal/iusd/home>
- Fildiş, B. (2019). Köy ve kent sosyolojisi bağlamında Mehmet Ali Şevki Sevündük'te memleket. T. Erdoğan (Ed.), *psikoloji ve sosyoloji araştırmaları I* (s. 69-87) içinde. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Gökalp, Z. (2018). *Küçük mecmua yazıları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökberk, M. (2007). *Felsefe tarihi* (17. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güngör, E. (2005). *Dünden bugüne tarih-kültür ve milliyetçilik* (10. Baskı). Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Işın, E. (1985). Osmanlı modernleşmesi ve pozitivism. *Tanzimat'tan cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi 2* (s. 352-362) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kabakçı, E. (2008). Pozitivizmin Türkiye'ye girişi ve Türk sosyolojisine etkisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), 41-60.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2001). *Türk sosyoloji tarihine giriş: Ön koşullar I*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2012). *Türk sosyolojisinde temalar 2: Kuram, uygulama, sosyalizm*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2015). Türkiye'de sosyolojinin 100 yıllık birikimi üzerine bazı tespitler. *Sosyoloji Konferansları*, 52, 29-55. Erişim Adresi: <https://iupress.istanbul.edu.tr/journal/jecs/home>
- Karpat, K. (2009). *Osmanlı'dan günümüze kimlik ve ideoloji* (3. Baskı). O. G. Ayas (Çev.), İstanbul: Timaş Yayınları.

- Karpat, K. (2010). *Türk demokrasi tarihi: sosyal, kültürel, ekonomik temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2009). Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet. M. Ö. Alkan (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce 1: Tanzimat ve Meşrutiyet’in birikimi* (8. Baskı) (s. 72-82) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koyuncu, A. (2012). Türkiye’de göç ve kentleşme. K. Alver (Ed.), *Kent sosyolojisi* (s. 379-393). Ankara: Hece Yayınları.
- Mardin, Ş. (1989). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013a). *Türk modernleşmesi* (22. Baskı). M. Türköne ve T. Önder (Der.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013b). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu* (11. Baskı). M. Türköne, F. Unan ve İ. Erdoğan (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mermutlu, B. (1995). Ziya Gökalp’in üniversitede okutmuş olduğu “ilm-i içtima” dersleri. *Türk Sosyoloji Dergisi*, 1, 119-167.
- Merriman, J. (2018). *Rönesans’tan bugüne modern Avrupa tarihi*. Ş. Alpagut (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2009). Osmanlı’da 18. yüzyıl düşünce dünyasına dair notlar. M. Ö. Alkan (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce 1: Tanzimat ve Meşrutiyet’in birikimi* (8. Baskı) (s. 37-41) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, U. (2010). Türkiye’de sosyoloji: Başlıca akımlar, dönemler ve figürler. E. Eğribel ve U. Özcan (Ed.), *Türk sosyologları ve eserleri-II* (s. 95-216) içinde. İstanbul: Kitabevi.
- Özcan, U. (2015). İmparatorluk-meşrutiyet-cumhuriyet tartışmaları arasında birinci kuşak Türk sosyologlarının siyasal hassasiyetleri ve siyaset-sosyoloji ilişkisi. *Sosyoloji Konferansları*, 52, 483-498. Erişim Adresi: <https://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/jecs/home>
- Özlem, D. (1999). *Siyaset, bilim ve tarih bilinci*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Özlem, D. (2009). Türkiye’de pozitivism ve siyaset. U. Kocabaşoğlu (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce 3: Modernleşme ve batıcılık* (5. Baskı) (s. 452-464) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sabahaddin, P. (2013). *İttihat ve Terakki’ye açık mektuplar: Türkiye nasıl kurtarılabilir? ve izahlar*. A. Z. İzgöer (Haz.), İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Sadak, N. (1937). *Sosyoloji*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Sezer, B. (1989). Türk sosyologları ve eserleri I. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(1), 1-96. Erişim Adresi: <https://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/iusd/home>
- Sezer, B. (1991a). Toplumumuz ve sosyoloji. S. Elibol (Ed.), *Sosyoloji konuşmaları* (s. 3-10) içinde. Ankara: Ecem Yayıncılık.
- Sezer, B. (1991b). Türk sosyolojinin önündeki sorunlar. İ. Coşkun (Ed.), *75. yılında Türkiye’de sosyoloji* (s. 7-12) içinde. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Siler, A. (1992). *Türk yüksek öğretiminde Darülfünun (1863-1933)* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi veri tabanından erişildi (22103).
- Solnon, J. F. (2020). *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa* (2. Baskı). A. Berktaş (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sucu, İ. (2016). Türk sosyolojisinin kimliği: Kuruluş döneminde Türk sosyolojisinin karakteristik özellikleri. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 8, 259-280. Erişim Adresi: <https://dergi.fsm.edu.tr/index.php/ia>
- Sucu, İ. (2018). *Prens Sabahaddin: Türk sosyoloji tarihinde sosyal bilim ekolü*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Toker, N. ve Tekin, S. (2009). Batıcı siyasi düşüncenin karakteristikleri ve evreleri: ‘Kamusuz cumhuriyet’ten ‘kamusuz demokrasi’ye. U. Kocabaşoğlu (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce 3: Modernleşme ve batıcılık* (5. Baskı) (s. 82-106) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toprak, Z. (2012). *Darwin’den dersim’e cumhuriyet ve antropoloji*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tuna, K. (1995). Ziya Gökalp’in milli sosyoloji anlayışı, *Türk Sosyoloji Dergisi*, 1, 51-67.
- Tuna, K. (2015). Sosyolojinin Türkiye’ye gelişinin 100. yılı üzerine. *Sosyoloji Konferansları*, 52, 3-12. Erişim Adresi: <https://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/jecs/home>
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye’de siyasal partiler cilt I: İkinci Meşrutiyet Dönemi* (2. Baskı). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Yelken, R. (2014). Kurtarıcı ve kurucu bir bilim olarak sosyoloji. *Sosyoloji Divanı*, 4, 39-51.
- Zürcher, E. J. (2005). *Savaş, devrim ve uluslaşma: Türkiye tarihinde geçiş dönemi (1908-1928)*. E. Aydınoglu (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2014). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi* (29. Baskı). Y. Saner (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Sociology emerged in the nineteenth century as a result of economic, political and cultural transformations in Europe and as the science of modern societies. With the spread of modernity to different geographies, sociology also took root in different countries. The transfer of sociology to Turkey started in the period when the Ottoman Empire faced modernity. Sociology in Europe has been shaped in specific conditions as a result of a series of developments experienced by European societies for many years. On the other hand, intellectuals in our country have been interested in the science of sociology in order to eliminate political concerns. Since the beginning of the 18th century, politicians and intellectuals sought solutions due to the constant decline of the Ottoman Empire compared to the European states and the relative decrease in its influence in the re-established world politics. It was during the process that the intellectuals in the Ottoman Empire met with sociology and sociology was utilized as a solution by the intellectuals. Sociology, which is still a young science, is rooted and institutionalized in our country at an early period compared to many European states.

Sociology in Turkey has found its identity within the social and political conditions of the country and has been structured in a unique way. It is insufficient to try to explain this structure, which is embodied in the relationality of different dynamics and developments, only through sociologists and their studies. While evaluating these actors and their studies, it is necessary to consider the social atmosphere they belong to. Based on this claim, the subject of this study is limited as the effect of politics and scientific understanding that dominates the period in the shaping of sociology studies in Turkey. Both phenomena have been the main determining power in the clarification of sociological activities, orientations and studies. It is known that sociology, which was closely related to politics while being built as a scientific discipline, is a product of the political conditions of the society in which it is systematized. Political developments, both internal and external, have been influential, from sociologists to the structure of the scientific atmosphere in the country. The scientific paradigm, on the other hand, is determinative to decide the subjects to be studied and to make sense of the discussions carried out, as well as providing the ontological, epistemological and methodological foundations of the practiced sociology.

The study was carried out within some limitations. First of all, the process from the stage when sociology started to transfer to Turkey until 1940 was evaluated. It has been avoided to specify a precise date or time range as a starting point. As a starting point, it is possible to accept some important dates such as the establishment of the first department at the university and the publication of the first work. However, in the context of this study, it seems appropriate to consider the process in a holistic and connected way. In addition to the limitation in the historical process, there are also some limitations in the evaluation of the sociological universe. While evaluating the period, some events, developments and formations have priority in order to reach the general information. In particular, the dynamics were evaluated in the context of their influence on sociology and the dialogue they established with each other. In this context, while discussing the political developments during the period, a chronological and detailed reading of political history was avoided; Instead, it focused on the developments affecting the sociological imagination.

In order to solve the problems experienced in the new world order shaped in the modern period, the Ottoman Empire first started the renewal in the military field. Western-style schools were opened to modernize the army. Western education, which started in the early period and became increasingly widespread, enabled the intellectuals of the Ottoman Empire to meet modern Western thought. The modern understanding of science, society and human being circulated among the intellectuals and had a transformative effect on the intellectuals' worldview. In the same period, the use of the printing press in the Ottoman Empire enabled the spread of Western thought among the intellectuals. Intellectual activities, which intensified especially after the Tanzimat Period, had an important role in the shaping of sociology in the last period of the Ottoman Empire.

Sociology in Turkey has been closely related to politics until today. However, at the establishment stage, the socio-politics relationship was established in an existential dimension. In the last period of the Ottoman Empire, sociology existed with the efforts of intellectuals to overcome the current crisis. On the other hand, in the Republican period, sociology was used for the political construction of society. In both stages, the existence of sociology has depended on its function and success in the political field. The borders of sociology are arranged and classified in the shadow of politics. The fact that the political identities of Prince Sabahaddin and Ziya Gökalp, who systematically built Turkish sociology, are at the forefront and their understanding of sociology is built as a solution to the political crisis shows the relationship of sociology with politics.

The founding sociologists, Prince Sabahaddin and Ziya Gökalp, closely followed the sociological developments in Europe. They sought a sustainable order to solve the problems of the society. In this context, they tried to build a scientific sociology that would enable the realization of their political ideas. The positivist sociologists fronted to society as the object of sociology. Gökalp tried to determine the boundaries of society between other realities and pointed out that necessary data should be provided from historical, statistical and ethnographic sources. Sabahaddin argued that the social structure in the depths of reality should be discovered and explained.

The prestige of sociology in the eyes of politics and society during its establishment period was directly related to the solution it provided to the current situation. Despite this, some developments played an important role in the organization of sociology as a discipline and in strengthening its place in the world of thought and academia. In this context, the main development that brought sociology into existence was the establishment of a sociology department in Darülfünun. The organization of sociology within the academy under the leadership of Ziya Gökalp ensured its continuity in the following periods. At the same time, he played an important role in consolidating the dominance of Gökalp's understanding of sociology in Turkish sociology.

Şiddet, Şiddet Türleri ve Okulda Öğretmene Yönelen Şiddet *Violence, Types Of Violence And Violence Against Teachers At School*

Şerafettin YENER^a

[DOI: 10.33709/ictimaiyat.1184117](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1184117)

ÖZET	ABSTRACT
<p>Bireylerin ve toplumların maddî - manevî her türlü hayat konforunu zedeleyen eylem türü şiddet olarak tanımlanabilir. Küresel bir afet haline gelen şiddet eylemleri hayatın bütün alanlarında vuku bulmaktadır. Okul iklimi de bu şiddet eylemlerinden nasibini almaktadır. Bu çalışma, nitel yöntemin durum araştırması deseninde tasarlanmış, okulda öğretmene yönelen şiddet ile ilgili alanyazındaki çalışmaların taranmasıyla oluşturulmuş bir derleme makaledir. Çalışmada şiddet konusunda yapılan tanım ve açıklamalar ile şiddet türleri ve öğretmene yönelen şiddet yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışmada birçok farklı şiddet tanımı ve türü bir arada tasnif edilip genel bir perspektif sunulduktan sonra okul ortamında öğretmene yönelen şiddete değinilmiştir. Şiddet eyleminin altında yatan birçok farklı boyut söz konusudur. Bu açıdan şiddet; sosyolojik, psikolojik, siyasal, ekonomik, ontolojik ve teolojik bağlamda kategorize edilmiştir. Şiddet eylemleri bu üst kategorilere uygunluklarına göre sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda öğretmenlerin maruz kaldığı şiddet türleri açıklanmıştır. Okul ortamında öğretmene sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik ve psikolojik sebeplerden ötürü şiddet yönelmektedir. Çalışma şiddetin farklı tanım ve türlerini ve okul ortamında öğretmene yönelen şiddeti bir arada tasnif ettiği, ayrıca şiddet konusunda çalışma yürüten ilgililere bilimsel veriler sunduğu için önem taşımaktadır.</p>	<p>Violence can be defined as the type of action that harms the material and spiritual comfort of life of individuals and societies. Acts of violence, which have become a global disaster, occur in all areas of life. The school climate also gets its share from these acts of violence. This study is a compilation article designed in the case study pattern of the qualitative method and created by scanning the literature on violence against teachers at school. In the study, definitions and explanations about violence, types of violence and violence against teachers are handled with an interpretive approach. In the study, after many different definitions and types of violence were classified together and a general perspective was presented, violence against teachers in the school environment was mentioned. There are many different dimensions underlying the act of violence. In this respect, violence; It has been categorized in sociological, psychological, political, economic, ontological and theological contexts. Violent acts are classified according to their suitability to these upper categories. In this context, the types of violence that teachers are exposed to are explained. In the school environment, violence is directed against the teacher due to social, cultural, political, economic and psychological reasons. The study is important because it categorizes different definitions and types of violence and violence against teachers in the school environment, and also presents scientific data to those who work on violence.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Şiddet, Şiddet Türleri, Öğretmen, Öğretmene Şiddet</p>	<p>Keywords</p> <p>Violence, Types of Violence, Teacher, Violence against Teacher.</p>

^a Öğr. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Email: s.yener@alparslan.edu.tr.
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

İnsanlık tarihi boyunca varlığını muhafaza eden şiddet, günümüzün de önemli sorunlarından biridir. Tarih boyunca her ülkede ve her kültürde görülen şiddet, değişen yeni formları ile günümüz toplumlarında da sosyal yaşamın sürdürüldüğü bütün alanlarda, sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik nedenlere dayalı olarak aleni ya da perdelenmiş (örtük) bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Günümüzde küresel bir boyut kazanan şiddet; çocuk, genç, yaşlı; kadın, erkek ayrımı yapmaksızın bütün toplumsal katmanlarda, herkesi farklı formları ile hedef alabilmektedir. Bu yönüyle şiddet; psikoloji, sosyoloji, antropoloji, hukuk gibi birçok disiplinin ilgisini çekmiş ve bu disiplinler için çalışma alanı olmuştur. Her disiplin kendi cihetinden şiddete bir pencere açarak şiddetin nedenlerini, sonuçlarını ve önlenmesine yönelik stratejilerin neler olabileceğini saptamaya çalışmıştır.

Arkeolojik kazılarda bulunan, tarihin karanlık dönemlerinde yaşamış insanların iskeletlerinde travmatik yara izlerinin olması, yazılan etnografik raporlar, yaşanan savaşlar, saldırılar, toplu cinayetler eski ve yenedünyada, bütün toplumsal örgütlenmelerde, şiddetin insanoğlundan uzak bir eylem şekli olmadığını ortaya koymaktadır(Walker, 2001). Hiçbir toplumda sıfırlanamayan şiddet değişik formlarda varlık göstermiştir. Dün hayatta kalmak için rakibini alt eden eski dünya insanının torunu, Roma kolezyumlarında, insanı insana ve insanı vahşi hayvanlara spor ve eğlence adı altında parçalatırken, yenedünyanın insanı ikincisini vahşet olarak değerlendirip, birincisinin ise değişik formlarında üstünlük arayışına girmiş, şiddeti bir iktidar ve egemenlik aracına dönüştürmüştür.

Geçmişten günümüze şiddetin değişen ruhu ile karşı karşıyayız. Ortaçağda adam öldürmek onurlu bir savunma ve öç alma eylemi olarak anlandırılırken günümüzde insan öldürmeye yönelik şiddet eylemleri hukukiliğin dışında kalmaktadır (Spiereburg, 2001). Şiddetin değişen ruhu ile birlikte hangi eylemin şiddet kategorisinde değerlendirilmesi gerektiği, hangi eylemin hoş görülebilir olabileceği, hangisinin kaçınılmaz olarak hukuki müeyyideye tabi tutulması gerektiği hususunda kafa karışıklığı da yaşanabilmektedir. Çünkü şiddetin ne'liği ciddi bir tartışma konusudur.

Kültürel altyapı boyutunun olması şiddetin genel geçer/evrensel ortak bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Müslümanlar için kurban kesmek ibadet, İspanya'da matadorlar tarafından boğalara oklar saplamak suretiyle hayvanları güçten düşürüp öldürmek spor iken başka kültür ve toplumlarda bu ibadet ve spor eylemleri cinayet, eziyet ve şiddet olarak görülebilmektedir. Şiddet, sadece bireyin psişik yapısından/kendisinden kaynaklanan bir olay değildir. Şiddeti doğuran ve tanımlayan paradigmanın arka planında sosyokültürel bir boyut olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan birçok kavramın tanımında net bir şekilde bir uzlaşma olduğunu söylemek zordur. Bu problem şiddetin tanımı için de geçerlidir. Şiddetin tanımlanmasında tek bir tanım üzerinde bir konsensüs oluşabilmiş değildir. Şiddetin birçok türü olduğu gibi hangi disiplinin penceresinden bakıldığına bağlı olarak birbirinden farklılık arz eden tanımları da mevcuttur.

Makalede şiddetin, şiddet türlerinin, okulda şiddetin ve öğretmene yönelen şiddetin ne'liği sorularına cevap aranmıştır. Nitel araştırma yöntemlerine dayandırılan çalışma durum araştırması deseninde tasarlanmış ve yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Makale şiddet, şiddet türleri ve okulda şiddet bölümlerinden oluşmaktadır. İlk bölümde şiddet ile ilgili tanımlar,

ikinci bölümde şiddet türleri ve üçüncü bölümde okulda şiddet hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ayrıca okulda şiddetin tasnifi, öğretmene şiddet ve öğretmene yönelen şiddet ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında alt başlıklar halinde bilgiler verilmiştir.

2. Şiddet

Şiddet araştırmaları genellikle psikoloji bilimi sahasında yürütülmüştür. Psikolojik bakış şiddetin nedenlerini; içsel faktörlere, kişilik ve karakter özelliklerine, psikolojik rahatsızlıklara bağlamaktadır. Şiddet ile ilgili çalışmaların çoğunluğunda şiddetin sosyokültürel sebepleri ele alınmamıştır. Şiddetin toplumun sosyokültürel kodlarından soyutlanarak sadece psikolojik argümanlarla izah edilmesi şiddet kavramını tam anlamıyla açıklayamamaktadır. Şiddetin bireysel/psikolojik gibi görünen boyutunda toplumsal-kültürel kodlar yatmaktadır. Şiddet; işsizlik, yoksulluk, sosyal yaşama uyumsuzluk, boş zamanları olumlu değerlendirememesi gibi pek çok toplumsal boyutu olan bir problemdir (Çubukçu ve Dönmez, 2012). Toplumsal görünmezlik ve sosyal çaresizlik de şiddetin sebepleri arasında gösterilebilir.

Şiddet, bireyin fiziksel ve ruhsal bütünlüğünü (Çubukçu ve Dönmez, 2012) zedelemeyi hedef alan içinde öfke, saldırganlık, rekabet ve korku (Avcı, 2006) barındıran, maddi ve manevi zarar verme düşüncesi içeren, fiziksel, duygusal, ekonomik, ihmal, istismar (M. Koç, 2007) gibi boyutları olan; sembolik söz, eylem ve davranışlar olarak kabul edilmektedir. Şiddetin nedenlerini sosyoloji, psikoloji, felsefe ve tıp biliminin sahasına giren kuram ve yaklaşımlar anlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Psikanalitik kuram, sosyal öğrenme kuramı, kültürel aktarım kuramı, sosyokültürel kuram ve toplumsal cinsiyet kuramları, engelleme saldırganlık kuramı gibi kuramlar şiddeti konu edinmişlerdir. Her bir yaklaşım farklı boyutlarını ele almaktadır.

Korkut'un (2007) şiddeti; "çarptırma, ihlal etme ya da önemli konulara saygısızlık etme yoluyla incitme" şeklindeki tanımı, ruhsal bir yön içerir ancak sosyal bir varlık olan bireyin davranışlarının kökeninde sosyo-kültürel kodlar olduğunu unutmamak gerekir. Bu gerçekten hareketle hem saldırganın hem de saldırıya uğrayanın davranışlarının kökenindeki kültürel kodlar diyalektik olarak şiddeti sürekli bir biçimde yeniden ürettiği söylenebilir.

Saldırganlık, kasıtlı olarak acı ve zarar vermeye yönelen davranış formu biçiminde karşımıza çıkmaktadır ve şiddet çeşitlerinden biri olarak tanımlanabilmektedir (Aronson, Wilson ve Akert, 2012). Engellenme, saldırıya uğrama, tehdit edilme gibi durumlarda oluşan öfke saldırgan bir tavra dönüşebilir. Öfkenin sebep olabileceği saldırganlık şiddetle sonuçlanabilen duygusal durum olarak tanımlanabilir. Öfkenin şiddetinde ve sonuçlarında kişinin içinde yaşadığı kültür, eğitim düzeyi, önceki yaşantıları gibi farkı etmenler belirleyici olmaktadır.

Şiddet, eylemleri yalnız bir bilimin penceresinden incelenemez. Sosyal bir olgu olan şiddet sosyolojik bir perspektiften detaylıca incelenmelidir. Sosyolojik bakış bireyler arasındaki sosyal etkileşimlere odaklanır. Bir toplum içinde kişilik inşa eden birey toplumun normları ile donanır. Sosyalizasyon sürecinde olumlu ya da olumsuz birçok tutum ve davranış toplumdan öğrenilir. Bu durum, şiddetin taklit yoluyla öğrenildiğini ve yeniden üretildiği anlamına da gelmektedir. Bu olumsuz öğrenme ailede başlar. Toplumda; sosyal çevrede, okulda, sokakta devam eder. Hedeflerin gerçekleşmesi için şiddet eylemine başvurma gereğine inanılır. Evde şiddeti deneyimleyen birey sokakta da bunu meşru görecektir.

Şiddet, yöneldiği bireyin yaşam alanını daraltan, eylemlerini sınırlandıran maddi manevi tahrip ediciliği olan, yöneldiği kişinin iradesini egemenlik altına almaya çalışan (Han, 2018) boyutlar

içeren yönüyle kabul edilemez, ezen-ezilen ilişkisinden hareketle ezileni insandışılaştıran (Freire, 2003) mağdurun özgürlüğünü zedeleyen/yok eden eylemlerdir. Şiddet eylemi her zaman üstün, güçlü ve muktedir olandan sadır olmaz. Hiç beklenmeyen bir zamanda ve umulmayan bir bireyden şiddet eylemi görülebilir. Şiddet, bazen çok çaresiz kalındığında, yıkıcılığından yararlanılarak karşı tarafa güçsüzlüğünü gizleme ve bu çaresizlikten güç devşirme eylemi olarak da vuku bulur (Han, 2018).

Birey ya da grup kendisinin olduğuna inandığı haklarının ihlal edilmesi durumunda, bireyde ya da grupta kendisi ile haklarının arasına giren “nesneyi” yok etme dürtüsünün oluşacağını tahmin etmek zor değildir (May, 1998). “Şiddet; kişinin özsaygı, eylem ve gelişmesinin önündeki engel olarak yorumlanan şeyi/nesneyi yok etme dürtüsünün patlamasıdır” (May, 1998).

Dünya sağlık örgütünün 1996 yılındaki raporunda şiddet; “Kasıtlı bir şekilde tehdit ya da fiili olarak bireyin kendisine, diğer bir kişiye, grup ya da topluluğa yönelik yaralama, ölüm, psikolojik zarar verme, gelişmeyi engelleme ya da yoksun bırakma ile sonuçlanan fiziksel güç kullanımı” olarak tanımlanmaktadır (Koç, 2011). Yapılan alanyazın taraması neticesinde şiddeti, bireyi müteessir eden, planlı, kasıtlı, huzur bozucu her türlü söz, eylem ve davranış olarak da tanımlayabiliriz.

2.1. Şiddet Türleri

Yapılan pek çok çalışmada şiddet, birbirinden farklı özelliklere göre tasnif edilir. Şiddet çok yönlü ve çok boyutlu bir kavram olduğu için tasnifi de birden fazla sosyal bilim ile ilişkilendirilebilir. Elbette şiddet ile ilgili başka tanımlar yapılabildiği gibi tasnifinde de başka kriterler göz önünde bulundurulabilir. Bu bağlamda Koç'un (2011) aktardığına göre Dahlberg ve Krug eylemlerin özelliklerine göre şiddeti 3 kategoride ele almıştır:

- Kişinin kendisine yönelttiği şiddet
- Kişilerarası şiddet
- Kolektif şiddet

Assmann (2009) ise şiddet türlerini ham şiddet, toplumsal şiddet, hukuki şiddet, devlet gücü ve şiddeti, tapınma ile ilgili ritüel şiddet şeklinde sınıflandırmıştır. May'e (1998) göre şiddet; basit şiddet, hesaplanmış şiddet, kışkırtılan şiddet, saklı şiddet, yukarıdan gelen şiddet şeklinde tasnif edilmiştir. Benzer şekilde şiddet; fiziksel şiddet, duygusal şiddet, sözlü şiddet, nesnel şiddet, simgesel şiddet, sembolik şiddet, küresel şiddet olarak da ifade edilebilir (Koç, 2011; May, 1998).

Özsöz (2009) Bourdieu'n simgesel şiddet kavramının fiziksel olmayan şiddete karşılık geldiğini belirtmiştir. Ona göre Bourdieu'nun simgesel şiddeti, eğitimde bireylerin kişiliklerinin şekillendirilmesi yoluyla eşitsizliğin yeniden üretilmesi şeklinde açıklanmıştır. Han (2018) ise simgesel şiddeti alışkanlıkların kendini yeniden üretmesinden doğan bir eylem olarak ifade etmiştir.

Boudrillard'a (2003) göre günümüz dünyasında yaşadığımız toplumlardaki güvensizlik tarihsel olarak fanatizm, anarşizm ya da nihilizmden kaynaklanmıştır. Bugünkü terörizm, küreselleşme ile alakalı olduğu söylenebilir. “Küresel” ve “evrensel” kavramlarına farklı anlamlar yükleyen Boudrillard'a (2003) göre evrenselleşme kavramı insan hakları, özgürlük, kültür ve demokrasi ile ilişkilidir. Ona göre herhangi bir değer haklı olarak evrensel olmak ister. Evrenselleşen

herhangi bir kültür tekilliğini yitirir ve ölür. Çünkü teknoloji, pazar, bilgi, turizm ile ilgili olan küreselleşme ise evrenselleşmeyi yok etmektedir. Evrenselleşen değerler tekilleşmektedir. Borsanın, pazarın, paranın, ürünün küreselleşmesi ile sürekli bir homojenizasyonun yanı sıra bölünmelere yol açmaktadır. Küresel şiddet kavramı, başka boyutları ve derinliği olmakla birlikte özetle Küreselin, evrensele galebe çalması şeklinde ifade edilebilir (Baudrillard, 2003).

Bir diğer şiddet türü nesnel şiddet olarak ele alınmıştır. Bu şiddet türü ekonomik ve politik sistemlerin sorunsuz bir şekilde işlemesinin neticesinde yıkıcı sonuçlar içeren, sistematik diyebileceğimiz şiddet türüdür (Žižek, 2008). Ayrıca yapısal şiddet şeklinde tanımlanan bir şiddet türü de söz konusudur. Dursun'un (2011) aktardığına göre Galtung'un yapısal şiddet olarak tanımladığı durum, bireylerin doğrudan şiddet eylemine maruz kalmadan sosyal düzenlemeler neticesinde mağdur edilmesi durumudur. (Sever ve Yener 2021) Bu çerçevede yapılan alanyazın taraması sonucunda şiddet türleri altı ana kategori şeklinde tasnif edilebilir:

- **Sosyolojik bağlamda şiddetin sınıflanması**

- ✓ Sembolik şiddet
- ✓ Kişilerarası şiddet
- ✓ Toplumsal şiddet
- ✓ Simgesel şiddet
- ✓ Küresel şiddet

- **Psikolojik bağlamda şiddetin sınıflanması**

- ✓ Mobbing (ruhsal terör)
- ✓ Manevi taciz
- ✓ Kişinin kendisine yönelttiği şiddet (tamamlanmış intihar, intihara teşebbüs)
- ✓ Kışkırtılan şiddet
- ✓ Saklı şiddet
- ✓ Duygusal şiddet
- ✓ Saldırganlık

- **Siyasal bağlamda şiddetin sınıflanması**

- ✓ Saf şiddet
- ✓ Yasa koyucu şiddet
- ✓ Yasa koruyucu şiddet
- ✓ Militarizm
- ✓ Karşıdevrimci şiddet
- ✓ Kolektif şiddet
- ✓ Hukuki şiddet
- ✓ Devlet gücü ve şiddeti
- ✓ Yukarıdan gelen şiddet
- ✓ Yapısal Şiddet

- **Ekonomik bağlamda şiddetin sınıflanması**

- ✓ Mali açıdan yoksun bırakma
- ✓ Nesnel şiddet

- **Teolojik bağlamda şiddetin sınıflanması**

- ✓ Dinsel şiddet
- ✓ İlahi şiddet

- ✓ Mitik şiddet
- ✓ Tapınma ile ilgili ritüel şiddet
- **Ontolojik bağlamda şiddetin sınıflaması (Ya da diğer şiddet türleri)**
- ✓ Fiziksel şiddet
 - Kaba şakalar
 - Dayak atma
 - İtme
 - Çekme gibi bedensel nitelikteki şiddet eylemleri
- ✓ Sözlü şiddet
 - Laf atma,
 - Küfretme,
 - Lakap takma,
 - İftira atma,
 - Tehdit etme,
 - Dedikodu yapma
- ✓ Kadına şiddet
 - Cinsel şiddet,
 - Flört şiddeti,
 - Taciz
 - Görsel taciz,
 - Dokunsal taciz,
 - Sözel taciz
 - Tecavüz,
 - İstismar
- ✓ Organize şiddet
 - Kolektif şiddet,
 - Vatandaşın iktidara karşı şiddeti,
 - İsyar,
 - Terörizm,
 - Grev,
 - Darbe,
 - Savaş,
 - Devletin vatandaşa karşı şiddeti
- ✓ Ham şiddet
- ✓ Basit şiddet
- ✓ Hesaplanmış şiddet
- ✓ Azınlıklara karşı şiddet
- ✓ Okul şiddeti
 - Öğrenciye yönelik şiddet
 - Öğretmene yönelik şiddet
 - Diğer personele yönelik şiddet
- ✓ Siber şiddet (dijital şiddet)
- ✓ Amaç olan şiddet,
- ✓ Araç olan şiddet

2.1.1. Okulda şiddet

Şiddet ontolojik olarak insanoğlu ile yaşıt olmasına rağmen 'okul şiddeti' hem ontolojik hem de epistemolojik olarak yeni bir kavramdır ve psikolojik, sosyolojik ve kültürel boyutları olan bir problemdir. Okullarda meydana gelen şiddet olaylarının çok boyutlu olması, hadisenin sadece okul surlarının içinde kalmamasına yeter sebeptir. Okulun birçok dinamiği, şiddet eyleminin de kompleks ve derinlerde birçok sebebi vardır (Dr. Hamdi Kızılar, 2006, s. 53). Okul ortamında yaşanan şiddet olayına karışan bireylerin aileleri, yaşları, cinsiyetleri, ekonomik ve kültürel sermayeleri, şiddetin çeşidi, şiddetin yoğunluğu gibi birçok değişken olayın hangi mecrada ve nasıl bir seyir izleyeceğini de belirlemektedir. Bunun yanı sıra okulda yaşanan şiddet olaylarının sebeplerini bulmaya çalışırken okul binalarının fiziksel yapılarını, betonarme alanların çokluğunu, çocuğun enerjisini tüketebileceği, arkadaşları ile oyunlar oynayıp sosyalleşebileceği alanların azlığını da şiddetin sebepleri arasında saymak gerekmektedir (Dr. Hamdi Kızılar, 2006, s. 53).

Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Rehberlik ve Danışmanlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü ise okul şiddetini; "öğrenciler ya da öğretmenlere yönelik fiziksel, psikolojik ya da sosyal olarak kasten saldırı ya da müdahale" şeklinde tanımlamaktadır (B. Koç, 2011).

Benbenishty ve Astor (2005) okul şiddetini; "Okullardaki kişilere ve onların eşyalarına –okul eşyalarına olduğu gibi- fiziksel veya duygusal olarak zarar vermek amacı ile yapılan herhangi bir davranış" şeklinde ifade eder.

Verlinden, Hersen & Thomas (2000)' in çalışmalarında okuldaki şiddet beş ana başlık altında kategorize edilmiştir. Bunlar; kişisel faktörler, ailesel faktörler, okul faktörü, önyargılar son olarak da sosyal ve çevresel faktörlerdir.

Okul ortamında birçok şiddet türü vuku bulmaktadır. Öğrenciden öğrenciye yönelik olan ve daha çok sözlü şiddet olarak tanımlanan; laf atma, küfür etme, lakap takma, iftira atma, tehdit etme, dedikodu yapma gibi şiddet türleri görülmektedir. Kaba şakaları da içinde barından ve fiziki şiddet olarak tanımlanan, dayak atma, itme, çekme gibi bedensel nitelikteki şiddet türleri; cinsel şiddet olarak tanımlanan taciz, tecavüz gibi türlerinden daha sık görülmektedir (Çubukçu ve Dönmez, 2012).

Okul ortamında sıkça karşılaştığımız saldırganlık; kasıtlı olarak acı ve zarar vermeye yönelik davranış formu biçiminde karşımıza çıkmaktadır ve şiddet çeşitlerinden biri olarak tanımlanabilmektedir (Aronson, Wilson, ve Akert, 2012). Okul ortamında yalnızca öğrenci şiddetin nesnesi konumunda değildir. Şiddet hedef gözetmeksizin toplumun tüm kesimlerinde yaş, cinsiyet statü fark etmeksizin her bireye yönelebilmektedir. Öğretmenler de bu şiddet ikliminden paylarına düşeni almaktadır. Okul ortamında öğretmenlere yönelik saldırgan davranışlarda bulunma her geçen gün artarak devam etmektedir.

Şiddet; amaç olan şiddet ve araç olan şiddet olarak da tasnif edilebilir. Amaç olan şiddet: doğrudan bireyi fiziksel ya da duygusal olarak hedef alan incitmeyi amaç edinen, düşmanca bir his ile gerçekleştirilen şiddettir. Araç olan şiddet: bir hedefi gerçekleştirmek için zorunlu olarak atlatılması gereken eylemdir. Bir tekvando müsabakasında kazanmak için rakibe fiziksel müdahale araç olan şiddet iken; oyun kuralları ve süresi dışında rakip oyuncuyu darp etmek amaç olan şiddettir. Amaç olan şiddet düşmancadır(B. Koç, 2011). Haliyle araç ve amaç olan şiddet kavramları meşru ve gayrimeşru şiddet olarak da tanımlanabilir (B. Koç, 2011). Okul ortamında öğretmene yönelik şiddet doğrudan amaç şiddettir ve gayrimeşrudur.

Okullarda yaşanan şiddet olayları toplumsal ve kültürel renkler taşımakla birlikte benzerlikler de göstermektedir. Okullardaki şiddetin ve disiplinsizliğin form değiştirdiği ile alakalı olarak editörlüğünü John J. Macionis'in (2012) yapmış oldu Sosyoloji adlı çalışmadaki saptama önemlidir. Amerika'da yaşlı öğretmenler okulda şiddet ve disiplinsizlik olaylarını kendi öğrencilik yıllarındaki gibi; söz almadan konuşmak, sakız çiğnemek, okul kıyafeti giymemek, devamsızlık yapmak şeklinde sıralamaktadır. Ancak günümüzde ABD'de okullarda; alkol tüketimi, madde bağımlılığı, erken yaşlarda hamilelik ve bunlara bağlı olarak okul terkleri ve şiddet gibi ciddi sorunlarla mücadele halinde olduğu da belirtilmektedir (J. Macionis, 2012). Şiddetin form değiştiren ruhu diğer bütün toplumlar için de geçerlidir.

Martin, (1994) 'teki Avustralya okullarında şiddet adlı çalışmasında okulda şiddetin hangi durumlarda görüldüğünü şöyle ifade etmiştir: "Okullarda şiddet, bir okul mensubunun (öğretmen, öğrenci, eğitim personeli, veli ya da ziyaretçi) taciz ya da tehdit edildiği, saldırıya uğradığı veya topluluk içinde yer alan başka biri ya da okulda etkinliklerde bulunan topluluk tarafından kişisel mallarına zarar verildiği her durumda görülebilir."

2.1.1.1. Okulda şiddetin tasnifi

Okulda fiziksel veya ruhsal zarar veren eylemlerin tamamı şiddet kapsamındaki eylemler olarak tanımlanabilir. Okulda şiddeti şöyle tasnif edilebilir:

A) Eğitim personelinin kendi arasındaki şiddet

1. İdareciden idareciye yönelik şiddet
2. İdareciden öğretmene yönelik şiddet
3. Öğretmeden idareciye yönelik şiddet
4. Öğretmeden öğretmene yönelik şiddet

B) Okul Personelinin arasındaki şiddet

1. Eğitimci (İdareci ve öğretmen) lerden öğrenciye yönelik şiddet.
2. Eğitim Personeli olmayandan (Hizmetli / Kantinci/ Servis şoförü ve diğerleri) öğrenciye yönelik şiddet
3. Öğrenciden öğrenciye yönelik şiddet
4. Okul personeli dışındakilerin okul personeline yönelik şiddeti.

Şüphesiz bütün dünyada okulda şiddetin en çok yaşanan ve en çok konu edilen türü öğrenciden öğrenciye yönelik şiddet türüdür. Öğrenciye yönelik öğrenci şiddeti, Debarbieux (2003) tarafından daha çok akran tacizi, kaba davranış, küçük şiddet olayları şeklinde ifade edilmiştir (Debarbieux, 2003). Örneğin İtalya'da öğrencilere yönelik aşağılayıcı ithamlar ile şiddet eğilimi gösterilmektedir. Kolej öğrencilerinde % 73 olan bu oran ilkökul öğrencilerinde %78 olarak saptanmıştır.

Türkçe literatüre "akran tacizi" olarak geçen "school bullying" kavramını Norveç'te 8-16 yaş arası 140.000 öğrenciden oluşan bir örneklem üzerinden araştıran Olweus (2003) kavramın tanımını; "uzun süreli saldırganlık ve sistematik olarak gücün aşırı kullanımı" şeklinde veriyor ve şu sonuçlara ulaşıyor: Okul başarısını, bireyin psikolojik durumunu, okul terklerini, devamsızlıkları, öğrencinin güven yitimini etkilediğini, kimi zaman da kurbanın intiharı ile biten olaylara sebep olduğunu ifade ediyor.

2.1.1.1.1. Öğretmene Şiddet

Öğretme sanatı insanlık tarihi ile yaşıttır. İnsan kültür yaratan bir varlıktır (Ülken, 2014). İnsanoğlunun kültürünü yaşatma, kazanımlarını ve kendisini geleceğe taşıma arzusu tecrübelerini yavrusuna aktarma, öğretme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Öğretmenlik, bütün tarihsel dönemlerde varlığını koruyan ve her geçen gün değeri artan, değerinden bir şey eksilmeyen, hatta devamlı olarak önemi katlanarak büyüyen bir meslektir. Öğretme eyleminin gerçekleşmesi sürecinde birçok aşama kat edilir. Bu sürecin bir tek öznesi yoktur. Ancak şüphesiz öğretme sürecinin en önemli yapı taşı öğretmendir.

Toplumlar ideolojik ve politik uygulamalarını eğitim kurumları üzerinden gerçekleştirirler (Yıldız, 2014). Eğitim kurumu olan okullar kültür taşıyıcılarıdır (Şişman, 2007). Bir toplumun içine doğan ve olgunlaşmamış olduğu kabul edilen birey, içinde doğduğu grubun, mensubu olduğu sosyal dünyanın bir parçası olabilmek ve öyle kalabilmek için 'kültürleşmesi' gerektiği inancıyla grubun diğer üyelerinin yardımına muhtaç olduğu varsayılır. Bu ihtiyaç; "yaşamın sosyal sürekliliğini sağlamanın araçlarından biri" olan eğitim ile giderilir (Dewey, 2004). Bu eğitim, geleneksel sosyalleşmenin çökmüş olduğu modern toplumlarda okullar aracılığıyla verilmektedir (Sever, Kaysılı, ve Soylu, 2018). Şüphesiz okullarda verilen bu eğitim, eğitim öğretim sürecinin en önemli aktörü olan öğretmenler tarafından gerçekleştirilir.

Eğitimin egemen ideolojiyi benimsetme, meşrulaştırma; yeniden üretim, toplumsal denetimi sağlama noktasındaki işlevlerini kavramak eğitim sürecinde yaşanan şiddet olaylarından bağımsız düşünmemeyi gerektirir (Ünal, 2004). Temel toplumsal kurumlardan biri olan eğitim bir kültürel sistemden beslenir ve ideolojiden bağımsız değildir (Ülken, 2014). İdeolojiyi belirleyen kültürel kodlar eğitim sisteminin içinde şiddeti de yeniden üretir.

"Şiddet her zaman bir içeriğin taşıyıcısına yönelir. İçeriği yalnız insanlar değil topluluklar ve sistemler de taşır" (Han, 2018). Öğretmen hem insan / birey olarak hem toplumun bir ferdi olarak hem de eğitim sisteminin genetik kodlarının taşıyıcısı, uygulayıcısı, öğreticisi olma özelliğinden kaynaklı olarak kaçınılmaz bir şekilde okuldaki şiddetin ya öznesi ya da nesnesi olmaktadır. Çünkü okulda işlerin yolunda gitmemesi durumunda birey olarak öğretmenin şiddete maruz kalması mümkündür. Öğretmenler; öğretmenlik mesleğinin girift açmazları olan eğitim sistemindeki bir sorunsalın çarklarından biri olarak sembolik bir anlam taşıdıkları için de zaman zaman öfkenin hedefi olabilmektedir.

2.1.1.1.2. Öğretmene Yönelen Şiddet ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Yapılan literatür taramasında şiddet ile ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen doğrudan öğretmene yönelen şiddetin farklı boyutları ile ele alındığı çok az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Ve bu konuda bilimsel çalışmaların yapılması gerektiği inancı doğmuştur. Okulda şiddet ile ilgili elimizdeki veriler gerçeği göstermemektedir. Okul ortamında öğretmene yönelen şiddetin sıklık derecesi artmış olmasına rağmen şiddetin yaşandığı yoğunluk oranında bilimsel çalışmalara konu edilmediği anlaşılmaktadır. Bunun için birçok sebep sayılabilir: okulun namını korumak, müşteri olan öğrencinin ve nitelikli öğretmenin kaçışını engellemek, şiddet mağduru olanların korku kaynaklı sessizliği-mağduriyeti gizlemeyi yeğlemeleri, şiddet olarak tanımlanan eylemin göreceliği gibi nedenler (Debarbieux, 2003), şiddetin gerçek boyutuyla rakamlara yansımalarının önündeki engelleri teşkil eder.

Şiddet araştırmaları genellikle psikoloji biliminin sahasından yürütülmüştür. Bundan dolayı bu çalışmalarda şiddetin sosyokültürel sebeplerine değinilmemiştir. Şiddet toplumun

sosyokültürel kodlarından soyutlanarak sadece psikolojik argümanlarla izah edilemez. Şiddet; işsizlik, yoksulluk, sosyal yaşama uyumsuzluk, boş zamanları olumlu değerlendirememesi gibi pek çok toplumsal boyutu olan bir problemdir (Çubukçu ve Dönmez, 2012). Toplumsal görünmezlik ve sosyal çaresizlik şiddetin sebepleri arasında gösterilebilir. Çubukçu ve Dönmez (2012)'in okulda yaşanan şiddet olaylarının nedenlerini çoğunlukla ailevi sebeplerden kaynaklandığını belirten çalışmalarından hareketle şiddetin sosyo-kültürel temellerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Şiddetin değişen tanımı ve yönü artık okullarda şiddet formunun sadece öğretmenden öğrenciye yönelik olmadığını, öğrenciden ve diğer öznelerden öğretmene yönelik bir form kazandığını da belirtmek gerekir (Debarbieux, 2003).

Son zamanlarda devlet kurumlarından hak ettiği hizmeti alamadığını düşünen ve bunun karşılığında şiddet eylemine yönelmek suretiyle uğradığını düşündüğü bu haksızlığı tazmin yoluna giden vatandaşların sayısı artmaktadır (Debarbieux, 2003). Bu durum okullarda daha çok öğretmene yönelik şiddet şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Öğretmene yönelik şiddet eylemleri, ciddi yaralanma ve ölümlerle sonuçlananlar dahil olmak üzere, bu kadar artmış olmasına rağmen okulda şiddet ile ilgili yapılan pek çok çalışmada şiddete hedef olan öğretmenler bu çalışmaların kapsamına alınmamıştır.

Özsöz'ün (2009) aktardığı, Jean-Claude Chesnais'in Interpol'ün verilerinden yararlanarak yapmış olduğu sınıflama birçok şiddet türünü kapsayacak nitelikte olmasına rağmen okulda öğretmene uygulanan şiddet alt başlığının olmaması, okulda şiddetin küresel bir boyut kazanmış olduğu bir dönemde bile öğretmene yönelik şiddetin tasnife tabi olmaması bu konudaki çalışmaların yetersizliği açısından dikkat çekicidir. Çubukçu ve Dönmez (2012)'in İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Okuldaki Şiddet Üzerine Görüşleri adlı çalışmalarında görüşme yaptıkları öğretmenler ile şiddeti enine boyuna masaya yatırırken okul ortamında öğretmene yönelik şiddet, çalışmanın kapsamı dışında kalmıştır. Okulda şiddet ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunda şiddetin nesnesi öğrencidir. Debarbieux (2003), "Okulda Şiddet: küresel bir tehdit" adlı eserinde okullarda görülen şiddet olaylarını en basitinden okul baskınlarındaki katliamlara kadar geniş bir coğrafyada (Afrika, Avrupa ve ABD) ele almaktadır. Bu çalışmada da öğretmene yönelik şiddet konu edilmemiştir. Bulut'un (2008) çalışmasında, ülkemizde 2001-2006 yılları arasında 5 yıllık bir periyodun ulusal düzeyde yayın yapan 16 gazete ve 11 televizyon kanalının internet haber metinleri taranmış 302 şiddet olayı saptanmıştır. Bu çalışmada öğrenciden öğrenciye yönelik gerçekleşen şiddet olaylarının sebepleri ve çeşitleri saptanmıştır. Okul ve eğitim sürecinin aktif bir öznesi olan öğretmen bu çalışmada da şiddet ile ilişkilendirilmemiştir. KOÇ' un (2011) "okullarda şiddet" adlı eserinde de okullarda şiddetin nesnesi olan öğretmenlere yönelik şiddet ile alakalı bir saptama yoktur.

Şiddet ile ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen öğretmene yönelik şiddetin nedenlerinin irdelendiği az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Öğretmene yönelik şiddet ciddi bir problemdir ve bu problemin sebep, sonuç ve çözüm önerilerinin bilimsel çalışmalara daha fazla konu olması gerekmektedir. Dünyada ve ülkemizde öğretmene yönelik şiddet eylemlerinin sebep ve sonuçlar benzerlik göstermektedir.

Susan D. McMahon vd (2017)'nin yapmış oldukları; "The Ecology of Teachers' Experiences with Violence and Lack of Administrative Support" adlı çalışmalarında, okullarda eğitim yöneticilerinin şiddet olaylarında nasıl bir rol aldığı araştırılmıştır. Geniş bir örneklem üzerinden

yürütülen çalışmada 237 öğretmen ile nitel olarak, 2.431 öğretmen ile de çevrimiçi anket yapılmak suretiyle deneyimleri anlaşılacak istenmiştir (Susan D. McMahon, 2017). Susan D. McMahon vd (2017) öğretmenlere yönelik şiddet eylemlerini önemli bir sorun olarak saptamış ve şiddete maruz kalan öğretmenlere yönelik olarak yöneticilerin desteğinin yetersizliğini öğretmenleri üzen bir durum olarak ifade etmiştir. Soner Mehmet Özdemir'in (2012), "An Investigation of Violence Against Teachers in Turkey" çalışması Türkiye'de Kırıkkale il merkezinde ilk ve ortaokullarda görev yapan 902 öğretmen ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada öğretmenlerin; duygusal, sözlü, fiziksel ve cinsel şiddete maruz kaldıkları saptanmıştır (Özdemir, 2012). Ona göre erkek öğretmenler daha çok fiziksel şiddete maruz kalırken kadın öğretmenler sözlü ve duygusal şiddete maruz kalmaktadır. (Özdemir, 2012) Eğitim kademesine göre şiddetin faali ve eylem türü değişiklik göstermektedir. İlkokullarda öğrenciden öğretmene direk şiddet eylemleri yok denecek kadar azdır. Ortaokul ve liselerde öğrenciler yaşadıkları sorunları çoğunlukla kendileri hal etme yoluna başvururlar. Bu durum zaman zaman öğretmene yönelen şiddete dönüşmektedir. İlkokul öğretmenlerine nazaran ortaokul öğretmenleri daha fazla şiddete maruz kalmaktadır (Özdemir, 2012).

Almanya'da, The belief in a just world and distress at school çalışmasını yapan Dalbert, C., ve Stoeber, J. (2005) adil bir dünya inancı ile okulda yaşanan sıkıntılar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Benzer bir çalışma 2009 yılında, Correia, I., Kamble, S. V., ve Dalbert, C. tarafından Portekizli ve Hindistanlı öğrenciler ile gerçekleştirilmiştir. Almanya'da Dalbert, C., ve Stoeber, J. (2005) tarafından ortaokul öğrencileri ile yürütülen çalışmada adil bir dünya inancı yüksek olan bireylerin okulda daha az sıkıntı yaşadıkları, öğretmenlerin not ile değerlendirmelerinin adil olduğuna kanaat ettikleri saptanmıştır.

Dört yıl sonra 2009 yılında Dalbert, C. benzer bir çalışmayı Correia, I., Kamble, S. V. ile birlikte Portekiz ve Hindistanlı öğrenciler ile gerçekleştirmişlerdir. Correia, I., Kamble, S. V., ve Dalbert, C. ' in; (2009) "Belief in a just world and well-being of bullies, victims and defenders: a study with Portuguese and Indian students" adlı çalışmalarında Portekiz ve Hindistan gibi farklı kültürlerle sahip iki ülkede 12 ile 18 yaş aralığında bulunan 465 öğrencinin katılımı ile adil bir dünyaya olan inanç ve okul zorbalığı arasındaki ilişki ele alınmıştır. Her iki örnekte de erkeklerin kızlara göre daha fazla sıkıntı yaşadığı ifade edilirken, adil bir dünyaya olan inanç ve kişisel iyi oluş halinin okulda yaşanan sıkıntıların azalmasına sebep olduğuna değinilmiştir. Dalbert, C., ve Stoeber, J. (2005) ve Correia, I., Kamble, S. V., ve Dalbert, C. (2009) her iki çalışma adil bir dünya inancının okulda sıkıntıları azalttığını göstermektedir. Sıkıntının az olduğu okul atmosferinde öğretmene yönelen şiddet eylemleri de azalacaktır.

Okullar toplumdan bağımsız olmayan kurumlardır. Her toplumun tarihsel ve toplumsal gelişim sürecinde kültürel kodlar geliştirir. Kültürel kod ya da kültür kodu Rapaille (2009) tarafından herhangi bir varlığa ve değere mensubu olduğumuz kültürden hareketle yüklediğimiz anlam şeklinde tanımlanır. Bir sosyal yapının bütün mensupları tarafından aynı sembol ve simgelere aynı anlamların yüklenmesi okul kültürünü de biçimlendirir. Meydana gelen bu okul kültürü aynı zamanda okuldaki insanların ortak algılarına dayalı olarak gelişen, okuldaki tüm insanları etkileyen, onların davranışlarından etkilenen ve görece sürekliliği olan okul iklimini biçimlendirir (Çalık, Özbay, Özer, Kurt, ve Kandemir, 2009). Toplumun bir cüzü olan okullarda yaşanan her türlü, sosyal, siyasi, ekonomik, ruhsal sorunlar okul kültürünü ve okul iklimini olumsuz etkilemektedir.

Atmaca ve Öntaş'ın (2014) velilerin öğretmenlere uyguladığı şiddete yönelik çalışmalarında, öğretmenler tarafından profili çıkarılan şiddet eğilimindeki velilerin özellikleri; sosyal özellikler, ekonomik özellikler ve psikolojik özellikler olarak 3 kategoride betimlenmiştir. Sosyal özellikler olarak tasnif edilen başlık altına şiddete eğilim gösteren velilerin ilkokul mezunu olan ya da ilkokulu bitirememiş, aile içi sorunları olan, okulun faaliyetleri ile ilgilenmeyen, siyasi bağlantıları olan, kötü niyetli, saldırgan, kentlileşmemiş kişilik özelliklerine sahip bireyler olarak kategorize edilmiştir. Mete vd.'in (2015) Batman ilinde yaptıkları çalışmada öğretmenlerin psikolojik şiddete maruz kalmalarının demografik değişkenlere göre tükenmişlik durumunu etkileyip etkilemediği araştırılmış; psikolojik şiddet algısının medeni durum, branş, yaş, cinsiyet ile aralarında anlamlı bir ilişkisi olduğu saptanmıştır. Yaman, E., Vidinlioğlu, Ö., ve Çitemel, N. (2010). "İşyerinde psikoşiddet, motivasyon ve huzur: Öğretmenler çok şey mi bekliyor? Psikoşiddet mağduru öğretmenler üzerine" adlı çalışmalarında ilkokul ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin psikoşiddete maruz kalma durumu ele alınmıştır. Araştırmada; öğretmenlerin; yönetici, meslektaş, veli, öğrenci ve hizmetli tarafından psikoşiddete maruz kalabildiği ifade edilmiştir. Öğretmenler buna ilişkin; ayrımcılık, iletişim engelleri, aşağılanma ve sözel cinsel tacize uğradıkları ifade edilmektedir. Psikoşiddete maruz kalan öğretmenlerin, okula gitmek istememe, motivasyon düşüklüğü, huzursuzluk, depresyon problemleri yaşadığı ve sonuç itibarı ile okul ortamında bu olumsuz durumun öğrencilere de olumsuz yansıdığı belirtilmiştir (Yaman, E., Vidinlioğlu, Ö., ve Çitemel, N. 2010). Psikolojik şiddet ile ilgili benzer bir çalışma da Karakuş, M., ve Çankaya, İ. H. (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Öğretmenlerin maruz kaldığı psikolojik şiddet stres ve tükenmişliğe sebep olduğu ifade edilmektedir. Stres ve tükenmişlik de iş ve yaşam doyumunu olumsuz etkilemektedir. Amerika'da korku, stres ve mağduriyet arasındaki ilişki kentlerdeki devlet okullarında yapılan bir çalışma ile araştırılmıştır. Bu çalışmada devlet okullarında görev yapan öğretmenlerin korku, mağduriyet ve stres faktörleri arasında bildirilen mağduriyet ve stres düzeyinin okutulan sınıf düzeyine ve öğretmenin renk ve ırkına göre farklılık gösterdiği ortaya konmuştur. (Dworkin, A. G., Haney, C. A., ve Telschow, R. L, 1988). Karakuş ve Çankaya (2012) tarafından öğretmenlere yönelik sergilenen psikolojik şiddetin öğretmenlerin tükenmişliklerine ve strese, iş ve yaşam doyumuna nasıl etki ettiği araştırılmış ve "Psikolojik şiddet stres ve tükenmişlik aracılığıyla öğretmenlerin iş ve yaşam doyumlarını düşürmektedir. İş içinde yaşanan içsel veya dışsal kaynaklı olumsuz duygular, başka olumsuz duyguları da tetikleyebilmektedir." sonucuna ulaşılmıştır. Psikolojik boyutu ile ön plana çıkmış olan bu çalışmada öğretmene yönelen şiddetin diğer boyutlarına değinilmemiştir.

Okul ortamında yaşanan şiddet eyleminin birden fazla nedeni olabilir. Şiddet bir döngü içinde kendini yeniden üreten bir eylem türüdür. Bulut'un (2008) ve Yavuzer'in (2011) çalışmalarında bu durum açıkça ortaya konmuştur. Bulut'un (2008), makalesinde 2001-2006 yılları arasında 5 yıllık bir periyotu içeren zaman diliminde ulusal düzeyde yayın yapan 16 gazete ve 11 televizyon kanalının internet haber metinleri taranmış öğretmenin saldırgan taraf olduğu 172 vaka incelenmiştir. Öğretmenlerden öğrenciye yönelik şiddetin, sosyal öğrenme teorisi gereği bir kısır döngüye dönüştüğü belirtilmektedir (Bulut, 2008). Haliyle öğrenciden öğrenciye ve öğrenciden öğretmene yönelik kendini yeniden üreten şiddetin baş mimarı öğretmenin öğrenciye yönelik saldırgan tutumu ve şiddet eğilimidir. Yavuzer (2011)'in çalışmasında okul ortamında öğrenciden öğrenciye şiddet eylemlerinin artmasında ve azalmasında öğretmen niteliğinin belirleyici olabildiği gibi; öğretmene yönelen şiddetin sebebi de bizzat öğretmenlerin kendi

davranış formları olabilmektedir. Şiddetin bu kısır döngüsü öğretmenin okul ikliminde şiddetin hem nesnesi hem de öznesi olabileceğini göstermektedir.

Okullarda yaygın olarak sözel ve fiziksel saldırıların çokluğu dikkat çekmektedir. Okulların şiddet uygulayan failere yönelik bir yaptırımı yoktur. Öğretmene yönelik yaşanan pek çok şiddet eyleminden sonra failerin cezai müeyyideye tabi tutulmaması öğretmenlerin adaletin tecelli edeceği umudunu kırmıştır. Şiddete maruz kalan öğretmen ve okul yöneticileri bu şiddeti istemeyerek de olsa kabullenmekte ve hiçbir hukuki soruşturmaya yönelik girişimde bulunmamaktadır. Failin cezalandırılmayacak olduğu inancı olayın hemen örtbas edilmesine sebep olmaktadır. Olayın böylece neticelendirilmesi sonucunda öğretmenin itibarının da korunmuş olduğu düşünülmektedir. Okullarda yaşanan fiziksel ve sözel şiddet olayları ile ilgili bir yaptırımın olmaması öğretmen ve idarecilerin hukuki soruşturmaya yönelik bir girişimde bulunmalarına sebep olmaktadır (Atmaca, T., ve Öntaş, T. 2014). Okullarda öğretmene yönelen şiddet eylemlerinin öğretmenlerin motivasyonunu olumsuz etkilemektedir (Çetin, M., ve Alpanık, F. 2012). Motivasyon sorunu yaşayan öğretmenin okuldaki eğitim ve öğretim faaliyetlerinde, sınıftaki ders etkinliklerinde verimi düşmektedir.

3. Sonuç

Şiddetin küresel bir afet olmaya başladığı günümüzde, okul iklimi de bundan nasibini almaktadır. Okulda yaşanan şiddet eylemleri ile alakalı olarak yapılan çalışmalar genellikle öğrenciye yönelik şiddet eylemlerini incelemektedir. Son zamanlarda sebepleri birbirinden farklı olsa da okullarda eğitim sürecinin ve okul ortamının baş aktörü olan öğretmene yönelik şiddet eylemleri sıklıkla yaşanmaktadır. Öğretmenler, eğitim ortamlarında şiddete hedef olmaktan kurtulamamaktadır. Bu şiddet eylemleri basında, sosyal medyada haber konusu olmaktadır. Eğitim bilim çalışmalarında, önemi açısından, öğretmen imgesi sıkça karşımıza çıkıyor olsa bile öğretmene yönelen şiddet ile ilgili farklı boyutları içeren detaylı az sayıda araştırma mevcuttur. Okullarda öğretmene yönelik gerçekleştirilen şiddet eylemlerinin kökeninde hangi faktörlerin şiddeti tetikleyici olduğunu saptamak, problemin önlenmesine yönelik çözüm önerileri ve tedbir önlemleri sunmak açısından önem arz etmektedir. Çalışma şiddetin taraflarına, konu ile ilgili çalışma yürütecek akademisyenlere, konunun ilgililerine bilimsel veriler sunacağı için önem taşımaktadır.

Hiçbir sosyal tabakada şiddet eylemi sınırlanabilmiş değildir. Toplumumuzda sosyoekonomik düzey ve şiddetin sıklığı arasında pozitif yönde bir korelasyon vardır. Refah düzeyinin yüksek olduğu toplumsal gruplarda şiddet eylemlerine daha az rastlandığı kabul edilmektedir. Buna karşın sosyoekonomik anlamda daha alt gelir gruplarında şiddet eylemlerinin daha sık yaşandığı kabul edilir. Bu kabul fiziki şiddet eylemleri için geçerlidir. Şiddet, sosyal tabakanın gelir ve refah düzeyine göre form değiştirir. Her toplumsal katmanın kendine özgü belirgin ve yaygın şiddet türü olabilir. Yoksul bölgelerde yaşanan şiddet eylemleri fiziki formda vuku bulurken, gelir ve refah seviyesinin yüksek olduğu toplumsal katmanlarda şiddet, sözlü hakaret, aşağılama şeklinde görülebilmektedir. Hiyerarşik yapılanmalarda ise şiddet, ruhsal terör (mobbin) şeklinde tezahür edebilir. Bu bağlamda şiddet türlerinin sınıfsal olduğunu söylemek mümkündür.

Okul şiddeti toplumsal bir olgudur ve birçok boyutu mevcuttur. Çok boyutlu olan bu problemin çözümü de ancak kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, okul, aile, medya ve benzeri kurum ve kuruluşların birlikte mücadele etme çabaları ile mümkün olabilmektedir.

İnsana, doğaya, hayvana dönük gerçekleşen her şiddet eyleminin altında örtük bir tahakküm mücadelesi olduğunu söylemek mümkündür. Şiddet eyleminin birçok nedeni vardır. Şiddet eylemine yalnızca kültürel boyuttan bakılamayacağı gibi şiddetin sadece politik veya sınıfsal durumdan kaynaklandığı da iddia edilemez. Şiddet eyleminin kompleks bir yönü vardır. Toplumda şiddet sıfırlanamayacak olsa bile olumlu iletişim kurma yollarını geliştirerek şiddeti azaltmak mümkündür. Sorun çözme becerilerini, sosyal ve kültürel sermayeyi arttırmak suretiyle ekonomik, siyasal, kültürel, sosyal, eğitsel açıdan bütünlüklü bir gelişim neticesinde şiddet eylemleri azaltılabilir.

3.1. Öneriler

Okul ortamında öğretmene yönelen şiddet ile ilgili başka çalışmalara ihtiyaç vardır. Okulda şiddet neden yaşanır? Şiddeti tetikleyen “şey” nedir? Öğretmene neden şiddet uygulanır? Öğretmene yönelik hangi tür şiddet eylemleri gerçekleşiyor? Öğretmene yönelik şiddet daha çok hangi bağlamlarda yoğunlaşıyor? Şiddet eyleminin temelinde kültürün etkisi var mıdır? Varsa kültürel etmenler nelerdir? Öğretmene yönelik şiddet eylemlerinin faileri daha çok öğrenci velileri midir? Şiddetin türleri nelerdir? Daha çok hangi şiddet türleri hangi bölgelerde yaşanır? Gösterilen şiddet eylemlerinin nedenleri nelerdir? Yapılacak bilimsel çalışmalar neticesinde bu ve benzeri konular ile ilgili soruların cevaplanması gerekmektedir. Ayrıca okullarda yaşanan şiddet olayları hem psikolojik hem de sosyolojik araştırmaların konusu olmalıdır. Öğretmene yönelik gerçekleşen şiddetin sebeplerini anlamak, şiddetin engellenebilmesi için yardımcı dokunacak kurum ve kuruluşlar bulmak ve engelleyici tedbirler almak gerekir.

Kaynakça

- Aronson, E., Wilson, T. D., ve Akert, R. M. J. K. Y. (2012). *Sosyal Psikoloji*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul
- Assmann, J. (2009). *The Price Of Monotheism*: Stanford University Press.
- Atmaca, T., ve Öntaş, T. (2014). Velilerin öğretmenlere uyguladığı şiddete yönelik nitel bir araştırma. *Ajeli-Anatolian Journal Of Educational Leadership And Instruction*, 2(1), 47-62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ajeli/issue/1522/18710>
- Avcı, R. (2006). *Şiddet Davranışı Gösteren Ve Göstermeyen Ergenlerin Ailelerinin Aile İşlevleri, Öfke Ve Öfke İfade Tarzları Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Baudrillard, J. J. C. (2003). *The Violence Of The Global*. 5-20/2003.
- Benbenishty, R., Astor, R. A., & Astor, R. (2005). *School Violence In Context: Culture, Neighborhood, Family, School, And Gender*: Oxford University Press.
- Bulut, S. (2008). Okullarda görülen öğrenciden öğrenciye yönelik şiddet olaylarının bazı değişkenler açısından arşiv araştırması yöntemiyle incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd/issue/1495/18081>
- Çalık, T., Özbay, Y., Özer, A., Kurt, T., ve Kandemir, M. (2009). İlköğretim okulu öğrencilerinin zorbalık statülerinin okul iklimi, prososyal davranışlar, temel ihtiyaçlar ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 60(60), 555-576. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10337/126668>
- Çetin, M., ve Alpanik, F. (2012). Yönetici, öğretmen ve öğrencilerin okul içi şiddet algısı ile motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 35(35), 105-122. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaeabd/issue/375/2216>
- Correia, I., Kamble, S. V., ve Dalbert, C. (2009). Belief in a just world and well-being of bullies, victims and defenders: a study with portuguese and indian students. *Anxiety, Stress, ve Coping*, 22(5), 497-508. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19333798>.
- Çubukçu, Z., ve Dönmez, A. (2012). İlköğretim okul yöneticilerinin şiddet türlerine yönelik görüşleri ve şiddetle başa çıkma yöntemleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 1(1), 37-64. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10325/126591>
- Dalbert, C., ve Stoeber, J. (2005). The belief in a just world and distress at school. *Social Psychology Of Education*, 8(2), 123-135. <https://psycnet.apa.org/record/2005-06973-002>. <https://doi.org/10.1007/s11218-005-1835-2>
- Debarbieux, E. J. J. O. E. A. (2003). *School Violence And Globalisation*. 41(6), 582-602. https://www.researchgate.net/publication/242341058_School_violence_and_globalisation <http://dx.doi.org/10.1108/09578230310504607>
- Dewey, J. (Ed.). (2004). *Democracy In Education*. Ankara: Yeryüzü Yayınevi.
- Dr. Hamdi Kızılar, A. G. (2006). *Okulda Şiddetli Ağrı Var*. Ankara: Tutku Yayıncılık.
- Dursun, Y. (2011). Şiddetin izini sürmek: şiddet nedir? *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 1-18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf/issue/48611/617554>
- Dworkin, A. G., Haney, C. A., ve Telschow, R. L. (1988). Fear, victimization, and stress among urban public school teachers. *Journal Of Organizational Behavior*, 9(2), 159-171. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/job.4030090207> <https://doi.org/10.1002/job.4030090207>
- Freire, P. (Ed.). (2003). *Ezilenlerin Pedagojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Han, B. C. (2018). *Şiddetin Topolojisi*. İstanbul: Metis Basım.
- Karakuş, M., ve Çankaya, İ. H. (2012). Öğretmenlerin maruz kaldıkları psikolojik şiddete ilişkin bir modelin sınanması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(42), 225-237. <http://efdergi.hacettepe.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/325-published.pdf>
- Koç, B. (2011). Okullarda şiddet:(Lise Öğrencilerinde Şiddet, Saldırganlık Ve Dindarlık İlişkisi: e-Yazı yayınları
- Koç, M. (2007). Şiddetin ortaya çıkardığı psikolojik travmayla baş etmede sporun işlevselliği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 167-179. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/manassosyal/issue/49947/640073>
- Korkut, F. (2007). *Okul Temelli Önleyici Rehberlik Ve Psikolojik Danışma*. Ankara: Anı Yayınları.
- Macionis, J. J., ve Akan, V. (2012). *Sosyoloji*. Ankara: Nobel.

- Martin, R. (1994). Violence in Australian schools. *Criminology Australia*, 6(1), 16.
- May, R. (1998). *Power And Innocence: A Search For The Sources Of Violence*: Ww Norton & Company.
- McMahon, S. D., Reaves, S., McConnell, E. A., Peist, E., Ruiz, L., Apa Task Force On Classroom Violence Directed Against Teachers, ... ve Brown, V. (2017). The ecology of teachers' experiences with violence and lack of administrative support. *American Journal Of Community Psychology*, 60(3-4), 502-515. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29154436> <https://doi.org/10.1002/ajcp.12202>
- Mete, M., Ünal, Ö. F., Akyüz, B., ve Kılıç, R. (2015). Psikolojik şiddetin işe bağlı tükenmişliğe etkisi: Batman ilinde öğretmenler üzerine bir araştırma. *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, 6(12). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vizyoner/issue/23004/246019>
- Olweus, D. (2003). A profile of bullying at school. *Educational Leadership*, 60(6), 12-17. [https://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkozje\)\)/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1784442](https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkozje))/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1784442)
- Ozdemir, S. M. (2012). An investigation of violence against teachers in Turkey. *Journal Of Instructional Psychology*, 39(1), 51-62. <https://psycnet.apa.org/record/2012-26081-007>
- Özsöz, C. (2009). *Pierre Bourdieu Sosyolojisi Ve Simgesel Şiddet*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Rapaille, C. (Ed.). (2009). *Kültür Kodu: İnsanların Alışveriş Ve Yaşam Tarzlarını Anlayabilmek İçin Ustaca Bir Yol* (Vol. 3). İstanbul: Fgp Yayıncılık.
- Sever, M., Kaysılı, A., ve Soylu, A. (2018). Eğitim Sosyolojisi-Okulun İmkan Ve Sınırları. Ankara: Pegem.
- Sever, M. Yener, Şerafettin. (2021, April, 15-16) Şiddetin Tasviri: İnternational İnterdisciplinary Violence Konferansı, Ankara. https://www.academia.edu/47899428/VIOLENCE_AT_SCHOOL_VIOLENCE_TENDENCY_IN_SECONDARY_EDUCATION_STUDENTS
- Şişman, M. (2007). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem
- Spierenburg, P. (2001). Violence and the civilizing process: does it work? *Crime History Societies*, 5(2), 87-105. https://www.researchgate.net/publication/26295700_Violence_and_the_civilizing_process_does_it_work <http://dx.doi.org/10.4000/chs.740>
- Ülken, H. Z. (2014). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Doğubatu Yayınları.
- Ünal, K. (2004). *Eğitim Ve İktidar; Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik Ve Milliyetçi Değerler*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Verlinden, S., Hersen, M., & Thomas, J. J. C. P. R. (2001). Risk Factors In School Shootings. 20(1), 3-56. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/10660827> [https://doi.org/10.1016/s0272-7358\(99\)00055-0](https://doi.org/10.1016/s0272-7358(99)00055-0)
- Walker, P. L. (2001). A bioarchaeological perspective on the history of violence. 30(1), 573-596. <https://www.unl.edu/rhames/courses/war/walker-bioarch-war.pdf>
- Yaman, E., Vidinlioğlu, Ö., & Çitemel, N. (2010). İşyerinde psikolojik şiddet, motivasyon ve huzur: öğretmenler çok şey mi bekliyor? Psikolojik şiddet mağduru öğretmenler üzerine. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1136-1151. <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423936694.pdf>
- Yavuzer, Y. (2011). Okullarda saldırganlık/şiddet: okul ve öğretmenle ilgili risk faktörleri ve önleme stratejileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 41(192), 43-61. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/milliegitim/issue/36186/406825>
- Yıldız, A. (2014). Türkiye'de öğretmenlik mesleğinin dönüşümü: idealist öğretmenden sınava hazırlayıcı teknisyen öğretmene. *Eleştirel Pedagoji Dergisi*, 5(27). <https://www.academia.edu/27645490>
- Žižek, S. (2008). *Violence*. Six Sideways Reflections. <https://aordet.files.wordpress.com/2018/04/zizek-z-violence-2008.pdf>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Violence can be defined as the type of action that harms the material and moral comfort of life of individuals and societies. Acts of violence, which have become a global disaster, occur in all areas of life. School environment is also affected by these acts of violence. This study is a compilation article designed in case study pattern of the qualitative method and created by scanning the literature on violence against teachers in school. In this study, definitions and explanations about violence, types of violence and violence against teachers are discussed with an interpretive approach. After different definitions and types of violence were classified together and a general perspective was presented, the violence against teachers in school environment was mentioned.

There are many different dimensions underlying the act of violence. In this respect, violence has been categorized in sociological, psychological, political, economic, ontological and theological contexts. The acts of violence were classified according to their suitability to these upper categories. Then, the types of violence that teachers are exposed to were explained in this context. In school environment, violence is directed against teachers due to social, cultural, political, economic and psychological reasons. This study is important in that it categorizes different definitions and types of violence and violence against teachers in school environment, and also provides scientific data to those who study on violence.

Methods

In the article, answers were sought to the questions of violence, types of violence, violence at school and violence against teachers. The study, which is based on qualitative research methods, was designed in a case study pattern and was handled with an interpretive approach. The article consists of violence, types of violence and violence at school. In the first part, definitions of violence, in the second part the types of violence and in the third part, information about violence at school are given. In the third part, information about the classification of violence at school, violence against teachers and violence against teachers is given in subtitles.

Title

Violence, Types Of Violence And Violence Against Teachers At School*

Conclusion

Today, when violence has become a global disaster, the school climate also suffers from it. Studies on acts of violence at school generally examine acts of violence against students. Although the reasons are different, violence against the teacher, who is the main actor of the education process and school environment, is frequently experienced in schools. Teachers cannot avoid being the target of violence in educational environments. These acts of violence are the subject of news in the press and social media. Even though the image of the teacher is frequently encountered in educational science studies, there are few detailed studies that include different dimensions of violence against teachers. It is important to determine which factors trigger violence at the root of acts of violence against teachers in schools and to offer solutions and precautionary measures to prevent the problem. The study is important because it will provide scientific data to the parties of violence, academicians who will conduct studies on the subject, and those who are interested in the subject. School violence is a social phenomenon and has many dimensions. The solution of this multidimensional problem can only be possible with the efforts of public institutions, non-governmental organizations, schools, families, media and similar institutions and organizations to struggle together. It is possible to say that there is an implicit struggle for domination under every act of violence against people, nature and animals. There are many reasons for violent action. The act of violence cannot be viewed only from the cultural dimension, nor can it be claimed that the violence arises only from the political or class situation. The act of violence has a complex aspect. Even if violence in society cannot be eliminated, it is possible to reduce violence by developing ways of positive communication. By increasing problem-solving skills and social and cultural capital, acts of violence can be reduced as a result of an integrated economic, political, cultural, social and educational development.

* It was produced from Şerafettin YENER's doctoral thesis titled "Social and Cultural Foundations of Violence Against Teachers", which is continuing under the supervision of Associate Professor Mustafa SEVER in the EFSST Department of the Educational Sciences Institute of Ankara University.

Parenting in Risk Society: Vaccine Decision of Parents for Their Children During Covid-19 Pandemics

Risk Toplumunda Ebeveynlik: COVID-19 Pandemisinde Ebeveynlerin Çocukları için Aşı Kararı

Tuba DUMAN^a

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1255134](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1255134)

ABSTRACT	ÖZ
<p>The current study is a literature review to analyze the parents' burden in deciding to vaccinate their children against COVID-19, during the pandemic while utilizing Ulrich Beck's risk society term. The definition, perception, and experience of risk in society are all important and developing topics of risk studies in the social sciences. According to Beck's idea of risk society, risk is a human construct that takes many forms due to technological advancement and global influence. Parents are primarily responsible for protecting their children against risks that have been amplified or otherwise attenuated. The COVID-19 pandemic has increased parental obligations by making the heightened risk a reality. These responsibilities include preventing contamination and vaccinating children. As the vaccines are promptly developed for a new disease, it is also seen to be risky. The study concludes that the COVID-19 vaccine decision is a recent and significant parental responsibility because of the risk society, which attributes the protection of individuals against primarily human-made and global threats. Moreover, opinions toward vaccination rely on several variables, including confidence in institutions, the health concerns associated with vaccination, and the influence of the virus on young children.</p>	<p>Çalışmamız, Ulrich Beck'in risk toplumu teriminden yararlanarak, pandemi sırasında ebeveynlerin çocukları için COVID-19 aşısını seçerken yaşadıkları yükü analiz etmek ve anlamak amacıyla gerçekleştirilen bir literatür taramasıdır. Toplumda riskin tanımı, algısı ve deneyimi, sosyal bilimlerdeki risk çalışmalarında önemli ve gelişmekte olan konulardır. Beck'in risk toplumu konseptine göre risk, teknolojik ilerleme ve globalleşme sonucu insan yapısı olan ve pek çok çeşidi bulunan bir yapıdadır. Ebeveynler, çocuklarını artırılan (abartılan) veya azaltılmış risklere karşı korumaktan birincil derecede sorumludur. COVID-19 salgını artırılan riski gerçeğe dönüştürerek ebeveyn yükümlülüklerini artırmıştır. Bu sorumluluklar arasında bulaşının önlenmesi ve çocukların aşılınması yer almaktadır. Yeni bir hastalık için hızlı geliştirilen bir aşı olduğu için aşının da riskli olduğu görülmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre, COVID-19 aşı kararı, bireylerin insan yapımı ve global risklere karşı korunması yükümlülüğünü bireylere bırakan risk toplumu çerçevesinde, ebeveynlere yeni ve önemli bir sorumluk getirmektedir. Ayrıca aşılama yönelik kararlar, kurumlara duyulan güven, virüsün ve aşının küçük çocuklar üzerindeki etkisi gibi sağlıkla ilgili kaygılar dahil olmak üzere bir dizi değişkene dayanmaktadır.</p>
<p>Keywords</p> <p>Risk Society, Parenting, COVID-19, Pandemics, Vaccine</p>	<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Risk Toplumu, Ebeveynlik, COVID-19, Pandemi, Aşı</p>

^aDr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Email: tuba.duman@asbu.edu.tr

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Introduction

This study aims to examine the burden of the pandemic on parents, through their decision to vaccinate¹ their children, based on theories on risk such as social amplification of risk framework (SARF), psychometric paradigm, cultural theory, and governmentality of risk and focusing on the risk society concept of Ulrich Beck (1992).

COVID-19 is a recent issue that poses significant risks, the full effects of which are still being analyzed. It has tremendously impacted social, personal, and family life. As a health concern, COVID-19 is associated with care work, contamination, lockdowns, and precautions. All of these regulations and obligations have also affected family life, relationships, and the responsibilities of parents towards their children and society. Therefore, even though the vaccine is primarily a health issue, it also has sociological aspects that must be carefully considered. Our study aims to investigate the sociological aspects of COVID-19 and the concept of taking risks associated with its vaccine.

COVID-19 has revived the debate about vaccines combined with new risks and concerns about the vaccine. While sociological studies on risk are relatively few, the risk is calculated numerically via quantitative studies. Considering the relevant areas, it can be understood that parenting and vaccine, parenting and COVID-19, and parenting and COVID-19 vaccine have been studied in various regions. However, parenting and the COVID-19 vaccine have not been studied with the framework of “risk”. Our research aims to examine how parents make decisions about administering the COVID-19 vaccine to their children, taking into account both the perceived risk and the social and cultural factors that may influence their decision-making processes.

The vaccine is a significant issue argued through parenthood obligations and state intervention since the vaccine is applied through the childhood phase. Even though vaccine rejection contains a significant study area, COVID vaccine rejection is a relatively new issue, and the issue is argued with terms such as “vaccine hesitancy” and “vaccine acceptance” instead of rejection; thus, there is not any study on vaccine rejection and covid or parents’ COVID vaccine rejection. However, there are studies with significant content, number, and variety of research on the vaccine decisions of parents to analyze the parents’ position and situation considering COVID vaccine and risks.

The study starts with an inquiry into the definition of risk and argumentations regarding risk in the social sciences to provide a sociological framework for the construction of risk. It focuses on the basic understanding of risk in social sciences and how the term risk society can be understood considering these historical backgrounds of the risk theory. Additionally, the main theories on risk and society are elaborated with a basic interest in the “risk society” term of Ulrich Beck. Supported by this theoretical variety, our basic theory, risk society, can be understood and analyzed better from a wider sociological perspective. Depending on this theoretical base on risk, research is conducted on parents’ decision on vaccinating their children's COVID-19 vaccine. Therefore, the relationship and analysis of COVID-19 and parenting can be comprehended considering the obligation of parents to the risk society.

¹ Since the focus of our study is on parents' decisions on the shooting of the COVID-19 vaccine on their children, when we refer to vaccine opposition, support, or hesitation in any other context, we are referring to the COVID-19 vaccines.

2. Risk in Social Sciences

Risk can be considered a vague idea and can also be used to identify distinct groups of people who are more susceptible to dangers. (Füredi, 2007: 27) Short defines risk also stating the positive dimension of risks. According to that, even, if the risk is more specifically the chance or probability of a hazard's negative effects, the idea of risk does not need to have such a limited scope or negative meaning. A more impartial definition plainly says that risk is the potential of a possible event. There is a lot of research on the advantages of risk and uncertainty in people's lives (Short, 1984: 711).

Füredi (2007: 27-28) discusses how risk profiles are determined and calculated and suggests that children who are considered to be at risk often exhibit a specific lifestyle. Furthermore, social workers may examine the background of parents to assess whether their children are at risk. The numerous risk factors that impact individuals can constrain their choices and prospects for the future. Some situations, encounters, and experiences are also classified as being at risk. The introduction of the concept of "at-risk" creates a division from the conventional connection between human behavior and the probability of particular risks.

People have risk profiles related both to who they are and what they do and it is created by specialists from many fields. They think this knowledge can be helpful. Risk factor analyses extract the behaviors that are characteristic of persons who are most likely to be at risk. The risk factors that receive the most attention in the field of health promotion include stress, obesity, and smoking. To be at risk also indicates that the threats one faces are independent.

Even Beck's statement on how risk is human-made (even the major and grand projects and problems such as nuclear bombs, and global warming) and each individual is considered to be responsible for each risk (Beck, 1992: 7), Füredi remarks that external risk exists and they are independent and completely separate from the actor and is not only the result of any particular action. As a result, the best course of action is to completely avoid a risk once it is recognized that it exists in and of itself and requires little to no human participation (Füredi, 2007: 27-28).

While defining risk, Füredi also points to specific characteristics of the risk concept in the Modern World and points out that risk is referred to as the possibility of damage, injury, illness, death, or another unfortunate event associated with a danger is referred to as risk. In general, the concept of "hazard" refers to a threat to individuals and their values. Hazards go beyond the obvious dangers like hurricanes, poison, germs, and toxic waste. Various things like peanuts, tampons, cars, and birth control pills, to mention a few, have been depicted as dangers. (Füredi, 1997: 25). Beck also remarks on the increasing risks on family life, work life, ecological balance, social ties and due to scientific innovations and reflexive modernity (Beck, 1992: 13) Along with all of these, the modern period is often presented as an age of disaster, of global conflicts, genocides, and ethnic cleansings, catastrophes of industrial and rural transformation, disasters of technological arrogance, and environmental calamities (Füredi, 1997: 19-20). Beck also claims that risk is different in the modern world compared to pre-modern times stating that the idea of risk is closely intertwined with the concept of reflexive modernization and that risk may be characterized as a systematic method for dealing with the dangers and insecurity that modernity itself presents and generates. Thus, risks can be defined as the outcomes of modernization's globalization and its alarming force (Beck, 1991:21).

To sum up, both Beck and Füredi agree that the risk, at present, is the responsibility of the individuals. Misfortune and accidents are not accepted as explanations and excuses for risks and danger, but as the responsibility of individuals (Füredi, 2007: 10; Beck, 1992: 46). Füredi adds that today's society has a difficult time comprehending misfortune and hardship, since people's problems are increasingly considered to be the result of reckless or malicious behavior. Our society has a difficult time accepting the possibility that we might occasionally experience negative events. Public health authorities frequently assert that most injuries suffered by people are preventable and that it is irresponsible to attribute such an incidence to an accident; thus, advocates for health promotion and safety specialists reject the word accident. (Füredi, 1997: 10).

Research on risk has been mainly studies based on more quantitative study areas until recent decades. However, risk has been recognized also as a social issue. Understanding, defining, and analyzing the risk, perceptions of risk, sociological structure, and the process of producing risk can be summarized as the basic concerns of social sciences concerning risk studies.

Basic theorists and theories on qualitative studies on risk studies in social sciences can be listed as Mary Douglas and Cultural Theory, Foucault and governmentality of risk, Slovic and psychometric approach, and Ulrich Beck and concept of risk society which is the main theory of this research questioning the relationship of risk and vaccine decision of parents considering risk.

Wilkinson states that sociologists' evaluations of the risks we face seem to have a major impact on how they conceptualize the social development of "risk consciousness" and its political implications for the potential futures that lie ahead. (Wilkinson, 2002: 7) Thus, the definition, perception, and focus of risk theories vary due to specific concerns and attention. Therefore, Wilkinson adds that the sociological field that has grown up around the study of risk is primarily concerned with explaining how our perceptions of health risks and technological dangers are produced culturally, and also their role in the formation of a new ethical and political foundation for a society that, based on which expert you believe, has increased the threat of a major environmental catastrophe as a result of accidental side effects of its design. (Wilkinson, 2002: 7)

2.1. Social Amplification of Risk Framework (SARF)

A significant contribution to risk perception studies is the social amplification of risk framework (SARF). This framework focuses primarily on how individuals perceive and evaluate risks concerning content, threat, approximation, and risk warning. According to SARF, risk can be amplified in a society when certain risks and events that specialists deem to be low-risk become a special focus of worry and political activity. Nevertheless, society pays relatively lesser attention to risk attenuation than to other threats that experts deem to be more important. Smoking, car accidents, and naturally occurring radon gas are examples of significant risks that may be subjected to social attenuation of risk perceptions. (Kasperson, Kasperson, Pidgeon, and Slovic, 2003: 13-14)

Media has a significant effect on our risk evaluation and our tendency to amplify certain risks over others. Wilkinson states that our first, and occasionally only, exposure to subjects like the dangers of emerging genetic technology and the potential of an ecological catastrophe is when

we read the news and watch television (Wilkinson, 2002: 115) besides social media in the present.

Concepts of amplified-attenuated risk are also significant difficulties when it comes to parenting. In her research concentrating on the burden of motherhood, Villalobos also explores parental behavior and how it relates to the idea of risk. In her study, she also makes mention of how parents worry about amplified risks, such as a nuclear bombing, and even make life-altering decisions to shield their family from it. She uses the example of a family she interviewed as an example who decide not to move somewhere 3 hours away to NYC due to their concerns about a nuclear bombing assault on NYC (Villalobos, 2014: 35).

2.2. The Psychometric Paradigm

Slovic (1987) proposes a psychometric approach to research risk perception within people. Developing a taxonomy for hazards he aims to comprehend and foresee reactions to the risks assessing perceived risk. He argues that people's intense sensitivity to some dangers, their disinterest in others, and the differences between these emotions and professional views may all be explained by a taxonomy approach and he proposes the use of the psychometric paradigm to ensure a taxonomic scheme.

According to this view, people evaluate the intended amount of regulation for each risk as well as the desired level of riskiness for various hazards using quantitative methods according to the psychometric paradigm. The risk perception of individuals depends on their 'heuristics', frames of perception. These judgments of individuals are then connected to judgments about other characteristics which can be listed as; firstly, the hazard's status concerning characteristics that have been postulated to account for risk attitudes and perceptions (for example, voluntariness, despair, knowledge, and predictability). Secondly, the gains that each hazard provides to society. Additionally, the number of deaths induced by the hazard in an ordinary year, and finally, the number of deaths caused by the hazard in a disastrous year (Slovic, 1987: 281).

Thus, the psychometric paradigm comprises a theoretical framework based on the idea that risk is a concept that is subjectively interpreted by people who may be influenced by a range of psychological, social, institutional, and cultural factors. The paradigm relies on the premise that many of these factors and their connections can be measured and modeled with the right survey instrument design to shed light on how communities and individuals respond to the dangers they encounter (Slovic, 2000, xxiii). The psychometric paradigm is criticized for being more quantitative on risk analysis and having a lighter focus on the broader social, cultural, and historical contexts in which such heuristics are developed and function (Lupton, 2006: 2) compared to the theories in social sciences and risk society term of Beck.

2.3. Cultural Theory

Douglas, in her early works, defined the view on notions of purity and contamination as culturally particular and serves to build and uphold beliefs about self and Others of the society. Thus, things are considered contaminating and polluting and therefore hazardous due to the threat it poses to social order. Her "cultural risk" understanding is also generated depending on her these theoretical findings on purity and contamination (Tulloch, 2008: 142; Lupton, 2006: 2-3). Douglas and Wildavsky have developed a cultural theory where they explain the cultural aspect of risk. Cultural theory developed by Mary Douglas and Aaron Wildavsky is also

known for their functional structuralist assessment of how organizations and societies react culturally to risk using a "group-grid" model. The group refers to the physical barrier that people have constructed to segregate themselves from the external world. Grid refers to all the additional social classifications and power relationships that they utilize to control how individuals relate with one another (Douglas and Wildavsky, 1983: 138). High-group and high-grid firms put their reliance on institutions and are hierarchical in structure, adhering closely to group norms and risk-taking behaviors. Low-group and low-grid organizations, in contrast, value individualism and a self-regulatory approach to risk (Lupton, 2006: 2-3).

Douglas also focuses on social solidarity and risk relationship. Wilkinson adds that Douglas's explanation of the rise in environmental disaster risk in Western societies is not due to an increase in danger but rather to the breakdown of social solidarity among marginalized groups, which encourages them to use ecological catastrophe as a strategy for preserving their preferred way of life (Wilkinson, 2002: 104-107). Even the focus of Cultural Theory on risk has different aspects from risk society theory, their emphasis on the changing characters and dynamics of risk-taking behavior and the impact of social solidarity contributes to theoretical studies of social science on risk defining and analyzing risk behaviors of different parts of society considering group relationship and bonding.

Cultural Theory is a sociological framework that seeks to explain how different cultural beliefs and values shape our understanding and responses to risk. Unlike the psychometric paradigm, which focuses on individual perception of risk, Cultural Theory emphasizes the importance of shared cultural norms and values in shaping our understanding and responses to risk.

In contrast to the Social Amplification of Risk Framework (SARF), which emphasizes the role of media and social networks in amplifying and shaping risk perception, Cultural Theory emphasizes the role of cultural symbols and narratives in shaping our understanding and response to risk. Cultural Theory proposes that different societies and groups hold different cultural biases, which can lead to diverse perceptions and responses to risks.

Finally, Cultural Theory is different from Beck and Fűredi's ideas in that it emphasizes the importance of culture and its role in shaping our responses to risk. While Beck and Fűredi emphasize the responsibility of individuals for managing risk, Cultural Theory suggests that cultural biases and values play a significant role in shaping individual and collective responses to risk.

2.4. Governmentality of Risk

Michel Foucault's ideas on a new type of governance in modernity are the base of discussions in the literature on governmentality and risk. Governmentality is described by Foucault as an assembly composed of the institutions, practices, assessments and reflections, figures, and strategies that permit the exercise of this very particular yet complicated type of power. (Foucault 1991, 102). Furthermore, risk, based on Foucault's analysis of governmentality and risk, is defined as a capacity to identify hazards and acquire the art of governing relationships of power. (Foucault 1991, 90) Thus, following Foucault's theory of governmentality, risk is the management and control of uncertainties and potential dangers in society. The concept of risk is a key component of Foucault's theory of governmentality because it offers a way to comprehend how contemporary forms of power and government function and how they affect and control the behavior of individuals and populations (Lupton, 2006: 5).

Some authors on governmentality have called attention to the growing emphasis on individual responsibility for preventing and controlling risks in modern neo-liberalism, the political ideology that currently rules Anglophone countries. They have identified a new prudentialism that is currently pervasive in governmental discourses and tactics, which shifts away from traditional ideas of social insurance as a form of risk allocation in favor of an emphasis on individuals minimizing risk (Lupton, 2006: 5). The risk society theory of Beck (1992) also remarks the growing responsibility of individuals on risk instead of institutions. Beck states that as risks of modern life are accepted as human-made and even their accelerating number and variety, individuals are thought to be responsible for their protection and safety.

Furthermore, in five basic categories, Zin classifies risk and governmentality studies. The first group studies how institutions govern risk problems and how governance methods transform. Secondly, general concepts and their effect on problem interpretations and the composition of "at risk" groups, such as youth or children are examined. Furthermore, some scholars inquire about different groups' techniques for reacting to these discursive representations, such as the denial of the label "risky group". Certain scholars view studies on governmentality as a response to the risk society approach's insufficient explanatory power because it primarily emphasizes statistical and insurance risk-calculation methods. As a new meta-narrative that is directly tied to the societal level, the danger is seen by other authors as a final perspective (Zinn, 2004: 12-13).

The concept of governmentality of risk refers to how governments and other forms of power attempt to manage, control, and govern risks. It is concerned with how risk is perceived, assessed, and managed by various actors in society, including the government, the private sector, and individuals. The governmentality of risk is based on the idea that risk is not just a natural phenomenon, but is socially constructed and that different actors may have different interests, values, and beliefs about risk.

On the other hand, the risk society and the various theoretical frameworks we have discussed, including cultural theory, SARF, Beck's and Fűredi's ideas, and the psychometric paradigm, all focus on how risks are perceived and managed by individuals and society as a whole. They are concerned with understanding how people make sense of and respond to risks, and how risk perception and management are shaped by social, cultural, and political factors. In summary, while the governmentality of risk focuses on how risk is managed by those in positions of power, the other theoretical frameworks focus on how individuals and society as a whole perceive and respond to risk.

2.5. Risk Society

Risk society theory has preferred to focus primarily on macro-structural factors that could be affecting what they believe to be the emergence of risk-avoiding in late modern societies.

Thus, Beck and Giddens have contributed an understanding of reflexive modernity containing a critical overview focusing on risk and "risk society". They begin by defining the classical modern worldview as rational and controlling. Beck argues that the demand to make human living conditions controllable by instrumental rationality, manufacturable, available, and (individually and legally) accountable is enforced on industrial society, civil social order, and particularly the welfare state and the insurance state.

However, in risk society, the unanticipated consequences of this need for control lead to a state that was previously thought to be overcoming the realm of uncertainty and ambivalence, or, to say it another way, alienation. So now, this also forms the basis of a society's comprehensive self-criticism (Beck, 1994: 10). Therefore, modernity aimed to calculate and control anything but failed due to increasing uncertainty and changing nature of nature, society, and risk. Beck adds that it may be demonstrated that political decision-making processes are not suited to comprehend or legitimate this return of uncertainty and uncontrollability. This holds not only for organizational forms and measures but also for ethical and legal principles and categories, such as responsibility, guilt, and the polluter-pays principle. Similarly, to this, indeed, social science concepts and techniques fall short if presented with the size and complexity of the facts that must be communicated and comprehended (Beck, 1994: 10).

Therefore, reflexive modernity concept is based on the idea that late modernity is described by a critique of modernity's processes, which are no longer merely seen as producing goods (like wealth and employment) but are rather seen to produce many of the dangers and risks from which we feel threatened both as environmental crises and social challenges as global warming, new viruses and high unemployment and dissolution of family bonding. Thus, while government, industry, and science are emphasized as the primary generators of risk in late modernity (Lupton, 2006: 3-5) the individuals are held responsible for the survival of these risks since the risks are considered human-made, and people live in a more individualistic life.

Beck defines reflexive modernity as the potential for creative self-destruction over the course of a whole era, namely the industrial society. According to this view, not of the revolution or the crisis, instead the success of Western modernism, is the subject of this creative destruction. (Beck, 1994: 2) Giddens's description of risk in the modern world also adds a remarkable contribution to the issue. He starts explaining characteristics of risk firstly as globalization of risk in the context of density: nuclear war, for instance, may threaten human existence. Additionally, now, the spread of dependent events that impact everyone, or at least a significant part of the global population, such as shifts in the international labor market, is known as the globalization of risk. Furthermore, the inflow of human knowledge into the physical environment poses a risk because it has been developed or socialized. Besides, the creation of institutionalized risk environments that influence billions of people's chances of surviving, such as the financial markets. Comprehension of risk as risk is another characteristic of risk in the modern world. Thus, religious or magical knowledge cannot convert dangerous gaps in knowledge into objective truths. Moreover, there is a widespread knowledge of risk and many of the threats we all confront are well-known to large populations. Finally, we are aware of the limitations of expertise since no expert system can be completely informed about the effects of applying expert principles." (Giddens, 1991: 124-125).

Beck also defines a risk society as having a class society with stronger borders where, to that extent, risks seem to strengthen, not abolish, the class society. Poverty attracts an unfortunate abundance of risks. By contrast wealthy (in income, power, or education) can purchase safety and freedom from risk (Beck, 1992: 35) This is a class-specific distribution of risk. However, risks display an equalizing effect within their scope and among those affected by them considering the pollution all around the World and other chemical and biological global dangers (Beck, 1992: 36).

Comparing Fordist work regime and risk regime, Beck concludes that, in contrast to the Fordist regime, which standardized work, the risk regime entails individualizing it. Therefore, the risk regime is distinctive in that it categorically excludes, after a time of adaptation, any eventual return of the old assurances of standardized employment, standardized life histories, an outmoded welfare state, and national economic and labor policies. (Beck, 2000: 70) Family structure also is affected by the risks of the modern world. Economic challenges due to temporary job positions make families vulnerable economically. (Beck: 1992: 142) Furthermore, increasing numbers of divorced families also make marital and family support fragile, besides responsibilities on families as a result of individualization of life and risks. (Beck 1992: 112; Beck, and Beck-Gernsheim, 2004: 30).

To sum up, Beck argues that today's risks result from individual choices. Therefore, they rely on a framework that is both scientific and social (Beck, 1992: 155) Thus, the use of technology nowadays generates and creates risk. We are frightened about global risks that are assumed to be created by individuals. Beck states that dangers of annihilation predicated on human decisions shatter the natural character of civilization (Beck, 2002: 99) Therefore, even risks and issues like diseases or earthquakes, which were once entirely attributed to Divine will or to the structure of the universe, are now regarded to have been caused by humans employing biological weapons or causing devastating natural disasters. In addition, individuals are expected to take personal precautions against risks rather than governments. Thus, we are living in a risk society where, currently, risks come in far more varieties and are increasingly readily dispersed globally.

The concepts related to risk perception, management, and communication have been relevant in the context of the COVID-19 pandemic and vaccination campaigns. Understanding the factors that influence people's decisions to get vaccinated or not, as well as how they perceive the risks associated with the virus and the vaccine, is crucial for effective public health communication.

The ideas of Beck, Füredi, and SARF can help explain why some individuals may have different risk perceptions and behaviors than others. For example, Beck's risk society perspective highlights how modern society has created new risks that were previously unknown or less prominent, such as the risks associated with pandemics or new technologies like vaccines. Füredi's emphasis on individual responsibility can help explain why some individuals may be hesitant to get vaccinated or may engage in behaviors that increase their risk of exposure to the virus. The psychometric paradigm can help us understand how people's beliefs, values, and emotions shape their risk perceptions and behaviors, including their attitudes toward vaccination.

Cultural theory offers a different approach to understanding risk perception, emphasizing the role of cultural values and beliefs in shaping how individuals and groups perceive and respond to risk. This approach can help explain why some cultural groups may be more or less likely to get vaccinated, or why some parents may have different attitudes towards vaccination for their children. Finally, the concept of governmentality of risk highlights how governments and other institutions manage and govern risks, including through policies related to vaccination campaigns. Understanding the role of government and other institutions in managing risk can help us evaluate the effectiveness of vaccination campaigns and other public health interventions.

Overall, all of these concepts and theories can help us understand why some individuals and groups may have different attitudes towards vaccination and risk management, and how effective public health communication can be developed to encourage vaccine uptake and protect public health.

3. COVID-19 Vaccine Decision and Parenting

Based on the culture, region, and significant historical events, parenting has various aspects, obligations, and requirements. In the modern world defined by Ulrich Beck as risk society due to reflexive modernity, hence parental responsibilities and family interactions may also need to be revisited in perspective of these conditions. As previously argued risks have increased and become more widespread as a result of social, technological, and economic changes that have affected nearly every aspect of life, including food, health, energy, social interactions, and communication. Risks are perceived as human-made, and individuals are held accountable for their development and mitigation rather than governmental entities and organizations. Families have been undermined by the high divorce and unemployment rates of modern life, yet they still have a greater obligation to protect their members from these external threats (Beck, 1992: 142). Parents are the adults who must protect both their children and themselves.

Parents feel more vulnerable and frightened than ever as a result of the hazards and risks associated with high complexity and diversity as well as the decreased support from the government and social groups. Before making any decisions about minor or significant issues, they should first recognize and categorize risks as attenuated and amplified, and take precautions against each risk. According to Villalobos (2014), parents are more concerned about amplified risks like nuclear catastrophes than attenuated certain risks, even if we are still in danger from more common, attenuated, and definite dangers like car accidents (Kasperson et al., 2003: 14–15). However, amplified risks such as pandemics, biological war, alien invasion, or nuclear accidents may be perceived as higher priorities due to a variety of factors, including media coverage of these issues and the fact that, even though their likelihood of occurring is low, their damage would be extremely severe. Additionally, some other amplified risks such as global warming, ecological order imbalances, and food and water pollution play a larger role in our daily decisions and concerns. This means that determining and evaluating risks is an intricate and complicated issue.

Furthermore, with the development and spread of COVID-19 and the declaration of the coronavirus as a pandemic by the WHO on March 11, 2020, we may conclude that an amplified danger has become an attenuated risk.² Therefore, parents also have various duties, responsibilities, priorities, and concerns specific to the pandemic. Parents need to be aware of, analyze, and comprehend the pandemic conditions, risks, and safety measures. Even though they should be abiding by regulations and laws and taking the data supported by science into consideration, they continue to struggle with understanding the validity of the data. Trust in experts, governments, and other authorities is not taken for granted in risk society. As Giddens points out, people are aware of the experts' knowledge and comprehension gaps about risks, even within their fields of expertise (Giddens, 1991: 130).

Parents should protect themselves, their children, and family from the virus as well as the negative effects of the recently developed and utilized medicine and vaccine against the virus

² <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/covid-19>

because it is a widespread disease and a rapidly spreading, contagious virus. Additionally, they must safeguard society by isolating and immunizing (vaccinating) themselves and their children with these new vaccines as well as by avoiding touch and contingency. These may appear to have opposing goals and responsibilities.

Considering that parents are the decision-makers and subscribers of their child's health care, it is important to take into account how one's personal beliefs, values, and lifestyle may affect a person's ability to comprehend and think in the factuality of the information being provided and, subsequently, influence choices concerning childhood vaccines. (Ruggiero, Wong, Sweeney, Avola, Auger, Macaluso, Reidy, 2021: 509).

3.1. A General Understanding of Vaccine Decisions of Parents

Parents make and follow up on decisions regarding vaccines for their kids differently everywhere around the world. According to a systematic review by Galanis, Vraka, Siskou, Konstantakopoulou, Katsiroumpa, and Kaitelidou (2022: 1-3), which includes 44 studies in 18 countries and 317,055 parents, 60.1% of parents desire to vaccinate their children overall, compared to 22.9% of parents who refuse to do so and 25.8% of unsure parents.

Evans, Klas, Mikocka-Walus, German, Rogers, Ling, ... Westrupp (2021: 1) note that parents are quite cautious about their children's safety while making vaccine decisions. Age, career, and the parent's place of residence are general characteristics that influence their decision to vaccinate their children in both positive and negative ways. In addition to parents with lower educational levels, parents with lower incomes and younger parents (Ceannt, Vallieres, Burns, Murphy, and Hyland, 2022: 6196) are more likely to be anti-vaccine (Kitro, Wachiranun, Dilokkhamaruk, Sumitroh, Pasirayut, Wongcharoen, ... Sapbamrer, 2022: 1). Living in a town, a village, or a rural region was linked to a higher prevalence of COVID-19 vaccine refusal of parents (Benites-Zapata, Herrera-Añazco, Benites-Meza, Bonilla-Aguilar, Urrunaga-Pastor, Bendezu-Quispe, ... Hernandez 2022: 6). Parents' choices on vaccinations are also affected by the age of their children and how they interact with their peers and social surroundings since parents are less likely to immunize younger children than older children (Humbel et al., 2022: 7; Dayton, Miller, Strickland, Davey-Rothwell, and Latkin, 2022: 4433). Also, they were more likely to vaccinate their children if they frequently interacted with their peers (Dayton et al., 2022). The decision of parents to vaccinate children is positively impacted by parents' positive attitudes on vaccination and precautions, their cooperation with pandemic measures such as keeping social distance and the use of masks, and all these factors. (Akgün, Kayaalp, Demirkan, Çakmak, Tanatar, Guliyeva, ... Aktay-Ayaz, 2022: 1829; Benites-Zapata et al., 2022: 1, 6).

Even though there aren't many studies on the differences between fathers and mothers as parents when it comes to vaccine choice and pandemic precautions, several earlier studies find that mothers are more aware of hygiene precautions and the Covid-19 virus than fathers are and more unwilling to vaccinate their children than father (Kocamaz and Bilsin-Kocamaz, 2022; Galanis et al., 2022). Kocamaz and Bilsin-Kocamaz argue that the hesitation of Turkish mothers on the vaccine and their higher concern about COVID-19 protection is because moms in Turkey are taking a greater share of the burden and performing a larger role in child care. (Kocamaz and Bilzin-Kocamaz, 2022: 80) Moreover, parents are more likely to accept a COVID-19 vaccination for themselves than for their kids, per the research of Akgün et al. (2022: 1829).

The choice of vaccination is also influenced by ethnicity. According to studies, black parents in the USA are less likely to vaccinate their kids (Dayton et al., 2022: 4433). Moreover, Bell, Clarke, Mounier-Jack, Walker, and Paterson's (2020: 7789) study in England results that individuals who identified as Black, Asian, Chinese, Mixed, or Other ethnicity were more likely to refuse the COVID-19 vaccine for themselves and their children than participants who identified as White British, White Irish, or White Other. Parents' decisions regarding the COVID-19 vaccine may also be influenced by their children's medical histories and their overall attitudes toward all vaccines. During the pandemic, parents of children who had already got the influenza vaccination reported an increased likelihood of future immunization (Ruggiero et al., 2021: 513).

Although there is a dearth of research on this topic in Turkey, compared to overseas, it is important to briefly mention studies conducted in Turkey even if they do not directly pertain to the vaccine decision of parents.

Akgül and Ergün (2023: 64) investigated the relationship between parents' attitudes toward childhood vaccines and their relationship with their attitude toward the COVID-19 vaccine. The research concludes that parents with a negative attitude toward childhood vaccines are also negative towards the COVID-19 vaccine. Besides, general studies on the perception of Turkish people on the COVID-19 vaccine (Yılmaz, Turğut, Çıtlak, Mert, Paralı, Engin, ... Alimoğlu, 2021), the reasons for vaccine rejection in Turkey are studied particularly as in the study of Yıldız, Telatar, Baykal, Aykanat Yurtsever, and Yıldız (2021). Additionally, vaccine rejection of adolescents is another significant topic related to the vaccination of children under parental supervision (Parlak and Ener, 2022). Furthermore, social media and vaccine rejection in Turkey can be analyzed based on various recent studies (Şahin, 2022; Narmanlı, 2022; Etesaminia and Bağcı Derinpınar, 2021). After briefly summarizing the aspects that parents consider while making vaccine decisions, we can examine parental acceptance and rejection separately.

3.1.1. Vaccine Rejection and Hesitation of Parents

Studies show that parents make decisions about immunizations for their children differently around the world and then follow those decisions up. The main cause of vaccine reluctance and rejection is mistrust in the vaccine's efficacy and safety as a result of the vaccine's rapid development and improvement (Evans et al., 2021:1, Kitro et al., 2022:1, Head, Zimet, Yiannoutsos, Silverman, Sanner, and Menachemi, 2022: 4, Bell et al., 2020:7798).

One of the key documented hurdles to vaccination decision-making is fear of the vaccine's side effects, which is also connected to the vaccine's rapid introduction (Akgün et al., 2022: 1829; AlKetbi, Al Hosani, Al Memari, Al Mazrouei, Al Shehhi, AlShamsi, ... Al Hajeri., 2022: 5567; Ceannt, 2022: 6196; Evans et al., 2021: 1; Kitro et al., 2022: 1; Byrne, Thompson, Filipp, and Ryan, 2022: 6682; Erem and Kışlal, 2022: 254). Another element influencing parents' decision on vaccination is their assessment of the extent of COVID-19's danger to children. According to Byrne et al. (2022: 6682), children's natural immune systems provide adequate protection against COVID-19, and the disease is not severe enough for children to require immunization. Parents' concerns regarding the COVID-19 vaccine also include their children's frequent use of medications for chronic illnesses. These parents worry about a vaccine's potential for an unanticipated interaction with these medications (Akgün et al., 2022: 1829).

Furthermore, the effect of digital resources such as social media is another significant contributor to the decision-making of parents on vaccines. According to Gül Ünlü and Kesgin's (2021) research, digital parenting individuals (those who use digital resources for parenting) who are hesitant about getting vaccinated against COVID-19 are typically highly educated and tend to find trustworthy information about anti-vaccination on digital platforms, even if they are not necessarily against getting vaccinated. Additionally, Ardiç Çobaner, Kılınç Özüölmez, and Alkan (2022: 587) focus on the effect of specific news on “accidental” COVID-19 vaccination of babies and the significant reaction and moral panic of parents on COVID-19 vaccination depending on this news and statement.

Considering all these various factors on vaccines we can also comprehend that, vaccination opposition is not caused by conspiracy theories on vaccines and COVID-19, as the claims of biological war but by side effects of the vaccine and confidence towards institutions as well as living conditions and characteristics of the families are significant factors on decision making on vaccination of children (Ceannt et al., 2022: 6196).

Thus, the basic rejection of vaccination may be analyzed as distrust of science and scientific improvements. Additionally, hesitation and mistrust are further related to global communication tools such as social media. Risk society theory also emphasizes this powerful data flow which both informs individuals on life-changing issues and gives them the burden of decision-making even when they are not experts. The reflexive nature of modernity makes the data accessible for individuals, letting them criticize the data but individuals still do not have the power to correct the wrongdoings of institutions effectively. The scientific process is evaluated by individuals; they know there are further risks than explained by experts. They have to study and analyze all these data and make their own decisions even though they know they are not experts. Individuals acknowledge that governments and scientists may misguide society due to reasons such as political, and economic plans or lack of information. It is possible to hypothesize, justify, reduce, or dramatize the effects on the environment and public health as the experts and institutions wish as indicated by Beck. Furthermore, the basic concern on the rejection of vaccines, and the side effects are also significant tools of the experts that can easily be manipulated. Beck states that side effects on health issues are not declared openly by authorities if they have social, political, and economic challenges and side effects cause collapsing of the market or social unrest (Beck: 1992: 77).

3.1.2. Vaccine Support and Acceptance of Parents

As discussed above, trust and mistrust of authorities on vaccination is a significant issue in vaccine decisions considering risk concepts. The key elements influencing parents' vaccination decisions are their trust in the institutions, the vaccine's accessibility, and their children's and society's protection. Examining the factors affecting parents' acceptance of vaccines, such as faith in institutions, the government, medical professionals, and immunizations, may reveal the most striking concerns.

According to several studies, parents' decisions about vaccination are significantly influenced by their trust in official government and healthcare information sources (AlKetbi et al., 2022: 5567; Schaumleffel, Vickers, and Chertok, 2022: 1; Byrne et al., 2022: 6686). Moreover, depending on vaccinations to stop the epidemic has a favorable impact on parents' vaccination decisions (Akgün et al., 2022: 1829; Byrne et al., 2022: 6686). Furthermore, Schaumleffel et

al.'s (2022: 1) results show that parents' decisions to vaccinate their children were highly influenced by their perception of the healthcare providers' support for the vaccination.

As well as stopping the spread of COVID-19, parents who intended to vaccinate their children stated that their main motivations were to protect their child or family from the disease and to resume regular living (Humbel et al., 2022: 2; Byrne et al., 2022: 6686). Finally, a fifth of parents cited the availability of vaccines in the form of free vaccinations as a significant factor (Byrne et al., 2022: 6686).

Trust in institutions in vaccines can also be analyzed by the risk theory and governmentality considering the need and dependency for support from institutions for individuals. Thus, when parents consider the vaccine studies reliable, sufficient, and effective, they have a positive decision to vaccinate their children against COVID-19. The individuals in risk society have to recognize the risks, evaluate precautions against risk (as a vaccine), analyze the data on risks of COVID-19, besides risks of COVID-19 vaccination, and decide if they can trust the institutions on vaccination and treatment of COVID-19. Therefore, even if the risk is natural and biological, there are always suspicions about human intervention causing the stated risk as Beck refers. (Beck, 1992: 7) In this case, individuals consider the nature and treatment of the disease and evaluate the tremendous amount of scientific data and make the final decision on treatment and vaccine for themselves and their families.

In general, the variety of reasons for vaccine rejection and acceptance also demonstrates that various theories on risk are useful to understand the vaccine decision of parents. Cultural Theory with an emphasis on cultural reasons for risk definition and also focus on solidarity is useful to explain different decisions on vaccination. The governmentality of risk also explains how people are controlled and governed by institutions in deciding on vaccines while individuals still use their agency.

The psychometric paradigm also renders a theoretical understanding to analyze the diversity of vaccine decisions and the reasons for these decisions considering of risk perception of people depending on psychological, social, institutional, and cultural factors. (Slovic, 2000, xxiii).

4. Conclusion

Parents have a multitude of concerns that influence their decision, per the studies on how parents make vaccine decisions. This implies that parents of pandemics have a significant responsibility. It also demonstrates the importance of risks to parents in risk-averse societies, particularly when those risks include their children. Individuals' perspectives on risk are influenced by their social, cultural, educational, and economic backgrounds besides global communication technology such as social media. In social science, risk behavior and perception are analyzed through a variety of lenses, including Michel Foucault's governmentality of risk theory, Mary Douglas' cultural theory, Slovic's work on heuristic behavior, and Ulrich Beck's and Antony Giddens' concepts for reflexivity and risk society. Thus, the theories on risks in social sciences also enable us to understand various decisions on the vaccination of children considering cultural, individual, and governmental factors and perspectives.

Our research focusing on Beck's concept of the risk society and its effects on parents' obligation over their children concludes that the responsibility of parents on their children's

vaccine decision during the pandemic increased the burden on parents increased responsibility placed on parents. In risk society where hazards are amplified and attenuated, people are accountable for safeguarding both their own and their children's safety. Nonetheless, parents are more in need of institutional support for things like unemployment insurance, maintaining stable family bonds, and social class ties. Also, they face dangers including environmental contamination, the manufacture of bad food, international terrorism, and nuclear catastrophes. People must learn to choose their life decisions correctly in the reflexive modern world. So, the parents of pandemics should analyze and comprehend the new diseases and pandemics with all of their associated symptoms, treatments, required immunizations, and social norms. Thus, the parents should have almost expert-level knowledge of the illness, but they also need to abide by the laws that have been put in place by the government as a consequence of advice from medical professionals.

Therefore, just as they do for themselves, parents must consider the hazards of pandemics in addition to the risks associated with vaccines. During the vaccine decision process, parents act according to various factors. The safety of the children is one of a parent's main worries while deciding whether to vaccinate their offspring. Also, they are in favor of immunizing their kids when a reputable source, such as a healthcare professional or health organization, advises it. While trust in institutions plays a big role in vaccine decisions, it is not always maintained. In addition to the belief in the necessity of vaccination for children, the social interaction rate of children, the dependability, safety, and effectiveness of the vaccine are the other primary considerations influencing parents' vaccine decisions. Additionally, the availability of vaccines in the name of free vaccination is enabling higher vaccination rates. Furthermore, many parents refuse vaccination due to its rapid development and potential negative effects. Other factors influencing parents' vaccine decisions include their characteristics as parents' gender, ethnicity, and age besides the children's age. According to this, parents are less hesitant to immunize their older children than they are to immunize their younger children.

In reflexive modernity, individuals are obliged to be responsible for various human-made or human-intervened risks, and even with their limited power and expertise they feel obliged to decide on countless risks of the modern world and make decisions for themselves and their families and children. In conclusion, many factors influence parents' decision to vaccinate their children, and while trust in institutions is a key enabler of vaccination, it is also one of the most difficult conditions to maintain in the risk society of reflexive modernity.

References

- Akgül, E. Ergün, A. (2023). Ebeveynlerin Çocukluk Çağı Aşılı ile COVID-19 Aşısına Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki [The Relationship Between Parents' Attitudes Towards Childhood Vaccines and COVID-19 Vaccine]. *Halk Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 5 (1) , 64-75 . DOI: 10.54061/jphn.1185448
- Akgün, Ö. Kayaalp, G. K. Demirkan, F. G. Çakmak, F. Tanatar, A. Guliyeva, V. Sönmez, H. E. Aktay-Ayaz, N. (2022). Exploring the attitudes, concerns, and knowledge regarding COVID-19 vaccine by the parents of children with rheumatic disease: Cross-sectional online survey, *Vaccine* 40, (2022) 1829–1836
- AlKetbi, L. M. B. Al Hosani, F. Al Memari, S. Al Mazrouei, S. Al Shehhi, B. Al Shamsi, N, AlKwuiti, M. M., Saleheen, H. N., Al Mutairi, H., Al Hajeri, O. M. (2022). Parents' views on the acceptability of a COVID-19 vaccine for their children: A cross-sectional study in Abu Dhabi-United Arab Emirates, *Vaccine* 40, 5562–5568
- Ardıç Çobaner, A. Kılınc Özüölmez, P. and Alkan, N. (2022). Construction of Moral Panic on Twitter About Giving Children Covid-19 Vaccines: The Example of “#DenekDegilBebek”. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9 (2) , 587-607 . DOI: 10.17680/erciyesiletisim.1076621
- Beck, U. (1992). *Risk Society Towards a New Modernity*. (M. Ritter, Trans.) London, Newbury Park and New Delhi: Sage Publications.
- Beck, U. (2000). *Brave New World of Work*. (P. Camiller, Trans.), Cambridge: Polity Press
- Beck, U. (2002) *Ecological Politics in an Age of Risk*, Cambridge: Polity Press
- Beck, U. Beck-Gernsheim, E. (2004). *The Normal Chaos of Love*, (M. Ritter and J. Wiebel, Trans.), Cambridge: Polity Press
- Beck, U. Giddens, A. Lash, S. (1994). *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bell, S. Clarke, R. Mounier-Jack, S. Walker, J.L. Paterson, P. (2020). Parents' and guardians' views on the acceptability of a future COVID-19 vaccine: A multi-methods study in England, *Vaccine* 38, 7789–7798
- Benites-Zapata, V. A. Herrera-Añazco, P. Benites-Meza, J. K. Bonilla-Aguilar, K. Urrunaga-Pastor, D. Bendezu-Quispe, G. Uyen-Cateriano, A. Rodriguez-Morales, A. J. Hernandez, A. V. (2022). Prevalence of parents' non-intention to vaccinate their children and adolescents against COVID-19: A comparative analysis in Colombia and Peru. *Vaccine: X* 12, 1–12.
- Byrne, A. Thompson, L. A. Filipp, S. L. Ryan, K. (2022). COVID-19 vaccine perceptions and hesitancy amongst parents of school-aged children during the pediatric vaccine rollout. *Vaccine* 40, 6680–6687
- Ceannt, R. Vallieres, F. Burns, H. Murphy, J. Hyland, P. (2022). Covid-19 vaccine hesitancy and resistance amongst parents of children under 18 years of age in Ireland. *Vaccine* 40, 6196–6200
- Dayton, L. Miller, J. Strickland, J. Davey-Rothwell, M. Latkin, C. (2022). A socio-ecological perspective on parents' intentions to vaccinate their children against COVID-19, *Vaccine* 40, 4432–4439.
- Douglas, M. Wildavsky, A. (1983). *Risk and culture*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press
- Erem, E. Kışlal, F. M. (2022). The knowledge level and attitude of the parents about COVID-19 vaccination in children: a single-center survey study. *Journal of Medicine and Palliative Care*, 3 (3), 254-262. DOI: 10.47582/jompac.1168273
- Etesamnia, S. Bağcı Derinpınar, K. (2021). Aşı Tereddütlerinde Sosyal Medyanın Rolü [The Role of Social Media in Vaccine Hesitation]. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 7 (2) , 377-390. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaysad/issue/64697/988583>
- Evans, S. Klas, A. Mikocka-Walus, A. German, B. Rogers, G.D. Ling, M. Fernando, W. Kothe, E. Westrupp, E.M. (2021). “Poison” or “protection”? A mixed methods exploration of Australian parents' COVID-19 vaccination intentions. *Journal of Psychosomatic Research* 150, 1–8.
- Foucault, M. (1991). “Governmentality”. G. Burchell, C. Gordon and P. Miller (Ed.), *The Foucault effect: studies in governmentality*, (87–104). Chicago: The University of Chicago Press.
- Füredi, F. (2007). *Culture of fear revisited*, London and New York: Continuum Press.
- Galanis, P. Vraha, I. Siskou, O. Konstantakopoulou, O. Katsiroumpa, A. Kaitelidou, D. (2022). Willingness, refusal and influential factors of parents to vaccinate their children against the COVID-19: A systematic review and meta-analysis. *Preventive Medicine* 157, 1–19.
- Giddens, A. (1991) *Consequences of Modernity*, Stanford: Stanford University Press.

- Gül Ünlü, D. Kesgin, Y. (2021). Dijital Ebeveynlik, Aşı Kararsızlığı ve Covid-19: Dijital Ebeveynlerin Covid-19 Aşısı Karşıtlığına İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi [Digital Parenthood, Vaccine Hesitancy and COVID-19: Determining Digital Parents' Attitudes on COVID-19 Anti-Vaccination Movement]. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 2021 (56) , 165-184 . DOI: 10.47998/ikad.994956
- Head, K. J. Zimet, G. D. Yiannoutsos, C. T. Silverman, R. D. Sanner, L. Menachemi, N. (2022) Factors that differentiate COVID-19 vaccine intentions among Indiana parents: Implications for targeted vaccine promotion. Preventive Medicine 158, 509–517.
- Humbel, R. M. (2022). Parents' perceptions on COVID-19 vaccination as the new routine for their children ≤ 11 years old. Preventive Medicine 161, 1–13.
- Kasperson, J. X. Kasperson, R. E. Pidgeon, N. Slovic, P. (2003). "The social amplification of risk: assessing fifteen years of research and theory" N. Pidgeon, R. E. Kasperson and P. Slovic (Ed.), in The Social Amplification of Risk, (13–46). Cambridge: Cambridge University Press
- Kocamaz, E. B. Kocamaz, H. (2022). Awareness of Covid-19 and attitudes toward vaccination in parents of children between 0 and 18 years: A cross-sectional study, Journal of Pediatric Nursing 65, 75–81.
- Kitro, A. Wachiranun S., Dilokkhamaruk, E. Sumitroh, G. Pasirayut, S. Wongcharoen, A. Panumasvivat, J. Ongprasert, K. Sapbamrer, R. (2022)
- Lupton, D. (2006). "Introduction: risk and sociocultural theory". D. Lupton (Ed.), in Risk and sociocultural theory: new directions and perspectives, (1–11). Cambridge: Cambridge University Press
- Narmanlı, D. (2022). Aşı Kararsızlığı Bağlamında Aşı Tartışmaları: Twitter'da Kovid-19 Örneği [Vaccine Debates in the Context of Vaccine Hesitancy: Covid 19 Case on Twitter]. TRT Akademi, 7 (14), 28-57. DOI: 10.37679/trta.1013435
- Parlak M. E. Ener D. (2022). Anti-Vaccination and COVID-19 Vaccine Hesitancy among Adolescents. Med Records. 4 (3), 258-265.
- Ruggiero, K. M. Wong, J. Sweeney, C. F. Avola, A. Auger, A. Macaluso, M. Reidy, P. (2021) Journal of Pediatric Health Care 35, 509–517.
- Schaumleffel, C. Vickers, C. Chertok, I. A. (2022) COVID-19 Pediatric vaccination attitudes among parents in Ohio. Journal of Pediatric Health Care 36, e1–e6.
- Slovic, P. (1987). The Perception of risk. Science 236, 280–285.
- Slovic, P. (2000). The Perception of risk. New York: Taylor & Francis.
- Şahin, H. (2022). Türkiye'de COVID-19 Aşısı Karşıtlığının Nedenleri: Twitter Örneği [The Reasons for the COVID-19 Anti-Vaccine in Turkey: Twitter Example]. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (2), 579-593. DOI: 10.18506/anemon.1055054
- Tulloch, J. (2008). "Culture and risk" J. O. Zin (Ed.), in Social Theories of Risk and Uncertainty: An Introduction. Malden, Oxford and Victoria: Blackwell Publishing. (138–168)
- Wilkinson, I. (2002). Anxiety in a risk society. London and New York: Routledge.
- World Health Organisation (2020), Coronavirus disease (COVID-19) pandemic, accessed on 22.02.2023, <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/covid-19>
- Yıldız, Y. Telatar, T. G., Baykal, M., Aykanat Yurtsever, B. Yıldız, İ. E. (2021). COVID-19 Pandemisi Döneminde Aşı Reddinin değerlendirilmesi [Evaluating Vaccine Rejection during COVID-19 Pandemic]. Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 11 (2), 200-205. DOI: 10.33631/duzcesbed.827142
- Yılmaz, H. İ. Turğut, B., Çıtak, G., Mert, O., Paralı, B., Engin, M., Aktaş, A. Alimoğlu, O. (2021). Türkiye'de İnsanların COVID-19 Aşısına Bakışı [People's View of COVID-19 Vaccine in Turkey]. Dicle Tıp Dergisi, 48 (3) , 583-594 . DOI: 10.5798/dicletip.988080
- Zin, J. O. (2004). Literature review: sociology and risk, Working Paper, Social contexts and responses to risk network (SCARR).

Atf: Tüzgen, A. E. (2023). Schmitt, the Constructivist? Possible Contributions to IR Theory, *İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), ss. 312-322.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:
17 / 07 / 2022

Kabul / Accepted
04 / 05 / 2023

Schmitt, the Constructivist? Possible Contributions to IR Theory *Sosyal İnşacı Schmitt? Uluslararası İlişkiler Teorisine Muhtemel Katkıları*

Abdullah Enes TÜZEGEN^a
DOI: [10.33709/ictimaiyat.1144578](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1144578)

ABSTRACT	ÖZ
<p>This paper proposes re-reading famous German philosopher Carl Schmitt as a possible contributor to constructivist IR theory. It first examines Schmitt's theories to determine if his writings enable such a reading. The paper argues that Schmitt, in fact, fulfills four criteria to be considered in the constructivist camp. The paper then turns to Wendt's attempt to construct a <i>systemic</i> constructivist theory of IR. It contends that Wendt's endeavor has certain shortcomings; and that these can be solved by Schmitt's contribution. The distinction between "public and private enemy"; and the concept of <i>Grossraum</i> in Schmitt's writings can be utilized as useful tools to solve certain theoretical problems regarding "self vs. other" distinction. In other words, <i>Grossraum</i> can act as a conceptual category to solve the tension between particularism of group self, and hypothetical world state Wendt foresees. Practically that means the possibility of transcending nation-state identities without a necessity to accept that logical conclusion of such a reasoning is a universal world state.</p>	<p>Bu makale meşhur Alman filozof Carl Schmitt'in uluslararası ilişkiler teorilerine katkı sunabilecek muhtemel bir isim olarak yeni bir okumasını önermektedir. Makalede öncelikli olarak Schmitt'in eserlerinde böyle bir yeniden okumanın mümkün olup olmadığı irdelenmektedir. Bu çalışma, Schmitt'in öne sürdüğü analiz ve değerlendirmelerin sosyal inşacı uluslararası ilişkiler teorisi dahilinde telakki edilebilmesini mümkün kılan dört önemli kriteri sağladığını savunmaktadır. Makale daha sonra Alexander Wendt'in sistemik uluslararası ilişkiler teorisi inşası çabalarını mercek altına almakta ve Wendt'in teklifinin bazı açmazları olduğunu; dahası bu açmazların Schmitt'in katkıları ile çözülebileceğini savunmaktadır. Schmitt'in kuramsallaştırdığı "kamusal ve özel düşman" ayrımı; ve yine onun <i>Grossraum</i> kavramsallaştırması, "ben ve öteki" ayrımına dair bazı teorik problemlere katkı sunmaktadır. Başka bir deyişle, grup kimliklerinin partikülarizmi ile Wendt'in öngördüğü farazi küresel dünya devleti arasındaki gerilimde <i>Grossraum</i> anahtar bir kavramsal kategori olarak işleyebilir. Daha pratik olarak bu, ulus-devlet üstü kimlikleri mümkün görmenin ille de küresel bir dünya devleti sonucunu mantıksal olarak zorunlu kılmayacağı manasına gelmektedir.</p>
<p>Keywords</p> <p>Carl Schmitt, constructivism, IR Theory, Alexander Wendt, self-other distinction</p>	<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Carl Schmitt, sosyal inşacılık, uluslararası ilişkiler teorileri, Alexander Wendt, "ben-öteki" ayrımı</p>

^a Assist. Prof., Marmara University, Institute of Middle East Studies. E-mail: enes.tuzgen@marmara.edu.tr
(Corresponding author/Sorumlu Yazar)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Introduction

In the last decades, there has been a revival of interest in the writings and thoughts of Carl Schmitt in the Western academia (McCormick, 1998). Although in the previous (first wave) discussions on Schmitt, the political affiliation of the German thinker with the National Socialist regime in the pre-WW II Germany was always a point of reference, the contemporary popularization of Schmitt usually “de-contextualize” him from his early life experiences. The writings of Schmitt are being re-evaluated by social scientists from opposing sides of the political spectrum; from radical left to neo-conservative right (Mouffe, 1999). These developments even led Jürgen Habermas to write that, current questions of world orders can be seen as an ongoing fight between the Kantian and Schmittian projects (Habermas, 2006).

Among other disciplines, in the field of international relations (IR), Schmitt’s effect can be observed especially with regard to his opinions about international law and international structural transformation. Traditionally he is considered as one of the realist theorists of IR, probably because of his expressed admiration for Hobbes and Bodin about whom he writes nobody could stop him to “pray for their souls” (quoted in van Gelderen, 2011). Contrary to this mainstream acceptance, in this paper I will argue that Schmitt’s writings allow us a constructivist reading of him. Moreover, if such a reading can successfully be done, a “constructivist Schmitt” will contribute to the constructivist IR theory in a unique and significant way. Specifically, at the theoretical level, Schmitt’s analysis of friend-enemy distinction can be used to criticize Wendt’s self-other distinction which, I argue, moved to a “less” constructivist direction in his later writings. At the practical level, Schmitt’s projects of *Grossraum* (*Großraum*) and new *nomos* related to it can be useful to build a less war-prone international system. Wendt, I think, is aware of the importance to Schmitt’s thought for his theory. Especially in his Social Theory of International Politics Wendt refers Schmitt’s core themes of “friend vs. enemy” distinction to discuss possible alternative categories of the “other” in inter-state relations (Wendt, 1999: 260). He even assigns Schmitt a privileged position within realism, as opposed to “modern, structurally oriented Realists” (Wendt, 1999: 258) as someone who understands structures with reference to “roles” actors have. This paper, however, tries to move one step further; and uncover possible contributions of a Schmittian perspective to the study of IR.

313

Although there are different trends within constructivist IR theory, I will take Alexander Wendt as the representative of constructivist literature, and I will try to construct a dialogue between Wendt and Schmitt. In the next section, I will argue that, with the criteria provided by Wendt, Schmitt passes the qualification test of being a constructivist analyst. After authorizing them as two constructivists, I make a differentiation between early and late Schmitt and Wendt. Comparing some of their earlier and later arguments, I think, while late Schmitt is less “nationalist” and more constructivist, late Wendt is more liberal and less constructivist. In the fourth section, I try to show how Schmitt can make a contribution to constructivist IR literature together with early Wendt. The fifth section is conclusion.

2. Schmitt, the Constructivist

How can we decide that Schmitt qualifies to be called as a constructivist analyst? Contrary to post-positivist trend in constructivism, let me follow the classical hypothesis testing method. One has to, at least, verify the following four propositions, driven from Wendt’s writings, to be considered as constructivist: a) in the general division between rationalist theories and non-rationalist theories, a constructivist analyst should question the assumptions borrowed from economics theory prevalent in rationalist analyses; b) a constructivist theorist has to historicize

and contextualize the *ahistorical* claims of rationalist IR theories and has to believe that they are socially constructed and subjected to change: “anarchy is what states make of it”; c) constructivist analyst has to take identities seriously and believe that identities motivate actors’ behavior for interest perception: “interest presupposes identity”; d) corollary to the last hypothesis, for a constructivist analysis, the desire for recognition of the self has a central point in the self-other dichotomy.

First of all, in the general division of IR theories into rationalist (realism, liberalism, neo-liberal institutionalism, democratic peace etc.) vs. non-rationalist (constructivism, post-structuralism, post-colonialism, feminism etc) camps, Schmitt’s theory has to be considered under the latter heading. This is because, contrary to many of the assumptions of rationalist theories which are derived from theories of economics, such as rational individual, interest calculation, cost-benefit analysis, Schmitt builds his theories on “non-rational” foundations. Schmitt does not write on abstract individuals living in the state of nature for survival. The individual for Schmitt lives always in a group. Likewise, contrary to Hobbes, for Schmitt the struggle in the state of nature is among groups, rather than individuals (Meier, 1995).

At the more macro-level, Schmitt believes that rationalist assumptions of the Enlightenment project, as far as politics is concerned, have failed. What the Enlightenment thinking had promised was the rationalization of the political sphere. Neither the gradual elimination of war has taken place, nor have the policymakers, as well as individual citizens, stripped themselves off the non-rational elements of identification such as nationalism or international prestige. “Schmitt assumed that the zeal of group members to kill and die on the basis of a non-rational faith in the substance binding their collectivities together refutes the basic tenets of Enlightenment liberalism” (McCormick, 2007: 317).

As far as the *ahistorical* categories, such as anarchy or sovereignty, of realism and liberalism are concerned, Schmitt’s theory historicizes these concepts in a time-space axis. That is to say, Schmitt does not accept that anarchy was/is/will be the organizing principle of international system, as Waltz (1979), for example, argues. For Schmitt, norms and practices that dominate the current international political structures are produced at a specific moment in the human history. Moreover, they are not unchanging forces; rather they are transformed by the will of political agency. *Jus Publicum Europeaum*, as one of the important concepts in Schmitt’s discussion of the international system, which refers to the reciprocal rights, responsibilities and expectations of European nation-states between the 16th and 20th centuries, demonstrates that states can create different regimes of anarchy depending on their mutual consent (Schmitt, 2006). *Jus Publicum Europeaum* created a culture of anarchy for the European nation-state of the time which transformed the “state of nature” in Europe to something more predictable, peaceful and stable. States reciprocally recognized each other’s rights to existence, internal and external sovereignty in an equal manner. That created the difference between international relations within Europe and outside of it. It is almost identical with Wendt’s characterization of a Lockean culture of anarchy (Wendt, 1994). Schmitt’s analysis of *Jus Publicum Europeaum* shows that, rather than seeing the assumption of anarchy as a given, he accepts the socially constructed nature of it and believes in its transformability by its constructors, the states. Hence, for Schmitt, “anarchy is what states make of it” (Wendt, 1992).

Another element in Schmitt’s analysis which shares a common ground with the constructivist theory is actors’ identity in making sense of the world. For Schmitt, identities of agents in international politics are crucial because how they perceive the events and processes going around them is a function of how they conceptualize their positions and interests in this web of

relations. That means, contrary to rationalist analyses which separate actors and their interests, and treat the latter as objectively given, for Schmitt both interests and threats are constructed first and foremost in the minds of the actors, which is shaped by their identity. For example, friend and enemy distinction, which can be seen as the basis of the political, is constructed upon the identities of actors. According to Schmitt, groups (tribes, nations, states, or civilizations) decide on friends/enemies on the basis of the perceived threats to their “way of life” (Schmitt, 2007). People want to maintain their distinctions from *others* by preserving their way of living. The way of life, which may include religion, social values, organization of economy, family structures, interpretation of history, meanings attributed to the geography etc. constitute the general life-world of individuals. If we define identity as the answer people give to the question of “who we are”, then these elements of the *way of life* (*Lebensmöglichkeit*) become the components of identity. People define who they are with reference to such kind of social structures. Schmitt’s argument that the defense of the way of life is the basis of the *political* is, in fact, the defense of identity. Thus, in line with constructivism, “there is no portfolio of interests” for groups (Wendt, 1992). The definition of threat and interest is shaped by identity. “Interest presupposes identity” (Wendt, 1999: 231).

The final reason which I want to discuss concerning why a Schmittian analysis is closer to constructivism than any other theory is about the central role of the desire for recognition of the actors in the “self vs. other” binary opposition. Wendt writes:

The corporate identity of the state generates four basic interests or appetites:

1. physical security, including its differentiation from other actors
2. ontological security or predictability in relationships to the world, which creates a desire for stable social identities
3. recognition as an actor by others, above and beyond survival through brute force
4. development, in the sense of meeting the human aspiration for a better life, for which states are repositories at the collective level” (Wendt, 1994: 32).

The first three appetites of states are about recognition. As mentioned above friend-enemy dichotomy occupies a crucial place in Schmitt’s analysis. Although at first glance it seems that the conflictual relation between the two is a threat for both sides, it is also the case that the enemy is necessary for self-affirmation. In other words, Schmitt shares the Wendtian insight (which goes back to Hegel’s philosophy of recognition) that through recognition by the *other*, the *self* constructs its own identity. Here, I think, one should also mention the two different categories of *other* in Schmitt’s analysis.

Although Schmitt talks about friend-enemy distinction as a generic concept, there are at least two different types of *others* in his analyses.¹ The first one is an absolute other and the second one is the dignified other. While the former has no value at all in the eyes of the self, and does not share any common category at a higher level of analysis, the latter is a valued other with which the self believes it shares not insignificant commonalities. As Hegel notes, the desire for recognition for the completion of self can only be satisfied if an *other* who is of same value as you recognizes you with his free will. For Schmitt, the dignified other has this same function. To give an example, which is also used by Schmitt, during the *Jus Publicum Europeaum* period, the European member states of this Westphalian system recognize each others’ sovereignty. Through that way the desire for recognition by equals is satisfied. The member states to *Jus Publicum Europeaum* continue to

¹ Slomp thinks there are three kinds of enemy and friend for Schmitt. See Gabriella Slomp. “Carl Schmitt on Friendship: Polemics and Diagnostics” *Critical Review of International Social and Political Philosophy* Vol. 10, No. 2, 199–213, June 2007

be *others* to each other in the sense that they do not belong to the selves of each other; yet they are dignified and equal others. The Russian and Ottoman Empires, on the other hand, are others of a less valued kind (Lebow, 2008).

3. Late Wendt: Still Constructivist?

After verifying that Schmitt passes the constructivism test designed by Wendtian hypotheses, it is time to find out exactly what kind of a contribution Schmitt can make to contemporary constructivist literature. To this end, first we should decide on what needs to be fixed. For this purpose, in this section I look at an article of “late” Wendt and I argue that claims made in the article is *less* constructivist compared to his earlier writings. If this is so, there can be a niche for Schmitt to enter into discussion and fix the gap.

In his 2003 article entitled “Why a World State is Inevitable” Wendt argues that the world history moves progressively and teleologically into the direction of the establishment of a world state (Wendt, 2003). He thinks that the anarchic international system is inherently instable because there is always the possibility of outbreak of war. This instability can only be eliminated by making declaration of wars among states impossible, which can only be achieved by a world-state. Wendt’s progressive theory follows a five-stage path, each associated with a different culture of anarchy: Hobbesian system of states, Lockean society of states, Kantian world society, collective security, and the World State.

Apart from the content of the analysis, the article, I think, is not in parallel with earlier articles of Wendt with regard to its methodological premises. In his article “Collective Identity Formation and the International State” Wendt deals with a similar problem of transcending the nation-state borders to constructs larger units but in a smaller scope than world state (Wendt, 1994). Instead of a world state, he proposes an “international state.” Contrary to his development of teleological argument in the World State article, in the “International State” article Wendt intentionally keeps himself distant from teleology. He writes that “I specifically do not impute any directionality or *teleology* to the historical process” (Wendt, 1994: 388; emphasis added.). With regard to the collective identity formation, the early Wendt also avoids making historically progressive claims or “inevitability” arguments. He writes:

“There is nothing inevitable about collective identity formation in the international system. It faces powerful countervailing forces, and I do not mean to suggest that the logic of history is progressive; there are too many examples of failed collective identities for that” (Ibid: 391).

From state of nature to a society of states, and then to a security community, Wendt follows the chain of Hobbes, Lock and Kant. He replaces Waltz’s aim of survival with the aim of recognition; and concludes that unless every component of the structure (every state and possible states) is equally recognized, the system will not achieve stability and peace. To avoid war, we have to have equal recognition for everybody, which in turn will lead us to establishment of a world state.

Is this theory still a constructivist one? We can give one positive and three negative answers to that question. Yes, it is still a constructivist theory mainly because it uses main approach of constructivism and its vocabulary. That is, what makes a world state inevitable (and at the same time what makes it possible) is a desire for recognition which is exclusively about identities of the self. Wendt uses the same argument about expansion of the self to incorporate former “others” into the new expanded self in his earlier articles. Creation of a security community, for example, was possible by accepting some “others” as part of one’s self so that an attack on one is perceived as an attack on all. World state assertion is an extended version of these earlier arguments/articles. In the new definition, the self is so extended/expanded that it includes everybody. Likewise, the

role attributed to identity, and the connection between material and non-material resources indicate the continuation of analysis in the theory.

On the other hand, some negative answers can also be given to the question about Wendt's persistence in constructivism. To put it differently, one can argue that a constructivist analysis does not necessarily require arguing that a world state is inevitable. One of the reasons for this is that norms in constructivist theory are not necessarily related with a certain kind of political system. Ideas, which are the bases for norms, are not determined by an outside factor for constructivism. Actually, this is the most important assertion of the theory: ideas (and their offshoots: norms, values etc) are independent agents in international politics. Neither power politics nor interest calculation has a deterministic influence on ideas. Hence, for ideas/norms to emerge and to be spread, no political or material framework becomes a precondition (no base-superstructure determination, as it is the case for Marxist theory). On the other hand, Wendt limits the possibility of a non-violent world to a world state. Yet constructivism envisions that a norm, such as equal suffrage rights for women or unacceptability of torture, as well as the norm of non-violence can emerge at any five stages of Wendt's analysis.

If we look at the question from a material capabilities angle, Wendt's conclusion again is not inevitable. According to him, we have to merge Weber's and Hegel's definition of state. To be more specific, Wendt uses Hegelian concept of state to reach a Weberian one, with legitimate monopoly over power. This is necessary to deter (or punish) a possible aggressor after we all embrace the norm of non-violence. However, a world state is not necessary to achieve this aim because none of the existing states in the world has the capability to win a war against a sufficient combination of other states of the world. (One should remember Hobbes here who argues that in the state of nature no one individual can win a fight against a sufficient coalition of others). If this is the case, the only problem remaining is coordination. In fact Wendt refers to this point when he argues that in pre- world state stages, there is collective action problem. In other words, if a mechanism to solve the coordination/collective action problem is developed, we can deter possible aggressor without a world state; and I think, world state is only one of the solutions for this problem, not an inevitable one. An easier solution can be found within constructivism, and in fact within Wendt's own explanations. The process by which definition of the "self" is made more inclusive is at the same time the process by which collective responses can be formulated. The example of NATO demonstrates this point. Without a world state, NATO by its military capability, can deter every threat to its survival before they emerge; and member states do not have to give up their sovereignty in the organization. Likewise, the possibility for every member state to withdraw its commitment to the alliance is always existent, yet even in that case the joint forces of the remaining powers make it irrational for the aggressor to attack on the alliance.

The third reason why from a constructivist point of view a world state is not inevitable is a simple one. If "anarchy is what states make of it", then states may create a different culture of anarchy without a world state. One of the core claims of Wendt in his earlier articles is that, an egoistic, self-help anarchy is one of the ways to construct anarchy. States can develop an altruistic culture of anarchy. It is still anarchy (not a world state) but it is not one of constant warfare where "man is wolf to man". As a result, within Wendt's own writings we can conclude that world state is not inevitable or there is a contradiction between his earlier and later claims. I believe, he is aware of that tension. That is why he states two times in his world state article that he still believes "anarchy is what states make of it" but I think not convincingly.

Last but not least, a possible world state has to solve the problem of recognition as far as the state identity is concerned. The construction of the self is only possible when an equal other recognizes

the self. If there are no other political entities equal to world state which can recognize it in order for its identity to be completed who would recognize it? Wendt's answer for this question is twofold. First, he argues, the people in this world state will recognize it; and second the *other* for the world state will be its past. For the first reason, I would reply that citizens of world state do not have the necessary qualification of equality with the recognized entity. For the second, the past has no agency to recognize the current state. Thus, the self of the world state cannot be completed and remains, hopelessly, in need of another equal political entity for recognition.

4. Early Wendt plus Late Schmitt: *Grossraum* as a new Path for Constructivism

What I tried to show in the previous section is that constructivist theory needs a new systemic project which does not suffer from the shortcomings of the project of an "inevitable" world state. To be more specific, apart from various research interests that scholars in the constructivist tradition successfully pursue such as international norm diffusion (Checkel, 1997) or role of elite identities on foreign policy decisions (Weldes, 1999) which deal mainly individual-level and state-level questions, what is lacking is a systemic-level constructivist projection on world politics. As I argued in the previous section, Wendt's attempt to fill that gap is problematic from a constructivist point of view for the reasons discussed above, such as the belief in teleology, retreat from "anarchy is what states make of it" argument and absence of any politically equal severing entity to recognize the *self* of world state. I think, Schmitt's theory provides a systemic level projection for constructivism which can avoid criticisms directed against Wendt's world state. As a proposal of such kind, I now turn to *Grossraum* theory of Schmitt and the *nomos* related to it.

Towards the end of his *The Nomos of the Earth*, Schmitt speculates three possible scenarios for the post-WW II international order (Schmitt, 2006). The first can be called as a uni-polar world created by a super-power and victor of the war – a tragedy in Schmittian terms. Second is the "passing of the 'off-shore balancer' torch from the UK to the U.S. in the Cold War context – a second worst option." Third is the creation of a new world order based on a balance among a multiplicity of *Grossraums* which is the favored option by Schmitt (Teschke, 2011).

The concept of *Grossraum* can be defined as a greater territorial space or pan-region which is constituted by the coming together of a number of nation-states in a certain geographical region. Although member states to the *Grossraum* retain their distinct states and political centers, they act in harmony with other member states of the *Grossraum* in certain fields. The creation of the *Grossraum* functionally serves the purpose of the protection of its member states from outside intervention. Individual nation-states which are vulnerable to outside intervention by powerful forces are protected under the umbrella of the *Grossraum*. In that sense, main purpose of this political unity is to prevent intervention of the outside forces in a geographical region. Monroe Doctrine of 1823 which signs the creation of a U.S. dominated *Grossraum* in the Western hemisphere is cited as the example (and a sign of the beginning) of the creation of a *Grossraum*. This can also be viewed as the transition from the *nomos* of *Jus Publicum Europaeum* to the *Grossraum* of large territorial units.

In addition to its functional purpose of the prevention of non-intervention by outside forces, *Grossraum* signifies some kind of cultural/civilizational unity. As mentioned above, the root of the *political* for Schmitt is the desire of people to protect their distinct way of life from perceived aggressors. Members of the *Grossraum* share a feeling of unity for their way of life. Because of this shared conception of the way of life, although formally citizens of different nation-states, member peoples of the same *Grossraum* have same kind of threat perception. An aggressor against one member country of the *Grossraum* is perceived as a common enemy because of the

shared understanding of the way of life. To put it differently, although an aggressor country against one member of the *Grossraum* is not private foe (*inimicus*) of the people of other member states, it is perceived to be a public enemy (*hostis*) against which a collective defense mechanism naturally operates.

Before going into details of the reasons why Schmitt's theorization of *Grossraum* should be considered as a contribution to constructivist theory and solution to some of the problems in Wendt's world state predictions, let me explain the distinction I make between early and late Schmitt. The concepts of *nomos* and *Grossraum* emphasized in the later writings of Schmitt display some kind of a difference in the thinking of Schmitt from his earlier writings. The concept of *nomos* can be defined as the "concrete spatial order of a community. It is a Law which exists prior to any particular positive laws. '*Der nomos der erde*' is thus roughly equivalent to 'world order' or 'the Law of the Earth' and thus defines a problem space in which notions of world order and international law intersect" (Dean, 2006: 4) The emphasis on the order and "law of earth" is seen as a replacement of Schmitt's earlier decisionist legal thinking by the institutional legal thinking, exemplifies it in the concept of *nomos* (Ibid.). In that sense, it seems to me legitimate to make a differentiation between early and late Schmitt. Moreover, one has to keep the strict state control over knowledge production in the Nazi Germany in mind. For example, concerning some of the vagueness in the degree of homogenization within *Grossraum*, Teschke (2011:88) writes that "this vagueness reveals the tactical precautions that Schmitt had to heed under the watchful eyes of the SS, as his *Völkerrechtliche Großraumordnung* went through four editions between spring 1939 and July 1941, forcing him to adjust his *Großraum* idea to the ever more spectacular German foreign-policy successes." In a similar vein, Zarmanian (2006: 61) asserts that while the appropriation of *Grossraum* theory by the Nazi elite was aiming the creation of a despotic pan-region, for Schmitt it includes the guarantee of plurality. In this respect Slomp (2007: 208) writes "I believe that Schmitt was correct in saying that he was a nationalist but not of Hitler's kind."

One of the important contributions, as well as solution proposal, of Schmitt's analysis of *Grossraum* is on the question of recognition for international actors. In a world state, there is no other equivalent entity which would recognize the state for the completion of its *self*. Existence of multiple *Grossraums*, on the other hand, enables both internal and external recognition. Internally, since member states to a *Grossraum* do not lose their state *self*, the *Grossraum* is recognized first by its member state. Externally, as in the case of the member states of the *Jus Publicum Europeum*, multiple *Grossraums* will recognize each other as equal and sovereign entities, and in return will be recognized by them. In addition to this theoretical solution to the problem of recognition, multiple *Grossraums* will be practically useful for the constitution of peace globally. Although it cannot be seen as a proposal to eliminate all of the wars on the world - an argument which is detested by Schmitt because its supporters use it to mask their brutal attacks on others - establishment of large-scale territorial units with the logic of security communities to prevent outside intervention will create a world with "multiple-NATOs". Small and middle power states will be protected from the intervention of super-powers thanks to that defense mechanism.

In parallel with constructivist literature and specifically Wendt, Schmitt thinks that categories of *self*, *friend* and *enemy* are not fixed but open to change. The possibility of transformation of the *self* into a more inclusive and altruistic one is also shared by Schmitt. In such a process, former others can be perceived as the part of the new expanded *self*. The important question with regard to the creation of the inclusive *self* is whether or not there are limits to it. That is to say, can a *self* of a state become so much expanded that it can include all of the former *others*, which would mean a world state? For the internal heterogeneity of the *self* of the state is concerned, is there

an intolerable heterogeneity in a state? Are there any incommensurable “selves” that would make it difficult to be united? Wendt cites the example of the European Union as a proto-world state. He asserts the future world state will be similar to current EU. In their discussion of the diversity within the EU, Beck and Grande argue that the difference within Europe does not block further EU integration because they presuppose that these differences are not impossible to coexist (Beck and Grande, 2007). That means, different levels of integration or different local cultures, for example between Hungary and Britain, or between Germany and Bulgaria are not unmanageable; and we can accommodate them within the general European culture (*civilization?*).

Yet, the question is can we imagine a “self” which feels itself as a coherent unit with diversity of its constitutive parts, without attempting to make them homogenous? Wendt does not explicitly discuss whether this new self will homogenize every “other” or not. In fact, he discusses the question but not in the form that I formulated here. Wendt talks about a dual (if not conflicting) processes: one the one hand diffusion of norm will have a homogenizing effect; on the other hand, he writes that they will retain their differences.

I think we can solve the dilemma of “homogeneity vs. difference” for the expansion of the self with the help of Schmitt by conceptualizing two different kinds of “others”: a compatible and an incompatible other. The first one is a *psychological other* whereas the second is an *ontological other*. For Schmitt, every self has a capacity to a certain degree to adapt itself to transformations which occur by incorporating an “other” to it, hence creating a new self. During the process of incorporation, both parties experience some kind of transformations of the self. Yet, there are certain features of the self, the transformation of which would mean that it is not the same self anymore. In other words, even in stages of fusion with *another*, the core characteristics of a self, the “way of life” in Schmitt’s terms, have to be preserved if that self wants to survive.² If fusion with an “other” does not annihilate the core aspects of the self, if it is a “compatible other” or “psychological other”, they might want to give up some of their sovereignty to construct a *Grossraum*. Whereas if incorporation of an “other” into the self-causes a change in the cores of either side, then it is an “incompatible” or “ontological other.” The extraordinary success of the theory of *Grossraum* is that, it changes the status of ontological others in their nation-state phase, to respected equal others in the *Grossraum* phase.

The fourth contribution of Schmitt’s theory is the solution it proposes to the tension between predicting major tendencies in international politics and the trap of teleological inevitability. Contrary to Wendt’s argument, Schmitt does not argue that the future predominance of *Grossraums* is an inevitable and irreversible process. Rather, he writes that it is one of three possible routes that world politics may follow. At a deeper level, this difference pertains to the (dis)belief in the constructed nature of political concepts such as anarchy and sovereignty. Developing a theory of international politics with the assumption of the constructed nature of these concepts disqualifies any inevitability and irreversibility. This is because the agency of human beings has to be disregarded, and construction of anarchy and sovereignty has to be transferred somewhere out of the societal sphere.

Fifth, and last, in contrast to lack of historical and geographical reference points in the rationalist IR tradition, Schmitt’s analysis of *Grossraum* operates within a time-space axis. With that regard, Wendt’s world state has to be considered in the former group of theories. The limits of historical

² I am aware that, it sounds as an essentialist argument here, but since Wendt broke the rule of mainstream social science by teleological argument, I think it is fair to respond him with another non-popular (or even hated) type of criticism, the essentialist one.

and geographical possibilities work as a balance to seemingly limitless social constructivist thinking. That is to say, the acceptance that political structures are socially constructed gives the impression that creation of any kind of social structure is possible by social consensus/construction. Although at the theoretical level the premise gives that impression, at the practical level there are some historical and geographical limitations for the immediate creation of any kind of social norm and structure. For example, although “anarchy is what states make of it”, the historical experience of anarchy that the political actors have lived in so far carries its blueprint in the identities of actors. Since identities are the motivating factor of behavior, for the historically constructed identity of a political actor, in the practical and immediate decisions, there are certain limits to future construction opportunities in the short run. The limiting effect of history (path-dependence) is also valid for the limiting effects of geography. Keeping these considerations in mind, Schmitt’s theory of *Grossraum* provides an analysis of the factors of social construction and limitations of history and geography.

5. Conclusion

Contrary to mainstream readings of his theory, in this paper I aimed at developing a constructivist reading of Carl Schmitt. His admittance of socially constructed nature of anarchy, his emphasis on the role of identity, and the importance he attributes to self-other/friend-enemy distinctions, I think, make such an endeavor legitimate. Furthermore, I argued that the attempt of Wendt to answer the need for a systemic IR theory from a constructivist perspective has certain shortcomings. Instead, Schmitt’s theory of *Grossraum* both theoretically and practically merits “recognition” as a constructivist systemic IR theory. There is one theoretical puzzle which, I think, deserves further research for the subjects discussed here. It is about the necessity of *other* for the construction of the *self*. The literature is divided into two on the question. While one side argues that for the construction of identity of the self, *other*, as an out-group member, is not necessary; the second group asserts that for every *self*, there is a necessity for *other*. Currently both camps justify their positions as treating their answer as an assumption for the theory. Yet, finding ways to “desacralize” the answers and changing the situation of the answers from assumption to a hypothesis to be tested will provide further insight for theories that deal with any kind of “self vs. other” distinction.

Bibliography

- Beck, U., & Grande, E. (2007). Cosmopolitanism Europe's way out of crisis. *European Journal of Social Theory*, 10(1), 67–85.
- Checkel, J. T. (1997). International norms and domestic politics: Bridging the rationalist-constructivist divide. *European Journal of International Relations*, 3(4), 473–495.
- Dean, M. (2006). A political mythology of world order: Carl Schmitt's nomos. *Theory, Culture & Society*, Vol. 23(5), 1–22.
- Gelderen, M. (2011). 'Iustitiam non includo': Carl Schmitt, Hugo Grotius and the ius publicum Europaeum. *History of European Ideas*, 37(2), 154–159.
- Habermas, J. (2006). *The divided west*. Malden, MA: Polity.
- Heinrich, M. (1995) *Carl Schmitt and Leo Strauss: The hidden dialogue*. Chicago: Chicago University Press.
- Lebow, R. (2008). Identity and international relations. *International Relations*, 22(4), 473–492.
- McCormick, J. (1998). Political theory and political theology: The second wave of Carl Schmitt in English. *Political Theory*, 26(6), 830–854.
- McCormick, J. (2007). Irrational choice and mortal combat as political destiny: The essential Carl Schmitt. *Annual Review of Political Science*, 10, 315–39.
- Mouffe, C. (1999). *The challenge of Carl Schmitt*. London: Verso.
- Schmitt, C. (2002). *Ex captivitate salus: Erfahrungen der zeit 1945/47*. Berlin: Duncker and Humblot.
- Schmitt, C. (2006). *The nomos of the earth in the international law of the jus publicum Europaeum*. New York: Telos Press Publishing.
- Schmitt, C. (2007). *The Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago Press.
- Slomp, G. (2007). Carl Schmitt on friendship: Polemics and diagnostics. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 10(2), 199–213.
- Teschke, B. (2011). Decision and indecision: Political and intellectual receptions of Carl Schmitt. *New Left Review*, 67, 83–108.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Mass: McGraw-Hill
- Weldes, J. (1999). *Constructing national interests: The United States and the Cuban missile crisis*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391–425.
- Wendt, A. (1994). Collective identity formation and the international state. *The American Political Science Review*, 88(22), 384–396.
- Wendt, A. (1999) *Social theory of international politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wendt, A. (2003). Why a world state is inevitable. *European Journal of International Relations*, 9(4), 491–542.
- Zarmanian, T. (2006) Carl Schmitt and the problem of legal order: From domestic to international. *Leiden Journal of International Law*, 19(1), 41–67.

Atf: Yaman, F. (2023).
Pedofili Bireyler Tarafından
Çocukların Bilinçli ve
Sistemik Cinsel İstismarı:
Helmut Kentler “Deneyi” ve
Odenwald Okulu Örneği.
*İçtimaiyyat Sosyal Bilimler
Dergisi*, 7(1). ss. 323-340.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:

14 / 03 / 2023

Kabul / Accepted

22 / 05 / 2023

Pedofili Bireyler Tarafından Çocukların Bilinçli ve Sistemik Cinsel İstismarı: Helmut Kentler “Deneyi” ve Odenwald Okulu Örneği

The Systematic And Deliberate Sexual Abuse Of Children By Peadhopies: The Helmut Kentler “Experiment” And The Example Of Odenwald School

Fikret YAMAN ^a

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1265262](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1265262)

ÖZ	ABSTRACT
<p>Modern dönemde ihmal, istismar, kötü muamele, şiddet gibi nedenlerle koruma altına alınan çocuklar, koruma ve bakım altında kaldıkları süre içerisinde de ihmal ve istismara uğrayabilmektedir. Bununla birlikte, kendilerini korumakla görevli kamu kurumları tarafından çocukların bilinçli ve sistemli olarak istismar edildiği, yüksek yararlarının dikkate alınmadığı uygulamalar da bulunmaktadır. Örneğin, “iyi bir gelecek” ve “İngiliz yatırımı” düşünceleri ile İngiltere’den Kanada ve Avustralya’ya 1970’lere kadar yapılan zorunlu çocuk göçü nedeniyle yüzbinlerce çocuk ailelerinden koparılmıştır. Çocukların pedofili bireyler tarafından bilinçli ve sistemik olarak istismar edilmesi olgusu ise her yönüyle üzerinde durulması gereken bir konudur. Almanya’nın Berlin Eyaletinde, 1960’ların sonundan 2003 yılına kadar, sosyal pedagoji Profesörü Helmut Kentler, Berlin Senatosu ve Berlin Gençlik dairesinin onayı ile koruma altındaki çocukların pedofili “koruyucu baba”ların yanına yerleştirildiği ve bu kişilere finansal destek verildiği ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde, 1910 yılında kurulan Odenwald Okulu’ndaki çocuklar, pedofili ve eşcinsel öğretmenleri, idarecileri tarafından yıllar boyunca sistemik cinsel istismara uğramıştır. Literatür, her iki uygulamadaki aktörlerin birbirleriyle bağlantılı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çalışma, yöntem olarak literatüre dayalı bir araştırmadır. Bu kapsamda, Helmut Kentler “Deneyi” ve Odenwald Okulu’nda yaşanan istismarlar, üniversitelerin konuya ilişkin araştırma raporları, literatürdeki ilgili diğer kaynaklar ve basında yer alan bilgiler çerçevesinde ele alınmıştır.</p>	<p>In the modern era, children who are taken under custody for reasons such as neglect, abuse, maltreatment and violence may also be subjected to neglect and abuse during their stay under protection and care. However, there are also practices in which children are consciously and systematically abused by public institutions in charge of protecting them and their best interests are not taken into account. For example, due to the forced child immigration hundreds of thousands of children were separated from their families and sent from the UK to Canada and Australia until the 1970s with the ideas of "a good future" and "British investment". The phenomenon of the conscious and systematic abuse of children by pedhopies is an issue that needs to be emphasized in every aspect. In the German state of Berlin, from the end of the 1960s until 2003, with the approval of the Social Pedagogy Professor Helmut Kentler, the Berlin Senate and the Berlin Youth Office, it was revealed that the children under protection were placed with the pedophile "foster fathers" and financial support was given to these people. Likewise, children at the Odenwald School, founded in 1910, have been subjected to systematic sexual abuse over the years by their pedophile and gay teachers and administrators. The literature has revealed that the actors in both applications are interconnected. Methodologically this is a literature review. In this context, the Helmut Kentler “Experiment” and the sexual abuses experienced in the Odenwald School are discussed within the framework of the research reports of the universities, other relevant sources in the literature and the information in the press.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Almanya, Alfred Kinsey, John Money, Kentler “Deneyi”, toplumsal cinsiyet, cinsellik eğitimi, Odenwald Okulu, cinsel istismar</p>	<p>Keywords</p> <p>Germany, Alfred Kinsey, John Money, Kentler “Experiment”, gender, sexual education, Odenwald School, sexual abuse</p>

^a Dr., Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Email: shufyaman@gmail.com

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile

lisanslanmıştır.

İçtimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Tarih boyunca, korunmaya muhtaç olup ebeveyn bakımından yoksun kalan çocuklara kamu ve sivil toplum kuruluşları tarafından hizmetler sunulmuştur. İhmal, istismar, kötü muamele ve şiddet gibi nedenlerle koruma altına alınan çocuklar, çocuk koruma sistemlerinde de ihmal ve istismara uğrayabilmektedir. Lonne, Parton, Thomson ve Harries'e (2008: 105) göre, Anglofon ülkelerinin (Amerika Birleşik Devletler, Avustralya, Birleşik Krallık, Kanada, Yeni Zelanda) birçoğunda, çocukların ailelerinden koparılması kanıttan ziyade, öne sürülen bazı ideallerle (çocukların refahını geliştirme) motive edilmektedir. Ancak, bu ideallerle hareket edilirken kendi refahları söz konusu olan insanlara danışılmamıştır. Bu durum genellikle, koruma altına alınarak "kurtarılan" birçok çocuğun yerinden edilmesi, travma yaşaması ve daha fazla istismara uğramasıyla sonuçlanmıştır.

İyi niyetli ve kanıta dayalı olmayan uygulamaların tehlikelerini ortaya koyan birçok politikadan özellikle iki tanesi çok çarpıcıdır. Bunlardan ilki, İngiltere'den Kanada ve Avustralya'ya yapılan zorunlu çocuk göçü, ikincisi ise dünyanın çeşitli yerlerinde ailelerinden koparılan yerli halka ait çocuklardır (Fournier ve Crey 1997, akt. Lonne vd., 2008: 105). Bu anlamda, "iyi bir gelecek" ve "İngiliz yatırımı" düşünceleri ile İngiltere'den Kanada ve Avustralya'ya 1970'lere kadar yapılan zorunlu çocuk göçü nedeniyle yüzbinlerce çocuk ailesinden koparılmıştır. Aynı şekilde, 1931 yılında Avustralya Hükümeti'nin isteği üzerine siyah Aborjin çocuklar ailelerinden alınarak, eğitim görme gerekçesiyle beyaz ailelerin yanına hizmetkâr olarak verilmiştir. Bu uygulama ile Aborjinler'in kendi dillerini konuşmaları yasaklanmış, Aborjin olduklarını unutmaya ve kültürel olarak birer 'beyaz' olmaya zorlandıkları kayıtlara geçmiştir (Yaman, 2018: 40 – 41).

Modern dönemde, çocuk haklarının korunması ile ilgili olarak uluslararası düzeyde çok sayıda hukuki düzenleme yapılmasına, bu doğrultuda strateji ve politika belgeleri hazırlanmasına rağmen çocukların bilinçli ve sistemli olarak istismar edildiği örnekler de uygulamada yerini almıştır. Çocukların pedofili ve eşcinsel bireyler tarafından istismar edilmesi örneklerine geçmeden önce, konunun doğru anlaşılması açısından çalışma ile bağlantıları bulunan Alfred Charles Kinsey ve John Money'e kısaca yer verilmesinin faydalı olduğu düşünülmektedir.

Kinsey, günümüze kadar devam eden bütün cinsel eğitim programlarını, doğrudan veya dolaylı olarak en çok etkileyen bilim insanlarından birisidir. Kinsey'in, Indiana Üniversitesi'nde kurduğu Cinsellik Araştırmaları Enstitüsü, dünyanın en önemli cinsellik araştırmaları merkezleri arasında yer almıştır (Doğan ve Küçükgöncü, 2009: 104).

Kinsey'in 1948–1953 yılları arasında kadın ve erkek cinselliği ile ilgili kitapları/raporları en çok satılan yayınlar arasında yer almıştır. Kinsey Enstitüsü'nden bir yöneticinin, Kinsey'in çocukluk dönemi cinsel bulgularının önemli bir kısmının bir çocuk tacizcisine dayandığını açıklaması, eleştirileri beraberinde getirmiş ve Kinsey'in asıl amacının o dönem yasak olan eşcinselliği normalleştirmek olduğu literatüre geçmiştir (Doğan ve Küçükgöncü, 2009: 104; Morantz, 1977).

Kinsey, yetişkinler ve çocuklar arasındaki cinsel ilişkinin tamamen normal olduğunu iddia etmiştir. Kinsey, cinselliği ahlaki ve dini bağlamından uzaklaştıran (Doğan ve Küçükgöncü, 2009: 104; Meyerowitz, 2001), seks ve cinsellik ile ilgili olarak post modern düşüncüyü "kuralın olmadığı, her şeyin serbest olduğu/anything goes" şeklinde değiştiren kişidir.¹

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.dijg.de/paedophilie-kindesmissbrauch/editorial-kinsey-money-und-mehr/> ,

Pedofili konusunda Alfred Kinsey'den sonra, Kinsey Enstitüsü'nde görev yapan ve günümüze kadar en etkili seksolog olarak öne çıkan John Money'den bahsedilmesinde fayda görülmektedir. Money, toplumsal cinsiyet kavramını² ilk kullanan kişidir (Hoogland, 2008, akt. Haymana ve Kolburan, 2019; Goldie, 2014, akt. Şahin, 2020:2). Psikolog ve seksolog olarak çalışmalarını sürdüren Money, çocuklar üzerinde deneyler yapmıştır.

Money'e göre erkeklik ve kadınlık, sadece toplumsal olarak inşa edilmektedir. John Money, cinsiyetin toplumsal olarak inşa edildiği yönündeki görüşlerini çocuklar üzerinde uygulamıştır (Gaetano, 2017). Money'in uyguladığı ve literatürde ön plana çıkan deney, John/Joan vakasıdır. Janet ve Ron Reimer çiftinin, ikiz erkek çocuklarından Bruce Reimer, 6 aylıkken hastanedeki sünnet ameliyatı sonrasında kaza sonucu cinsel organını kaybetmiştir. Reimer Çifti, destek almak amacıyla başvurdukları John Money'den, çocuğun kız olarak yetiştirilmesi ve cerrahi operasyon geçirmesi tavsiyesini almıştır. John Money'in cesaretlendirmesi doğrultusunda, Reimer Çifti, Bruce isimli erkek çocuğunu her yönüyle bir kız olarak yetiştirmeye başlamıştır. Bruce, Baltimore'daki Johns Hopkins hastanesinde ameliyat edilmiştir. Bu ameliyatta, Bruce'un erkeklik organları ortadan kaldırılmış ve yerine kadın organları yerleştirilmiştir. Ameliyat sonrası erkek çocuğun adı, kız ismi olan Brenda ile değiştirilmiştir. Brenda'ya, göğüslerinin gelişimi için ergenlik döneminde kadın hormonları verilmiştir. Çocukluk döneminde, biyolojik olarak erkek olduğu bilgisi hiçbir şekilde verilmeyen Bruce, cinsiyet değişikliğinin izlenmesi amacıyla düzenli olarak Money'i ziyaret etmiştir. Bruce, Money'in deneyinde, bilmeden denek olarak yer almıştır. John/Joan vakasının sonuçları, Money tarafından manipüle edilmiş ve binlerce cinsiyet değişikliği ameliyatlarını meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Denek olarak kullanıldığı ortaya çıkan Reimer'in, cinsiyet değişikliği sürecinde yaşadığı travma ve kamuoyuna yaptığı açıklamalar (örn. Money ile olan süreçlerin işkence ve istismar boyutunda olması, tıp doktorlarına ve hastanelere yönelik ömür boyu devam edecek olan güvensizlik) dikkatleri toplumsal cinsiyete çekmiş ve bebekler ile çocukların cinsiyet değişikliği ameliyatlarının sorgulanmasına yol açmıştır. Kız olarak büyütülmüş olmasına rağmen bunu hiç benimsemeyen Bruce, ergenlikle birlikte kadın kimliğini reddetmiş ve erkek olarak yaşamaya başlamıştır. İsmi yetişkinlikte David olarak değiştiren Bruce, yirmili yaşlarında iki kez intihara kalkışmıştır. Depresyon ve şizofreni nedeniyle ağır sorunlar yaşayan David'in kardeşi, aşırı doz antidepressan ilaç kullanımı nedeniyle 2002 yılında ölmüştür. Hayatı boyunca ağır depresyonlar yaşayan David ise 38 yaşında intihar etmiştir. Money, Reimer vakasından ötürü kendisine yöneltilen eleştirilerin,

325

<https://www.dijg.de/paedophilie-kindesmissbrauch/alfred-c-kinsey-report/>, Erişim: 21.11.2022

Christl Ruth Vonholdt, Kinsey'in çalışmalarına paralel olarak 1970'lerden itibaren Batı dünyasında eşcinsel ve pedofili hareketlerin başladığını aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.dijg.de/paedophilie-kindesmissbrauch/editorial-kinsey-money-und-mehr/>, Erişim: 21.11.2022

² Cinsiyetin biyolojikten öte toplumsal olarak inşa edildiğini iddia eden Money'den itibaren, toplumsal cinsiyet konusunda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Toplumsal cinsiyetin, Türkiye açısından ne tür çıktılara yol açtığı, bu çalışmanın sınırlarını aşmakla birlikte akademik anlamda niceliksel açıdan yürütülen çalışmalara yer verilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı ulusal tez merkezi veri tabanı üzerinden, "toplumsal cinsiyet" ve "gender" anahtar sözcükleri üzerinden inceleme yapılmıştır. Buna göre, toplumsal cinsiyet kavramının yer aldığı 1212; gender kavramının yer aldığı 2453 (yüksek lisans tezi sayısı 2015, doktora tezi sayısı 333, tıpta uzmanlık 87, sanatta yeterlik 6, diş hekimliği uzmanlık 11 ve tıpta yan dal uzmanlık 1) araştırmanın yapıldığı ortaya çıkmıştır. Toplumsal cinsiyet konusundaki yüksek lisans ve doktora düzeyindeki bilimsel çalışmaların, çok büyük bir çoğunluğu son yirmi yıl içerisinde yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ulusal Tez Merkezi, Erişim: 25.11.2022

feminizm ve eşcinsellik karşıtı önyargılar olduğunu ve bunları reddettiğini ifade etmiştir (Hausman, 2000).³

Money'den sonra, çocuklar üzerinde yaptığı çalışmaları 21.yüzyılda kamuoyuna yansıyan bilim adamlarından biri de Helmut Kentler'dir.⁴ Çalışmanın devamında, Helmut Kentler'in "Deney" adı altındaki uygulamasına ve Odenwald Okulu'ndaki cinsel istismar olgusuna yer verilmiştir.

2. Helmut Kentler Kimdir?

Helmut Kentler (1928–2008); psikoloji, tıp, pedagoji ve felsefe eğitimi sonrası Protestan kurumlarında çalışmıştır. Kentler'in ön plana çıkmasına yol açan çalışmalar ise 1966–1974 yılları arasında, Berlin'deki 8 yıllık pedagoji merkezinin⁵ yöneticiliği sırasında ortaya çıkmıştır.

Kentler, 1967 yılında özgürlükçü seks eğitimi konusundaki çalışmalarını yayımlamıştır. 1975 yılında yayımlanan *Ebeveynler Seks Eğitimi Öğreniyor* isimli kitabı, Kentler'i *gençlik refahı, okul dışı gençlik çalışması ve cinsellik eğitimi* alanlarında popüler bir uzman konumuna getirmiştir. Cinsel eğitim uzmanı olarak öne çıkan Kentler, "özgürlükçü/emancipatory" gençlik çalışmasını ve özgürlükçü cinselliği savunmuştur.

Kentler, 1976 ve 1996 yılları arasında Hannover Üniversitesi'nde sosyal pedagoji profesörü olarak görev yapmıştır. Kentler, Almanya'da eşcinselliğin kabul edilmediği dönemlerde açıkça eşcinsel olduğunu dile getirmiş ve pedofili arkadaş çevresiyle tanınmıştır. Kentler, bekâr ve homoseksüel olup üç erkek çocuğu evlat edinmiş ve bir erkek çocuğa koruyucu "baba" olmuştur (Raedel ve Wahl, 2021: 1-2).

Seksolog Wilhelm Reich ve Alfred C. Kinsey'den etkilenen Kentler, çocukların kendi aralarındaki ve yetişkinlerin çocuklarla rızaya dayalı cinsel ilişkilerin suç olmaktan çıkarılmasını savunmuştur (Raedel ve Wahl, 2021: 2). Günümüzde, neo-özgürlükçü⁶ cinsellik eğitimleri (neo-

326

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://hpsrepository.asu.edu/handle/10776/13009>, <https://embryo.asu.edu/pages/david-reimer-and-john-money-gender-reassignment-controversy-johnjoan-case>, Erişim: 21.11.2022

⁴ Kentler'in yanı sıra Rüdiger Lautmann ve Helmut Graupner, kamuoyunda ilk olarak "gey ve lezbiyen hareketi"ne olan bağlılıkları nedeniyle tanınan bilim insanlarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.dijg.de/paedophilie-kindesmissbrauch/editorial-kinsey-money-und-mehr/>, Erişim: 24.11.2022

⁵ Batı Berlin Belediye Başkanı (ileriki yaşantısında Şansölye olan) Willy Brandt, Berlin'de Pedagoji Merkezinin kurulması için bir planlama komitesi kurmuştur. Komite, 1962 yılından itibaren aktif görev yapmış ve üyeleri en üst düzey kişilerden oluşturulmuştur. Bunların arasında, Amerika Birleşik Devletleri'nin Batı Almanya'ya görevlendirdiği ilk büyükelçisi ve aynı zamanda Harvard Üniversite'nin önceki rektörü olan, Batı Berlin'de 1963'ten 1965 yılına kadar eğitim konularında danışmanlık yapan James B. Conant bulunmaktadır. Komitenin diğer üyeleri arasında, 1961 yılından itibaren Göttingen Üniversitesinde profesör olan ünlü eğitimci Heinrich Roth ve Max Planck Enstitüsü İnsani Gelişme Direktörü olan Hellmut Becker de yer almaktadır. Eğitim merkezi, 1965 yılında Senato kararı ile Okullardan ve Eğitimden Sorumlu Sosyal Demokrat Senatörü olan Carl-Heinz Evers'e bağlanmıştır. Senator Carl-Heinz Evers, Helmut Kentler'i kişisel olarak tanıyordu. Kentler, birçok kez Berlin Senatosu için uzman ve danışman olarak görev yapmıştır (1967, 1968 ve 1988). Kentler, pedagoji merkezi direktörü olarak, 1988/1989 yıllarını kapsayan raporu tanıttığında, "deney" olarak adlandırdığı çalışmayı anlatmış ve onaylamıştır (Baader vd., 2020).

⁶ Neo-özgürlükçü kavramı, kavramın savunucuları tarafından yeterli bir şekilde tanımlanmamakla birlikte bebeklikten itibaren cinselliğe yönelik ilginin ortaya çıktığı; çocuklardaki cinsel arzu ve eylemlerin yetişkinler tarafından cesaretlendirilmesinin, cinsel bir varlık olan çocuklar için yararlı olduğu ifade edilmektedir. Cinsel eğitim, farklı cinsel eylemleri ve kimlikleri çocuklara öğretmekte ve cinselliği uygulamayı cesaretlendirmektedir. Cinsellik eğitimi ile biyolojik cinsiyetler sorgulanmaktadır. Çocuklara

emancipatory sex education) büyük ölçüde Kentler'in cinsellik teorilerinden etkilenmiştir (Ahrbeck, Etschenberg ve Felder, 2022).

Helmut Kentler, mahkemelerde uzman olarak pedofili eylemlerle suçlanan ve mahkûm olan sayısız erkeği savunmuştur. Argümanlarıyla kriminal cinsel istismar suçlamalarını geçersiz kılmayı başaran Kentler, pedofiliyi olumlayan duruşunu yıllar boyunca sürdürmüştür (Baader, Oppermann, Schröder ve Schröer, 2020; Ahrbeck, Etschenberg ve Felder, 2022).

Kentler, birçok çocuğun cinsel istismarın en ağır şekillerine maruz kalmasına ve mağdurların hayat boyu sürecek travmalarla yaşamasına neden olmuştur. Kentler, çağdaş seks eğitimlerinde hâlâ kabul edilen, saygı duyulan, öncü bir kişi olarak kabul edilmektedir.

3. Helmut Kentler'in Berlin Gençlik Dairesi Üzerindeki Etkileri

Helmut Kentler'in girişimleriyle, 1960'ların sonundan itibaren Berlin'de kurulan koruyucu aile evleri ve dairelerde "deney" adı altında yürütülen çalışmalar uzun süre medya ve kamuoyunun gündeminde yer almıştır. Bununla birlikte, Kentler'in gençlik daireleri (çocuk ve gençlik refahı) üzerindeki etkileri yeterince işlenmemiştir. Kentler'in çalışmalarının odağa alındığı ilk araştırma, Göttingen Demokrasi Araştırmaları Enstitüsü'nden Nentwig'in (2016) yılındaki "*Pedofili ve Eşcinsel İlişkilerin Berlin Senatosu Aracılığıyla Desteklenmesi, Helmut Kentler'in 'Deney' Örneği ve 'Gay, Lezbiyen ve Pedofili Savunucularının Adresleri'*" isimli çalışmasıdır.

Nentwig'in çalışmasından iki yıl sonra Berlin Senatosunun talebi üzerine 2019 yılında Hildesheim Üniversitesi tarafından Helmut Kentler'in Berlin Çocuk ve Gençlik Koruma Sistemi (Gençlik Dairesi) üzerindeki etkileri araştırılmıştır.⁷

Nentwig'in nihai raporu, Kentler'in biyografisini yeniden yapılandırmış ve dikkatleri Kentler'in "eşcinsel deneyi"ne ve Gençler ve Ailelerden Sorumlu Berlin Senatörlerinin görevlendirmesiyle Kentler'in bilirkişi olarak 1988 yılında tamamladığı "Eşcinsellerin, Bakım ve Eğitim Personeli Olarak Koruyucu Aile Hizmeti Kapsamında, Koruma Altındaki Çocukların Bakımı ve Eğitimi İçin Görevlendirilmesi" isimli raporuna çekmiştir. Bu rapor, günümüzde Berlin Gey Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu raporun önemli bir kısmı, Kentler'in 1989 yılına ait "ödünç babalar" isimli kitabında yayımlanmıştır (Baader vd., 2020: 6).

Almanya'nın Berlin Eyaletinde, 1960'ların sonundan 2002 yılına kadar, devlet korumasında bulunan korunmaya muhtaç çocukların; bir bilim adamı olan ve yaşadığı dönemde oldukça etkili olan Profesör Helmut Kentler (psikolog, sosyal pedagog ve seksolog), Berlin Senatosunun yardımı ve Berlin Gençlik dairesinin onayı ile pedofili olan koruyucu "baba"ların⁸ yanına yerleştirildiği ortaya çıkmıştır. Kentler'in bu olaylardaki etkisi, 30 yıl boyunca devam etmiştir

yönelik cinsellik eğitiminde, yetişkinler arasındaki her türlü cinsel tercihlerin koşulsuz olarak çocuklara anlatılması desteklenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahrbeck, Etschenberg ve Felder, 2022

⁷ Helmut Kentler'in Berlin Çocuk ve Gençlik Koruma Sistemindeki faaliyetlerine yönelik bağımsız araştırma raporunun nihai halinin özet kısmı için bkz. <https://hildok.bsz-bw.de/frontdoor/index/index/docId/1109>, Erişim: 25.11.2022

⁸ Kamu kurumları tarafından korunma altına alınan çocuklar; koruyucu aile (evli veya bekâr), evlat edinme (evli veya bekâr) ve kuruluş bakımı hizmetinden faydalandırılmaktadır. Berlin'de, korunmaya muhtaç çocuklar "koruyucu aile" adı altında pedofili kişilerin yanına yerleştirilmiş ve bu kişilere finansal destek sağlanmıştır. Burada "koruyucu aile evi" ile kast edilen husus, çocukların koruyucu aile kapsamında pedofili kişilerin yanına yerleştirilmesidir. Koruyucu ailenin yanı sıra bu olay ile ilgili olarak literatürde pedofili koruyucu baba kavramı kullanılmıştır.

(Apin, 2022: 220; Baader, 2017; Baader, 2019; Baader vd., 2020; Nentwig, 2019; Ahrbeck, Etschenberg ve Felder, 2022).

2013 yılına kadar vakalar araştırılmamış, mağdurlar ortaya çıkmamış ve ne Berlin Senatosu ne de iktidarda olan Sosyal Demokrat Parti konuya ilgi göstermemiştir (Alpin, 2022: 220). Medyanın sorgulayıcı yaklaşımı, Nentwig'in 2016 yılındaki araştırması, bilim insanlarının meseleye ilgisi ve Hildesheim Üniversitesinin araştırma raporu, "deney" adı altında yürütülen sistematik cinsel istismarların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Alpin (2022: 221), bilim ve medyanın konuya olan sürekli ilgisi ve araştırması ve Berlin Senatosunun rolünün sürekli sorgulanması sayesinde, ilk bilimsel araştırmanın (Nentwig, 2016) akamete uğramadığını ifade etmektedir.

Koruyucu "babalar", çocuklara yönelik nitelikli cinsel istismar nedeniyle daha önceleri mahkûm edilmiştir. Çocukları pedofili kişilerin yanına yerleştiren aktörler, çocuklar ve yetişkin erkekler arasında cinsel ilişkinin gerçekleşeceği bilgisi ve niyetine sahip olarak bu uygulamayı hayata geçirmiştir (Baader vd., 2020).

Baader vd.'ne (2020) göre, mağdurlar; medya ve akademinin şu ana kadar ki Kentler'in "deneyi" ile ilgili algısının Kentler'in anlatılarına dayandığını, Kentler'in bu anlatılarını 1989 yılındaki *ödünç babalar* (Leihväter/Substitute Fathers) kitabında ortaya koyduğunu, Kentler'in anlatılarının hâlâ geçerli ve yanıltıcı olduğunu öne sürmektedir.

Baader vd.'nin (2020) araştırma neticesinde ulaştıkları ilk bulgulara göre; Helmut Kentler'in süreci başlattığı, süreçlere müdahale ettiği ve süreçleri farklı düzeylerde-hem senato yönetimi düzeyinde (diğerlerinin yanı sıra Berlin gençlik dairesi) hem de ilçe gençlik müdürlüğü düzeyinde-kontrol ettiği ortaya çıkmıştır. Tespit edilen önemli bir başka bulgu da Senato Yönetimi ve eğitim reformu kurumlarındaki fail ağının 1970'lerden itibaren koruyucu aile evlerinin pedofili kişilerin kontrolü altında kurulmasına olanak tanımakla kalmayıp uzun yıllar boyunca bu eylemlere eşlik ettiklerini ve desteklediklerini ortaya koymuştur. Netice itibariyle; Helmut Kentler'in çalışmalarının iddia edildiği üzere "deney" olmadığı gibi 1970'li yıllardaki kışla tipi kuruluş bakım modellerinin reforme edilmesi ile ilgisinin olmadığı, daha ziyade devlet korumasında bulunan çocukların üstün yararı ve refahının tehdit edildiği (Baader vd., 2020; Raedel ve Wahl, 2021) bir uygulama olarak kayıtlara geçmiştir.

Helmut Kentler'in "deney" olarak ifade ettiği ve literatüre/kamuoyuna da bu şekilde yansıyan uygulamanın "deneyin" çok ötesinde olduğunu ortaya çıkaran kişiler, olayın mağdurlarıdır. Baader vd., araştırmaları sonucunda Senato'nun da Batı Berlin'in diğer bölgelerinde gençleri, pedofili kişilere ait koruyucu aile evlerine veya kiralanmış dairelere yerleştirdiği kanaatine ulaşmıştır. Baader vd., bu kanaatlerini; günümüzdeki tanıklarla yaptıkları görüşmelere, mağdur raporlarına ve bu olgu kapsamında benzer vaka çalışmaları yapan diğer araştırmacılarla yaptıkları görüş alışverişine dayandırmaktadır (2020: 7).

Ahrbeck, Etschenberg ve Felder (2022), mağdurların sayısının belli olmadığını, olayın destekçilerinin ya da faydalanıcıların henüz kesin olarak açığa kavuşturulmadığını öne sürmektedir. Baader vd. (2020), Kentler'in çalışmalarının daha büyük bir yapının ve ağın parçası olduğunu, bu ağın gelecekte dikkatle irdelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Konuya ilişkin literatür ve mağdurların ifadeleri, bu uygulamanın bireysel olmadığını ve Batı Berlin'in farklı bölgelerinde de çocukların pedofili kişilerin yanına yerleştirdiğini kanıtlamaktadır (Aviv, 2021).

Günümüze kadar, Kentler'in doğrudan veya dolaylı olarak içinde yer aldığı koruyucu aile evlerinin tam sayısının kaç olduğu bilgisi ne Senato'da ne de başka bir kaynakta tespit

edilememiştir. Bununla birlikte, Eyalet Gençlik Dairesi'nin gözetiminde yaklaşık 1000 koruyucu aile düzenlemesinin yapıldığı ancak bunların tasnif edilmediği belirtilmektedir (Baader vd., 2020: 7).

Pedagoji Merkezi ve Helmut Kentler'in, Berlin'deki diğer eğitim reformu kurumlarıyla yakın bağlantılarının olduğu tespit edilmiştir. Bu kurumların üyeleri, istismarlarıyla tanınan Odenwald okulu⁹ ve Göttingen'deki Pedagoji Semineri bağlamında aktif olarak yer almıştır. Aynı zamanda bu üyeler, birçok kişinin akademiye girme ve orada konum elde etmelerine imkân sağlamıştır. Nentwig ve Brachmann, bu bağlantıları eğitimci Martin Bonhoeffer¹⁰ örneğinde ortaya koymuşlardır. Brachmann aynı zamanda, Helmut Becker'in Odenwald okulu ile ilişkilerini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur (Baader vd., 2020).

Özetlemek gerekirse, bir fail "ağının" pedofili tutumları tolere ettiği, güçlendirdiği ve meşru hale getirdiği belirtilmektedir. Bu ağın üyelerinin koruyucu aile evlerindeki, kiralık dairelerdeki ve diğer bakım birimlerindeki pedofili saldırı ve tecavüzleri tolere etmekle kalmayıp aynı zamanda bu eylemleri organize ettiğine ve onayladığına inanılmaktadır (Baader vd., 2020, s.7). Bunun yanında, Senato Yönetimi ve İlçe Gençlik Dairesi Müdürlüklerindeki çok sayıda çalışanın, bu ağın bir parçası olduğu ve bu görevlilerin Senato Yönetimindeki gençlik refahı departmanı ile birlikte vakaların sorumluluğunu yükledikleri ve pedofili kişilerin, kurumsal düzeyde gençlere ulaşmasını sağladıkları ve bunu meşrulaştırdıkları düşünülmektedir (Baader vd., 2020:7). Baader vd. (2020) raporlar çerçevesinde, eğitim reformu "ikonlarının" bu faaliyetleri desteklemesinden dolayı Senato Yönetimindeki diğer kişilerin bu faaliyetlere açıkça karşı çıkmamakla birlikte bu tür koruyucu aile evlerinin kurulmasına tolerans gösterdiklerine vurgu yapmaktadır.

Baader vd., bu olguya yönelik ilginin/kaygının yalnızca Helmut Kentler'in raporladığı koruyucu aile evleri, Senato Yönetiminin Odenwald okulu ile olan bağlantısı ve Gerold Becker¹¹ ile Martin Bonhoeffer arasındaki işbirliği ile sınırlı tutulmamasını, bilakis bu ağın nasıl çalıştığına ortaya çıkarılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun yanında, Senato'nun ve ilçe gençlik dairelerinin pedofili kişilerin olduğu koruyucu aile evleri ve kiralık daire ağını, 1960'lardan itibaren Batı Almanya ve Almanya'nın genelinde¹² nasıl başlattıkları, oluşturdukları ve bu süreci nasıl yönettiklerinin açığa çıkarılmasına ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir (Baader vd., 2020, s.10).

4. Odenwald Okulu

Almanya'da 2010 yılı, pedagoji kurumlarındaki kitlesel cinsel istismarların açığa çıktığı ve domino etkisi yaptığı bir yıl olmuştur. Alman kamuoyu, özellikle Canisius okulundaki skandal ile birlikte (sonrasında Klosterinternats Ettal ve des Bonner Aloysius-Koleji) Katolıklara ait yatılı okullarda çocuklara yönelik çok sayıda cinsel istismar olayının yaşandığını öğrenmiştir (Baader,

⁹ Odenward okulu ile ilgili ayrıntılı bilgi çalışmanın devamında verilmiştir.

¹⁰ Martin Bonhoeffer, 1969 yılından itibaren Berlin Senatosunda Heimreform/yatılı kuruluş bakımların reforme edilmesinden sorumlu ve aynı zamanda Odenwald okulunda rolü olan kişilerden biridir (Baader, 2019: 36).

¹¹ Çocuklara yönelik sistematik cinsel istismarların yaşandığı Odenwald okulu ve okulun öne çıkan müdürlerinden Gerold Becker ile ilgili ayrıntılı çalışmalar için bkz.

<https://www.faz.net/aktuell/politik/thema/gerold-becker>, Erişim: 06.12.2022

¹² Baader vd., yaptıkları araştırma sonucunda, çocukların ve gençlerin pedofili ve eşcinsel kişilerin yanına yerleştirilmesi olayının sadece Berlin'de değil, Almanya'nın genelinde yaşandığını ve dolayısıyla gelecekteki araştırmaların bu aktör ağını iyi irdelemesi gerektiğini öne sürmektedir (2020: 50 – 51):

2015: 317; Brachmann, 2016; Brachmann, 2019; Singer ve Frevert, 2014: 84). Kilisenin yanı sıra korunmaya muhtaç çocuklara yönelik bakım kuruluşlarında ve yatılı okullarda, cinsel istismarların yaşandığı ve bazı vakalarda olayların örtülmesi için önemli çabaların gösterildiği açığa çıkmıştır (Brachmann, 2019:7). Domino etkisi, Canisius Okulu'ndan kısa bir süre sonra, daha önce de çocuklara ve yetişkinlere yönelik cinsel istismarları ile zaman zaman medyada yer alan ve Almanya'daki eğitim reformu hareketi çerçevesinde meşhur olan Odenwald okuluna ulaşmıştır (Brachmann, 2019: 7).

Odenwald (kısa adıyla Ober-Hambach), Paul Geheeb tarafından 1910 yılında o dönemki yaşam reformu, genç ve kadın hareketleri ile yakın ilişkisi olan öncü bir karma yatılı okulu olarak kurulmuştur.¹³ Okul, çocuklara yönelik cinsel istismar konusunda kötü bir şöhrete sahip olmuştur. Odenwald, pedofili eğilimleri olan öğretmenler için ideal bir ortam olmuştur. Okul Müdürü Paul Geheeb'in arkadaşları arasında, Prusya Kültür Bakanı Carl Heinrich Becker¹⁴ de bulunmaktadır. Becker'in oğlu Hellmut Becker, okulun sonraki yıllarında önemli rol oynamıştır. Okuldaki sistematik cinsel istismarların baş faillerinden biri olan Gerold Becker, 1969 yılında öğretmen olarak başladığı ve 1972 yılında yöneticisi olduğu (1985 yılına kadar okul müdürü

¹³ Gençlik hareketi, yerleşik davranış biçimlerini (aynı şekilde geleneksel eğitim, okul sistemi ve aileyi) reddeden, tabiata yakın yaşamaktan, alkol ve sigarayı reddeden, doğal yaşamayı seven, cinselliğin özgürce ifade edilmesinden yana olan genç insanlar olarak bilinmektedir. *Wandervogel (özgür kuş)*, gençlik hareketinin en önemli ve etkili gruplarından biri olmuştur. 1900'lerin başında kurulan Wandervogel hareketi, lise öğrencilerinden oluşmuştur. Günümüzde 100'den fazla farklı gençlik grubu, kendilerini geleneksel Alman gençlik hareketinde görmektedir (Reiß, 2016: 671 - 672). Erkek odaklı olan hareket, sonradan kızları da kabul etmekle birlikte çoğunlukla kızları dışlamıştır. Hareketin en önemli ayırt edici unsurları, kızlar ve homoseksüellik sorunu olmuştur. Hareketin sıradışı üyelerinden biri olan Hans Blüher (1888-1955), ilk temsilcilerden biri olmanın yanı sıra hareketin ilk tarihçileri arasında da yer almaktadır. Blüher'in, gençlik hareketi ile ilgili 1912 yılında yayımlanan "*Erotik bir olgu olarak Alman Wandervogel Hareketi Cinselliğin Tersyüz Edilmesine Bir Katkı*" isimli kitabı (Reiß, 2016) tartışmaları beraberinde getirmiştir. Blüher, *Wandervogel'i*, erotik bir olgu ve homoseksüelliği savunan bir hareket olarak açıklamıştır (Damböck, Sandner ve Werner, 2022: 19). Blüher'in kitabından itibaren, gençlik hareketi eşcinsel ilişkilere sahip bir ortam olarak görülmüş ve geçmişinde eşcinsel grupların olması ve eşcinselliğe yatkın olmasından da hareketle pedofili hareketinin, gençlik hareketinden geliştiği aktarılmaktadır (Reiß, 2016: 677). Eşcinsel hareketin öncülerinden olan Wilhelm Jansen, Wandervogel hareketine 1905 yılında katılmış ve kısa sürede lider pozisyonuna gelmiştir. Jansen, kendisine yönelik suçlamalar ve Wandervogel'in kamuoyunda "eşcinsel kulübü" olarak eleştirilmesinden sonra Wandervogel hareketinden ayrılmak zorunda kalmıştır (Reiß, 2016: 676). Blüher'in çalışmaları, okul reformcusu olan Gustaw Wyneken'i etkilemiştir. Wyneken, antik yunanda eşcinselliğe ilişkin yaklaşımları "Eros" kavramı altında tekrar popüler hale getirmiş ve 1921 yılında modern eğitimin bir parçası olarak eşcinselliği savunmuştur. Wyneken, öğrencilerini cinsel istismar etmekten dolayı yargılanmış ve mahkûm olmuştur (Reiß, 2016: 677). Reiß, gençlik hareketinin belirli dönemlerinde ve bazı gruplarında eşcinsel görüşlerin olduğunu, bununla birlikte bunun gençlik hareketinin genel niteliği olarak anlaşılamayacağını ifade etmektedir (2016:672). Türkçe alanyazında, lebensreform/yaşam reformu, gençlik hareketi, kadın hareketi ve eğitim reformu ile ilgili bilgiler yok denecek kadar azdır. Konuya ilişkin sınırlı bilgiler için bkz.

<https://dergipark.org.tr/en/pub/gefad/issue/6757/90864>,

<https://web.archive.org/web/20110915000341/http://www.alevalatli.com.tr/makale.asp?s=detay&ID=198>, Erişim: 05.12.2022

¹⁴ Carl Heinrich Becker, Alman şarkiyatçısı ve devlet adamıdır. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte, Alman hükümetinin isteğiyle öğretim üyeliğini bırakarak Şark meseleleriyle ilgili siyasî çalışmalar yapmıştır. Almanya'da İslam dini ile ilgili şarkiyat çalışmalarını kuran kişi olarak bilinmektedir (Singer ve Frevert, 2014). 1910 yılında, Alman şarkiyat araştırmaları dergisi olan *Der Islam/İslam'ı* kurmuştur. İlk sayısında editör Becker, "Der Islam als Problem/Sorun Olarak İslam" başlıklı bir yazı yazmıştır. Dergi, İslam dinini sorun olarak gören bir oryantalist yayın organı olarak yayın hayatına başlamış ve öyle devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/becker-carl-heinrich>, <https://islamansiklopedisi.org.tr/der-islam>, Erişim: 10.12.2022

olarak devam etmiştir) Odenwald Okulunda, Hellmut Becker'in önemli desteğine sahip olmuştur (Singer ve Frevert, 2014: 83). Hellmut Becker, Batı Berlin'in eğitim reformu çalışmalarında yer almış ve Max Planck Eğitim Reformu Enstitüsünün ilk direktörü olarak görev yapmıştır (Bartsch ve Verbeet, 2010).

Hellmut Becker, o dönem Gerold Becker'in Odenwald okulunda neler "yaptığını" bilmekteydi. 1970 yılında, Odenwald Okulu öğrencisi olan 14 yaşındaki vaftiz oğlu, Hellmut Becker'e okuldaki popüler bir öğretmenin kendisine yönelik cinsel istismarını anlatmıştır. Ancak, ne Hellmut Becker ne de Okul Yönetimi tehlikeye yönelik herhangi bir tedbir almamıştır. Birçok kişi gibi Becker de Gerold Becker'in eşcinselliğini bilmesine rağmen bunun üzerinde durmamıştır (Singer ve Frevert, 2014: 83).

Odenwald, 1970'lerde ise Batı Almanya'nın eğitim reformu hareketi için model olmuştur. 1970'ler ve 1980'lerdeki cinsel istismar olayları, ilk olarak 1990'ların sonunda ortaya çıkmış, ancak yasal olarak bir sonuç alınamamıştır. Odenwald'ta yaşanan korkunç olayların bir bütün olarak ortaya çıkması ise 2010 yılından sonra olmuştur. Çoğu erkek olmak üzere 130'dan fazla öğrenci, okul müdürü dâhil Odenwald Okulu'ndaki öğretmenler tarafından cinsel istismara uğramıştır (Baader, 2015: 317; Singer ve Frevert, 2014: 84). Günümüzde, olayın mağduru olan çok sayıda tanık olmakla birlikte 11 mağdur çocuk, maruz kaldıkları ağır istismarlar nedeniyle intihar etmiştir. Odenwald Okulu mağdurlarının haklarını savunmak üzere kurulan *Glasbrechen Derneğinin*¹⁵ verilerine göre 500'den fazla mağdur çocuk bulunmaktadır (Brachmann, 2016: 639 – 640). Brachmann (2019), sistematik cinsel istismar ağının baş faileri olarak Gerhard T., Wolfgang H., Jürgen K., Dietrich W. ve Gerold Becker'e yer vermiştir. Bu isimlerin arasında, en çok dahli olan kişi ise okulda uzun yıllar yöneticilik yapan Gerold Becker'dir (Brachman, 2019; Baader, 2019:32).

Okul idarecileri, cinsel istismar olaylarında öncü rol oynamıştır. Uzun yıllar boyunca sistematik cinsel istismarların ortaya çıkmamasının en önemli nedenleri, Odenward Okulu'nun elit ve reform hareketinin model okulu olmasıdır. Okul, kurumsal koruma; okul müdürleri ise bireysel korumadan istifade etmiştir (Baader, 2015: 317). Odenwald Okulu'ndaki cinsel istismarlar tek bir faktör veya kişi ile açıklanamaz. Brachmann, olayların sistematik olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

"Onların yöntemleri vardı: çünkü her zaman suç ortakları vardı. Her zaman destekçileri (doğrudan ve dolaylı) vardı. Olayın gerçekleşmesini sağlayan koşullar vardı. Fail sistemleri vardı. Olayların hoş görülmesini ve saklanmasını sağlayan yapılar ve ağlar vardı. Suçun ortaya çıkmasını yavaşlatan, engelleyen, bloke eden birçok girişim vardı" (2016, 640).

Odenwald Okulu'ndaki cinsel istismar olgusu, Batı Almanya'nın hikayesi olmasının yanı sıra aynı zamanda, spesifik sosyal ve toplumsal cinsiyet boyutları barındıran elitlerin hikayesidir. Kamu, elit bir okuldaki cinsel istismarları muazzam bir şekilde mercek altına almıştır. Buna karşılık, 1940'lardan 1970'lere kadar devletin sorumluluğunda olan çocuk bakım kuruluşlarında (çocuk evleri, gençlik evleri, çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları) meydana gelen cinsel istismarlara yönelik tepkiler ise zayıf kalmıştır (Wensierski 2007, akt. Baader, 2015: 318). Baader, devlete bağlı çocuk bakım kuruluşlarındaki istismarların 2000'li yılların başında ortaya çıktığını; 2008

¹⁵ Glasbrechen Derneği, Odenwald Okulu'nda daha önce eğitim gören öğrenciler tarafından 2010 yılında kurulmuştur. Dernek, Odenwald Okulu'nda istismara uğrayan kişilerin haklarını savunmak amacıyla hareket etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://glasbrechen.de/>, Erişim: 06.12.2022

yılında, devlet gözetimindeki çocuk bakım kuruluşlarına yönelik bir yuvarlak masa eğitimi ile sonuçlandığını, devlet gözetimindeki çocuk bakım kuruluşlarında kalan dezavantajlı çocukların, Odenward Okulu'nda kalan elit kesimin çocuklarına oranla hiçbir zaman medya ve kamuoyundan aynı ilgiyi göremediğini ifade etmektedir. Baader, medyanın, çocukların uğradığı istismar, cinsel şiddet, travma ve yaralanmalara olan ilgisinin tamamen çocukların ve yetişkinlerin kimliklerine ve ailelerinin konumlarına bağlı olduğu çıkarımında bulunmaktadır (2015, 318).

2014 yılındaki savcılık soruşturmasında, Odenwald okulundaki Frank G. isimli öğretmene ait çok sayıda çocuk pornografisi materyali bulunmuştur (Brachmann, 2016: 648). Odenwald Okulu'ndaki olaylar, "Seçilmişler/Die Auserwählten/Chosen" ismiyle 2014 yılında sinemaya uyarlanmıştır. Gerek Helmut Kentler'in "deney" adı altında yürüttüğü çalışmalarda gerekse de Odenwald Okulunda, çocukların doğrudan ve/veya dolaylı olarak istismara uğramasına yol açan kişi ve kurumlar günümüze kadar hukuksal bir yaptırımla karşılaşmamıştır. Odenwald Okulu, hukuksal yaptırımlardan öte finansal sorunlar nedeniyle 2015 yılında kapanmıştır.

5. 1960'lar ve 1970'lerde Almanya'da Pedofili Tartışmaları ve Cinsel Liberalleşme

Pedofili konusundaki anlaşmazlıklar, özellikle Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmaya devam etmektedir. Almanya'daki pedofili konusundaki anlaşmazlıkların anlaşılabilmesi için tarihsel sürecin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Tartışmaların geçmişi; 1960 ve 1970'lerdeki cinsel devrim, 1968 sonrası Batı Almanya'daki *serbest eğitim (antiauthoritarian education)* ve *çocukların gündüz bakımı (Kinderladen/day care)* hareketlerine dayanmaktadır (Baader, 2015: 316). Çocukların serbest gündüz bakımı (antiautoritären Kinderladenbewegung) hareketinde, Ernest Borneman'ın "çocuk cinselliğinin özgürleştirilmesi" kavramı, merkezi bir rol oynamıştır (Sager 2008; Baader/Sager 2010; Sager 2015, akt. Baader, 2017: 32).

Almanya'da 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında, toplumsal yapıda önemli değişimler yaşanmıştır. 1969'a kadar suç olan zina ve eşcinsel ilişkiler Alman Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerle suç olmaktan çıkarılmıştır (Beachy, 2010). Liberalleşme ile birlikte cinsellik, ahlak ve geleneğe olan bakış açısı önemli değişimlere uğramıştır. Pornografi ile ilgili kanunlar da liberalleştirilmiştir. 1960 ve 1970'lerdeki yasal düzenlemeler, suç hükümlerini/unsurlarını ya ortadan kaldırmış ya da daraltmıştır (Hörnle, 2000: 639 – 641).

1970 ve 1980'lerde, pedofili, belirli entelektüel çevrelerde büyük bir tolerans ile karşılanmıştır. Pedofilin cezalandırılmaması için çağrılar yapılmıştır. 1967 yılında kurulan ve 1970'lerin başında Federal Almanya'da en yaygın dergi olan *eğitim bilimleri (pedagoji) dergisinin* 1973 yılındaki baskısında, "Mağdurun olmadığı suç - Pedofili" başlıklı bir makale yayımlanmıştır (Baader, 2018: 30). Mezkûr makalede, çocuklar ve yetişkinler arasındaki "rıza dayalı" cinsel ilişkilerin tanıtımı yapılmıştır (Stüben, 1979, akt. Apin, 2022: 217). Söz konusu dergide, Max-Planck Enstitüsü Eğitim Araştırmaları Bölümünden birçok yazar yer almıştır. Dergi, eğitim sistemini eleştiren ve aynı zamanda eğitim reformunu savunan yazarların bir araya geldiği bir platform olmuştur (Ostkämper, 2008; Kalb 2010, akt. Baader, 2017: 28). 1973 yılındaki editör kurulunda, kadın olarak sadece Lore Gerhard yer almıştır. Editör grubunun diğer üyeleri arasında, eğitim bilimleri ve çocukluk dönemi araştırmacıları olan Jürgen Zinnecker ve Jürgen Zimmer bulunmuştur. Zimmer, 1965 yılından itibaren Max-Planck Enstitüsü Eğitim Araştırmaları

Bölümünden Hellmuth Becker'in çalışma arkadaşı olmuş ve aynı zamanda 1971 yılından itibaren Münih Gençlik Enstitüsünün Okul Öncesi Eğitim Bölümünde görev yapmıştır. Pedofili konu kitapçıkta, farklı disiplinlerin konuya ilişkin 7 makalesi yer almıştır. Bütün makaleler, erkekler tarafından yazılmıştır. “*Pedofili – bir hastalık mı?*” isimli çalışma, Hollandalı klinik psikolog Frits Bernard tarafından ele alınmış ve “çocuklarla seks” isimli çalışmasına dayandırılmıştır (Baader, 2017: 29). Bernard (1973: 23, akt. Baader, 2017: 29) bu çalışmasında şunu öne sürmüştür: “Pedofilik çocukluk deneyimleri olan deneklerin psikojik ve işlevsel-nevrotik şikâyetleri ve sosyal davranış sıklıkları, ortalama Hollandalı nüfusundan sapma göstermemektedir”.

Bernard'ın araştırması ve sonuçları, kayıtsız şartsız bir şekilde seksolog Eberhard Schorsch tarafından olumlu karşılanmıştır. Schorsch, kız çocuklarına yönelik cinsel istismar olaylarının sıklığı konusunda çalışmış ve bu sonuçları “yetişkinlerle şiddete dayalı olmayan cinsel deneyim ortamlarında bulunan sağlıklı çocukların, olumsuz bir sonuçla karşılaşmayacaklarının” kanıtı olarak yorumlamıştır (1973: 24, akt. Baader, 2017: 29).

Cinsel şiddet konusunda yapılan araştırmalar, bilimin 1970'lerden itibaren pedofilin meşrulaştırılmasına dahil olduğuna işaret etmektedir (Baader, 2019: 31). Seksoloji biliminin yanı sıra 1970 ve 1980'lerde pedofilin meşrulaştırılması konusunda başı çekenler Bernard, Schorsch, Ernest Borneman ve Kentler'dir (Baader, 2017: 31).

Almanya'da pedofili tartışmalarının odağında bulunan gruplar, sol ve liberal kesimlerdir. 2013 yılında, Theodor Heuss Ödülü, Yeşiller Partisi siyasetçisi ve Avrupa Parlamentosu üyesi olan Daniel John-Bendit'e layık görülmüştür. Törende konuşmayı yapacak olan Alman Anayasa Mahkemesi Başkanı, bu görevi reddetmiş ve John Bendit'in 1975 yılında yayımlanan *Büyük Pazar/Der grosse Basar/The grand bazaar* kitabına atıfta bulunmuştur.¹⁶ Bendit, bu otobiyografik çalışmasını, Frankfurt'taki bir çocuk bakım merkezinde özgür/serbest eğitimci (antiauthoritarien) olarak çalışırken yazmıştır. Bendit, kitapta çocuklar ve kendisi arasındaki erotik ilişkilerden bahsetmektedir (Baader, 2015: 318). Bendit'in yanı sıra 1980 ve 1990'larda çocuklar ve yetişkinler arasındaki rızaya dayalı cinsel ilişkiyi savunan ve cinselliğe rıza yaşının yürürlükten kaldırılmasını talep eden Parti kararlarından dolayı Alman Yeşiller Partisi, pedofili sempatanlığı ile suçlanmıştır (Baader, 2015: 318; Raedel ve Wahl, 2021:3).

Almanya'da, 1970 ve 1980'ler, cinselliğe yönelik tabuların kırılması ile çocukluk ve yetişkin cinselliği arasındaki sınırların kaldırılması noktasındaki sorunlu çözülme arasında, gerginlikler yaşanmıştır. Yeni kadın hareketinin başlangıcıyla yakından ilgili olan özgürlükçü gündüz çocuk bakımı hareketi (antiauthoritarian Kinderladen/day care movement), çocuk cinselliğinin özgürleştirilmesi düşüncesine büyük önem vermiştir. Bu düşünce, özellikle Wilhelm Reich'in içinde olduğu bir vizyona dayanmaktadır. Wilhelm Reich, çocuk cinselliğinin özgürleştirilmesinin diğer insanların özgürlüğüne yol açacağını öne sürmüştür. Çocukların bu şekilde özgürleştirilmesinin, onların mutluluğuna katkı sağlayacağı ümit edilmiştir. Batı Almanya'nın özgür eğitim çevresine ait birçok metinde, *çocukluk ve yetişkin cinselliği* arasında bir ayırım yapılmamıştır (Baader, 2015: 318). Çalışmada daha önce ifade edilen toplumsal hareketler, “alternatif hareket” ve 1970'lerin cinsel özgürlük hareketi çerçevesinde, çocuk

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/vosskuhle-sagt-festrede-fuer-cohn-bendit-ab-a-888893.html>, Erişim: 04.12.2022

cinselliğine yönelik metinler ve belgelerde, çocukların haklarını güçlendirecek ve cinsel ilişkiye hayır demelerini sağlayacak bir perspektif bulunmamıştır (Baader, 2015: 318).

Çocuklar ve yetişkinler arasındaki cinsel ilişki sınırlarını çiğneyenler, sadece Batı Almanya'nın karşıt kültür ve "alternatif hareketleri" (Reichard ve Siegfried, 2010; Reichard, 2014, akt. Baader, 2015: 320) ile sınırlı kalmamıştır. Bilakis, genel olarak Batı Almanya'daki eğitim ve sosyal bilimleri ile seksoloji bilim çevrelerinde de aynı durum söz konusu olmuştur (Baader, 2015: 320). Rayside'a (2020) göre, Almanya'daki ilk eşcinsel aktivizminin merkezi, Magnus Hirschfeld'in 1897 yılında Berlin'de kurduğu Seksoloji Enstitüsü olup söz konusu enstitü, eşcinselliğin suç olmaktan çıkarılması için uzun süre etkili faaliyetlerde bulunmuştur (akt. Albayrak, 2022: 4).

Helmut Kentler'in seks eğitimine ilişkin düşünceleri, günümüz seks ve neo-özgürlükçü seks eğitimlerinde uygulanmaya devam etmektedir. Bu bakımdan, Kentler'in görüşleri, teorik ve uygulama anlamında önemini kaybetmiş değildir (Ahrbeck, Etschenberg ve Felder, 2022).

Ahrbeck, Etschenberg ve Felder (2022), tıbbi müdahaleye ilişkin kanıtlar ihtilafı olmasına rağmen gençlerdeki biyolojik cinsiyeti sorgulamadaki dramatik artışın ve cinsiyeti değiştirmeye yönelik başvuruların endişe verici olduğunun altını çizmektedir. Biyolojik cinsiyetin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmaların, neo-özgürlükçü cinsellik eğitimi tarafından aktif olarak desteklendiği ve korunduğu öne sürülmektedir. Bunun yanında neo-özgürlükçü cinsellik eğitiminin, çocuk ve gençlerin koruyucu alanlarını yıktığı; onları istismara, psikolojik ve fiziksel zarara daha açık hale getirdiği iddia edilmektedir.

Neo-özgürlükçü cinsellik eğitimi, okul öncesi eğitim kurumları ve okul müfredatlarının cinsellik eğitiminde güçlü etkiler oluşturmuş ve bu durum ebeveynlerin tepkilerine ve tartışmalara yol açmıştır. Neo-özgürlükçü cinsellik eğitimi, paradigma değişimi olarak Uwe Sielert¹⁷ ve Karlheinz Valtl tarafından savunulmuş, Pro Familia e.V Derneği ve Federal Sağlık Eğitimi Merkezi gibi güçlü kurumlar tarafından desteklenmiştir. Bu kurumlar, Almanya'daki cinsellik eğitimi konusunda güçlü etkiye sahiptir. Özellikle Federal Sağlık Eğitimi Merkezi, Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölgesel Ofisi ile birlikte okul öncesi eğitim kurumları ve okullarda, uygulamaya yönelik standartlar geliştirmiştir (Ahrbeck, Etschenberg ve Felder, 2022).

Cinsellik eğitimini savunanlar, çocuklara yönelik seks eğitiminin çocuk cinsel istismarını önemli ölçüde azalttığını öne sürseler de literatürde bunu teyit edebilecek bir kanıtın bulunmadığı belirtilmektedir (Henningsen, 2016: 124 – 138, akt. Ahrbeck, Etschenberg ve Felder, 2022). Buna karşılık, neo-özgürlükçü seks eğitimlerinin, çocuklar arasında şiddete dayalı olmayan cinsel saldırıları kolaylaştırdığı yönünde bulguların bulunduğu aktarılmaktadır (Etschenberg, 2020: akt. Ahrbeck, Etschenberg ve Felder, 2022).

6. Federal Almanya'nın Çocuk Hakları Ülke Raporlarında Öne Çıkan Hususlar

Almanya, Çocuk Haklarına İlişkin Birleştirilmiş Beşinci ve Altıncı Periyodik Ülke Raporunu 2019 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Hakları Komitesi'ne (ÇHK) sunmuştur. BM ÇHK, Almanya'nın söz konusu raporuna ilişkin sonuç gözlemlerini 29 Eylül 2022 tarihinde kamuoyu ile paylaşmıştır.

¹⁷ Uwe Sielert'in babası ve Helmut Kentler'in arkadaş olduğu ifade edilmektedir. Sielert, günümüzdeki neo-özgürlükçü seks eğitiminde en büyük role sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahrbeck, Etschenberg ve Felder, 2022.

Çalışma ile dolaylı bağlantısı olan ve Almanya'nın çocuk haklarına ilişkin raporlarında yer alan bir konu da LGBTI konusunda yapılan faaliyetlerdir. Federal Alman Hükümeti, BM tarafından kendisine yöneltilen ilave sorulara¹⁸ ilişkin hazırladığı yanıtlarda,¹⁹ 2019 Mayıs Ayından itibaren Federal Hükümet (Almanya Aile, Yaşlı, Kadın ve Genç Bakanlığı) tarafından "Rainbow Portal/Regenbogenportal" yani "Gökkuşluğu Portalı" ismiyle bir web sitesinin LGBTI konularıyla ilgili kapsamlı hizmet verdiğini belirtmektedir. Bu web sitesinde, cinsiyet olarak kadın ve erkeğin yanı sıra başka cinsiyetlerin olduğu, cinsiyetlerin sonradan belirlenebileceği, gençlerin istemeleri halinde ergenlik önleyici ilaçlarla ergenliklerini 18 yaşına kadar erteleyebilecekleri (18 yaşına kadar cinsiyet değişikliği için ebeveynlerin rızası gerektiğinden dolayı), sonrasında istedikleri cinsiyeti seçebilecekleri belirtilmektedir. Gençlerin seçtikleri cinsiyet doğrultusunda; ilaç kullanabilecekleri anlatılmaktadır.²⁰

Ayrıca, Almanya'nın ilave sorulara ilişkin hazırladığı yanıtlarda, Federal Hükümetin, 2021 Yılı Mart Ayında, dış politika ve gelişim işbirliği için LGBTI İçerme Konseptini²¹ kabul ettiği ifade edilmektedir. Mezkûr İçerme Konseptinin hedefi, LGBTI haklarının etkili bir şekilde desteklenmesi ve güçlendirilmesi için mekanizmaların oluşturulması, diğer çalışmaların yanı sıra eğitim sistemindeki yapısal ve yasal engellerin azaltılmasıdır.

Almanya'nın BM ÇHK'ya sunduğu Ek Raporda,²² Almanya'da 25 Mart 2021 tarihinde Farklı Cinsiyet Gelişimlerine Sahip Çocukların Korunması Kanunu'nun (Gesetz zum Schutz von Kindern mit Varianten der Geschlechtsentwicklung) yürürlüğe girdiği belirtilmektedir.²³ Bu düzenlemenin amacının, çocukların kendi cinsiyetlerini belirleme hakkının (gender²⁴ self-determination) korunması olduğu anlatılmaktadır. Çocuklar, 18 yaşına kadar bu kararı kendileri veremediklerinden dolayı Kanun'da çocukların ergenlik ile birlikte kendi cinsiyetlerine karar

335

¹⁸ İlave sorulara ilişkin bilgi için bkz.

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fD%2fQ%2f5-6&Lang=en, Erişim: 10.11.2022

¹⁹ Yanıtlar için bkz.

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fD%2fRQ%2f5-6&Lang=en, Erişim: 10.11.2022

²⁰ Regenbogenportal web sitesinin "leichter sprache" bölümünde burada kısaca yer verilen bilgiler sonrası, Alman kamuoyunda ortaya çıkan tepkiler sonrası "leichter sprache" bölümü web sitesinden kaldırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.regenbogenportal.de/leichte-sprache/jung-und-trans-geschlechtlich>, <https://www1.wdr.de/nachrichten/pubertaetsblocker-diskussion-100.html>, https://rp-online.de/panorama/deutschland/pubertaetsblocker-nach-kritik-aendert-ministerium-den-infotext_aid-78314175 <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/pubertaetsblocker-debatte-ueber-regenbogenportal-18384730.html> Erişim: 10.03.2022

"Leichter sprache" başlıklı bölüm web sitesinden kaldırılmış olmakla birlikte web sitesi incelendiğinde aynı/benzer içeriklerin olduğu kolaylıkla görülebilmektedir. Söz konusu web sitesi, Almanca, İngilizce, İspanyolca, Arapça ve Türkçe dillerinde hizmet vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.regenbogenportal.de/>, Erişim: 10.11.2022.

²¹ Almanya'nın dış politika ve gelişim işbirliği LGBTI İçerme Konsepti için bkz. <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/2445310/7a532b519e092ed6117535b78209162e/210226-inklusionskonzept-pdf-data.pdf>, Erişim: 01.12.2022

²² Yanıtlar için bkz.

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fD%2fRQ%2f5-6&Lang=en, Erişim: 01.12.2022

²³ Kanun metni için bkz. <https://dejure.org/BGBI/2021/BGBI. I S. 1082>, Erişim: 01.12.2022

²⁴ Almanya'nın yanıtlarında, biyolojik cinsiyet için kullanılan sex kavramı yerine toplumsal cinsiyetin karşılığı olan gender kavramının kullanıldığına dikkat edilmelidir.

verme haklarının teminat altına alınması için anne ve babalara sadece istisnai durumlarda ve aile mahkemesinin kararıyla izin verilmiştir (Almanya Ek Yanıtlar, 2022: 10).

LGBTİ İçerme Konsepti sonrasında, Almanya’da 2021 yılı Haziran Ayında yürürlüğe giren Çocuk ve Gençleri Güçlendirme Yasası (Gesetz zur Stärkung von Kindern und Jugendlichen) ile birlikte, çocuk ve gençlik refahı ile ilgili temel kanunlardan biri olan Sosyal Kanun Kitabında, kız ve erkek çocuk kelimeleri kaldırılarak genç insan ifadesi getirilmiştir.²⁵

7. Sonuç

Yetişkinler ve çocuklar arasındaki cinsel ilişkinin tamamen normal olduğunu iddia eden, seks ve cinsellik ile ilgili olarak post modern düşüncüyü “kuralın olmadığı, her şeyin serbest olduğu/anything goes” şeklinde değiştiren Alfred C. Kinsey, günümüze kadar cinsellik eğitimleri üzerinde en çok etkili olan bilim insanları arasında yer almıştır. Kinsey Enstitüsünde çalışan John Money ve Helmut Kentler yaptıkları çalışmalarla, öncüleri olan Kinsey’den geri kalmamışlardır.

“Çocuğuma Nasıl Cinsel Eğitim Verebilirim” ve “Anneler ve Babalar Cinsel Eğitimi Öğreniyorlar Anne ve Babalar ‘Ayıp’ diye Düşünmeden Gerekli Bilgileri Öğrenmek ve Vermek Zorundalar” isimli kitapları Türkçeye çevrilen, ancak bunun dışında yaptığı çalışmaları Türkiye’de çok da bilinmeyen Helmut Kentler ile John Money ve Alfred C. Kinsey’in çalışmalarının eleştirel bir yaklaşımla ve detaylı olarak araştırılması gerektiği düşünülmektedir. Avrupa başta olmak üzere birçok ülkenin eğitim sistemindeki cinsellik eğitiminin de mimarlarından olan, çocuklar üzerinde sınır tanımaz deneyler yapan ve bu deneylerdeki sonuçları inandıkları değerler için manipüle eden bilim insanlarının doğru olarak tanınmasına ihtiyaç vardır.

Günümüzde yaşayan tanıklarla yapılan görüşmeler ve incelenen kayıtlar, Federal Almanya’nın başkenti olan Berlin’de, 1970’li yıllardan 2003 yılına kadar bilim adamlarının da aktif olarak yer aldığı, Berlin Senatosu yönetimi ve gençlik dairesinin bilgisi ve onayıyla korunmaya muhtaç çocukların, pedofili bireylerin yanına yerleştirildiği kanıtlarla ortaya çıkmıştır. Çalışmada yer verildiği üzere, “deney” ve “reform” adı altında, çocukların sistematik istismarına yol açan uygulamaların uzun yıllar boyunca devam ettiği ortaya çıkmıştır. Her iki olgu (Helmut Kentler ‘Deneyi’ ve Odenwald Okulu); akademik bağlantıların, unvanların, raporların, yetkinliklerin çocuk istismarının örtülmesi noktasında nasıl ters yüz edildiğini de net bir şekilde ortaya koymuştur.

1970’lerden itibaren çocukların eşcinsel ve pedofili kişilerin yanına yerleştirilmesi uygulaması ne yazık ki tarihte kalan bir olgudan ibaret değildir. Günümüzde, birçok ülkede eşcinsel evlilikler ve eşcinsel kişilerin evlat edinmesi hukuken teminat altına alınmıştır.

1970’lerden itibaren yaklaşık 50 yıl içerisinde, Almanya’nın toplumsal olarak çok önemli değişimlerden geçtiği gözden kaçırılmamalıdır. Bundan 50 yıl önce Almanya’da reddedilen, toplumsal olarak kabul edilmeyen, dışlanan ve hatta yasaklanan eylemlerin aradan fazla bir süre geçmeden Almanya tarafından benimsendiğini, ulusal ve küresel düzeyde yaygınlaşması için çalışma yapıldığını söylemekte fayda bulunmaktadır.

İnsan fitratına, biyolojik yapısına uygun olmayan, insan hakları ile bağdaşmayan uygulamaların; “çocuk hakları”, “insan hakları”, “ayrımcılık yapmama” gibi kavramların kullanılması yoluyla

²⁵ Kanun metni için bkz. <https://dejure.org/BGBl/2021/BGBl. I S. 1444>, Erişim: 01.12.2022

normalleştirilmek istendiğine ve küresel anlamda insanlığa dayatıldığına (Albayrak, 2022) tanık olunmaktadır. Bu konudaki en güncel örneklerden biri Katar'da düzenlenen 2022 FIFA Dünya Kupası'dır. Katar Devleti, alkol, evlilik dışı ilişki, eşcinsel ilişki, eşcinselliği simgeleyen herhangi bir işaret ve kıyafetin kullanılması gibi İslami değerlerle bağdaşmayan söylem ve eylemlere, halka açık yerlerde izin verilmeyeceğini deklare ettikten sonra özellikle Batı ülkeleri tarafından insan haklarını ihlal etmekle suçlanmıştır.²⁶

Bilim adamları aracılığıyla teorik alt yapısı yapılandırılan toplumsal cinsiyet kavramı ile birlikte, cinsiyetin biyolojik olmaktan öte toplumsal olarak inşa edildiği düşüncesinin herkes tarafından kabul edilmesi istenmektedir. Cinsiyetin biyolojik olmadığı, toplumsal olarak inşa edildiği iddiası ile başlayan çalışmalar, ne erkek ne kadın, hem erkek hem kadın şeklinde devam etmektedir. Toplumsal cinsiyetten, eşcinselliğe uzanan süreçte en önemli dönüm noktası, cinsiyetin biyolojik olmayıp toplumsal olarak inşa edildiğine yönelik söylem olmuştur (Rahman, 2020, akt. Albayrak, 2022: 2).

Türkiye'de akademik anlamda, toplumsal cinsiyet konusunda binlerce çalışma yapılmasına rağmen toplumsal cinsiyetin ve cinsellik konusunda sınır tanımayan bilim adamlarının insan hakları ile bağdaşmayan uygulamalarının, akademide yeterince ele alınmaması düşündürücüdür. Toplumsal cinsiyet, cinsellik eğitimi gibi kavramlar altında Batı dünyasından başlayarak bütün dünyaya dayatılmak istenen düşüncelerin ve eylemlerin tarihsel arka planının ve süreç içerisinde nasıl şekillendiğinin kapsamlı olarak ortaya konulmasına ihtiyaç vardır.

Almanya'daki eğitim reformu, genç ve kadın hareketi, çocuk bakım kuruluşlarının reforme edilmesi konusundaki Türkçe alanyazın oldukça sınırlıdır. Çalışmamızda, ele alınan konu ve yer verilen yazarlar detaylı olarak incelendiğinde bunun bireysel bir eylem olmadığı, bilakis uzun yıllar boyunca devam eden bir ekolün parçaları olduğu ifade edilebilir. Almanya'daki eğitim reformu, genç ve kadın hareketi, cinsellik eğitimi, cinsellik devrimi gibi çalışmaların ve çalışmamızda yer verilen bilim insanları dâhil olmak üzere bu konularla ilgisi olan aktörlerin detaylı bir şekilde incelenmesine ihtiyaç vardır. Bu çalışmaların ve bu konularla ilgili bilim insanlarının dâhil olduğu süreçlerin detaylı bir şekilde incelenmesi, bir ekolün uzun yıllar boyunca devam eden etkisinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu metnin ana amacı, cinsellik ve çocuk hakları konusunda daha eleştirel ve bilinçli bir bakış açısı geliştirmek ve bu konuların daha geniş sosyal ve tarihsel bağlamda anlaşılmasına yardımcı olmaktır.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/katar-dunya-kupasi-ve-batinin-secilmis-duyarliliklari/2755979>, Erişim: 09.12.2022

Kaynakça

- Ahrbeck, B., Etschenberg, K., & Felder, M. (2022). Neo-Emancipatory Sex Education in Germany: Sexual Abuse and Gender Confusion. *Dignity: A Journal of Analysis of Exploitation and Violence*, 7(1), 2. <https://doi.org/10.23860/dignity.2022.07.01.02>
- Albayrak, H. Ş. (2022). The Development, Institutionalization and Transformation of The LGBT Movement into a Western Civilization Project. *İnsan ve Toplum-The Journal Of Humanity & Society*.
- Almanya Ek Sorular (2022). Almanya'nın Çocuk Haklarına İlişkin Birleştirilmiş Beşinci ve Altıncı Ülke Raporuna Yönelik Soruları. 01.12.2022 tarihinde https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fDEU%2fQ%2f5-6&Lang=en adresinden erişildi.
- Almanya Ek Yanıtlar (2022). Almanya'nın Çocuk Haklarına İlişkin Birleştirilmiş Beşinci ve Altıncı Ülke Raporuna Yönelik Yanıtları. 01.12.2022 tarihinde https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fDEU%2fRQ%2f5-6&Lang=en adresinden erişildi.
- Almanya Sonuç Gözlemleri Raporu (2022). Almanya'nın Çocuk Haklarına İlişkin Birleştirilmiş Beşinci ve Altıncı Ülke Raporuna Yönelik Sonuç Gözlemleri. 04.11.2022 tarihinde https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fDEU%2fCO%2f5-6&Lang=en adresinden erişildi.
- Apin, N. (2022). Reporting on child sexual abuse: Personal insights into the workings, challenges, and opportunities in journalism. *Child Sexual Abuse and the Media*, 215-228.
- Aviv, R. (2021). 29.11.2022 tarihinde <https://www.newyorker.com/magazine/2021/07/26/the-german-experiment-that-placed-foster-children-with-pedophiles> adresinden erişildi.
- Baader, M. S., & Levis, N. (2015). Pedo-sexuality: An especially German history. *WSQ: Women's Studies Quarterly*, 43(1), 315-322.
- Baader, M. S. (2017). Zwischen Enttabuisierung und Entgrenzung. Der Diskurs um Pädosexualität und die Erziehungs-, Sexual- und Sozialwissenschaften der 1970er bis 1990er Jahre. *Erziehungswissenschaft*, 28(1), 11-12.
- Baader, M. S. (2018). Tabubruch und Entgrenzung. Pädosexualität und Wissenschaft in den 1960er bis 1990er Jahren. In *Sexuelle Gewalt in Kindheit und Jugend. Theoretische, empirische und konzeptionelle Erkenntnisse und Herausforderungen erziehungswissenschaftlicher Forschung* (pp. 28-39).
- Baader, M. S., Oppermann, C., Schröder, J., & Schröder, W. (2020). Independent Investigation into Helmut Kentler's Activities in the Berlin Child and Youth Welfare Services. Summary of the Final Report. 01.12.2022 tarihinde <https://hildok.bsz-bw.de/frontdoor/index/index/docId/1109> ve <https://hildok.bsz-bw.de/frontdoor/index/index/searchtype/latest/docId/1092/start/0/rows/10> adresinden erişildi.
- Baader, M. S. (2021). Involviertheit und Verantwortung, Legitimation durch Wissenschaft, Aufarbeitung als Herausforderung. Sexualisierte Gewalt und erziehungswissenschaftliche Disziplin. *Erziehungswissenschaft*, 32(63), 29-40. 12.12.2022 tarihinde <https://elibrary.utb.de/doi/pdf/10.3224/ew.2019.30.issue-2> adresinden erişilmiştir.
- Bartsch, M. & Verbeet, M. (2010). "The Roots of Abuse: Decades of Molestation Haunt Odenwaldschule. 03.12.2022 tarihinde <https://www.spiegel.de/international/germany/the-roots-of-abuse-decades-of-molestation-haunt-odenwaldschule-a-707658.html> adresinden erişildi.
- Beachy, R. (2010). The German invention of homosexuality. *The Journal of Modern History*, 82(4), 801-838.
- Brachmann, J. (2016). Tatort Odenwaldschule. Ein Werkstattbericht über die Schwierigkeiten der Aufarbeitung von Vorkommnissen pädokrimineller Gewalt in Institutionen. *Zeitschrift für Pädagogik*, 62(5), 638-655.
- Brachmann, J. (2019). *Tatort Odenwaldschule: das Tätersystem und die diskursive Praxis der Aufarbeitung von Vorkommnissen sexualisierter Gewalt*. Julius Klinkhardt.
- Damböck, C. (2022). *Logischer Empirismus, Lebensreform und Die Deutsche Jugendbewegung: Logical Empiricism, Life Reform, and the German Youth Movement* (Vol. 32). Springer Nature.
- Doğan, S., & Küçükgöncü, S. (2009). Geçmişten Günümüze Cinsellik Arastırmaları/Sexuality Research: From Past to Present. *Noro-Psikiyatri Arsivi*, 46(3), 102.
- Durutürk, B. (2020). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin "Şifreleme-Deşifreleme" Kuramı Üzerinden Değerlendirilmesi: Küreyerelleşme Ekseninde Ramazan Ayında Yayınlanan Coca-Cola Reklamı. *Turkish Journal of Social Research/Türkiye Sosyal Arastırmalar Dergisi*, 24(1).

- Gaetano, P. (2017). David Reimer and John money gender reassignment controversy: The John/Joan case. *Embryo Project Encyclopedia*, 11-15.
- Haymana, P. & Kolburan, Ş. G. (2019). Kadınların İyilik Halinin Algılanan Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkisi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 5(1), 29-53.
- Hausman, B. L. (2000). Do boys have to be boys? Gender, narrativity, and the John/Joan case. *NWSA Journal: a Publication of the National Women's Studies Association*, 12(3), 114-138.
- Hörnle, T. (2000). Penal Law and Sexuality: Recent Reforms in German Criminal Law. *Buffalo Criminal Law Review*, 3(2), 639-685.
- Lonne, B., Parton, N., Thomson, J., & Harries, M. (2008). *Reforming child protection*. Routledge.
- Meyerowitz, J. (2001). Sex research at the borders of gender: Transvestites, transsexuals, and Alfred C. Kinsey. *Bulletin of the History of Medicine*, 72-90.
- Morantz, R. M. (1977). The scientist as sex crusader: Alfred C. Kinsey and American culture. *American Quarterly*, 29(5), 563-589.
- Nentwig, T. (2016). Die Unterstützung pädosexueller bzw. päderastischer Interessen durch die Berliner Senatsverwaltung. Am Beispiel eines „Experiments“ von Helmut Kentler und der „Adressenliste zur schwulen, lesbischen & pädophilen Emanzipation.
- Nentwig, T. (2019). Helmut Kentler und die Universität Hannover. vom Präsidium der Gottfried Wilhelm Leibniz Universität Hannover. Petersberg. 01.12.2022 tarihinde https://www.uni-hannover.de/fileadmin/luh/content/webredaktion/universitaet/geschichte/helmut_kentler_und_die_universitaet_hannover.pdf adresinden erişildi.
- Raedel, C. & Wahl, T. (2021). *Helmut Kentlers Experimente*. 11 Kasım 2022 tarihinde <https://www.ethikinstitut.de/helmut-kentlers-experimente/> adresinden erişilmiştir.
- Reiß, S. (2016). Päderastie in der deutschen Jugendbewegung. Eine kulturwissenschaftliche Annäherung. *Zeitschrift für Pädagogik*, 62(5), 670-683.
- Singer, K., & Frevert, U. (2014). 100 Jahre Hellmut Becker (1913-2013)-Dokumentation der Ausstellung zu Leben und Werk im Max-Planck-Institut für Bildungsforschung [Online-Publikation].
- Şahin, M. (2020). Dünyada toplumsal cinsiyet karşıtı (anti-gender) hareketler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 654-670.
- Yaman, F. (2018). *Almanya'da Çocukları Koruma Altına Alınan Göçmen Ailelere Yönelik Koruma Hizmetlerinin İncelenmesi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Children who are taken under state protection due to neglect, abuse, ill-treatment and violence can also be neglected and abused in child protection systems. In the modern era, although many legal regulations have been made at the international level regarding the protection of children's rights, and strategies and policy documents have been prepared in this direction, examples where children have been deliberately and systematically abused have also taken place in practice.

In the German State of Berlin, it has been revealed that from the late 1960s until 2002, children in need of protection was placed with the foster "fathers" who were pedophiles with the help of Professor Helmut Kentler (psychologist, social pedagogue and sexologist), a scientist and very influential in his lifetime, the Berlin Senate and the Berlin Youth Office (Apin, 2022: 220; Baader, 2017; Baader, 2021; Baader et al., 2020; Nentwig, 2019; Ahrbeck, Etschenberg and Felder, 2022). Foster "fathers" have previously been convicted for sexual abuse of children (Baader et al., 2020).

Ahrbeck, Etschenberg, and Felder (2022) argue that the number of victims is unclear, and the supporters or beneficiaries of the event have not yet been definitively clarified. Baader et al. (2020) states that the works of Kentler are part of a larger structure and network, and this network should be carefully examined in the future.

The actors (the Pedagogical Center and Helmut Kentler) in this case, were found to have close links with other educational reform institutions in Berlin. Members of these institutions were actively involved in the context of the notoriously abusive Odenwald school and the Pedagogical Seminar in Göttingen.

Odenwald (short for Ober-Hambach) was founded by Paul Geheeb in 1910 as a pioneering co-ed boarding school with close ties to the life reform, youth and women's movements of the time. The school became notorious for child sexual abuse. Odenwald was an ideal environment for teachers with pedophilic tendencies. The cases of sexual abuse in the 1970s and 1980s first came to light in the late 1990s, but with no legal consequences. It was not until 2010 that the horrific events at Odenwald came to light as a whole. More than 130 students, mostly boys, were sexually abused by teachers at Odenwald School, including the headmaster (Baader, 2015: 317; Singer and Frevert, 2014: 84). Today, there are many witnesses and 11 victims have committed suicide as a result of the severe abuse they suffered. According to the Glasbrechen Association, which was established to defend the rights of the victims of the Odenwald School, there are more than 500 child victims (Brachmann, 2016: 639 - 640).

Pedophilia Debates and Sexual Liberalization in Germany in the 1960s and 1970s

In order to understand the pedophilia controversy in Germany, the historical background needs to be taken into account. The controversy dates back to the sexual revolution in the 1960s and 1970s, the antiauthoritarian education and child day care movements in West Germany after 1968 (Baader, 2015: 316).

In the late 1960s and early 1970s, Germany experienced significant changes in its social structure. Adultery and homosexual relations, which had been criminalized until 1969, were decriminalized with amendments to the German Criminal Code (Beachy, 2010). With liberalization, the view of sexuality, morality and tradition underwent significant changes (Hörnle, 2000: 639 - 641).

In the 1970s and 1980s, pedophilia was met with great tolerance in certain intellectual circles. Calls were made not to punish pedophilia. An article titled "Crime without a victim - Pedophilia" was published in the 1973 edition of the journal of educational sciences (pedagogy), which was founded in 1967 and was the most widespread journal in Germany in the early 1970s (Baader, 2018: 30). In the aforementioned article, "consensual" sexual relations between children and adults were introduced (Stüben, 1979, cited in Apin, 2022: 217).

Conclusion

In Berlin, the capital of the Federal Republic of Germany, evidence has shown that from the 1970s until 2003, children in need of protection were placed with pedophiles foster fathers with the knowledge and approval of the Berlin Senate administration and the youth welfare office, in which scientists were actively involved. Both cases (Helmut Kentler 'Experiment' and Odenwald School) also clearly revealed how academic connections, titles, reports and competencies are reversed at the point of covering up child abuse (Baader et al., 2020).

The practice of placing children with homosexuals and pedophiles since the 1970s is unfortunately not just a phenomenon of history. Today, same-sex marriage and same-sex adoption are legally guaranteed in many countries. It should not be overlooked that in the 50 years since the 1970s, Germany has undergone significant social changes. It is worth noting that actions that were rejected, socially unaccepted, excluded and even banned in Germany 50 years ago have been embraced by Germany and efforts have been made to popularize them on a national and global level.

With the concept of gender, the theoretical infrastructure of which is structured through scientists, it is desired that everyone accepts the idea that gender is socially constructed rather than biological. The studies that started with the claim that gender is not biological, but socially constructed, continue as neither male nor female, both male and female. The most important turning point in the process from gender to homosexuality has been the discourse that gender is not biological but socially constructed (Rahman, 2020, cited in Albayrak, 2022: 2).

Although there are thousands of academic studies on gender in Turkey, it is thought-provoking that the practices of scientists who know no boundaries on gender and sexuality, which are incompatible with human rights, are not sufficiently addressed in academia. There is a need to comprehensively reveal the historical background of the ideas and actions that are intended to be imposed on the whole world starting from the Western world under the concepts of gender and sexuality education and how they are shaped in the process.

Parenting in Risk Society: Vaccine Decision of Parents for Their Children During Covid-19 Pandemics

Risk Toplumunda Ebeveynlik: COVID-19 Pandemisinde Ebeveynlerin Çocukları için Aşı Kararı

Tuba DUMAN^a

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1255134](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1255134)

ABSTRACT	ÖZ
<p>The current study is a literature review to analyze the parents' burden in deciding to vaccinate their children against COVID-19, during the pandemic while utilizing Ulrich Beck's risk society term. The definition, perception, and experience of risk in society are all important and developing topics of risk studies in the social sciences. According to Beck's idea of risk society, risk is a human construct that takes many forms due to technological advancement and global influence. Parents are primarily responsible for protecting their children against risks that have been amplified or otherwise attenuated. The COVID-19 pandemic has increased parental obligations by making the heightened risk a reality. These responsibilities include preventing contamination and vaccinating children. As the vaccines are promptly developed for a new disease, it is also seen to be risky. The study concludes that the COVID-19 vaccine decision is a recent and significant parental responsibility because of the risk society, which attributes the protection of individuals against primarily human-made and global threats. Moreover, opinions toward vaccination rely on several variables, including confidence in institutions, the health concerns associated with vaccination, and the influence of the virus on young children.</p>	<p>Çalışmamız, Ulrich Beck'in risk toplumu teriminden yararlanarak, pandemi sırasında ebeveynlerin çocukları için COVID-19 aşısını seçerken yaşadıkları yükü analiz etmek ve anlamak amacıyla gerçekleştirilen bir literatür taramasıdır. Toplumda riskin tanımı, algısı ve deneyimi, sosyal bilimlerdeki risk çalışmalarında önemli ve gelişmekte olan konulardır. Beck'in risk toplumu konseptine göre risk, teknolojik ilerleme ve globalleşme sonucu insan yapısı olan ve pek çok çeşidi bulunan bir yapıdadır. Ebeveynler, çocuklarını artırılan (abartılan) veya azaltılmış risklere karşı korumaktan birincil derecede sorumludur. COVID-19 salgını artırılan riski gerçeğe dönüştürerek ebeveyn yükümlülüklerini artırmıştır. Bu sorumluluklar arasında bulaşının önlenmesi ve çocukların aşılınması yer almaktadır. Yeni bir hastalık için hızlı geliştirilen bir aşı olduğu için aşının da riskli olduğu görülmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre, COVID-19 aşı kararı, bireylerin insan yapımı ve global risklere karşı korunması yükümlülüğünü bireylere bırakan risk toplumu çerçevesinde, ebeveynlere yeni ve önemli bir sorumluk getirmektedir. Ayrıca aşılama yönelik kararlar, kurumlara duyulan güven, virüsün ve aşının küçük çocuklar üzerindeki etkisi gibi sağlıkla ilgili kaygılar dahil olmak üzere bir dizi değişkene dayanmaktadır.</p>
<p>Keywords</p> <p>Risk Society, Parenting, COVID-19, Pandemics, Vaccine</p>	<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Risk Toplumu, Ebeveynlik, COVID-19, Pandemi, Aşı</p>

^aDr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Email: tuba.duman@asbu.edu.tr

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Introduction

This study aims to examine the burden of the pandemic on parents, through their decision to vaccinate¹ their children, based on theories on risk such as social amplification of risk framework (SARF), psychometric paradigm, cultural theory, and governmentality of risk and focusing on the risk society concept of Ulrich Beck (1992).

COVID-19 is a recent issue that poses significant risks, the full effects of which are still being analyzed. It has tremendously impacted social, personal, and family life. As a health concern, COVID-19 is associated with care work, contamination, lockdowns, and precautions. All of these regulations and obligations have also affected family life, relationships, and the responsibilities of parents towards their children and society. Therefore, even though the vaccine is primarily a health issue, it also has sociological aspects that must be carefully considered. Our study aims to investigate the sociological aspects of COVID-19 and the concept of taking risks associated with its vaccine.

COVID-19 has revived the debate about vaccines combined with new risks and concerns about the vaccine. While sociological studies on risk are relatively few, the risk is calculated numerically via quantitative studies. Considering the relevant areas, it can be understood that parenting and vaccine, parenting and COVID-19, and parenting and COVID-19 vaccine have been studied in various regions. However, parenting and the COVID-19 vaccine have not been studied with the framework of “risk”. Our research aims to examine how parents make decisions about administering the COVID-19 vaccine to their children, taking into account both the perceived risk and the social and cultural factors that may influence their decision-making processes.

The vaccine is a significant issue argued through parenthood obligations and state intervention since the vaccine is applied through the childhood phase. Even though vaccine rejection contains a significant study area, COVID vaccine rejection is a relatively new issue, and the issue is argued with terms such as “vaccine hesitancy” and “vaccine acceptance” instead of rejection; thus, there is not any study on vaccine rejection and covid or parents’ COVID vaccine rejection. However, there are studies with significant content, number, and variety of research on the vaccine decisions of parents to analyze the parents’ position and situation considering COVID vaccine and risks.

The study starts with an inquiry into the definition of risk and argumentations regarding risk in the social sciences to provide a sociological framework for the construction of risk. It focuses on the basic understanding of risk in social sciences and how the term risk society can be understood considering these historical backgrounds of the risk theory. Additionally, the main theories on risk and society are elaborated with a basic interest in the “risk society” term of Ulrich Beck. Supported by this theoretical variety, our basic theory, risk society, can be understood and analyzed better from a wider sociological perspective. Depending on this theoretical base on risk, research is conducted on parents’ decision on vaccinating their children's COVID-19 vaccine. Therefore, the relationship and analysis of COVID-19 and parenting can be comprehended considering the obligation of parents to the risk society.

¹ Since the focus of our study is on parents' decisions on the shooting of the COVID-19 vaccine on their children, when we refer to vaccine opposition, support, or hesitation in any other context, we are referring to the COVID-19 vaccines.

2. Risk in Social Sciences

Risk can be considered a vague idea and can also be used to identify distinct groups of people who are more susceptible to dangers. (Füredi, 2007: 27) Short defines risk also stating the positive dimension of risks. According to that, even, if the risk is more specifically the chance or probability of a hazard's negative effects, the idea of risk does not need to have such a limited scope or negative meaning. A more impartial definition plainly says that risk is the potential of a possible event. There is a lot of research on the advantages of risk and uncertainty in people's lives (Short, 1984: 711).

Füredi (2007: 27-28) discusses how risk profiles are determined and calculated and suggests that children who are considered to be at risk often exhibit a specific lifestyle. Furthermore, social workers may examine the background of parents to assess whether their children are at risk. The numerous risk factors that impact individuals can constrain their choices and prospects for the future. Some situations, encounters, and experiences are also classified as being at risk. The introduction of the concept of "at-risk" creates a division from the conventional connection between human behavior and the probability of particular risks.

People have risk profiles related both to who they are and what they do and it is created by specialists from many fields. They think this knowledge can be helpful. Risk factor analyses extract the behaviors that are characteristic of persons who are most likely to be at risk. The risk factors that receive the most attention in the field of health promotion include stress, obesity, and smoking. To be at risk also indicates that the threats one faces are independent.

Even Beck's statement on how risk is human-made (even the major and grand projects and problems such as nuclear bombs, and global warming) and each individual is considered to be responsible for each risk (Beck, 1992: 7), Füredi remarks that external risk exists and they are independent and completely separate from the actor and is not only the result of any particular action. As a result, the best course of action is to completely avoid a risk once it is recognized that it exists in and of itself and requires little to no human participation (Füredi, 2007: 27-28).

While defining risk, Füredi also points to specific characteristics of the risk concept in the Modern World and points out that risk is referred to as the possibility of damage, injury, illness, death, or another unfortunate event associated with a danger is referred to as risk. In general, the concept of "hazard" refers to a threat to individuals and their values. Hazards go beyond the obvious dangers like hurricanes, poison, germs, and toxic waste. Various things like peanuts, tampons, cars, and birth control pills, to mention a few, have been depicted as dangers. (Füredi, 1997: 25). Beck also remarks on the increasing risks on family life, work life, ecological balance, social ties and due to scientific innovations and reflexive modernity (Beck, 1992: 13) Along with all of these, the modern period is often presented as an age of disaster, of global conflicts, genocides, and ethnic cleansings, catastrophes of industrial and rural transformation, disasters of technological arrogance, and environmental calamities (Füredi, 1997: 19-20). Beck also claims that risk is different in the modern world compared to pre-modern times stating that the idea of risk is closely intertwined with the concept of reflexive modernization and that risk may be characterized as a systematic method for dealing with the dangers and insecurity that modernity itself presents and generates. Thus, risks can be defined as the outcomes of modernization's globalization and its alarming force (Beck, 1991:21).

To sum up, both Beck and Füredi agree that the risk, at present, is the responsibility of the individuals. Misfortune and accidents are not accepted as explanations and excuses for risks and danger, but as the responsibility of individuals (Füredi, 2007: 10; Beck, 1992: 46). Füredi adds that today's society has a difficult time comprehending misfortune and hardship, since people's problems are increasingly considered to be the result of reckless or malicious behavior. Our society has a difficult time accepting the possibility that we might occasionally experience negative events. Public health authorities frequently assert that most injuries suffered by people are preventable and that it is irresponsible to attribute such an incidence to an accident; thus, advocates for health promotion and safety specialists reject the word accident. (Füredi, 1997: 10).

Research on risk has been mainly studies based on more quantitative study areas until recent decades. However, risk has been recognized also as a social issue. Understanding, defining, and analyzing the risk, perceptions of risk, sociological structure, and the process of producing risk can be summarized as the basic concerns of social sciences concerning risk studies.

Basic theorists and theories on qualitative studies on risk studies in social sciences can be listed as Mary Douglas and Cultural Theory, Foucault and governmentality of risk, Slovic and psychometric approach, and Ulrich Beck and concept of risk society which is the main theory of this research questioning the relationship of risk and vaccine decision of parents considering risk.

Wilkinson states that sociologists' evaluations of the risks we face seem to have a major impact on how they conceptualize the social development of "risk consciousness" and its political implications for the potential futures that lie ahead. (Wilkinson, 2002: 7) Thus, the definition, perception, and focus of risk theories vary due to specific concerns and attention. Therefore, Wilkinson adds that the sociological field that has grown up around the study of risk is primarily concerned with explaining how our perceptions of health risks and technological dangers are produced culturally, and also their role in the formation of a new ethical and political foundation for a society that, based on which expert you believe, has increased the threat of a major environmental catastrophe as a result of accidental side effects of its design. (Wilkinson, 2002: 7)

2.1. Social Amplification of Risk Framework (SARF)

A significant contribution to risk perception studies is the social amplification of risk framework (SARF). This framework focuses primarily on how individuals perceive and evaluate risks concerning content, threat, approximation, and risk warning. According to SARF, risk can be amplified in a society when certain risks and events that specialists deem to be low-risk become a special focus of worry and political activity. Nevertheless, society pays relatively lesser attention to risk attenuation than to other threats that experts deem to be more important. Smoking, car accidents, and naturally occurring radon gas are examples of significant risks that may be subjected to social attenuation of risk perceptions. (Kasperson, Kasperson, Pidgeon, and Slovic, 2003: 13-14)

Media has a significant effect on our risk evaluation and our tendency to amplify certain risks over others. Wilkinson states that our first, and occasionally only, exposure to subjects like the dangers of emerging genetic technology and the potential of an ecological catastrophe is when

we read the news and watch television (Wilkinson, 2002: 115) besides social media in the present.

Concepts of amplified-attenuated risk are also significant difficulties when it comes to parenting. In her research concentrating on the burden of motherhood, Villalobos also explores parental behavior and how it relates to the idea of risk. In her study, she also makes mention of how parents worry about amplified risks, such as a nuclear bombing, and even make life-altering decisions to shield their family from it. She uses the example of a family she interviewed as an example who decide not to move somewhere 3 hours away to NYC due to their concerns about a nuclear bombing assault on NYC (Villalobos, 2014: 35).

2.2. The Psychometric Paradigm

Slovic (1987) proposes a psychometric approach to research risk perception within people. Developing a taxonomy for hazards he aims to comprehend and foresee reactions to the risks assessing perceived risk. He argues that people's intense sensitivity to some dangers, their disinterest in others, and the differences between these emotions and professional views may all be explained by a taxonomy approach and he proposes the use of the psychometric paradigm to ensure a taxonomic scheme.

According to this view, people evaluate the intended amount of regulation for each risk as well as the desired level of riskiness for various hazards using quantitative methods according to the psychometric paradigm. The risk perception of individuals depends on their 'heuristics', frames of perception. These judgments of individuals are then connected to judgments about other characteristics which can be listed as; firstly, the hazard's status concerning characteristics that have been postulated to account for risk attitudes and perceptions (for example, voluntariness, despair, knowledge, and predictability). Secondly, the gains that each hazard provides to society. Additionally, the number of deaths induced by the hazard in an ordinary year, and finally, the number of deaths caused by the hazard in a disastrous year (Slovic, 1987: 281).

Thus, the psychometric paradigm comprises a theoretical framework based on the idea that risk is a concept that is subjectively interpreted by people who may be influenced by a range of psychological, social, institutional, and cultural factors. The paradigm relies on the premise that many of these factors and their connections can be measured and modeled with the right survey instrument design to shed light on how communities and individuals respond to the dangers they encounter (Slovic, 2000, xxiii). The psychometric paradigm is criticized for being more quantitative on risk analysis and having a lighter focus on the broader social, cultural, and historical contexts in which such heuristics are developed and function (Lupton, 2006: 2) compared to the theories in social sciences and risk society term of Beck.

2.3. Cultural Theory

Douglas, in her early works, defined the view on notions of purity and contamination as culturally particular and serves to build and uphold beliefs about self and Others of the society. Thus, things are considered contaminating and polluting and therefore hazardous due to the threat it poses to social order. Her "cultural risk" understanding is also generated depending on her these theoretical findings on purity and contamination (Tulloch, 2008: 142; Lupton, 2006: 2-3). Douglas and Wildavsky have developed a cultural theory where they explain the cultural aspect of risk. Cultural theory developed by Mary Douglas and Aaron Wildavsky is also

known for their functional structuralist assessment of how organizations and societies react culturally to risk using a "group-grid" model. The group refers to the physical barrier that people have constructed to segregate themselves from the external world. Grid refers to all the additional social classifications and power relationships that they utilize to control how individuals relate with one another (Douglas and Wildavsky, 1983: 138). High-group and high-grid firms put their reliance on institutions and are hierarchical in structure, adhering closely to group norms and risk-taking behaviors. Low-group and low-grid organizations, in contrast, value individualism and a self-regulatory approach to risk (Lupton, 2006: 2-3).

Douglas also focuses on social solidarity and risk relationship. Wilkinson adds that Douglas's explanation of the rise in environmental disaster risk in Western societies is not due to an increase in danger but rather to the breakdown of social solidarity among marginalized groups, which encourages them to use ecological catastrophe as a strategy for preserving their preferred way of life (Wilkinson, 2002: 104-107). Even the focus of Cultural Theory on risk has different aspects from risk society theory, their emphasis on the changing characters and dynamics of risk-taking behavior and the impact of social solidarity contributes to theoretical studies of social science on risk defining and analyzing risk behaviors of different parts of society considering group relationship and bonding.

Cultural Theory is a sociological framework that seeks to explain how different cultural beliefs and values shape our understanding and responses to risk. Unlike the psychometric paradigm, which focuses on individual perception of risk, Cultural Theory emphasizes the importance of shared cultural norms and values in shaping our understanding and responses to risk.

In contrast to the Social Amplification of Risk Framework (SARF), which emphasizes the role of media and social networks in amplifying and shaping risk perception, Cultural Theory emphasizes the role of cultural symbols and narratives in shaping our understanding and response to risk. Cultural Theory proposes that different societies and groups hold different cultural biases, which can lead to diverse perceptions and responses to risks.

Finally, Cultural Theory is different from Beck and Fűredi's ideas in that it emphasizes the importance of culture and its role in shaping our responses to risk. While Beck and Fűredi emphasize the responsibility of individuals for managing risk, Cultural Theory suggests that cultural biases and values play a significant role in shaping individual and collective responses to risk.

2.4. Governmentality of Risk

Michel Foucault's ideas on a new type of governance in modernity are the base of discussions in the literature on governmentality and risk. Governmentality is described by Foucault as an assembly composed of the institutions, practices, assessments and reflections, figures, and strategies that permit the exercise of this very particular yet complicated type of power. (Foucault 1991, 102). Furthermore, risk, based on Foucault's analysis of governmentality and risk, is defined as a capacity to identify hazards and acquire the art of governing relationships of power. (Foucault 1991, 90) Thus, following Foucault's theory of governmentality, risk is the management and control of uncertainties and potential dangers in society. The concept of risk is a key component of Foucault's theory of governmentality because it offers a way to comprehend how contemporary forms of power and government function and how they affect and control the behavior of individuals and populations (Lupton, 2006: 5).

Some authors on governmentality have called attention to the growing emphasis on individual responsibility for preventing and controlling risks in modern neo-liberalism, the political ideology that currently rules Anglophone countries. They have identified a new prudentialism that is currently pervasive in governmental discourses and tactics, which shifts away from traditional ideas of social insurance as a form of risk allocation in favor of an emphasis on individuals minimizing risk (Lupton, 2006: 5). The risk society theory of Beck (1992) also remarks the growing responsibility of individuals on risk instead of institutions. Beck states that as risks of modern life are accepted as human-made and even their accelerating number and variety, individuals are thought to be responsible for their protection and safety.

Furthermore, in five basic categories, Zin classifies risk and governmentality studies. The first group studies how institutions govern risk problems and how governance methods transform. Secondly, general concepts and their effect on problem interpretations and the composition of "at risk" groups, such as youth or children are examined. Furthermore, some scholars inquire about different groups' techniques for reacting to these discursive representations, such as the denial of the label "risky group". Certain scholars view studies on governmentality as a response to the risk society approach's insufficient explanatory power because it primarily emphasizes statistical and insurance risk-calculation methods. As a new meta-narrative that is directly tied to the societal level, the danger is seen by other authors as a final perspective (Zinn, 2004: 12-13).

The concept of governmentality of risk refers to how governments and other forms of power attempt to manage, control, and govern risks. It is concerned with how risk is perceived, assessed, and managed by various actors in society, including the government, the private sector, and individuals. The governmentality of risk is based on the idea that risk is not just a natural phenomenon, but is socially constructed and that different actors may have different interests, values, and beliefs about risk.

On the other hand, the risk society and the various theoretical frameworks we have discussed, including cultural theory, SARF, Beck's and Fűredi's ideas, and the psychometric paradigm, all focus on how risks are perceived and managed by individuals and society as a whole. They are concerned with understanding how people make sense of and respond to risks, and how risk perception and management are shaped by social, cultural, and political factors. In summary, while the governmentality of risk focuses on how risk is managed by those in positions of power, the other theoretical frameworks focus on how individuals and society as a whole perceive and respond to risk.

2.5. Risk Society

Risk society theory has preferred to focus primarily on macro-structural factors that could be affecting what they believe to be the emergence of risk-avoiding in late modern societies.

Thus, Beck and Giddens have contributed an understanding of reflexive modernity containing a critical overview focusing on risk and "risk society". They begin by defining the classical modern worldview as rational and controlling. Beck argues that the demand to make human living conditions controllable by instrumental rationality, manufacturable, available, and (individually and legally) accountable is enforced on industrial society, civil social order, and particularly the welfare state and the insurance state.

However, in risk society, the unanticipated consequences of this need for control lead to a state that was previously thought to be overcoming the realm of uncertainty and ambivalence, or, to say it another way, alienation. So now, this also forms the basis of a society's comprehensive self-criticism (Beck, 1994: 10). Therefore, modernity aimed to calculate and control anything but failed due to increasing uncertainty and changing nature of nature, society, and risk. Beck adds that it may be demonstrated that political decision-making processes are not suited to comprehend or legitimate this return of uncertainty and uncontrollability. This holds not only for organizational forms and measures but also for ethical and legal principles and categories, such as responsibility, guilt, and the polluter-pays principle. Similarly, to this, indeed, social science concepts and techniques fall short if presented with the size and complexity of the facts that must be communicated and comprehended (Beck, 1994: 10).

Therefore, reflexive modernity concept is based on the idea that late modernity is described by a critique of modernity's processes, which are no longer merely seen as producing goods (like wealth and employment) but are rather seen to produce many of the dangers and risks from which we feel threatened both as environmental crises and social challenges as global warming, new viruses and high unemployment and dissolution of family bonding. Thus, while government, industry, and science are emphasized as the primary generators of risk in late modernity (Lupton, 2006: 3-5) the individuals are held responsible for the survival of these risks since the risks are considered human-made, and people live in a more individualistic life.

Beck defines reflexive modernity as the potential for creative self-destruction over the course of a whole era, namely the industrial society. According to this view, not of the revolution or the crisis, instead the success of Western modernism, is the subject of this creative destruction. (Beck, 1994: 2) Giddens's description of risk in the modern world also adds a remarkable contribution to the issue. He starts explaining characteristics of risk firstly as globalization of risk in the context of density: nuclear war, for instance, may threaten human existence. Additionally, now, the spread of dependent events that impact everyone, or at least a significant part of the global population, such as shifts in the international labor market, is known as the globalization of risk. Furthermore, the inflow of human knowledge into the physical environment poses a risk because it has been developed or socialized. Besides, the creation of institutionalized risk environments that influence billions of people's chances of surviving, such as the financial markets. Comprehension of risk as risk is another characteristic of risk in the modern world. Thus, religious or magical knowledge cannot convert dangerous gaps in knowledge into objective truths. Moreover, there is a widespread knowledge of risk and many of the threats we all confront are well-known to large populations. Finally, we are aware of the limitations of expertise since no expert system can be completely informed about the effects of applying expert principles." (Giddens, 1991: 124-125).

Beck also defines a risk society as having a class society with stronger borders where, to that extent, risks seem to strengthen, not abolish, the class society. Poverty attracts an unfortunate abundance of risks. By contrast wealthy (in income, power, or education) can purchase safety and freedom from risk (Beck, 1992: 35) This is a class-specific distribution of risk. However, risks display an equalizing effect within their scope and among those affected by them considering the pollution all around the World and other chemical and biological global dangers (Beck, 1992: 36).

Comparing Fordist work regime and risk regime, Beck concludes that, in contrast to the Fordist regime, which standardized work, the risk regime entails individualizing it. Therefore, the risk regime is distinctive in that it categorically excludes, after a time of adaptation, any eventual return of the old assurances of standardized employment, standardized life histories, an outmoded welfare state, and national economic and labor policies. (Beck, 2000: 70) Family structure also is affected by the risks of the modern world. Economic challenges due to temporary job positions make families vulnerable economically. (Beck: 1992: 142) Furthermore, increasing numbers of divorced families also make marital and family support fragile, besides responsibilities on families as a result of individualization of life and risks. (Beck 1992: 112; Beck, and Beck-Gernsheim, 2004: 30).

To sum up, Beck argues that today's risks result from individual choices. Therefore, they rely on a framework that is both scientific and social (Beck, 1992: 155) Thus, the use of technology nowadays generates and creates risk. We are frightened about global risks that are assumed to be created by individuals. Beck states that dangers of annihilation predicated on human decisions shatter the natural character of civilization (Beck, 2002: 99) Therefore, even risks and issues like diseases or earthquakes, which were once entirely attributed to Divine will or to the structure of the universe, are now regarded to have been caused by humans employing biological weapons or causing devastating natural disasters. In addition, individuals are expected to take personal precautions against risks rather than governments. Thus, we are living in a risk society where, currently, risks come in far more varieties and are increasingly readily dispersed globally.

The concepts related to risk perception, management, and communication have been relevant in the context of the COVID-19 pandemic and vaccination campaigns. Understanding the factors that influence people's decisions to get vaccinated or not, as well as how they perceive the risks associated with the virus and the vaccine, is crucial for effective public health communication.

The ideas of Beck, Füredi, and SARF can help explain why some individuals may have different risk perceptions and behaviors than others. For example, Beck's risk society perspective highlights how modern society has created new risks that were previously unknown or less prominent, such as the risks associated with pandemics or new technologies like vaccines. Füredi's emphasis on individual responsibility can help explain why some individuals may be hesitant to get vaccinated or may engage in behaviors that increase their risk of exposure to the virus. The psychometric paradigm can help us understand how people's beliefs, values, and emotions shape their risk perceptions and behaviors, including their attitudes toward vaccination.

Cultural theory offers a different approach to understanding risk perception, emphasizing the role of cultural values and beliefs in shaping how individuals and groups perceive and respond to risk. This approach can help explain why some cultural groups may be more or less likely to get vaccinated, or why some parents may have different attitudes towards vaccination for their children. Finally, the concept of governmentality of risk highlights how governments and other institutions manage and govern risks, including through policies related to vaccination campaigns. Understanding the role of government and other institutions in managing risk can help us evaluate the effectiveness of vaccination campaigns and other public health interventions.

Overall, all of these concepts and theories can help us understand why some individuals and groups may have different attitudes towards vaccination and risk management, and how effective public health communication can be developed to encourage vaccine uptake and protect public health.

3. COVID-19 Vaccine Decision and Parenting

Based on the culture, region, and significant historical events, parenting has various aspects, obligations, and requirements. In the modern world defined by Ulrich Beck as risk society due to reflexive modernity, hence parental responsibilities and family interactions may also need to be revisited in perspective of these conditions. As previously argued risks have increased and become more widespread as a result of social, technological, and economic changes that have affected nearly every aspect of life, including food, health, energy, social interactions, and communication. Risks are perceived as human-made, and individuals are held accountable for their development and mitigation rather than governmental entities and organizations. Families have been undermined by the high divorce and unemployment rates of modern life, yet they still have a greater obligation to protect their members from these external threats (Beck, 1992: 142). Parents are the adults who must protect both their children and themselves.

Parents feel more vulnerable and frightened than ever as a result of the hazards and risks associated with high complexity and diversity as well as the decreased support from the government and social groups. Before making any decisions about minor or significant issues, they should first recognize and categorize risks as attenuated and amplified, and take precautions against each risk. According to Villalobos (2014), parents are more concerned about amplified risks like nuclear catastrophes than attenuated certain risks, even if we are still in danger from more common, attenuated, and definite dangers like car accidents (Kasperson et al., 2003: 14–15). However, amplified risks such as pandemics, biological war, alien invasion, or nuclear accidents may be perceived as higher priorities due to a variety of factors, including media coverage of these issues and the fact that, even though their likelihood of occurring is low, their damage would be extremely severe. Additionally, some other amplified risks such as global warming, ecological order imbalances, and food and water pollution play a larger role in our daily decisions and concerns. This means that determining and evaluating risks is an intricate and complicated issue.

Furthermore, with the development and spread of COVID-19 and the declaration of the coronavirus as a pandemic by the WHO on March 11, 2020, we may conclude that an amplified danger has become an attenuated risk.² Therefore, parents also have various duties, responsibilities, priorities, and concerns specific to the pandemic. Parents need to be aware of, analyze, and comprehend the pandemic conditions, risks, and safety measures. Even though they should be abiding by regulations and laws and taking the data supported by science into consideration, they continue to struggle with understanding the validity of the data. Trust in experts, governments, and other authorities is not taken for granted in risk society. As Giddens points out, people are aware of the experts' knowledge and comprehension gaps about risks, even within their fields of expertise (Giddens, 1991: 130).

Parents should protect themselves, their children, and family from the virus as well as the negative effects of the recently developed and utilized medicine and vaccine against the virus

² <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/covid-19>

because it is a widespread disease and a rapidly spreading, contagious virus. Additionally, they must safeguard society by isolating and immunizing (vaccinating) themselves and their children with these new vaccines as well as by avoiding touch and contingency. These may appear to have opposing goals and responsibilities.

Considering that parents are the decision-makers and subscribers of their child's health care, it is important to take into account how one's personal beliefs, values, and lifestyle may affect a person's ability to comprehend and think in the factuality of the information being provided and, subsequently, influence choices concerning childhood vaccines. (Ruggiero, Wong, Sweeney, Avola, Auger, Macaluso, Reidy, 2021: 509).

3.1. A General Understanding of Vaccine Decisions of Parents

Parents make and follow up on decisions regarding vaccines for their kids differently everywhere around the world. According to a systematic review by Galanis, Vraka, Siskou, Konstantakopoulou, Katsiroumpa, and Kaitelidou (2022: 1-3), which includes 44 studies in 18 countries and 317,055 parents, 60.1% of parents desire to vaccinate their children overall, compared to 22.9% of parents who refuse to do so and 25.8% of unsure parents.

Evans, Klas, Mikocka-Walus, German, Rogers, Ling, ... Westrupp (2021: 1) note that parents are quite cautious about their children's safety while making vaccine decisions. Age, career, and the parent's place of residence are general characteristics that influence their decision to vaccinate their children in both positive and negative ways. In addition to parents with lower educational levels, parents with lower incomes and younger parents (Ceannt, Vallieres, Burns, Murphy, and Hyland, 2022: 6196) are more likely to be anti-vaccine (Kitro, Wachiranun, Dilokkhamaruk, Sumitroh, Pasirayut, Wongcharoen, ... Sapbamrer, 2022: 1). Living in a town, a village, or a rural region was linked to a higher prevalence of COVID-19 vaccine refusal of parents (Benites-Zapata, Herrera-Añazco, Benites-Meza, Bonilla-Aguilar, Urrunaga-Pastor, Bendezu-Quispe, ... Hernandez 2022: 6). Parents' choices on vaccinations are also affected by the age of their children and how they interact with their peers and social surroundings since parents are less likely to immunize younger children than older children (Humbel et al., 2022: 7; Dayton, Miller, Strickland, Davey-Rothwell, and Latkin, 2022: 4433). Also, they were more likely to vaccinate their children if they frequently interacted with their peers (Dayton et al., 2022). The decision of parents to vaccinate children is positively impacted by parents' positive attitudes on vaccination and precautions, their cooperation with pandemic measures such as keeping social distance and the use of masks, and all these factors. (Akgün, Kayaalp, Demirkan, Çakmak, Tanatar, Guliyeva, ... Aktay-Ayaz, 2022: 1829; Benites-Zapata et al., 2022: 1, 6).

Even though there aren't many studies on the differences between fathers and mothers as parents when it comes to vaccine choice and pandemic precautions, several earlier studies find that mothers are more aware of hygiene precautions and the Covid-19 virus than fathers are and more unwilling to vaccinate their children than father (Kocamaz and Bilsin-Kocamaz, 2022; Galanis et al., 2022). Kocamaz and Bilsin-Kocamaz argue that the hesitation of Turkish mothers on the vaccine and their higher concern about COVID-19 protection is because moms in Turkey are taking a greater share of the burden and performing a larger role in child care. (Kocamaz and Bilzin-Kocamaz, 2022: 80) Moreover, parents are more likely to accept a COVID-19 vaccination for themselves than for their kids, per the research of Akgün et al. (2022: 1829).

The choice of vaccination is also influenced by ethnicity. According to studies, black parents in the USA are less likely to vaccinate their kids (Dayton et al., 2022: 4433). Moreover, Bell, Clarke, Mounier-Jack, Walker, and Paterson's (2020: 7789) study in England results that individuals who identified as Black, Asian, Chinese, Mixed, or Other ethnicity were more likely to refuse the COVID-19 vaccine for themselves and their children than participants who identified as White British, White Irish, or White Other. Parents' decisions regarding the COVID-19 vaccine may also be influenced by their children's medical histories and their overall attitudes toward all vaccines. During the pandemic, parents of children who had already got the influenza vaccination reported an increased likelihood of future immunization (Ruggiero et al., 2021: 513).

Although there is a dearth of research on this topic in Turkey, compared to overseas, it is important to briefly mention studies conducted in Turkey even if they do not directly pertain to the vaccine decision of parents.

Akgül and Ergün (2023: 64) investigated the relationship between parents' attitudes toward childhood vaccines and their relationship with their attitude toward the COVID-19 vaccine. The research concludes that parents with a negative attitude toward childhood vaccines are also negative towards the COVID-19 vaccine. Besides, general studies on the perception of Turkish people on the COVID-19 vaccine (Yılmaz, Turğut, Çıtlak, Mert, Paralı, Engin, ... Alimoğlu, 2021), the reasons for vaccine rejection in Turkey are studied particularly as in the study of Yıldız, Telatar, Baykal, Aykanat Yurtsever, and Yıldız (2021). Additionally, vaccine rejection of adolescents is another significant topic related to the vaccination of children under parental supervision (Parlak and Ener, 2022). Furthermore, social media and vaccine rejection in Turkey can be analyzed based on various recent studies (Şahin, 2022; Narmanlı, 2022; Etesaminia and Bağcı Derinpınar, 2021). After briefly summarizing the aspects that parents consider while making vaccine decisions, we can examine parental acceptance and rejection separately.

3.1.1. Vaccine Rejection and Hesitation of Parents

Studies show that parents make decisions about immunizations for their children differently around the world and then follow those decisions up. The main cause of vaccine reluctance and rejection is mistrust in the vaccine's efficacy and safety as a result of the vaccine's rapid development and improvement (Evans et al., 2021:1, Kitro et al., 2022:1, Head, Zimet, Yiannoutsos, Silverman, Sanner, and Menachemi, 2022: 4, Bell et al., 2020:7798).

One of the key documented hurdles to vaccination decision-making is fear of the vaccine's side effects, which is also connected to the vaccine's rapid introduction (Akgün et al., 2022: 1829; AlKetbi, Al Hosani, Al Memari, Al Mazrouei, Al Shehhi, AlShamsi, ... Al Hajeri., 2022: 5567; Ceannt, 2022: 6196; Evans et al., 2021: 1; Kitro et al., 2022: 1; Byrne, Thompson, Filipp, and Ryan, 2022: 6682; Erem and Kışlal, 2022: 254). Another element influencing parents' decision on vaccination is their assessment of the extent of COVID-19's danger to children. According to Byrne et al. (2022: 6682), children's natural immune systems provide adequate protection against COVID-19, and the disease is not severe enough for children to require immunization. Parents' concerns regarding the COVID-19 vaccine also include their children's frequent use of medications for chronic illnesses. These parents worry about a vaccine's potential for an unanticipated interaction with these medications (Akgün et al., 2022: 1829).

Furthermore, the effect of digital resources such as social media is another significant contributor to the decision-making of parents on vaccines. According to Gül Ünlü and Kesgin's (2021) research, digital parenting individuals (those who use digital resources for parenting) who are hesitant about getting vaccinated against COVID-19 are typically highly educated and tend to find trustworthy information about anti-vaccination on digital platforms, even if they are not necessarily against getting vaccinated. Additionally, Ardiç Çobaner, Kılınç Özüölmez, and Alkan (2022: 587) focus on the effect of specific news on “accidental” COVID-19 vaccination of babies and the significant reaction and moral panic of parents on COVID-19 vaccination depending on this news and statement.

Considering all these various factors on vaccines we can also comprehend that, vaccination opposition is not caused by conspiracy theories on vaccines and COVID-19, as the claims of biological war but by side effects of the vaccine and confidence towards institutions as well as living conditions and characteristics of the families are significant factors on decision making on vaccination of children (Ceannt et al., 2022: 6196).

Thus, the basic rejection of vaccination may be analyzed as distrust of science and scientific improvements. Additionally, hesitation and mistrust are further related to global communication tools such as social media. Risk society theory also emphasizes this powerful data flow which both informs individuals on life-changing issues and gives them the burden of decision-making even when they are not experts. The reflexive nature of modernity makes the data accessible for individuals, letting them criticize the data but individuals still do not have the power to correct the wrongdoings of institutions effectively. The scientific process is evaluated by individuals; they know there are further risks than explained by experts. They have to study and analyze all these data and make their own decisions even though they know they are not experts. Individuals acknowledge that governments and scientists may misguide society due to reasons such as political, and economic plans or lack of information. It is possible to hypothesize, justify, reduce, or dramatize the effects on the environment and public health as the experts and institutions wish as indicated by Beck. Furthermore, the basic concern on the rejection of vaccines, and the side effects are also significant tools of the experts that can easily be manipulated. Beck states that side effects on health issues are not declared openly by authorities if they have social, political, and economic challenges and side effects cause collapsing of the market or social unrest (Beck: 1992: 77).

3.1.2. Vaccine Support and Acceptance of Parents

As discussed above, trust and mistrust of authorities on vaccination is a significant issue in vaccine decisions considering risk concepts. The key elements influencing parents' vaccination decisions are their trust in the institutions, the vaccine's accessibility, and their children's and society's protection. Examining the factors affecting parents' acceptance of vaccines, such as faith in institutions, the government, medical professionals, and immunizations, may reveal the most striking concerns.

According to several studies, parents' decisions about vaccination are significantly influenced by their trust in official government and healthcare information sources (AlKetbi et al., 2022: 5567; Schaumleffel, Vickers, and Chertok, 2022: 1; Byrne et al., 2022: 6686). Moreover, depending on vaccinations to stop the epidemic has a favorable impact on parents' vaccination decisions (Akgün et al., 2022: 1829; Byrne et al., 2022: 6686). Furthermore, Schaumleffel et

al.'s (2022: 1) results show that parents' decisions to vaccinate their children were highly influenced by their perception of the healthcare providers' support for the vaccination.

As well as stopping the spread of COVID-19, parents who intended to vaccinate their children stated that their main motivations were to protect their child or family from the disease and to resume regular living (Humbel et al., 2022: 2; Byrne et al., 2022: 6686). Finally, a fifth of parents cited the availability of vaccines in the form of free vaccinations as a significant factor (Byrne et al., 2022: 6686).

Trust in institutions in vaccines can also be analyzed by the risk theory and governmentality considering the need and dependency for support from institutions for individuals. Thus, when parents consider the vaccine studies reliable, sufficient, and effective, they have a positive decision to vaccinate their children against COVID-19. The individuals in risk society have to recognize the risks, evaluate precautions against risk (as a vaccine), analyze the data on risks of COVID-19, besides risks of COVID-19 vaccination, and decide if they can trust the institutions on vaccination and treatment of COVID-19. Therefore, even if the risk is natural and biological, there are always suspicions about human intervention causing the stated risk as Beck refers. (Beck, 1992: 7) In this case, individuals consider the nature and treatment of the disease and evaluate the tremendous amount of scientific data and make the final decision on treatment and vaccine for themselves and their families.

In general, the variety of reasons for vaccine rejection and acceptance also demonstrates that various theories on risk are useful to understand the vaccine decision of parents. Cultural Theory with an emphasis on cultural reasons for risk definition and also focus on solidarity is useful to explain different decisions on vaccination. The governmentality of risk also explains how people are controlled and governed by institutions in deciding on vaccines while individuals still use their agency.

The psychometric paradigm also renders a theoretical understanding to analyze the diversity of vaccine decisions and the reasons for these decisions considering of risk perception of people depending on psychological, social, institutional, and cultural factors. (Slovic, 2000, xxiii).

4. Conclusion

Parents have a multitude of concerns that influence their decision, per the studies on how parents make vaccine decisions. This implies that parents of pandemics have a significant responsibility. It also demonstrates the importance of risks to parents in risk-averse societies, particularly when those risks include their children. Individuals' perspectives on risk are influenced by their social, cultural, educational, and economic backgrounds besides global communication technology such as social media. In social science, risk behavior and perception are analyzed through a variety of lenses, including Michel Foucault's governmentality of risk theory, Mary Douglas' cultural theory, Slovic's work on heuristic behavior, and Ulrich Beck's and Antony Giddens' concepts for reflexivity and risk society. Thus, the theories on risks in social sciences also enable us to understand various decisions on the vaccination of children considering cultural, individual, and governmental factors and perspectives.

Our research focusing on Beck's concept of the risk society and its effects on parents' obligation over their children concludes that the responsibility of parents on their children's

vaccine decision during the pandemic increased the burden on parents increased responsibility placed on parents. In risk society where hazards are amplified and attenuated, people are accountable for safeguarding both their own and their children's safety. Nonetheless, parents are more in need of institutional support for things like unemployment insurance, maintaining stable family bonds, and social class ties. Also, they face dangers including environmental contamination, the manufacture of bad food, international terrorism, and nuclear catastrophes. People must learn to choose their life decisions correctly in the reflexive modern world. So, the parents of pandemics should analyze and comprehend the new diseases and pandemics with all of their associated symptoms, treatments, required immunizations, and social norms. Thus, the parents should have almost expert-level knowledge of the illness, but they also need to abide by the laws that have been put in place by the government as a consequence of advice from medical professionals.

Therefore, just as they do for themselves, parents must consider the hazards of pandemics in addition to the risks associated with vaccines. During the vaccine decision process, parents act according to various factors. The safety of the children is one of a parent's main worries while deciding whether to vaccinate their offspring. Also, they are in favor of immunizing their kids when a reputable source, such as a healthcare professional or health organization, advises it. While trust in institutions plays a big role in vaccine decisions, it is not always maintained. In addition to the belief in the necessity of vaccination for children, the social interaction rate of children, the dependability, safety, and effectiveness of the vaccine are the other primary considerations influencing parents' vaccine decisions. Additionally, the availability of vaccines in the name of free vaccination is enabling higher vaccination rates. Furthermore, many parents refuse vaccination due to its rapid development and potential negative effects. Other factors influencing parents' vaccine decisions include their characteristics as parents' gender, ethnicity, and age besides the children's age. According to this, parents are less hesitant to immunize their older children than they are to immunize their younger children.

In reflexive modernity, individuals are obliged to be responsible for various human-made or human-intervened risks, and even with their limited power and expertise they feel obliged to decide on countless risks of the modern world and make decisions for themselves and their families and children. In conclusion, many factors influence parents' decision to vaccinate their children, and while trust in institutions is a key enabler of vaccination, it is also one of the most difficult conditions to maintain in the risk society of reflexive modernity.

References

- Akgül, E. Ergün, A. (2023). Ebeveynlerin Çocukluk Çağı Aşılı ile COVID-19 Aşısına Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki [The Relationship Between Parents' Attitudes Towards Childhood Vaccines and COVID-19 Vaccine]. *Halk Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 5 (1) , 64-75 . DOI: 10.54061/jphn.1185448
- Akgün, Ö. Kayaalp, G. K. Demirkan, F. G. Çakmak, F. Tanatar, A. Guliyeva, V. Sönmez, H. E. Aktay-Ayaz, N. (2022). Exploring the attitudes, concerns, and knowledge regarding COVID-19 vaccine by the parents of children with rheumatic disease: Cross-sectional online survey, *Vaccine* 40, (2022) 1829–1836
- AlKetbi, L. M. B. Al Hosani, F. Al Memari, S. Al Mazrouei, S. Al Shehhi, B. Al Shamsi, N, AlKwuiti, M. M., Saleheen, H. N., Al Mutairi, H., Al Hajeri, O. M. (2022). Parents' views on the acceptability of a COVID-19 vaccine for their children: A cross-sectional study in Abu Dhabi-United Arab Emirates, *Vaccine* 40, 5562–5568
- Ardıç Çobaner, A. Kılınc Özülmöz, P. and Alkan, N. (2022). Construction of Moral Panic on Twitter About Giving Children Covid-19 Vaccines: The Example of “#DenekDegilBebek”. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9 (2) , 587-607 . DOI: 10.17680/erciyesiletisim.1076621
- Beck, U. (1992). *Risk Society Towards a New Modernity*. (M. Ritter, Trans.) London, Newbury Park and New Delhi: Sage Publications.
- Beck, U. (2000). *Brave New World of Work*. (P. Camiller, Trans.), Cambridge: Polity Press
- Beck, U. (2002) *Ecological Politics in an Age of Risk*, Cambridge: Polity Press
- Beck, U. Beck-Gernsheim, E. (2004). *The Normal Chaos of Love*, (M. Ritter and J. Wiebel, Trans.), Cambridge: Polity Press
- Beck, U. Giddens, A. Lash, S. (1994). *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bell, S. Clarke, R. Mounier-Jack, S. Walker, J.L. Paterson, P. (2020). Parents' and guardians' views on the acceptability of a future COVID-19 vaccine: A multi-methods study in England, *Vaccine* 38, 7789–7798
- Benites-Zapata, V. A. Herrera-Añazco, P. Benites-Meza, J. K. Bonilla-Aguilar, K. Urrunaga-Pastor, D. Bendezu-Quispe, G. Uyen-Cateriano, A. Rodriguez-Morales, A. J. Hernandez, A. V. (2022). Prevalence of parents' non-intention to vaccinate their children and adolescents against COVID-19: A comparative analysis in Colombia and Peru. *Vaccine: X* 12, 1–12.
- Byrne, A. Thompson, L. A. Filipp, S. L. Ryan, K. (2022). COVID-19 vaccine perceptions and hesitancy amongst parents of school-aged children during the pediatric vaccine rollout. *Vaccine* 40, 6680–6687
- Ceannt, R. Vallieres, F. Burns, H. Murphy, J. Hyland, P. (2022). Covid-19 vaccine hesitancy and resistance amongst parents of children under 18 years of age in Ireland. *Vaccine* 40, 6196–6200
- Dayton, L. Miller, J. Strickland, J. Davey-Rothwell, M. Latkin, C. (2022). A socio-ecological perspective on parents' intentions to vaccinate their children against COVID-19, *Vaccine* 40, 4432–4439.
- Douglas, M. Wildavsky, A. (1983). *Risk and culture*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press
- Erem, E. Kışlal, F. M. (2022). The knowledge level and attitude of the parents about COVID-19 vaccination in children: a single-center survey study. *Journal of Medicine and Palliative Care*, 3 (3), 254-262. DOI: 10.47582/jompac.1168273
- Etesamnia, S. Bağcı Derinpınar, K. (2021). Aşı Tereddütlerinde Sosyal Medyanın Rolü [The Role of Social Media in Vaccine Hesitation]. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 7 (2) , 377-390. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaysad/issue/64697/988583>
- Evans, S. Klas, A. Mikocka-Walus, A. German, B. Rogers, G.D. Ling, M. Fernando, W. Kothe, E. Westrupp, E.M. (2021). “Poison” or “protection”? A mixed methods exploration of Australian parents' COVID-19 vaccination intentions. *Journal of Psychosomatic Research* 150, 1–8.
- Foucault, M. (1991). “Governmentality”. G. Burchell, C. Gordon and P. Miller (Ed.), *The Foucault effect: studies in governmentality*, (87–104). Chicago: The University of Chicago Press.
- Füredi, F. (2007). *Culture of fear revisited*, London and New York: Continuum Press.
- Galanis, P. Vraika, I. Siskou, O. Konstantakopoulou, O. Katsiroumpa, A. Kaitelidou, D. (2022). Willingness, refusal and influential factors of parents to vaccinate their children against the COVID-19: A systematic review and meta-analysis. *Preventive Medicine* 157, 1–19.
- Giddens, A. (1991) *Consequences of Modernity*, Stanford: Stanford University Press.

- Gül Ünlü, D. Kesgin, Y. (2021). Dijital Ebeveynlik, Aşı Kararsızlığı ve Covid-19: Dijital Ebeveynlerin Covid-19 Aşısı Karşıtlığına İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi [Digital Parenthood, Vaccine Hesitancy and COVID-19: Determining Digital Parents' Attitudes on COVID-19 Anti-Vaccination Movement]. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 2021 (56) , 165-184 . DOI: 10.47998/ikad.994956
- Head, K. J. Zimet, G. D. Yiannoutsos, C. T. Silverman, R. D. Sanner, L. Menachemi, N. (2022) Factors that differentiate COVID-19 vaccine intentions among Indiana parents: Implications for targeted vaccine promotion. Preventive Medicine 158, 509–517.
- Humbel, R. M. (2022). Parents' perceptions on COVID-19 vaccination as the new routine for their children ≤ 11 years old. Preventive Medicine 161, 1–13.
- Kasperson, J. X. Kasperson, R. E. Pidgeon, N. Slovic, P. (2003). "The social amplification of risk: assessing fifteen years of research and theory" N. Pidgeon, R. E. Kasperson and P. Slovic (Ed.), in The Social Amplification of Risk, (13–46). Cambridge: Cambridge University Press
- Kocamaz, E. B. Kocamaz, H. (2022). Awareness of Covid-19 and attitudes toward vaccination in parents of children between 0 and 18 years: A cross-sectional study, Journal of Pediatric Nursing 65, 75–81.
- Kitro, A. Wachiranun S., Dilokkhamaruk, E. Sumitroh, G. Pasirayut, S. Wongcharoen, A. Panumasvivat, J. Ongprasert, K. Sapbamrer, R. (2022)
- Lupton, D. (2006). "Introduction: risk and sociocultural theory". D. Lupton (Ed.), in Risk and sociocultural theory: new directions and perspectives, (1–11). Cambridge: Cambridge University Press
- Narmanlı, D. (2022). Aşı Kararsızlığı Bağlamında Aşı Tartışmaları: Twitter'da Kovid-19 Örneği [Vaccine Debates in the Context of Vaccine Hesitancy: Covid 19 Case on Twitter]. TRT Akademi, 7 (14), 28-57. DOI: 10.37679/trta.1013435
- Parlak M. E. Ener D. (2022). Anti-Vaccination and COVID-19 Vaccine Hesitancy among Adolescents. Med Records. 4 (3), 258-265.
- Ruggiero, K. M. Wong, J. Sweeney, C. F. Avola, A. Auger, A. Macaluso, M. Reidy, P. (2021) Journal of Pediatric Health Care 35, 509–517.
- Schaumleffel, C. Vickers, C. Chertok, I. A. (2022) COVID-19 Pediatric vaccination attitudes among parents in Ohio. Journal of Pediatric Health Care 36, e1–e6.
- Slovic, P. (1987). The Perception of risk. Science 236, 280–285.
- Slovic, P. (2000). The Perception of risk. New York: Taylor & Francis.
- Şahin, H. (2022). Türkiye'de COVID-19 Aşısı Karşıtlığının Nedenleri: Twitter Örneği [The Reasons for the COVID-19 Anti-Vaccine in Turkey: Twitter Example]. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (2), 579-593. DOI: 10.18506/anemon.1055054
- Tulloch, J. (2008). "Culture and risk" J. O. Zin (Ed.), in Social Theories of Risk and Uncertainty: An Introduction. Malden, Oxford and Victoria: Blackwell Publishing. (138–168)
- Wilkinson, I. (2002). Anxiety in a risk society. London and New York: Routledge.
- World Health Organisation (2020), Coronavirus disease (COVID-19) pandemic, accessed on 22.02.2023, <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/covid-19>
- Yıldız, Y. Telatar, T. G., Baykal, M., Aykanat Yurtsever, B. Yıldız, İ. E. (2021). COVID-19 Pandemisi Döneminde Aşı Reddinin değerlendirilmesi [Evaluating Vaccine Rejection during COVID-19 Pandemic]. Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 11 (2), 200-205. DOI: 10.33631/duzcesbed.827142
- Yılmaz, H. İ. Turğut, B., Çıtlak, G., Mert, O., Paralı, B., Engin, M., Aktaş, A. Alimoğlu, O. (2021). Türkiye'de İnsanların COVID-19 Aşısına Bakışı [People's View of COVID-19 Vaccine in Turkey]. Dicle Tıp Dergisi, 48 (3) , 583-594 . DOI: 10.5798/dicletip.988080
- Zin, J. O. (2004). Literature review: sociology and risk, Working Paper, Social contexts and responses to risk network (SCARR).

BÖLÜM II
VAKA TAKVİMİ/EVENT CALENDER

Atrf: Gümüş, M. (2023).
Geleceğin tarih yazımını inşa etmek: VIII. Tarih Yazımı Çalıştayı'ndan notlar ve izlenimler. *İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), ss. 358-362.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:
06 / 09 / 2022

Kabul / Accepted
05 / 12 / 2022

Geleceğin Tarih Yazımını İnşa Etmek: VIII. Tarih Yazımı Çalıştayı'ndan Notlar ve İzlenimler

Constructing the historiography of the Future: Notes And Impressions From The Viiith Workshop on Historiography

Musa GÜMÜŞ^a

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1171738](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1171738)

(Vaka Takvimi)

VIII. Tarih Yazımı Çalıştayı 5-6 Kasım 2021 tarihleri arasında, “*Tarihçilik Eğitiminde Tez Çalışmaları: Nasıl Yazılır? Nasıl Yazılmaz?*” konusu işlenmek üzere Bandırma’da toplandı. Çalıştay, kırkın üzerinde tarihçi bilim insanının katılımıyla gerçekleşti. Çalıştay, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesinin ev sahipliğinde, tarihyazımı.org’un katkıları ve Balıkesir Büyükşehir Belediyesinin destekleriyle gerçekleştirildi.

Çalıştay Ahmet Şimşek’in açılış konuşması ile başladı. Şimşek Lisansüstü tez çalışmasının, *bir alana ilişkin Lisansüstü sürecin en değerli ve en önemli aşaması olarak* tanımlayarak “*doktora tezi akademisyenin bir nevi kimliği*”dir dedi. Tez çalışmasının programda yer alan derslerde kazanılan bilgi ve becerilerin oluşan birikimle hem öğrenilenlerin bir anlamda test edildiği hem de süreç içerisinde yapılan araştırma ile alana katkı sağlamanın amaçlandığını söyledi. Buradaki katkı ifadesini önemsemek gerekiyor. Zira bu, bilimsel ilerlemenin en önemli dinamiğidir. Tarihçilik eğitiminde de bu böyle düşünülebilir. Tarih disiplininin diğer alanlardan farklı özelliklere sahip olduğunu ifade Şimşek, tarihçinin çalışmalarını etkileyen sınırlılıklarına değindi.

Tarihsel bilginin üretiminde kendine has bir sürecin olduğu, tarihçinin gözlem ve deney yapma imkânının olmamasına karşın bilimsel yöntem içerisinde tanımlanan yol ve yöntemlere sahip olduğunu söylenebilir. Bu noktadan hareket eden Şimşek, tarihçinin, geçmişten kalan kanıtları inceleyerek (bir tür gözlemdir) kanıtlara dayalı bir anlatım inşa ettiğini; bu haliyle de diğer disiplinler gibi bilimsel bir metodolojiye sahip olduğunu vurgud.

Şimşek’in konuşmasını çalıştayda tartışılacak olan konulara yönelik sorularla tamamlaması anlamlıydı. Bazıları dikkat değerdi:

- ✓ Tez çalışması nedir, neden yapılır, nasıl yapılır, niye yapılır ve niye yaptırılır?
- ✓ “Tezin tezi” nedir, nasıl olabilir?
- ✓ Tez yazımında arşiv mi teori mi önemlidir, bu denge kurulum?
- ✓ Bitirme Tezinde maksadımız nedir, amaca uygun bir işleyiş var mı?
- ✓ Master Tezi, Doktora Tezine bir hazırlık mıdır, yoksa lisans sonrası bilgi ve görgüyü arttırmak için bir yol mudur?

^a Doç. Dr. Musa GÜMÜŞ, Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Email:

musagumus@hotmail.com

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

[Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International \(CC BY-NC 4.0\) Lisans ile lisanslanmıştır.](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

- ✓ Tezler konu temelli mi olmalı yoksa problem temelli mi, neden ve nasıl yapılabilir?
- ✓ Tezin yöntemi nedir? Nasıl yazılabilir?
- ✓ Danışmanlık sorunları nelerdir ve bunları nasıl iyileştirilebilir?
- ✓ Tez çalışmalarında interdisiplinerliğe nasıl kapı aralanabilir?
- ✓ “Tezini saklamak” ne demektir?
- ✓ Tez paylaşım imkânları ve sorunları nelerdir?

Çalıştay, İlhan Tekeli Hoca'nın açılış konferansı, meseleye dair birkaç önemli soru ile başladı. İlhan Tekeli'nin sorduğu sorular, aslında “*Tarihçilik Eğitiminde Tez Çalışmaları: Nasıl Yazılır? Nasıl Yazılmaz?*” odak noktasını bütünüyle ilgilendirmekteydi. Bu sorular, İlhan Hoca'nın anlatımı göz önünde bulundurularak bir başlık altında ele alınabilir.

Bilimsel yayın nedir? Doktora nasıl bir bilimsel yayındır?, Doktora nedir, hoca ile öğrenci arasında karşılıklı rıza ile nasıl yapılır? ve durum Türkiye’de nasıldır?, Doktorada sağlıklı bir diyalog nasıl kurulur?

Tekeli, bilimsel yayının, toplumsal bir ürün, kamusal bir mal olduğunu söyledi. Her bilimsel yayının bu açıdan akademinin sınamasına tabi olduğunu, doktora tezininse bilimsel yayın olma özelliğinden daha fazlasını ifade ettiğini belirtti. Ona göre doktora akademiye giriş anahtarıdır. Kapasiteyi test eden bir özelliğe sahip olan doktora, yeterlilik aşamasının yeni bir sürecidir. Peki, neyi test eder? Epistemolojik bilgi ile ilgisi vardır. “Yeni bilim”in bilgisi üzerinde bir uzlaşmadır. Doktoradan da bilimsel bilgiye katkı sağlaması beklenir. Bu açıdan bakıldığında bilimsel bilgiye katkı yapmanın farkındalığıdır. Bu, farkındalığın fark edilmesi için önemlidir.

Tekeli, doktorada, hoca-öğrenci ilişkisine dikkat çekerek, karşılıklı rızaya dayanan bir yolculuğu ifade ettiğini belirtti. Ona göre öğrenci-hoca ilişkisi, soru sorma üzerinden yeni bir inşa süreci olarak işlemesi halinde, doktorada kaliteyi belirleyen bir ilişki biçimi oluşmuş demektir. Doktora, öğrenci ve hoca tarafından birlikte geliştirilen ve bölüşülen bir heyecanla yapılmıyorsa yük haline gelir. Hem akademi hem de akademi dışında nitelikli insan yetiştirme amacı taşıması gereken bir platform olması dolayısıyla bahsedilen rızaya dayanan öğrenci-hoca iş birliğinin önemi daha da açık hale gelecektir.

Türkiye’de doktora eğitiminde bazı sorunların varlığını Batı’ya kıyasla daha geç gelmesiyle ilgili gören Tekeli, üniversite reformunun, bilimsel bilgi üretiminde lisansüstü eğitim için alan açtığını söyledi. Yüksek Ziraat Enstitüsü reformuyla doktora eğitimi verilmeye başlandığını tarih alanındaki ilk doktora ise 1940’lı yıllar gibi daha geç bir dönemde söz konusu olduğunu söyledi.

İlhan Hoca'nın değindiği bir başka konu, doktora özelinde değindiği etik meselesidir. Bunların, *intihal* ve *kalpazanlık* başlığı altında toplanabileceğini belirterek, özellikle sahte belge ve bilgi üretimini, en önemli ve sorunlu tarafı olarak görür. Bu sorunun iki tarafının olduğuna da işaret ederek, temel meselenin doktoranın, hoca ile öğrenci arasındaki müzakerelerden ortaya çıkmış olması, öğrencinin kendini iyi yetiştirmesi ise tez konusundaki sorunları en aza indireceğinin altını çizerek, ortaya çıkacak sorunlarda sadece öğrencilerin suçlanmasının da doğru olmadığını ifade eder. Çünkü bahsedilen sorunlar, akademik öğretimin toplam sorunlarının bir sonucu olarak çıkmış olabileceğini de göz önüne almak gerekir. Doktorada yapılmış bir etik dışı hareketin yakalanmaması büyük bir cezadır. Çünkü bu, ömür boyu taşınmak zorunda kalınan vicdan azabına dönüşür; zihnimizde de bu haliyle kendini hissettirir. Öyle ki, bu psikolojik sorunlara bile yol açabilir.

Doktorada diyalogun tek taraflı usta-çırak ilişkisi içinde hapsedilmesi durumunda, yeniliğe açık bir öğrenci yetiştirilmesi mümkün olmayacağını vurgulayan Tekeli’ye göre usta çırak ilişkisi içinde paradigmanın paylaşılması doktora için bir fırsattır. Hoca da bu süreçte kendini yenileyen ve bunu usta-çırak ilişkisine yansıtan bir aktör olabilmelidir. Bu usta-çırak ilişkisinin

niteliğini arttıracaktır. Bu da doktoranın düşünce macerasına katkıda bulunmasını sağlayacak önemli bir aşamadır.

İlk oturum İbrahim Şirin'in, "*Türkiye'de Tarih Tezlerinin Son 30 yılı: Bir Bilanço Denemesi*" başlıklı anlatımını ise tarih tezleri ile ilgili niceliksel bilgiye ayırmıştır. Usulü, yöntem ve teknik olmak üzere ikiye ayıran Şirin, bunun tez yazımında önemli bir yerde durduğuna vurgu yapmıştır. Tez yazımının en önemli iki yönüne işaret ederek bunları özgürlük ve kapasite etrafında ele alınması gerekliliğinin altını çizmiştir. Bu iki önemli unsur, tezdeki nitelik sorununu ortadan kalkmasına katkıda bulunacağına işaret etmiştir.

Türkiye'deki tarih tezlerinin 1980 ila 2020 yıllarındaki bilanço dökümünü niceliksel bir dökümünü yapan Şirin, Türkiye'de bu dönemde tez yazımlarında hangi kaynakların daha ağırlıkta olduğu bilgisini vermiştir. Buna göre, arşiv ve defter çalışmalarının büyük bir ağırlığa sahiptir. Tarih tezlerinin yaklaşık %90'ının arşiv ve defter çalışmalarına ayrılmış, buna karşın beklenmedik bir şekilde muhalefat çalışmasının azlığı söz konusudur.

Şirin'in vurgularından biri diğeri, tez yazımını ya da Türkiye'de genel anlamda yazmada etkili olan iki unsur vardır. Bunlardan biri paradigma diğeri ise devlet dorsesidir.¹ Bu iki unsur yazma eylemi ve yazı içeriğini etkilemektedir. Yine geçmişle kurulan ilişki biçimi de bu yazma işine etki ettiğini ifade eden Şirin, "ulu bir geçmişe dayanmak" zorunluluğunun varlığının altını çizmektedir. Osmanlıların da bu bağlamda, "Kayılık" üzerinden kendine bir ulu geçmiş yarattığını ifade etmiştir.

Çalıştay'daki bir diğeri oturum, Sami Aslan'ın "*Yazma Eserleri Yeni Bir Yaklaşımla Çalışmak*" başlığı ile sunduğu çalışması üzerinde şekillenmiştir. Burada ele alınan konu, Molla Lütü'nin istinsah kayıtları örneği ile zemin bulmuştur. Bu tür metinlerin ideolojik arka planı olduğu gerçeğinden hareket ederek mesele yaklaşmak gerekliydi. Aynı şekilde dönemin münevver kadrolarının yazma ve istinsah etme konularında farklı anlayışlar, müverrihin yazdıklarının hilafına da olsa kendi "doğru"larını istinsah kayıtlara iliştiğini; en azından yazarın yazdıklarını karartma pahasına yaptıkları, bu anlatım örneğinden çıkarılabilir. Dolayısıyla bu eserler ideolojik birer propaganda unsuru olabilir mi ya da dinî düşüncenin ideolojileştirilmesine zemin hazırladı mı? sorularını doğurmuştur. Konuşmacıya göre istinsahlardaki görülen çoklu anlam izleri bunu doğrular niteliktedir. Yani istinsahlarla birlikte anlamda da çoğalma olmuştur. Bu hem bir imkânı hem de hakikat yolcuğunda çatallaşan yolların varlığını göstermektedir. İmkân olarak, dönemin fikrî yetkinlik seviyesini, yolların çatallanması olarak anlam çoğalması ve hakikatin dışında bir yol tutturulmasına zemin hazırlamaktadır. Müzakerelerde ise yeni bir yaklaşımın zorunlu olduğu yönündeki fikrin önemine vurgu yapıldı.

Üçüncü oturumda Turan Açıık, "*Şerriye Sicillerini Yeni Bir Yaklaşımla Çalışmak*" başlığı ile ele aldığı konuyla, şerriye sicillerinin kaynak olarak sunduğu imkânlarla değinilirken, tez çalışmalarındaki önemine vurgu yapılmıştır. Açıık, sunumunu, Trabzon Şerriye Sicilleri örneğiyle şekillendirerek mahrose ve medine kavramlarının, dönemin yönetim, anlayış ve hatta meşruiyetin siyasal karşılığı konularına eğilmek üzere kullanılabileceğini belirterek şöyle devam etti. Medine ve mahrose, iki farklı anlayış ve yönetim ideolojisinin bir yansıması olarak okunabilir mi ya da şehrin kendi imkânlarını daha bağımsız bir şekilde yaratmada kat ettiği mesafe ile ilişkili midir? Bu, soru aynı zamanda modernitenin şehir ve merkezi idarede bir etki yaratmış mıdır? sorusuna da imkân hazırlayabilir. Neticede Medine ve mahrose kavramlarının İbn Haldun'un kavramlarına bağlanması gerekliliğini ifade ederek yeni bir bahse geçebiliriz. Bu konuyla alakalı olarak da şöyle bir soru sorulabilir, bu soru yeni çalışmalara imkân sağlamada faydalı olabilir: Medine ve mahrose kavramlarının tercihi ya da iktisadî yapının değişimine bağlamak mümkün müdür?

¹ Şirin, "devlet dorsesi bazı dönemler yeniden, yeni şeylerle doluyor, 2000'li yılların başında bunu tekrar gördük" ifadesiyle tarihçiliği etkileyen süreçleri işaret etmiştir.

Dördüncü oturumda Serkan Yazıcı'nın, "*Basın Koleksiyonlarıyla Bir Tarih Tezi Çalışmak*" adlı sunumu, Osmanlı için modern sayılan bir kavramın ya da platformun tez yazımında nasıl bir yerde durması gerektiğine dair düşünce açılımları getirmesi noktasında ele alınabilir. Bu yüzden Osmanlı'da basın nedir? sorusuna dair bir iki şey söylemek gerekir. Yazıcı'nın şu ifadesinin, meseleye yeni yaklaşımlar getirilmesi açısından altı çizilmelidir. Yazıcı, "*Osmanlı'da gazeteler, devlet ve gazete kuran şahısların kendilerini ifade etme çabalarına hizmet etmektedir.*"² Bu ifade, kamuoyu, propaganda, farklı düşüncelerin, dolayısıyla muhalif tavırların kendine alan bulmasında basının etkisi ve etkinliğini ortaya koymaktadır. Bu da, basının önemli bir tarihî kaynak hüviyetinde olduğunu, dolayısıyla da, tarih araştırmalarında basın unsurlarının kullanılmasına dönük bilimsel bir kılavuz hazırlamanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Süreli yayınların etkili bir şekilde kullanılmasının ancak "haber odaklı yaklaşımın" terk edilmesi ile mümkün olacağına altını çizen Yazıcı, basın koleksiyonlarının önemine vurgu yapmıştır. Burada beliren en önemli mesele, ulusal bir basın-gazete ve mecmua koleksiyonun en eksiksiz bir şekilde nasıl bir araya getirilebileceği noktasında gündeme geldi. Türkiye'de bütün kurumların arşivlerinde var olan nüshaların bir araya getirilmesinin çok önemli olduğu, tarih araştırmaları için de önemli imkânları beraberinde getireceğini ifade etmek gerekecektir.

Beşinci oturum, Hilmi Kaçar'ın, "*Osmanlı Kroniklerini Yeni Bir Yöntemle Çalışmak*" konusuna hasredilmişti. Kaçar, kroniklere eleştirel yaklaşımın gerekliliği üzerinden meseleye yaklaşmıştır. Zaten kendisinin doktora tezi de bu minvaldeydi. Bu yaklaşım bizce, kroniklerin yazım amaçlarına eğilmenin dönemin politik havasına dair bilgileri daha somut hale getireceği ortadadır. Kaçar sunumunda, önemli bir kavrama değindi. Bu, Colin Imber'in "oryantalist kara delik" suizannıydı ve bu, dönemin hakikatlerine ulaşma imkânlarının nasıl bir görünümde olduğuna dair merakını celb edecek nitelikteydi. Bu oturumda, Kaçar'ın, anlatımlarının yarattığı düşünce esintisiyle meşruiyet meselesini gündeme getirdi. Bu da, tarafımızda, "*meşruiyet ihtiyacı hükümdarların etrafında ya da karşısında var olan güç odaklarının hükümdarların konumlandırılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkar*" yargısını oluşturmuştu ve not defterime bir derkenar şu soruyu yazmamı ve Kaçar'a sormamı sağlamıştı: "*Kroniklerde ifade edilen teorilerin siyasi-politik söylemlerin pratik uygulamalarını nasıl örneklendirebiliriz?*" Çalıştay tez yazımının sorunları ve imkânlarına ayrıldığı için örnekleriyle cevaplanmasını sağlayacak bir zeminde değildi. Meşruiyete dair, "meşruiyet kaygısı", ülkenin en geniş unsurlarınca kabul görme ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve genel bir kabul görme düşüncesinden beslenmekteydi. Meşruiyet kavramının devlet ideolojisini nasıl bir yöne evirdiğinin hatta bunların hangi paradigmalara ele alması gerektiğinin ciddi bir metoda ve disiplinlere arası işbirliğine ihtiyaç duyulduğunun altını çizmelim.

Altıncı oturumda Selim F. Adalı, "*Eskiçağ Kaynaklarını Yeni Bir Yaklaşımla Çalışmak*" konulu sunumuyla, kendi tez yazma sürecini, tecrübeleriyle ele alarak Eskiçağ kaynaklarına yeni yaklaşım açılımı getirmeye çalışmıştır. Adalı, Eskiçağ tarihçiliğinde, tarihçiliğin genelinde olduğu gibi disiplinler arası çalışma imkânlarına ihtiyaç duyduğunu ve bu iş birliğini, başta arkeoloji olmak üzere yapmaya çalıştığını belirtmiştir. Ayrıca eskiçağ tarihi kaynaklarının okunmasında teknolojik imkânların önemli faydalarına da değinerek farklı disiplinlerin iş birliğinin önemini bir kez daha ortaya çıkacağını altını çizmiştir.

Çalıştayın kapanış oturumu, Ahmet Şimşek, Yunus Koç ve Yüksel Çelik'in konuşmaları ve bu konuşmalara dair tartışmalarıyla şekillenmiştir. Tartışma, belgelerin konumu ve tarihsel kavramlara ilişkin yaşanan karmaşasına etrafında içerik kazanmıştır.

"Belgenin konuşup-konuşmadığı" tartışmasında iki yönlü bir düşünce beyanı ortaya çıkmıştır. "Metnin suskunluğu ifadesi de yine bu tartışmalarda kullanılan anahtar cümle olmuştur. Bunun yanında, "*Belgeler çocuk gibidir siz onu konuşmazsanız o konuşmaz. Onu konuşurmak*

² Bu ifade, yazma işinin siyasal bir eylem olup olmadığı konusunun da gündeme gelmesini sağladı. Haldun Eroğlu, bu meseleye yaklaşımını "*Yazma ameliyesi politik bir eylemdir*" ifadesiyle ortaya koymuştur. Yine bu eylemin yer zaman politik olmayacağına dair karşı çıkışlar da söz konusu olmuştur.

gereklidir” cümlesi tartışmayı belgenin çok anlamlılığına kaydırması ve herkesin aynı belgeden farklı şeyler anlayabileceği yargısına götürmüştür. Diğer görüşe göre ise “belge zaten konuşuyordu” ve tarihçi onun ne dediğini anlamaya çalışmalıydı.

Kapanış oturumunda kavram kargaşası konusunda, tarihçiliğin önünde önemli bir sorun olarak durduğu ifade edildi. Kavram kargaşası tarihin inşasında da hakikat arayışına dair aşılması zor bir engeli ifade etmektedir. Aslında bu tartışmaya, bir sonraki tarihyazımı çalıştaylarından birinin odak noktasını “*kavramlar, kavramların anlam dünyasını belirleyen zihniyet ve tarih yazımı*” yapmak üzere teklifimizi de sunduk.

Tarihyazımı çalıştaylarına ilk kez katılan biri olarak bunun hem alana ilişkin ortak sorunlar konusunda tarihçileri bir araya getirmesi, hem de sorunlar ve çözümleri hakkında demokratik bir katılımı sürecin işletilmesini önemseydiğimi belirtmeliyim. Görünen odur ki Türkiye’de tarihçilik ve tarihyazımı konularında alınması gereken daha çok yol vardır. Bu tarz çalıştayların bu yolu bir nebze de olsa kısaltması adına yararlı olduğunu vurgulayarak sözlerimi tamamlamak isterim.

Kaynakça

<https://tarihyazimi.org>

<https://www.tarihyazimi.org/2021/11/22/viii-tarihyazimi-calistayi-sonuc-raporu-yayinlanmistir/>

<https://www.tarihyazimi.org/2021/11/10/viii-tarihyazimi-calistayi-fotograflari/>

<https://www.tarihyazimi.org/tarihyazimi-calistaylari-viii-tarihcilik-egitiminde-tez-calismalari-nasil-yazilir-nasil-yazilmaz-videolari/?do=tarihyazimi-calistaylari-viii-tarihcilik-egitiminde-tez-calismalari-nasil-yazilir-nasil-yazilmaz-videolari>

Değerlendirme Süreci

İçtimaiyat, “çift-kör hakemlik süreci”ni makaleleri inceleme süreci olarak benimsemiştir.

İçtimaiyat’a gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsellik açısından şartları sağlamayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir.

İçtimaiyat’a yayınlanmak üzere gönderilen makaleler intihal programlarında taranır. Gerekli şartları sağlamayan yazılar ya reddedilir ya da hakemlik süreci başlatılmadan önce düzeltme yapmak üzere yazara gönderilir.

İçtimaiyat yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir.

İçtimaiyat Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Makeleyi değerlendiren hakemlerin yazarla aynı kurumda olmamasına dikkat edilir. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir. Hakem raporları üç yıl süreyle saklanır.

İçtimaiyat’a gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.

İçtimaiyat Dergisinde yayın için gönderilen makalelerin değerlendirme süreleri normal koşullarda: Editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 4 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.

İçtimaiyat’a makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

İçtimaiyat’ta yayınlanan bilimsel makaleler ve araştırmalar ücretsiz olarak son kullanıcı ve kurumlara sunulmaktadır. Kullanıcılar, yayıncı veya yazarın iznine gereksinim duymadan İçtimaiyat dergisinde yayınlanan makalelerin tam metinlerini okumak, indirmek, kopyalamak, basmak, dağıtmak, arama yapmak veya bağlantı kurmak hakkına sahiptir. Bu haklar Creative Commons Atıf (CC BY) 4.0 Uluslararası Lisansı ile serbest bırakılmıştır.